ISSN 2788-7979 (online)

Ш. УӘЛИХАНОВ атындағы
КӨКШЕТАУ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КОКШЕТАУСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени Ш. УАЛИХАНОВА

Меншік иесі **"Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті" КЕ АҚ**
Собственник **НАО "Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова"**

Главный редактор
Дальбергенова Л. Е., Ph.D, ассоц. профессор
Ответственный редактор
Искакова Г.Ж., магистр
Технический секретарь
Туровская Е.И., маг.филол., отв. сек-рь

Редакция алқасы - Редакционная коллегия

Воркачев С. Г. д.ф.н., профессор
Джусупов Н.М. PhD, профессор
Жакупова А.Д. д.ф.н., профессор
Жаркынбекова Ш.К. д.ф.н., профессор
Жахина Б.Б. д.п.н., профессор
Исмагулова А.Е. к.ф.н.
Маслова В.А. д.ф.н., профессор
Пименова М.В.д.ф.н., профессор
Рысалды К.Т. д.ф.н., профессор
Фаткиева Г.Т. к.ф.н.
Шаймерденова Н.Ж. д.ф.н., профессор
Шалабай Б. д.ф.н., профессор
Шапауов А.К. к.ф.н., профессор
Юрина Е.А. д.ф.н., профессор
Jankowski Henryk dr. hab., full professor
Yilmaz Ahmet PhD, professor

Адрес редакции: 020000, г. Кокшетау, ул. Абая, 76
тел./факс: 25-55-83; редакция: 25-03-15;
E-mail: vestnik-kgu@mail .ru

ISSN 2788-7979 (online)

ФИЛОЛОГИЯ сериясы
№3/2026
серия ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ

2008 жылдан бастап шығады
Жылына 4 рет шығады

Издаётся с 2008 года
Выходит 4 раза в год

Сайт журнала:
https://vestnik.kgu.kz

Внесен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности

Включён в РИНЦ:
https://elibrary.ru/contents.asp?titleid=79564

© Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова

Зарегистрирован Министерством культуры, информации и общественного согласия РК
Регистрационное свидетельство № 481-ж от 25.11.1998 г.
Свидетельство о постановке на переучет печатного издания, информационного агентства и сетевого издания № KZ62VPY00024036, г.Нур-Султан, 11.06.2020 г.

ISSN 2788-7979 (online)

МАЗМҰНЫ

ТІЛ БІЛІМІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

L. Aminova, K. Tekzhanov, Sh.Trent, *F. Yerekhanova
The have construction in the english language 9

А.А. Арсланбаев, О.С. Жұбай
А. Байтұрсынұлының «Емле туралы» мақаласындағы емле жүйелері және олардың қазіргі қазақ орфографиясындағы маңызы 27

***A. Berdimukhamed, A. Mukhamejanova, S. Satenova**
Semantic function of anthropometric measurement units in translation: human and machine approaches 40

Б.Р. Есимсейтов, Ж.І.Есімхан
Бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің сөзжасамдық әлеуеті (сөзжасамдық ұя теориясы негізінде) 55

A. Zhamalbek, A. Taussogarova, R. Auyeskhan
Indirect aggressive speech acts and the problem of legal qualification 69

Н.Н. Конкаева, Н.К.Смагулова
Ұлттық мәдени концептілердің когнитивтік репрезентациялануы 81

***A. Madeyeva, E. Pogozheva, G. Azylbekova**
Problems of translating english phraseological units into russian and kazakh: a review of set expressions denoting human states 93

Б.Қ. Момынова, А.М. Фазылжан, *Қ.Б. Слямбеков, И.А. Иманғазина
Тіл иелмендері қолданысындағы күрделі етістік: грамматикалық сауат қай деңгейде? 108

G. Namanayeva, B. Zhumabekova
Typology of presuppositions and forms of humor in contemporary stand-up discourse 124

А.М. Нурбаева, *И.Б. Байсыдық, Е.Т. Оспанов, Ж. Садуллаев
Қазақстан рекламалық слогандарындағы фразеологизмдер мен тұрақты тіркестер 139

Zh. Oraztayeva, A. Bakitov
Five perspectives on ageism: a philological exploration of modern narratives 159

G. Sarseke
Reporting verbs in kazakh academic writing: corpus-based structural and discourse patterns 170

A. Seisebayev, E. Suleimenova, A. Groce
English oxymoronic constructions in use: corpus and native-speaker evidence with ai-assisted interpretation (a pilot study) 185

А.А. Солтанбекова, Т.Б. Рамазанов*, С.К. Жукенова
Қазақ тіліндегі құранды етістіктер: құрылымдық модельдері, мағыналық тұтастығы және кестелік жүйеленуі 199

ISSN 2788-7979 (online)

М.Б. Хамзина
Қазақ тіліндегі діни лексиканың семантикалық эволюциясы: лингвокогнитивтік және корпустық интерпретация 213

Г.Ш. Шахманова, О.А. Жумагулова
BALAUSA: қазақтілді балалардың сөйлеу тілінің корпусын құрудың теориялық, әдістемелік және типологиялық негіздері 228

ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ФОЛЬКЛОРТАНУ

Е.А. Амангельдин, Ә.С. Мусаев, Д.А. Алкебаева
Жасанды интеллект және қазақ тілінің ұлттық-мәдени болмысы: семантикалық және прагматикалық интерпретация мәселелері 243

А.М. Ахмеджанова, Г.К. Кажибаева
Төлеген қажыбай поэзиясының көркемдік-философиялық ерекшеліктері 256

Б.С. Байжігіт, Е.С. Шмакова, Ж.Т. Кадыров
Қазіргі орыс және қазақстандық прозадағы индивидуалды-авторлық сөзжасамның бір түрі ретіндегі новояз 267

Zh. Zhumageldin, B. Rakhimov, Zh. Smagulov, L. Mingazova
The philosophical and mythopoetic poetics of animalistic imagery in Oralkhan Bokei's prose 282

Г.Ж. Искакова, *Ә.Қ. Таңсықбай, Н.А. Кеңес, Г.С. Райнбекова
Ирониянның комиксте вербалды және визуалды репрезентациясы 297

***Б.П. Нарбек**, **Г.С. Сағынадин**
Ахмет байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризмнің типологиясы 313

З.Қ. Темірғазина, Ж.Е. Атығаева
Роллан Сейсенбаев прозасындағы сиқырлы реализм поэтикасының өзіндік ерекшеліктері 328

ТІЛДІҢ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІҢ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

I. Dyussekeneva, R. Sadler, D. Dyussekenev
Academic writing in english at the master's level: students' perspectives and challenges 342

S. Omarova, A. Dalelbekkyzy, M. Arslan
Didactics in the works of ahmet baitursynuly and myrza aliakper tairzade (sabir) 359

Біздің авторлар 373

ISSN 2788-7979 (online)

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

L. Aminova, K. Tekzhanov, Sh.Trent, *F. Yerekhanova
The have construction in the english language 9

А.А. Арсланбаев, О.С. Жубай
Орфографические системы в статье А. Байтурсынулы «Емле туралы» и их значение для современной казахской орфографии 27

***A. Berdimukhamed, A. Mukhamejanova, S. Satenova**
Semantic function of anthropometric measurement units in translation: human and machine approaches 40

Б. Есимсейтов, Ж.И. Есимхан
Словообразовательный потенциал односложных непереходных глаголов движения (на основе теории словообразовательного гнезда) 55

A. Zhamalbek, A. Taussogarova, R. Auyeskhan
Indirect aggressive speech acts and the problem of legal qualification 69

Н.Н. Конкаева, Н.К. Смагулова
Когнитивная репрезентация национальных культурных концептов 81

***A. Madeyeva, E. Pogozheva, G. Azylbekova**
Problems of translating english phraseological units into russian and kazakh: a review of set expressions denoting human states 93

Б.К. Момынова, А.М. Фазылжан, Қ.Б. Слямбеков, И.А. Имангазина
Сложные глаголы в употреблении носителей языка: на каком уровне находится грамматическая грамотность? 108

G. Namanayeva, B. Zhumabekova
Typology of presuppositions and forms of humor in contemporary stand-up discourse 124

А.М. Нурбаева, *И.Б. Байсыдык, Е.Т. Оспанов, Ж. Садуллаев
Фразеологизмы и устойчивые выражения в рекламных слоганах Казахстана 139

Zh. Oraztayeva, A. Bakitov
Five perspectives on ageism: a philological exploration of modern narratives 159

G. Sarseke
Reporting verbs in kazakh academic writing: corpus-based structural and discourse patterns 170

A. Seisebayev, E. Suleimenova, A. Groce
English oxymoronic constructions in use: corpus and native-speaker evidence with ai-assisted interpretation (a pilot study) 185

А.А. Солтанбекова, Т.Б. Рамазанов, С.К. Жукенова
Составные глаголы в казахском языке: структурные модели, семантическая целостность и табличная систематизация 199

ISSN 2788-7979 (online)

М.Б. Хамзина
Семантическая эволюция религиозной лексики в казахском языке: лингвокогнитивная и корпусная интерпретация 213

Г.Ш. Шахманова, О.А. Жумагулова
BALAUSA: теоретические, методологические и типологические основы корпуса детской речи казахскоязычных детей 228

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Е.А. Амангельдин, А.С. Мусаев, Д.А. Алкебаева
Искусственный интеллект и национально-культурная идентичность казахского языка: проблемы семантической и прагматической интерпретации 243

А.М. Ахмеджанова, Г.К. Кажибаева
Художественно-философские особенности поэзии Толегена Кажыбая 256

Б.С. Байжігіт, Е.С. Шмакова, Ж.Т. Кадыров
Новояз как форма индивидуально-авторского словотворчества в современной русской и казахстанской прозе 267

Zh. Zhumageldin, B. Rakhimov, Zh. Smagulov, L. Mingazova
The philosophical and mythopoetic poetics of animalistic imagery in Oralkhan Bokei's prose 282

Г.Ж. Искакова, *А.К. Тансыкбай, Н.А. Кенес, Г.С. Райнбекова
Вербальная и визуальная репрезентация иронии в комиксе 297

***Б.П. Нарбек, Г.С.Сагынадин**
Типология фольклоризма в произведениях Ахмета Байтурсынулы 313

З.К. Темиргазина, Ж.Е. Атыгаева
Своеобразие поэтики магического реализма в прозе Роллана Сейсенбаева 328

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

I. Dyussekeneva, R. Sadler, D. Dyussekenev
Academic writing in english at the master's level: students' perspectives and challenges 342

S. Omarova, A. Dalelbekkyzy, M. Arslan
Didactics in the works of ahmet baitursynuly and myrza aliakper tairzade (sabir) 359

Наши авторы 378

ISSN 2788-7979 (online)

CONTENTS

PROBLEMS OF LINGUISTICS

L. Aminova, K. Tekzhanov, Sh.Trent, *F. Yerekhanova
The have construction in the english language 9

A. Arslanbayev, O. Zhubay
Orthographic systems in A. Baitursynuly's article "Emle turaly" and their significance for modern kazakh orthography 27

***A. Berdimukhamed, A. Mukhamejanova, S. Satenova**
Semantic function of anthropometric measurement units in translation: human and machine approaches 40

B. Yessimseitov, Zh. Yesimkhan
The Derivational Potential of Monosyllabic Intransitive Motion Verbs (Based on the Theory of Word-Formation Nests) 55

A. Zhamalbek, A. Taussogarova, R. Auyeskhan
Indirect aggressive speech acts and the problem of legal qualification 69

N. Konkayeva, N. Smagulova
Cognitive representation of national cultural concepts 81

***A. Madeyeva, E. Pogozheva, G. Azylbekova**
Problems of translating english phraseological units into russian and kazakh: a review of set expressions denoting human states 93

B. Momynova, A. Fazylzhan, K. Slyambekov, I. Imangazina
The complex verb in native speakers' usage: what is the level of grammatical literacy? 108

G. Namanayeva, B. Zhumabekova
Typology of presuppositions and forms of humor in contemporary stand-up discourse 124

A. Nurbayeva, *I. Baissydyk, Ye. Ospanov, Zh. Sadullaev
Phraseological units and fixed expressions in advertising slogans of Kazakhstan 139

Zh. Oraztayeva, A. Bakitov
Five perspectives on ageism: a philological exploration of modern narratives 159

G. Sarseke
Reporting verbs in kazakh academic writing: corpus-based structural and discourse patterns 170

A. Seisebayev, E. Suleimenova, A. Groce
English oxymoronic constructions in use: corpus and native-speaker evidence with ai-assisted interpretation (a pilot study) 185

A. Soltanbekova, T. Ramazanov, S. Zhukenova
Compound verbs in the Kazakh language: structural models, semantic unity and tabular systematization 199

ISSN 2788-7979 (online)

M. Khamzina
Semantic evolution of religious vocabulary in the kazakh language: linguocognitive and corpus interpretation 213

G. Shakhmanova, O. Zhumagulova
BALAUSA: Theoretical, methodological and typological foundations for the creation of a corpus of Kazakh-speaking children's speech 228

LITERARY STUDIES AND FOLKLORISTICS

Y. Amangeldin, A. Mussayev, D. Alkebaeva
Artificial Intelligence and the National-Cultural Identity of the Kazakh Language: Issues of Semantic and Pragmatic Interpretation 243

A. Akhmedzhanova, G. Kazhibaeva
Artistic and philosophical peculiarities of tolegen kazhybai's poetry 256

B. Baizhigit, E. Shmakova, Zh. Kadyrov
Newspeak as a Form of Individual Authorial Word Formation in Contemporary Russian and Kazakhstani Prose 267

Zh. Zhumageldin, B. Rakhimov, Zh. Smagulov, L. Mingazova
The philosophical and mythopoetic poetics of animalistic imagery in Oralkhan Bokei's prose 282

G. Iskakova, *A. Tangsykbay, N. Kenges, G. Rainbekova
Verbal and Visual Representation of Irony in Comics 297

***B.P. Narbek, G.S. Sagynadin**
The Typology of Folklorism in the Works of Akhmet Baitursynuly 313

Z. Temirgazina, Zh. Atygayeva
Specific Features of Magical Realism in the Prose of Rollan Seisenbaev 328

METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

I. Dyussekeneva, R. Sadler, D. Dyussekenev
Academic writing in english at the master's level: students' perspectives and challenges 342

S. Omarova, A. Dalelbekkyzy, M. Arslan
Didactics in the works of ahmet baitursynuly and myrza aliakper tairzade (sabir) 359

Our authors 383

ТІЛ БІЛІМІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

PROBLEMS OF LINGUISTICS

SRSTI 16.01.09 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp9-26

L. Aminova[1], K. Tekzhanov[2], Sh.Trent[3], *F. Yerekhanova[4]
[1]Innovative-Type Secondary School named after A.Baitusunuly, Pavlodar, 140006, Kazakhstan
[2]Pavlodar Pedagogical University named after A.Margulan, Pavlodar, 140002, Kazakhstan
[3]Autism Spectrum Program "Giving Hearts Homecare", New London, Connecticut, 06320, USA
[4]O. Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University, Shymkent, 160012, Kazakhstan

THE HAVE CONSTRUCTION IN THE ENGLISH LANGUAGE

The article aims to reveal the key features that make the English "have" a complex construct, thus contributing to its placement in the category of have-type constructions in a systemic functional framework. The paper also focuses on the idea that it is not meant to create any direct equivalence or to draw any contrast between the two languages in any detail, but rather to look at how each language uses its respective constructions to convey relational meanings such as possession, existence, and attribute. From a methodological standpoint, the research makes use of transformational analysis, comparative analysis, and semantic analysis. The transformation analysis involves the examination of the transformation of sentence structures based on the type of transformation applied. Comparative analysis is concerned with the identification of similarities and differences between languages. Finally, the research makes use of semantic analysis in the interpretation of the meaning of the data. The research data was collected from various natural sources such as literary pieces, spoken language, and written language. Moreover, the research makes use of the application of the "have" construction in the analysis of its frequency.

The results show that the English word "have" is highly multifunctional, not only being used to indicate possession but also to indicate states of relations, physical experiences, and even attributes that could be interpreted as being related to the social and emotional spheres. Consequently, the conclusion is that the study underscores the point that the distinction between English and Russian in the expression of possession and relational concepts is best exemplified by the direct use of "have" constructions in English. In addition, the study is significant to the understanding of the role of language in the formation and expression of cognitive processes.

Key words: attributive logic, comparative linguistics, constructions, lexemes, linguistic phenomenon, transformational method, structures

MAIN PROVISIONS

In this regard, it is worth noting that the main goal of the present research is to explore the multifunctional characteristics of the *have* construction in English from a systemic functional and cross-linguistic point of view. The main aim of this research is to explore the multifunctional characteristics of the *have* construction in English from both systemic functional and cross-linguistic perspectives. Specifically, it seeks to analyze the syntactic, semantic, and pragmatic roles of *have*, emphasizing its multifunctionality and centrality in expressing possession, relational, and experiential states. Additionally, the study aims to compare these features with the Russian *be* construction to highlight cross-linguistic differences and similarities in how relational concepts are expressed. Moreover, the study is significant to the understanding of the typological variety of linguistic

ISSN 2788-7979 (online)

strategies used to express relational concepts. It is also significant to the understanding of the importance of the combination of systemic and functional linguistics and cross-linguistic studies.

This research focuses on the *have* construction as a fundamental and distinctive feature of the English language, marked by its particular combination of structural and semantic properties. It also refers to typological variation between English and Russian, in which Russian primarily uses the *be-construction* to express states of existence, relations, and attributes. English, on the contrary, heavily uses the verb *have* to describe the same. It is to be noted here that English does not limit the use of the verb *have* to the concept of possession; rather, it is also used with great significance to describe various forms of relations such as existence, attribution, personal experience, and obligation. This research also proves the importance of the *have* construction in the overall structure and meaning of the English language.

This study also aims to emphasize the importance of the concept of *have* in relation to the overall structure and meaning in English. This study aims to explore this concept and to better understand how English differs from other languages in the nuances of human experience. The main directions and aspects of approaches to this particular provision include:

1. Typological and Cross-Linguistic Comparison

- Comparison of the differences between English and Russian in expressing states, possession, and relations.
- Comparison of the specific role of *have* in contrast to the use of the verb *be* in Russian.

2. a) An examination of the multifunctionality of the word *have* concerning the expression of possession, existence, attribution, experience, and obligation.

b) An understanding of the multifunctionality of the word *have* based on the cognitive and communicative needs of the speaker.

3. Structural and Syntactic Approaches

- An examination of the structural forms of the word *have* and its differences with similar forms in other languages.
- An understanding of the structural forms concerning the syntactic structure.

4. Contrastive and Comparative Approaches

- An examination of the word *have* in English concerning its similarities and differences with similar forms in other languages.
- Understanding of the role of typological differences in the structures of other languages.

Research on the *have* construction in English has been extensively discussed in various linguistic articles. The linguistic issues associated with the "have" construction include the grammatical, semantic, and typological characteristics of the *have* construction.

The linguistics of the *have* construction in the English language has been a focus of attention of various linguistic theories, which proves the significance of the *have* construction in the systems of the English language. Among the works on the 'have' construction in the history of linguistics, the study carried out by M. Halliday in the 1999s on the systemic functional linguistics of the English verb *have* is worth mentioning, as this study provides a detailed description of the multifunctionality of the *have* construction in the expression of the concepts of possession, obligation, and experience. In this respect, the importance of the *have* construction in the English language is emphasized by Halliday from the systemic point of view, which is in accordance with the contemporary linguistic research on the multifunctionality of the *have* construction [1]

Following the semantic dimensions, D.M. Perlmutter explores the many semantic characteristics of *have*, specifically in terms of its ability to convey possession, existence, and other relationship connotations [2]. This study is also consistent with its focus on the multifunctionality and cognitive value of "have" beyond mere possession.

G. Leech further examines the syntactic and structural aspects of *have*, offering insight into its grammatical forms and constructions in English. His analysis clarifies how *have* interacts with syntactic structures, which is essential for contrasting its use with the Russian *be* construction [3].

Regarding domestic researchers, the majority of Kazakhstani studies address the topic within more general comparative linguistics, translation studies, or multilingualism studies, like the works

ISSN 2788-7979 (online)

of Y.A.Zhuravleva and A.E.Agmanova [4] Beiskhanova et al. [5] and there is comparatively less direct research on the verb *have* in comparison to its Russian equivalents.

Although there is extensive knowledge about the grammatical, semantic, and typological characteristics of the word *have* through the literature, the majority of the research has addressed these issues individually and in terms of specific languages. The purpose of the current research is to incorporate these views and shed light on the multifunctionality and the value of the word *have* in the English language, especially when compared with the Russian language, in terms of states, relations, and existence.

These articles, among others, may help a linguist gain an understanding of the complexity of the word *have*. The publications mentioned above can be obtained through linguistic publications such as "Language", "Linguistic Inquiry", "English Language and Linguistics", and "Corpus Linguistics". For specific publications, JSTOR, Scopus, Google Scholar, and ResearchGate may also be consulted for information retrieval.

INTRODUCTION

An important issue that is taken into consideration in this paper is that there is no direct equivalent of the English *have* in Russian, which makes it very difficult to draw any comparisons and thus calls for an in-depth analysis of functional and contextual similarities and dissimilarities. The analysis shows that the word *have* in English is related to cognitive schemas that involve the concepts of possession and experience. The Russian word *be* is predominantly used as an existential word, and the multifunctionality is not significant with respect to the expression of possession and experiences.

It should be noted that sentences conveying the action of the subject can be constructed according to the formula of attributive logic. Sentences constructed according to the subject–attribute scheme include not only sentences with intransitive verbs (such as to live, hate, smile, hope, etc.), but also sentences with transitive and intransitive verbs (to read, write, hear, feel). With a shift in logical accents, this article may also include sentences with transitive marginal verbs (give, take, send, lose, touch).

The linguistic characteristics of English and Russian present a fascinating area of study, yet the inherent differences in their grammatical frameworks pose significant challenges for direct comparison. Future research could explore alternative aspects of relational dynamics in Russian and examine how these variations influence perception and expression. Expanding the study to include other languages with structures similar to English or Russian could also yield valuable insights into this fascinating linguistic landscape. In English, the formula a R b is often used to establish relations between objects in the real world. For instance:

"I have a teacher" or "He has a woman in his room".

However, this formula can also be used to manifest the subject, for example:

"I have blue eyes" or "I have to do it".

Because English is ambiguous, contextual semantic connections are widely used to compensate for the lack of clearly defined morphological forms. In contrast, Russian has a well-developed morphological system that enables it to establish connections between the subject and its sign, as well as between two subjects when the relations between them are already fixed in their morphological forms.

MATERIALS AND METHODS

Materials

The research data and specimens

The data and specimens used in the research were obtained from modern literature. Samples of English and Russian speech were collected through continuous sampling methods. We have analyzed the lexical and semantic group of the verb *have* in English-Russian language literature using a corpus consisting of 2,898 pages.

ISSN 2788-7979 (online)

The semantics of a sentence, that is, the main function, is the formation and expression of a complete thought, which cannot be understood without referring to logic, which explains the relationship between the thought and the linguistic form of its expression [6], [7], [8]. It is known that modern logic distinguishes two schemes of the logical structure of the judgment. Attributive logic uses a scheme introduced by Aristotle, which reflects the relationship between the subject and the attribute attributed to it (S is P). In contrast to attributive logic, the logic of relations provides a three-part division of judgments that establishes a relation between two objects (aRb). A similar opinion has been expressed by linguists who regard a sentence as a linguistic analogue of a judgment Hu et al [9], M. Grigoroglou & P.A. Ganea [10] note that a logical and linguistic justification is given for the existence of two principles of utterance construction in language. Language is dynamic and ever-evolving. Language is therefore neither consistent nor stable Pirmanova et al. [11], Saurbayev et al. [12], G. Akhmetova [13], Wei et al [14], A.Issina [15].

The reflection of the object in the real world in human consciousness occurs either according to the principle of subordination (where the subject is the attribute attributed to it) or according to the principle of autonomy (where certain relations connect two relatively independent objects). The first principle leads to a centripetally oriented statement, and the second to a centrifugally oriented one. This approach allows us to speak of two forms of correlation of our thinking with reality: qualitative (revealing the essence of the reflected object, its being in a certain manifestation) and quantitative (giving access to a new subject)

Since on the linguistic level, the described logical formulas find their expression in the structures of the verb to be on the one hand and with the *to have* on the other hand, it seems possible for us to speak about the structure of a simple sentence either according to the principle of being or according to the principle of having.

Depending on which of the two possible types of syntactic structures prevails in the language, it is referred to as be-constructions or as have-constructions. However, the criteria for assigning a language to a particular group are not yet sufficiently developed.

Research methods

The study uses a transformational method, a comparative method, and methods of semantic and contextual analysis. It also utilizes a combination of methodological approaches to ensure a thorough analysis.

Transformational Method: This method involves reconfiguring data or concepts to underlying principles and relationships. It aids in understanding the interaction and transformation of various elements within the studied phenomena.

By using the transformational method to analyze the have-construction, it is possible to gain an in-depth knowledge about the syntactic and semantic properties of the have-construction. This method helps achieve a better knowledge of the linguistic structure and the expression of ownership in different languages. The method reveals significant insights into the concepts of language, existence, and the cultural aspects embedded in language.

Comparative Method: This enables the assessment of similarities and differences among various subjects or cases. By contrasting different examples, it provides insights into distinctive characteristics and broader trends. The comparative analysis employed in our study involves comparing English, a have-construction, to its equivalent in Russian, a to be construction.

The comparative method also highlights an interesting distinction between languages based on how they express possession and existence. In English, possession is typically indicated using a form of the verb “to have” (as in “I have a book”), while in Russian, possession is often expressed using a form of the verb “to be” (as in “У меня есть книга”, which translates to “At me is a book”).

We use the semantic method to explore not just the meaning of a word, but also its role within the context. It focuses on the semantic approach to examine the different meanings of the word *have* in modern English. Without considering semantics, any analysis would be incomplete.

Contextual Analysis: This approach highlights the significance of the surrounding context in understanding the subjects under study. By considering historical and social contexts, it offers a richer and more understanding of the data.

ISSN 2788-7979 (online)

Contextual analysis is employed to discern the characteristics of the usage of the verb *have* in various contexts, as well as to comprehend its equivalence in the Russian language.

Theoretical Framework

The design of the research

The objective of this research is to examine the intricacies of English and Russian and to elucidate the distinctive characteristics of English as a have-construction.

Although in the preceding studies, the multifunctionality of the English *have* construction and its role in organizing the English language meaning have been emphasized, still little is known about how this construction is used from a typological perspective in comparison with the Russian language, which mainly employs the *be* construction in describing similar states and relations. In addition, little is known about how the multifunctionality of *have* construction influences its syntactic, semantic, and cognitive properties in comparison with the typological properties of the Russian language.

Central Research Question

How does the *have* construction in English function as a multifunctional linguistic tool in various syntactic and semantic contexts? Moreover, what are the differences in the typological usage of the *have* construction in English and the *be* construction in Russian?

Theoretical Base of the Research

The theoretical framework of the research is based on Systemic Functional Linguistics (SFL), which treats language as a multifunctional resource for social and cognitive purposes and helps in the analysis of the multifunctionality of the *have* construction in the English language. It also includes cross-linguistic typology in the analysis of the structural differences and similarities between languages, such as the use of the *have* verb in the English language and the use of the verb *быть* (to be) in the Russian language. Moreover, cognitive linguistics is also included in the research as a theoretical framework because it treats language as a reflection of underlying conceptual schemas, such as the concept of ownership. It is also evident in the research paper that there is a comparative analysis done between the two languages, namely English and Russian.

RESULTS

The meaning of proper possession. This meaning largely depends on the semantics of nominal groups. It presupposes the presence of a subject of possession (an animate person) and an object of possession (a specific type of property). Examples that demonstrate the desemantization of the verb *have* and the predominance of predicate-object connections can support this.

The use of *have* in English expresses not only possession in the strict sense but also a broader range of relational states, such as emotional experiences. The predominance of interrogative and negative forms emphasizes these relational aspects, bringing them closer to qualitative descriptions of the subject. This multifaceted use of *have* showcases the complexity of English as a have-construction and contrasts sharply with how Russian articulates similar concepts through different grammatical constructions, enriching the study of language and meaning in both contexts.

The comparison between English as a have-construction and Russian showcases significant differences in how possession and relationship concepts are linguistically constructed. English expresses ownership directly through the verb *have* emphasizing personal agency, while Russian relies on an existential framing that reflects contextual relationships. These distinctions resonate with broader cultural views on ownership, agency, and existence, providing deeper insights into the nature of language and thought in each linguistic tradition.

Frequency and features of the use of the word "have" in English and Russian

The data reveals an interesting disparity with regard to the usage of the English verb *have* as compared to its usage in the Russian language. In the novel “The Fate of Man” by M. Sholokhov, the usage of the English verb *to have* is recorded at merely three instances in the original Russian novel. However, in the English translation of the novel, the usage of the English verb *to have* is recorded at an astonishing 227 instances. This disparity reveals that the English language makes greater usage of

ISSN 2788-7979 (online)

the English verb *to have* with regard to the expression of possession and relationships as compared to the Russian language, which may be using different grammatical structures and verbs to express the same concepts and relationships. It is interesting to note that only 23 of these cases refer to strict possession.

Semantic variations of the word "have"

The analysis demonstrates that "have" is employed in English not solely for proper possession but also extensively to express a wide array of relational states, including emotional experiences, qualities, abilities, and social attributes. For example, "His eyes have a misted oily look" shows "have" in the function of conveying a qualitative feature. In a similar vein, "You have the talent" or "They have no respect" illustrate "have" in conveying ability and moral qualities.

The function of *have* in conveying physical or mental states is seen in "I have a bad pain" or "He has to come close to it."

The function of *have* in conveying aspects of the subject's physical appearance, behavior, or costume extends its semantic function beyond possession.

Structural and syntactic patterns

Research has shown that the use of *have* yields a sentence with a word order of subject-predicate word order, as well as a predicate-object word order. This kind of word order may carry a different meaning. For instance, the sentence "His mouth is slack" can be rewritten as "His mouth has a slackness."

It is possible to employ the verb *have* in a sentence with causality, obligation, and futurity, as well as "have to do" and "have smth to do" as a modal verb.

The word order of this kind of sentence may carry great meaning.

Another pattern is the utilization of passive voice in sentences, which might be used to describe a state of activity without referring to the "actor" in the sentence, e.g., "The cards have been read."

Interlanguage differences

The comparison with Russian reveals contrasting grammatical frameworks. Russian is predominantly an existential language, while English makes direct use of the verb *have* to indicate possession, relational states, and qualitative attributes. For example, the Russian language may indicate possession using the existential sentence structure ("У него есть книга" – 'He has a book'), while the English language simply states it as 'He has a book,' which has multiple semantic implications.

findings

Special Constructions and Modal Shades

Analysis reveals that *have* is used in modal and future constructions, as in "I have to do this." This is used to convey the sense of obligation or necessity. This type of construction can sometimes involve changes in word order and can be ambiguous at times. For instance, "He had the wad hidden" can be used in a manner where more emphasis is given to either "wad" or "hidden," depending on the situation or the intended meaning by the speaker.

Moreover, the ambiguous use of the word *have* in a transitional manner is often observed, especially when the lack of differentiation is evident in terms of the relationship between the subject and predicate within the sentence. In such cases, there is ambiguity concerning the purpose and usage of each word in the sentence.

In fact, the concept of proper possession itself is based on the semantic meaning of nominal groups in a sentence. The concept of proper possession is a phrase that has two main aspects in relation to possession, and these two aspects relate to the subject of possession, who or which is normally animate, and the object of possession, which is a property/object that can be possessed by a particular individual or being. In the phrase "John's book," John is the subject of possession, while the object of possession is a book. This is a very simple and clear concept, as this concept normally involves a Subject-object relationship.

However, the use of the verb "have" in English extends beyond this classical notion of possession. It also extends to a wider variety of relational states beyond ownership itself. For instance, "have" is used to express emotional states ("I have a headache"), qualities or characteristics ("He has

ISSN 2788-7979 (online)

a kind heart"), abilities ("She has the skill to succeed"), and social or moral qualities ("They have respect for their elders"). The versatility of *have* in these different senses illustrates that it is a flexible word that may convey different kinds of relationships, which are not limited to ownership.

Additionally, the fact that the language predominantly utilizes interrogative and negative syntactical forms such as "Do you have...?", "He does not have...?" places greater emphasis on the relational and qualitative nature of *have*, making these states more prominent and closer in meaning to qualitative and relational expressions rather than possession per se. These forms tend to change the focus from possession to the experiential state of the subject, which somewhat confuses the two concepts. The multifaceted usage of the *have* concept in the English language is indicative of the complexity and the dual nature of the "have" construction that can be both concrete and abstract at the same time.

When comparing this to Russian, significant differences emerge in how concepts of possession and relationship are linguistically constructed. Russian grammar often relies on existential sentences such as "У него есть книга," meaning literally "There is a book with him." In this case, it is clear that the main emphasis is on the existence or presence of something within a particular context rather than on possession in a literal sense. The Russian construction seems to stress the contextual or relational nature of possession, which can be a function of a more general worldview in which possession is seen as a form of existence or a relationship within a particular context.

In contrast, the word *have* in English highlights personal involvement, ownership, and control. The subject is actively involved in having or holding the object, which is in line with individualistic cultural values of ownership and personal responsibility. This difference also brings to mind another contrast between cultures: in Western cultures, personal ownership and rights are highly valued, which is also reflected in the use of the word *have*, whereas in Russian culture and other Slavic cultures, there is a greater emphasis on situational or relational aspects of ownership, rather than personal involvement.

Thus, it may be argued in a nutshell that the difference in the use of possession in English and Russian may be said to be rooted in the cultural and cognitive differences in how we view or conceptualise the world. It can thus be argued that the usage of the word *have* in English can thus be said to be multifunctional in the sense that it can thus be used to refer to possession, emotions, qualities, and social attributes with a connotation of personal agency and control, whereas in Russian it is rooted in the existence and context of possession as a way of looking at the world as situations.

DISCUSSION

The usage of the word *have*, as observed in the above sentence, is quite evident in complex sentences, particularly when the sentence contains a phrase or a clause.

"Remember that old doctor they had years ago?" where the content of the message is not a subject-predicate but a predicate-object relationship – the presence of a doctor. The indetermination of the link between them and the feasibility of bracing the subject-predicate or the object-predicate relationship, on the other hand, leads the verb *have* to convey a wide variety of meanings in each specific instance of its use. Let us consider each of them in comparison with the Russian version.

For instance:

What I do have. I have toilet articles, a few clothes, a hot plate that I'm not supposed to have, a can opener – one that works with a key, you know; a knife, two forks and two spoons; three plates, a cup, a saucer, a drinking glass (Modern).

We never had enough clothes to wear, not enough food to eat (Huxley). Such restrictions imposed on the semantics of nominal groups make the use of *have* in the meaning of proper possession a rather rare phenomenon. This can be confirmed by the following example:

... And his uncle, I know, insists that he must carefully have mentioned having them (the bonds) in his possession (Huxley), where the clarification in his possession indicates the desemantization of the verb *have*. The predicate-object relation manifests itself in the presence of a statement about the

ISSN 2788-7979 (online)

existence of an object, and the subject-predicate relation shows the subordinate position of that object with respect to a particular person.

As mentioned earlier, the object of the real world is reflected in our consciousness either in one of its qualitative manifestations or in its relation to other objects of reality. Structures with *have* are objectively suitable for both kinds of reflection since we have both a subject-predicate and a predicate-object relation. Thus, structures with *have* can easily be reinterpreted as a qualitative property of the subject, for example:

His eyes have a misted, oily look, and his mouth is slack (O'Neill).

The *have* constructions with the meaning of the qualitative characteristic of the subject are used here along with the initial structure for expressing this meaning, built according to the formula of attributive logic (*his mouth is slack*). The construction itself with HAVE is also easily transformed into the primary structure for such a function:

His eyes are misty and oily. Compare also: *All his teachers told us what a fine brain he had* (O'Neill) → *All the teachers told us how clever he was.*

The HAVE structures can convey a wide variety of subject characteristics:

1. Description of the subject:

a) The subject's appearance. For example:

Her face had a pretty regularity that was almost doll-like (Huxley);

...they've such bloody hard necks (Modern);

Val looks beyond her in the dim store, his light eyes have a dark gaze. (T. Williams).

b) Abilities of the subject. For example:

You had the talent to become a fine actor. You have it still.

You have neither the wit nor the courage.

c) Moral qualities of the subject. *For example:*

The youth of the present is quite monstrous. They have no respect for dyed hair. (O. Wilde);

Jesus, Papa, haven't you any pride or shame? (E. O'Neill).

In this case, the second nominal group can be expressed not only by an abstract noun (a name of a certain quality) but also by a noun of very specific semantics used in a metaphorical meaning.

For instance:

Does not have a tongue like an adder when he's drunk. (E. O'Neil);

I don't think you belong in the nursing profession; you have cold eyes; I think you like to watch pain! (T. Williams).

d) Profession, occupation, and education of the subject. *For example:*

It is a good thing to have an education behind you (M. Spark);

I have an executive position with a small publishing house (Modern).

d) Name of the subject. *For example:*

But we have the same Christian name (O. Wilde).

e) The behaviour of the subject. For instance:

She has a hesitant, over-polite manner and speaks with a slight accent (L. Hellman).

You had a strange way of showing your restlessness (Night).

f) Elements of the subject's costume. For example:

She has on a party dress, covered by a kitchen apron (L. Hellman).

A qualitative characteristic through the structure with HAVE can refer not only to an animated person:

These sets are that all the volumes have the look of having been read and reread (E. O'Neill).

The state of the subject:

a) Physical:

Doctor, *he says, I have a bad pain (S. Leacock)*;

It's all right for me not to have an appetite (E. O'Neill).

b) Mental:

Don't you have any idea, not even (Modern, 1970, p. 36);

He has. to come closest to it, a great weariness (Modern);

ISSN 2788-7979 (online)

We have an understanding (Modern).

c) Emotional:

This is the same wonderful place – My God, we had happy summers here, all of us (L. Hellman);

I have hours of great pleasure, great satisfaction right here, (Modern).

In cases where the structure with *have* expresses relatedness. Friendly service and other relationships occupy an intermediate position between a qualitative description of the subject and a message about the presence of the object. The predominant use of interrogative-negative sentences without the auxiliary verb *to do* brings them closer to the proper meaning of possession:

All people who have no children think that, Mrs Dennery (L. Hellman).

However, where kinship relations serve to characterize the subject, the auxiliary verb inevitably appears:

But, then again, I don't have one wife (Modern), where the possession of all the listed objects becomes a symbol of the bourgeois lifestyle.

According to the formula of attributive logic, the verb *have* organizes sentences in those cases when the subject-predicate connection, not the predicate-object, but the subject-predicate connection is brought to the next:

Come on, General. Have a bottle with me. (Hellman);

It depends on how the doctor is feeling and whether it has been a long time since he had a meal himself. (S. Leacock).

This also includes numerous analytical constructions with the verb “have”:

Go into your cell and have a smoke for yourself (Modern);

Why don't you go and have a chat with her?

I really must have a good stare at her. (O. Wilde);

The others have a read of the card (Modern).

Here again, there is a tendency of the English language to use structures with “have” to express an initially uncharacteristic subject-predicate relationship. This is especially clearly seen in the examples with the absolute (without direct addition) use of the verb, which, although rare, is found in the language:

But most Saturdays, I take my delight among the solemn crowds with their aimless purposes, their eternal life not far away, who push past the counters and stalls, who handle, buy, steal, touch, desire, and ogle the merchandise. I hear the tinkling tills, I hear the jangle of loose change and tongues and children wanting to hold and have. (M. Spark).

The separateness of the analytical structure makes passive transformations possible while maintaining a single semantics of the verbal lexeme:

... in the wall and at right angles to the audience, is a window, from which a view may be had of the laundry yard.

Passive conversion refers, in this case, to the analytical construction as a whole and not to a single verb “have”.

It should be noted that *have* is reinterpreted from the verb of state to the verb of action and in structures organized according to the formula of the logic of relations. However, if in the cases listed above, the meaning of the action arose from a separately formed but semantically uniform predicate and object, then the relative independence of the object in sentences constructed according to the formula *a R b* makes it the verb *have* the carrier of the action. *For example:*

Many other directors wanted Frederick's scripts, for his O. Wilde was well–informed and could have been cheap (M. Spark).

The ability of *have* to transmit an action makes it possible to use it as a kind of substitute verb. In cases where the semantic connection between the subject and the object is unambiguous, to understand the meaning of the sentence, it is enough to use the verb *have* as a symbol of a certain relationship between them, as a simple bundle that organizes the utterance (unlike *be*, which organizes the utterance according to the principle of subordination*):*

They had the cards, and they won (Christie);

Cecil, you'll have a whisky and soda?(O. Wilde);

ISSN 2788-7979 (online)

Let us turn to those cases where the verb *have* establishes certain relations between two objects of reality. We proceed from the fact that the verb *to have* is the same as the state to be, but with a reverse orientation. Indeed, from the Russian sentence “I have a pen” and the sentence synonymous with it *I have a pen,* it can be seen as clearly as possible that, while maintaining the same meaning of the sentence, *to have* changes its entire syntactic pattern. In the first sentence was the content of a subject-predicate relationship; in the second sentence becomes a predicate-object relationship. The relationship between the new subject and the predicate practically does not give the sentence any new meaning, which gives us the right to interpret *possession* as the existence or being of an object (object) in the sphere of a certain person or another object (subject). As was established above, in the case of proper possession, there is a certain balance between subject-predicate and predicate-object relations. With a logical emphasis on the subject-predicate relationship, as already noted, structures with the verb *have* can be used in sentences where a qualitative characteristic of the subject is given.

Before us is another logically possible way to rethink these structures – bringing the predicate-object relationship to the fore. In this case, first of all, the meaning of the presence of an object, that is, its being in a certain sphere, should be realized. A meaning close to this can be traced already in those examples where the verb *have* expresses:

I. An isolated case of possession. *For example:*

Have you your watch? Jack? (Modern);

He has a hen up his sleeve (S. Leacock);

I want in, very cautiously, and. I had the hamburgers, you remember (Modern).

Indeed, this meaning is closer not to the qualitative characteristic of the subject, but to the spatial position of the object (the presence of the object, its existence in well-defined coordinates of space and time). This is also confirmed by the fact that paraphrases with *Is the watch with you, Jack?* The hen is up his sleeve. The hamburgers were with me, in which the former object acts as the subject of the message.

II. A complete rethinking is possible when the verb HAVE does not express possession but is perceived as a verb of position in space:

Now, I understand, you have the reprieved man over there. Regan (Modern);

...it's been so wonderful having you home the way you've been… (E. O'Neill).

Reinterpretation is even more evident in cases where the role of the subject is an indefinite personal pronoun or when the subject is omitted altogether. In such cases, the meaning of the spatial position of the object is no longer burdened by anything:

Was not taken in the ambulance. You must come to the hospital now, please, to identify him. They have his friend, there, Mr. O'Brien, whose telephone was in his book (M. Spark);

If you've to do anything reasonable in this world, you must have a class of people who are secure, safe from public opinion: (Huxley).

It should be noted, however, that the presence of a specifically expressed subject makes it possible to revive the subject-predicate relationship. If the main logical emphasis falls on the relationship between the predicate and the object, then the subject has the opportunity to express his attitude toward it:

I will have no one in my house about any scandal (O.Wilde).

All these cases are easily transformed into sentences with the verb *be*, in which the object becomes the subject:

The reprieved man is over there. Birds were hanging off St. Francis, and you were at home.

In cases where we have an indefinite subject, it is generally omitted: *His friend, Mr O'Brien is there, or There must be a class of people*.

The role of an indefinite spatial limiter is played in this case by *there.* Placing an object in a space that is not limited by any framework is an affirmation of its existence.

The situation is more complicated when *have* has the meaning of *premises in space:*

Before I have those four in, I want to hear what you've got to tell me (Christie).

The *be* transform conveys the content of the predicate-object relationship, but minus the latter, the scope of the subject's action remains in the original sentence, the effort that brought the object to

ISSN 2788-7979 (online)

this position: *Before I have those four in ← Before they are in + I cause them in; They'll have him down to reception hall ← He will be down to reception + They'll cause him to do this*.

The meaning of causality given to the verb *have* in this structure seems at odds with the general, broad meaning of static contained in the verb. For example, this meaning goes beyond such a definition of the broad meaning of the verb: It expresses the state of the subject or his attitude toward the object that results as a result of the subject's assigning or performing the object, with passivity or irrevocable activity of the subject.

It seems to us that this definition practically limits the broad meaning of the verb; it does not take into account the peculiarities of the verb that allow it to describe not only the state of the subject but also the position of the object of the utterance. The function of *have* is that it puts two objects of reality on the same level and, without defining the relation between them, allows one to *play through* the most diverse variants of their relation. This allows *have* to be used in a wide variety of structures:

1. *He has smth. Done*
2. *He has done smth.*
3. *He has smb. do smth.*
4. *He has smth. to do*
5. *He has to do smth.*

Let us take the example (I0 and (2) for comparison. The meaning of *have* in /I/ is described by dictionaries as follows: With a complicated object, it shows that the action is performed not by the doer expressed by the subject, but by another person at the request of the subject, or that it is performed without his desire. For example:

Police: I warn you, I'll have you arrested (Modern);

...and did you see the way she had her hair bleached?

As it can be seen from the structure itself, the person performing the action expressed by the passive form of the second participle is not explicated. The question arises – what gives us the right to assert that the carrier of the action does not coincide with the subject? After all, in the form of the perfect (2), which differs from (I) only by the permutation of two elements (*smth. done and done smth.*), the subject is simultaneously the carrier of the action. Let us turn to the history of the language. It is known that the perfect is developed from the free syntactic combination N1 - *habban* - [N2 + Part II attr], both in form and content constructed according to the logical formula a R b.

Moreover, only the participles of transitive verbs were combined with the verb *habban*, while the participles of intransitive verbs were used in perfect forms with *beon* (*Was not fled*), constructed according to the formula *Subject – predicate.* The fact that the further verb *have* becomes a unified indicator of the perfect indicates, in particular, the reorientation of the centrifugal orientation of the free syntactic combination to the centripetal (subject–predicate) structure of the perfect form. The latter already expresses the relationship between two relatively autonomous objects (N2 and N2 with an attribute), N2 loses its independence, and the action contained in the second participle comes to the fore. The perfect, therefore, arises as a result of the negation of the predicate-object and the realization of the subject-predicate relationship. Its logical formula is *subject–predicate*. The English language also uses the second way of understanding, which is in the free syntactic combination N1 – *habban* – N2 + [Part II attr]. When implementing the predicate-object relation, the communicative purpose of the statement becomes a statement about the presence of a complex complement (N2 + Part II). The latter represents a certain state of the object. However, if this state appears in the perfect tense as a result of the subject's action, then its autonomy in this case manifests itself in independence from the subject, who is presented with a fait accompli or expresses a certain modal meaning concerning it.

In the greatest revival of the subject-predicate relationship, the greatest activity of the subject is observed in cases when it initiates an action, causing that. Indeed, if we imagine the structure *smth. done* as a secondary, derived from Smb. does smth, then the causative construction (5) is synonymous with (I): *I have my portrait done → I have smb. do my portrait.*

However, the meaning of *have* is perceived differently depending on whether we have an active carrier of action, to which the will of the subject can be directed, or it is not expressed.

ISSN 2788-7979 (online)

It can be concluded that *have* with causative meaning builds structures with the simultaneous implementation of subject-predicate and predicate-object relationships. The first is reflected in the causation of a certain event, the message about which is the content of the statement:

... he had the cabman drive them to one of the more exclusive apartment hotels (T.Dreiser);

You wouldn't have me tell those people the truth? I'd cut my tongue out first. (E.L. Voynich).

Note the examples that do not fit the frame of the usual form for this value or, conversely, contain a value that is not characteristic of this form. Compare, for example:

Don't look at me that way. If I've had a drop taken. I was invited (Night), where the unusual word order for the perfect tense (*I've dropped taken instead of I've taken a drop*) is explained by the desire to emphasize the object *(a drop)*, to give it back the relative autonomy it loses in the perfect tense. We can observe the same in the following example:

They have all their arrangements made (and very good arrangements, too) for the abduction, where the logical selection of an object is made not only by changing the order of words but also by repeating *(and very good arrangements, too).* Whether the bearer of the action agrees with the subject, and thus whether this form remains within the frame, can often only be judged from the context

I was fooled in front of Mom (by someone not specified in the sentence). It is only from the broad context that it becomes clear that Jimmy is blaming his mother. He, who usually does not believe either other people or his mother, was fooled by his mother this time. The emphasis on the object explains the unusual form of the perfect.

The following example is also ambiguous:

He had the wad hidden? (Modern).

Without the following context, this sentence can be understood as:

Did someone hide his money? However, the following text *(That's right. He was cute enough to hide his wad somewhere, drunk and all as he was the previous night* (Modern) leaves no doubt that the subject and the carrier of the action are one person, and the change in the usual word order for the perfect is caused by the desire to emphasize the role of the complement (the wad), around which, is the whole conversation.

Thus, without any special means of emphasizing the complement, the perfect appears as a structure with centripetal orientation, built according to the formula of attributive logic. The structures in which the agent and subject do not coincide are centrifugally directed and built according to the formula of relational logic. Between them, there are transitional cases that can be understood in two ways, indicating a close connection and a single source of development of these two structures.

Let us turn further to the structures (4) and (5). The only thing that formally distinguishes them is the word order *(smth. to do and to do smth.).* It differs from the above cases; here, the definition of the object is not the passive participle but the infinitive. The latter expresses not so much the action as the orientation towards its long-term development. If something has already been performed *(smth. done),* and the carrier of the action coincides with the subject, then this state naturally appears as the result of the subject's influence. In contrast, attributing an action to the sphere of the future makes it at least problematic, which contributes to the development of a modal meaning in the construction.

The analysis of examples with the free syntactic combination to have smth. do indicates that in most of them, there is an implementation of the predicate-object relationship; that is, the purpose of the statement is not the manifestation of the subject, but the introduction of a new object. This is proved by the fact that the subject-predicate relationship, in general, can be easily omitted without violating the semantic integrity of the text:

I shall have some Honest Work to do (A. Huxley).

– I was so lonesome I kept Cathleer with me Just to tell to someone; I have nothing to forgive her for, Grandma (L. Hellman).

– There is nothing to forgive her for; I'll have something to lie awake and think about (L. Hellman).

– I'll lie awake and think about something.

ISSN 2788-7979 (online)

This English-specific function does not exhaust the possibilities of this syntactic combination. It already traces those individual modal shades that develop into a certain modal meaning of the construction *to have to do smth*

I have a lot to talk to you about (O. Wilde).

– I shall talk to you about a lot of things.

The paraphrase uses the future tense form; in the original sentence, this meaning is contained in the present tense form of the verb *have* in the form of a modal shade of meaning – *it needs, it is necessary.* Also:

She sniveled and implored me to pray for the animal. I wanted to say to her: Madam, I have myself to pray for, the coloured queen, the Puerto Rican family, the person in the front room, the woman who cries deliberately behind her closed door, and the rest of the people in all rooming-houses, everywhere; besides, madam, I don't understand how to pray, where the modal meaning of the construction is not contradicted by an unusual word order designed to emphasize the special role of the object.

The cases of particular difficulty are manifested where these structures are used in subordinate clauses, since all formal differences between them are erased:

That is all you have to tell me?

Without a broad context, it remains unclear whether the subject-predicate relationship is realized here *(Is that all you have to tell me?)* or the predicate-object relationship *(Is that all you have to tell me?*) +. However, from the following text *(That is all you have to tell me? - Yes. - There is no other circumstance that you have omitted, milord?)* it becomes clear that the main thing in the statement is the predicate-object relationship.

Note, by the way, that one of the obsolete meanings of the Russian verb *to have* in combination with the indefinite form of the verb was the formation of the future tense (with a hint of ought or possibility):

A few days later it was announced to Prince Andrew that he had to come to the Minister of War (L. Tolstoy War and Peace).

The increase in modal quality can be seen in the following examples*:*

I'll bet you told her all she had to do was use a little willpower. (Night).

The *to-have-to-do construction* reflects the subject-predicate relationship; its logical formula is *subject – predicate*:

I had to blackmail them a little (L. Hellman).

For the experiment, we will change the order of words – *I had them to blackmail*, where the modal meaning is lost, and the predicate-object relationship comes to the fore – *I had someone at my disposal who could be blackmailed.* The same relationship is observed in the following pairs: *I have some questions to ask – I have to ask some questions; We have to make some decisions – We have some decisions to make.*

In this case, English uses the structure with the verb *have* both to describe the state of the subject and to establish its connection with the object. The structures listed above are logically organized as follows:

(1) *He has (smth. done)*

S Have Ob

a R b

(2) *He (has done smth.)*

S – pred.

The implementation of both links leads to the preservation of the meaning of the perfect with a special addition phase *(I've a drop taken).*

(3) *He has (smb. do smth)*

a R b He has (smb. do smth.)

S – pred He [has (smb. do smth.)]

(4) *He has (smth. to do)*

S have ob

ISSN 2788-7979 (online)

a R b

(5) *He (has to do smth.)*

S – pred

The implementation of both links takes place, intending to emphasise the object while maintaining a common modal meaning. Thus, there is a unification of one of the two possible forms of reflection within the framework of one language. If the Russian language uses the formula *Subject – predicate* to describe the state of the subject *(You – teacher, You did it, You have to do it)*, and for the introduction of a new object *(I have a teacher, It's done (by someone)*, *It needs to be done (by someone), He has a woman in his room*, and the formula *a R b* in its inherent function of establishing relations between the objects of reality *(You have a teacher),* then the English language prefers the formula *a R b* both for the manifestation of the subject *(I have blue eyes, I have done this, I have to do this*), so and to establish a relationship between the subject and the newly introduced object *(I have a flat, I have smth, dons, He has smth to do, He has a woman in his room,* etc.

CONCLUSION

The fact that the English language is designed in a way that it can accommodate ambiguities is what has led to the development of different meanings for the sentence in question. It is in this regard that it becomes imperative to use the contextual semantic connections in arriving at the meaning of the sentence in question. Contrary to the English language, which is found not to have any defined morphological forms that can be used in arriving at the connections, it is quite clear that the Russian language has an extensive list of morphological indicators that not only help in the understanding of the relationship between the subject and attributes, but also in the understanding of the relationship between subjects and attributes.

These unique characteristics of the English language serve to shed additional light on the reason why the language makes extensive use of what is termed the *have* construction. It is evident that the verb *have* is an essential verb in the English language because it has two main functions. Firstly, the verb *have* is employed in defining the state or condition of the subject. Secondly, the verb *have* is employed in the creation of a relationship between the subject and the object. Nevertheless, the functionality of the verb *have* is more extensive when the verb is employed in the representation of the causative form because it is employed in the creation of the definition of the subject-predicate relationship and the predicate-object relationship.

This dual purpose of *have* is significant as it effectively captures the dynamics of events and conveys their meanings within the context of a statement. The high frequency of *have* in the English language may be explained in terms of its use in different constructions that follow a logical pattern, normally expressed as aRb, where R represents some type of relational connection. Additionally, *have* may also be found in constructions that are interpreted in terms of attributive logic.

As may be observed from the provided linguistic evidence, it may be stated that the high frequency of *have* in the English language results from different combinations of relational and attributive logic, which are associated with one of the fundamental aspects of its creation and perception.

Implications for Translation and Semantic Analysis

The findings indicate that translation requires more than just lexical replacement; it requires a detailed analysis of the semantic roles *have* plays in different situations. Understanding the multifunctionality of *have* is essential in translation, especially when dealing with literature since it is rich in shades of meaning.

Limitations and Future Directions

Though this study offers a detailed analysis of *have* in a particular literary context, further research can be conducted on a larger scope, including spoken language, in order to ascertain the universality of this analysis. Further research can be conducted on *have* in different languages in order to enhance its multifunctionality analysis.

ISSN 2788-7979 (online)

REFERENCES

1 Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (1999). *Construing experience through meaning: A language-based approach to cognition*. London: Continuum.
2 Perlmutter, D. M. (Ed.). (1984). *Studies in relational grammar 2.* Chicago: University of Chicago Press.
3 Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
4 Zhuravleva, Ye.A., and A.E. Agmanova. (2021). Russian Language in Kazakhstan: Specific Learning and Functioning in the Context of Interlingual Interaction. *Polylinguality and Transcultural Practices*, *18*(1). – P.20 - 28. DOI: https://doi.org/10.22363/2618-897X-2021-18-1-20-28
5 Beiskhanova, S.A., Zhunussova, Zh.N., Zoltan, A. (2023). Paroemiographic interpretation of proverbs and sayings corpus on the material of different structural languages. *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Filologiya», 2*(110). DOI: https://doi.org/10.31489/2023ph2/81-88 [In English]
6 Woltran, F., & Schwab, S. (2025). Language as a distinguishing feature or common ground? A participatory study on manifestations of intergroup relations in the lived experiences of multilingual students. *Linguistics and Education*, *85*(101379), 1-9. DOI: https://doi.org/10.1016/j.linged.2024.101379
7 Davis, W. (2024). *Foundations of Semantics*. Oxford: Oxford Handbook to Contemporary Philosophy of Language Publisher. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192856852.013.35
8 Panjaitan, L.L., & Patria, A.N. (2024). Social Media and Language Evolution: The Impact of Digital Communication on Language Change. *International Journal of Linguistics Literature & Translation, 7*(12). – P. 53-57. DOI: https://doi.org/10.32996/ijllt.2024.7.12.8
9 Hu, J., Mahowald, K., Lupyan, G., Ivanova, A., & Levy, R. (2024). Language models align with human judgments on key grammatical constructions. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A., 121*(36). DOI: https://doi.org/10.1073/pnas.2400917121
10 Grigoroglou., M., & Ganea P.A. (2022). Language as a mechanism for reasoning about possibilities. *Phil. Trans. R. Soc., 377*(20210334). DOI: https://doi.org/10.1098/rstb.2021.0334
11 Pirmanova, K.K., Turekhanova, A., Ashimova, N. (2023). Theory and methodology of the world's national linguistic corpora. *Abylaj han atyndaғy QazKHQzhәneӘTU Habarshysy, 69*(2). https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.69.2.011 [In English]
12 Saurbayev, R., Zhumasheva, A., Yerekhanova, F, et al. (2024). The Problem of Translatability of Texts of The Sublanguage of Mathematical Logic in English-Kazakh Translations. *Eurasian Journal of Applied Linguistics, 10*(2), 203-214. http://dx.doi.org/10.32601/ejal.10217
13 Akhmetova, G. (2024). Lexico-semantic nature of toponyms: theory and analysis *SH. Uәlihanov atyndaғy KU habarshysy. Filologiya seriyasy, 4*. – P. 9-22. DOI: https://doi.org/10.59102/kufil/2024/iss4pp9-22 [In English]
14 Wei, L., King, T., & Lee. (2025). Transpositioning: Translanguaging and the Liquidity of Identity. *Applied Linguistics, 45*(5). – P.873–888. DOI: https://doi.org/10.1093/applin/amad065
15 Issina, A. (2025). Linguistics markers of Kazakh national mentality based on the concepts “ел/people”, “қонақжайлылық/hospitality”, “бата/blessing”. *SH. Uәlihanov atyndaғy KU habarshysy. Filologiya seriyasy, 4.* – P.127–137. DOI: https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss4pp65-78 [In English]

Received: 28.12.2025

Ағылшын тіліндегі “иемдену”-конструкциясы

Л.А. Аминова[1], К.М. Текжанов[2] , Ш. Трент[3] , *Ф.Т. Ереханова[4]
[1]Средняя школа инновационного типа имени А. Байтурсынулы, Павлодар, 140006, Қазақстан
[2]Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, 140002, Қазақстан
[3]“Giving Hearts Homecare” аутизм спектрі бағдарламасы, Нью-Лондон, Коннектикут, 06320, АҚШ

ISSN 2788-7979 (online)
[4]Ө.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, 160012, Қазақстан

Мақаланың мақсаты – ағылшын тіліндегі "have" етістігінің күрделі құрылым ретіндегі негізгі ерекшеліктерін анықтау және оның жүйелік-функционалдық тұрғыда have-типті конструкциялар санатына жатқызылуын көрсету. Сонымен қатар, зерттеу екі тіл арасында тікелей сәйкестік орнатуды немесе оларды егжей-тегжейлі салыстыруды мақсат етпейді, керісінше әр тілдің иелік, болмыс және қасиет сияқты қатынастық мағыналарды білдіру үшін өзіне тән құрылымдарды қалай қолданатынын қарастырады.

Әдіснамалық тұрғыдан зерттеуде трансформациялық талдау, салыстырмалы талдау және семантикалық талдау әдістері қолданылды. Трансформациялық талдау сөйлем құрылымдарының әртүрлі трансформация түрлері негізінде өзгеруін зерттеуге бағытталған. Салыстырмалы талдау тілдер арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Ал семантикалық талдау зерттеу деректерінің мағынасын түсіндіруде қолданылды. Зерттеу материалы көркем әдебиет, ауызша сөйлеу және жазбаша мәтіндер сияқты табиғи дереккөздерден жиналды. Сонымен қатар, зерттеуде "have" конструкциясының қолданылу жиілігі де талданды.

Зерттеу нәтижелері ағылшын тіліндегі "have" сөзінің көпфункционалды екенін көрсетті: ол тек иелікті білдіру үшін ғана емес, сонымен қатар әртүрлі қатынастарды, физикалық сезімдерді, сондай-ақ әлеуметтік және эмоциялық салаға қатысты қасиеттерді білдіру үшін де қолданылады. Осылайша, ағылшын және орыс тілдеріндегі иелік пен қатынастық ұғымдарды білдіру ерекшеліктері ағылшын тіліндегі have-конструкцияларының тікелей қолданылуынан айқын көрінеді деген қорытынды жасалды. Сонымен қатар, зерттеу тілдің когнитивтік үдерістерді қалыптастыру мен білдірудегі рөлін түсінуге де маңызды үлес қосады.

Кілт сөздер: атрибутивтік логика, салыстырмалы лингвистика, конструкциялар, лексемалар, тілдік құбылыс, трансформациялық әдіс, құрылымдар

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. Construing experience through meaning: A language-based approach to cognition. – London: Continuum, 1999.
2 Perlmutter, D. M. (Ed.). Studies in relational grammar 2. – Chicago: University of Chicago Press, 1984.
3 Leech, G. N. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983.
4 Zhuravleva, Ye.A., and A.E. Agmanova. Russian Language in Kazakhstan: Specific Learning and Functioning in the Context of Interlingual Interaction. *Polylinguality and Transcultural Practices*, *18*(1), 2021. – P.20 - 28. DOI: https://doi.org/10.22363/2618-897X-2021-18-1-20-28
5 Beiskhanova, S.A., Zhunussova, Zh.N., Zoltan, A. Paroemiographic interpretation of proverbs and sayings corpus on the material of different structural languages // Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». – 2023. – №2(110). DOI: https://doi.org/10.31489/2023ph2/81-88
6 Woltran, F., & Schwab, S. Language as a distinguishing feature or common ground? A participatory study on manifestations of intergroup relations in the lived experiences of multilingual students. *Linguistics and Education*, *85*(101379), 2025. – P.1-9. DOI: https://doi.org/10.1016/j.linged.2024.101379
7 Davis, W. Foundations of Semantics. – Oxford: Oxford Handbook to Contemporary Philosophy of Language Publisher, 2024. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192856852.013.35
8 Panjaitan, L.L., & Patria, A.N. Social Media and Language Evolution: The Impact of Digital Communication on Language Change. *International Journal of Linguistics Literature & Translation, 7*(12), 2024. – P. 53-57. DOI: https://doi.org/10.32996/ijllt.2024.7.12.8

9 Hu, J., Mahowald, K., Lupyan, G., Ivanova, A., & Levy, R. Language models align with human judgments on key grammatical constructions. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A., 121*(36), 2024. DOI: https://doi.org/10.1073/pnas.2400917121
10 Grigoroglou., M., & Ganea P.A. Language as a mechanism for reasoning about possibilities. *Phil. Trans. R. Soc., 377*(20210334), 2022. DOI: https://doi.org/10.1098/rstb.2021.0334
11 Пирманова, К.К., Туреханова, А., Ашимова, Н. Theory and methodology of the world's national linguistic corpora // Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. – 2023. – №69(2). https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.69.2.011
12 Saurbayev, R., Zhumasheva, A., Yerekhanova, F, et al. (2024). The Problem of Translatability of Texts of The Sublanguage of Mathematical Logic in English-Kazakh Translations. *Eurasian Journal of Applied Linguistics, 10*(2), 2024. – P.203-214. http://dx.doi.org/10.32601/ejal.10217
13 Akhmetova, G. Lexico-semantic nature of toponyms: theory and analysis // Ш. Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2024. – №4. – P. 9–22. DOI: https://doi.org/10.59102/kufil/2024/iss4pp9-22
14 Wei, L., King, T., & Lee. Transpositioning: Translanguaging and the Liquidity of Identity. *Applied Linguistics, 45*(5), 2025. – P.873–888. DOI: https://doi.org/10.1093/applin/amad065
15 Issina, A. Linguistics markers of Kazakh national mentality based on the concepts “ел/people”, “қонақжайлылық/hospitality”, “бата/blessing” // SH. Uəlihanov atyndağy KU habarshysy. Filologiya seriyasy. – 2025. – №4. – P.127–137. DOI: https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss4pp65-78

Материал 28.12.2025 баспаға түсті

Конструкция «иметь» в английском языке

Л.А. Аминова[1], Ш. Трент[2] , К.М. Текжанов[3] , *Ф.Т. Ереханова[4]
[1]Средняя школа инновационного типа имени А. Байтурсынулы, Павлодар, 140006, Казахстан
[2]Павлодарский педагогический университет имени А.Маргулана, Павлодар, 140002, Казахстан
[3]Программа аутистического спектра “Giving Hearts Homecare”, Нью-Лондон, Коннектикут, 06320, США
[4]Южно-Казахстанский педагогический университет имени У.Жанибекова, Шымкент, 160012, Казахстан

Цель статьи — выявить ключевые особенности, которые делают английский глагол “have” сложной конструкцией, тем самым объясняя его отнесение к категории have-конструкций в рамках системно-функционального подхода. В работе также подчеркивается, что целью исследования не является установление прямого соответствия или детального сопоставления двух языков, а скорее анализ того, как каждый из них использует свои собственные конструкции для выражения реляционных значений, таких как обладание, существование и признак.

С методологической точки зрения в исследовании используются трансформационный анализ, сравнительный анализ и семантический анализ. Трансформационный анализ предполагает рассмотрение преобразований структур предложений в зависимости от типа применяемой трансформации. Сравнительный анализ направлен на выявление сходств и различий между языками. Наконец, семантический анализ используется для интерпретации значений исследуемых языковых данных. Материал исследования был собран из различных естественных источников, таких как художественные тексты, устная речь и письменные источники. Кроме того, в исследовании рассматривается частотность употребления конструкции “have”.

Результаты показывают, что английское слово “have” является высокофункциональным и используется не только для выражения обладания, но и для обозначения различных отношений, физических ощущений, а также признаков, которые могут быть связаны с

ISSN 2788-7979 (online)

социально-эмоциональной сферой. В итоге делается вывод, что различие между английским и русским языками в выражении обладания и реляционных понятий наиболее наглядно проявляется в непосредственном использовании have-конструкций в английском языке. Кроме того, исследование имеет значение для понимания роли языка в формировании и выражении когнитивных процессов.

Ключевые слова: атрибутивная логика, сравнительная лингвистика, конструкции, лексемы, лингвистические явления, трансформационный метод, структуры

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. Construing experience through meaning: A language-based approach to cognition. – London: Continuum, 1999.
2 Perlmutter, D. M. (Ed.). Studies in relational grammar 2. – Chicago: University of Chicago Press, 1984.
3 Leech, G. N. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983.
4 Zhuravleva, Ye.A., and A.E. Agmanova. Russian Language in Kazakhstan: Specific Learning and Functioning in the Context of Interlingual Interaction. Polylinguality and Transcultural Practices, 18(1). – 2021. – P.20 - 28. DOI: https://doi.org/10.22363/2618-897X-2021-18-1-20-28
5 Beiskhanova, S.A., Zhunussova, Zh.N., Zoltan, A. Paroemiographic interpretation of proverbs and sayings corpus on the material of different structural languages // Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». – 2023. – №2(110). DOI: https://doi.org/10.31489/2023ph2/81-88
6 Woltran, F., & Schwab, S. Language as a distinguishing feature or common ground? A participatory study on manifestations of intergroup relations in the lived experiences of multilingual students. Linguistics and Education, 85(101379). – 2025. – P.1-9. DOI: https://doi.org/10.1016/j.linged.2024.101379
7 Davis, W. Foundations of Semantics. – Oxford: Oxford Handbook to Contemporary Philosophy of Language Publisher, 2024. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192856852.013.35
8 Panjaitan, L.L., & Patria, A.N. Social Media and Language Evolution: The Impact of Digital Communication on Language Change. International Journal of Linguistics Literature & Translation, 7(12). – 2024. – P. 53-57. DOI: https://doi.org/10.32996/ijllt.2024.7.12.8
9 Hu, J., Mahowald, K., Lupyan, G., Ivanova, A., & Levy, R. Language models align with human judgments on key grammatical constructions. Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A., 121(36). – 2024. DOI: https://doi.org/10.1073/pnas.2400917121
10 Grigoroglou., M., & Ganea P.A. Language as a mechanism for reasoning about possibilities. Phil. Trans. R. Soc., 377(20210334). – 2022. DOI: https://doi.org/10.1098/rstb.2021.0334
11 Пирманова, К.К., Туреханова, А., Ашимова, Н. Theory and methodology of the world's national linguistic corpora // Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. – 2023. – №69(2). https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.69.2.011
12 Saurbayev, R., Zhumasheva, A., Yerekhanova, F, et al. (2024). The Problem of Translatability of Texts of The Sublanguage of Mathematical Logic in English-Kazakh Translations. Eurasian Journal of Applied Linguistics, 10(2). – 2024. – P.203-214. http://dx.doi.org/10.32601/ejal.10217
13 Akhmetova, G. Lexico-semantic nature of toponyms: theory and analysis // Ш. Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2024. – №4. – P. 9–22. DOI: https://doi.org/10.59102/kufil/2024/iss4pp9-22
14 Wei, L., King, T., & Lee. Transpositioning: Translanguaging and the Liquidity of Identity. Applied Linguistics, 45(5). – 2025. – P.873–888. DOI: https://doi.org/10.1093/applin/amad065
15 Issina, A. Linguistics markers of Kazakh national mentality based on the concepts “ел/people”, “қонақжайлылық/hospitality”, “бата/blessing” // SH. Uəlihanov atyndağy KU habarshysy. Filologiya seriyasy. – 2025. – №4. – P.127–137. DOI: https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss4pp65-78
Материал поступил в редакцию журнала 28.12.2025

ISSN 2788-7979 (online)

ҒТАМР 16.21.49 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp27-40

А.А. Арсланбаев[1], О.С. Жұбай[1]
[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан

А. БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ «ЕМЛЕ ТУРАЛЫ» МАҚАЛАСЫНДАҒЫ ЕМЛЕ ЖҮЙЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ОРФОГРАФИЯСЫНДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Мақалада Ахмет Байтұрсынұлының 1929 жылы жарияланған «Емле туралы» еңбегіндегі орфографиялық жүйелер талданып, олардың қазіргі қазақ емлесін ғылыми тұрғыдан бағалаудағы маңызы айқындалады. Зерттеу өзектілігі қолданыстағы жазу тәжірибесінде бірізділіктің әлсіреуімен, орфографиялық сөздіктерде тіл жүйесіне сәйкес келмейтін нұсқалардың кездесуімен және Байтұрсынұлының нақты позициясының кейінгі теориялық ұғымдармен араластырыла түсіндірілуімен байланысты. Зерттеудің мақсаты – «Емле туралы» мәтініндегі емле жүйелерін, авторлық бағалаулар мен нақты ұсыныстарды түпнұсқа логикасы бойынша жүйелеп, олардың қазіргі қазақ орфографиясына қатысты әдіснамалық мүмкіндігін көрсету. Зерттеу материалы ретінде тек А. Байтұрсынұлының «Емле туралы» мақаласы алынды. Мәтіндік, құрылымдық-семантикалық, контекстік және салыстырмалы-интерпретациялық тәсілдер қолданылды. Нәтижесінде ғалым емле негізін таңба жүйелі, тарих жүйелі, туыс жүйелі және дыбыс жүйелі деп төртке жіктегені; оларды тең дәрежеде қолдамағаны; туыс немесе дыбыс жүйесінің бірін абсолюттендіруге де, әр сөзге жеке ереже жасауға да қарсы болғаны анықталды. Автордың негізгі шешімі бұрынғы емлені тұтастай өзгерту емес, оның кемшіліктерін тіл заңына сәйкес түзету және туыс пен дыбыс жүйесінің «түкпіріне қамалмайтын» жол табу екені дәйектелді. Мақаладағы сегіз ұсыныс түбір тұлғасын тану, көмескі дыбысты айқын позицияда тексеру, қосымша мен көмекші сөздерді жүйелі таңбалау сияқты өзара байланысты нормалау амалдары ретінде сипатталды. Талқылауда бұл нәтижелер қазіргі орфографиялық сөздіктердегі жүйелілік мәселесіне қатысты отандық зерттеулермен салыстырылды. Зерттеудің құндылығы Байтұрсынұлының төл тұжырымдарын зерттеушілердің кейінгі интерпретацияларынан ажыратып көрсетуімен анықталады. Нәтижелерді емле ережелерін жетілдіруде, орфографиялық сөздік түзуде және қазақ орфографиясын оқытуда пайдалануға болады.

Кілт сөздер: қазақ орфографиясы, емле жүйесі, дыбыс жүйелі емле, туыс жүйелі емле, орфографиялық норма, тіл жүйесі, орфографиялық сөздік, бірізділік.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Зерттеудің негізгі тезисі – А. Байтұрсынұлының «Емле туралы» мақаласын кейінгі орфография теориясында орныққан атауларды кері телу арқылы емес, мәтіннің өз ұғымдық жүйесімен талдау қажет. Ғалым ең алдымен емленің төрт негізін: таңба жүйелі, тарих жүйелі, туыс жүйелі және дыбыс жүйелі емлені ажыратады. Сондықтан оның позициясын «тіл табиғатына сәйкестік», «үнемділік» немесе «түсіндірілгіштік» тәрізді кейінгі зерттеуші қалыптастырған жалпы өлшемдермен ғана беру түпнұсқадағы ғылыми жіктеуді көмескілендіреді. Мұндай ұғымдар талдау категориясы ретінде қолданылуы мүмкін, бірақ олар Байтұрсынұлының төл терминдері ретінде ұсынылмауға тиіс.

Мақалада төрт жүйе тең құқықты балама ретінде берілмейді. Таңба жүйелі емле тіл біліміне сүйенбей, келісіммен белгі бекітуге негізделетін жүйе ретінде сипатталады. Тарих жүйелі емле қалыптасқан дағдыны сақтайды, бірақ емлені түзету міндетіне тікелей жауап бермейді. Негізгі ғылыми талас туыс жүйелі және дыбыс жүйелі емленің арақатынасына

ISSN 2788-7979 (online)

шоғырланады. Байтұрсынұлы екі жүйенің бірін шексіз қолданудың салдарын нақты мысалдармен көрсетіп, олардың ешқайсысын жеке-дара абсолюттендірмейді [1, 187–189].

Ғалымның аралық жолы принципсіз араластыру дегенді білдірмейді. Ол «керегіне қарап» әр сөзге жеке ереже жасауды да қолайсыз деп бағалайды. Ұсынылған шешім түбір сөзді оңаша айтылғандағы қалпына сүйену, дыбыстық ықпалдан көмескіленген элементті айқын позицияда тексеру, тұлғасы тұрақты өзгерген сөзді сол қалпында жазу және грамматикалық бірліктердің шекарасын жүйелі көрсету сияқты өзара сабақтас амалдарға негізделеді [1, 189–191]. Демек, Байтұрсынұлы үшін емле бір реттік келісімдер жиынтығы емес, қайталанып қолданылатын ортақ тілдік өлшемдер жүйесі.

Қазіргі орфографияға қатысты негізгі қағида – өзгерісті мүлде терістеу де, қалыптасқан жазуды тұтастай бұзу да дұрыс емес. Байтұрсынұлы бұрынғы емленің кемшіліктерін ғана түзетуді және ұсынылған жаңалықтың бұрынғыдан артық болуын талап етеді [1, 189]. Бұл позиция қазіргі сөздіктердегі әркелкі нұсқаларды нормативтік болғаны үшін ғана мінсіз деп қабылдауға жол бермейді. Керісінше, әрбір норма қазақ тілінің дыбыстық, морфологиялық және синтаксистік жүйесіне сәйкестігі, жалпы ережеге бағынуы және бірізді қолданылуы тұрғысынан тексерілуі қажет.

КІРІСПЕ

Орфография – жазба тілдегі сөздер мен грамматикалық тұлғаларды біркелкі таңбалауды қамтамасыз ететін нормалар жүйесі. Оның қоғамдық қызметі бір сөзді әркімнің өзінше жазуына жол бермеумен ғана шектелмейді. Ортақ емле мәтінді жылдам тануға, жазылған ақпаратты дәл қабылдауға, білім беру мен баспа тәжірибесін тұрақтандыруға мүмкіндік береді. Осы себепті емле мәселесі әріп таңдау немесе жекелеген орфограмманы белгілеу деңгейіндегі техникалық міндет емес; ол тілдің дыбыстық құрылымы, морфемалық құрамы, сөздердің тіркесу ерекшелігі және жазу дағдысы тоғысатын күрделі ғылыми сала болып табылады. Жазу жүйесінің тілдік құрылыммен байланысын қарастырған еңбектер де орфографияның сөйлеудің механикалық көшірмесі емес, тілдік бірліктерді белгілі бір деңгейде сұрыптап көрсететін дербес таңбалық жүйе екенін айқындайды [8, 15–31].

Қазақ орфографиясының ғылыми негіздерін қалыптастыруда Ахмет Байтұрсынұлының орны айрықша. Ғалым әліпби жасап қана қойған жоқ, дыбыс пен әріптің арақатынасын, түбір мен қосымшаның жазылуын, сөздердің бірге, бөлек және қосарлық белгімен таңбалануын оқыту тәжірибесімен байланыстыра қарастырды. Оның әр кезеңдегі оқулықтары мен мақалалары қазақ жазуының ішкі құрылымын танып, оны жүйелі ережеге айналдыруға бағытталды. Сондықтан «Емле туралы» мақаланы ғалымның төл терминдері, жіктеулері және мәтін ішінде келтірілген нақты дәлелдері негізінде қарастыру қазақ емлесінің ғылыми логикасын дәл ашуға мүмкіндік береді.

«Емле туралы» мақаласы осы ізденістердің қорытынды сипатты мәтіндерінің бірі. Ол 1929 жылғы 27 наурызда «Еңбекші қазақ» газетінде жарияланған. Зерттеуде пайдаланылған нұсқа А. Байтұрсынұлының алты томдық шығармалар жинағының бесінші томында берілген. Жинақтағы мәтіннің тақырыбынан кейін оның қысқартылып алынғаны ескертіледі [1, 187]. Бұл дерек зерттеудің шегін анықтауда маңызды: қазіргі қолда бар нұсқа мақала мазмұнының негізгі желісін сақтағанымен, түпнұсқа газет мәтінінің барлық бөлігін қамтымауы мүмкін. Сондықтан зерттеу қорытындылары жарияланған жинақтағы мәтіндік материал көлемінде жасалады.

Мақаланың ғылыми салмағы оның емле туралы жалпы пікір айтуында емес, мәселені нақты жіктеу және нақты шешім ұсыну арқылы талдауында. Байтұрсынұлы «Емле негізі 4 түрлі» деп, таңба жүйелі, тарих жүйелі, туыс жүйелі және дыбыс жүйелі емлені ажыратады [1, 187]. Одан кейін әр жүйенің негізін, мүмкіндігін және шектеуін түсіндіреді. Әсіресе туыс жүйелі және дыбыс жүйелі емлені жеке-дара қолданудың салдарын сөз тұлғалары арқылы көрсетеді. Осылайша теориялық ұғым бірден тілдік материалмен тексеріледі. Ғалым ұсынған сегіз тармақ та жалпы декларация емес, түбір сөз, өзгерген сөз, көмескі естілетін дыбыс,

ISSN 2788-7979 (online)

қосымша, қосалқы және қосынды сөз, жалғаулық, анықтауыштық тіркес, көсемше мен көмекші етістік сияқты нақты нысандарға бағытталған.

Қазіргі зерттеулерде Байтұрсынұлының емле ұстанымдары әртүрлі қырынан түсіндіріледі. Қ. Күдеринова ғалым атаған жүйелерді кейінгі орфографиялық принциптермен салыстырып, қазақ емлесінің туыс және дыбыс жүйесінің біріне толық қамалмайтын жолды ұстанғанына назар аударады [6]. Р. Сыздық қазақ орфографиясында дыбыстық және морфологиялық уәждердің қатар қызмет ететінін, дұрыс жазу нормаларының ортақ әрі тұрақты болуы керектігін көрсетеді [4, 18–30]. Н. Уәли графика, орфография және орфоэпияның байланысын, дыбыс пен әріп қатынасының шарттылығын және норманың сөздік арқылы кодификациялануын жүйелейді [5, 45–63]. Бұл еңбектер Байтұрсынұлы мұрасының кейінгі қазақ орфография теориясында жалғасқанын көрсетеді. Алайда сабақтастық ұқсас терминдерді автоматты түрде бір-біріне теңестіру дегенді білдірмейді; әр зерттеушінің ұғымдық жүйесі мен тарихи кезеңі ескерілуі қажет.

Қазіргі сөздік тәжірибесін талдаған О. Жұбай, А. Салқынбай және Б. Қапалбектің монографиясы мәселенің екінші жағын ашады. Авторлар 2013 жылғы «Орфографиялық сөздіктегі» [7] сөзтізбе, қосымша жалғау, күрделі сөздер мен кірме атаулардың берілуін бұрынғы сөздіктермен салыстырып, көптеген нұсқада жүйелілік сақталмағанын көрсетеді [2]. Еңбекте нормативтік басылымның болуы оның құрамындағы әрбір шешімнің ғылыми тұрғыдан мінсіз екенін білдірмейтіні айқын байқалады. Сондықтан Байтұрсынұлының емле туралы пікірі қазіргі сөздікті жай ғана ақтау үшін емес, керісінше сөздіктегі нормаларды тіл жүйесі мен ортақ қағида тұрғысынан тексеретін әдіснамалық негіз ретінде қарастырылуы тиіс.

Орфографияның әлеуметтік сипатын зерттеген М. Себба жазу нормаларының тілдік құрылыммен қатар мәдени дағды, қоғамдық қабылдау және тілдік идеологиямен байланыста қалыптасатынын көрсетеді [9, 19–35]. Э. Хаугеннің тіл жоспарлау тұжырымында норманы таңдау, кодификациялау және қоғамға енгізу өзара сабақтас кезеңдер ретінде сипатталады [10, 269–279]. Бұл теориялар қазақ емлесінің тарихын тікелей түсіндіретін ұлттық модельдің орнына қолданылмайды. Дегенмен олар Байтұрсынұлы көтерген екі мәселені – норманың тілдік негізі мен оны көпшілікке қолайлы түрде орнықтыру міндетін – жалпы орфография теориясы аясында салыстыра қарауға мүмкіндік береді.

Зерттеу проблемасы осы тұста айқындалады. «Емле туралы» мақаласына арналған талдауларда кейде ғалымның нақты төрт жүйесі мен сегіз ұсынысының орнына «үнемділік», «түсіндірілгіштік», «кодификация» тәрізді кейінгі теориялық атаулар алдыңғы қатарға шығады. Нәтижесінде Байтұрсынұлы барлық принципті теңестірген немесе кез келген аралас емлені қолдаған деген түсінік тууы мүмкін. Екінші жағынан, оның қалыптасқан емлені бірден бұзбау туралы пікірі өзгеріске мүлде қарсы көзқарас ретінде қабылдануы ықтимал. Түпнұсқа мәтін бұл екі пайымның да дәл еместігін көрсетеді: ғалым бірізді ғылыми өлшемсіз жасалған өзгеріске қарсы, бірақ бұрынғы жүйенің кемшілігін түзетуді қажет деп санайды.

Зерттеудің мақсаты – А. Байтұрсынұлының «Емле туралы» мақаласындағы емле жүйелерін, авторлық бағалауларды және нақты ұсыныстарды мәтіннің ішкі логикасы бойынша жүйелеп, олардың қазіргі қазақ орфографиясын бағалаудағы әдіснамалық маңызын анықтау. Осы мақсатқа сәйкес мынадай міндеттер қойылды: мақалада берілген төрт емле жүйесінің мазмұнын ашу; ғалымның туыс және дыбыс жүйелі емлеге қатысты сыни дәлелдерін анықтау; ұсынылған сегіз тармақтың өзара байланысын көрсету; Байтұрсынұлының емлені өзгерту туралы позициясын нақтылау; алынған нәтижелерді қазіргі орфографиялық сөздікке қатысты зерттеулермен салыстыру. Зерттеу нысаны – «Емле туралы» мақаласындағы орфографиялық пайымдар, зерттеу пәні – төрт емле жүйесі мен оларды нақтылайтын авторлық ұсыныстардың ғылыми құрылымы.

Зерттеудің болжамы бойынша, «Емле туралы» мәтініндегі негізгі идея фонетикалық және морфологиялық принципті жай араластыруда емес, сөздің тілдік дербестігін сақтайтын әрі дыбыстық ықпалды жүйелі тәсілмен тексеретін нормалау моделін ұсынуда жатыр. Ғылыми жаңалық – мақаладағы төл терминдер, авторлық бағалау және қазіргі зерттеушілік интерпретация үш бөлек деңгейде қарастырылып, олардың арасы ажыратылды. Мұндай тәсіл

ISSN 2788-7979 (online)

Байтұрсынұлының мұрасын бүгінгі теорияға күшпен сәйкестендірмей, оның өз ғылыми логикасын қалпына келтіруге мүмкіндік береді.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Зерттеудің жалғыз негізгі материалы – Ахмет Байтұрсынұлының «Емле туралы» мақаласы. Мәтін 1929 жылғы 27 наурызда «Еңбекші қазақ» газетінде жарияланған, ал осы зерттеуде 2013 жылы Алматыдағы «Ел-шежіре» баспасынан шыққан алты томдық шығармалар жинағының V томындағы нұсқасы пайдаланылды [1, 187–195]. О. Жұбай, А. Салқынбай және Б. Қапалбектің монографиясы, Р. Сыздық, Н. Уәли, Қ. Күдеринова және шетелдік зерттеушілердің еңбектері зерттеу материалына енгізілген жоқ; олар нәтижелерді түсіндіру және бұрынғы ғылыми тұжырымдармен салыстыру үшін теориялық әдебиет ретінде ғана қолданылды. Осы шектеу зерттеу материалы мен ғылыми пікірдің араласып кетпеуін қамтамасыз етеді.

Мәтінді талдаудың бірлігі ретінде мағыналық тұрғыдан аяқталған пайымдар алынды. Олар бес санатқа бөлінді: 1) емле жүйесіне берілген анықтама; 2) жүйенің артықшылығы немесе шектеуі туралы авторлық баға; 3) қарсы ұсынысқа келтірілген тілдік мысал; 4) Байтұрсынұлы ұсынған нормативтік шешім; 5) шешімнің түсіндірмесі. Мұндай жіктеу арқылы мәтіндегі сипаттау, сынау және ұсыныс жасау қабаттары өзара ажыратылды. Тілдік мысалдар жеке дерек ретінде қарастырылып, олардың автор дәлеліндегі қызметі анықталды.

Зерттеу бірнеше кезеңмен жүргізілді. Бірінші кезеңде мақала толық оқылып, төрт емле жүйесіне қатысты анықтамалар белгіленді. Екінші кезеңде туыс және дыбыс жүйелі емлені шектен тыс қолдануға қарсы мысалдар топтастырылды. Үшінші кезеңде сегіз ұсыныстың нысаны мен қызметі анықталып, олардың түбірді сақтау, дыбыстық дүдәмалдықты шешу және грамматикалық шекараны көрсету тәрізді үш ірі бағытқа бірігетіні тексерілді. Төртінші кезеңде алынған нәтижелер қазіргі қазақ орфографиясы туралы зерттеулермен салыстырылды. Салыстыру түпнұсқа мәтінді қайта мағыналандыру үшін емес, оның қазіргі ғылыми талқылаудағы орнын анықтау үшін қолданылды.

Негізгі тәсіл – мәтіндік және құрылымдық-семантикалық талдау. Мәтіндік талдау Байтұрсынұлының терминдерін, дәйектерін және қорытындысын бір контексте қарауға мүмкіндік берді. Құрылымдық-семантикалық тәсіл төрт жүйе мен сегіз ұсыныстың арасындағы мағыналық байланысты анықтау үшін қолданылды. Контекстік тәсіл 1929 жылғы емле талқысының реформалық сипатын және автордың бұрынғы жазу тәжірибесіне қатынасын ескеруге бағытталды. Салыстырмалы-интерпретациялық тәсіл арқылы зерттеу нәтижелері кейінгі орфографиялық еңбектердегі тұжырымдармен салыстырылды. Зерттеудің жетекші сұрағы: Байтұрсынұлы туыс және дыбыс жүйелі емленің арақатынасын қандай ортақ өлшемдер арқылы шешті? Ұсынылған тезис: ғалымның шешімі жекелеген принциптерді механикалық араластыру емес, түбірдің дербестігі мен дыбыстық айқындықты қайталанатын тілдік амалдар арқылы үйлестіру болып табылады.

НӘТИЖЕЛЕР

Талдаудың бірінші нәтижесі – «Емле туралы» мақаласының бастапқы құрылымы кейінгі жалпылама қағидаларға емес, төрт нақты емле жүйесіне негізделетіні. Ғалым: «Емле негізі 4 түрлі» деп, оларды таңба жүйелі, тарих жүйелі, туыс жүйелі және дыбыс жүйелі деп атайды [1, 187]. Осы сөйлем бүкіл мақаланың теориялық өзегін құрайды. Әр жүйенің атауынан кейін оның негізгі өлшемі жақша ішінде беріледі: таңба жүйесінің негізі – ынтымақ, тарих жүйесінің негізі – дағды, туыс жүйесінің негізі – сөздің тегі, дыбыс жүйесінің негізі – естілу. Демек, жіктеу жазудың қандай дерекке сүйеніп норма жасайтынына қарай құрылған.

Таңба жүйелі емле белгілі бір сөзге немесе дыбысқа таңбаны тіл білімінің дәлеліне сүйенбей, ортақ келісіммен бекіту ретінде сипатталады. Байтұрсынұлы мұны ру таңбасы мен сан белгілерін таңдауға ұқсатады. Ғалым мұндай жүйені кең талқыламайды, себебі қазақ

ISSN 2788-7979 (online)

емлесі «тіл іліміне, тіл жүйесіне тіреліп» жасалуы тиіс деп есептейді [1, 187]. Бұл тұста маңызды нәтиже шығады: қоғамдық келісімнің өзі нормаға жеткілікті негіз емес. Келісім тілдік жүйеге сүйенген ғылыми таңдауды бекітуі мүмкін, бірақ ғылыми негіздің орнын баса алмайды. Сондықтан Байтұрсынұлы позициясын тек «қоғам қабылдаса болды» деген әлеуметтік келісім үлгісіне сыйғызу қате.

Тарих жүйелі емле бұрын қалыптасқан жазылымды тіл өзгерсе де дағды бойынша сақтау ретінде түсіндіріледі. Мұндай жүйеде бір дыбысты бірнеше әріп беруі немесе дыбыстық қызметін жоғалтқан әріптің жазуда сақталуы мүмкін. Байтұрсынұлы бұл жүйені де негізгі талқылаудан шығарып тастайды: егер бұрынғы дағдыны өзгеріссіз ұстану мақсат болса, емле мәселесін қозғаудың өзі қажет болмас еді [1, 187–188]. Осы пікір ғалымның дәстүрді мүлде жоққа шығармағанын, бірақ дағдыны абсолютті дәлел ретінде қабылдамағанын көрсетеді. Қалыптасқан норма өзгерісті тежейтін фактор болуы мүмкін, алайда тіл жүйесіне қайшы кемшілікті тек «осылай жазылып келді» деген уәжбен сақтап қалуға болмайды.

Туыс жүйелі емле сөздің сөйлеу үстіндегі өзгерген дыбысталуына емес, тегіне және дербес тұлғасына сүйеніп жазуды көздейді. Автор *қара ат* тіркесінің жалғаса айтылғанда *қарат* болып естілуі мүмкін екенін, бірақ сөздердің түбірлік дербестігін сақтау үшін олардың бөлек және бастапқы тұлғасында жазылатынын түсіндіреді [1, 188]. Қазіргі терминологиямен бұл құбылысты морфологиялық немесе түбір сақтаушы ұстанымға жақындатуға болады. Дегенмен Байтұрсынұлының «туыс жүйесі» кейінгі морфологиялық принциппен толық тең емес: оның түсіндіруінде сөздің тегі, дербес түбірі және басқа тұлғалармен байланысы қатар ескеріледі.

Дыбыс жүйелі емле естілуге сүйенеді, бірақ «қалай естілсе, солай жазу» формуласының өзі екі түрлі болуы мүмкін. Байтұрсынұлы сөздің жеке айтылғандағы дыбысталуы мен сөйлем ішінде өзге сөздермен жалғасып айтылғандағы дыбысталуын ажыратады. Қазақтың бұрынғы емлесі сөзді оңаша айтқандағы қалпына сүйенгендіктен, жалпы сипаты бойынша дыбыс жүйелі деп аталған. Жаңа емле ұсынушылар, керісінше, екі не үш сөз жалғасып айтылғандағы дыбыстық өзгерістерді де жазуға түсіруді көздеген. Таластың шешуші тұсы дыбыстық принциптің бар-жоғында емес, қай позициядағы естілімнің нормаға негіз болатынында жатыр [1, 188–189].

1-кесте – «Емле туралы» мақаласындағы төрт жүйенің мазмұны

№	Емле жүйесі	Негізі	Авторлық бағалаудың түйіні
1	Таңба жүйелі	Ынтымақ, келісім	Тіл іліміне сүйенбейтін таңдау қазақ емлесіне жеткілікті негіз емес.
2	Тарих жүйелі	Дағды, дәстүр	Бұрынғыны өзгеріссіз сақтау емлені түзету міндетін шешпейді.
3	Туыс жүйелі	Сөздің тегі мен дербес түбірі	Түбірді тануға көмектеседі, бірақ шектен тыс қолданылса айтылымнан алшақтайды.
4	Дыбыс жүйелі	Естілу	Сөзді оңаша айтқандағы естілім пайдалы; жалғас айтылымды түгел жазу тұлғаны бұзады.

Екінші нәтиже – автор туыс және дыбыс жүйелі емленің ешқайсысын шексіз қолдануға болмайтынын нақты қарсы мысалдармен дәлелдейді. Жаңа емле жобасындағы жалғаса айтылған дыбысты жазуға көшіру талабын көрсету үшін *Тұрғанбай – Тұрғамбай, қонған – қоңған, інге – іңге, бара алмайды – баралмайды, жазды күні – жаздыгүні, басшы – башшы, ізші – ішші, қазса – қасса* тәрізді қатарлар беріледі [1, 189]. Бұл мысалдардың қызметі тек дұрыс және бұрыс нұсқаны салыстыру емес. Олар жалғас айтылымды түгел таңбалағанда сөздің түбірі, грамматикалық шекарасы және мағыналық дербестігі көмескіленетінін көрсетеді.

Байтұрсынұлы жаңа жобаны үш өлшеммен сынайды: емле үйренуге оңай бола ма, көз тануына және қол жүруіне жеңіл бола ма, басқа түркі халықтарына түсініктірек бола ма? Автор

ISSN 2788-7979 (online)

бұл сұрақтарға теріс жауап береді [1, 189]. Мұндағы «көз тануы» жазылған тұлғаны тез тануға, «қол жүруі» тұрақты жазу дағдысына қатысты. Бұл өлшемдер қазіргі терминмен оқылым мен жазылымның психолингвистикалық қолайлылығына жақын. Алайда оларды ғалым дербес «үнемділік принципі» деп атамаған. Сондықтан зерттеуде бұл белгілер Байтұрсынұлының тікелей термині емес, оның дәлелдеу тәсілінің құрамдас өлшемі ретінде бағаланды.

Кілең туыс жүйесін қолданудың салдарын автор *балалы, тұзлы, атлы; баланы, тұзны, атны* тәрізді формалар арқылы көрсетеді. Мәтіндегі мысалдардың мәні – түбірді еш өзгеріссіз сақтауға ұмтылу қосымшалардың қазақ тіліндегі дыбыстық вариантарын жоққа шығарып, табиғи айтылымнан алшақтататыны. Кілең дыбыс жүйесін қолданғанда *сөзшең* сөзін *шөшшең*, *ішшілер* мен *ісшілерді* бірдей *ішшілер*, *жазса* сөзін *жасса*, *сезсе* сөзін *сессе* түрінде жазуға тура келер еді [1, 189]. Мұндай жазылым сөздердің мағыналық айырымын және түбір тұлғасын әлсіретеді.

Осы дәлелдерден Байтұрсынұлының басты шектеу қағидасы көрінеді: туыс жүйесі түбірді тануды қамтамасыз еткенімен, қазақ тіліндегі заңды дыбыстық алмасуларды жоққа шығармауы керек; дыбыс жүйесі айтылымға жақын болғанымен, контекстік ықпалдан туған уақытша өзгерісті негізгі тұлғаның орнына шығармауы керек. Ғалым екі жүйенің де «түкпіріне қамалмауды» ұсынады [1, 190]. Бұл – екі принципті жартылай қолдану емес, әрқайсысының қызмет ететін деңгейін анықтау. Түбір мен сөз шекарасы сақталатын жерде туыстық белгі шешуші болса, сөздің дербес қалпындағы анық естілім дыбыстық шешімге негіз болады.

Үшінші нәтиже – автор «аралас емле» ұғымының өзі жүйесіз қолданылуы мүмкін екенін ескертеді. Екі жүйені керегіне қарай қолдануды айтқанымен, әрбір сөзге жеке-жеке шешім ұсынатындар «сөз басына ереже» жасайды. Мұндай жол ережелер санын көбейтіп, емлені қиындатады [1, 189]. Демек, Байтұрсынұлы жеке орфограмманы дауысқа салу немесе сөздікке бір реттік шешіммен енгізу тәжірибесін қолдамайды. Ортақ ереже бірнеше сөзге бірдей қолданылып, тілдік себеппен түсіндірілуі керек. Бұл қорытынды қазіргі сөздік жасауда да маңызды: сөзтізбедегі әр нұсқа жалпы принципке бағынып, ұқсас құрылымдағы өзге бірліктермен бірдей шешілуге тиіс.

Автор сөздерді қосып жазуға шамадан тыс құмарлықты да жүйесіздіктің бір көрінісі ретінде сынайды. *Бара алмайды* тіркесін *баралмайды* түрінде жазу ұсынысына қарсы ол көсемше мен көмекші етістіктің грамматикалық дербестігін алға тартады. Мұндай тіркес екі ғана компоненттен тұрмай, *кете берер ме екен, кете бере алар ма екен, кете бере алмай отырғанымды-ау* сияқты бірнеше сөзге ұлғая алады [1, 190]. Егер жалғас айтылу мен бір ұғымды білдірудің өзі бірге жазуға негіз болса, күрделі етістік құрылымдарының шекарасын тұрақты белгілеу мүмкін болмайды. Осыдан бөлек жазудың өлшемі тек пауза емес, компоненттердің грамматикалық қызметі екені анықталады.

Төртінші нәтиже – Байтұрсынұлы емлені түгел өзгертуге емес, бұрынғы жүйенің нақты кемшілігін түзетуге бағытталған бағдар ұсынады. Оның «қопақардай етіп емле жүйесін өзгертеміз демей, бұрынғы емленің кеміс жерлері болса, соларын ғана түзеу» туралы пікірі өзгеріске қарсы консервативті ұстаным емес [1, 189]. Сөйлемнің жалғасында бұрынғы емленің кемшіліктерін түзету, басқа түркі халықтарына жазу тілін мүмкіндігінше түсінікті ету және туыс пен дыбыс жүйесінің арасынан жол табу қажеттігі айтылады. Яғни өзгерістің шарты – оның жүйелі, түсінікті және бұрынғыдан тиімді болуы.

Бесінші нәтиже – мақаладағы сегіз ұсыныс кездейсоқ тізім емес, төрт жүйе туралы теориялық талдаудан туған нақты норма жасау моделі. Бірінші ұсыныс әрбір өз алдына түбірі бар сөзді оңаша айтылғандағы естілімі бойынша жазуға бағытталған. Мұнда мағыналық тұтастық емес, тұлғалық дербестік өлшем болады. Бірнеше сөз бір ұғымды білдірсе де, әр компоненттің өз алдына түбірі болса, оларды жалғас айтылымға қарап тұтастырып жіберу емлені жеңілдетпейді [1, 190]. Бұл қағида сөз шекарасын сақтап, дыбыстық ықпалдың жазуға шамадан тыс енуін тежейді.

Екінші ұсыныс тұлғасы тұрақты өзгеріске түскен сөзді өзгерген қалпында жазуды көздейді. Автор *үйтіп, бүйтіп, сүйтіп, әйтсе де, әйтпесе, бұрнағы, бұрсі, белбеу* тәрізді мысалдарды атайды [1, 190]. Мұнда синхрондық тұрғыдан орныққан тұлға басшылыққа

ISSN 2788-7979 (online)

алынады. Бұл қағида түбірді тарихи қалпында міндетті түрде қалпына келтіруді талап етпейтінін көрсетеді: егер өзгеріс бірде олай, бірде бұлай айтылатын уақытша құбылыс емес, тұрақты сипат алса, сол қалып нормаға айнала алады. Осы тұжырым тарих немесе туыс жүйесін абсолюттендіруге қарсы тағы бір дәлел береді.

Үшінші ұсыныс дыбыстық ықпалдан дүдәмал естілетін элементті айқын позицияға шығарып тексеруге негізделеді. Байтұрсынұлы *б–п, т–д, ж–ш, з–с* тәрізді үйлес дыбыстардың көрші дыбыс әсерінен көмескіленетінін көрсетеді. *Басты* тұлғасындағы қосымшаның *т* не *д* екені күмәнді болса, оны *әнге салды* сияқты айқын ортада тексеруге болады; септік қосымшалары да *балдың, малдың, қардың; балды, малды, қарды* тәрізді сөздер арқылы айқындалады [1, 191]. Бұл амал «қалай естілсе, солай жазу» емес, фонетикалық ортаға тәуелсіз, анық нұсқаны табу тәсілі.

Төртінші ұсыныс қосымшаның өзіне қатысты: қосымшалар қосылатын сөзбен бірге жазылады. Бұл ереже түбір мен қосымша арасындағы морфологиялық байланысты графикалық тұрғыдан тұтастырады. Бесінші ұсыныс сол кезеңдегі қосалқы сөз, қос сөз, қосар сөз және қосынды сөздердің бәрін қосарлық белгімен жазуға арналған. Қазіргі емледе бұл тармақтың барлық шешімі дәл сол күйінде сақталмаған. Сондықтан оның тарихи нақты нәтижесін бүгінгі нормаға механикалық көшіру дұрыс емес. Дегенмен ұсыныстың әдіснамалық мәні сақталады: құрылымы ұқсас бірліктерге ортақ, алдын ала белгілі графикалық шешім беру керек.

Алтыншы ұсыныс жалғаулықтардың бөлек жазылуын сақтайды және олардың дыбыстық варианттарын жалғаулардағы дүдәмалдықты шешетін тәсілмен анықтауды көздейді. Жетінші ұсыныс анықтауыштық қатынастағы сын есім мен зат есімді бөлек жазып, лексикаланған қосынды сөздерге сол кезең үшін қосарлық белгі қолдануды ұсынады. Сегізінші ұсыныс көсемше мен көмекші етістікті бөлек жазуды бекітеді [1, 193–194]. Соңғы үш тармақтың ортақ өзегі – жалғас айтылымның графикалық тұтастыққа автоматты түрде айналмайтыны. Сөздердің синтаксистік және грамматикалық қызметі олардың жазылу шекарасын анықтауға қатысады.

Сегіз ұсынысты қызметіне қарай үш топқа біріктіруге болады. Бірінші топ түбір тұлғасын және сөз шекарасын сақтайды: бірінші, төртінші және сегізінші тармақтар. Екінші топ айтылымдағы тұрақты және уақытша өзгерісті ажыратады: екінші және үшінші тармақтар. Үшінші топ сөздердің тіркесу түріне ортақ графикалық тәртіп береді: бесінші, алтыншы және жетінші тармақтар. Осы топтастыру зерттеушілік интерпретация болып табылады; Байтұрсынұлы мәтінде мұндай үштік атауды қолданбайды. Дегенмен ол сегіз тармақтың ішкі байланысын және ұсыныстардың төрт жүйе туралы талдаудан қалай туындайтынын көрсетуге мүмкіндік береді.

2-кесте – А. Байтұрсынұлы ұсынған сегіз тармақтың қызметі

№	Ұсыныстың қысқаша мазмұны	Нормалаудағы қызметі
1	Түбір сөзді оңаша айтылғандағы естілім бойынша жазу	Сөздің дербес тұлғасы мен шекарасын сақтау
2	Тұрақты өзгерген сөзді өзгерген қалпында жазу	Қалыптанған өзгерісті уақытша алмасудан ажырату
3	Көмескі дыбысты айқын позицияда тексеру	Контекстік ықпалдан тәуелсіз нұсқаны анықтау
4	Қосымшаны сөзбен бірге жазу	Морфологиялық тұтастықты көрсету
5	Қосалқы, қос, қосар және қосынды сөздерді ортақ белгімен реттеу	Ұқсас құрылымдарға бірізді графикалық шешім беру
6	Жалғаулықтарды бөлек жазу	Шылау мен қосымшаның шекарасын ажырату
7	Сын есім мен зат есім тіркесін бөлек жазу	Еркін тіркес пен лексикаланған бірлікті ажырату

ISSN 2788-7979 (online)

№	Ұсыныстың қысқаша мазмұны	Нормалаудағы қызметі
8	Көсемше мен көмекші етістікті бөлек жазу	Күрделі етістіктегі грамматикалық дербестікті сақтау

Жалпы нәтиже бойынша, «Емле туралы» мақаласында норма жасаудың үш шарты анық көрінеді. Біріншісі – шешім тілдің құрылымына сүйенуі керек; таңба туралы келісімнің өзі жеткіліксіз. Екіншісі – норма ұқсас тілдік бірліктерге қайталанып қолданылатын ортақ ережеге айналуы тиіс; сөз сайын жеке шешім жасау қолайсыз. Үшіншісі – өзгеріс бұрынғы жүйені тұтастай бұзбай, нақты кемшілікті түзетуге және жазуды бұрынғыдан тиімді етуге бағытталуы керек. Осы үш шарт ғалымның төрт жүйеге берген бағасын да, сегіз ұсынысын да бір ғылыми желіге біріктіреді.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеу нәтижелері Байтұрсынұлының емле концепциясын «фонетикалық немесе морфологиялық принциптің қайсысын таңдады?» деген екіұдай сұрақпен шектеуге болмайтынын көрсетті. Ғалымның өзі қолданған «туыс жүйелі» және «дыбыс жүйелі» атаулары кейінгі терминдермен мағыналас болғанымен, олардың мазмұны тарихи мәтін контексінде ашылады. Қ. Күдеринова Байтұрсынұлының жіктеуін кейінгі орфография принциптерімен сабақтастырып, қазақ емлесінің туыс пен дыбыс жүйесінің арасынан жол табуға бағытталғанын көрсетеді [6]. Біздің талдау бұл пікірді нақтылайды: аралық жолдың негізгі тетігі – сөзді оңаша айтылғандағы тұлғаға сүйену және көмескі дыбысты айқын позицияда тексеру. Сондықтан аралық модель принциптердің еркін қоспасы емес.

Зерттеу бір ғана «Емле туралы» мақаланың ішкі дәлелдеу логикасына шоғырланды. Нәтижесінде төрт жүйені атау, олардың шегін көрсету және сегіз ұсыныс беру бір-бірінен бөлек үш бөлім емес, біртұтас ғылыми аргумент екені анықталды. Алдымен ықтимал жүйелер жіктеледі, кейін шектен тыс қолданудың салдары тексеріледі, соңында сол қайшылықтарды шешетін ережелер ұсынылады. Мұндай құрылым Байтұрсынұлының мақаласын публицистикалық пікірден гөрі ғылыми жобаға жақындатады.

Р. Сыздық дұрыс жазу нормаларының ортақ және тұрақты болуын, айтылмақ ойды дәл жеткізуге қызмет етуін ерекше көрсетеді [4, 18–30]. Бұл талап Байтұрсынұлының бірізді ереже іздеуімен сабақтас. Алайда тұрақтылықты өзгермеушілікпен теңестіруге болмайды. «Емле туралы» мәтінде бұрынғы емленің кемшілігін түзету қажеттігі ашық айтылады. Демек, норма тұрақты болуға тиіс, бірақ тіл жүйесіне қайшы немесе өзара ала-құла шешімдер «қалыптасқан» деген себеппен мәңгі сақталмауы керек. Тұрақтылықтың ғылыми шарты – бір негіздегі тілдік бірліктердің бір қағидамен таңбалануы.

Н. Уәли орфографияны дыбысталудың тікелей көшірмесі емес, графика, орфоэпия және морфемалық құрылыммен байланысты кодификацияланған жүйе ретінде қарастырады [5, 45–63]. Байтұрсынұлының дыбыстық дүдәмалдықты айқын позицияда тексеруі де дыбыс пен әріп қатынасының қарапайым сәйкестік еместігін көрсетеді. Жазуда контекст әсерінен туған барлық реңк таңбаланбайды; сөзді тануға және мағынаны айыруға қатысатын тұрақты тұлға алынады. Осы тұрғыдан екі ғалымның тұжырымында сабақтастық бар. Бірақ қазіргі фонема теориясын Байтұрсынұлы мәтініне өзгеріссіз көшіру дұрыс емес, өйткені оның пайымдары өз терминологиясы және қазақ тілінің сингармониялық құрылымы негізінде жасалған.

О. Жұбай, А. Салқынбай және Б. Қапалбектің монографиясы қазіргі нормативтік сөздік тәжірибесіне қатаң сыни баға береді. Авторлар 2013 жылғы сөздіктегі ұқсас бірліктердің әртүрлі таңбалануы, бір ереженің сөзтізбеде біркелкі сақталмауы және тілдің морфологиялық-дыбыстық жүйесіне сәйкес келмейтін тұлғалар туралы көптеген мысал ұсынады. Олар «2013 жылғы сөздіктен ондай нәтижеге қол жеткізу мүмкін емес» деп, жүйені түсінетін адамның өзі әр сөздің сөздіктегі қалпын қайта тексеруге мәжбүр екенін жазады [2, 25]. Бұл позиция

ISSN 2788-7979 (online)

мақаламыз үшін маңызды: 2013 жылғы сөздік нормативтік дереккөз болғанымен, оны ғылыми қатесіз үлгі ретінде бағалауға болмайды.

Монография авторлары Байтұрсынұлының сөз сайын жеке ереже жасаушыларға қатысты сынын қазіргі материалмен байланыстырады. *Пост* тәрізді бір сөз үшін бөлек ереже шығаруды талдай отырып, олар ғалымның «мынау сөзді мынадай, анау сөзді анадай етіп жазайық» деген тәсілге қарсы болғанын еске салады [2, 195]. Бұл салыстыру біздің нәтижелермен толық сәйкеседі. Орфографиялық сөздік сөздердің кездейсоқ жиынтығы емес; онда бірдей құрылымдағы сөздерге ортақ модель жүргізілуі керек. Егер кірме сөздің соңғы дыбысы, тәуелдік жалғауы немесе күрделі атаудың компоненті әр жерде әртүрлі рәсімделсе, қолданушы норманың себебін емес, әр сөздің жеке қалпын жаттауға мәжбүр болады.

О. Жұбай, А. Салқынбай және Б. Қапалбек қорытындыда Байтұрсынұлының «Емлені бұрынғысынан артық болғандай етіп өзгертуде мағына бар; бұрынғысынан төмен болғандай етіп өзгертуде мағына да, мақсат та жоқ» деген пікірін қазіргі сөздік сапасын бағалаудың өлшемі ретінде алады [2, 210]. Бұл дәйек өзгеріс пен тұрақтылық арасындағы авторлық позицияны дәл көрсетеді. Емлеге енгізілетін жаңалық бірізділікті арттырып, тіл жүйесін айқындаса ғана негізді. Ал егер жаңа басылым бұрынғы тұрақтанған нұсқаларды себепсіз көбейтіп, қайшылықты арттырса, оның «жаңа» болуы ғылыми артықшылық бермейді.

Монографияның тағы бір маңызды тұжырымы қазақ орфографиясын өзге тілдің заңдылығымен түсіндіруге болмайтынына қатысты. Авторлар қазақ тілінің сингармонизмге негізделген жалғамалы құрылымын алға тартып, орыс тілінің ықпалымен енген фонематикалық үлгіні әмбебап шешім ретінде қабылдауға қарсы болады; сөздерді жазуда фонетикалық, морфологиялық және тарихи-дәстүрлі ұстанымдарды тіл жүйесіне сәйкестендіру қажеттігін айтады [2, 211]. Бұл қазіргі зерттеушілердің позициясы ретінде берілуі тиіс. Оны Байтұрсынұлының 1929 жылғы мәтініндегі тікелей сөйлем деп көрсетуге болмайды. Дегенмен оның тіл іліміне сүйену талабы және туыс пен дыбыс жүйесінің шегін белгілеуі осы пікірге тарихи-әдіснамалық негіз береді.

Б. Момынованың «Қазақ» газетінің әліпбиі мен емле ерекшеліктеріне арналған зерттеуі жазу нормасының бір сәтте дайын күйінде пайда болмай, баспасөз тәжірибесінде сыналып, біртіндеп тұрақтанғанын көрсетеді [3]. Бұл тарихи дерек Байтұрсынұлының 1929 жылғы мақаласын да нақты реформалық ортаға орналастырады. Ғалымның «бұрынғы емле» деп отырғаны дерексіз дәстүр емес, оқулықтарда, баспасөзде және сауат ашу тәжірибесінде сыналған жүйе. Сондықтан ол өзгерістің бағасын теориялық тазалықпен ғана емес, оқыту мен қолданудағы нәтижесімен де өлшейді.

Ф. Кулмас жазу жүйесі дыбыс, морфема және мағына арасындағы қатынасты әртүрлі деңгейде бейнелейтінін, таза фонетикалық көшірме болмайтынын көрсетеді [8, 15–31]. М. Себба орфографиялық норманың қоғамдық қабылдау мен мәдени дағдыға тәуелді екенін түсіндіреді [9, 19–35]. Бұл тұжырымдар Байтұрсынұлының пікіріне сыртқы салыстыру жасауға мүмкіндік береді: ол да тілдік дұрыстықпен бірге үйрену жеңілдігін, көздің тануын және жазу дағдысын ескереді. Алайда мұндай ұқсастықтан Байтұрсынұлы қазіргі халықаралық теориялардың барлық категориясын алдын ала толық жасаған деген қорытынды шығарылмайды. Ғылыми сабақтастық ұғымдық үндестікті көрсетеді, тарихи теңдікті емес.

Э. Хаугеннің кодификация мен енгізу туралы моделі орфографиялық шешімнің ережеде жазылуымен аяқталмайтынын, оның сөздік, білім беру және қоғамдық қолданыс арқылы орнығатынын түсіндіреді [10, 269–279]. «Емле туралы» мәтіндегі көз тануы, қол жүруі және үйренуге оңайлық туралы сұрақтар да норманың қолданушыға жетуін назарда ұстайды. Осыған байланысты қазіргі емле саясаты үшін үш практикалық міндет туындайды. Біріншіден, ереже мен сөздіктегі нұсқа бір-біріне қайшы келмеуі керек. Екіншіден, ұқсас сөздердің жазылуы ортақ модельмен түсіндірілуі тиіс. Үшіншіден, өзгерістің ғылыми уәжі оқулықтар мен анықтамалықтарда ашық көрсетілуі қажет.

Зерттеу нәтижелері қазіргі емле талқылауында екі шектен сақтануды ұсынады. Бірінші шек – айтылымдағы барлық өзгерісті жазуға түсіру. Мұндай жол түбір мен грамматикалық шекараны көмескілендіріп, омонимдік тұлғаларды көбейтуі мүмкін. Екінші шек –

ISSN 2788-7979 (online)

қалыптасқан немесе сөздікке енген нұсқаның бәрін тіл жүйесіне қарамастан өзгеріссіз сақтау. Мұнда нормативтік басылым ғылыми талдаудың орнына қойылады. Байтұрсынұлының жолы осы екі шекті жалпы тілдік өлшемдермен шектеуге негізделген: анық түбір, тұрақты өзгеріс, айқын позиция, морфологиялық байланыс және грамматикалық дербестік.

Мақаланың ғылыми үлесі – «Емле туралы» еңбектегі авторлық термин, зерттеушілік түсіндіру және қазіргі нормативтік баға арасын ажырату. Бірінші деңгейге төрт емле жүйесі, олардың негіздері және сегіз ұсыныс жатады. Екінші деңгейге кейінгі ғалымдардың бұл жүйелерді фонетикалық, морфологиялық, тарихи немесе фонематикалық принциптермен салыстыруы кіреді. Үшінші деңгей қазіргі орфографиялық сөздіктердің сапасы мен реформаларға берілетін бағаны қамтиды. Осы деңгейлер араласқанда қарама-қайшылық пайда болады: кейінгі автордың сыни пікірі Байтұрсынұлының сөзіне айналып кетуі немесе тарихи ереже бүгінгі нормаға тікелей көшірілуі мүмкін. Ұсынылған талдау үлгісі мұндай ауысуларды болдырмайды.

Зерттеудің шектеуі – материал ретінде бір ғана, жинақта қысқартылып берілген мақала алынуы. Бұл таңдау зерттеу мақсатына сай жасалды және Байтұрсынұлының нақты бір мәтіндегі позициясын терең ашуға мүмкіндік берді. Дегенмен ғалымның емле туралы толық концепциясын қалпына келтіру үшін «Тіл-құрал», «Жазу мәселесі», білімпаздар съезіндегі баяндамалар, әр жылдағы әліпби және емле ережелері өзара салыстырылуы қажет. Кейінгі зерттеулерде «Емле туралы» мақаланың газеттегі түпнұсқа нұсқасын жинақтағы мәтінмен мәтінтанымдық тұрғыдан салыстыру да маңызды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу нәтижесінде А. Байтұрсынұлының «Емле туралы» мақаласындағы ғылыми позиция мәтіннің төл терминдері мен дәлелдері негізінде нақтыланды. Ғалым емлені таңба жүйелі, тарих жүйелі, туыс жүйелі және дыбыс жүйелі деп төртке бөледі. Бұл жүйелер бірдей дәрежеде ұсынылмайды: таңба жүйесі тіл біліміне сүйенбейтін келісім ретінде, тарих жүйесі өзгерісті қажет етпейтін дағды ретінде негізгі талқылаудан шеттетіледі. Мақаланың басты мәселесі туыс жүйелі және дыбыс жүйелі емленің арақатынасын анықтауға бағытталған.

Байтұрсынұлы туыс жүйесін шексіз қолдану табиғи дыбыстық өзгерістерді жоққа шығаратынын, ал дыбыс жүйесін шексіз қолдану сөздің түбірі мен мағыналық айырымын көмескілендіретінін дәлелдейді. Осы себепті ғалым екі жүйенің бірінің «түкпіріне қамалмайтын» жолды ұсынады. Бірақ бұл жол принциптерді еркін араластыру емес. Автор әр сөзге жеке ереже жасауды, жалғас айтылғанның бәрін бірге жазуды және уақытша дыбыстық ықпалды негізгі тұлға орнына шығаруды сынға алады. Ортақ норма қайталанып қолданылатын тілдік өлшемге сүйенуі керек.

Мақаладағы сегіз ұсыныс осы өлшемдерді нақтылайды. Түбір сөздің оңаша айтылғандағы тұлғасын негізге алу сөз шекарасын сақтайды; тұрақты өзгерген сөзді өзгерген қалпында жазу синхрондық норманы мойындайды; көмескі дыбысты айқын позицияда тексеру контекстік ықпалдан тәуелсіз нұсқаны табуға мүмкіндік береді. Қосымшаның сөзбен бірге, жалғаулықтың, көсемше мен көмекші етістіктің бөлек жазылуы морфологиялық және грамматикалық шекараны көрсетеді. Қос және күрделі сөздерге қатысты тарихи шешімдердің бәрі бүгінгі емлеге сол қалпында көшірілмесе де, ұқсас құрылымдарға ортақ графикалық тәртіп беру қағидасы өз маңызын сақтайды.

Ғалымның емлені өзгертуге қатысы да нақтыланды. Ол өзгеріске түгелдей қарсы емес; бұрынғы емленің кемшіліктерін түзетуді қолдайды. Негізгі талап – жаңа шешімнің бұрынғыдан артық болуы, тіл жүйесін бұзбауы және жазуды қиындатпауы. Осы тұжырым қазіргі орфографиялық сөздіктерді бағалауда маңызды. Нормативтік сөздіктің ресми мәртебесі оның ішіндегі әрбір нұсқаны ғылыми сыннан босатпайды. О. Жұбай, А. Салқынбай және Б. Қапалбек көрсеткен 2013 жылғы сөздіктегі әркелкіліктер Байтұрсынұлы сынаған «сөз басына ереже жасау» қаупінің қазіргі көрінісі ретінде бағаланды.

ISSN 2788-7979 (online)

Зерттеудің практикалық қорытындысы бойынша, қазақ емлесін жетілдіруде төрт талап сақталуы қажет: ереже қазақ тілінің дыбыстық және морфологиялық жүйесіне негізделуі; ұқсас бірліктер бір принциппен таңбалануы; ереже мен орфографиялық сөздік өзара сәйкес болуы; өзгерістің уәжі қолданушыға түсінікті түрде түсіндірілуі тиіс. Бұл талаптар орфографиялық сөздіктің жаңа басылымын әзірлеуде, емле анықтағыштарын түзуде және мектеп пен жоғары оқу орнында қазақ орфографиясын оқытуда қолданылуы мүмкін.

Сонымен, «Емле туралы» мақаласының бүгінгі құндылығы дайын ережелерді сол күйінде қайталауда емес, норма жасаудың ғылыми тәсілін көрсетуінде. Байтұрсынұлы тілдік деректі жіктейді, әр жүйенің шегін мысалмен тексереді, қарсы ұсыныстың салдарын болжайды және ортақ ережеге негізделген шешім береді. Осы әдіс қазіргі орфографиялық пікірталасты жекелеген нұсқалар туралы таластан тіл жүйесі мен дәлелге сүйенген ғылыми талқылауға көшіруге мүмкіндік береді.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

ChatGPT құралы мақала қолжазбасының құрылымын журнал талаптарына сәйкестендіру, тілдік редакциялау және аударма нұсқаларын әзірлеу кезінде пайдаланылды. Дереккөздерді таңдау, цитаталарды түпнұсқамен салыстыру, ғылыми тұжырымдарды тексеру және мақаланың түпкілікті мазмұны үшін авторлар толық жауап береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. V том: «Ер Сайын», «23 жоқтау», көсемсөздер, табылған туындылар. Емле туралы. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – Б. 187–195.
2 Жұбай О., Салқынбай А., Қапалбек Б. Қазақ тілі жүйесінің орфографиялық сөздіктердегі көрінісі. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2023. – 216 б.
3 Момынова Б. «Қазақ» газеті (1913–1918): әліпби, емле ерекшеліктері және лексика-грамматикасы. – Алматы: Қазақ тілі, 2022. – 256 б.
4 Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы: емле, тыныс белгілері, сөз сазы. – Астана: Елорда, 2000. – 532 б.
5 Уәли Н. Графика. Орфография. Орфоэпия. – Алматы, 2018. – 250 б.
6 Күдеринова Қ. А. Байтұрсынұлы қазақ емлесінің басты ұстанымын қалай анықтады? [Электрон. ресурс]. – 2019. – URL: https://tilalemi.kz/kz/method/abaytursinuli-qazaq-emlesinin-basti-ustanimin-qalay-aniqtadi.html (қаралған күні: 19.07.2026).
7 Орфографиялық сөздік / жауапты ред. Н. Уәли; жауапты шығарушылар Қ. Күдеринова, А. Фазылжанова. – 6-бас. – Алматы: Дәуір, 2013. – 720 б.
8 Coulmas F. Writing Systems: An Introduction to Their Linguistic Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 270 p.
9 Sebba M. Spelling and Society: The Culture and Politics of Orthography Around the World. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 196 p.
10 Haugen E. The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice // Progress in Language Planning. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1983. – P. 269–289. – DOI: 10.1515/9783110820584.269.

Материал 29.06.2026 баспаға түсті

Орфографические системы в статье А. Байтурсынулы «Емле туралы» и их значение для современной казахской орфографии

А.А. Арсланбаев[1], О.С. Жубай[1]
[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050040, Казахстан

В статье анализируются орфографические системы, представленные в опубликованной в 1929 году статье Ахмета Байтурсынулы «Емле туралы», и определяется их значение для

ISSN 2788-7979 (online)

научной оценки современной казахской орфографии. Актуальность исследования связана с ослаблением единообразия в современной письменной практике, наличием в орфографических словарях форм, не соответствующих системе языка, а также со смешением авторской позиции Байтурсынулы с более поздними теоретическими понятиями. Цель исследования – систематизировать орфографические системы, авторские оценки и конкретные предложения в соответствии с внутренней логикой исходного текста и показать их методологический потенциал для современной казахской орфографии. Единственным исследовательским материалом является статья А. Байтурсынулы «Емле туралы». Применены текстовый, структурно-семантический, контекстуальный и сравнительно-интерпретационный методы. Результаты показали, что ученый выделял четыре системы: знаковую, историческую, родственную и звуковую. Он не поддерживал их в равной степени, выступал как против абсолютизации родственной или звуковой системы, так и против создания отдельного правила для каждого слова. Основным решением автора было не полное изменение сложившейся орфографии, а исправление ее недостатков в соответствии с системой языка и поиск пути, свободного от крайностей двух систем. Восемь предложений статьи охарактеризованы как взаимосвязанные приемы нормализации: распознавание корня, проверка неясного звука в четкой позиции и последовательное обозначение границ аффиксов и вспомогательных слов. Результаты сопоставлены с отечественными исследованиями проблем системности современных орфографических словарей. Ценность работы состоит в разграничении собственных положений Байтурсынулы и их позднейших научных интерпретаций. Результаты могут применяться при совершенствовании правил, составлении словарей и преподавании казахской орфографии.

Ключевые слова: казахская орфография, система правописания, звуковая система, родственная система, орфографическая норма, система языка, орфографический словарь, единообразие.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Байтурсынулы А. Собрание сочинений в шести томах. Т. V: «Ер Сайын», «23 жоктау», публицистика, найденные произведения. Об орфографии. – Алматы: Ел-шежире, 2013. – С. 187–195.

2 Жубай О., Салкынбай А., Капалбек Б. Отражение системы казахского языка в орфографических словарях. – Алматы: Институт развития государственного языка, 2023. – 216 с.

3 Момынова Б. Газета «Казах» (1913–1918): алфавит, особенности орфографии, лексика и грамматика. – Алматы: Казахский язык, 2022. – 256 с.

4 Сыздык Р. Справочник казахского языка: орфография, пунктуация, культура речи. – Астана: Елорда, 2000. – 532 с.

5 Уали Н. Графика. Орфография. Орфоэпия. – Алматы, 2018. – 250 с.

6 Кудеринова К. Как А. Байтурсынулы определил основной принцип казахской орфографии? [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: https://tilalemi.kz/kz/method/abaytursinuli-qazaq-emlesinin-basti-ustanimin-qalay-aniqtadi.html (дата обращения: 19.07.2026).

7 Орфографический словарь / отв. ред. Н. Уали; отв. за выпуск К. Кудеринова, А. Фазылжанова. – 6-е изд. – Алматы: Дауир, 2013. – 720 с.

8 Coulmas F. Writing Systems: An Introduction to Their Linguistic Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 270 p.

9 Sebba M. Spelling and Society: The Culture and Politics of Orthography Around the World. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 196 p.

10 Haugen E. The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice // Progress in Language Planning. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1983. – P. 269–289. – DOI: 10.1515/9783110820584.269.

ISSN 2788-7979 (online)
Материал 29.06.2026 баспаға түсті

Orthographic systems in A. Baitursynuly's article "Emle turaly" and their significance for modern kazakh orthography

A. Arslanbayev[1], O. Zhubay[1]
[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Kazakhstan

The article analyses the orthographic systems presented in Akhmet Baitursynuly's 1929 article Emle turaly and determines their significance for the scientific evaluation of modern Kazakh orthography. The relevance of the study is associated with weakened consistency in current writing practice, language-system-incompatible forms in orthographic dictionaries, and interpretations that merge Baitursynuly's own position with later theoretical concepts. The study aims to systematise the orthographic systems, authorial evaluations, and concrete proposals in accordance with the source text's internal logic and to reveal their methodological potential for modern Kazakh orthography. The sole research material is Baitursynuly's article Emle turaly. Textual, structural-semantic, contextual, and comparative-interpretive methods were employed. The results show that Baitursynuly distinguished four systems: conventional-symbolic, historical, cognate-based, and sound-based spelling. He did not support them equally, opposed both the absolutisation of cognate-based or sound-based spelling and the creation of a separate rule for each word. His principal solution was not a complete replacement of the established orthography but the correction of its deficiencies according to the language system and the search for a path that avoids the extremes of the two systems. The eight proposals in the article are described as interconnected normalisation procedures: recognising the root, testing an obscured sound in a clear position, and consistently marking the boundaries of affixes and auxiliary words. The discussion compares these results with domestic research on consistency problems in modern orthographic dictionaries. The study's value lies in separating Baitursynuly's original concepts from later scholarly interpretations. The results can be used to improve spelling rules, compile orthographic dictionaries, and teach Kazakh orthography.

Key words: Kazakh orthography, spelling system, sound-based spelling, cognate-based spelling, orthographic norm, language system, orthographic dictionary, consistency.

REFERENCES

1 Baitursynuly A. Alty tomdyq shygarmalar zhinagy. V tom: "Er Saiyn", "23 zhoqtau", kosemsozder, tabylgan tuyndylar. Emle turaly [Six-volume collected works. Vol. V. On Orthography] (El-shezhire, Almaty, 2013), pp. 187–195. [in Kazakh]
2 Zhubay O., Salkynbay A., Kapalbek B. Qazaq tili zhuyesinin orfografiyalyq sozdikterdegi korinisi [Representation of the Kazakh language system in orthographic dictionaries] (Memlekettik tildi damytu instituty, Almaty, 2023), 216 p. [in Kazakh]
3 Momynova B. "Qazaq" gazeti (1913–1918): alifbi, emle erekshelikteri zhane leksika-grammatikasy [The Qazaq newspaper (1913–1918): alphabet, spelling features, vocabulary and grammar] (Qazaq tili, Almaty, 2022), 256 p. [in Kazakh]
4 Syzdyq R. Qazaq tilinin anyqtagyshy: emle, tynys belgileri, soz sazy [A guide to the Kazakh language: spelling, punctuation and speech culture] (Elorda, Astana, 2000), 532 p. [in Kazakh]
5 Uali N. Grafika. Orfografiya. Orfoepiya [Graphics, orthography, orthoepy] (Almaty, 2018), 250 p. [in Kazakh]
6 Kuderinova Q. A. Baitursynuly qazaq emlesinin basty ustanymyn qalai anyqtady? [How did A. Baitursynuly determine the main principle of Kazakh orthography?] (2019). Available at: https://tilalemi.kz/kz/method/abaytursinuli-qazaq-emlesinin-basti-ustanimin-qalay-aniqtadi.html (accessed 19.07.2026). [in Kazakh]
7 Orfografiyalyq sozdik [Orthographic dictionary], 6th ed., ed. N. Uali (Dauir, Almaty, 2013), 720 p. [in Kazakh]

ISSN 2788-7979 (online)
8 Coulmas F. Writing Systems: An Introduction to Their Linguistic Analysis (Cambridge University Press, Cambridge, 2003), 270 p.
9 Sebba M. Spelling and Society: The Culture and Politics of Orthography Around the World (Cambridge University Press, Cambridge, 2007), 196 p.
10 Haugen E. The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice, in Progress in Language Planning (Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 1983), pp. 269–289. DOI: 10.1515/9783110820584.269.

Received: 29.06.2026

МРНТИ 16.31.51 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp40-54

***A. Berdimukhamed[1], A. Mukhamejanova[2], S. Satenova[1]**
[1]L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan
[2]Kazakh National Academy of Choreography, Astana, 010000, Kazakhstan

SEMANTIC FUNCTION OF ANTHROPOMETRIC MEASUREMENT UNITS IN TRANSLATION: HUMAN AND MACHINE APPROACHES

The translation of culture-specific items in literary texts remains a complex task, as these units convey not only direct meanings but also culturally embedded elements. Traditional anthropometric units are of particular interest, as they have multiple meanings and are widely used in Kazakh prose.

This study examines how the semantic function of anthropometric units influences the choice of translation techniques and compares the decisions made by professional translators and machine translation systems.

The analysis is based on a functional-semantic approach. The corpus comprises 45 examples drawn from Kazakh literary texts and their published English translations. A comparative analysis of human translation and the outputs of Google Translate, ChatGPT, and DeepL was conducted using the classification of translation techniques proposed by Molina and Hurtado Albir.

The results suggest that the choice of translation techniques largely depends on the semantic function of the unit in context. In cases of literal use, adaptation and description are more common, while phraseological and expressive meanings are rendered through generalization, reduction, and established equivalents. Human translators tend to focus on preserving the pragmatic effect, whereas machine translation systems more often rely on formal correspondences.

The study highlights the importance of semantic function as a key factor in translation and proposes a functional-semantic model to explain translation decisions. The findings can be useful for machine translation post-editing and translator training.

Key words: literary translation, semantic function, translation techniques, machine translation, culture-specific units.

MAIN PROVISIONS

In early linguistic theories of translation, equivalence was considered one of the central concepts. Translation was primarily understood as a process of interlingual transformation, in which the linguistic elements of the source text were compared with the corresponding units of the target language.

However, this approach appears limited, especially when a unit has clear cultural specificity or performs not only a nominative but also a pragmatic or figurative function in the text.

Later, translation came to be viewed not merely as a matter of linguistic equivalence but also as a communicative activity situated within a specific cultural and textual context. This perspective

ISSN 2788-7979 (online)

was further developed within the framework of descriptive translation studies, which examined specific translation practices and attempted to identify patterns observed in human translation decisions. From this point of view, translation emerges as the result of the interaction between textual functions, cultural factors, and target-language norms.

These developments in translation studies have led to translation being viewed as an intercultural activity. From this perspective, the translator makes decisions not only at the level of lexical correspondence but also at the level of textual function. As a result, the focus shifts from the conventional equivalent of a particular linguistic unit to its role in the structure and semantics of the text. Building on this functional perspective, the present study adopts a functional-semantic approach, according to which the choice of translation techniques depends on the semantic function of the linguistic unit in the text. In this sense, the translation process is not limited to the search for formal equivalents but is understood as a decision-making process based on interpreting the role that a given unit performs in a specific context.

Among the linguistic units that pose difficulties in translation are culturally marked units of measurement. This group includes traditional anthropometric units of measurement based on the human body.

Traditional anthropometric units in the Kazakh language include measures of length, namely *eli*, *tutam*, *qarys*, and *qulash*, as well as the distance unit *qol sozym zher*. These units, which initially served as practical measures in the everyday lives of nomadic communities, gradually acquired additional figurative meanings and are now used as expressive devices in Kazakh literary texts.

Anthropometric units can perform several semantic functions. Since their meanings directly depend on the cultural context, it is not always possible to translate them using literal equivalents. Such multifunctionality leads to semantic instability, complicating the search for precise cross-linguistic equivalents [1, 8].

In this study, semantic function is understood as the contextual role performed by a unit in the text. The semantic functions examined include literal, phraseological, metaphorical, expressive-pragmatic, and quasi-literal uses. The multilayered semantic structure of anthropometric units allows them to be classified as a “high-risk translation zone”.

Although some studies demonstrate that neural machine translation systems can accurately render individual lexical items and combinations, such as collocations, literary translation remains one of the greatest challenges for machine translation [2, 81]. The meanings of culturally marked linguistic units in literary translation are largely determined by context and by their communicative function within a particular passage. For example, in Kazakh, the anthropometric unit *eli* refers to the thickness of a finger [3, 605]. When it is used in a literal sense, it can be translated using an approximate measurement equivalent or an explanatory strategy. However, in other contexts, it may be used in a figurative or evaluative sense: *bir eli*[1]*; bir [eki] eli ajiyramady [aiyrylmady]*[2]*; auzynan bir eli tastamady*[3]*; eki eli auyzga tort [bes] eli qaqpaq*[4]*; bes eli kir*[5]. In such cases, the translation techniques selected may differ. Thus, a single unit of measurement may have multiple semantic values, which precludes the use of a single universal equivalent.

Therefore, when analyzing the translation of such units, identifying their dominant semantic function in a given text is considered a key analytical step. Depending on whether the unit is used in its literal measurement sense or performs a phraseological, metaphorical, or expressive-pragmatic function, the translator may resort to different translation techniques.

The definitions are drawn from Qazcorpus: Qazaq tiliniñ ulttyq korpysy (Kazakh National Corpus). https://qazcorpus.kz*:*

[1] bir eli – a very small amount.

[2] bir [eki] eli ajiyramady [aiyrylmady] – did not part for even a small distance; they were constantly together.

[3] auzynan bir eli tastamady – constantly talked about it; kept mentioning it.

[4] eki eli auyzga tort [bes] eli qaqpaq – to keep one’s mouth shut; to be discreet and not reveal secrets; to control one’s speech.

[5] bes eli kir – extremely dirty; heavily soiled and grimy.

ISSN 2788-7979 (online)

Translation studies describe various techniques for rendering culturally conditioned units, including preservation of the original form, description, functional substitution, and adaptation.

As a result, the translation of anthropometric units can be described as a sequence of decisions that includes identifying their meaning in context, determining their dominant semantic function, and selecting an appropriate translation technique. This approach serves as a theoretical basis for comparing the translation decisions made by human translators and machine translation systems in the present study.

INTRODUCTION

Researchers believe that the development of neural technologies has significantly improved the quality of machine translation and gradually expanded its scope to include literary translation [4, 94]. Recent studies have also examined the ability of such systems to render phraseological units, creative lexis, and other complex linguistic structures [5, 133; 6, 542]. Nevertheless, literary texts remain a challenging domain for machine translation [7, 187].

Despite these advances, traditional units of measurement, particularly anthropometric units such as *qarys, qulash,* and *eli*, have rarely been studied as a distinct object of translation analysis [8]. Moreover, little attention has been paid to the semantic function of these units in context and their influence on the choice of translation techniques. Importantly, differences between human and machine translation in rendering these units remain largely unexplored.

This study aims to determine how the semantic function of traditional anthropometric units in the Kazakh language affects the choice of translation techniques in literary texts. It also systematically analyzes how the relationship between semantic function and translation-technique selection differs between human and machine translation.

The novelty of the study lies in treating traditional anthropometric units as a specific type of measurement realia, taking into account their semantic function in the text, and conducting a comparative analysis of the translation solutions produced by professional translators and machine translation systems. In addition, the study proposes a functional-semantic model that systematically describes the relationship between the semantic function of a unit and the selection of translation techniques. This model makes it possible to analyze translation decisions not only in terms of their outcomes but also in terms of the underlying principles that guide them and their dependence on semantic factors.

MATERIALS AND METHODS

The research corpus consisted of examples from three works of Kazakh fiction and their English translations: Saken Zhunusov's novella Zamanai men Amanai [9; 10], Talasbek Asemkulov's novel Taltus [11; 12], and S. Yelubai's trilogy Ak boz ui [13; 14]. The corpus included all occurrences of the selected anthropometric units identified in the three literary works and their published English translations. The examples were selected according to the following criteria: the presence of an anthropometric measurement unit in the Kazakh source text, the availability of a corresponding passage in the published English translation, and the possibility of determining the unit's semantic function from the immediate context. Repeated occurrences were retained when the same unit performed different semantic functions or was translated using different techniques. Cases in which the source context or the corresponding translation was incomplete were excluded. As a result, the final corpus comprised 45 examples containing the hand-based measurement units *eli, tutam, qarys,* and *qulash*, as well as the spatial expression *qol sozym zher.* Although the research corpus was limited in size, it allowed for an in-depth qualitative analysis of context-dependent translation decisions.

A comparative analysis of traditional measurement units in human and machine translation was conducted. For each example, four translation versions were compared: the published English translation and the outputs of Google Translate, ChatGPT (OpenAI's GPT-5 mini), and DeepL. These systems were selected as widely used tools representing different technological approaches to

ISSN 2788-7979 (online)

automated translation. In particular, Google Translate and DeepL are neural machine translation systems, whereas ChatGPT is a generative system based on large language models. This selection allowed the translation outputs produced through different technological approaches to be compared. Each example was submitted to ChatGPT individually, without additional context or explanatory prompts. This procedure was intended to assess the systems' default translation performance and ensure the comparability of their outputs.

The same conditions were maintained for all machine translation systems: the source text was provided in Kazakh and translated directly into English without additional explanations. This made it possible to compare how the different systems interpreted the same input.

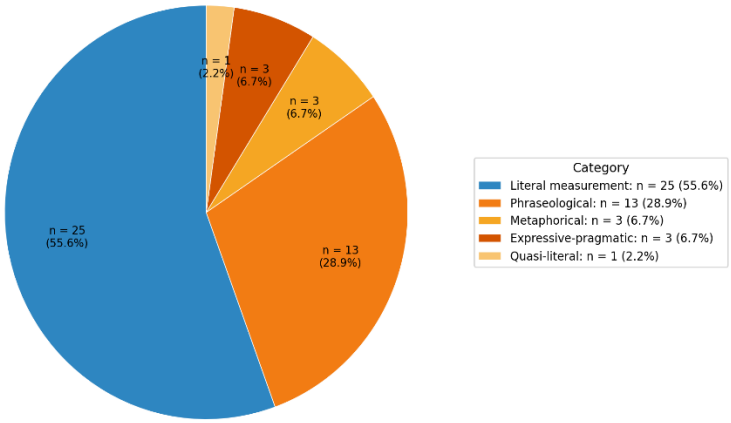
The translation solutions were categorized using the classification of translation techniques proposed by L. Molina and A. Hurtado Albir, including literal translation, reduction, adaptation, description, discursive creation, established equivalent, generalization, borrowing, amplification, calque, and modulation [14, 509–511]. Each example was first classified according to its dominant semantic function: literal measurement, phraseological, metaphorical, expressive-pragmatic, or quasi-literal. The published translation and the three machine-generated translations were then analyzed separately using the classification proposed by Molina and Hurtado Albir. One dominant translation technique was assigned to each translation solution on the basis of its function in context. In potentially ambiguous cases, the technique that best described the main transformation between the source expression and its English rendering was selected. To promote consistency, the same classification criteria were applied to all 45 examples.

In addition to identifying the dominant translation technique, each translation solution was evaluated according to three criteria: (1) semantic accuracy, defined as the preservation of the contextual meaning of the source expression; (2) functional adequacy, defined as the preservation of its dominant semantic and pragmatic function; and (3) target-language acceptability, defined as the grammatical correctness and contextual naturalness of the English rendering. Each criterion was assigned one point when it was satisfied and zero points when it was not satisfied. Thus, each translation solution received a total score ranging from 0 to 3. A score of 3 was classified as high performance, a score of 2 as medium performance, and a score of 0 or 1 as low performance. For each translation system and semantic-function category, the overall performance level presented in Table 4 was determined on the basis of the most frequently occurring rating among the examples in that category.

RESULTS

The distribution of anthropometric units according to their semantic function is shown in Figure 1. Of the 45 examples included in the corpus, 25 (55.6%) represent literal measurement uses denoting length, thickness, or depth. The remaining 20 examples (44.4%) comprise 13 phraseological uses (28.9%), three metaphorical uses (6.7%), three expressive-pragmatic uses (6.7%), and one quasi-literal use (2.2%).

Figure 1 – Distribution of anthropometric units according to semantic function (n = 45)

Note: Percentages may not total exactly 100% due to rounding.

The comparison of the four translation versions made it possible to identify the main patterns in the rendering of traditional measurement units in human and machine translation. The distinction between literal and figurative uses is analytically important, as the translation techniques employed in these categories differ significantly. This difference supports the functional-semantic approach proposed in the theoretical section, according to which the choice of translation techniques depends on the semantic function performed by the unit in text. Accordingly, Table 1 presents the frequency of the translation techniques identified in the corpus.

DISCUSSION

Table 1 presents the frequency of the translation techniques used in the corpus. Human translators tend to prioritize the pragmatic meaning of the source text, whereas machine translation systems more often preserved the form of the measurement unit or used approximate equivalents available in the target language. Table 2 summarizes the relationship between semantic function and the preferred translation techniques observed in human and machine translation.

Table 1 – Distribution of translation techniques

№	Technique	Human	Google Translate	ChatGPT	DeepL
1	Reduction	16	3	1	2
2	Adaptation	9	0	0	1
3	Established equivalents	8	18	23	18
4	Literal translation	3	0	0	0
5	Description	3	1	6	1
6	Generalization	3	6	1	5
7	Discursive creation	1	11	0	6
8	Borrowing + amplification	1	0	0	0
9	Modulation	1	5	6	9
10	Calque	0	1	8	3

Table 2 – Preferred translation techniques according to semantic function

Semantic function	Human translation	Google Translate	ChatGPT	DeepL
literal measurement use	adaptation, reduction, description	established equivalent, modulation	description, established equivalent	modulation, established equivalent

ISSN 2788-7979 (online)

phraseological/metaphorical use	established equivalent, reduction	generalization, discursive creation	calque, modulation	established equivalent, modulation
expressive-pragmatic use	reduction, modulation	generalization	established equivalent, calque	modulation, discursive creation

Table 1 shows a distinctive pattern: the *reduction* technique was used in sixteen out of the forty-five examples. This may suggest that the translator relied on this strategy to preserve the stylistic norms of English rather than treating traditional units of measurement as key elements of the semantic structure of the source text. At the same time, the techniques of *adaptation* and *established equivalent* were also frequently used. These techniques helped to convey the general meaning without preserving the exact form of the traditional measurement units. Overall, human translators tended to prioritize the pragmatic and stylistic functions of the units over the preservation of their formal measurement value.

The pattern observed in machine translation systems was different. In the ChatGPT translations, the most frequently used technique was *established equivalent,* which occurred in 23 examples. When this technique was used, traditional Kazakh measurement units were rendered using culturally familiar English units such as *cubit*, *fathom*, or *handspan*. However, these translations were not always accurate. For example, the unit ***qarys*** was translated as ***cubit*** in several cases. However, the two units differ in length: ***qarys*** is defined as the distance between the thumb and the middle finger [15, IX, 408], whereas a ***cubit*** is the length of the arm from the elbow to the tip of the middle finger (Encyclopaedia Britannica[6], n.d.). In other words, the system tended to match an anthropometric unit with a culturally or metrically similar unit rather than taking its specific semantic function into account.

The translation decisions produced by *Google Translate* followed a different pattern. The most frequently used technique was an established equivalent, which was applied in eighteen cases. This indicates that, in the analyzed corpus, the system tended to weaken the cultural specificity of traditional measurement units or omit their cultural markers altogether. In such cases, the system conveyed meaning mainly through conventional or generalized equivalents rather than by preserving the specific semantic features of the source unit.

DeepL demonstrated a mixed pattern in its use of translation techniques. Established equivalent, modulation, and discursive creation were used with almost equal frequency. In this case, the system tended to preserve the measurement semantics of these units as much as possible. Compared with ChatGPT, DeepL more often produced contextually appropriate equivalents for units used in their literal measurement sense. Overall, this shows that the translation of anthropometric units of measurement depends not only on linguistic but also on cultural and semantic factors.

Whether a unit is used literally or figuratively has a direct impact on translation decisions. In the published human translations, figurative uses were rendered through *generalization, reduction*, or *the established equivalent*, allowing the pragmatic meaning of the unit to be preserved rather than its literal measurement value. For example, the phrase *qol sozym zher* denotes a short distance. In the human translations, it was rendered as *close* or *nearby*. These renderings preserved the general meaning of the expression but did not retain its anthropometric form.

The translation decisions of the selected machine translation systems showed different patterns in the use of translation techniques. Units used in a literal sense were often rendered through *generalization* or through *an established equivalent*. The rare use of the *reduction* technique may partly explain the frequent occurrence of mistranslations. In general, these systems did not clearly distinguish between the different semantic functions of anthropometric units. Consequently, they tended to rely on formal or generalized equivalents, often failing to recognize figurative meanings in the text.

[6] **Encyclopaedia Britannica. (n.d.). Cubit.** Retrieved March 5, 2026, from https://www.britannica.com/science/cubit

ISSN 2788-7979 (online)

The analysis also shows that translating anthropometric units used figuratively is more complex than translating those used in their literal sense (see Table 3). Their meaning is embedded in culturally marked phraseological expressions, where the connection to physical measurement is no longer transparent.

Table 3. Translation of figurative anthropometric expressions

№	Source Text (Kazakh)	Published English translation	Google Translate	ChatGPT **(GPT-5 mini**; 4 March 2026, 10:00 a.m.)	DeepL
1	… күдікті Есеттің қасынан бір елі қалмаған.	…kept close …never letting him out of his sight…	…no matter where they were…	…even by a single inch…	…never left the suspicious Eset's side for a moment…
2	әлденеден қорыққандай бір елі қалмай	keep closer… almost stepping on her heels…	…as if afraid of something, kept running away from her…	… as if frightened by something, did not move a single step away from her.	…as if frightened of something, would not let a single step fall behind her.
3	Баламның мандайының соры бес елі…	There's bad luck five fingers deep…	The five countries of the world…	…the misfortune on my son's brow is five fingers thick…	My child's forehead is a good five fingers wide…
4	…жарты қарыс ауыздай…	–	…half-open mouth…	… a mouth nearly half a span wide…	…his mouth was half-carved...
5	… бесатардың дүмімен құлаштап сілтеді.	…waving the rifle…	waved his hand with the tail of a besatar.	…swung the five-pronged tool with a full cubit's sweep.	…swung his shotgun in a wide arc.
6	… құлаштап ішіп отырып…	Greedily gulping down…	… sipping his tea…	… drinking a full cubit of dark tea…	… gulping down his tea,…
7	…екеуін де қолы қысқа кедей етіп…	… lived all their lives in poverty, barely making ends meet.	…left both of them penniless and poor…	…made both of them poor and powerless…	…made both of them poor and short-handed…

Table 3 shows that figurative anthropometric expressions are much more difficult for machine translation systems than units used in their literal meaning. In many examples, the systems attempted to preserve the lexical or anthropometric component of the expression, although in the source text the unit already functions in a figurative or phraseological sense.

Human translators generally focused more on the pragmatic meaning of the expression and the naturalness of the English sentence. Because of this, anthropometric imagery was often omitted or replaced with more idiomatic English equivalents. For example, the expression *bir eli qalmagan* was translated as "never letting him out of his sight," while *qoly qysqa* was rendered as "barely making ends meet." In these examples, the translator preserved the communicative meaning rather than the literal image connected with body-based measurement.

Machine translation systems showed another tendency. ChatGPT often preserved the anthropometric image through literal or calque-like renderings such as "even by a single inch" or "a full cubit's sweep." Grammatically, such translations may seem acceptable, but in English they sound unnatural because the original expressions are used idiomatically, not literally.

Google Translate more often produced semantic distortion or excessive generalization. In some cases, the system did not recognize the figurative meaning at all. For instance, the expression *bes eli* becomes "five countries of the world," which completely changed the meaning of the original text. DeepL generally produced more coherent translations than Google Translate, although it also tended to preserve formal lexical correspondences in figurative contexts.

In general, the examples in Table 3 show that machine translation systems frequently processed anthropometric expressions on the basis of direct lexical correspondence without fully identifying

ISSN 2788-7979 (online)

their semantic function in context. Because of this, translation techniques that may work for a literal measurement meaning often become ineffective when the expression performs a phraseological, metaphorical, or expressive-pragmatic function in the literary text.

The analysis further indicates that figurative anthropometric expressions often lose their direct connection with physical measurement. In literary texts, such units function not only as indicators of size or distance but also as expressive and culturally marked elements of narration. Because of this, their meaning cannot always be understood from separate lexical components alone.

This is especially visible in phraseological expressions conveying proximity, emotional evaluation, or intensification. For example, expressions such as *bir eli qalmagan* or *qol sozym zher* no longer describe objective physical distance in precise terms. Instead, they convey emotional closeness, immediacy, or a psychological perception of space. In the analyzed examples, human translators generally interpreted such expressions according to their communicative role in context and chose idiomatic English equivalents that preserve the pragmatic effect of the original passage.

In the analyzed examples, machine translation systems often processed these expressions compositionally. In other words, the systems identified separate lexical elements associated with body-based measurement and attempted to reproduce them directly in English. As a result, the translation may preserve the formal structure of the phrase while failing to reproduce its actual semantic function in the literary context.

Some examples also show that the preservation of anthropometric imagery itself does not always guarantee the adequacy of the translation. In several ChatGPT translations, the body-based metaphor remained visible through words such as cubit, inch, or handspan, but the resulting English phrases sounded artificial or stylistically unusual. This happens because English phraseological norms do not always allow direct preservation of such imagery. Human translators therefore tended to omit the formal anthropometric component in order to preserve fluency and narrative naturalness.

At the same time, the analysis demonstrates that machine translation systems performed more successfully when anthropometric units were used in a literal measurement sense. In such cases, the semantic connection between the unit and physical measurement remains transparent, which makes the selection of approximate equivalents easier. Figurative and expressive uses, by contrast, require the interpretation not only of lexical meaning but also of stylistic and pragmatic functions. This remains one of the major difficulties for machine translation in literary texts.

Thus, the analysis confirms that anthropometric units should be viewed not simply as measurement terms but as culturally embedded semantic structures whose translation depends heavily on contextual interpretation. The choice of translation technique therefore cannot be reduced to lexical equivalence alone, especially in cases where the unit performs a phraseological, metaphorical, or expressive-pragmatic function.

Taken together, these observations indicate that semantic function plays a key role in the selection of translation techniques. Traditional units of measurement used in the literal sense were often rendered through *adaptation* or *description,* whereas figurative expressions were more frequently rendered through an *established equivalent, generalization, or reduction*. Anthropometric units thus function not only as measures but also as culturally embedded semantic markers.

Table 4. Overall translation performance according to semantic function

№	Semantic function	Human translation	Google Translate	ChatGPT	DeepL	Main translation challenge
1	Literal measurement	High	Medium	High	High	Selection of an appropriate cultural equivalent
2	Phraseological / metaphorical	High	Low	Medium	Medium	Literal rendering of

ISSN 2788-7979 (online)

						idiomatic meaning
3	Expressive-pragmatic	High	Low	Medium	Medium	Preservation of pragmatic and stylistic effect

Note: Performance levels were assigned according to a three-point assessment comprising semantic accuracy, functional adequacy, and target-language acceptability: High = 3 criteria satisfied; Medium = 2 criteria satisfied; Low = zero or one criterion satisfied. The overall level for each semantic-function category represents the most frequently occurring rating among the examples included in that category. Phraseological and metaphorical uses are combined in this table; the single quasi-literal example is excluded from the aggregate comparison.

Table 4 summarizes the overall performance levels of human and machine translation across the three broader semantic-function groups used for comparative purposes. The levels were assigned on the basis of three criteria: semantic accuracy, functional adequacy, and target-language acceptability. The reported level represents the rating most frequently observed among the examples belonging to each semantic-function group.

Literal measurement uses generally received higher performance ratings because the relationship between the anthropometric unit and physical measurement remained relatively transparent. This made it easier to select an approximate measurement or culturally recognizable equivalent. Phraseological, metaphorical, and expressive-pragmatic uses received lower ratings in machine translation because their interpretation required recognition of idiomatic meaning, pragmatic force, and stylistic function rather than direct lexical correspondence.

Human translations were predominantly rated as high because they generally preserved the communicative function and target-language naturalness of the expressions, even when the original anthropometric image was omitted. Machine translation systems showed more variable results: their outputs were more frequently rated as medium or low in phraseological, metaphorical, and expressive-pragmatic contexts because of literal renderings, semantic distortions, or excessive generalization.

The comparison presented in Table 4 supports the functional-semantic approach adopted in this study. The results indicate that adequate translation depends not only on lexical correspondence but also on the preservation of contextual meaning, semantic function, and target-language acceptability.

Figure 2 – Decision-making process for translating anthropometric units

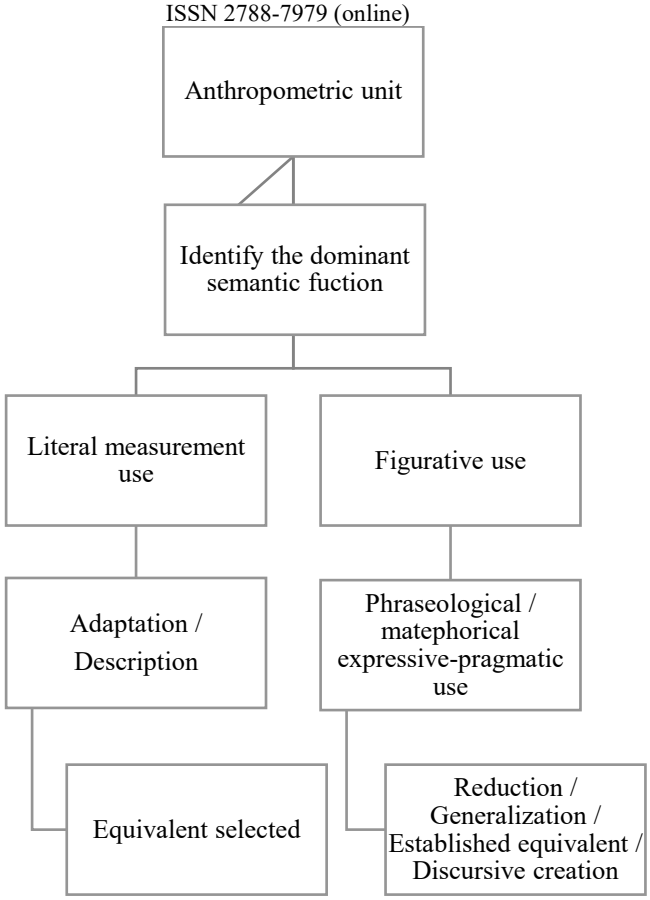
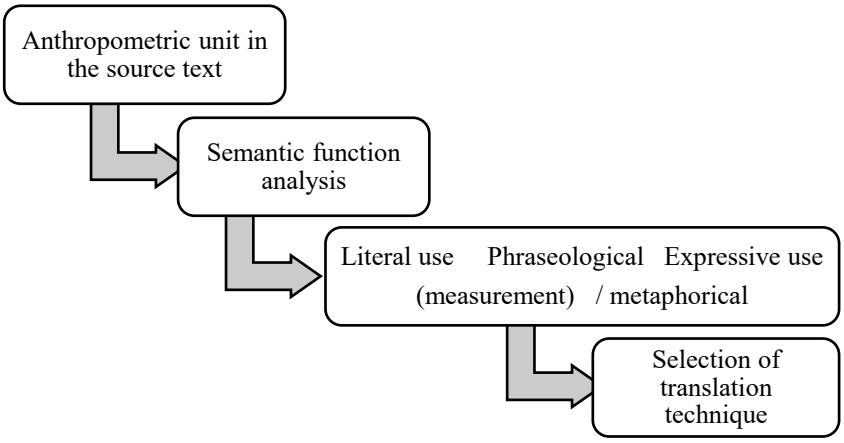

Figure 2 illustrates the sequence of decisions involved in translating anthropometric units. The process begins with identifying the semantic function of the unit within its context. If the unit is used in its literal measurement sense, translation techniques such as adaptation, description, or an established equivalent may be selected. If the unit performs a phraseological or expressive function, the translator focuses primarily on preserving its communicative effect through techniques such as reduction, generalization, established equivalent, or discursive creation. The model summarizes the functional-semantic approach proposed in this study and demonstrates that the choice of translation technique is largely guided by contextual interpretation rather than formal lexical correspondence.

Figure 3 – Model of translation technique selection based on the semantic function of anthropometric units

The results of the analysis make it possible to identify several recurrent difficulties in the translation of anthropometric units of measurement. The first challenge involves selecting an

ISSN 2788-7979 (online)

appropriate equivalent in the target language for units used in their literal measurement meaning. Second, when such units appear in phraseological structures, the translator needs to convey their pragmatic meaning rather than their literal value. Third, units of measurement with expressive or hyperbolic meaning function as semantic intensifiers, and their literal translation may distort the stylistic effect of the text.

Based on the analysis, a functional-semantic translation model can be proposed that describes the decision-making process in the translation of anthropometric units, as shown in Figure 3. It reflects the internal logic of translation decisions. This approach makes it possible to systematize the observed translation patterns and to explain the structural nature of differences between human and machine translation. The proposed model systematically describes the relationship between the semantic function of a unit and the selection of translation techniques. In addition, this relationship is more consistently reflected in human translation, whereas it is not always evident in machine-generated translations. This points to certain limitations in the ability of these systems to account for semantic function. According to the model, when a unit is used in its literal measurement sense, techniques such as *adaptation, description,* or *established equivalent* are generally the most appropriate. If the unit is part of a phraseological or metaphorical structure, the translation focuses on conveying the expression's pragmatic meaning and is often carried out using *discursive creation, generalization, or reduction* techniques. In expressive contexts, where an anthropometric unit functions as a means of enhancing the imagery and stylistic impact of the text, the translation technique should be selected with the aim of preserving this effect. Thus, the proposed model allows the selection of translation techniques in the translation of anthropometric units to be described within a systematic framework that reflects the tendencies observed in the analyzed corpus.

CONCLUSION

Overall, the results support treating semantic function as an organizing principle in explaining the translation of anthropometric units and show that it is reflected differently in human and machine translation. The findings lead to the following three main conclusions:

1) There are clear differences between human and machine translation techniques. While human translators may omit the unit of measurement to produce more natural-sounding English, machine translation systems tend to preserve the anthropometric image or measurement meaning, often using analogues or more generalized equivalents.

2) AI-generated translations show a recurrent tendency to use cultural analogues. Translations produced by ChatGPT show a marked tendency to render traditional Kazakh units of measurement using cultural analogues in English. This approach may create an impression of equivalence between body-based units across different cultures, although their semantic and historical parameters may not coincide.

3) Machine translation systems tend to rely on formal, literal, or generalized correspondences without consistently recognizing the semantic function of anthropometric units in context. Google Translate and DeepL frequently employ generalization, which may result in the loss of the specific measurement characteristics of the source expression. In phraseological, metaphorical, and expressive-pragmatic contexts, machine-generated translations may also preserve formal lexical components while failing to convey the intended idiomatic meaning or pragmatic effect.

The theoretical contribution of the study lies in demonstrating that the semantic function is a major factor influencing the translation of anthropometric units. The analysis indicates that the choice of translation technique is not random but is closely related to the function performed by the unit in context.

In addition, the study proposes a comparative analysis model that applies a functional-semantic approach to the comparison of human and machine translation systems. This approach makes it possible to analyze not only translation outcomes but also the underlying logic of translation decisions.

ISSN 2788-7979 (online)

The findings can be situated within the major theoretical approaches to translation. Scholars working within linguistic theories of translation, including E. Nida, J. Catford, and R. Jakobson, interpret translation primarily in terms of equivalence and structural correspondence between linguistic units. However, such an approach to translating culturally and semantically complex units, such as anthropometric units, does not always produce adequate results.

This is because such units contain not only linguistic but also cultural and semantic information. Descriptive and functional approaches, by contrast, explain translation decisions in relation to the function of the unit, the textual context, cultural factors, and communicative purpose. From this perspective, the findings show that, when translating anthropometric units, the translator's choices largely depend on their semantic function.

In addition, given the widespread use of artificial intelligence and machine translation in contemporary practice, the importance of pre-translation analysis and post-editing are becoming increasingly important in the treatment of culturally complex units. In particular, considering their semantic function facilitates the selection of effective strategies for evaluating and post-editing machine translation outputs.

Thus, the translation of traditional anthropometric units is not merely a matter of linguistic equivalence. It is a complex task that requires the interpretation of their semantic and pragmatic functions in context and a systematic approach to their rendering.

AI tools disclosure

ChatGPT, DeepL, and Google Translate were used in this study for comparative analysis of machine translation outputs. The translations generated by these AI systems constituted part of the research material analyzed by the authors. All analytical interpretations and conclusions presented in the article were made by the authors.

REFERENCES

1 Chen L., Varga L., Mehdizadkhani M. Taming AI for The Little Prince: A comparative analysis of NMTs and LLMs in Hungarian translation // Humanities and Social Sciences Communications. – 2026. – Vol. 13. – Art. 46. – DOI: 10.1057/s41599-025-06343-0.

2 Ibáñez Moreno A., Domínguez Mora M. E. Google Translate versus DeepL in the Spanish to English translation of Don Quixote // Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts. – 2025. – Vol. 11, № 1. – P. 65–87. – DOI: 10.1075/ttmc.00154.iba.

3 Qaıdar Ä. Qazaqtar ana tılı äleminde: Etnolingvistikalyq sözdik. 2-tom: Qoğam [Kazakhs in the world of the native language: Ethnolinguistic dictionary]. – Almaty: Sardar baspa üi, 2013. [in Kazakh]

4 Way A., Rothwell A., Youdale R. Why more literary translators should embrace translation technology // Revista Tradumàtica: Tecnologies de la Traducció. – 2023. – № 21. – P. 87–102. – DOI: 10.5565/rev/tradumatica.344.

5 Noriega-Santiáñez L., Corpas Pastor G. Measuring creative phraseology in literature: Machine translation systems versus large language models // Yearbook of Phraseology. – 2025. – Vol. 16, № 1. – P. 125–152. – DOI: 10.1515/phras-2025-0006.

6 Kolb W., Dressler W. U., Mattiello E. Human and machine translation of occasionalisms in literary texts: Johann Nestroy's Der Talisman and its English translations // Target. – 2023. – Vol. 35, № 4. – P. 540–572. – DOI: 10.1075/target.21147.kol.

7 Guerberof-Arenas A., Toral Ruiz A. Creativity in translation: Machine translation as a constraint for literary texts // Translation Spaces. – 2022. – Vol. 11, № 2. – P. 184–212. – DOI: 10.1075/ts.21025.gue.

8 Zhunusov S. Zamanai men Amanai: Hikayat. – 2025. [in Kazakh]

9 Zhunusov S. Amanai and Zamanai / trans. S. Geoghegan; ed. S. Hollingsworth. – Pen-club, 2018.

ISSN 2788-7979 (online)
10 Asemkulov T. Taltüs [Midday]. – Almaty: Otuken, 2012, available at: URL: https://otuken.kz/3-2/ [in Kazakh]
11 Asemkulov T. A life at noon / trans. S. Fairweather-Vega. – KazHeritage, 2018.
12 Elubai S. Aq boz üi [The White Yurt]. – Almaty: Zhazushy, 2005. [in Kazakh]
13 Yelubay S. Lonely yurt. – Metropolitan Classics Press, 2016.
14 Molina L., Hurtado Albir A. Translation techniques revisited: A dynamic and functionalist approach // Meta: Translators' Journal. – 2002. – Vol. 47, № 4. – P. 498–512. – DOI: 10.7202/008033ar.
15 Qazaqstan Respublikasy Mädenïet ministrligi. Qazaq ädebï tiliniñ sözdigi (15 tomdyq, 9-tom) [Dictionary of the Kazakh literary language]. – Almaty: Arıs baspasy, 2011. [in Kazakh]

Received: 28.03.2026

Антропометриялық өлшем бірліктердің аудармадағы семантикалық қызметі: адам және машина тәсілдері

*А.А. Бердімұхамед[1], А.Т. Мухамеджанова[2], С.К. Сәтенова[1]
[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан
[2]Қазақ ұлттық хореография академиясы, Астана, 010000, Қазақстан.

Көркем мәтіндердегі мәдени реңкті тілдік бірліктерді аудару әлі күнге дейін күрделі міндеттердің бірі ретінде танылуда. Себебі мұндай бірліктер тек тікелей өлшемдік мағынаны ғана емес, сонымен қатар мәдени тұрғыдан шартталған мәндерге де ие болады. Осы тұрғыда көп мағынаға ие және қазақ көркем әдебиетінде кеңінен қолданылатын дәстүрлі антропометриялық өлшем бірліктер аудармасы ерекше қызығушылық тудырады.

Аталған зерттеу антропометриялық бірліктердің семантикалық функциясы аударма техникаларын таңдауға қалай әсер ететінін анықтауға, сондай-ақ кәсіби аудармашылар мен машиналық аударма жүйелері қабылдайтын шешімдерді салыстыруға бағытталған.

Зерттеу функционалды-семантикалық тәсілге негізделген. Корпус ретінде қазақ көркем мәтіндерінен және олардың ағылшын тіліндегі аудармаларынан алынған 45 мысал қарастырылды. Молина мен Уртадо Альбир ұсынған аударма техникаларының жіктемесі негізінде адам аудармасы мен Google Translate, ChatGPT және DeepL жүйелерінің нәтижелеріне салыстырмалы талдау жүргізілді.

Нәтижелер аударма техникаларын таңдау көп жағдайда бірліктің мәтіндегі семантикалық функциясына тәуелді екенін көрсетеді. Тура мағынадағы қолданыста көбінесе бейімдеу мен сипаттау тәсілдері қолданылса, фразеологиялық және экспрессивтік мағыналар генерализация, редукция және қалыптасқан баламалар арқылы беріледі. Кәсіби аудармашылар, әдетте, прагматикалық әсерді сақтауға ұмтылады, ал машиналық аударма жүйелері көбіне шартты сәйкестіктерге сүйенеді.

Зерттеу семантикалық функцияның аудармадағы негізгі фактор ретіндегі маңызын айқындап, аударма шешімдерінің логикасын түсіндіретін функционалды-семантикалық модель ұсынады. Алынған нәтижелер машиналық аударманы постредакциялау барысында және аудармашыларды даярлауда қолданылуы мүмкін.

Кілт сөздер: көркем аударма, семантикалық функция, аударма техникалары, машиналық аударма, мәдени-реңкті бірліктер.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Chen L., Varga L., Mehdizadkhani M. Taming AI for The Little Prince: A comparative analysis of NMTs and LLMs in Hungarian translation // Humanities and Social Sciences Communications. – 2026. – Vol. 13. – Art. 46. – DOI: 10.1057/s41599-025-06343-0.

2 Ibáñez Moreno A., Domínguez Mora M. E. Google Translate versus DeepL in the Spanish to English translation of Don Quixote // Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts. – 2025. – Vol. 11, № 1. – P. 65–87. – DOI: 10.1075/ttmc.00154.iba.
3 Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік. 2-т. Қоғам. – Алматы: Сардар баспа үйі, 2013.
4 Way A., Rothwell A., Youdale R. Why more literary translators should embrace translation technology // Revista Tradumàtica: Tecnologies de la Traducció. – 2023. – № 21. – P. 87–102. – DOI: 10.5565/rev/tradumatica.344.
5 Noriega-Santiáñez L., Corpas Pastor G. Measuring creative phraseology in literature: Machine translation systems versus large language models // Yearbook of Phraseology. – 2025. – Vol. 16, № 1. – P. 125–152. – DOI: 10.1515/phras-2025-0006.
6 Kolb W., Dressler W. U., Mattiello E. Human and machine translation of occasionalisms in literary texts: Johann Nestroy's Der Talisman and its English translations // Target. – 2023. – Vol. 35, № 4. – P. 540–572. – DOI: 10.1075/target.21147.kol.
7 Guerberof-Arenas A., Toral Ruiz A. Creativity in translation: Machine translation as a constraint for literary texts // Translation Spaces. – 2022. – Vol. 11, № 2. – P. 184–212. – DOI: 10.1075/ts.21025.gue.
8 Жүнісов С. Заманай мен Аманай: хикаят. – 2025.
9 Zhunusov S. Amanai and Zamanai / trans. S. Geoghegan; ed. S. Hollingsworth. – Pen-club, 2018.
10 Әсемқұлов Т. Талтүс – Алматы: Otuken, 2012. – URL: https://otuken.kz/3-2/
11 Asemkulov T. A life at noon / trans. S. Fairweather-Vega. – KazHeritage, 2018.
12 Елубай С. Ақ боз үй. – Жазушы, 2005.
13 Yelubay S. Lonely yurt. – Metropolitan Classics Press, 2016.
14 Molina L., Hurtado Albir A. Translation techniques revisited: A dynamic and functionalist approach // Meta: Translators' Journal. – 2002. – Vol. 47, № 4. – P. 498–512. – DOI: 10.7202/008033ar.
15 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты. Қазақ әдеби тілінің сөздігі: 15 томдық, 9-т. – Алматы: Арыс баспасы, 2011.

Материал 28.03.2026 баспаға түсті

Семантические функции антропометрических единиц измерения в переводе: человеческий и машинный подходы

*А.А. Бердімұхамед[1], А.Т. Мухамеджанова[2], С.К. Сатенова[1]
[1]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, Астана, 010000, Казахстан
[1]Казахская национальная академия хореографии, Астана, 010000, Казахстан.

Перевод культурно-специфических единиц в художественных текстах остаётся сложной задачей, поскольку такие единицы передают не только прямое значение, но и культурно обусловленные смыслы. Особый интерес представляют традиционные антропометрические единицы, обладающие многослойной семантикой и широко используемые в казахской литературе.

Настоящее исследование направлено на выявление того, каким образом семантическая функция антропометрических единиц влияет на выбор переводческих техник, а также на сопоставление решений, принимаемых профессиональными переводчиками и системами машинного перевода.

Исследование основано на функционально-семантическом подходе. Материал включает 45 примеров, отобранных из казахских художественных текстов и их английских переводов. Проведён сравнительный анализ переводов, выполненных профессиональным переводчиком, а также результатов работы систем Google Translate, ChatGPT и DeepL с использованием классификации переводческих техник, предложенной Молиной и Уртадо Альбир.

ISSN 2788-7979 (online)

Результаты показывают, что выбор переводческих техник в значительной степени зависит от семантической функции единицы в контексте. При буквальном употреблении чаще используются адаптация и описание, тогда как фразеологические и экспрессивные значения передаются с помощью генерализации, редукции и установившихся соответствий. Профессиональные переводчики, как правило, ориентируются на сохранение прагматического эффекта, в то время как системы машинного перевода чаще опираются на формальные соответствия.

В работе подчёркивается значимость семантической функции как ключевого фактора перевода и предлагается функционально-семантическая модель, объясняющая логику переводческих решений. Полученные результаты могут быть использованы при постредактировании машинного перевода и в подготовке переводчиков.

Ключевые слова: художественный перевод, семантическая функция, переводческие приёмы, машинный перевод, культурно-специфические единицы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Chen L., Varga L., Mehdizadkhani M. Taming AI for The Little Prince: A comparative analysis of NMTs and LLMs in Hungarian translation // Humanities and Social Sciences Communications. – 2026. – Vol. 13. – Art. 46. – DOI: 10.1057/s41599-025-06343-0.

2 Ibáñez Moreno A., Domínguez Mora M. E. Google Translate versus DeepL in the Spanish to English translation of Don Quixote // Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts. – 2025. – Vol. 11, № 1. – P. 65–87. – DOI: 10.1075/ttmc.00154.iba.

3 Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік. 2-т. Қоғам. – Алматы: Сардар баспа үйі, 2013.

4 Way A., Rothwell A., Youdale R. Why more literary translators should embrace translation technology // Revista Tradumàtica: Tecnologies de la Traducció. – 2023. – № 21. – P. 87–102. – DOI: 10.5565/rev/tradumatica.344.

5 Noriega-Santiáñez L., Corpas Pastor G. Measuring creative phraseology in literature: Machine translation systems versus large language models // Yearbook of Phraseology. – 2025. – Vol. 16, № 1. – P. 125–152. – DOI: 10.1515/phras-2025-0006.

6 Kolb W., Dressler W. U., Mattiello E. Human and machine translation of occasionalisms in literary texts: Johann Nestroy's Der Talisman and its English translations // Target. – 2023. – Vol. 35, № 4. – P. 540–572. – DOI: 10.1075/target.21147.kol.

7 Guerberof-Arenas A., Toral Ruiz A. Creativity in translation: Machine translation as a constraint for literary texts // Translation Spaces. – 2022. – Vol. 11, № 2. – P. 184–212. – DOI: 10.1075/ts.21025.gue.

8 Жүнісов С. Заманай мен Аманай: хикаят. – 2025.

9 Zhunusov S. Amanai and Zamanai / trans. S. Geoghegan; ed. S. Hollingsworth. – Pen-club, 2018.

10 Әсемқұлов Т. Талтүс – Алматы: Otuken, 2012. – URL: https://otuken.kz/3-2/

11 Asemkulov T. A life at noon / trans. S. Fairweather-Vega. – KazHeritage, 2018.

12 Елубай С. Ақ боз үй. – Жазушы, 2005.

13 Yelubay S. Lonely yurt. – Metropolitan Classics Press, 2016.

14 Molina L., Hurtado Albir A. Translation techniques revisited: A dynamic and functionalist approach // Meta: Translators' Journal. – 2002. – Vol. 47, № 4. – P. 498–512. – DOI: 10.7202/008033ar.

15 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты. Қазақ әдеби тілінің сөздігі: 15 томдық, 9-т. – Алматы: Арыс баспасы, 2011.

Материал поступил в редакцию журанла 28.03.2026

ISSN 2788-7979 (online)

МҒТАР 16.21.45 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp55-68

Б.Р. Есимсейтов[1], Ж.І. Есімхан[2]

[1]«Тұран-Астана» университеті, Астана, 010000, Қазақстан
[2]«Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы құқық қорғау органдары академиясы», Астана, 010000, Қазақстан

БІР БУЫНДЫ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС САЛТ ЕТІСТІКТЕРІНІҢ СӨЗЖАСАМДЫҚ ӘЛЕУЕТІ (Сөзжасамдық ұя теориясы негізінде)

Қазақ тілінің сөздік қорының дамуы мен толығуы туынды сөздердің жасалуымен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда сөзжасамдық ұя теориясы арқылы түбір сөздердің сөзжасамдық әлеуетін анықтау тіл біліміндегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мақаланың мақсаты – бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің негізінде жасалған сөзжасамдық ұяларын зерттеу арқылы олардың сөзжасамдық мүмкіндіктерін айқындау және құрылымдық ерекшеліктерін сипаттау. Зерттеудің негізгі бағыты қимыл-қозғалыс мағыналы бір буынды салт етістіктердің негізінде жасалған сөзжасамдық ұяларды лексика-семантикалық тұрғыдан талдауға негізделген.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы сөзжасамдық ұя құрылымы мен түп негіз етістіктердің семантикалық ерекшеліктері арасындағы байланысты анықтауда көрінеді. Практикалық маңызы қазақ тілінің сөзжасам жүйесін, сөздік құрамның қалыптасу жолдарын және етістіктердің туынды сөз жасау мүмкіндіктерін тереңірек түсіндірумен байланысты.

Зерттеу барысында сөзжасамдық ұя теориясы, лексика-семантикалық топтастыру, құрылымдық-семантикалық және квантитативтік талдау әдістері қолданылды. Нысан ретінде қазақ тіліндегі 30 бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістігі алынды.

Зерттеу нәтижесінде аталған түп негіз етістіктерден 416 туынды түбір сөз жасалғаны анықталды. Ең өнімді сөзжасамдық ұялар тарт, шық, соқ етістіктері негізінде қалыптасса, ең өнімсіз ұя ыт етістігіне тән екендігі байқалды. Талдау сөзжасамдық ұялардың күрделілігі түп негіз сөздердің мағыналық кеңдігіне, қолданыс жиілігіне және сөзжасамдық белсенділігіне тәуелді екенін көрсетті.

Зерттеу нәтижелері қазақ тіліндегі бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің жоғары сөзжасамдық әлеуетке ие екенін дәлелдейді. Жұмыстың құндылығы сөзжасамдық ұя теориясын дамытуға және қазақ тіліндегі етістіктердің сөзжасамдық табиғатын тереңірек тануға қосқан үлесінде көрінеді. Алынған нәтижелер сөзжасам, лексикология және қазақ тілінің тарихи дамуын зерттеуде қолдануға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: қазақ тілінің сөзжасамы; сөзжасамдық ұя; бір буынды етістіктер; қимыл-қозғалыс салт етістіктері; сөзжасамдық әлеует; лексика-семантикалық топ; туынды түбір сөздер.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Зерттеу барысында сөзжасамдық ұя теориясының қазақ тіліндегі етістік сөзжасамын кешенді сипаттаудағы ғылыми-теориялық маңызы айқындалды. Сөзжасамдық ұя белгілі бір түп негіз сөзден тарайтын туынды сөздердің жиынтығын ғана емес, олардың өзара құрылымдық және семантикалық байланыстарын да қамтитын күрделі жүйе ретінде қарастырылды. Осы тұрғыдан алғанда сөзжасамдық ұя теориясы түп негіз сөздің сөзжасамдық әлеуетін анықтаудың тиімді құралы болып табылады. Зерттеу нысаны ретінде алынған бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістігінің әрқайсысы жеке сөзжасамдық ұяның негізі ретінде талданды. Мысалы, *қон* етістігі негізінде 21 туынды түбірден, *соқ* етістігі негізінде 18 туынды

ISSN 2788-7979 (online)

түбірдің тұратын сөзжасамдық ұя қалыптастырған. Бұл деректер сөзжасамдық ұя теориясының түп негіз сөздің сөзжасамдық мүмкіндігін жан-жақты ашуға мүмкіндік беретінін дәлелдейді.

1-кесте. Қон етістігі негізінде жасалған сөзжасамдық ұя

Негізгі түбір	1-саты	2-саты	3-саты
Қон	қонақ	қонақсыз	
		қонақтық	
		қонақуар	қонақуарлық
		қонақшыл	қонақшылдық
	қоным	қонымды	қонымдылық
		қонымсыз	қонымсыздық
	қоныс[1]		
	қоныс[2]	қоныста	
		қоныстас	қоныстастық
		қоныстық	
		қонысшыл	қонысшылдық
	қонжи		

2-кесте. Соқ етістігі негізінде жасалған сөзжасамдық ұя

Негізгі түбір	1-саты	2-саты
Соқ	соққы	соққыла
	соққыш	
	соққын	
	соқпа[1]	
	соқпа[2]	соқпалы
	соқпақ	соқпақсыз
		соқпақты
		соқпақшыл
	соғым	соғымдық
		соғымсыз
	соғыс	соғыссыз
		соғыстық
		соғысшыл

Зерттеу нәтижелері сөзжасамдық ұялардың құрылымы мен күрделілігі түп негіз сөздің лексика-семантикалық ерекшеліктеріне тікелей тәуелді екенін көрсетті. Сөзжасамдық әлеует барлық етістіктерде бірдей емес. Мәселен, *тарт* етістігі негізінде 41, *шық* етістігі негізінде 36, *соқ* етістігі негізінде 35 туынды түбір жасалса, *ыт* етістігі негізінде 2, *ер* етістігі негізінде 7 туынды түбір ғана анықталды. Мұндай айырмашылық түп негіз сөздердің мағыналық ауқымымен және қолданыс белсенділігімен байланысты. *Шық* етістігі *үйден шықты, көзден жас шықты, кітап шықты, ғалым шықты, атағы шықты, шығын шықты* сияқты сан алуан қолданыста жұмсалып, кең семантикалық өріске ие болады. Осы көпмағыналылық оның жаңа туынды сөздер жасау қабілетін күшейтеді. Керісінше, мағынасы тар әрі қолданыс жиілігі төмен *зыт* етістігінің сөзжасамдық белсенділігі де төмен деңгейде көрінеді.

Зерттеу барысында бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің қазақ тілінің негізгі сөздік қорын құрайтын көне әрі белсенді лексикалық қабатқа жататыны анықталды. *Бар, кел, кет, жүр, қаш, шық, ұш, жүз* тәрізді етістіктер халықтың күнделікті қарым-қатынасында тұрақты қолданылатын тілдік бірліктер. Олардың жоғары сөзжасамдық әлеуеті сандық деректер арқылы дәлелденді. Мысалы, *біт* түбірінен *бітім, бітік, бітімді, бітімділік, шығармашылық*; *тарт* түбірінен *тартым, тартылыс, тартымды, тартқыш, тартпа*; *ақ* түбірінен *ағын, ағым, ағынды* сияқты көптеген туынды сөздер қалыптасқан. Бұл көрсеткіштер бір буынды етістіктердің қазақ тілінің сөзжасам жүйесіндегі ерекше белсенділігін айғақтайды.

ISSN 2788-7979 (online)

Зерттеудің тағы бір маңызды тұжырымы – қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің ортақ архисема негізінде бір лексика-семантикалық топ құрайтындығы. Зерттеуге алынған етістіктердің барлығы қозғалу және орын ауыстыру мағынасымен өзара байланысады. Алайда олардың әрқайсысында қозғалыстың жүзеге асу сипатын білдіретін даралаушы семалар бар. Мысалы, *жүр* етістігі *жердегі қозғалысты*, *ұш* етістігі *ауадағы қозғалысты*, *жүз* етістігі *судағы қозғалысты*, *кез* етістігі *бағытсыз қозғалысты*, *көш* етістігі *мекен ауыстыру әрекетін*, *қаш* етістігі *қауіптен алыстау қозғалысын* білдіреді. Осы ортақ архисема мен даралаушы семалардың негізінде аталған етістіктер жеке лексика-семантикалық топ ретінде қарастырылды.

Зерттеу нәтижелері бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің қазақ тілінің сөздік құрамын байытудағы маңызды қызметін де көрсетті. Бұл етістіктер жаңа атаулар жасаудың өнімді негізі болып табылады. Мысалы, *қаш→қашқын→қашқындық, ес→ескек→ескексіз, жаз→жазу→жазушы→жазушылық, шық→шығар→шығарма→шығармашылық* тәрізді сөзжасамдық тізбектер арқылы тілдің әртүрлі салаларына қатысты жаңа ұғымдар мен атаулар қалыптасады. Соның нәтижесінде тілдің лексикалық қоры үздіксіз толықтырылып, дамып отырады. Сөзжасамдық ұяларда 416 туынды түбірдің анықталуы олардың сөзжасамдық әлеуетінің жоғары әрі өнімді екенін көрсетеді.

Осылайша зерттеу нәтижелері бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің қазақ тілінің көне әрі негізгі лексикалық қабатын құрайтынын, ортақ архисема негізінде бір лексика-семантикалық топқа бірігетінін, жоғары сөзжасамдық белсенділікке ие екенін және сөздік құрамды байытудың маңызды көзі болып табылатынын көрсетті. Сөзжасамдық ұялардың өнімділігі мен құрылымдық күрделілігі түп негіз сөздердің семантикалық ерекшеліктерімен сабақтасып жататыны анықталды. Аталған тұжырымдардың барлығы етістіктер мен олардан жасалған туынды түбір сөзден тұратын нақты тілдік материал негізінде дәлелденді.

КІРІСПЕ

Әр халықтың тұрмыс-жағдайын, кәсібін, тарихын, мәдениетін, салт-санасын тағы да басқа өзіндік тіршілігін түгел қамтып көрсететін сөздік құрамы бар. Сондықтан әр халықтың сөздік құрамы түрліше болады. Сөздік құрамның дамып, баюы сол қоғамда өмір сүріп отырған адамға тікелей байланысты. Яғни сөздік құрам қоғамдық өмір қажеттілігіне байланысты пайда болатын адам ойы мен танымның нәтижесі, жемісі. Ал осы сөздік құрамның үнемі байып, дамып отыруы адам ойы мен танымның материалдық көрінісі ретінде бағаланатын туынды сөздер арқылы көрінеді. Сол себепті туынды сөздер тілде өте көп әрі тіліміздегі сөздік қордан қомақты орын алады.

«Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы» оқу құралында қазақ тілінің негізгі сөздік қоры туралы: «Қазақ тіліндегі барлық сөздердің жиынтығы сөздік құрам болса, негізгі сөздік қор оның негізгі ұйытқысы шығу арналарының ең маңызды бөлігі болып табылады. Сөздік құрамға қарағанда негізгі сөздік қордың сан мөлшері, көлемі әлдеқайда шағын болады. Өйткені оған кез-келген сөз кіре бермейді. Қоғам, адам өміріндегі ең қажетті ұғымдарды білдіретін жалпыхалықтық сөздер ғана кіреді» - деп көрсетеді [1, 130].

Сонымен, қазақ тілінің негізгі сөздік қорына енетін, бір буынды сөздер: *түйе, қой* т.б. Сапалық, сындық атаулар: *жақсы, жаман* т.б. Дене-мүше атаулары: *бас, қол* т.б. *Нан, кітап, мектеп, орамал* т.б. бірқатар жалпыхалықтық сипат алып, тілге әбден сіңісіп кеткен кірме сөздер сөзжасамдық ұяға негіз бола алады. Бірақ олардың сөзжасамдық қабілеті түрліше, жоғарыда көрсетілген негізгі сөздік қорға енетін сөздердің ішіндегі бір буынды сөздердің орны ерекше.

Бір буынды сөздердің қазіргі қазақ тілі тұрғысынан тану бар да, тарихи аспектіде талдау тағы бар. Соңғысымен байланысты бір буындыларды арнайы зерттеп, қазақ тілі тұрғысынан ғана емес, түркі тілдерін тұтас қамтып, қарастырған ғалымдарымыз А.Қайдаров, Ж.Манкеева, А.Салқынбайдың еңбектерін жатқызуға болады.

ISSN 2788-7979 (online)

Академик А.Қайдаров «Структура односложных корней и основ в казахском языке» деген еңбегінде «Бір буынды түбірлердің өзін түбір-негіз деп қосарлай атап, күл, күй, күн тәріздендіріп, тарихи тұрғыда оларды одан әрі де морфтарға бөлуге болатындығын дәлелдейді» [2, 11].

Бір буынды сөздер қазіргі қазақ тілі тұрғысынан А.Ысқақов, А.Хасенова, Ы.Маманов, С.Исаев, Қ.Қасабек т.б. ғалымдардың еңбегінде қарастырылады.

Ғалым Ы.Маманов «Қазіргі қазақ тілі» атты еңбегінде: «Негізгі түбір етістіктерге қазіргі қазақ тілі тұрғысынан, әрі қарай бөлшектеуге келмейтін етістіктің мағыналы бөлігі жатады. Яғни негізгі түбір етістіктер жеке грамматикалық элементтерге бөлінбейді. Негізгі түбір етістіктер көбіне бір буынды болып келеді: *ал, кет, кел, тұр, жаз, жу, біл* т.б.», - дейді [3, 10].

Тіл білімінде сөздердің тұлғалық-мағыналық ерекшеліктерін зерттеуде, сөздердің өзара лексикалық мағынасының жуықтығына, ортақ семаларына қарай топтастырып қараудың тиімді екендігі алғаш Ф.Филин еңбектерінде сөз болды. Ғалым: «Лексико-семантикалық топ екі не бірнеше сөздердің лексикалық мағынасына қарай топтастырылуын айтамыз», - деп анықтама береді [4, 524].

Аталмыш жүйе жасаушы топтар тіл білімінде жан-жақты қарастырылған деуге әбден болады. Бұлай деп топшылауымызға тіл білімінің лексикология саласында жазылған ғылыми еңбектер дәлел болады. Қазақ тіл білімінде бұл топқа М.Оразов, Б.Уызбаева т.б. еңбектерін жатқызуға болады. Аты аталған ғалымдардың еңбектерінде тілдегі мағыналық топтар мен тақырыптық топтардың өзіндік ерекшеліктері, айырмашылықтары т.б. теориялық мәселелері сөз болады.

Ғалым М.Оразов ғылыми еңбектерінде отандық ғалымдардың тұжырымдарын негізге ала отыра, мағыналық топ пен тақырыптық топтың арақатынасын анықтап, тілдік деректерге сүйене отырып, олардың өзіндік ерекшеліктерін жан-жақты қарастырады. Ғалым алдыңғы еңбегінде көрсеткен мағыналық топтың алты шартын кейінгі еңбегінде ықшамдап, төрт түрін береді. «Лексика элементтерін парадигмалық қатынастарына негіздеп топтастыруда ең кең құлаш жайған әдіс – лексико-семантикалық топтарға бөлу. Сөздерді белгілі бір парадигмалық қатынаста деп лексико-семантикалық топтың қатарына енгізгенде: біріншіден, сөздердің дербестігін мойындаймыз, екіншіден, сол семантикалық топқа енетін сөздердің өзара байланысып жатқан семантикалық белгілері болумен бірге, оларды жеке сөз етіп тұратын өзіндік ерекше семантикалық элементтердің де барлығын мойындаймыз, үшіншіден, лексикадағы парадигмалық қатар сөздердің лексикалық мағынасына сүйенеді, төртіншіден, сөздердің системадағы қатынасы, байланысы мағынаны белгілемейді, керісінше, мағына системадағы байланысты белгілейді» [5, 17,18].

Б.Қасым, С.Саменова «Қазақ тіліндегі менталді лексиканың фреймдік құрылымы» атты мақаласында: «Қазақ тіліндегі етістіктердің мағыналық, функциялық, эмоционалдық-экспрессивтік сипаттары негізінде олардың мағыналық өрісі талданған. Етістікті семантикасы жағынан топтастыруда ең негізгі ұстаным ретінде әр сөздің өзіндік ерекшелігі, белгілері, контекстегі мағынасы, қызметі, фунционалдық қолданысы алынуы керек екендігі айқындалады. Етістіктің негізгі ерекшелігі оның семантикасынан анық байқалатындығына ерекше назар аударылған» [6, 47]. Авторлар тіл біліміндегі жүйелерге сүйене отырып, қазақ тіліндегі етістіктерді семантикалық өріс аясына қарай сегіз топқа жіктеп талдайды.

Жоғарыда аты аталып өткен ғалымдардың еңбектерінде мағыналық топ пен тақырыптық топ мәселелері лексикология саласы шеңберінде қарастырылған.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Қазақ тілі дүние жүзіндегі бай тілдердің бірі. Бұлай деуімізге әр жылдары Қазақ ССР Ғылым Академиясының Тіл білімі институтынан әр түрлі мақсат-мүддеге лайықталып жасалған сөздіктер дәлел. Осы сөздіктердің көш басы саналатын әр томы алпыс-жетпіс баспа табақтан тұратын, 67 мың реестр сөзді қамтыған қазақ тілінің он томдық түсіндірме сөздігі, кейін шыққан бір томдық түсіндірме сөздік тіліміздің мол байлығының айқын көрсеткіші.

ISSN 2788-7979 (online)

Көрсетілген сөздіктердің қай-қайсысының құрамында туынды сөздің басым екендігін көруге болады. Әрине сөздіктерде топтастырылған сөздердің қалыптасуына, баюына Абай, М.Әуезов, С.Сейфуллин, С.Мұқанов, Ә.Кекілбаев т.б. сияқты қазақ әдебиетінің көрнекті классик жазушыларының шығармаларының орны ерекше. Сөзжасамдық ұялар құрамындағы туынды түбір сөздер «Қазақ тілінің 10 томдық түсіндірме сөздігі», «Қазақ әдеби тілінің он бес томдық сөздігі» және «Қазақ тілінің ұлттық корпусынан» жинақталды.

Зерттеу материалы ретінде қазақ тіліндегі бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктері алынды: *бар, без, ен, ер, жел, жет, жорт, жүз, жүр, зыт, кез, кел, кет, көш, кір, қайт, қаш, қон, оз, өр, өт, соқ, тай, тарт, түс, ұш, шап, шық, ық, ыт.*

Зерттеу барысында қолданылған әдістер теориялық тұжырымдарды негіздеуге және тілдік деректерді жан-жақты сипаттауға бағытталды. Әдіснамалық негіз ретінде сөзжасамдық ұя теориясы, лексика-семантикалық топтастыру, құрылымдық-семантикалық талдау және сандық (квантитативтік) талдау әдістері пайдаланылды. Аталған әдістер зерттеу материалының табиғатына сәйкес өзара сабақтастықта қолданылып, бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің сөзжасамдық әлеуетін кешенді түрде анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің негізгі теориялық тірегі сөзжасамдық ұя теориясы болды. Сөзжасамдық ұя теориясы түп негіз сөзден тарайтын барлық туынды сөздерді бір жүйе ретінде қарастырып, олардың арасындағы құрылымдық және семантикалық байланысты анықтауға мүмкіндік береді. Осы теория негізінде зерттеу нысаны ретінде алынған қимыл-қозғалыс салт етістігінің әрқайсысы жеке сөзжасамдық ұяның негізі ретінде қарастырылды. Мәселен, *қаш* етістігі негізінде *қаш→қашаған→қашағандық, қаш→қашқын→қашқындық, қаш→қашқыш* тәрізді бірнеше сөзжасамдық тізбектер анықталды. Бұл тізбектер түп негіз сөзден туынды сөздердің сатылана дамуын көрсетуге мүмкіндік береді. Нәтижесінде *қаш* етістігі негізінде 9 туынды түбірдің қалыптасқаны анықталды. Ал *ыт* етістігі негізінде 1 ғана сөзжасамдық тізбек жасалып, оның бойында 2 туынды түбір бар. Мұндай салыстырулар әрбір түп негіз етістіктің сөзжасамдық әлеуетін анықтауға және олардың өнімділік деңгейін бағалауға мүмкіндік берді.

Зерттеуде лексика-семантикалық топтастыру әдісі де маңызды орын алды. Лексика-семантикалық топтастыру әдісі сөздерді олардың ортақ мағыналық белгілері, яғни архисемалары негізінде белгілі бір топтарға біріктіріп қарастыруды көздейді. Осы әдіс арқылы зерттеуге алынған барлық етістіктер қозғалу және орын ауыстыру мағынасын білдіретін ортақ архисема негізінде бір лексика-семантикалық топ ретінде қарастырылды. Мысалы, *ұш, жүз, жүр, кез* етістіктерінің барлығы қозғалыс ұғымымен байланысты болғанымен, олардың әрқайсысының өзіндік даралаушы семалары бар: *ұш – әуедегі қозғалысты, жүз – судағы қозғалысты, жүр – жердегі қозғалысты, ал кез – бағытсыз* қозғалысты білдіреді. Осылайша лексика-семантикалық топтастыру әдісі зерттеу нысанының мағыналық біртұтастығын анықтауға және қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің ортақ семантикалық негізін айқындауға мүмкіндік берді.

Құрылымдық-семантикалық талдау әдісі сөзжасамдық ұялардың ішкі ұйымдасуын, туынды сөздердің жасалу жолдарын және олардың мағыналық дамуын анықтау мақсатында қолданылды. Бұл әдіс тілдік бірліктің құрылымдық сипаты мен семантикалық мазмұнын өзара байланыста қарастыруға негізделеді. Зерттеу барысында қозғалыс мағынасын білдіретін *ұш, жүз, жүр, кез* етістіктерінің ортақ архисемасы мен дифференциалды семалары анықталды. Сонымен қатар сөзжасамдық тізбектердің құрылымы талданды. Мысалы, *қаш→қашқын→қашқындық* тізбегінде *қаш* түбірі қозғалу әрекетін білдірсе, қашқын тұлғасы әрекетті жүзеге асырушы субъектіні, ал *қашқындық* туындысы сол әрекетке қатысты абстракт ұғымды білдіреді. Осы арқылы туынды сөздердің құрылымдық күрделенуі мен семантикалық дамуы арасындағы байланыс айқындалды.

Зерттеудің нәтижелілігін қамтамасыз еткен маңызды әдістердің бірі – сандық (квантитативтік) талдау әдісі. Квантитативтік талдау тілдік құбылыстарды сандық көрсеткіштер арқылы сипаттауға және олардың өнімділік дәрежесін объективті бағалауға мүмкіндік береді. Осы әдіс негізінде әр сөзжасамдық ұядағы туынды түбірлер саны есептеліп, олардың сөзжасамдық белсенділігі анықталды. Сандық көрсеткіштер бойынша ең өнімді

ISSN 2788-7979 (online)

сөзжасамдық ұя *тарт* етістігі негізінде қалыптасып, оның құрамында 41 туынды түбір бар екендігі анықталды. Одан кейін *шық* етістігі негізіндегі ұяда 36, *соқ* етістігі негізіндегі ұяда 35 туынды түбір тіркелді. Ал *ыт* етістігі негізіндегі ұяда небәрі 2 туынды түбір анықталып, ең өнімсіз сөзжасамдық ұя ретінде сипатталды.

Бұл деректер сөзжасамдық әлеуеттің барлық түп негіздерде бірдей болмайтынын, оның түп негіз сөздің мағыналық ауқымы мен қолданыс белсенділігіне тәуелді екенін көрсетті.

Осылайша сөзжасамдық ұя теориясы, лексика-семантикалық топтастыру, құрылымдық-семантикалық талдау және сандық талдау әдістері өзара байланыста қолданылып, бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің сөзжасамдық жүйесін әрі сапалық, әрі сандық тұрғыдан кешенді сипаттауға мүмкіндік берді. Әдістердің өзара толықтырушы сипатта пайдаланылуы зерттеу нәтижелерінің ғылыми негізділігі мен объективтілігін қамтамасыз етті.

НӘТИЖЕЛЕР

Сөзжасамдық ұя, сөзжасамдық тізбек, сөзжасамдық тарам мәселелерін зерттеуші ғалымдар өздерінің ғылыми-зерттеу еңбектерін тілдегі белгілі мағыналық топтар мен тақырыптық топтардың құрамына енетін сөздерге негіздейді. Бұл топқа сөзжасамдық ұяны зерттеуші А.Тихонов, А.Лукашенцев, К.Құрманәлиев, Р.Кдырбаев, т.б. сөзжасамдық тізбекті зерттеуші С.Тихонов, Д.Бегаджиев, М.Зуева т.б. сөзжасамдық тарамды зерттеуші Т.Морозова, Е.Земская, т.б. ғалымдардың еңбектерін атап өтуге болады.

А.Непесова «Изучение словообразовательного гнезда в современном туркменском языке на примере слова вода», - деген мақаласында мәселені төмендегіше баяндалады: «Осылайша, талданған барлық сөзжасамдық ұялардың шыңында немесе өзегінде туынды емес еркін түбірлер орналасады. Олар толыққанды қарапайым туынды негіздер ретінде әрбір сөзжасамдық ұяға кіретін барлық сөздердің ортақ семантикалық бірлігін білдіреді. suw («су») негізді сөзжасамдық ұясының тармақталуы, оның құрамында ұлттық-мәдени ерекшелікті танытатын лексемалардың, ерекше мағыналық құндылыққа ие сөздердің, сондай-ақ күрделі сөздердің болуы түрікмен халқының ұлттық дүниетанымындағы судың аксиологиялық маңызын айқын көрсетеді. Осылайша, сөзжасамдық ұяларды зерттеу түрікмен сөзінің құрылымын терең талдауға мүмкіндік береді және түрікмен тіліндегі туынды сөздердің әртүрлі түбірлік ортақтықтарын анықтауға кең жол ашады» [7, 23].

Орыс тіліндегі көпнегізді сөзжасамдық ұялар мәселесіне қатысты мына мақалада «**Көпнегізді сөзжасамдық ұялардың** басты ерекшелігі – құрамында екі немесе одан да көп бастапқы, туынды емес сөздердің болуы. Мұндай ұялардың негіздері вариантты немесе дифференциалды тұлғалар түрінде көрініс тауып, акцентологиялық, фонетикалық, лексикалық, морфологиялық және стильдік белгілері бойынша бір-бірінен ерекшеленеді. Бұл көпнегізді сөзжасамдық ұяның құрылымдық күрделілігін едәуір арттырып, оның ашық әрі үнемі дамып отыратын жүйе екенін айқындайды» [8, 17].

Сонымен, ғалымдардың ой-тұжырымдарын қорытындылайтын болсақ, сөзжасамдық ұя, сөзжасамдық тізбек, сөзжасамдық тарам бойындағы туынды сөздердің сөзжасамдық қабілеті, құрылымдық ерекшеліктері олардың негіздерінің тілдегі белгілі бір мағыналық топтар мен тақырыптық топтарға жатуына байланысты екендігін көрсетеді.

Осы мәселені таза сөзжасамдық тізбек тұрғысынан қарастырушы ғалым А.Тихонов диссертациялық жұмысында «Мағыналық топ» ұғымына: «Мағыналық топ деп жалпы семантикалық тақырып (ортақ сема, интегралды белгі) негізінде айқындалған, лексика-семантикалық варианттары (мағыналары) біртекті әрі өзара салыстырмалы сөздердің жиынтығын түсінеміз», - деген анықтама бере келіп, «мағыналық топтастыру» амалының сөзжасамдық тізбектің құрылымдық ерекшеліктерін зерттеудегі құндылығы жөнінде былай дейді: «Сөзжасамдық тізбектің бастапқы сөздерінің әртүрлі мағыналық топтарға жатуы олардан жасалатын сөзжасамдық тізбектердің құрылымына да әсер етеді» [9, 38]. Ғалым А.Тихонов орыс тіліндегі етістіктің бірнеше мағыналық топтарын, атап айтқанда құру, қирату, дыбыстау, кеңістіктегі қалыпты білдіретін мағыналық топтары негізінде жасалған

ISSN 2788-7979 (online)

сөзжасамдық тізбектердің құрылымын салыстыра қарап, өзіндік ерекшеліктерін анықтайды. Аталмыш еңбекте ғалым етістіктің дыбыстау мағыналық тобы мен құру, қирату мағыналық топтары негізінде жасалған сөзжасамдық тізбектер құрамы түрліше болуы олардың негіздерінің қандай мағыналық топқа жатуына байланысты екендігін көрсетеді.

Сөзжасамдық тізбектің негізгі мүшесі ретінде алынатын негізгі түбір сөздерді мағыналық топтарға енгізудегі тағы бір басты ерекшеліктердің бірі сөз табынан болуы болса, осы ерекшелік те сөзжасамдық тізбектің құрамының түрліше болуына әсерін тигізеді. Ғалымдардың басқа сөз таптарына қарағанда, етістік негізді мағыналық топтар негізінде жасалған сөжасамдық ұя, сөзжасамдық тізбек, сөзжасамдық тарамдардың сөзжасамдық өрісінің анағұрлым кең екендігін айтады.

Н.Матвеева В.Фатхутдинова өздерінің бірігіп жазған «Орыс тілінің сөзжасамындағы ұлттық компонент: лингводидактикалық аспект» атты мақалаларында сөзжасамдық ұя өрісінің әркелкі болу себебін: «Туынды сөздің сөзжасамдық негізін құрайтын уәждеуші белгілердің өзіндік ерекшелігі, ұғымдардың онтологиялық игерілу деңгейінің әркелкілігі, сондай-ақ белгілі бір тілге тән сөзжасамдық үлгілер мен мағыналардың болуы жатады» [10, 235].

Нақты зерттеу жұмысымыздың желісі бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктері негізінде жасалған сөзжасамдық ұялардағы сөзжасамдық тізбектердің мағыналық-тұлғалық құрылымына арналғандықтан, қазақ тіліндегі етістіктердің мағыналық топтармен байланысты қарастыру, зерттеу қажеттілігі туады. Сондықтан, осы жерде тіл біліміндегі етістіктерді мағыналық ерекшілігі жағынан топтастырып қараған ғалымдардың еңбегіне тоқталып өтуді жөн санаймыз.

Профессор А.Ысқақов: «Етістіктің лексикалық құрамында қанша сөз болса, солардың әрқайсысының өзіне тән лексикалық мағынасы болады. Солай бола тұра лексикалық мағыналары қаншалықты басқа-басқа болғандарымен, сол етістіктердің бәрі де, ең алдымен, өздерінің мазмұнындағы барлығына да ортақ сипат есебінде танылатын семантикалық ерекшеліктеріне қарай бір сөз табына телінеді. Дегенмен де, лексика-грамматикалық белгілері бірыңғай жеке сөз табы саналатын етістіктердің өздерін іштей бір-біріне мағына жағынан жақындықтарына, өзара функция жағынан орайластықтарына қарай топ-топқа бөлуге болады», - дей келіп, одан әрі етістікті төмендегідей он бір мағыналық топқа бөледі. Олар: амал-әрекет етістіктері; қимыл-қозғалыс етістіктері; қалып-сапа етістіктері; ойлау-сөйлеу етістіктері; өсу-өну етістіктері; бағыт-бағдар етістіктері; көңіл-күй етістіктері; бейнелеу-еліктеу етістіктері; дыбыс-сес етістіктері; көру-есту етістіктері; мінез-құлық етістіктері [11, 223,224].

Етістіктердің мағыналарын барынша кең жан-жақты қарастырған ғалым М.Оразов етістіктерді белгілі бір мағыналық белгілердің ұқсастығы бойынша төмендегідей лексика-семантикалық топтарға бөліп қарайды: амал-әрекет етістіктері; қозғалу етістіктері; қарым-қатынас етістіктері; сезіну етістіктері; ойлау етістіктері; сөйлеу етістіктері; дыбыс-сес етістіктері; көңіл-күй етістіктері; қалып-сапа етістіктері; өсіп-өну етістіктері; субьектив реңктерді білдіретін етістіктер; табиғи құбылыстарға байланысты етістіктер [12, 26,27].

Алдыңғы ғалымның жасаған топтастыруы оқулық көлемінде берілсе, кейінгі ғалым М.Оразовтың жасаған топтастыруы тілдегі бар етістіктерді мағыналық жағынан жан-жақты қарастырған ғылыми еңбектердің бірі.

Ғалым Т.Тәубеева қазақ тіліндегі сөйлем құрылымдарындағы етіс категорияларының ерекшеліктерін талдауға арналған мақаласында «Қазақ тіліндегі сабақты етісті ағылшын және орыс тілдеріндегі етіс түрімен салыстырылады. Мақалада функционалды грамматиканың аспектуалдық, себептік және модальдық қызметтері қарастырылады. Мақаланың теориялық маңыздылығы қазақ тіліндегі етіс категорияларының қызметін терең түсінуге ықпал етеді және А.Байтұрсынұлы ұсынған етіс жіктелуіне шолу жасалады» [13, 40].

Ғалым Қ.Қасабекованың «Бір буынды негізгі түбір салт етістіктердің мағыналық құрылымы» атты кандидаттық диссертациясында бір буынды негізгі түбір салт етістіктер қазіргі қазақ тілі тұрғысынан сөз болады. Ғалым аталмыш еңбегінде бір буынды негізгі түбір

ISSN 2788-7979 (online)

салт етістіктердің теориялық мәселелерін жан-жақты қарастыра отырып, тілде небәрі 110-ға жуық бір буынды негізгі түбір салт етістіктері бар деп танып, оларды мынадай жеті мағыналық топқа бөліп қарайды. Олар: қимыл-қозғалыс етістіктері; қалып етістіктері; табиғат құбылыс етістіктері; физиологиялық процесс етістіктері; сезіну-түйсіну етістіктері; ойлау етістіктері; сөйлеу-дыбыстау етістіктері. [14]

Жоғарыда келтірілген ғалымдар пікірі сөзжасамдық ұяларды зерттеу ұялардың түп негіз сөзін белгілі мағыналық топтарға байланысты зерттеудің қажет екенін дәлелдейді. Ал қазақ тілінде етістіктерді мағыналық топқа жіктеу, топтастыру түрліше болғанымен, оның бәрінде дерлік қимыл-қозғалыс етістіктері жеке мағыналық топ ретінде аталып отырғанын, яғни оның мағыналық топ ретінде танылып келгенін көрсетті. Соның ішінде бір буынды салт етістіктерді арнайы зерттеген ғалым Қ.Қасабековаңың еңбектерінде де қимыл-қозғалыс етістіктері жеке мағыналық топ деп танылғаны, дәлелденгені жоғарыда келтірілді.

Бұл біздің зерттеу нысанымыздағы сөзжасамдық ұялардың түп негіз сөзі ретінде бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерін бір мағыналық топ ретінде алғанымыздың дұрыс екенін білдірсе, екінші жағынан сөзжасамдық ұяларды лексика-семантикалық топ негізін қалаған А.Тихонов анықтаған теорияға сай екенін білдіреді.

ТАЛҚЫЛАУ

Бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің мағыналық тобына қазақ тілінің негізгі сөздік қорына енетін көп мағыналы сөздер жатады. Атап айтқанда, олар*: бар, без, ен, ер, жел, жет, жорт, жүз, жүр, зыт, кез, кел, кет, көш, кір, қайт, қаш, қон, оз, өр, өт, соқ, тай, тарт, түс, ұш, шап, шық, ық, ыт.* Жоғарыда көрсетілген бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерін бір мағыналық топ деп тануымызда топ мүшелерінің барлығында кездесетін ортақ архисема негізге алынады. Бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің барлығына ортақ архисемасы қозғалысқа түскен заттардың не адамның бір орыннан екінші бір орынға өткендігін, орын ауыстырғандығын білдіреді. Сонымен, белгілі бір мағыналық топ құрамына енетін сөздердің жалпылаушы (архисемасы) семасының бір болуы оларды бір микрожүйеге топтаса, мағыналық топтың құрамындағы сөздердің әрқайсысы өз алдына жеке тұлға екендігін танытатын дифференциалды семасы болады. Зерттеу нысанымызға алынған бір буында қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің әрқайсысының өзіндік дифференциалды семалары бар. Мәселен, *ұш* бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістігінің ауадағы қозғалысты, *жүз* бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістігінің судағы қозғалысы, *жүр* бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістігінің жердегі қозғалысты, *кез* бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістігінің бағытсыз қозғалысты білдіретін семалары көрсетілген етістіктердің дифференциалды семасы болып табылады. Айтылған мәселені нақтылай түсу мақсатымен қазақ тілінде сема мәселесін арнайы қарастырып, нақты тұжырым жасаған ғалымдарымыздың бірі М.Оразовтың белгілі монографиясындағы тұжырымдарды келтіріп отырмыз. Ғалым жалпы тіл біліміндегі белгілі ғалымдар Ф.Филин, В.Гак, О.Ахманова, т.б. еңбектеріне шолу жасай отырып, семалар туралы өз ойын: «...біз архисема (жалпылаушы сема) бірнеше сөздерге ортақ сема болып саналады да сөздерді белгілі бір лексика-семантикалық топқа топтастырып тұрады; ал дифференциалды сема жеке сөздердің өздеріне тән болады да, оны сол лексика-семантикалық топтың басқа мүшелерінен ажыратып, сөздердің жеке дербестігін қамтамасыз етіп тұратын сема деген қағиданы қолдаймыз», - деп білдіреді [12, 185].

Бір буынды қимыл-қозғалыс етістіктері тілдің негізгі сөздік қорына жататын, тілде көне замандардан қолданылып келе жатқан сөздер екені айтылды. Демек, олар көне замандардан бері қарай тілдің сөзжасам жүйесіне қызмет етіп келе жатқан сөздер деп санаймыз. Міне, сондықтан да осы мағыналық топтағы әр етістік жеке сөзжасамдық ұяның ұйытқысы болып, олардың әрқайсысынан бірнеше туынды түбір сөз жасалып, тіліміздің сөздік қорын байытуда ерекше қызмет атқарған. Дегенмен, қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің бәрі де өнімді деген тұжырым жасауға болмайды. Олардың өз ішінде де үлкен айырмашылық бар. Мәселен, зерттеуде *жап* бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістігі негізінде жасалған сөзжасамдық ұяда

ISSN 2788-7979 (online)

8 сөзжасамдық тізбек бар. Олар: *жап→жабу(З)→жабулы(С); жап→жабу(З)→жабусыз(С); жап→жапқы(З)→жапқыш(З); жап→жаппа(З)→жаппалы(С); жап→жаппа(З)→жаппасыз(С); жап→жабық(С)→жабықтылық(З); жап→жабын(З)→жабынды(З)→жабындық(З); жап→жапсар(З)→жапсарлас(С)→жапсарластық(З).* Ал *соқ* бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістігі негізінде жасалған сөзжасамдық ұяның құрамында барлығы 13 сөзжасамдық тізбек бар. Олар: *соқ→соққы→соққыла, соқ→соққыш, соқ→соққын, соқ→соқпа¹, соқ→соқпа²→соқпалы, соқ→соқпақ→соқпақсыз, соқ→соқпақ→соқпақты, соқ→соқпақ→соқпақшыл, соқ→соғым→соғымдық, соқ→соғым→соғымсыз, соқ→соғыс→соғыссыз, соқ→соғыс→соғыстық, соқ→соғыс→соғысшыл.*

Жоғарыда көрсетілген бір мағыналық топ құрамына енетін екі сөз негізінде жасалған сөзжасамдық ұяның құрамының екі түрлі екендігін көреміз. *Ер* түп негізі арқылы жасалған сөзжасамдық ұяның құрамындағы сөзжасамдық тізбектердің саны *соқ* түп негізі арқылы жасалған сөзжасамдық ұяның құрамындағы сөзжасамдық тізбектің санынан бірнеше есе кем. Ғалым Н.Алдашев «Қазақ тіліндегі етістік негізді сөзжасамдық модельдердің лексика – грамматикалық сипаты» атта мақаласында: «Етістік негізді сөзжасамдық модельдердің заттың нақты қасиеті номинативтік таңба арқылы белгіленеді де, оның түрлі қызметі, нақты ерекшеліктері соған негіз болады, яғни тіл – ойды жеткізудің тәсілі, шындық болмысты таңбалаудың құралы. Етістік негізді сөзжасамдық модельдердің дамуы қоғамның дамуымен бірге жүреді. Осымен байланысты тілдік жүйедегі болып жатқан сөзжасамдағы күрделі жасалымдардың мағынасы мен қызметін жан-жақты терең зерттеу – бүгінгі күннің талабынан, сұранысынан туындап отыр» -деп көрсетіледі. [15, 18].

Сөзжасамдық ұяның түп негіз сөзінің сөзжасамдық қабілетінің түрлі болуы заңды құбылыс. Жалпы тілдік бірліктердің қызметінің әртүрлі екені ғылымда белгілі мәселе. Соның ішінде сөзжасамдық жұрнақтардың сөзжасамдық қабілетінің түрлілігіне қарай өнімді, өнімсіз болып бөлініп жүргені қашаннан белгілі. Сондықтан қимыл-қозғалыс етістіктерінің де әрқайсысының туынды сөз жасауда өзіндік ерекшелігі бар.

Біздің зерттеу нысанымыздағы бір буынды салт етістіктердің сөзжасамдық ұяларын әр ондық арасымен алсақ, олар төмендегідей жағдайды көрсетеді:

1) 40-50 арасында туынды сөзі бар ұя біреу ғана. Бұл – ең көп туынды түбірге негіз болған *Тарт* етістігі.

2) 30-дан 40-қа дейінгі туынды түбірі бар 1 сөзжасамдық ұя бар, ол 36 туынды түбірден тұратын *шық* етістігі негізіндегі ұя.

3) 20 мен 30 арасында туынды сөзі бар 3 сөзжасамдық ұя бар. Олар: *қон, тай, жет,* етістіктері негізінде жасалған сөзжасамдық ұялар. *Қон* етістігі негізіндегі ұяда 21 туынды түбір бар. *Тай, жет* етістіктері негізінде жасалған ұялардың әрқайсысында 20-ден туынды түбір сөз жасалған.

4) 10-нан 20-ға дейін туынды түбірі бар 15 сөзжасамдық ұя бар. Олардың екеуінде, нақтырақ айтсақ, *бар, қайт* етістіктері негізіндегі ұялардың әрқайсысында 19 туынды түбір сөздер жасалған. *Өт, соқ* етістіктері негізінде жасалған ұяларда барлығы 18 туынды түбір сөз бар болса, *кел* етістігі негізіндегі ұя 17 туынды түбірден құралған. *Кір* етістігі негізіндегі ұя 15 туынды түбірден тұрады. *Жүр, ұш* етістіктері негізінде жасалған сөзжасамдық ұялардың құрамында 14-тен, *без, ық* етістіктері негізінде жасалған сөзжасамдық ұялардың құрамында 13-тен, *өр, қаш* етістіктері негізінде жасалған сөзжасамдық ұялардың құрамында 12-ден, *көш, оз* етістіктері негізінде жасалған сөзжасамдық ұялардың құрамында 11-ден, *жел, кез* етістіктері негізінде жасалған сөзжасамдық ұялардың құрамында 10-нан туынды түбір сөз бар.

5) *Шап, жорт, ен, ер, түс, кет, жүз, ыт* етістіктері негізіндегі сөзжасамдық ұялардағы туынды түбір сөздердің саны 2 ден 9 аралығын қамтиды. Ал *зыт* етістігі негізіндегі ұяда туынды түбір жасалмаған.

Сонымен зерттеуімізде өнімді сөзжасамдық ұя *тарт* етістігі негізінде жасалған, онда 41 туынды түбір сөз бар. Ең өнімсіз ұя *зыт* етістігі негізінде жасалған, онда туынды түбір сөз жасалмаған.

ISSN 2788-7979 (online)

Бұл талдау сөзжасамдық ұяға негіз болған бір буынды негізгі түбір салт етістіктердің сөзжасамдық қабілеті алуан түрлі екенін анықтады. Ал, олардың әрқайсысының қанша туынды түбір бергенін нақтылы төмендегі кесте көрсетеді.

3-кесте. Сөзжасамдық ұялар құрамындағы туынды түбірлердің сандық көрсеткіші.

№	түп негіз сөз	ұядағы туынды түбірлер саны	№	түп негіз сөз	ұядағы туынды түбірлер саны
1.	Тарт	41	16	Өр	12
2.	Шық	36	17	Қаш	12
3.	Қон	21	18	Оз	11
4.	Тай	20	19	Көш	11
5.	Жет	20	20	Жел	10
6.	Қайт	19	21	Кез	10
7.	Бар	19	22	Шап	9
8.	Өт	18	23	Жорт	9
9.	Соқ	18	24	Ен	9
10.	Кел	17	25	Ер	7
11.	Кір	15	26	Түс	6
12.	Жүр	14	27	Кет	5
13.	Үш	14	28	Жүз	5
14.	Без	13	29	Ыт	2
15.	Ық	13	30	Зыт	0
	Барлығы	298		Барлығы	118
Жалпы саны - 416					

Түп негіз етістіктердің сөзжасамдық тұрғыдан алғанда неге өнімді, неге өнімсіз екенін нақтылы дәлелдеу өте қиын. Өйткені олардың сөзжасамдық үрдісі бір кезеңге ғана қатысты емес. Әр кезеңнің оған қатысы бары сөзсіз, әр кезеңдегі жағдайлар да әр түрлі, оның көбі қазір белгісіз. Тек кейбір жорамал пікірлерді ғана айтуға болады.

Осы түп негіз етістіктердің ішінде *ыт* етістігі туынды түбір жасауда ең өнімсіз етістік екені анықталды. Талдауда бұл етістіктің *қаш* деген синонимі бары байқалды.

Қаш етістігі тілге 12 туынды түбір берген, ол өте көп деуге де болмас. Осы екі етістіктің қолданысына келсек, *қаш* етістігі тілде жиі қолданылады да, *ыт* етістігі сирек қолданылады. Сонымен бірге *қаш* етістігі өте тездікке байланысты емес, *ыт* етістігі тез жасалуды білдіреді. сондықтан *қаш* етістігінің мағынасының жалпылығы оның қолданылуының жиілігіне әсер еткен бе деген ой туғызады. Бұл әрине, тек тездікке қатысты *ыт* етістігінің қолданылуы мүмкіндігінің аздығына әсер етуі мүмкін. Оның үстіне синонимдес етістіктердің қолданылу аясы жалпы мәнді синонимсіз етістіктерге қарағанда, тарлау болуы мүмкін деген ой туғызады, ол сөзжасамға да әсер етуі мүмкін.

Жоғарыда берілген кестенің бас жағында өте өнімді түп негіз етістіктер тұр. Осы етістіктерді талдағанда, олардың мағынасы өте жалпы екені анықталады. Мысалы, *адам үйден шықты, тіс шықты, көзі шықты, қолы шықты (картадан), көзден жас шықты, жақсы өлең шықты, жақсы адам шықты, ғалым шықты, шығын шықты, өнер шықты, аты шықты (даңқы)* сияқты толып жатқан қолданыстар *шық* түп негіз етістігінің бір заттың ғана қимылы емес, алуан түрлі затқа қатысты жалпы мағыналы етістік екенін білдіреді. Ол оның тура, ауыспалы мағынадағы қолданысын көбейтеді. Бұл сөздің сөзжасамдық қабілетін де өсіруі мүмкін деп ойлаймыз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу барысында бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктерінің қазақ тіліндегі сөзжасам жүйесінде ерекше орын алатыны анықталды. Түп негіз етістіктерінің сөзжасамдық қабілетін анықтау үшін, әлі ауқымды зерттеулер қажет екені түсінікті.

Негізгі қорытындылар:

ISSN 2788-7979 (online)

1. Бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктері жеке лексика-семантикалық топ құрайды.

2. Бұл етістіктер жоғары сөзжасамдық белсенділік танытады.

3. 30 түп негіз етістіктен 416 туынды түбір сөз жасалған.

4. Сөзжасамдық ұялардың құрылымы мен күрделілігі түп негіз сөздердің семантикалық ерекшеліктеріне байланысты өзгереді.

5. Ең өнімді сөзжасамдық ұя *шық* етістігі негізінде жасалған болса, ең өнімсіз ұя *ыт* етістігі негізінде қалыптасқан.

6. Бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктері қазақ тілінің сөздік қорын байытуда және сөзжасам жүйесін дамытуда маңызды қызмет атқарады.

Зерттеу нәтижелері қазақ тіліндегі сөзжасамдық ұя теориясын дамытуға және етістіктердің сөзжасамдық әлеуетін тереңірек тануға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – А.: Санат, 1997. – 256 б.

2 Қайдаров А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке. – А.: Наука, 1986. – 328 б.

3 Маманов И.Е. Қазіргі қазақ тілі: Етістік. – А.: Мектеп, 1966. – 156 б.

4 Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов // Языковедски исследования в честь на акад. Стефан Младенов. – София, 1957. – 523–538 с.

5 Оразов М. Қазіргі қазақ тіліндегі қалып етістіктері. – А.: Мектеп, 1980. – 208 б.

6 Kasym, B.K., Samenova, S.N. Freimovaya struktura mental'noi leksiki v kazakhskom yazyke. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Filologiya, 2023. 1(109), 46–54.

7 Nepesova A.A. A study of word-formation nest in the modern turkmen language using the word "WATER" as an example // Universum: филология и искусствоведение : электрон. научн. журн. 2026. 2(140). URL: https://7universum.com/ru/philology/archive/item/21862

8 Ashurmamatovna A.S. Specificity of Reflection of Differential Forms in A.N. Tikhonov's "WordFormation Dictionary of the Russian Language. – Spanish Journal of Innovation and Integrity, 43, 2025/6/7. – P. 16-17.

9 Тихонов А.С. Отглагольные словооброзовательные цепочки в современном русском языке (на материале лексико-семантических групп глаголов созидания и разрушения): Дис. канд. филол. наук. – М., 1984. – 212 с.

10 N.N. Matveeva, V.G. Fatkhutdinova National component in russian word-formation: linguodidactic aspect // Journal of Language and Literature, ISSN: 2078-0303, Vol. 7. No. 2. May, 2016. – P. 233-236.

11 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Филология факультеттері студенттеріне арналған оқулық. – А.: Ана тілі. 1991. – 384 б.

12 Оразов М. Қазақ тілінің семантикасы. – А.: Рауан, 1991. – 216 б.

13 A.T. Taubeyeva Comparative analysis of voice categories. //Til zhane kogam International scientific electronic journal. №1(61) 2025. - 34-44.

14 Қасабекова Қ. Бір буынды негізгі түбір салт етістіктердің мағыналық құрамы: Филол. ғыл. канд. дис. – Алма-Ата, 1983. – 186 б.

15 Алдашев Н.М. Қазақ тіліндегі етістік негізді сөзжасамдық модельдердің лексика–грамматикалық сипаты // Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, АҚ №2(51), 2025. - 14-19 б.

Материал 28.06.2026 баспаға түсті

Словообразовательный потенциал односложных непереходных глаголов движения (на основе теории словообразовательного гнезда)

ISSN 2788-7979 (online)

Б. Есимсейтов[1], Ж.И. Есимхан[2]
[1]Университет «Туран-Астана», Астана, 010000, Казахстан
[2]Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Астана, 010000, Казахстан

Развитие и обогащение словарного состава казахского языка тесно связано с процессом образования производных слов. В этом контексте теория словообразовательного гнезда является эффективным инструментом для выявления словообразовательного потенциала корневых слов. Цель статьи заключается в определении словообразовательного потенциала односложных непереходных глаголов движения посредством исследования их словообразовательных гнезд и описания их структурных особенностей. Основное направление исследования связано с лексико-семантическим анализом словообразовательных гнезд глаголов движения.

Научная значимость работы состоит в выявлении взаимосвязи между структурой словообразовательного гнезда и семантическими особенностями производящей основы. Практическая значимость заключается в углублении представлений о словообразовательной системе казахского языка, путях формирования словарного состава и возможностях образования производных слов от глагольных основ.

В исследовании использованы методы словообразовательного анализа, лексико-семантической классификации, структурно-семантического и квантитативного анализа. Материалом исследования послужили 30 односложных непереходных глаголов движения казахского языка.

Результаты исследования показали, что от 30 производящих основ образовано 416 производных слов. Наиболее продуктивными оказались словообразовательные гнезда, образованные от глаголов шық, тарт и соқ, тогда как наименее продуктивным является гнездо глагола зыт. Анализ показал, что сложность и продуктивность словообразовательных гнезд зависят от широты значения исходного слова, частотности его употребления и степени словообразовательной активности.

Ценность исследования заключается в расширении теоретических представлений о словообразовательных гнездах и углублении знаний о словообразовательной природе казахских глаголов. Полученные результаты могут быть использованы в исследованиях по словообразованию, лексикологии и историческому развитию казахского языка.

Ключевые слова: словообразование казахского языка; словообразовательное гнездо; односложные глаголы; непереходные глаголы движения; словообразовательный потенциал; лексико-семантическая группа; производные слова.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Болганбаев А., Калиев Г. Лексикология и фразеология современного казахского языка. – А.: Санат, 1997. – 256 с.
2 Кайдаров А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке. – А.: Наука, 1986. – 328 с.
3 Маманов И.Е. Современный казахский язык: Глагол. – А.: Мектеп, 1966. – 156 с.
4 Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов // Языковедские исследования в честь акад. Стефана Младенова. – София, 1957. – С. 523–538.
5 Оразов М. Глаголы состояния в современном казахском языке. – А.: Мектеп, 1980. – 208 с.
6 Kasym, B.K., Samenova, S.N. Freimovaya struktura mental'noi leksiki v kazakhskom yazyke. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Filologiya, 2023. 1(109), 46–54.
7 Nepesova A.A. A study of word-formation nest in the modern turkmen language using the word "WATER" as an example // Universum: филология и искусствоведение : электрон. научн. журн. 2026. 2(140). URL: https://7universum.com/ru/philology/archive/item/21862

8 Ashurmamatovna A.S. Specificity of Reflection of Differential Forms in A.N. Tikhonov's "WordFormation Dictionary of the Russian Language. – Spanish Journal of Innovation and Integrity, 43, 2025/6/7. – P. 16-17.
9 Тихонов А.С. Отглагольные словообразовательные цепочки в современном русском языке (на материале лексико-семантических групп глаголов созидания и разрушения): дис. … канд. филол. наук. – М., 1984. – 212 с.
10 N.N. Matveeva, V.G. Fatkhutdinova National component in russian word-formation: linguodidactic aspect // Journal of Language and Literature, ISSN: 2078-0303, Vol. 7. No. 2. May, 2016. – P. 233-236.
11 Ыскаков А. Современный казахский язык: учебник для студентов филологических факультетов. – А.: Ана тілі, 1991. – 384 с.
12 Оразов М. Семантика казахского языка. – А.: Раyан, 1991. – 216 с.
13 A.T. Taubeyeva Comparative analysis of voice categories. //Til zhane kogam International scientific electronic journal. №1(61) 2025. - 34-44.
14 Касабекова К. Семантическая структура односложных основных непереходных глаголов: дис. … канд. филол. наук. – А., 1983. – 186 с.
15 Алдашев Н.М. Лексико-грамматическая характеристика словообразовательных моделей на базе глаголов в казахском языке // Yessenov Science Journal. – 2025. – № 2(51). – С. 14–19.

Материал поступил в редакцию журнала 28.06.2026

The Derivational Potential of Monosyllabic Intransitive Motion Verbs (Based on the Theory of Word-Formation Nests)

B. Yessimseitov[1], Zh. Yesimkhan[2]
[1]Turan-Astana University, Astana, 010000, Kazakhstan
[2]Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of, Astana, 010000, Kazakhstan

The development and enrichment of the Kazakh vocabulary are closely related to the formation of derived words. In this regard, the theory of word-formation nests serves as an effective framework for identifying the derivational potential of root words. The aim of this study is to determine the word-formative potential of monosyllabic intransitive verbs of motion through the analysis of their word-formation nests and structural characteristics. The research focuses on the lexical-semantic analysis of word-formation nests based on motion verbs.

The scientific significance of the study lies in revealing the relationship between the structure of word-formation nests and the semantic features of their base verbs. Its practical significance is associated with a deeper understanding of the Kazakh word-formation system, the development of vocabulary, and the derivational capabilities of verbal stems.

The study employs word-formation analysis, lexical-semantic classification, structural-semantic analysis, and quantitative methods. The research material consists of 30 monosyllabic intransitive motion verbs in the Kazakh language.

The results demonstrate that 416 derived words were formed from the 30 base verbs. The most productive word-formation nests are those derived from the verbs ***shyq****,* ***tart****, and* ***soq****, whereas the least productive nest is based on the verb* ***zyt****. The analysis reveals that the complexity and productivity of word-formation nests depend on the semantic breadth of the base verb, its frequency of use, and its derivational activity.*

The value of this research lies in its contribution to the development of word-formation nest theory and to a deeper understanding of the derivational nature of Kazakh verbs. The findings may be applied in studies of word formation, lexicology, and the historical development of the Kazakh language.

ISSN 2788-7979 (online)

Key words: Kazakh word formation; word-formation nest; monosyllabic verbs; intransitive motion verbs; derivational potential; lexical-semantic group; derived words.

REFERENCES

1 Bolganbaev, A., & Kaliev, G. Leksikologiya i frazeologiya sovremennogo kazakhskogo yazyka [Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language]. (Almaty, 1997).
2 Kaidarov, A. T. Struktura odnoslozhnykh kornei i osnov v kazakhskom yazyke [Structure of monosyllabic roots and stems in the Kazakh language]. (Alma-Ata, 1986).
3 Mamanov, I. E. Sovremennyi kazakhskii yazyk: Glagol [Modern Kazakh language: Verb]. (Alma-Ata, 1966)..
4 Filin, F. P. O leksiko-semanticheskikh gruppakh slov [On lexical-semantic groups of words]. In Yazykovedcheskie issledovaniya v chest' akad. Stefana Mladenova. (1957). Sofia.
5 Orazov, M. Glagoly sostoyaniya v sovremennom kazakhskom yazyke [Stative verbs in the modern Kazakh language]. (Alma-Ata, 1980).
6 Kasym, B.K., Samenova, S.N. Freimovaya struktura mental'noi leksiki v kazakhskom yazyke. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Filologiya, 2023. 1(109), 46–54.
7 Nepesova A.A. A study of word-formation nest in the modern turkmen language using the word "WATER" as an example // Universum: филология и искусствоведение : электрон. научн. журн. 2026. 2(140). URL: https://7universum.com/ru/philology/archive/item/21862
8 Ashurmamatovna A.S. Specificity of Reflection of Differential Forms in A.N. Tikhonov's "WordFormation Dictionary of the Russian Language. – Spanish Journal of Innovation and Integrity, 43, 2025/6/7. – P. 16-17.
9 Tikhonov, A. S. Otglagol'nye slovoobrazovatel'nye tsepochki v sovremennom russkom yazyke (na materiale leksiko-semanticheskikh grupp glagolov sozidaniya i razrusheniya) [Deverbal word-formation chains in modern Russian (based on lexical-semantic groups of verbs of creation and destruction)] (Candidate dissertation). (Moscow, 1984)..
10 N.N. Matveeva, V.G. Fatkhutdinova National component in russian word-formation: linguodidactic aspect // Journal of Language and Literature, ISSN: 2078-0303, Vol. 7. No. 2. May, 2016. – P. 233-236.
11 Yskakov, A. Sovremennyi kazakhskii yazyk [Modern Kazakh language]. (Almaty, 1991).
12 Orazov, M. Semantika kazakhskogo yazyka [Semantics of the Kazakh language]. (Almaty, 1991).
13 A.T. Taubeyeva Comparative analysis of voice categories. //Til zhane kogam International scientific electronic journal. №1(61) 2025. - 34-44.
14 Kasabekova, K. Semanticheskaya struktura odnoslozhnykh osnovnykh neperekhodnykh glagolov [Semantic structure of monosyllabic basic intransitive verbs] (Candidate dissertation). (Alma-Ata 1983).
15 Aldashev, N.M. (2025). Leksiko-grammaticheskaya kharakteristika slovoobrazovatel'nykh modelei na baze glagolov v kazakhskom yazyke [Lexical and grammatical characteristics of verb-based word-formation models in the Kazakh language]. Yessenov Science Journal, 2(51), 14–19.

Received: 28.06.2026

ҒТАМР 16.21.33 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp69-81

A. Zhamalbek[1], A. Taussogarova[1], R. Auyeskhan[2]
[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Kazakhstan
[2]Università Ca' Foscari Venezia, Dorsoduro 3246, 30123 Venice, Italy

INDIRECT AGGRESSIVE SPEECH ACTS AND THE PROBLEM OF LEGAL QUALIFICATION

This study investigates indirect aggressive speech acts and the challenges associated with their legal qualification within forensic linguistics. While explicit forms of verbal aggression have been widely examined, covert and implicit forms realized through mechanisms such as implicature, presupposition, irony, sarcasm, evaluative language and rhetorical questions remain insufficiently systematized, particularly in multilingual and digital communication contexts.

The aim of the study is to operationalize an integrative analytical procedure for identifying, classifying and legally evaluating indirect aggressive speech acts, building on established approaches in pragmatics, discourse analysis and forensic linguistics. The research is based on a multilingual corpus of 420 text fragments in English, Russian and Kazakh, collected from digital communication (social media posts, comments, forums), professional correspondence, media discourse, public speech and forensic materials including court decisions, expert linguistic reports and legal complaints.

The methodology integrates lexico-semantic, pragmatic, discourse and linguo-legal analysis with contextual interpretation and explicit operational criteria for identifying indirect aggression. The results demonstrate that indirect aggression is systematically encoded through identifiable linguistic and pragmatic mechanisms, with presupposition, implicature, irony and evaluative language functioning as dominant strategies across communicative registers.

The study proposes a typology of indirect aggressive speech acts and refines criteria for their legal qualification, taking into account contextual factors such as social hierarchy, communicative setting and audience. The findings contribute to forensic linguistics by offering a structured and reproducible analytical procedure applicable in legal practice.

Key words: forensic linguistics, indirect aggression, speech acts, pragmatics, legal qualification, discourse analysis.

MAIN PROVISIONS

Indirect aggressive verbal acts are increasingly prevalent in contemporary and digital communication. Unlike direct verbal insults, which rely on explicit offensive expressions, indirect aggression conveys hostility through covert means. Such acts are realized through presupposition, implicature, irony, sarcasm, rhetorical questions and evaluative expressions, making them considerably more difficult to analyze from both a linguistic and legal standpoint.

The growing prevalence of indirect aggression is closely associated with digital communication platforms, where interactions occur without direct face-to-face contact and the risk of legal or social consequences is reduced. Professional and media discourse similarly employs indirect forms of criticism and sarcasm. Understanding the linguistic mechanisms of indirect aggression is therefore important for identifying concealed hostility and assessing its potential legal consequences.

From a legal standpoint, indirect verbal acts differ fundamentally from direct insults. Under Article 131 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (No. 226-V, 3 July 2014, as amended by Law No. 94-VIII of 19 June 2024), insult is defined as the humiliation of honor and dignity of another person expressed in an indecent form, with aggravated liability applying when committed publicly or

ISSN 2788-7979 (online)

through mass media, telecommunication networks or online platforms. Defamation is addressed by Article 73-3 of the Code of Administrative Offences of the Republic of Kazakhstan (No. 235-V of 5 July 2014, as amended by Law No. 95-VIII of 19 June 2024), which defines it as the deliberate spreading of knowingly false information that discredits the honor and dignity of another person or undermines their reputation, carrying a fine or administrative arrest. On the civil side, Article 143 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (No. 268-XIII, 27 December 1994) entitles individuals and legal entities to demand in court the refutation of information that discredits honor, dignity or business reputation, and to claim damages and compensation for moral harm caused by such distribution [1].

Indirect aggression frequently does not satisfy the formal linguistic criteria set out in these provisions, yet may cause comparable harm. The indecent form required by Article 131 CC RK is typically absent in indirect speech acts, while the explicit knowingly false statement required by Article 73-3 CAO RK is difficult to establish when the negative meaning is conveyed through implicature or presupposition rather than through explicit statement. This gap between legal definition and communicative reality is precisely the problem that forensic linguistic analysis must address.

Forensic linguistic expertise plays an important role in identifying communicative purposes and distinguishing latent aggression from informed criticism or contextually appropriate expression. Such assessment requires attention to both linguistic form and extralinguistic context, including the social and hierarchical relationship between participants, cultural norms, and prior communicative history.

A principled distinction must be maintained between indirect aggressive speech acts and general evaluative or critical discourse. Not every negative evaluation, critique or expression of disagreement constitutes indirect aggression. The distinction rests on three converging factors: (a) the targeting of a specific individual or group with implied negative intent that goes beyond reasoned criticism; (b) the use of pragmatic mechanisms to encode hostility in a form deniable by the speaker; and (c) the contextual interpretability of the utterance as harmful by a reasonable member of the relevant communicative community. Where these factors are absent, an utterance may be classified as evaluative discourse rather than indirect aggression[2].

Indirect aggressive speech acts thus represent a complex intersection of language, pragmatics and law. Their covert nature challenges the application of existing legal provisions and necessitates careful interdisciplinary analysis. This research offers both theoretical insights and practical recommendations for forensic linguists, practicing lawyers and policymakers addressing sophisticated forms of verbal aggression in contemporary communication.

INTRODUCTION

Previous research in forensic linguistics has examined the role of language in legal contexts, particularly in relation to defamation and speech acts (Tiersma and Solan, 2002). Studies by Karasik (2002) and Paducheva (2004) have contributed to understanding discourse structures and the semantic characteristics of evaluative language. Kukushkina (2016) has provided analytical tools for distinguishing statements of fact from expressions of opinion in legal contexts. However, these works focus primarily on explicit linguistic markers or do not extend their analysis to the full range of indirect mechanisms relevant to legal qualification.

Recent forensic linguistic studies highlight the importance of implicature and pragmatic inference in legal interpretation (Munirah and Apriyanto, 2020; Umiyati, 2020), yet they do not offer a systematic typology of indirect aggression applicable consistently across communicative registers. The methodological guidelines of Belchikov, Gorbanevsky and Zharkov (2010) address the conduct of expert linguistic analyses in legal proceedings but do not provide explicit operational criteria for identifying covert aggressive intent. Karymsakova (2007) addresses linguistic security in the Kazakhstani legal context without offering a unified cross-register framework.

Three critical gaps remain in the existing literature. First, research predominantly addresses explicit verbal aggression, leaving indirect and covert forms insufficiently theorized. Second,

ISSN 2788-7979 (online)

pragmatic mechanisms such as implicature and presupposition have been studied in isolation rather than within a unified forensic-linguistic procedure oriented toward legal interpretability. Third, there is an absence of clear operational criteria allowing researchers and legal practitioners to consistently identify and classify indirect aggression across different communicative contexts and legal systems.

The present study responds to these gaps not by proposing an entirely new theory but by operationalizing identification criteria for indirect aggression through explicit, applicable conditions, applying these criteria systematically to a multilingual, multi-register corpus, and grounding legal qualification criteria in actual forensic materials including court decisions and expert linguistic reports. This orientation toward forensic applicability distinguishes the present research from existing pragmatic and discourse-analytic studies of indirectness.

MATERIALS AND METHODS

This study examines indirect aggressive speech acts and the challenges associated with their legal assessment using an interdisciplinary approach integrating linguistics, pragmatics, discourse analysis and legal studies. The dataset was compiled to represent the communicative settings in which indirect aggression characteristically occurs.

Corpus Composition and Justification

The dataset consists of 420 text fragments distributed across five communicative registers:
– 180 digital communication examples (social media posts, comments, forum threads);
– 90 professional communication texts (workplace emails, internal memoranda, reports);
– 80 media texts (news articles, opinion columns);
– 70 public speech extracts (interviews, conference presentations, political statements);
– forensic materials: 25 court decisions, 15 expert linguistic reports, and 20 legal complaints from Kazakhstan and selected international cases.

These categories were not selected for statistical comparability with one another. Their combination reflects a deliberate analytical choice: indirect aggression manifests differently across communicative registers, and a corpus restricted to a single register would produce an incomplete picture of the phenomenon[3]. Digital communication, professional correspondence, media discourse and forensic materials each represent distinct conditions under which indirect aggression is produced and interpreted, and the comparison of these conditions is intrinsic to the study's research question. The purpose of cross-register analysis is not to establish uniform prevalence rates but to identify recurrent pragmatic patterns observable across diverse communicative environments characterized by different institutional constraints and pragmatic norms.

The forensic materials deserve particular comment. The 25 court decisions and 15 expert linguistic reports included in the corpus represent cases in which the legal qualification of potentially aggressive speech was actively contested. Reviewed cases include workplace disputes involving implied professional incompetence, media publications with evaluative framing challenged on grounds of reputational harm, and online communications in which irony and presupposition were submitted to forensic linguistic analysis. These materials anchor the study's legal analysis in actual judicial and expert practice rather than hypothetical scenarios[4].

The multilingual corpus — combining texts in English, Russian and Kazakh — enables cross-linguistic comparison within the same analytical framework. All examples were selected on the basis of their illustrative value for the identified mechanisms and not on the basis of language alone.

Operational Criteria for Identifying Indirect Aggression

To ensure methodological transparency and analytical consistency, the study introduces explicit operational criteria. An utterance was classified as indirectly aggressive if it met at least two of the following four conditions:

(1) presence of implicit negative evaluation targeting a specific person or group;
(2) reliance on pragmatic inference — specifically, implicature, presupposition, irony or sarcasm — to convey the negative meaning;

ISSN 2788-7979 (online)

(3) context-dependent interpretation requiring shared background knowledge for the negative meaning to be recoverable;
(4) potential to cause harm to reputation, dignity or psychological well-being within the given communicative context.

The requirement of at least two conditions prevents over-classification of evaluative or critical discourse as indirect aggression. An utterance satisfying only condition (3), for instance, may be ambiguous without being aggressive. The combination of conditions (1) and (2) identifies an utterance that encodes a negative judgment through a mechanism allowing the speaker plausible deniability — a defining characteristic of indirect aggression as distinct from direct insult[5].

Linguistic markers were systematically coded during analysis. These included: presupposition triggers (again, still, even, as usual); implicature indicators (contextual understatement, indirect suggestion); irony and sarcasm markers (contrast between literal and intended meaning); evaluative lexical units (careless, questionable, inadequate, unfortunate); and rhetorical question structures functioning as indirect criticism.

Utterances expressing neutral disagreement, analytical criticism or informational evaluation without hostile pragmatic implication were excluded from classification as indirect aggression. In cases where multiple mechanisms co-occurred, classification was based on the dominant pragmatic function of the utterance[6]. Ambiguous cases were re-evaluated through repeated contextual analysis to ensure interpretive consistency. The study does not claim absolute objectivity in determining aggression; rather, it aims to establish reproducible interpretive criteria applicable within forensic linguistic examination.

Table 1. Linguistic Mechanisms of Indirect Aggression and Legal Relevance

Type	Linguistic mechanism	Example	Potential legal implication
Presupposition	Implied negative attribute without explicit statement	*"It appears he failed to complete the task correctly"*	Possible harm to honor and dignity (Art. 143 Civil Code RK)
Implicature	Indirect negative suggestion through contextual inference	*"Some might question her decision-making"*	Potential defamation if false and reputationally damaging (Art. 73-3 CAO RK)
Irony / Sarcasm	Contrast between literal wording and intended devaluing meaning	*"Excellent job missing the deadline again"*	Psychological pressure or workplace intimidation; difficult to qualify under Art. 131 CC RK due to absence of explicit indecent form
Evaluative language	Subtle negative judgment through evaluative lexical choice	*"This approach may be considered careless"*	Undermining professional standing; civil remedy under Art. 143 Civil Code RK if harm to business reputation is demonstrable
Rhetorical question	Indirect accusation or challenge encoded in interrogative form	*"Are you certain this was the right choice?"*	Potential harassment in professional context; requires forensic linguistic evidence of intent

The analytical procedure began with systematic data collection, followed by annotation of each text for linguistic markers of indirect aggression. Texts were then coded according to linguistic mechanism, pragmatic function and potential legal relevance. Particular attention was paid to contextual factors including social hierarchy, communicative setting, prior interaction and shared background knowledge [7]. This structured procedure ensures methodological consistency and supports reliable assessment across communicative contexts.

ISSN 2788-7979 (online)

RESULTS

The analysis of the collected data revealed consistent patterns in the manifestation and interpretation of indirect aggressive speech acts across the five communicative registers. The findings confirm that contextual interpretation plays a decisive role in distinguishing covert aggression from legitimate criticism or stylistic evaluation.

Classification of Indirect Aggressive Speech Acts

Qualitative analysis confirmed that indirect aggression relies on systematic pragmatic patterns requiring both semantic and contextual interpretation. Table 2 presents the principal types identified, together with an explicit indication of which operational criteria (as defined in the methodology) were satisfied, demonstrating the basis on which classification decisions were reached[8].

Table 2. Classification of Indirect Speech Aggression Types with Criterion Application

Type	Description	Example	Criteria satisfied
Conversational implicature	Hidden suggestion of negative judgment without direct expression; meaning recovered through contextual inference.	*"I'm sure you've already considered the consequences of that choice"* — implies carelessness without stating it.	(1) implies negative evaluation of the addressee; (2) relies on conversational implicature as the encoding mechanism; (4) capable of reputational harm in a professional context.
Irony and sarcasm	Criticism expressed by stating the opposite of the intended meaning, aimed at ridiculing or devaluing the addressee.	*"Your argument is truly original… for ten years ago"* — devalues intellectual contribution through sarcastic praise.	(1) negative evaluation of addressee's competence; (2) irony as the encoding mechanism; (3) interpretation depends on shared knowledge of the academic context.
Evaluative statements and comparisons	Indirect judgments that undermine the addressee's authority or competence without direct accusation.	*"While others achieved significant milestones, your team focused on foundational work"* — negative comparative evaluation by implication.	(1) implied negative evaluation relative to others; (2) presupposition of underperformance as the encoding mechanism; (4) potential reputational damage in an institutional setting.
Rhetorical questions	Questions containing implicit criticism or condemnation that do not expect a genuine answer.	*"One must wonder if the data truly supports such a sweeping conclusion"* — challenges competence without direct accusation.	(1) implied negative evaluation of analytical competence; (2) indirect suggestion encoded through interrogative form; (3) context-dependent interpretation requiring domain knowledge.
Passive-aggressive remarks	Indirect expression of discontent or hostility under the guise of politeness or self-sufficiency.	*"Don't worry about my extra workload; I'm used to handling everything myself"* — expresses resentment while appearing to decline help.	(1) implied criticism of others' conduct; (2) implicature of neglect or unfair distribution of responsibility; (3) context-dependent reading requiring knowledge of the workplace situation.
Compliment with critical connotation	A formally positive statement containing implicit criticism or disparagement of the addressee.	*"That was a brave attempt for someone with your limited experience"* — embeds devaluation within the form of praise.	(1) negative evaluation embedded in apparent praise; (2) presupposition of limited ability as the encoding mechanism; (4) potential damage to professional standing.

ISSN 2788-7979 (online)

Contextual Influence on Interpretation

The interpretation of indirect aggression depends substantially on situational and social context. As Paducheva (2004) and Karasik (2002) demonstrate, the propositional content of an utterance does not fully determine its illocutionary force; the communicative effect is co-determined by contextual assumptions, the relationship between interlocutors and the institutional setting[9].

Identical formulations produced significantly different interpretive outcomes across the five corpus registers. Analysis of the court decisions and expert reports in the forensic subcorpus showed that courts and forensic linguists consistently distinguished between the semantic content of an utterance and its pragmatic import. Several reviewed court decisions treated evaluative statements in workplace correspondence as legally more significant than formally identical statements in informal social media exchanges, on the grounds that professional context amplifies reputational harm potential. Qualified forensic linguists in the expert reports systematically applied contextual inference to assess whether negative pragmatic meaning was recoverable by an ordinary competent reader, rather than requiring specialist interpretation. Prior communicative history between parties was considered relevant in determining whether an ostensibly neutral comment acquired an aggressive interpretation through accumulated context.

Prevalence of Linguistic Mechanisms across Registers

Table 3. Distribution of Linguistic Mechanisms of Indirect Aggression across Communicative Registers

Linguistic mechanism	Frequency	Register distribution and interpretive note
Presupposition	31.0% (n=130)	Dominant in professional emails and media articles. The prevalence in institutional registers reflects a strategic preference for implied rather than explicit negative judgment, which reduces direct legal exposure while achieving the same communicative effect.
Implicature	24.3% (n=102)	Characteristic of online forums and social media. The high frequency in digital contexts reflects asynchronous, text-based communication, where absence of non-verbal cues increases reliance on shared assumptions and contextual inference.
Irony / Sarcasm	19.0% (n=80)	Concentrated in digital communication and online discussions. Irony and sarcasm occur disproportionately in informal digital contexts, where their ambiguity between humor and hostility reduces social risk for the speaker while still conveying a devaluing message.
Evaluative language	14.8% (n=62)	Most prevalent in media texts and workplace correspondence. Concentrated in contexts with institutional authority and broad audience reach, where its potential reputational impact is greatest and where it is most frequently submitted to forensic linguistic analysis.
Rhetorical questions	11.0% (n=46)	Characteristic of speeches, interviews and academic presentations. Appears predominantly in formal public discourse, where the speaker's institutional standing lends the indirect challenge particular social weight.

The absolute counts and percentages are as follows: presupposition 130 instances (31.0%), implicature 102 (24.3%), irony/sarcasm 80 (19.0%), evaluative language 62 (14.8%), and rhetorical questions 46 (11.0%), totalling 420 fragments. The distribution pattern reflects a meaningful relationship between communicative register and mechanism choice. Mechanisms with a higher degree of semantic deniability — presupposition and implicature — predominate in institutional and

ISSN 2788-7979 (online)

professional registers, where speakers have stronger incentives to avoid explicit aggression. Mechanisms with a stronger evaluative performance — irony and evaluative language — are more frequent in contexts where emotional expression is more normative[10]. This pattern supports the view that mechanism choice in indirect aggression is shaped by the pragmatic and social constraints of the communicative situation. These figures are descriptive of the present corpus and are not advanced as population estimates.

Legal Qualification of Indirect Aggressive Speech Acts

The analysis of forensic materials — 25 court decisions, 15 expert linguistic reports and 20 legal complaints — provided empirical grounding for the legal qualification criteria proposed in this study. The reviewed cases addressed a range of contexts: workplace disputes in which evaluative framing and implied incompetence were challenged; media publications in which indirect negative attribution was contested on grounds of reputational harm; and online communications in which irony and presupposition were the subject of forensic linguistic evidence.

The application of Kazakhstani legislation to cases involving indirect aggression reveals a structural challenge. Article 73-3 of the Code of Administrative Offences of the Republic of Kazakhstan (CAO RK, No. 235-V of 5 July 2014, as amended by Law No. 95-VIII of 19 June 2024) addresses defamation, defined as the deliberate spreading of knowingly false information discrediting the honor and dignity of another person or undermining their reputation. Article 131 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (CC RK, No. 226-V of 3 July 2014, as amended by Law No. 94-VIII of 19 June 2024) defines insult as the humiliation of honor and dignity expressed in an indecent form, with aggravated liability now explicitly covering communication through online platforms and telecommunication networks — yet this provision still presupposes a degree of explicit offensiveness that is characteristically absent in indirect speech acts. Article 143 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (No. 268-XIII of 27 December 1994) provides the broadest civil remedy, entitling individuals and legal entities to demand refutation of information discrediting honor, dignity or business reputation and to seek compensation for moral harm — a provision applicable even when the offending communication does not meet the criminal or administrative threshold[11].

Across the forensic materials reviewed, courts and expert linguists consistently required the demonstration of a combination of factors before treating an indirect speech act as legally significant. Based on this analysis, the study identifies four conditions that must be collectively satisfied for an indirect speech act to be considered potentially actionable:

(1) Demonstrable harm — the utterance results in reputational damage, psychological distress or social disadvantage. In the reviewed court decisions, harm was established through documentary evidence of consequences (dismissal, public discrediting, documented psychological impact) rather than assertion alone.

(2) Contextual interpretability — a reasonable member of the relevant communicative community would interpret the utterance as negative or harmful. Expert reports in the corpus regularly applied this standard, assessing whether the negative pragmatic meaning was recoverable by an ordinary competent reader rather than requiring specialist analysis.

(3) Communicative intent — pragmatic analysis indicates a deliberate intention to convey a negative meaning. Courts in the reviewed cases accepted forensic linguistic evidence on intentionality when it was grounded in analysis of the full communicative context, including prior exchanges and the positioning of the contested utterance within a broader sequence.

(4) Public or institutional context — the utterance occurs in a setting where it can influence third-party perception. Legal complaints in the corpus showed that the same formulation was treated more seriously when made in a professional or public forum than in a private exchange.

Not all indirect aggressive speech acts satisfy these conditions simultaneously. Irony and sarcasm presented significant interpretive difficulty in the forensic materials: courts were generally reluctant to treat them as legally actionable under Article 131 CC RK unless harmful intent was clearly establishable from context, the form could be characterized as indecent in a broad communicative sense, and the audience was defined and identifiable[12]. Presupposition and

ISSN 2788-7979 (online)

evaluative language, by contrast, were more frequently pursued through civil proceedings under Article 143 Civil Code RK, where the threshold of demonstrable harm to reputation is more readily satisfied without requiring proof of explicit offensive form.

DISCUSSION

The findings provide a systematic account of how indirect aggressive speech acts function across communicative contexts and what conditions govern their legal relevance. The results confirm that indirect aggression is a pervasive mode of hostile communication appearing across digital, professional, media and institutional registers, realized through a consistent set of pragmatic mechanisms adapted to the constraints of each communicative environment[13].

A central finding is that mechanism choice is register-sensitive. Presupposition and implicature dominate in professional and institutional settings, where speakers have stronger incentives to avoid explicit aggression. Irony and sarcasm are more characteristic of digital and informal contexts, where ambiguity between humor and hostility serves as protection for the speaker. Evaluative language carries the greatest legal risk in media and professional contexts, where the addressee's reputation is most vulnerable and the audience is largest. These patterns indicate that any analytical framework for indirect aggression must incorporate register as a variable.

The distinction between indirect aggression and general evaluative or critical discourse is both analytically and legally fundamental. The operational criteria introduced in this study address this challenge by requiring the simultaneous presence of at least two conditions — implicit negative targeting, pragmatic encoding, context-dependence and harmful potential — before an utterance is classified as aggressive[14]. This multi-condition approach prevents overextension of the concept to cover ordinary disagreement or criticism, while remaining sensitive to covert hostile communication.

The relationship between the proposed analytical criteria and existing Kazakhstani legislation merits specific discussion. The four legal qualification conditions identified in the forensic materials — demonstrable harm, contextual interpretability, communicative intent and institutional or public context — map onto, but are not identical with, the statutory requirements of Article 131 CC RK, Article 73-3 CAO RK and Article 143 Civil Code RK. The statutory provisions require elements (explicit falsity, indecent form) that are structurally absent in indirect speech acts, which is why the civil remedy under Article 143 Civil Code RK is more frequently applicable to indirect aggression than the criminal provisions. The analytical procedure developed in this study is designed to bridge this gap by providing forensic linguistic evidence that supports legal reasoning in cases where the statutory threshold is not straightforwardly met.

The cross-register and multilingual corpus design strengthens the study's applicability. The analysis of Russian, Kazakh and English texts demonstrates that the core mechanisms of indirect aggression operate across these three languages, though their cultural and contextual framing varies. Cross-cultural variability underscores the importance of culturally informed contextual analysis in forensic settings[15].

The implications for forensic linguistics practice are direct. Forensic experts assessing potentially aggressive speech acts require an explicit, transparent and reproducible procedure communicable to courts. The typology and criteria developed in this study provide such a procedure, offering a structured basis for expert evidence and moving the analysis beyond impressionistic judgment toward a demonstrable and auditable methodology.

The study has limitations that should be acknowledged. The corpus is numerically modest, and its composition reflects the availability of accessible forensic materials rather than a statistically representative sampling design. Frequency figures should be understood as descriptive of the corpus rather than as population estimates. Future research should expand the multilingual dataset, include additional legal systems, and investigate computational tools for systematic identification of indirect aggression markers in large-scale digital corpora.

CONCLUSION

This study has examined indirect aggressive speech acts from the intersecting perspectives of linguistics, pragmatics and forensic law. The analysis confirms that indirect aggression is realized through a consistent set of mechanisms — presupposition, implicature, irony and sarcasm, evaluative language and rhetorical questions — which operate systematically across digital, professional, media and forensic communicative contexts, adapted in their distribution to the pragmatic constraints of each register.

The study makes three specific contributions to forensic linguistics. First, it operationalizes identification criteria for indirect aggression through four explicit, applicable conditions, providing a transparent basis for analytical decisions that can be communicated and audited in legal proceedings[16]. Second, it applies these criteria systematically to a multilingual, multi-register corpus, demonstrating both the cross-contextual consistency of the mechanisms and the register-specific variation in their deployment, with explicit criterion-application shown for each category in Table 2. Third, it grounds the proposed legal qualification criteria in actual forensic materials — court decisions and expert linguistic reports — connecting the analytical framework to judicial and expert practice rather than to theoretical propositions alone [17].

The legal dimension of the study reveals a structural gap between existing statutory provisions (Article 131 CC RK, Article 73-3 CAO RK and Article 143 Civil Code RK) and the communicative reality of indirect aggression. Indirect speech acts typically lack the explicit offensive form required by Article 131 CC RK and the explicit knowingly false statement required by Article 73-3 CAO RK. The civil remedy under Article 143 Civil Code RK, which does not require explicit offensive form but requires demonstration of reputational harm, provides the most applicable legal mechanism for addressing indirect aggression in Kazakhstani legal practice. Forensic linguistic expertise is indispensable for establishing the pragmatic conditions under which this mechanism can be activated.

Future research should expand the multilingual corpus to additional languages and legal systems, develop computational tools for automated detection of indirect aggression markers in digital communication, and investigate the psychological effects of sustained covert verbal hostility on targets — an area whose findings could inform evidentiary standards and preventive policy.

REFERENCES

1 Abdrasilov, B.S. (2016), Fundamentals of Anti-Corruption Culture, State Administration Academy under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.
2 Belchikov, Y.A., Gorbanevskii, M.V. and Zharkov, I.V. (2010), Methodological Recommendations on Linguistic Expertise of Disputed Media Texts, IPK Informkniga, Moscow, Russia.
3 Batyrbekov, A.M. (2020), “Who is the ‘Roof’ of the Newspaper ‘Politics – Information’”, Facebook post, available at: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=771235986815832&id=100017883137903 (accessed 2 April 2026).
4 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (1994), No. 268-XIII of 27 December 1994 (General Part), as amended, Almaty, Kazakhstan.
5 Code of Administrative Offences of the Republic of Kazakhstan (2014), No. 235-V of 5 July 2014, as amended by Law No. 95-VIII of 19 June 2024 (Article 73-3 — Defamation), Almaty, Kazakhstan.
6 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (2014), No. 226-V of 3 July 2014, as amended by Law No. 94-VIII of 19 June 2024, Almaty, Kazakhstan.
7 Karasik, V.I. (2002), Language Circle: Personality, Concepts, Discourse, Peremena, Volgograd, Russia.
8 Kukushkina, O.V. (2016), “Negative Information: A Statement of Fact or an Expression of an Opinion”, Teoriya i Praktika Sudebnoy Ekspertizy, No. 3 (43), pp. 132–144.

ISSN 2788-7979 (online)
9 Paducheva, E.V. (2004), Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s deistvitel'nost'yu [Utterance and Its Correlation with Reality], 4th ed., Editorial, Moscow, Russia.
10 Qarymsaqova, R. (2007), Lingvistikalyq Qauıpsızdyq [Linguistic Security], Ädılsöz, Almaty, Kazakhstan.
11 Säbıkenov, S. and Säbıkenova, G. (2007), Zañ Terminderı men Ŭğymdarynyq Qazaqşa-Orysşa, Orysşa-Qazaqşa Sözdıgı [Kazakh-Russian, Russian-Kazakh Dictionary of Legal Terms and Concepts], Jetıjarğy, Almaty, Kazakhstan.
12 Sandybaeva, N.A. (2020), "The Concept of 'Hospitality' in the Linguistic Consciousness of Russians and Kazakhs", Vestnik MMA, No. 1/2, p. 73, available at: https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-gostepriimstvo-v-yazykovom-soznanii-russkih-i-kazahov (accessed 2 April 2026).
13 Suleimenova, E.D., Kadaşeva, K.K. and Akanova, D.K. (2007), Grammatikalyq Anıqtaw [Grammar Reference], Arman-PV, Astana, Kazakhstan.
14 Toqtasyn, Y. (2021), "A Man Who Threatens Businessmen and Illegally Collects Money in Almaty" (in Kazakh), available at: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=771235986815832&id=100017883137903.
15 Munirah, S. and Apriyanto, S. (2020), "A Forensic Linguistic Point of View of Implicational Conversations in a Police Interrogation: A Review", Talent Development & Excellence, Vol. 12, No. 1, pp. 3370–3384.
16 Tiersma, P. and Solan, L.M. (2002), "The Linguist on the Witness Stand: Forensic Linguistics in American Courts", Language, Vol. 78, No. 2, pp. 221–239.
17 Umiyati, M. (2020), "A Literature Review of Forensic Linguistics", International Journal of Forensic Linguistics, Vol. 1, No. 1, pp. 23–29.

Received: 28.12.2025

Жанама агрессивті сөйлеу актілері және олардың құқықтық саралану мәселелері

А.М.Жамалбек[1], А.Қ. Таусогарова[1], Р. Әуесхан[2]
[1]Әл-Фарабиатындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан
[2]Ка' Фоскари Венеция университеті (Università Ca' Foscari Venezia), Дорсодуро 3246, 30123 Венеция, Италия

Аталмыш мақала жанама агрессивті сөйлеу актілеріне және олардың құқықтық нысанын саралау барысында кездесетін проблемаларға арналған. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 130-шы және 131-ші баптары ашық тілде және бейәдеп нысанда жасалған агрессияны реттеуге бағытталған, ал Азаматтық кодекстің 143-ші бабы азаматқа агрессивті жанама сөздермен де нұқсан келтірген жағдайларда азаматтық қорғау мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Зерттеудің мақсаты — жанама агрессияның анықтау, жүйелендіру және құқықтық салдарын түсіндіру үшін анық белгілер арқылы операциялық критерийлерді айқындау. Зерттеу қазақ, ағылшын және орыс тілдеріндегі 420 фрагменттен тұратын көптілді корпусқа сүйенеді. Нәтижелер жанама агрессияның прагматикалық тілдік механизмдер арқылы жүзеге асатынын көрсетеді: пресуппозиция, импликатура, ирония және бағалауыш лексика эксплицитті агрессиямен байланыста жүйеленеді.

Кілт сөздер: сот лингвистикасы, сөйлеу актілері, жанама агрессия, прагматика, құқықтық саралау.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Abdrasilov, B.S. (2016), Fundamentals of Anti-Corruption Culture, State Administration Academy under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.

ISSN 2788-7979 (online)
2 Belchikov, Y.A., Gorbanevskii, M.V. and Zharkov, I.V. (2010), Methodological Recommendations on Linguistic Expertise of Disputed Media Texts, IPK Informkniga, Moscow, Russia.
3 Batyrbekov, A.M. (2020), "Who is the 'Roof' of the Newspaper 'Politics – Information'", Facebook post, available at: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=771235986815832&id=100017883137903 (accessed 2 April 2026).
4 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (1994), No. 268-XIII of 27 December 1994 (General Part), as amended, Almaty, Kazakhstan.
5 Code of Administrative Offences of the Republic of Kazakhstan (2014), No. 235-V of 5 July 2014, as amended by Law No. 95-VIII of 19 June 2024 (Article 73-3 — Defamation), Almaty, Kazakhstan.
6 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (2014), No. 226-V of 3 July 2014, as amended by Law No. 94-VIII of 19 June 2024, Almaty, Kazakhstan.
7 Karasik, V.I. (2002), Language Circle: Personality, Concepts, Discourse, Peremena, Volgograd, Russia.
8 Kukushkina, O.V. (2016), "Negative Information: A Statement of Fact or an Expression of an Opinion", Teoriya i Praktika Sudebnoy Ekspertizy, No. 3 (43), pp. 132–144.
9 Paducheva, E.V. (2004), Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s deistvitel'nost'yu [Utterance and Its Correlation with Reality], 4th ed., Editorial, Moscow, Russia.
10 Qarymsaqova, R. (2007), Lingvistikalyq Qauıpsızdyq [Linguistic Security], Ädılsöz, Almaty, Kazakhstan.
11 Säbıkenov, S. and Säbıkenova, G. (2007), Zañ Terminderı men Ŭğymdarynyq Qazaqşa-Orysşa, Orysşa-Qazaqşa Sözdıgı [Kazakh-Russian, Russian-Kazakh Dictionary of Legal Terms and Concepts], Jetıjarğy, Almaty, Kazakhstan.
12 Sandybaeva, N.A. (2020), "The Concept of 'Hospitality' in the Linguistic Consciousness of Russians and Kazakhs", Vestnik MMA, No. 1/2, p. 73, available at: https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-gostepriimstvo-v-yazykovom-soznanii-russkih-i-kazahov (accessed 2 April 2026).
13 Suleimenova, E.D., Kadaşeva, K.K. and Akanova, D.K. (2007), Grammatikalyq Anıqtaw [Grammar Reference], Arman-PV, Astana, Kazakhstan.
14 Toqtasyn, Y. (2021), "A Man Who Threatens Businessmen and Illegally Collects Money in Almaty" (in Kazakh), available at: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=771235986815832&id=100017883137903.
15 Munirah, S. and Apriyanto, S. (2020), "A Forensic Linguistic Point of View of Implicational Conversations in a Police Interrogation: A Review", Talent Development & Excellence, Vol. 12, No. 1, pp. 3370–3384.
16 Tiersma, P. and Solan, L.M. (2002), "The Linguist on the Witness Stand: Forensic Linguistics in American Courts", Language, Vol. 78, No. 2, pp. 221–239.
17 Umiyati, M. (2020), "A Literature Review of Forensic Linguistics", International Journal of Forensic Linguistics, Vol. 1, No. 1, pp. 23–29.

Материал 28.12.2025 баспаға түсті

Косвенные агрессивные речевые акты и проблемы их правовой квалификации

А.М. Жамалбек[1], А.К. Таусогарова[1], Р. Ауесхан[2]
[1]Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, Алматы, 050040, Казахстан
[2]Университет Ка' Фоскари Венеция (Università Ca' Foscari Venezia), Дорсодуро 3246, 30123 Венеция, Италия

Данная статья посвящена косвенным агрессивным речевым актам и проблемам, возникающим в процессе их правовой квалификации. С точки зрения действующего законодательства РК косвенная агрессия, как правило, не удовлетворяет признакам ст. 131 УК РК (отсутствие неприличной формы) и ст. 73-3 КоАП РК (отсутствие заведомо

ISSN 2788-7979 (online)

ложного утверждения), однако может причинять сопоставимый вред. Наиболее применимым правовым механизмом остаётся ст. 143 ГК РК, предоставляющая гражданам и юридическим лицам право требовать опровержения сведений, порочащих честь, достоинство или деловую репутацию, а также взыскать возмещение морального вреда без требования доказательства явной неприличной формы.

Основной вывод заключается в том, что судебно-лингвистическая экспертиза является необходимым инструментом для установления прагматических условий, при которых норма ст. 143 ГК РК может быть применена к случаям косвенной речевой агрессии.

Ключевые слова: судебная лингвистика, речевые акты, косвенная агрессия, прагматика, правовая квалификация.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Abdrasilov, B.S. (2016), Fundamentals of Anti-Corruption Culture, State Administration Academy under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.
2 Belchikov, Y.A., Gorbanevskii, M.V. and Zharkov, I.V. (2010), Methodological Recommendations on Linguistic Expertise of Disputed Media Texts, IPK Informkniga, Moscow, Russia.
3 Batyrbekov, A.M. (2020), "Who is the 'Roof' of the Newspaper 'Politics – Information'", Facebook post, available at: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=771235986815832&id=100017883137903 (accessed 2 April 2026).
4 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (1994), No. 268-XIII of 27 December 1994 (General Part), as amended, Almaty, Kazakhstan.
5 Code of Administrative Offences of the Republic of Kazakhstan (2014), No. 235-V of 5 July 2014, as amended by Law No. 95-VIII of 19 June 2024 (Article 73-3 — Defamation), Almaty, Kazakhstan.
6 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (2014), No. 226-V of 3 July 2014, as amended by Law No. 94-VIII of 19 June 2024, Almaty, Kazakhstan.
7 Karasik, V.I. (2002), Language Circle: Personality, Concepts, Discourse, Peremena, Volgograd, Russia.
8 Kukushkina, O.V. (2016), "Negative Information: A Statement of Fact or an Expression of an Opinion", Teoriya i Praktika Sudebnoy Ekspertizy, No. 3 (43), pp. 132–144.
9 Paducheva, E.V. (2004), Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s deistvitel'nost'yu [Utterance and Its Correlation with Reality], 4th ed., Editorial, Moscow, Russia.
10 Qarymsaqova, R. (2007), Lingvistikalyq Qauıpsızdyq [Linguistic Security], Ädılsöz, Almaty, Kazakhstan.
11 Säbıkenov, S. and Säbıkenova, G. (2007), Zañ Terminderı men Ŭğymdarynyq Qazaqşa-Orysşa, Orysşa-Qazaqşa Sözdıgı [Kazakh-Russian, Russian-Kazakh Dictionary of Legal Terms and Concepts], Jetıjarğy, Almaty, Kazakhstan.
12 Sandybaeva, N.A. (2020), "The Concept of 'Hospitality' in the Linguistic Consciousness of Russians and Kazakhs", Vestnik MMA, No. 1/2, p. 73, available at: https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-gostepriimstvo-v-yazykovom-soznanii-russkih-i-kazahov (accessed 2 April 2026).
13 Suleimenova, E.D., Kadaşeva, K.K. and Akanova, D.K. (2007), Grammatikalyq Anıqtaw [Grammar Reference], Arman-PV, Astana, Kazakhstan.
14 Toqtasyn, Y. (2021), "A Man Who Threatens Businessmen and Illegally Collects Money in Almaty" (in Kazakh), available at: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=771235986815832&id=100017883137903.
15 Munirah, S. and Apriyanto, S. (2020), "A Forensic Linguistic Point of View of Implicational Conversations in a Police Interrogation: A Review", Talent Development & Excellence, Vol. 12, No. 1, pp. 3370–3384.
16 Tiersma, P. and Solan, L.M. (2002), "The Linguist on the Witness Stand: Forensic Linguistics in American Courts", Language, Vol. 78, No. 2, pp. 221–239.

ISSN 2788-7979 (online)
17 Umiyati, M. (2020), “A Literature Review of Forensic Linguistics”, International Journal of Forensic Linguistics, Vol. 1, No. 1, pp. 23–29.

Материал поступил в редакцию журнала 28.12.2025

МҒТАР 81’11 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp81-93

Н.Н. Конкаева[1], Н.К.Смагулова[1]
[1]Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан

ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ КОНЦЕПТІЛЕРДІҢ КОГНИТИВТІК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАНУЫ

Бұл мақалада шетелдік және отандық ғалым-зерттеушілердің лингвомәдени концепт теориясына қатысты еңбектеріне тоқталып, мәдени концепт ұғымын қарастырудағы ғылыми көзқарастары мен пікірлеріне салыстырмалы талдау жасалады. Қазақ тіл ғылымындағы лингвомәдени концептілердің теориялық негіздері мен репрезентациясы когнитивтік және лингвомәдениеттану тұрғысынан қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – «намыс» мәдени концептісінің ұлттық дүниетанымдағы алатын орнын және құрылымдық-мазмұндық ерекшеліктерін анықтау. Сондай-ақ оны «қамшы», «тары», «қазақ әйелі», «ар» лингвомәдени концептілерімен салыстыра талдап, сол арқылы аталған концептілердің қазақ дүниетанымындағы, құндылықтар жүйесіндегі рөлін анықтау.

Зерттеуде эмпирикалық дереккөздер ретінде қазақ тілінің түсіндірме сөздігі және әдеби тіл сөздіктер, Қазақ тілінің ұлттық корпусы материалдары қолданылды. «Намыс» лингвомәдени концептісінің ядролық аймағы, шеткері аймағы мен ассоциативті өрістері анықталды.

Кілт сөздер. Лингвомәдени концепт, намыс концептісі, құндылықтар, мәдени код, тілдік сана, ядро, периферия, ассоциативті өрістер.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Бүгінде тіл ғылымында лингвомәдениеттанымдық зерттеулер дамып, қазақ тіліндегі мәдени, рухани ұғымдардың этимологиясы, түп-тамыры, семантикалық астарлы мағыналары кешенді қарастырылып келеді. Атап айтқанда, мәдени концептілерді зерттеу мәселесі белең алып, маңызды бағыттардың біріне айналып отыр. Лингвомәдени концептілер халықтың тіл мен мәдениет арасындағы байланысын, ұлттың дүниетанымы мен аксиологиялық жүйесін, халықтың өркениеттік (тарихи-мәдени) тәжірибесінің лингвистикалық репрезентациясын талдауда негіз ретінде алынады. Ғалымдардың пікірінше, концепт тілдің мағыналық құрылымында ғана емес, сол ұлттың менталитетінде, тарихында, мәдени мұрасында, халықтық тәжірибесінде айқындалады. Осыған орай ұлттық мәдени концептілерді іріктеу, талдау, олардың функционалды құрылымын қарастыру, лингвистикалық дереккөздер арқылы репрезентациялану әдістерін зерттеу маңыздылығы жоғары мәселеге айналды.

Осы мәселе жөнінде отандық және шетелдік тіл ғылымында зерттеуші-ғалымдардың еңбектері бар. Мысалы, В.Гумбольдт, Д.С.Лихачев, В.А. Маслова, А.Вежбицкая т.т. ғалымдар тіл мен мәдениет арасындағы сабақтастықты ұлттық концептосфераның қалыптасуы мәселелерін зерттеушілік бағытта қарастырса, отандық ғалымдарымыз Ә.Қайдар, Р.Сыздық, Н.Уәли, Ж.Манкеева, Г.Смағұлова, Б.И.Нұрдәулетова, Э.Оразалиева, А.Әмірбекова т.т. ғалымдар ұлттық мәдени концептілерді тілдік тұрғыдан талдауға назар аударды.

ISSN 2788-7979 (online)

КІРІСПЕ

Лингвомәдени концептілер белгілі бір этносқа тән мәдени құндылықтарды репрезентациялайды. Мысалы, тіліміздегі *шаңырақ, тары, босаға, ар, тектілік, жусан, дала, қамшы, қазақ* концептілері арқылы біз халқымыздың құндылықтық жүйесінен, қоғамдық нормаларынан, этикалық қағидаларынан, рухани дүниесінен хабар аламыз. Аталған ұлттық мәдени концептілерді зерттеу арқылы қазақ халқының ұлттық болмысын, мәдени кодын айқындауды, тіл мен мәдениет байланысын анықтауды, қазіргі уақыттағы аксиологиялық жүйені қайта қарастыруға мүмкін болатындығымен өзекті. Ұлттық мәдени концептілер – бұл көпқырлы менталды, мәдени мәндер. Олар тұлғаның манталды әлемі, мәдениет пен тарих арасындағы байланыс функциясын атқарады. Лингвомәдениеттану ғылымында концептілер тілдегі мәдениеттің көріністерін бейнелейтін құрал ретінде қарастырлады [1,94]. Жеке және мәдени тәжірибе нәтижесінде қалыптасқан концептілер халықтың рухани-мәдени мұрасына айналады, олар тікелей ұлттық бірегейлікті және әлемнің тілдік бейнесін сипаттайды [2, 608].

Әртүрлі этностарға ортақ болып есептелінетін әмбебап концептілер бар, мысалы, «достық», «махаббат», «уақыт», «сезім», «бақыт», «табиғат». Ал белгілі бір этносқа ғана тән, сол этностың дүниетанымын бейнелейтін де концептілер бар, оған «тары», «қамшы», «қазақ әйелі», «келін», «шаңырақ», «қазақ», «босаға» және т.т. концептілерді жатқызамыз. Бұл концептілердің барлығы халықтың ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, аялық білім негізінде әлемнің тілдік бейнесін жасайды.

Осы тұрғыдан келгенде, мәдени концептілерге ғылыми талдау жасау арқылы халқымыздың болмысын және дүниетанымын, құндылықтар жүйесін түсінуде маңызы зор. Қазақ тіл білімінде осындай мәдени концептілерді жан-жақты зерттеген Н.Уәлидің «Қамшы» концептісі [3], Ж.Манкееваның «Қазақ тілінің заттық мәдени лексикасы» [4], М.Т. Күштаеваның «Этномәдени концептінің семантикалық құрылымы мен лингвомәдени мазмұны («тары» концептісі бойынша) монографиясы [5], А.Байғұтованың «Қазақ әйелі» концептісінің этномәдени сипаты» [6], Н.Айтованың «Қазақ тіліндегі түр-түс атауларының когнитивтік семантикасы» [7], Ж.М.Уматованың «Эпикалық топонимдердің лингвомәдени кодты жеткізуші құрал ретінде» [8], А.Исламның «Ұлттық мәдениет контекстіндегі дүниенің тілдік суреті» [9], Ж.О.Мазибаеваның «Т.Ахметжан шығармаларындағы Ар концептісінің репрезентациясы» [10] зерттеу еңбектерінде тіліміздегі ұғым атауларын лингвомәдени сипатта кешенді қарастырған.

Ал біздің зерттеу мақсатымыз – аталған лингвомәдени концептілерді зерттеуге арналған еңбектерге шолу жасап, отандық зерттеулерді жүйелеу, олардың теориялық, әдіснамалық қағидаларын қарастыру; әр концетінің лингво-мәдени қырын анықтауға бағытталған ғылыми зерттеу әдістерін жіктеп, ментальдік-құрылымдық артықшылықтарын айқындау. Сонымен қатар қазақ тіліндегі «намыс» лингвоконцептісінің ұлттық тілдік санадағы орны мен құрылымдық-мағыналық ерекшеліктерін айқындау. Осы мақсатқа жетуде «намыс» концептісінің мән-мағыналық жағын анықтау үшін сөздіктер мен Қазақ тілінің ұлттық корпусындағы тілдік деректер пайдаланылады, «намыс» концептісінің ядро, перифериясын, ассоциативті өрістерін анықтай отырып, тіліміздегі «қамшы», «тары», «қазақ әйелі», «ар» сияқты лингвомәдени концептілермен салыстырылады.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Қазіргі таңда ғылымда антропоөзектілік парадигманың дамуымен байланысты, тілді иесімен, яғни адаммен қоса зерттеуге ден қойылды. Тілді адамның санасы, танымы, қабылдауы, мәдениеті, рухани тәжірибесімен бірлікте қарастыру қажеттілігін күшейтті. Осыған орай мәдени концептілер тұлғаның дүниетанымын, болмысын, құндылықтық жүйесін бейнелейтін, тіл арқылы репрезентацияланатын маңызды құрылым болып есептелінеді. Осы ерекшеліктерді ескере отырып, мәдени концептілерді тек семантикалық тұрғыдан ғана емес,

ISSN 2788-7979 (online)

когнитивтік (танымдық), лингвомәдени, этнолингвистикалық аспектіде, тіл білімінің жаңа салаларымен кешенді (интеграциялық) түрде зерттеуді қажет етеді.

Зерттеу еңбектеріне шолу жасау барысында ғалымдардың мәдени концептілерге қатысты айтылған пікірлері, көзқарастары және концептілердің құрылымын талдаудағы әдістері талданады. Сол себепті, зерттеу жұмысында салыстыру, когнитивтік, лингвомәдени талдау әдіс-тәсілдері қолданылады. Мәселен, салыстыру әдісі бойынша мәдени концептіге байланысты ғалымдардың ой-тұжырымдары салыстырылса, когнитивтік талдау әдісі арқылы «намыс» концептісінің ядро-перифериялық аймақтары, ассоциативті өрістері анықталады. Лингвомәдени талдау әдісі бойынша концептілер халықтың мәдени коды ретінде танылып, тіліміздегі паремиологиялық бірліктердің ұлттық-мәдени мазмұнын жеткізетін құрал екендігі айқындалады.

НӘТИЖЕЛЕР

Әр ұлтты басқа ұлттан айрықша етіп тұратын, белгілі бір ұлттың өзіне ғана тән ерекшелігін білдіретін мәдени-символдық, құндылықтық белгілері жинақталған құрылымдарды мәдени концептілер дейміз. Ұлттық мәдени концептілер – халықтың тарихи-мәдени тәжірибесін, құндылықтық жүйесін, дүниетанымын тілде сақтайтын көпқабатты когнитивтік құрылым. Олар тіліміздегі лексика-грамматикалық бірліктер сияқты емес, олардан анағұрлым күрделі, этностың болмысын танытатын мәдени код болып табылады. Сол себепті ұлттық мәдени концептілерді зерттеу, ең алдымен, тіл, мәдениет және сана арасындағы өзара бірікккен байланысты түсінуге мүмкіндік береді.

Орыс тіл білімінде В.А. Маслова концептілерді тіл мен мәдениеттің байланысын жеткізетін негізгі категория деп түсінеді. Ғалымның пікірінше, лингвомәдениеттану ғылымында әртүрлі бағыттар мен салалар болғанымен, олардың барлығынының басын біріктіруші негізгі ұғым – мәдени концепт. Мәдени концепт – әмбебап бірлік ретінде тілдік жүйе мен мәдениетті байланыстырады. Ғалымдар Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров, В.В.Воробьевтің зерттеу еңбектерінде мәдени концептілер тілдік бірліктердің ұлттық-мәдени белгілерін айқындайтын құрал деп таниды. Ғалымдар мәдени концептілерді лингвокультурема, лингвомәдени өріс категорияларымен байланыстырып, концептілердің мәдени мазмұнды жеткізудегі функциясын алдыңғы қатарға қояды. В.А.Маслова, В.Н.Телия, М.Л.Ковшова концептілерді мәдени коннотация тұрғысынан талдайды. Бұл жағдайда концепт тек семантикалық құрылым емес, тілдік бірліктің мәдени-бағалауыштық қабатын анықтайтын құрал ретінде түсіндіреді. Ал ғалым В.И.Карасик концептілерді мәдени-құндылықтық жүйеде талдай отырып, оның халықтық сана мен этностың ұлттық мінез-құлықтық ерекшелігін қалыптастырудағы рөліне баса назар аударады [11,13]. Ал отандық зерттеуші-ғалымдарымыздың арасында Ж.Манкеева әр ұлттың мәдениеті оның тілі арқылы сақталған «ішкі» мазмұнында дей келе, тілдің негізгі қызметі мәдениетті таңбалау деп көрсетеді. Сондықтан мәдениет мазмұнын ашуға қатысты қызмет атқаратын тілдегі таңбалар жиынтығы мен таңбалық құралдарды этнотаңбалар немесе этномаркерлі лексика деп атайды [4, 525-526]. М.Т.Куштаева этнос пен табиғи орта қатынасында жасалынған дәстүрлі мәдениетке сол этностың еңбегі мен ақыл-ойы сіңірледі. Сондықтан да дүниеге келген мәдени үлгілер этностың өзінің «әлеуметтік жаны» болып қызмет атқарады, – деп, мәдени концептілердің тарихи-мәдени жадты сақтаушы функциясын айқындайды [5,7]. Ғалым А.Ислам концептілердің ұғымнан күрделі екенін тұжырымдай келе, концептілердің басты белгісі – мәдени реңкте болатындығын айтады. Сонымен қоса, ғалым концепті ұрпақтан-ұрпаққа берілетін, этномәдени санада сақталатын терең әрі ықшам құрылым екенін көрсетеді [9,15]. Ал Г.В.Токарев концептілерлің табиғатын зерттей келе, оларды универсалды, мәдени және субмәдени қабаттардан тұратын көпқабатты құрылым деп тұжырымдайды. Сонымен қоса концептілер әрі жалпыадамзаттық, әрі әлеуметтік-топтық, әрі ұлттық-мәдени деңгейде қызмет ететіндігін атап көрсетеді [12]. Бұл пікірлер мен көзқарастарды салыстырмалы кесте түрінде көрсетсек.

ISSN 2788-7979 (online)

1-кесте. Мәдени концепт ұғымын түсіндірудегі ғылыми көзқарастар мен пікірлердің салыстырмалы жіктемесі.

Мазмұндық-мағыналық топ	Ғалымдар	Мағыналас (ортақ) көзқарастар	Айырмашылықтар
I.Коцептілер – тіл мен мәдениетті байланыстырушы.	В.А.Маслова Е.М.Верещагин В.Г.Костомаров В.В.Воробьев Ж.Манкеева М.Т. Куштаева	Ғалымдардың пікірінше, мәдени концептілер – тіл мен мәдениетті байланыстыратын күрделі категория, сондай-ақ, мәдениет тіл арқылы көрініс табады.	Е.М.Верещагин мен В.Г.Костомаров концептілерді тілдік бірліктердің ұлттық-мәдени мазмұнды жеткізуші құрал ретінде таныса, В.В.Воробьев мәдени концептіні (лингвокультурема мен лингвомәдени өріс) ұғымдармен байланыста қарастырған. Ж.Манкеева мен М.Т.Куштаева тіл мәдениетті таңбалайды деп тұжырымдайды.
II.Аксиологиялық (құндылықтық) мазмұнға сүйенетін көзқарас	В.Н.Телия М.Л.Ковшова В.А.Маслова В.И.Карасик	Концепт ұлттық менталитетпен тығыз байланысты, ол ұлттық құндылықтар мен бағалауыштық мағыналарды жинақтайды.	В.Н.Телия, М.Л.Ковшов концептіні қарастыруда мәдени коннотацияға ерекше назар аударады, В.И.Карасик концептіні мәдени-құндылықтық жүйе ретінде қарастырады.
III.Когнитивтік-құрылымдық көзқарас	Г.В.Токарев	Концепт – көпқабатты, ментальді құрылым.	Ғалым концепт құрылымына назар аударып, қабаттарға бөледі.
IV.Ұлттық дүниетанымға сүйенетін көзқарас	А.Ислам	Мәдени реңкте болып, ұрпақтан-ұрпаққа берілетін ұлттық дүниетанымның негізгі арқауы.	Ғалым концептіні этномәдени санада сақталатын дүниетанымның өзегі деп түсінеді.

Жоғарыдағы салыстыруларды негізге ала отырып, мәдени концептілер жөнінде мынадай тұжырымдар жасауға болады:

Біріншіден, мәдени концептілер – көпқабатты, күрделі когнитивтік категория;

Екіншіден, мәдени концептілер тіл мен ұлттық мәдениетті байланыстырады;

Үшіншіден, мәдени концептілер ұлттың тарихи-мәдени тәжірибесін, аксиологиялық жүйесін жинақтайтын мәдени код;

Төртіншіден, мәдени концептілер – ұлттық менталитет пен мәдени жадты сақтайтын құрал.

Қазақ тіл ғылымында мәдени концептілерді лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика, этнолингвистика салаларында әр қырынан қарастырып келеді. Бұл салаларда жүргізілген зерттеулер бойынша мәдени концептілер тек номинативті бірлік қана емес, мәдени-танымдық, құндылықтық мағынасы жоғары категория ретінде анықталады. Осыған орай отандық тіл ғылымындағы мәдени концептілерді зерттеуге бағытталған еңбектерге тоқталсақ.

Профессор Н.Уәлидің «Қамшы» концептісіне арналған еңбегі нақты заттық нысанның, яғни «қамшының» символдық, когнитивтік қызметін ашуға бағытталған. Бұл еңбекте қамшы

ISSN 2788-7979 (online)

– ұғымнан жоғары, халықтың тарихи жадын, тәртіп пен билікті, этикалық нормаларды жинақтаған күрделі мәдени концепт деп танылады. Мақалада қамшы тілдік единица ғана емес, тіл мен ұлттық мәдениет, тарих тоғысындағы мәдени код ретінде қарастыралады. «Қамшы» ұғымының құрылымдық мазмұны айтарлықтай күрделі, өйткені аталмыш ұғымның атауы болып табылатын бұл сөз, бір жағынан, тілдік таңбалар жүйесінің бірлігі болса, екінші жағынан, этномәдени жүйенің бірлігі болып табылады. Сөйтіп тілдік таңба мен мәдени таңбаның тоғысындағы бұл ұғымды алдымен тілдік жүйенің бірлігі ретінде тарихи және қазіргі кез тұрғысынан қарастыруға болады [3].

Бұл мақалада ғалым «қамшы» концептісін талдауда лингвомәдени, этимологиялық, когнитивтік талдау әдістерін қолданғанын байқадық. Ең алдымен, «қамшы» сөзін «қам» және «шы» сөз бен қосымшаға ажыратады. «Қам» түбірін орта ғасырдағы мифологиялық сипаттағы «бақсы», «шаман» мағынасымен байланысты деп тұжырымдайды. «Қамшы» сөзі шаман мағынасында жұмсалған деп топшылайды. Сонымен қатар «қамшы» концептісіне қатысты паремиологиялық тілдік бірліктерді кеңінен қарастырып, олардың этномәдени мазмұнын көрсетеді. Мысалы, «билік қамшысы», «қамшы тастау», «қамшы қазылық», «қамшы үйіру» тіркестерінде қамшы символдық мағынада жұмсалып, билік, тәртіп, үстемдік жасау, құқықтық реттеу мәнінде қолданылып тұрғанын ашып көрсетеді. Сондай-ақ «қамшы» концептісін когнитивтік тұрғыдан талдау барысында қамшының санадағы бейнесін «ойсурет», «ақиқат дүниенің үзігі», «стеореотипті ситуация» ұғымдары арқылы сипаттайды. Ғалым қамшымен жасалған іс-әрекеттерді, өлшемдерді танымдық құрылым деп көрсетеді. Мәселен, «қамшы салым жер», «қамшы бойы», «қамшы сілтеу», «қамшы тастау» сынды өлшемдер мен қимылдарды фреймдік ұйымдасу деп анықтайды.

Осы тұрғыдан келгенде, ғалым «қамшы» концептісіне байланысты этномәдени ақпаратты жинақтап, қамшыны қазақ дүниетанымында, тілдік санада әбден орныққан әлеуметтік құрылым мен рухани құндылықтарды танытатын күрделі мәдени концепт ретінде таниды.

Ал ғалым М.Т.Куштаева «Этномәдени концептінің семантикалық құрылымы мен лингвомәдени мазмұны» атты монографиясында қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне, шаруашылық тәжірибесіне, дәстүрлі мәдениетіне қатысты «тары» концептісін зерттейді. Яғни «тары» концептісінің мәдени мазмұны мен семантикалық құрылымына терең талдау жасайды. Бұл зерттеу еңбегінде ғалым лингвомәдени талдауды басшылыққа алғанын байқаймыз. Себебі тары атауына қатысты тіліміздегі лексика-фразеологиялық бірліктерді, мақал-мәтелдерді, прецендентті мәтіндердегі қолданыстарына тоқталып, олардың этномәдени мазмұнын қарастырады. Тары халық үшін тіршілік көзі, азық-түлік, ас қана емес, ол молшылықтың, ырыс-берекенің, еңбектің нәтижесі деп символ ретінде қарастырады. Еңбекте когнитивтік талдау барысында «тары» концептісінің ядролық аймағына «астық», «тағам», «тіршілік көзі» мағыналарын, ал шеткері аймағына тұрмыс-салт, шаруашылық мәндегі ұғымдарды шоғырландырады. Ғалым: «Мәңгілік құндылықтардың бірі болып саналатын тіл – халықтың нәресте күнінен бүгінге дейінгі болмысының көрінісі. Тіліміздегі әр сөздің тасасында этностың тіршілік-тынысы, салт-санасы, әдет-ғұрпы, ұғым-сенімі, дүниетанымынан бастап өткен дәуірлердің шежіресі жатыр – дей келе, тарыға қатысты атаулардың да қазақ өмірінің ұлттық нышандарымен үндесіп жатуының өзі дала өміріндегі ұқсас белгілерге тән ұғымның барлығында болар, – деген қорытындыға келеді [5,14,192]. Сонымен қатар аталған еңбекте «тары» концептісіне аксиологиялық талдау жасалынған. Тары этнолексемасының жағымды/жағымсыз мазмұндағы концептілер жасауға қатысы зерттелінеді. Тары – береке, бірліктің, сабыр мен төзімділіктің, адал еңбектің нәтижесі, нышаны ретінде танылады.

Ал А.Байғұтова ««Қазақ әйелі» концептісінің этномәдени сипаты» атты зерттеу еңбегінде «қазақ әйелі» концептісін халық дүниетанымын, құндылықтық жүйесін, тарихи-мәдени тәжірибесін қамтып, жинақтаған ұлттық мәдени концепті ретінде қарастырған. Бұл еңбекте «қазақ әйелі» концептісі гендерлік түсініктер арқылы танылады. Қазақ әйеліне қатысты айтылатын *ана, жар, қыз, келін, бәйбіше, тоқал, ене* атауларын фразеологизмдер мен мақал-мәтелдердегі көрінісін жинақтап, олардың мәдени мазмұнын ашады. Осы арқылы қазақ

ISSN 2788-7979 (online)

қоғамындағы әйелдердің бейнесінің көпқырлы сипатына тоқталады. Яғни, қазақ әйелі – шаңырақ ұйытқысы, өмірге ұрпақ әкеліп, әулет жалғастырушы, әдептілік пен байсалдылықтың иесі ретіндегі рөлін анықтайды. Шын мәнінде, қазақ тарихы мен мәдениетін зерделесек, сан ғасырлар бойғы күресте елдігін ерен еңбегімен, асқан парасатымен, шексіз шыдамдылығымен және сүйіспеншілігімен сақтай білген, ұлттық рухты ұрпағының бойына ақ сүті арқылы, бесік жыры мен туған тілі арқылы сіңіре білген әйел-аналар аз емес. Осымен байланысты ұлттың болмыс-бітімі, дүниеге көзқарасы мен рухани-мәдени құндылықтарына сәйкес әйелдің өзіндік табиғатын, қоғамдағы, отбасындағы әлеуметтік қызметімен сабақтас анықтау мәселесін ұлттық таным қорында тіл арқылы жинақталған «қазақ әйелі» концептісі арқылы дәлелдеудің мәні ерекше [6,3].

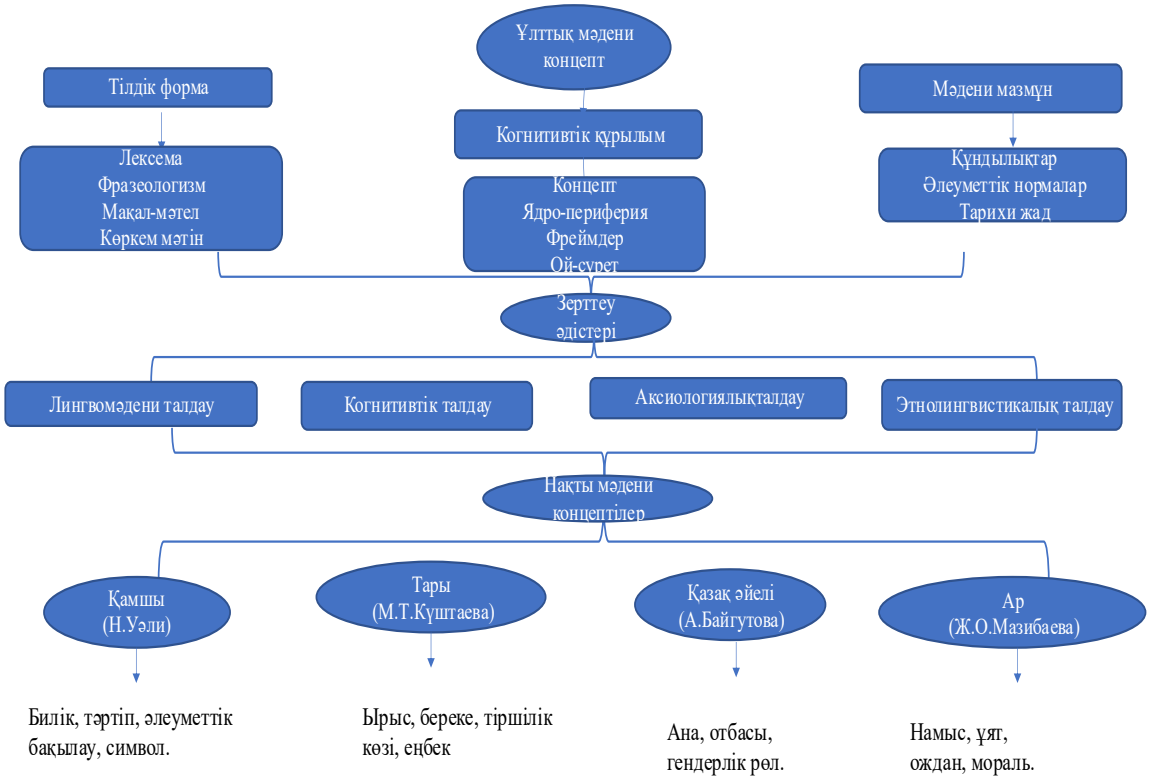
Бұл зерттеуде «қазақ әйелі» концептісін семасиологиялық, когнитивтік талдау әдістері арқылы талдайды. «Қазақ әйелі» концептісінің тілдік санадағы орны айқындалып, концептінің ядро және перифериялық аймағы анықталды. Ядролық өзегіне *ана, отбасы, ұрпақ, береке* сынды мағыналар шоғырланса, шеткері аймағын әйелдің әлеуметтік рөлдері, мінез-құлқына қатысты мағыналар құрайды. Аксиологиялық талдау негізінде әйелдердің образы сабыр, намыс, ар, ұят, мейірім секілді рухани құндылықтармен байланыста қаралады.

Ж.О.Мазибаеваның «Т.Ахметжан шығармаларындағы «Ар» концептісінің репрезентациясы» зерттеу мақаласында қаламгер Талаптан Ахметжанның философиялық бағытта жазылған туындыларындағы Ар концептісінің берілуіне талдау жасайды. Жазушының шығармаларындағы кейіпкер образы, психологиясы, әрекеті авторлық баяндау арқылы «Ар» концептісінің мән-мағынасын ашуға тырысады. «Ар» концептісіне когнитивтік тұрғыдан талдау жасалып, ядро-перифериялық аймақтары анықталады. «Ар» концептісін ең жоғарғы моральдік категория ретінде танып, ұят, намыс, ождан, жауапкершілік, әділеттілік ұғымдармен бірлікте қарастырады. Сондай-ақ, концептілерді жалпыадамзаттық және ұлттық деп жіктейді. «Ар» концептісін объективті және субъективті деп қарастырып, ұят, намыс ұғымдары – объективті, ар, ұждан – субъективті адами қасиеттер мен құндылықтар деп анықтайды [10,15].

Бұл зерттеуде қазақ мәдениетіндегі ең күрделі, әрі жоғары құндылықтық мағынасы бар концепті – «Ар» концептісі дегенді дәлелдейді. «Ар» концептісі тек моральдік ұғым емес, тілдік санада сақталған мәдени код ретінде танылады.

Жоғарыдағы мәдени концептілерге қатысты зерттеулерге жасалған шолуда ғалымдар мәдени концептілерді түрлі қырынан зерттегенін байқаймыз, дегенмен зерттеу әдістері лингвомәдени, когнитивтік, этнолингвистикалық, аксиологиялық аспектіде қарастыруы ортақ. Берілген зерттеулердің барлығында нақты мәдени концептілер тілдік дереккөздер арқылы репрезентацияланып, этностың дүниетанымы, тарихы, мәдениетімен тығыз қатынаста екендігі анықталды. Осыған орай, қазақ тіл біліміндегі ұлттық мәдени концептілерді талдаудың интегративті моделін ұсынамыз. Бұл модельде мәдени концептілердің құрылымдық ерекшелігі, қазіргі таңдағы зерттеу бағыттары мазмұндық-танымдық тұрғыдан берілген.

Қазақ тіл біліміндегі ұлттық мәдени концептілерді талдаудың интегративті моделі

Жоғарыдағы ғылыми көзқарастар мен пікірлерге сүйене отырып, жүргізілген салыстырмалы талдау негізінде мәдени концепті ұғымы жайында мынадай қорытынды жасаймыз:

Біріншіден, мәдени концепт – ядро, шеткері аймақтарды тұратын күрделі құрылым;

Екіншіден, мәдени концептілер – этностың дүниетанымы, тарихы, мәдениетін біріктіріп бойында сақтаушы категория;

Үшіншіден, мәдени концептілер – бағалауыштық мәнді, құндылықтық жүйені жинақтаушы мәдени код;

ТАЛҚЫЛАУ

Кез келген мәдени концепт белгілі бір халықтың салт-дәстүрі, күнделікті тұрмысы, мінез-құлық ерекшелігі мен рухани принциптері жайлы ақпарат береді. Алдыңғы бөлімде қарастырылған «қамшы» концептісі арқылы қазақ халқына тән көшпелі өмір салтына қатысты тәртіп пен билік, әлеуметтік нормаларды, «тары» концептісі арқылы адал еңбекке арқау болған тыныс-тіршілікті, молшылықты, «қазақ әйелі» концептісі арқылы отбасы мен ұрпақ арасындағы сабақтастықты, «ар» концептісі арқылы моральдік жауапкершілік пен абырой, жеке адами қасиеттер туралы мәліметтер аламыз. Аталған концептілер мәдени код ретінде танылып, тілдік деректерде сақталады.

Сондай концептілер қатарына кіретін, қазақ тілдік санада әбден орныққан концепті – *намыс*. «Намыс» концептісі – жеке адами қасиеттерді ғана емес, тұтас ұлттың, ел мен жердің абыройын айқындайтын күрделі, маңызды құндылық.

Лингвистикалық дереккөздерде «намыс» концептісі көбіне ұжымдық мағынада қолданылады. Мысалы, *ел намысы, жер намысы* сияқты тіркестерде жеке адамнан гөрі, тұтас қауымға қатысты айтылады. Сонымен қатар, «намыс» концептісі дәстүрлі мәдениетте әділдікпен, батырлықпен, ел-жер қорғаумен, уәдеге берік болумен ұштасады. Мәселен, *«намысы бар ел», «намысты қолдан бермеу», «намысы кернеді»* сынды тіркестерде намыс

ISSN 2788-7979 (online)

ұғымы ең жоғары рухани құндылық деп бағаланады. Бұл мысалдарда намыс бағалауыштық мәнге ие болып тұр.

Қазақ тіліндегі сөздік деректерге сүйенсек, «намыс» концептісі мынадай лексемалар арқылы беріледі: намысқой, намысқойлық, намыссыздық, намысты, намысшыл, намысшылдық.

Намыс – 1. Адамгершілік, ар, абырой. 2. Ұят, ождан.

Намысқой – ар-абырой, намысшыл.

Намысқойлық – намысшылдық, ар-абырой сақтағыштық.

Намыссыздық – намысы жоқтық, ынжықтық.

Намыстан – намыс қылу, арлану.

Намысты – намысы зор, намысқой.

Намысшыл – намысқой, намысы зор.

Намысшылдық – намысқойлық, арлылық [13, 612]. Бұл мысалдарда намыс жеке адамның рухани, жеке адами қасиеті мағынасында танылады.

Сондай-ақ, қазақ әдеби тілінің сөздігінде: Намыс – адамның жан дүниесі мен Отанының, отбасының, ұлтының қоршаған орта мен қоғамының мәнін сезінуімен оянып, соның амандығы мен бүтіндігі үшін күресінен көрініс табатын ар-ождан үні; ар-абырой, ұлттың, жеке бастың абыройы, – деген анықтама беріледі. Намыс сөзіне қатысты төмендегідей фразеологизмдер келтіріледі:

- Елдік намыс – жеке бастан артық тұратын бүкіл бір халықтың, ұлттың ар-ождан үні, ар-абыройы.
- Намыс кернеді – қорланғаннан іші ызаға толы ызаланды, өш алуға бел буды.
- Намысқа тиді – ар-ұятына тиді.
- Намысқа тұрды – намысын ойлады, ар-ожданын, адамгершілігін жоғары қойды.
- Намысқа шыдамады – намысын жібермеді, есесін кетірмеді.
- Намысы қоздады (қозды) – намыс оты оянды, ыза қатты кернеді.
- Намыс қайда – намысын қайрап, ұялту үшін айтылатын сөз.
- Намыс қылды – кемітті, басынды деп тепсінді, қорланды, қайратына мінді.
- Намыс қысты – ұятты қорланды, арланып қорланды.
- Намыстан жарылып өлді – ар-ожданын, ұятын бәрінен де жоғары қоя білді, соның жолына жанын пида етті деген мағынада.
- Намысты жібермеді – ұятқа қалмады, атақ-абыройын сақтап қалды.
- Намысты аяққа бастырмады – намысын жібермеді, біреуге ешқашан есесі кетпеді.
- Намысын жыртты – жалған, көлгірсіген ниетпен біреудің сөзін сөйледі, іс-әрекетін қорғамақ болып көрінгісі келді.
- Намысы ояну – ар-ожданын, адамгершілігін биік, жоғары санайтын.
- Намысына тиді – кемітті, қорлады.
- Намыс туы – ар-ождан, жеке бастың абыройы.
- Ұлттық намыс – бүтіндей бір ұлттың адамгершілік, ар-ождан, ділі тұрғысынан жоғары бағаланатын, өз бет-бейнесін, бірегейлігін сақтап қалу жолындағы күресінен көрініс табатын жалпы ұлттық сананың көрініс ретіндегі этностың ең нәзік, ең жоғары сезімі [14,473-477]. Берілген тіркестерде намыс концептісінің семантикалық өрісі мен оның халықтық санадағы мәдени-танымдық мәртебесін айқындайды.

Сондай-ақ, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты әзірлеген Қазақ тілінің ұлттық корпусында «Намыс» концептісіне: «Адамның жан дүниесі мен Отанының, отбасының, ұлтының, қоршаған орта мен қоғамының мәнінін сезінуімен оянып, соның амандығы мен бүтіндігі үшін күресінен көрініс табатын ар-ождан үні, ар-абырой, ұлттың, жеке бастың абыройы [15] – деген анықтама беріледі.

Қазақ тілінің ұлттық корпусында «намыс» концептісіне қатысты мынадай деректер табылды:

Негізгі корпустан 725 сөз;

ISSN 2788-7979 (online)

Диалектілік ішкорпусынан 3 сөз;
Мәдени-репрезентативті ішкорпусынан 424 сөз;
Терминологиялық ішкорпусынан 131 сөз;
Жазушылар ішкорпусынан 220 сөз;
Тарихи-поэтикалық ішкорпусынан 38 сөз;
Ономастикалық ішкорпусынан 205 сөз;
Фразеологизм ішкорпусынан 18 тіркес [15]. Бұл көрсеткіштер нәтижесінде «намыс» концептісі қазақ тілдік санада әбден орныққан, қолдану жиілігі жоғары концепт ретінде танылады. Сонымен қатар «намыс» мәдени әмбебаптылығымен, тарихи тереңдегімен, функционалдық аясының кеңдігімен ерекшеленетін концепті екені байқалады. Әсіресе, мәдени-репрезентативті және жазушылар ішкі корпустарында «намыс» концептісінің жиі қолданылуы, оның ұлттық тұтастықты, бірегейлікті сақтаудағы символдық мәнін аңғартады.

Сөздік дереккөздер мен Қазақ тілінің ұлттық корпусында ұсынылған анықтамалардан намыс концептісінің білдіретін мағыналарының біртектес емес екенін байқадық. Бұл мағыналар арасында семантикалық және когнитивтік өзгешіліктер бар. Алайда бұл намыс концептісінің мағыналарының жүйесіздігін білдірмейді, керісінше қазақ дүниетанымында қалыптасқан, көпқабатты, жүйелі концепт екенін көрсетеді.

Жоғарыда берілген деректерде *намыс* концептісінің мағынасы, ең алдымен, абстракт моральдық-этикалық құндылық ретінде беріледі. Мысалы, *ұлттық намыс, намыс туы, елдік намыс* сияқты тіркестердегі намыстың мағынасы жеке адамның бойындағы қасиет дәрежесінен жоғары көтеріліп, халықтың абыройы, ар-ожданын танытатын рухани аксиологиялық категория мағынасында айтылады.

Екіншіден, намыс тұлғалық қасиет мәнінде қолданылады. Мысалы, *намыс кернеді, намыс қоздады, намысына тиді* тіркестерінде намыс адамның ар-абыройды қорғауға бағытталған ішкі қасиеті ретіндегі мағынасында жұмсалады.

Үшіншіден, намысын ояту әрекетіне итермелейтін мотивациялық күш мағынасында да қолданылады. Мәселен, *намысты аяққа бастырмады, намысты жібермеді, намысқа шыдамады* сынды тіркестерде намыс адамды қайрау, ерік-жігерді жұмылдыру, белсенді іс-әрекетке бағыттайтын стимул функциясын атқарып тұр. Бұл мысалдарда намыс құндылықтық сипаттан нақты әрекетке өтудің тетігі мағынасында танылады.

Сонымен, намыс концептісінің тілде жұмсалуына қарай моральдық құндылықты, жеке тұлғалық қасиетті, мотивациялық күшті білдіретін мағыналарының барлығына көз жеткіздік.

Когнитивтік тұрғыдан алғанда, намыс концептісі – көпқабатты құрылым. Ол – ядро, шеткері аймақтардан, ассоциативті өрістерден құралатын семантикалық жүйе. Оның ядролық аймағына оның барлық қолданыстарда жүретін мағыналары, *ар-ождан, абырой, ұят* ұғымдары шоғырланады. *Ұлттық намыс, елдік намыс, намыс туы* тіркестеріндегі намыс жоғары мәдени мәнге көтеріліп, қазақ дүниетанымында маңызды құндылық болып тұр. Сондықтан да ар-ождан, абыройды сақтау идеясы намыс концептісінің ядросын құрайды. Қазақ тілінің ұлттық корпусы ұсынған мысалынан: «Ар үшін, ұят үшін, *намыс*, азаттық үшін белдесті олар. Бостандық үшін, болашақ бақыт үшін жаумен бетпе-бет келіп айқасты ерлер...» (Қ.Қайсенов шығармасынан) [15].

Ал шеткері аймағына «намыс» ядролық мағынасынан өрбейтін, бірақ функционалдық тұрғыдан түрленген мағыналар шоғырланады. Оларға *намысқой, намысшыл, намысты* сынды жағымды бағалауыштық мәндер мен жағымсыз мағынадағы *намыссыз, намыссыздық* мағыналар шоғырланады. Бұлармен қатар *намысы қысты, намыс кернеді, намыс қоздады* сынды тіркестерді де перифериялық аймаққа жатқызамыз. Ұлттық корпус мысалынан: «С.Шаймерденов әсіресе, бала Мезгілді сомдаған, заман мен дәуір шындығын айқын сипаттаумен қатар, бала ойын, бала арманын оның ой-өрісі мен психологиясына сай өрнектеген. Олай дейтініміз, хикаядағы бала Мезгіл өзі құралыптас басқа балалар сияқты өте *намысқой.* Із түспеген ақша қардай тап-таза, ары мен намысына дақ түсіргісі келмейді...» (Т.Рақымжанов. С.Шаймерденов повестеріндегі психологизм [15].

ISSN 2788-7979 (online)

«Намыс» концептісінің ассоциативті өрісіне *ерлік, рух, тіл, сана* сынды ұғымдарды жатқызуға болады. Себебі аталған ұғымдар тілдік санада бір-бірімен астасып жатқан, мағыналық, бағалауыштық деңгейде ассоцияланады.

Сонымен, намыс – *қамшы, тары, қазақ әйелі, ар* лингвоконцептілері сияқты қазақ дүниетанымын, мәдени-құндылықтық дүниесін жинақтаған концептілердің бірі. Бұл концептілердің ортақ белгісі – олар тек лингвистикалық бірлік қана емес, этностың рухани, қазақи болмысын бейнелейтін терең когнитивтік құрылым болуы.

Қорытындылай келе, намыс концептісін өзге де мәдени концептілермен салыстыру қазақ дүниетанымында, құндылықтық жүйесінде ортақ мәдени-танымдық модельдердің бар екенін аңғартады, сонымен қатар әр концептінің өзіне тән мазмұндық, символдық ерекшелігі сақталғанын көрсетеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Мәдени концептілер – тіл мен мәдениетті байланыстырушы, ұлттық дүниетаным мен құндылықтар жүйесін танытатын құрылымдар. Теориялық тұжырымдар мен тілдік деректерді талдау нәтижесінде мәдени концептілердің қазақ тілдік санада мәдени код қызметін атқаратынын дәлелдейді.

Жоғарыда шетелдік және отандық тіл білімінде мәдени концептілер когнитивті, лингвомәдени, этнолингвистикалық, аксиологиялық бағытта қарастырылып, зерттелуде. Бұл зерттеулерде мәдени концептілер тіл мен ұлттық сананы байланыстыратын категория ретінде қарастырылады.

«Намыс» концептісіне жүргізілген талдау нәтижесінде, аталмыш концептінің қазақ тілдік санада орныққан, рухани-мәдени құндылық екенін аңғардық. Сөздіктер мен ұлттық корпус деректерінде «намыс» концептісінің білдіретін мән-мағыналарының (тұлғалық қасиет, моральдық құндылық, мотивациялық күш) көпқырлылығын байқадық.

Сонымен қатар, «намыс» концептісін *қамшы, тары, қазақ әйелі, ар* концептілермен салыстыра қарау – қазақ халқының болмысына тән, рухани, мәдени, танымдық модельдердің ортақтығын білдіреді. Зерттеу нысаны алынған концептілер ұлтымыздың өмір салтын, рухани бағдарын бейнелейтін мәдени код функциясын атқарады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Kodirov A.A. The Study Of Conceptual Structures In Cognitive Linguistics: The Interaction Of Conceptology And The Linguistic Picture Of The World. International Journal Of Literature And Languages.//5(06) (2025) 94-95. https://doi.org/10.37547/ijll/Volume05Issue06-27
2 Shormakova A. Nominations of the plant world lingo-cultural aspect. Opción, Año 35, Regular No.89 // (2019) 607-623 ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385
3 Уәли Н. Қамшы. Ана тілі газеті. – 2011. https://abai.kz/post/6515
4 Манкеева Ж. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2014. – 640 бет.
5 Күштаева М.Т. Этномәдени концептінің семантикалық құрылымы мен лингвомәдени мазмұны («тары» концептісі бойынша) монографиясы. – Ақтөбе. Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, 2020. – 216 бет.
6 Байғұтова А.М. «Қазақ әйелі» концептісінің этномәдени сипаты. Филология ғылым. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. автореферат. – Алматы, 2008.
7 Айтова Н. Қазақ тіліндегі түр-түс атауларының когнитивтік семантикасы. Филология ғылым.канд.ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған дисс.автореферат. – Алматы, 2006.
8 Umatova Zh. Epic Toponyms as Carriers of a Linguocultural code. Eurasian Journal of Applied Linguistics // 9 (1) (2023) 13-23 http://dx.doi.org/10.32601/ejal.901002
9 Ислам А. Ұлттық мәдениет контекстіндегі дүниенің тілдік суреті (салыстырмалы-салғастырмалы лингвомәдени сараптама). Фил.ғыл.докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған дисс.автореферат. – Алматы. 2004.

10 Мазибаева Ж.О. Т.Ахметжан шығармаларындағы Ар концептісінің репрезентациясы.// Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. № 3(73) (2020). https://doi.org/10.51889/2020-3.1728-7804.18
11 Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – 208с.
12 Bogdanova A. Analysis of the concepts of "life" and "death" in chinese linguistic culture. // „ORBIS LINGUARUM“, VOLUME 22, ISSUE 2 DOI: https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v22i2.7
13 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі./ жалпы редакциясын басқарған Т.Жанұзақов. – Алматы. Дайк-Пресс, 2008.
14 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 11-том. Құраст.: Ж.Манкеева, С.Бизақов, Ә.Жүнісбек және т.б.. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009.
15 Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты. Қазақ тілінің ұлттық корпусы [электр.ресурс]. https://qazcorpus.kz/

Материал 28.12.2025 баспаға түсті

Когнитивная репрезентация национальных культурных концептов

Н.Н. Конкаева[1], Н.К. Смагулова[1]
[1]Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан

В этой статье рассматриваются обзор трудов зарубежных и отечественных ученых-исследователей, посвященные теории лингвокультурных концептов, проводится сравнительный анализ их научных взглядов и мнений по вопросу культурных концептов. Теоретические основы и репрезентация лингвокультурных концептов в казахском языкознании изучаются с точки зрения когнитивной лингвистики и лингвокультурологии. Цель исследования является определиние роли культурного концепта «намыс»// «достоинство» в национальной картине мира и его структурно-содержательные особенности. Также проводится сравнительный анализ с лингвокультурными концептами «қамшы», «тары», «қазақ әйелі», «ар», с целью выявление общих и отличительных признаков в системе ценностей и мировоззрение казахской картине мира. В исследовании в качестве эмпирических источников использовались толковые и художественные словари казахского языка, а также материалы Национального корпуса казахского языка. Выявлены ядро, периферийная зона и ассоциативные поля лингвокультурного концепта «намыс»// «достоинство».

Ключевые слова. Национальный культурный концепт, концепт «достоинство», система ценностей, языковое сознание, культурный код, ядро, периферия, ассоциативное поле.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Kodirov A.A. The study of conceptual structures in cognitive linguistics: The interaction of conceptology and the linguistic picture of the world. International Journal of Literature and Languages. // 5(06) (2025) 94–95. https://doi.org/10.37547/ijll/Volume05Issue06-27
2 Shormakova A. Nominations of the plant world lingo-cultural aspect. Opción, Año 35, Regular No.89 // (2019) 607-623 ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385
3 Уали Н. Камча // Газета «Ана тілі». – 2011. – [электронный ресурс]. – URL: https://abai.kz/post/6515
4 Манкеева Ж. Проблемы казахского языкознания. – Алматы: Издательство «Абзал-Ай», 2014.–640с.
5 Куштаева М.Т. Семантическая структура и лингвокультурные содержание этнокультурного концепта (на материале концепта «тары»): монография. – Актобе: Актюбинский региональный государственный университет им. К.Жубанова, 2020. – 216 с.

ISSN 2788-7979 (online)
6 Байгутова А.М. Этнокультурная описание концепта «Казахская женщина»: автореферат диссертации, подготовленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Алматы, 2008.
7 Айтова Н. Когнитивная семантика наименований цвета в казахском языке: автореферат диссертации, подготовленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Алматы, 2006.
8 Umatova Zh. Epic Toponyms as Carriers of a Linguocultural code. Eurasian Journal of Applied Linguistics // 9 (1) (2023) 13-23 http://dx.doi.org/10.32601/ejal.901002
9 Ислам А. Языковая картина мира в контексте национальной культуры (сравнительно-сопоставительный лингвокультурологический анализ): автореф. дисс. ... д-ра филол.наук. – Алматы, 2006.
10 Мазибаева Ж.О. Репрезентация концепта «Честь» в произведениях Т.Ахметжана // Вестник КазНПУ им.Абая. Серия «Филология». – 2020. – № 3(73) (2020). https://doi.org/10.51889/2020-3.1728-7804.18
11 Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – 208с.
12 Bogdanova A. Analysis of the concepts of "life" and "death" in chinese linguistic culture. // „ORBIS LINGUARUM“, VOLUME 22, ISSUE 2 DOI: https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v22i2.7
13 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі./ под общ. Ред. Т.Жанузакова. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008.
14 Қазақ әдеби тілінің сөздігі./ 15 т. – Т. 11/ сост. Ж.Манкеева, С.Биаков, А.Жунисбек и др. – Алматы. Издательство «Арыс», 2009.
15 Институт языкознания имени Ахмета Байтурсынова. Национальный корпус казахского языка [электронный ресурс]. – URL: https://qazcorpus.kz/

Материал поступил в редакцию журнала 28.12.2025

Cognitive representation of national cultural concepts

N. Konkayeva[1], N. Smagulova[1]
[1]Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, 020000, Kazakhstan

This article reviews the works of foreign and domestic researchers dedicated to the theory of linguistic-cultural concepts, providing a comparative analysis of their scientific views and opinions on the issue of the concept of culture. The theoretical foundations and representation of linguistic-cultural concepts in Kazakh linguistics are studied from the perspective of cognitive linguistics and linguistic-cultural studies. The purpose of the research is to determine the place of the cultural concept “namys” // “dignity” in the national worldview and its structural and content features. A comparative analysis is also conducted with the linguistic-cultural concepts “қамшы,” “тары,” and “қазақ әйелі,” in order to identify common and distinctive features in the system of values and worldview within the Kazakh national picture of the world. The study used as empirical sources explanatory and literary dictionaries of the Kazakh language, as well as materials from the National Corpus of the Kazakh language. The core, peripheral zone, and associative fields of the linguistic-cultural concept "namys" // "dignity" have been identified.

Key words: National cultural concept, the concept of "dignity," value system, linguistic consciousness, cultural code, core, periphery, associative field.

REFERENCES

1 Kodirov A.A. The study of conceptual structures in cognitive linguistics: The interaction of conceptology and the linguistic picture of the world. International Journal of Literature and Languages. // 5(06) (2025) 94–95. https://doi.org/10.37547/ijll/Volume05Issue06-27
2 Shormakova A. Nominationsof the plant world lingo-cultural aspect. Opción, Año 35, Regular No.89 // (2019) 607-623

ISSN 2788-7979 (online)
3 Uali N. Qamshy [Whip] Ana tili newspaper (2011). Avalable at. https://abai.kz/post/6515 [in Kazakh]
4 Mankeeva Zh. Qazaq til bilimining maseleleri [Issue of Kazakh Linguistics]. (Almaty: Abzal-Ai Publishing house, 2014). - 640 p. [in Kazakh]
5 Kushtaeva M.T. Etnomadeni konseptinin semantikalyq qurylimy men lingvomadeni mazmuny (“tary” konsepti boyynsha) [Semantic structure and linguacultural content of the ethnocultural concept (based on the concept of "Tary") (Aktobe: Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov, 2020) . 216 p. [in Kazakh]
6 Baygutova A.M.”Qazaq aieli” konseptisinin etnomadeni sipaty [Ethnocultural characteristics of the concept "Kazakh woman"]: Abstract of a dissertation submitted in partial fulfillment of the degree of Candidate of Philological Sciences. (Almaty, 2008). [in Kazakh]
7 Aitova N.Qazaq tilindegi tur-tus ataularynyn kognitivtik semantikasy [Cognitive semantics of color names in the Kazakh language]: Abstract of a dissertation submitted in partial fulfillment of the degree of Candidate of Philological Sciences. (Almaty, 2006). [in Kazakh]
8 Umatova Zh. Epic Toponyms as Carriers of a Linguocultural code. Eurasian Journal of Applied Linguistics // 9 (1) (2023) 13-23 http://dx.doi.org/10.32601/ejal.901002
9 Islam A.Ulttyq madeni kontekstindegi dunienin tildik sureti [Language picture of the world in the context of national cultures (comparative-contrastive linguacultural analysis)] : Doctor of Philological Sciences diss abstract (Almaty, 2006).
10 Mazibaeva Zh.O.T.Akhmetzhan shygarmalaryndagy “Ar” konseptisinin representatsiyasy [Representation of the concept "Honor" in the works of T. Akhmetzhan] // Bulletin of KazNPU named after Abai. Series "Philology".3 (73) (2020). https://doi.org/10.51889/2020-3.1728-7804.18
11 Maslova V.A. Lingvokul’turalogia: uchebnoe posobie [Lingvoculturology: a tutorial] (Moscow: Yurait Publishing House, 2018). - 208 p.
12 Bogdanova A. Analysis of the concepts of "life" and "death" in chinese linguistic culture. // „ORBIS LINGUARUM“, VOLUME 22, ISSUE 2 DOI: https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v22i2.7
13 Qazaq tilinin tүsindirme sozdigi. [Explanatory Dictionary of the Kazakh Language], ed. T. Zhanuzaqov (Almaty: Daik-Press, 2008). [in Kazakh]
14 Qazaq adebi tilinin sozdigi sozdigi [Dictionary of the Kazakh Literary Language]. 15 vols. Vol. 11, comp. Zh. Mankeeva, S. Bizaqov, A. Zhunisbek et al. (Almaty: Arys Publishing House, 2009). [in Kazakh]
15 Akhmet Baitursynuly atyndagy Til bilimi instituty. Qazaq tilinin ulttyq korpusy. [National Corpus of the Kazakh Language]. Avalable at. https://qazcorpus.kz/

Received: 28.12.2025

IRSTI 16.31.41 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp93-108

***A. Madeyeva[1], E. Pogozheva[1], G. Azylbekova[1]**
[1]Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Kazakhstan

PROBLEMS OF TRANSLATING ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS INTO RUSSIAN AND KAZAKH: A REVIEW OF SET EXPRESSIONS DENOTING HUMAN STATES

The translation of English phraseological units into Russian and Kazakh is a relevant issue in modern linguistics, translation studies and intercultural communication. Phraseological units denoting human states are especially important because they express not only direct semantic meaning but also emotional evaluation, figurative imagery and linguocultural experience. This

ISSN 2788-7979 (online)
theoretical review and comparative analysis focuses on English set expressions that describe psychological, emotional, physical and intellectual states of a person. The study examines the main difficulties that arise when such phraseological units are translated into Russian and Kazakh. These difficulties include the absence of full equivalents, transformation of metaphorical images, loss of emotional colouring, cultural differences and context-dependent interpretation. The article also considers the main translation strategies used to render human-state phraseological units, including full equivalence, partial equivalence, functional equivalence, descriptive translation, contextual translation and linguocultural adaptation. The review shows that successful translation requires attention not only to lexical meaning but also to idiomaticity, figurative structure, emotional intensity and cultural acceptability. Therefore, the study of English phraseological units denoting human states contributes to comparative phraseology, translation theory and linguocultural analysis.

Key words: phraseological units; English idioms; translation problems; Russian language; Kazakh language; human states; linguocultural analysis.

INTRODUCTION

Phraseological units are one of the most culturally marked layers of language because they preserve collective experience, national worldview and figurative ways of thinking. Unlike free word combinations, phraseological units are reproduced in speech as ready-made expressions and often have a meaning that cannot be understood through the direct interpretation of their individual components. This feature makes them both expressive and difficult to translate. In English, such expressions as *to be over the moon*, *to lose one's head*, *to be under the weather* or *to have butterflies in one's stomach* do not function as simple lexical combinations; they represent figurative meanings shaped by cultural, emotional and communicative experience. Recent studies on idiomatic expressions also show that idioms are difficult to identify and interpret because their meaning may depend on the interaction between literal form, figurative meaning and context [1].

Although delimited from other units of language and approaches to the study of phraseology, the most fundamental question is: how does one define a phraseological unit? As Dobrovol'skij and Gries suggest, the etymology of the word phrase goes back to the Greek word for speech, though it seems to have been coined in the early nineteenth century. Traditionally, phraseological units have been characterized by such properties as stability, reproducibility, idiomaticity and semantic integrity. In classical phraseological theory, special attention is paid to the degree of semantic fusion between the components of an expression and its overall meaning [2]. N. M. Shansky further developed research in phraseology, emphasizing the stability and reproducibility of fixed expressions, as well as their structural-semantic features in various semantic and narrative contexts [3]. A. V. Kunin's works are especially oriented toward English phraseology, defining idioms or phraseological units as stable word combinations with fully or partially transferred, that is, idiomatic, meaning [4]. Of significance for Kazakh and comparative phraseology is also the work of U. K. Abisheva, who draws attention to the semantic interpretation, contextual explanation and linguocultural nature of idiomatic expressions [5]. These various theories are important for the present study because English phraseological units denoting human states often function as semantically indivisible expressions whose meanings can no longer be translated phrase by phrase or in a word-for-word manner.

The relevance of this topic is magnified by the fact that phraseological units abound in colloquial speech, literary works, mass media, public discourse and translation practice. They render speech more vivid and culturally loaded, but at the same time complicate the work of translators and language learners. In media and public discourse, phraseological units may carry social values, emotional attitudes and culturally shared evaluations. Their translation must therefore be sensitive not only to the lexical meaning of the expression but also to its image, style, emotional tone and communicative function. The phraseological picture of the world is a corollary of the question of how a society describes the world to itself through stable figurative expressions [6].

English phraseological units denoting human states are especially important for translation analysis. Human states include psychological, emotional, physical and intellectual conditions, such

ISSN 2788-7979 (online)

as anxiety, fear, joy, anger, tiredness, weakness, confusion, hesitation and mental tension. These states are often expressed metaphorically rather than directly. For example, anger may be represented through color, heat, pressure or bodily reaction; fear may be expressed through loss of control or physical stiffness; joy may be represented through upward movement or height. Research on emotion-related idioms shows that such expressions may contain both universal conceptual patterns and culturally specific metaphorical models [7].

The translation of English phraseological units into Russian and Kazakh is a complex issue because these languages belong to different typological and cultural systems. English is a Germanic language, Russian is a Slavic language, and Kazakh is a Turkic language. As a result, the same human state may be expressed through different images in each language. For instance, English may use body-based or color-based idioms, Russian often uses components such as *душа*, *сердце*, *кровь* and *голова*, while Kazakh frequently relies on culturally significant components such as *көңіл*, *жан*, *жүрек*, *бас*, *төбе* and *ес*. Studies of idiomatic expressions in different languages confirm that the recognition and interpretation of idioms depend strongly on semantic structure, context and language-specific patterns [8].

In the context of Kazakhstan, the comparison of English, Russian and Kazakh phraseological units is particularly significant because multilingual communication is a common linguistic reality. Russian and Kazakh often function together in educational, academic, media and everyday contexts, while English is increasingly important in international communication, education and translation practice. Therefore, the translation of English phraseological units into Russian and Kazakh is not only a linguistic problem but also an intercultural one. The comparison of phraseological units across Kazakh, Russian and English makes it possible to reveal how different linguistic communities encode social behavior, emotions and states through stable expressions [9].

Although English, Russian and Kazakh phraseological units have been studied from different linguistic perspectives, the translation of English phraseological units denoting human states into both Russian and Kazakh still requires more focused analysis. Existing studies often examine idioms in one language pair or concentrate on general phraseological equivalence. However, less attention has been paid to the simultaneous comparison of Russian and Kazakh renderings of English expressions that describe psychological, emotional, physical and intellectual states.

One of the main problems in the translation of phraseological units is the lack of full equivalents. Sometimes, there are expressions with similar meaning and similar imagery in English, Russian and Kazakh. For instance, to be in two minds can be rendered in Russian as колебаться or быть в нерешительности and in Kazakh as екі ойлы болу. The Kazakh rendering preserves the image of divided thought more directly, whereas the Russian rendering primarily preserves the semantic meaning. However, quite often the metaphorical image present in the original is changed. For instance, the English expression to have butterflies in one's stomach can be rendered descriptively in Russian as волноваться and in Kazakh as қобалжу, whereas жүрегі алып-ұшу may function as a more idiomatic Kazakh functional analogue. Thus, the descriptive renderings preserve the core meaning, while the functional analogue retains a greater degree of figurative and emotional force. This makes it clear that linguocultural analysis is needed in order to understand how phraseological meaning in general is organized and transferred [10].

Another important problem in translating phraseological units between different languages is a certain loss of emotional colouring. Often, a phraseological unit carries, besides its meaning, a certain intensity, additional evaluation and expressive force. In that case, if the idiom is rendered only descriptively, that is, without preserving its idiomatic form, part of its emotional effect and idiomatic emphasis is liable to be lost. For instance, to be scared stiff can be rendered as очень испугаться or қатты қорқу, where again the physical imagery of stiffness is lost. Quite often, a phraseological unit expresses some emotion through the image of colour. To see red, for example, expresses anger through such a colour-based image. It is therefore not very useful to look for a literal equivalent; instead, one may resort to an expression connected with rage, emotional heat or even the state of losing self-control. Establishing a close relation between language, body, cognition and the experience of emotion has much to do with these interpretations [11].

ISSN 2788-7979 (online)

This is why, in what follows, we would like to review the basic problems connected with the translation of English phraseological units denoting different states of a human being into Russian and Kazakh and to establish the most common translation strategies available for their interpretation. We concentrate on the problems arising from the translation of phraseological units that express psychological, emotional, physical and intellectual states of a person. The objectives of the article are as follows: to describe English phraseological units denoting human states as a specific translation-related group; to classify, in a tentative way, selected phraseological units according to the psychological, emotional, physical and intellectual states of a human being they express; to compare their equivalents in Russian and Kazakh and to see how they agree or differ from each other as well as from their English sources; to trace the main points of difficulty in the translation of phraseological units; and to examine their rendering in the light of varying moods, attitudes and cultural standards of the languages involved. Phraseological units belong to the wider category of multiword expressions, and their translation requires a structured analytical approach that considers semantics, idiomaticity, context and cross-cultural variation [12].

The novelty of this study lies in identifying target-language asymmetry within a single English–Russian–Kazakh analytical framework. The same English phraseological unit may require different translation strategies in Russian and Kazakh even when its core semantic meaning is preserved. The study further operationalizes this comparison through explicit equivalence criteria and a stepwise translation decision model linking semantic class, metaphorical image, lexicographic evidence and translation-strategy choice. Thus, the contribution lies not only in the three-language comparison itself but also in demonstrating unit-level asymmetry between the two target languages. The conceptual framework of the study is presented in Figure 1.

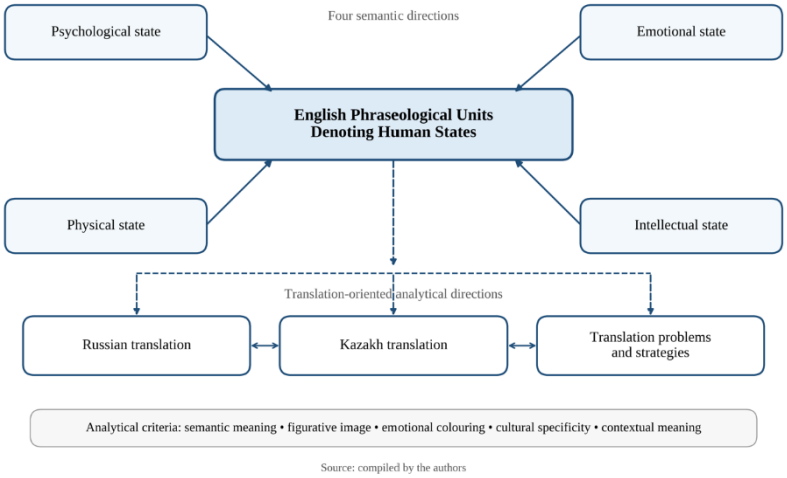

Figure 1. Conceptual framework of the study

MATERIALS AND METHODS

This study is a non-systematic theoretical review combined with a qualitative comparative translation analysis. It does not claim systematic-review status, exhaustive database coverage or statistical representativeness. The research does not set the goal of experimental investigation or corpus statistics, but rather systematizes theoretical and practical problems pertaining to the translation of idiomatic and set expressions. The foundation of its methodology is the descriptive analysis of phraseological meaning, the semantic grouping of the selected units, the comparative view of translation equivalents and the interpretation of linguocultural differences. This approach is appropriate because the translation of phraseological units involves not only lexical meaning but also figurative structure, semantic content, emotional colouring, cultural associations and contextual function. Present research into translation and phraseology also lays considerable stress on the necessity of a descriptive and interpretative approach to the problem of translation, since it tends to

ISSN 2788-7979 (online)

vary according to genre, culture and the degree of equivalence between the two languages at hand [13].

The theoretical review drew on 14 academic and theoretical sources [1–14] selected for their direct relevance to phraseology, idiom translation, multiword expressions and linguocultural analysis. Recent empirical and theoretical studies were prioritized, while classical works were retained where necessary for conceptual grounding. Four lexicographic reference sources were used separately to verify the phraseological status, semantic meaning and Russian and Kazakh renderings of the selected units. The review component was therefore targeted and interpretative rather than systematic.

The analytical material comprised a purposive sample of 15 English phraseological units denoting human states: to be on edge, to be under pressure, to be at one's wit's end, to be over the moon, to see red, to be down in the dumps, to be scared stiff, to be under the weather, to be dead tired, to be on one's last legs, to sleep like a log, to be in two minds, to rack one's brains, to have butterflies in one's stomach, and to lose one's head. The units were selected according to four inclusion criteria: (1) they denoted a psychological, emotional, physical or intellectual state; (2) they were attested in authoritative phraseological or idiomatic dictionaries; (3) their Russian and Kazakh renderings could be verified using relevant lexicographic sources; and (4) they illustrated one or more of the translation strategies examined in the study. Free word combinations, highly specialized terms, obsolete expressions not supported by lexicographic evidence, and expressions unrelated to human states were excluded. The sample was designed for qualitative comparative analysis rather than statistical generalization.

Several complementary methods were used in the study: descriptive analysis, semantic grouping, comparative translation analysis and linguocultural interpretation. Each English phraseological unit was compared separately with its Russian and Kazakh renderings in terms of semantic meaning, figurative image, emotional colouring and cultural naturalness. Translation strategies were operationalized as follows. Full equivalence was identified when the source and target phraseological units coincided in their core meaning, figurative image and idiomatic or expressive value. Partial equivalence was identified when the core meaning was preserved but the metaphorical image, lexical structure or expressive intensity differed to some extent. Functional equivalence referred to a target-language phraseological unit that performed the same semantic and communicative function but relied on a different metaphorical image. Descriptive translation referred to a non-idiomatic paraphrase that transmitted the meaning of the source expression without preserving its phraseological form. Contextual translation was used when the appropriate rendering depended on the particular contextual meaning of a polysemous expression. Linguocultural adaptation referred to replacement of the original image by a culturally conventional target-language expression in order to preserve pragmatic and emotional effect.

The phraseological status and meaning of the English units were checked against established English [15] and English–Russian phraseological reference works [16]. Russian equivalents were additionally verified using the Phraseological Dictionary of the Russian Language [17], while Kazakh equivalents were checked against I. Kenesbayev's Phraseological Dictionary of the Kazakh Language [18]. A Russian or Kazakh rendering was treated as a phraseological equivalent only when its idiomatic use was supported by the relevant lexicographic source. Where no established phraseological equivalent was available, the rendering was classified as descriptive, contextual or linguoculturally adapted rather than as a full phraseological equivalent.

Particular emphasis is placed on three aspects: (1) whether the meaning of the source-language phraseological unit is preserved in the target language; (2) whether the original metaphorical image of the source-language phraseological unit is preserved, transformed or replaced; and (3) whether the emotional and cultural effect of the source-language phraseological unit is appropriate in the target language. These features make it possible to detect the basic problems of translating English phraseological expressions denoting human states and to reveal the most appropriate methods for their interpretation in Russian and Kazakh. The main stages of the research design are presented in Table 1.

ISSN 2788-7979 (online)

Table 1 – Research design and stages of analysis

№	Stage Procedure	Analytical focus	Expected result
1	Selection of English phraseological units	Human-state meaning	Initial list of idioms
2	Semantic grouping	Psychological, emotional, physical, intellectual states	Four semantic categories
3	Russian and Kazakh equivalent search	Meaning, image, naturalness	Translation variants
4	Translation analysis	Equivalence, description, context	Translation strategy types
5	Linguocultural interpretation	Cultural image and metaphor	Explanation of similarities and differences

RESULTS

The comparative analysis of English phraseological units denoting human states revealed several important results concerning their semantic classification, translation equivalence and linguocultural adaptation in Russian and Kazakh. Since the study is based on a theoretical and comparative review, the findings are interpreted primarily as qualitative patterns within the purposively selected sample of 15 phraseological units. Simple descriptive counts are used only to summarize the distribution of translation strategies and do not imply statistical representativeness or generalizability to English, Russian or Kazakh phraseology as a whole.

First, the selected English phraseological units were grouped into four main semantic categories: psychological, emotional, physical and intellectual states. Psychological-state phraseological units refer to anxiety, pressure, stress, fear, inner instability and loss of emotional balance. Examples such as to be on edge, to be under pressure and to be at one's wit's end show that English often represents psychological discomfort through the images of pressure, limit, tension or loss of control. In Russian, these meanings are commonly rendered by expressions such as быть на нервах, быть под давлением and быть в полной растерянности. In Kazakh, they may be expressed through дегбірі қашу, қысымда болу and не істерін білмеу. The result shows that psychological states are usually preserved at the level of meaning, but the figurative image is often changed or weakened in translation.

Second, emotional-state phraseological units were found to have the highest degree of figurative expressiveness. Expressions such as to be over the moon, to see red, to be down in the dumps and to be scared stiff demonstrate that English frequently uses spatial, colour-based and bodily images to describe emotional reactions. In Russian and Kazakh, these meanings can often be transferred through functional equivalents rather than literal translation. For example, to be over the moon corresponds to быть на седьмом небе in Russian and төбесі көкке жету in Kazakh. Although the metaphorical images are not identical, all three expressions convey the idea of strong joy and emotional elevation. This indicates that functional equivalence is often more effective than literal equivalence in translating emotional phraseological units.

Third, the analysis of physical-state phraseological units showed that descriptive translation is frequently required. Expressions such as to be under the weather, to be dead tired, to be on one's last legs and to sleep like a log refer to illness, tiredness, weakness and bodily condition. Some of them can be rendered through expressive equivalents, for example, to be dead tired as устать до смерти in Russian and әбден шаршау in Kazakh. However, other expressions, such as to be under the weather, do not have direct phraseological equivalents in Russian or Kazakh and therefore require descriptive translation, such as плохо себя чувствовать and өзін жайсыз сезіну. This result confirms that physical-state idioms may lose part of their original imagery when translated into typologically and culturally different languages.

Fourth, intellectual-state phraseological units showed different degrees of equivalence across the three languages. The expression to rack one's brains has idiomatic counterparts in Russian (ломать голову) and Kazakh (бас қатыру), which preserve a closely related head- or brain-based

ISSN 2788-7979 (online)

conceptual image. By contrast, to be in two minds is more naturally rendered in Russian as колебаться or быть в нерешительности, whereas Kazakh allows the structurally and figuratively closer expression екі ойлы болу. This contrast demonstrates that equivalence should be assessed separately for Russian and Kazakh rather than assigned uniformly across all three languages. The main comparative results by semantic group are summarized in Table 2.

Table 2 – Summary of comparative results by semantic group

Semantic group	Main human state expressed	Typical English examples	Russian translation tendency	Kazakh translation tendency	Main result
Psychological states	Anxiety, stress, pressure, inner instability	to be on edge; to be at one's wit's end	Often rendered through nervousness, pressure or confusion	Often rendered through anxiety, pressure or inability to act	Meaning is usually preserved, but the original image is often transformed or weakened.
Emotional states	Joy, anger, fear, sadness, envy	to be over the moon; to see red; to be scared stiff	Frequently rendered through expressive idiomatic equivalents	Frequently rendered through culturally natural figurative expressions	Functional equivalence is usually more effective than literal translation.
Physical states	Illness, tiredness, weakness, bodily condition	to be under the weather; to be dead tired	Often translated descriptively or through intensifiers	Often translated descriptively with natural Kazakh expressions	Descriptive translation is common when no direct idiomatic equivalent exists.
Intellectual states	Hesitation, confusion, mental effort, loss of words	to be in two minds; to rack one's brains	May be rendered either descriptively or through close head-/mind-based phraseological equivalents	Often has close equivalents based on ой and бас imagery	This group shows mixed equivalence: some head- and mind-based expressions have close phraseological counterparts, whereas others require descriptive rendering in one of the target languages.

DISCUSSION

The discussion interprets the observed translation patterns from semantic, comparative and linguocultural perspectives, with particular attention to differences between Russian and Kazakh renderings.

English phraseological units denoting human states as a translation problem. English phraseological units are challenging to translate because they combine idiomatic meaning, figurative imagery, emotional evaluation and cultural connotation. For example, to be over the moon denotes intense happiness, whereas to have butterflies in one's stomach expresses nervousness, excitement or emotional tension. The translator renders this by first grasping the idiomatic meaning and then searching for an equivalent in Russian and Kazakh.

Phraseological units convey both meaning and figurative imagery. A purely semantic rendering may preserve the general idea while losing part of the original image and emotional force. Thus, to be scared stiff can be rendered into Russian as очень испугаться and into Kazakh as қатты қорқу. However, although these variants suggest the connotation of fear, they do not reproduce the bodily image of stiffness. In such cases, the problem posed to the translator is whether the first consideration should be the fullness of the meaning, the degree of fright expressed or the preservation of the image.

Another major translation problem is that Russian and Kazakh do not always provide a conventional phraseological equivalent for a given English expression. Some units have close

ISSN 2788-7979 (online)

functional counterparts, whereas others require descriptive translation. Thus, to be in two minds demonstrates an asymmetrical relationship between the two target languages. In Kazakh, екі ойлы болу preserves the image of divided thought relatively closely. In Russian, however, more natural renderings are колебаться or быть в нерешительности, which preserve the meaning but not the original figurative structure. This example illustrates why semantic and figurative equivalence should be assessed independently. The English formula to have butterflies in one's stomach is more difficult to transfer because, although the image is vivid, it is perhaps not so natural in Russian or Kazakh. In Russian, the expression is commonly rendered descriptively as волноваться or испытывать волнение. In Kazakh, қобалжу functions as a descriptive rendering, whereas жүрегі алып-ұшу may serve as a functional idiomatic analogue depending on the context. Therefore, the two Kazakh variants should not be treated as the same type of equivalence.

Similarity of form may not mean similarity of concept. In other words, two phrases of similar appearance may have different force and emotional tone in their respective settings, since their associations and contexts may also differ. For this reason, the translator of phraseological units is obliged to go beyond dictionary equivalents in order to maintain a balance between meaning, grammaticality, idiomatic usage and cultural association.

The above cases all have bearing not only on the phraseological unit itself but also on the idiomatic allusion to a specific human state. The risks incurred in translating English phraseological units that imply human states include, in the first instance, literal translation, which may lead to distortion or loss of idiomatic meaning.

Semantic classification of English phraseological units denoting human states. For the purposes of this review, English phraseological units denoting human states can be divided into four semantic groups: psychological state, emotional state, physical state and intellectual state. This classification is useful because it allows the researcher to distinguish different types of inner and outer human conditions and to analyze whether they are translated into Russian and Kazakh through similar or different phraseological mechanisms. The classification of selected English phraseological units and their Russian and Kazakh renderings is presented in Table 3.

Table 3 – Classification of English phraseological units denoting human states and their Russian and Kazakh translations

Semantic group	**English phraseological unit**	**Russian translation**	**Russian strategy**	**Kazakh translation**	**Kazakh strategy**
Psychological	to be on edge	быть на нервах	functional equivalence	дегбірі қашу	functional equivalence
Psychological	to be at one's wit's end	быть в полной растерянности / не знать, что делать	descriptive translation	не істерін білмеу	descriptive translation
Emotional	to be over the moon	быть на седьмом небе	functional equivalence	төбесі көкке жету	functional equivalence
Emotional	to see red	прийти в ярость	functional equivalence	ашуға булығу	functional equivalence
Physical	to be under the weather	плохо себя чувствовать	descriptive translation	өзін жайсыз сезіну	descriptive translation
Physical	to be dead tired	устать до смерти	partial equivalence	әбден шаршау	descriptive translation
Intellectual	to be in two minds	колебаться / быть в нерешительности	descriptive translation	екі ойлы болу	partial equivalence
Intellectual	to rack one's brains	ломать голову	partial equivalence	бас қатыру	partial equivalence

Table 3 shows that translation equivalence must be evaluated separately for Russian and Kazakh. The same English phraseological unit may have an idiomatic or functional equivalent in one target language but require descriptive translation in the other. Functional equivalence is particularly

ISSN 2788-7979 (online)

visible when the target languages preserve the emotional or communicative function of the English unit through a different metaphorical image, whereas descriptive translation becomes necessary when no conventional phraseological equivalent is available.

A descriptive count of the eight illustrative units presented in Table 3 shows that functional equivalence accounts for 3 of 8 cases (37.5%), descriptive translation for 3 of 8 cases (37.5%), and partial equivalence for 2 of 8 cases (25.0%) in both Russian and Kazakh. However, the aggregate frequencies conceal important unit-level asymmetry. For to be dead tired, Russian is classified as partial equivalence whereas Kazakh requires descriptive translation; for to be in two minds, the reverse pattern is observed. Thus, the main cross-linguistic difference concerns the strategy assigned to individual phraseological units rather than the overall frequency of strategy types in this illustrative subset.

Main translation problems and strategies. The first major translation problem is the absence of a full equivalent. This occurs when the target language does not have a phraseological unit with the same meaning, image and emotional effect. The expression *to have butterflies in one's stomach* is a typical example. It denotes nervous excitement or anxiety, but its literal image is not equally conventional in Russian and Kazakh. Therefore, the translator may use the descriptive rendering волноваться in Russian and қобалжу in Kazakh, whereas жүрегі алып-ұшу may function as a Kazakh functional idiomatic analogue. In each case, the translation strategy should be identified according to whether only the core meaning or also the figurative and expressive force is preserved.

The second problem is the difference in metaphorical image. In many cases, the same human state is conceptualized through different images in different languages. The expression *to be over the moon* can be translated as *быть на седьмом небе* and *төбесі көкке жету*. All three expressions denote strong joy, but their images are not identical. English uses the image of being above the moon, Russian refers to the seventh heaven, and Kazakh uses an upward image connected with the top of the head reaching the sky. This demonstrates that functional equivalence can be stronger than literal equivalence.

The third problem is the loss of emotional colouring. English phraseological units often have a strong expressive power. When they are translated by neutral words, this emotional intensity may be lost. For instance, to be scared stiff may be rendered descriptively as очень испугаться or қатты қорқу, but these variants weaken the bodily image of stiffness. A more expressive Russian rendering, such as от страха онеметь, preserves more of the original emotional and figurative force. The present investigation of metaphorical collocations additionally makes clear that it is difficult to find clear boundaries around figurative expressions, which occupy a grey area between completely free combinations, collocations and idioms. This is relevant for translation, since figurative use involves both the necessity of interpreting semantic meaning and the need to "tune in" to the stylistic elements often present.

The fourth problem is dependent upon context. Some English phraseological units may have more than one translation depending on the situation. The expression to lose one's head might mean to get confused, to panic, to lose self-control or even to act irrationally; thus, in Russian, we could use as translations растеряться, потерять самообладание, запаниковать or испугаться. In Kazakh, we can use абдырап қалу, есін жоғалту or өзін ұстай алмау, depending on the context. A mechanical choice of equivalents is thus not possible, and the correct one depends upon knowing which of the suggested meanings is paramount.

The fifth problem is cultural markedness. Some phraseological units contain images that are natural in English but less natural in Russian or Kazakh. The expression to be under the weather is usually rendered descriptively with phrases like плохо себя чувствовать or өзін жайсыз сезіну, or by an idiomatic phrase with an equivalent meaning. We cannot render weather literally because the image will not function idiomatically. The translator must be willing to dispense with the original image if it ceases to sound natural in the target language.

The sixth problem involves the danger of literal translation. Where the problem of equivalence is settled, the phrase to see red may speak directly of anger, but only if the target language contains an idiom based upon colour. It may be that the literal use of the word red gives an undefined quality,

ISSN 2788-7979 (online)

and in fact we may fail to reproduce the effect of the original adequately. The translator, therefore, must first determine whether the second language has a functioning idiom to convey the idea of anger. The main translation problems are set forth in Table 4.

Table 4 – Translation problems and strategies in rendering English phraseological units into Russian and Kazakh

Translation problem	English example	Russian rendering	Kazakh rendering	Recommended strategy
No full equivalent	*to have butterflies in one's stomach*	волноваться	қобалжу / жүрегі алып-ұшу	descriptive translation / functional analogue
Different metaphor	*to be over the moon*	быть на седьмом небе	төбесі көкке жету	functional equivalence
Loss of emotion	*to be scared stiff*	очень испугаться	қатты қорқу	descriptive translation with intensifier
Context dependence	*to lose one's head*	растеряться / потерять самообладание	абдырап қалу / есін жоғалту	contextual translation
Cultural markedness	*to be under the weather*	плохо себя чувствовать	өзін жайсыз сезіну	descriptive translation
Literal translation risk	*to see red*	прийти в ярость	ашуға булығу	functional equivalence

As shown in Table 4, the right strategy is predicated on the relation of the source expression to the resources available in the target language. If the relation is close in meaning and image, a full or near equivalent may be possible. If the meaning is close but the image differs, a functional equivalent may be the best option. If there is no idiomatic equivalent, descriptive translation or linguocultural adaptation may be required. If the meaning varies with context, contextual translation will be required. The sequence of decisions for translating English phraseological units is illustrated in Figure 2.

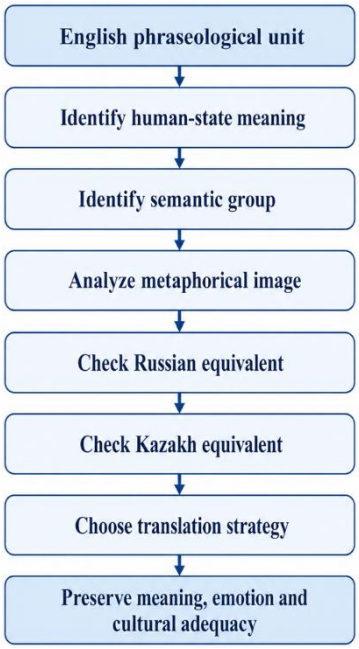

Figure 2 – Translation decision model for English phraseological units

In deciding how to express an English phraseological unit in Russian or Kazakh, the first step is to determine whether it conveys a psychological, emotional, physical or intellectual state. What image does the metaphor evoke? Do Russian and Kazakh possess valid and natural equivalents? The translator's final decision should preserve, as much as possible, the degree of meaning, emotional effect and cultural adequacy.

ISSN 2788-7979 (online)

Comparative and linguocultural interpretation. The comparison of English, Russian and Kazakh phraseological units shows that all three languages use figurative means to describe human states. However, the dominant images and components are not always the same. English often uses body-based idioms, color metaphors, spatial images, pressure metaphors and weather-related expressions. Examples include *to lose one's head*, *to see red*, *to be over the moon*, *to be under pressure* and *to be under the weather*. These expressions show that English phraseology frequently represents human states through physical position, bodily reaction, color and external environment.

Russian phraseology often uses components such as *душа*, *сердце*, *кровь*, *голова*, *лицо*, *руки* and *ноги*. These components reflect the tendency to conceptualize emotional and psychological states through the inner world of a person and visible bodily reactions. For example, *душа не на месте* expresses anxiety, *кровь закипела* expresses anger, *потерять голову* expresses confusion or loss of control, and *волосы дыбом* expresses fear. These expressions show that Russian equivalents may preserve the general meaning of English idioms, but they often use different cultural and bodily images.

Kazakh phraseology often relies on components such as *көңіл*, *жан*, *жүрек*, *бас*, *төбе*, *түс* and *ес*. These components are culturally significant because they connect emotional state, inner feeling, mental activity and social behavior. For example, *көңілі түсу* expresses sadness or disappointment, *төбесі көкке жету* expresses joy, *жүрегі алып-ұшу* expresses nervous excitement, *есін жоғалту* expresses loss of control, and *басы қату* expresses confusion or mental difficulty. These examples show that Kazakh translations should sound natural within Kazakh linguistic and cultural norms rather than mechanically copy English imagery.

One extreme to be avoided is a literal translation of an idiom which misses the idiomatic meaning and distorts it. The other extreme is the overneutralized idiom, where an expressive idiom turns into a plain word and loses its charm. Our strategy should aim to keep the main meaning intact, resulting in a natural target-language version, and also retain figurative and emotional force where possible. For Russian, we can often pick the right idiomatic words with higher expressive value. For Kazakh, we might need to choose a stable expression guided by the culture of the target language rather than simply translating the English metaphor. Overall, the analysis confirms that phraseological translation should be treated as a multilayered process in which semantic accuracy, figurative structure, expressive force and cultural naturalness are considered together. This perspective explains why Russian and Kazakh may require different strategies for the same English unit.

CONCLUSION

This study examined a purposive sample of 15 English phraseological units denoting psychological, emotional, physical and intellectual states and compared their Russian and Kazakh renderings. The analysis shows that translation equivalence is target-language specific: the same English phraseological unit may be rendered through a functional or partial equivalent in one language and through descriptive translation in the other. The main difficulties identified in the selected material concern the absence of full equivalents, changes in metaphorical imagery, loss of emotional colouring, context dependence, cultural markedness and the risk of literal translation.

The findings support a layered translation approach in which semantic meaning, figurative image, expressive force and cultural naturalness are evaluated separately before a translation strategy is selected. A key contribution of the comparison is the identification of unit-level asymmetry between Russian and Kazakh renderings, which is incorporated into the proposed translation decision model. Because the analysis is based on a small purposive sample (n = 15), the findings should be interpreted as qualitative patterns within the selected material rather than as statistically representative tendencies of English, Russian or Kazakh phraseology.

REFERENCES

1 Zeng, Z. Idiomatic Expression Identification using Semantic Compatibility / Z. Zeng, S. Bhat // Transactions of the Association for Computational Linguistics. – 2021. – Vol. 9. – P. 1546–1562. – DOI: 10.1162/tacl_a_00442.
2 Vinogradov, V. V. On the Main Types of Phraseological Units in the Russian Language / V. V. Vinogradov // Lexicology and Lexicography: Selected Works. – Moscow : Pravda, 1977.
3 Shansky, N. M. Phraseology of the Modern Russian Language / N. M. Shansky. – Moscow : URSS, 2010.
4 Kunin, A. V. Phraseology of the Modern English Language / A. V. Kunin. – Moscow : Ripol Classic, 1972.
5 Abisheva, K. M. Integrative Method of Multilingual Semantization of Phraseology / K. M. Abisheva, G. K. Zhumasheva, A. B. Nurgazina, G. O. Kuntubaeva // Norwegian Journal of Development of the International Science. – 2021. – No. 54-4. – P. 44–47.
6 Odanova, S. Phraseological picture of the world in the texts of modern mass media / S. Odanova, B. Nurjanova, B. Akkozhina, Z. Kokanova, B. Sadyrbayeva // XLinguae. – 2021. – Vol. 14, No. 2. – P. 120–128. – DOI: 10.18355/XL.2021.14.02.09.
7 Tran, B. T. Universality vs. cultural specificity of anger metaphors and metonymies in English and Vietnamese idioms / B. T. Tran // Russian Journal of Linguistics. – 2022. – Vol. 26, No. 1. – P. 74–94. – DOI: 10.22363/2687-0088-24951.
8 Endalie, D. Deep learning-based idiomatic expression recognition for the Amharic language / D. Endalie, G. Haile, W. Taye // PLOS ONE. – 2023. – Vol. 18, No. 12. – Art. e0295339. – DOI: 10.1371/journal.pone.0295339.
9 Turlybekova, I. National Phraseological Units of Speech Behavior in the Kazakh, Russian and English Languages / I. Turlybekova, S. Nurkenova // Zeitschrift für Slawistik. – 2024. – Vol. 69, No. 1. – P. 70–82. – DOI: 10.1515/slaw-2024-0004.
10 Sabirova, M. Linguocultural aspect of phraseological units (Guanyongyu) in modern Chinese language / M. Sabirova, T. Kalibekuly, R. Jeldybayeva // Global Chinese. – 2024. – Vol. 10, No. 2. – P. 155–173. – DOI: 10.1515/glochi-2024-0016.
11 Garello, S. The role of embodied cognition in action language comprehension in L1 and L2 / S. Garello, F. Ferroni, V. Gallese, M. Ardizzi, V. Cuccio // Scientific Reports. – 2024. – Vol. 14. – Art. 12781. – DOI: 10.1038/s41598-024-61891-w.
12 Miletić, F. Semantics of Multiword Expressions in Transformer-Based Models: A Survey / F. Miletić, S. Schulte im Walde // Transactions of the Association for Computational Linguistics. – 2024. – Vol. 12. – P. 593–612. – DOI: 10.1162/tacl_a_00657.
13 Halimi, S. A. Phraseology and Terminology Challenges and Approach to Translating Divorce Decrees / S. A. Halimi // International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique. – 2025. – Vol. 38. – P. 1921–1934. – DOI: 10.1007/s11196-024-10239-8.
14 Koźbiał, D. Phraseological Profiling of English and Polish Judicial Eurolects Through Pattern Grammar: An Exploratory Corpus-Based Study / D. Koźbiał // International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique. – 2026. – Vol. 39. – P. 807–842. – DOI: 10.1007/s11196-025-10359-9.
15 Ayto, J. From the Horse’s Mouth: Oxford Dictionary of English Idioms / J. Ayto, ed. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2009.
16 Kunin, A. V. Anglo-russkii frazeologicheskii slovar': okolo 20 000 frazeologicheskikh edinits [English-Russian Phraseological Dictionary: About 20,000 Phraseological Units] / A. V. Kunin. – 4th rev. and enl. ed. – Moscow: Russkii Yazyk, 1984.
17 Frazeologicheskii slovar' russkogo yazyka: svyshe 4000 slovarnykh statei [Phraseological Dictionary of the Russian Language: More than 4,000 Dictionary Entries] / ed. by A. I. Molotkov. – 4th ed. – Moscow: Russkii Yazyk, 1986.

ISSN 2788-7979 (online)

18 Kenesbayev, I. Qazaq tilinin frazeologiyalyq sozdigi [Phraseological Dictionary of the Kazakh Language]. – Almaty: Gylym, 1977.

Received: 29.06.2026

Ағылшын фразеологиялық бірліктерін орыс және қазақ тілдеріне аудару мәселелері: адамның күйін білдіретін тұрақты тіркестерге шолу

*А. Мадеева[1], Е. Погожева[1], Г. Азылбекова[1]
[1]Торайғыров университеті, Павлодар, 140000, Қазақстан

Ағылшын фразеологиялық бірліктерін орыс және қазақ тілдеріне аудару қазіргі лингвистика, аударматану және мәдениетаралық коммуникация салаларындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Адамның күйін білдіретін фразеологиялық бірліктер ерекше маңызды, себебі олар тек тура семантикалық мағынаны ғана емес, сонымен қатар эмоциялық бағалауды, бейнелі образды және лингвомәдени тәжірибені де білдіреді. Бұл шолу мақаласында адамның психологиялық, эмоционалдық, физикалық және интеллектуалдық күйлерін сипаттайтын ағылшын тіліндегі тұрақты тіркестер қарастырылады. Зерттеуде мұндай фразеологиялық бірліктерді орыс және қазақ тілдеріне аудару барысында туындайтын негізгі қиындықтар талданады. Бұл қиындықтарға толық баламалардың болмауы, метафоралық образдардың өзгеруі, эмоциялық реңктің жоғалуы, мәдени айырмашылықтар және мағынаның контекстке тәуелді түсіндірілуі жатады. Мақалада сондай-ақ адамның күйін білдіретін фразеологиялық бірліктерді аударуда қолданылатын негізгі аударма стратегиялары қарастырылады, олардың ішінде толық балама, жартылай балама, функционалдық балама, сипаттамалы аударма, контекстік аударма және лингвомәдени бейімдеу бар. Шолу нәтижелері сәтті аударма үшін тек лексикалық мағынаға ғана емес, сонымен бірге идиомалық сипатқа, бейнелі құрылымға, эмоциялық қарқындылыққа және мәдени табиғилыққа назар аудару қажет екенін көрсетеді. Сондықтан адамның күйін білдіретін ағылшын фразеологиялық бірліктерін зерттеу салыстырмалы фразеологияға, аударма теориясына және лингвомәдени талдауға үлес қосады.

Кілт сөздер: фразеологиялық бірліктер; ағылшын идиомалары; аударма мәселелері; орыс тілі; қазақ тілі; адамның күйі; лингвомәдени талдау.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Zeng, Z. Idiomatic Expression Identification using Semantic Compatibility / Z. Zeng, S. Bhat // Transactions of the Association for Computational Linguistics. – 2021. – Vol. 9. – P. 1546–1562. – DOI: 10.1162/tacl_a_00442.
2 Виноградов, В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов // Лексикология и лексикография: избранные труды. – М.: Правда, 1977.
3 Шанский, Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М.: URSS, 2010.
4 Кунин, А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. – М.: Рипол Классик, 1972.
5 Abisheva, K. M. Integrative Method of Multilingual Semantization of Phraseology / K. M. Abisheva, G. K. Zhumasheva, A. B. Nurgazina, G. O. Kuntubaeva // Norwegian Journal of Development of the International Science. – 2021. – No. 54-4. – P. 44–47.
6 Odanova, S. Phraseological picture of the world in the texts of modern mass media / S. Odanova, B. Nurjanova, B. Akkozhina, Z. Kokanova, B. Sadyrbayeva // XLinguae. – 2021. – Vol. 14, No. 2. – P. 120–128. – DOI: 10.18355/XL.2021.14.02.09.
7 Tran, B. T. Universality vs. cultural specificity of anger metaphors and metonymies in English and Vietnamese idioms / B. T. Tran // Russian Journal of Linguistics. – 2022. – Vol. 26, No. 1. – P. 74–94. – DOI: 10.22363/2687-0088-24951.

8 Endalie, D. Deep learning-based idiomatic expression recognition for the Amharic language / D. Endalie, G. Haile, W. Taye // PLOS ONE. – 2023. – Vol. 18, No. 12. – Art. e0295339. – DOI: 10.1371/journal.pone.0295339.
9 Turlybekova, I. National Phraseological Units of Speech Behavior in the Kazakh, Russian and English Languages / I. Turlybekova, S. Nurkenova // Zeitschrift für Slawistik. – 2024. – Vol. 69, No. 1. – P. 70–82. – DOI: 10.1515/slaw-2024-0004.
10 Sabirova, M. Linguocultural aspect of phraseological units (Guanyongyu) in modern Chinese language / M. Sabirova, T. Kalibekuly, R. Jeldybayeva // Global Chinese. – 2024. – Vol. 10, No. 2. – P. 155–173. – DOI: 10.1515/glochi-2024-0016.
11 Garello, S. The role of embodied cognition in action language comprehension in L1 and L2 / S. Garello, F. Ferroni, V. Gallese, M. Ardizzi, V. Cuccio // Scientific Reports. – 2024. – Vol. 14. – Art. 12781. – DOI: 10.1038/s41598-024-61891-w.
12 Miletić, F. Semantics of Multiword Expressions in Transformer-Based Models: A Survey / F. Miletić, S. Schulte im Walde // Transactions of the Association for Computational Linguistics. – 2024. – Vol. 12. – P. 593–612. – DOI: 10.1162/tacl_a_00657.
13 Halimi, S. A. Phraseology and Terminology Challenges and Approach to Translating Divorce Decrees / S. A. Halimi // International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique. – 2025. – Vol. 38. – P. 1921–1934. – DOI: 10.1007/s11196-024-10239-8.
14 Koźbiał, D. Phraseological Profiling of English and Polish Judicial Eurolects Through Pattern Grammar: An Exploratory Corpus-Based Study / D. Koźbiał // International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique. – 2026. – Vol. 39. – P. 807–842. – DOI: 10.1007/s11196-025-10359-9.
15 Ayto, J. From the Horse’s Mouth: Oxford Dictionary of English Idioms / J. Ayto, ed. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2009.
16 Кунин, А. В. Англо-русский фразеологический словарь: около 20 000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1984.
17 Фразеологический словарь русского языка: свыше 4000 словарных статей / под ред. А. И. Молоткова. – 4-е изд. – М.: Русский язык, 1986.
18 Кеңесбаев, І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі: он мыңнан аса фраза қамтылды / І. Кеңесбаев. – Алматы: Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы, 1977.

Материал 29.06.2026 баспаға түсті

Проблемы перевода английских фразеологических единиц на русский и казахский языки: обзор устойчивых выражений, обозначающих состояния человека

*А. Мадеева[1], Е. Погожева[1], Г. Азылбекова[1]
[1]Торайгыров университет, Павлодар, 140000, Казахстан

Перевод английских фразеологических единиц на русский и казахский языки является актуальной проблемой современной лингвистики, переводоведения и межкультурной коммуникации. Фразеологические единицы, обозначающие состояния человека, имеют особое значение, поскольку они выражают не только прямое семантическое значение, но и эмоциональную оценку, образность и лингвокультурный опыт. Данная обзорная статья посвящена английским устойчивым выражениям, описывающим психологические, эмоциональные, физические и интеллектуальные состояния человека. В исследовании рассматриваются основные трудности, возникающие при переводе таких фразеологических единиц на русский и казахский языки. К ним относятся отсутствие полных эквивалентов, трансформация метафорических образов, потеря эмоциональной окраски, культурные различия и контекстно-зависимая интерпретация. В статье также рассматриваются основные переводческие стратегии, используемые для передачи фразеологических единиц, обозначающих состояния человека, включая полную эквивалентность, частичную эквивалентность, функциональную эквивалентность, описательный перевод,

ISSN 2788-7979 (online)

контекстуальный перевод и лингвокультурную адаптацию. Обзор показывает, что успешный перевод требует внимания не только к лексическому значению, но и к идиоматичности, образной структуре, эмоциональной интенсивности и культурной приемлемости. Следовательно, изучение английских фразеологических единиц, обозначающих состояния человека, вносит вклад в сравнительную фразеологию, теорию перевода и лингвокультурный анализ.

Ключевые слова: фразеологические единицы; английские идиомы; проблемы перевода; русский язык; казахский язык; состояния человека; лингвокультурный анализ.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Zeng, Z. Idiomatic Expression Identification using Semantic Compatibility / Z. Zeng, S. Bhat // Transactions of the Association for Computational Linguistics. – 2021. – Vol. 9. – P. 1546–1562. – DOI: 10.1162/tacl_a_00442.
2 Виноградов, В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов // Лексикология и лексикография: избранные труды. – М.: Правда, 1977.
3 Шанский, Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М.: URSS, 2010.
4 Кунин, А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. – М.: Рипол Классик, 1972.
5 Abisheva, K. M. Integrative Method of Multilingual Semantization of Phraseology / K. M. Abisheva, G. K. Zhumasheva, A. B. Nurgazina, G. O. Kuntubaeva // Norwegian Journal of Development of the International Science. – 2021. – No. 54-4. – P. 44–47.
6 Odanova, S. Phraseological picture of the world in the texts of modern mass media / S. Odanova, B. Nurjanova, B. Akkozhina, Z. Kokanova, B. Sadyrbayeva // XLinguae. – 2021. – Vol. 14, No. 2. – P. 120–128. – DOI: 10.18355/XL.2021.14.02.09.
7 Tran, B. T. Universality vs. cultural specificity of anger metaphors and metonymies in English and Vietnamese idioms / B. T. Tran // Russian Journal of Linguistics. – 2022. – Vol. 26, No. 1. – P. 74–94. – DOI: 10.22363/2687-0088-24951.
8 Endalie, D. Deep learning-based idiomatic expression recognition for the Amharic language / D. Endalie, G. Haile, W. Taye // PLOS ONE. – 2023. – Vol. 18, No. 12. – Art. e0295339. – DOI: 10.1371/journal.pone.0295339.
9 Turlybekova, I. National Phraseological Units of Speech Behavior in the Kazakh, Russian and English Languages / I. Turlybekova, S. Nurkenova // Zeitschrift für Slawistik. – 2024. – Vol. 69, No. 1. – P. 70–82. – DOI: 10.1515/slaw-2024-0004.
10 Sabirova, M. Linguocultural aspect of phraseological units (Guanyongyu) in modern Chinese language / M. Sabirova, T. Kalibekuly, R. Jeldybayeva // Global Chinese. – 2024. – Vol. 10, No. 2. – P. 155–173. – DOI: 10.1515/glochi-2024-0016.
11 Garello, S. The role of embodied cognition in action language comprehension in L1 and L2 / S. Garello, F. Ferroni, V. Gallese, M. Ardizzi, V. Cuccio // Scientific Reports. – 2024. – Vol. 14. – Art. 12781. – DOI: 10.1038/s41598-024-61891-w.
12 Miletić, F. Semantics of Multiword Expressions in Transformer-Based Models: A Survey / F. Miletić, S. Schulte im Walde // Transactions of the Association for Computational Linguistics. – 2024. – Vol. 12. – P. 593–612. – DOI: 10.1162/tacl_a_00657.
13 Halimi, S. A. Phraseology and Terminology Challenges and Approach to Translating Divorce Decrees / S. A. Halimi // International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique. – 2025. – Vol. 38. – P. 1921–1934. – DOI: 10.1007/s11196-024-10239-8.
14 Koźbiał, D. Phraseological Profiling of English and Polish Judicial Eurolects Through Pattern Grammar: An Exploratory Corpus-Based Study / D. Koźbiał // International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique. – 2026. – Vol. 39. – P. 807–842. – DOI: 10.1007/s11196-025-10359-9.

ISSN 2788-7979 (online)
15 Ayto, J. From the Horse's Mouth: Oxford Dictionary of English Idioms / J. Ayto. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2009.
16 Кунин, А. В. Англо-русский фразеологический словарь: около 20 000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1984.
17 Фразеологический словарь русского языка: свыше 4000 словарных статей / под ред. А. И. Молоткова. – 4-е изд. – М.: Русский язык, 1986.
18 Кенесбаев, И. Фразеологический словарь казахского языка / И. Кенесбаев. – Алма-Ата: Наука, 1977.

Материал поступил в редакцию журнала 29.06.2026

МҒТАР 81'11 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp108-124

Б.Қ. Момынова[1], А.М. Фазылжан[1], *Қ.Б. Слямбеков[1], И.А. Иманғазина[1]
[1]А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, 050040, Қазақстан

ТІЛ ИЕЛМЕНДЕРІ ҚОЛДАНЫСЫНДАҒЫ КҮРДЕЛІ ЕТІСТІК: ГРАММАТИКАЛЫҚ САУАТ ҚАЙ ДЕҢГЕЙДЕ?

Ұсынылған мақалада қазіргі қазақ тіл иелмендерінің сауат деңгейін анықтауға бағытталған лингвистикалық сауалнаманың нәтижелері берілген. Атап айтқанда, тіл иелмендерінің күрделі етістіктер мен етістікті еркін тіркестерін қолданудан қанша қате жібергені, қандай грамматикалық ауытқу түрлеріне жол бергені эмпирикалық деректер базасы мен статистикалық мәліметтер арқылы негізделеді. Қазіргі қазақ тіл иелмендерінің қолданысында жүрген, күрделі етістікке қатысты жиі кездесетін қате тілдік бірліктердің типі анықталып, оның уәжі талқыланады. Қазақ тілінің күрделі етістіктеріне қатысты грамматикалық білімдер жүйесі ұсынылады.

Тіл иелмендерінің күрделі етістіктерді қолдануына талдау жүргізу аса маңызды. Өйткені қазақ тілінің етістігі қазақ сөйлемінің негізгі өзегі, оның модальдік, аспектуалдық, шақтық мағынасын үстеудің басты грамматикалық құралы саналады. Оны дұрыс қолдана білу – коммуникация мен тілдесімнің сәтті жүзеге асуының кепілі. Ал тілшілер үшін бұл ана тіл тұтынушыларының қолданысында жүрген басты грамматикалық ауытқуларды анықтап, оны түзету мен жөндеудің грамматикалық құралдарын әзірлеуге өзекті болмақ. Атап айтқанда, «Қазақ тілінің күрделі етістіктер сөздігін» дайындаудың алғышарты дайын деп ойлаймыз. Сондай-ақ басқа да лингвистикалық құралдардың, оның ішінде қате қолданыстардың грамматикалық анықтағышын, жасанды интеллектігі үйретуге арналған лингвистикалық әзірлемелерді, белгіленімдерді дайындауға мүмкіндік бермек.

Лингвистикалық сауалнама нәтижесі қазақ тіл иелмендерінің күрделі етістікті қолдану мен етістікті сөз тіркестерін құруға келгенде қандай қиындықтарға тап болатыны, неге келгенде қиналатынын көрсетіп бере алды. Ұсынылған мақаланың өзектілігі мен құндылығы осында деген ойдамыз.

Кілт сөздер: етістік; күрделі етістік; грамматикалық қате; грамматикалық ауытқу; интерференция; аспектуалдық категория.

ISSN 2788-7979 (online)

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Бүгінгі ғылыми қауымдастықты толғандырып отырған мәселенің бірі – қазіргі қазақтілді тіл иелменінің сауаты қаншалықты деңгейде деген мәселе. Бұл – өткен ғасырдың 70-жылдарынан бері өзекті боп келе жатқан тақырып. Қазіргі тіл иелмендерінің сауаты айтарлықтай түсіп кеткені, қолданысында грамматикалық қате мен ауытқулардың шұбырып жүргені жөнінде көптеген ой-пікір айтылғанымен, оның фактологиялық негізі мен дәлелі болмай келді. Ғылым қашанда дерек мен дәйекке сүйенетінін ескерсек, мұндай мәлімдемелердің сүйенер статистикасы, соған сай ұсынар уәжі болғаны аса маңызды.

Осы олқылықтың орнын толтыру әрі қазіргі қазақтілді тіл иелмендерінің қолданысында жүрген грамматикалық қателердің типі мен сипатын, жалпы ерекшеліктерін анықтау мақсатында А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының зерттеу тобы лингвистикалық сауалнама жүргізіп, біршама эмпирикалық база жинап, алғашқы нәтижелерге қол жеткізді. Аталмыш зерттеу жұмысының мақсаты да сол – қолға түскен осынау нәтижелерді ғылыми қауымға ұсынып, жаңа деректермен бөлісу. Атап айтқанда, қазіргі қазақтілді тіл иелменінің қолданысында жүрген күрделі етістіктерге қатысты грамматикалық ауытқулардың (грамматикалық қате) жалпы сипатын көрсету мақаламыздың міндеті болып отыр. Сауалнама аясында қазақтілді сөйлерменнің тілінде жүрген грамматикалық ауытқулардың бірнеше тобы мен типін анықтағанымызбен, бұл мақаламызда дәл күрделі етістіктерден кететін қателердің сипатын топтастырып беруді жөн көрдік. Себебі бұл – көп тараған грамматикалық ауытқулардың бірі болып отыр. Бұдан бөлек, қазіргі қазақтілді тіл иелмендерінің күрделі етістіктерді қолдануға келгенде біршама енжарлық танытатыны, оны қолданудан қашатыны не қолдана алмайтыны байқалып жүр.

Қазақ тіл иелменінің қолданысындағы күрделі етістіктерді анықтау, жинау және тану үшін отандық ғалымдардың қазақ тілінің күрделі етістіктерін танудағы тұжырымдары басшылыққа алынды. Қазақ тіл ғылымында күрделі құрамды етістіктердің теориялық негізін, грамматикалық және лексика-семантикалық ерекшеліктерін сипаттап, классификациясын жіктеуге тырысқан ғылыми еңбектер біршама. Бұл мәселенің зерттелуі мен негізін қалауға А.Ысқақов, Ы.Маманова, Н.Оралбаева, С.Исаев, А.Қалыбаева сынды аға буын ғалымдары үлкен үлес қосып, қазақ грамматикасында қалыптасқан теориялық ілімдерді одан әрі Б.Қасым, М.Оразов, Ж.Шәкенов, Б.Қапалбек, А.Жаңабекова, М.Жолшаева, т.б. сынды грамматист мамандар жалғастырды. Қазақ ғылымында күрделі етістіктерді тану мен топтастыруда біршама даулы мәселелер бар. Мәселен, Ы.Маманов күрделі етістіктерді көсемше формалы етістік пен көмекші етістіктің тіркесіп келуі, алдыңғы көсемше сыңары лексикалық мағына білдіреді де, соңғы көмекші сыңары алдыңғысына грамматикалық мағына үстейді әрі етістіктің басқа формаларымен түрлене алатын құрылым деп таниды [1, 55]. Ал күрделі етістіктерді жіктеуге келгенде, оның жұмсалымдық мағынасына көбірек мән беріп, *кесімді, босаң, бейімдік* және *қалау мәнді күрделі етістіктер* деп төртке жіктейді [1, 62]. Ғалымның бұл жіктеуіне қатысты Б.Момынова: «Дегенмен Ы.Мамановтың күрделі етістіктерді өзінше жіктеуі ғалымның етістіктің грамматикалық сипатын жеткізуден гөрі олардың грамматикалық формалар тудыратын мағынасына басымдық бергенін көрсетеді» дейді [2, 29].

Н.Оралбаева күрделі етістіктерді сөзжасам нысаны тұрғысынан қарап, күрделі сөз ұғымы аясында түсіндіреді. Автор: «Күрделі етістіктің жасалуына оның жеке сыңарлары бірдей қатысады. Бұлардың да құрамындағы сыңарлары – толық мағыналы етістіктер. Күрделі етістіктер оның құрамындағы жеке сыңарларының мағынасының жиынтығынан жасалған бір күрделі қимылды білдіреді. Мысалы, барып кел күрделі бір қимылды білдірсе, ол қимыл екі бөлімнен тұрады, алдымен бару қимылы жасалады, іле-шала келу қимылы жасалады» деп анықтайды [3, 56-57]. Ғалым өз жеке грамматикалық құбылыс ретінде алып қарастырған аналитикалық форманттарын күрделі етістік түріне қоспайды.

С.Исаев күрделі етістікті негізгі етістік пен лексикалық мағынасынан айырылған көмекші етістіктің тіркесінен жасалған құрылым деп таниды да, оның етістіктің белгілі бір

ISSN 2788-7979 (online)

грамматикалық категориясының көрсеткіші болатынын алға тартады [4, 252]. Автор бұл жерде етістік+көмекші етістік моделін алып тұр да, Н.Оралбаева мен А.Ысқақов айтқан «есім сөз + етістік» моделімен жасалған құранды етістіктерді бұл санатқа қоспаған.

А.Ысқақов күрделі етістік түсінігін біршама кең мағынада қарап, етістікпен тіркесіп келіп бір лексика-грамматикалық мәнді білдіретін бірліктердің барлығын күрделі етістіктің қатарына қосады. Біз осы автордың көзқарасын басшылыққа аламыз. Өйткені ғалымның күрделі етістікке қатысты жіктемесі нормативті грамматиканың талабына жауап береді әрі күрделі етістіктерді кең қарастыруға, оны етістікті сөз тіркестерінен ажыратып көрсетуге мүмкіндік береді. Ендеше ғалым күрделі етістіктерді былай жіктейді:

1) күрделі құранды етістік (*жәрдем ет, ән сал*);

2) құрама күрделі етістік немесе жай күрделі етістік (*алып кел, ала кел, барып кел, бара кел, алып бар, ала бар, алып кет, ала кет, келіп кет, келе кет, жинап ал, сұрап ал*);

3) аналитикалық етістік (*айта сал, жаза түс*);

4) тұрақты тіркестер мен идиомаланған етістіктер (*бетіне шіркеу түсіре көрме, бойын аулаққа сала береді, жұмған аузын ашпай қойды, місе тұтса ұгі еді, жүрек жалғап алдық, жігері құм бола жаздады*, идиомаланған етістіктер: *опық жеді, таяқ жеді, құр қалды, бас қойды, ауыз жаласты, арам тер болды, қырғи қабақ болды, бетке шіркеу салды, жан алқымға алды, ауыз салды, көз салды, жек көрді*) [5, 236].

Автордың *құранды етістік* деп отырғаны – бір сыңары есім сөзден, екінші сыңары етістіктен тұратын күрделі етістік; *құрама етістік* дегені – етістіктердің жеке-жеке сыңары дербес лексикалық мағыналары болғанымен, тіркесіп келіп бір күрделі қимылды, біртұтас мағынаны білдіретін құрылым; *аналитикалық формалы етістіктер* – арнайы аналитикалық форманттар арқылы жасалатын, бір сыңары лексикалық мағынағы ие, ал екіншісі тек оған грамматикалық мән-мағына үстейтін тіркесімділік; *тұрақты тіркестер* мен *идиомаланған етістіктер* – құрамында етістігі бар фразеологизмдер.

2002 жылы жарық көрген «Қазақ грамматикасы» академиялық басылымына да А.Ысқақтың жіктелісі енген.

Зерттеу жұмысында А.Ысқақтың аталмыш жіктелісін негізге алғанымызбен, ғалым ұсынған күрделі етістік терминінің орнына буын зерттеушілері қолданып жүрген *күрделі құрамды етістіктер* [6], *күрделі құрамды етістікті тіркестер* [7] деген ұғымдар қолданылды. Себебі қазіргі таңда күрделі етістік деп лексикалық жаңа мағына тудыратын құранды етістік мен құрама етістіктер ғана қарастырылып жүр. Ал жетекші етістікке грамматикалық мағына үстейтін аналитикалық форма негізінде жасалған құрамы күрделі етістіктерді бұл топқа қоспайды. Сондай-ақ етістікті тұрақты тіркестер де қазір лексиканың объектісі ретінде қаралып жүр. Ал аталған зерттеуде бұлардың барлығын қамту үшін күрделі құрамды етістікті тіркестер ұғымына басымдық берілді.

КІРІСПЕ

Тіл иелмендерінің қолданысында жүрген күрделі етістіктерге қатысты қателердің сипатын анықтау өз кезегінде мұндай ауытқуларды жөндеу, жою және бекітуге, тіл иелмендерінің сауатын қалыптастыруға бағытталған лингвистикалық құралдарды әзірлеуге мүмкіндік бермек. Нақтырақ айтқанда, грамматист мамандардың көптен бері көкейінде жүрген «Қазақ тілінің күрделі етістіктер сөздігін» әзірлеу мен грамматикалық анықтағыш құралдар дайындау, сондай-ақ жасанды интеллект модельдеріне қазақ тілінің дұрыс қолданыстарын оқыту арқылы жаппай сауатсыздықтың алдын алуға арналған әзірлемелерді дайындауға жол ашпақ. Әсіресе, сауалнамадан алынған нәтижелерге қарап «Қазақ тілінің күрделі етістіктер сөздігін» құрастырудың уақыты пісіп-жетілгеніне көз жеткіздік. Өйткені мұндай сөздік қазақ тілін үйренушілерге ғана емес, қазақ тілін ана тілім деп танитын қауымның да сауатын ашуға қажет екенін түсіндік. Зерттеу жұмысының өзектілігі де осымен байланысты. Біздің ойымызша, мұндай зерттеулер тіл иелмендерінің күрделі етістіктің қай түрінен, қай қолданысынан қате жіберетінін анықтап, соның орнын толтыруға арналған

ISSN 2788-7979 (online)

грамматикалық құралдар (анықтағыш, сөздік) мен оқыту әдістемелерін әзірлеуге мүмкіндік береді. Мәселен, шетелдік тәжірибеде фразалық етістіктерді тәжірибе жүзінде іріктеп алып, соған орай тілдің өзі ішіндегі грамматикалық даулы мәселелерді [8] және оқыту мәселелерін [9] шешуге пайдаланады.

Зерттеу жұмысының мақсаты – қазіргі қазақ тіл иелмендерінің қолданысында жүрген күрделі етістіктер мен етістікті тіркестерге қатысты қате тілдік бірліктерді жинау. Мақсатқа жету жолында мынандай міндеттер қойылды:

1. Күрделі етістіктер мен етістікті тіркестерге қатысты қазіргі қазақ тіл иелменінің қолданысында жүрген грамматикалық ауытқушылық элементтерін анықтау, қате қолданыстарды жинау;

2. Жиналған тілдік бірліктерді топтастыру және жүйелеу;

3. Грамматикалық нормадан ауытқыған (қате) тілдік бірліктерді талдау және уәжін көрсету.

Зерттеу жұмысының нысаны – қазақ тіл иелмендерінің қолданысында жүрген қате тілдік бірліктер.

Қазіргі қазақ тіл білімі ғылымында грамматикалық қателерді эмпирикалық база негізінде зерттеу жүргізген зерттеу жұмыстары жоқтың қасы. Көбіне жазба мәтіндердегі грамматикалық қателерді талдаумен шектелді. Біздің зерттеуімізде респонденттердің «тірі» жазба мәтініндегі грамматикалық қателер жиналып, соның негізінде талдаулар жүргізілді. Бұл зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы болып табылады. Зерттеу жұмысының гипотезасы да осымен байланысты: эмпирикалық база негізінде жиналған тілдік бірліктерді талдау мен оған баға беру – тілдің қазіргі динамикасын танып, тіл иелмендерінің сауат деңгейін бағалауға мүмкіндік береді.

МАТЕРИАЛ ЖӘНЕ ӘДІСТЕР

Зерттеу барысында 805 респонденттен оффлайн арнайы лингвистикалық сауалнама алынды. Оған еліміздің солтүстік, оңтүстік, шығыс, батыс және орталық өңірінің тіл иелмендері қатысты. Қатысқандардың басым бөлігі – 20 жасқа дейінгі жастар (82%). 21-30 жастағылардың үлесі – 6%, 31-40 жастағылардікі – 4%, 41-60 жастағылардікі – 8%. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің мамандықтары (ішінде білім алып жатқан студенттер) мынандай категориялар бойынша бөлінді: гуманитарлық мамандықтар, жаратылыстану мамандықтары, инженерлік-техникалық, тау-кен мамандықтары, ақпараттық технологиялар, медицина мен мал дәрігерлігі; мәдениет, спорт және туризм; білім; заң мен құқық; құрылыс және архитектура.

Лингвистикалық сауалнама 4 дағды бойынша (тыңдалым, лексика-грамматика, жазылым, айтылым) әзірленді. Грамматикалық қателер жазылым бөлігінен жиналды. Жазылым бөлігіне мазмұндама жазу деген тапсырма берілді. Мазмұндамаға жас жазушы Ұ.Нұрғалымұлының «Ниет» деген әңгімесі ықшамдалып алынды (298 сөзқолданыстан тұрады). Әңгіменің мәтіні аудиоға жазылды, ұзақтығы 2 минуттай. Респонденттер аудионы бір рет тыңдап, естігені мен ұққанын параққа түсірді. Тапсырманы орындауға 15 минут берілді. Тапсырманың мақсаты қазақ тілін ана тілім деп танитын қауымның тілдік құзіретін, сауатын анықтау болды. Атап айтқанда, қазақ тілінің грамматикалық құрылымдарын қаншалық сауатты әрі орынды қолдана алатынын анықтау тапсырманың басты міндеті саналды.

Неге бұл мәтін таңдалып алынды? Мұның бірнеше себебі бар.

- Мәтін дәстүрлі қазақ сөзсаптам машығы мен күнделікті сөйлеу стилінің тоғысында жазылған түсінікті, сюжеті қызық әрі автордың басынан кешірген оқиға желісі негізінде жазылған; мәтін қазақтілді мәдениет өкілдерінің жанына жақын, түсінігіне таныс.

- Мәтін қазақ тілінің грамматикалық заңдылықтарын, құрылымын бұзбай жазылған;

ISSN 2788-7979 (online)

- Мәтін «оңайдан күрделіге» қағидасына лайық жазылып, қазақ тілінің жеңіл де, күрделі де грамматикалық құрылымдарын қолданған (күрделі етістіктер мен етістікті еркін тіркестер мол).

Мазмұндама жазуға, жоғарыда айтылғандай, барлығы 805 адам қатысты, яғни 805 жазба мәтін қолға түсіп, зерттеу материалы ретінде алынды (айта кетерлігі, күрделі етістік пен етістікті сөз тіркестерін қолдануға келгенде лингвистикалық сауалнамаға қатысқан 805 респонденттің 303-і (38%) қате жіберген). Жазба мәтіндер бірнеше қайтара оқылып, тексеріліп, қате тілдік бірліктер қайта-қайта жиналып алынды. Соңында топтастырылып, негізгі типтік қателердің жанына жинақталды. Мақалада осы типтік қателер бойынша 65 контекстік тілдік материал талданды. Бұрыс тілдік материалдың жанына дұрысы ұсынылып отырды. Бір айта кетерлігі, грамматикалық жағынан қате құрылған деген сөйлемдердің қасына «дұрысы» деп көрсетілген сөйлемдер, негізінен, грамматикасына қатысты нормасын айқындап беруге ғана бағытталған. Шындығында, бұл сөйлемдердің өздері де стилистикалық жағынан қате, кейде мүлде дұрыс емес сөйлемдер екенін естеріңізге саламыз. Сондықтан мұндай сөйлемдердің баламалы (адекват) нұсқаларын ұсынарда бұрыс сөйлемдегі қолданысы қате тілдік бірліктердің нормаға сай баламасын ұсынуға қарағанда тұтастай сөйлемнің қазақ тілінің грамматикалық ережелері мен стиліне, сөзсаптамына сай шығуына мән берілді. Сол себепті кей сөйлемдердің мазмұн жағынан тұтастай өзгергендері бар. Мұндай жерге «болжалды дұрыс нұсқа», «мәнмәтінге сай қолданыс», «нормаға сәйкестеу нұсқа» деген сынды баламалар қойылды.

Зерттеу жұмысын жүргізуге сауалнама алу, тілдік материалдарды жинау және топтау, оған аналитикалық талдау жүргізу әдістері қолданылды. Ал тілдік материалдарды талдауда салыстыру, теориялық уәжін іздеу және негіздеу, қорытындылау әдістері қолданылды.

НӘТИЖЕЛЕР

Күрделі етістіктердің қазақ тіліндегі маңызы мен рөлі ерекше. Етістік – қазақ тілінің байлығы. Етістіктерді бір-бірімен алма-кезек тіркестіріп, күрделендіріп, алуан түрлі тіркес құруға, кейде күрделі тіркестің құрамын төрт-бес етістікке дейін жеткізуге болады (*Ойланып келе жатып құлап қала жаздады* десе, алты етістіктің тізбектеліп келгенін көруге болады). Мұның бәрі қазақ тілінің іс-әрекет пен қимыл-қозғалысты, оның өту барысы мен жасалу амалдарын, ағымын, оның сан қырлы белгілерін жан-жақты, барынша нақты беруге, бір сөзбен айтқанда, статикаға қарағанда көбірек динамиканы көрсетуге грамматикалық жақтан маманданғанын білдіреді.

Қазақ халқы көшпенді өмір салтын ұстанып, үнемі қимыл-қозғалысты талап ететін шаруашылық түрімен шұғылданғандықтан, белсенді мәдени-саяси, қоғамдық-әлеуметтік ортада өмір сүргендіктен, мұның бәрі ана тілінің лексика-грамматикалық құралдарына әсер еткен. Сондықтан қазақ тілінде күрделі етістіктер де, оның түрлері де көп. Бір сөзбен айтқанда, күрделі етістіктер – қазақ тілінің өте маңызды грамматикалық сипатының бірі. Қазіргі қазақ тілі де осынау грамматикалық қасиетін сақтап қалғаны қажет.

Қазақ тілінде түбір етістіктер қимылдың ағымын, өту шегін білдіре алмайды. Қимылдың өту шегінің дәрежесін күрделі етістіктер ғана білдіре алады [1, 73]. Бұдан бөлек, қазақ тілінің күрделі етістіктері, яғни *жетекші (лексикалық) етістік + көмекші етістік* конструкциялары арқылы шақ-рай-қимылдың өту сипаты (ТАМ) жүзеге асады, мұндай күрделі грамматикалық мағыналарды күрделі грамматикалық құрылымдар іске асырады. Бұл тұрғыдан қазақ тілі ТАМ қатынастарын білдіруге келгенде алуан түрлі, көпқұрамды құрылымдарды пайдаланатын тіл ретінде сипатталады [10]. Мұндай поствербалды құрылымдар (жетекші етістікпен тіркескен көмекші етістіктер) аспектуалды қызметінен бөлек сөйлеушінің интенциясын да (іс-әрекеттің саналы не бейсаналы орындалуы, қиын не жеңіл жүзеге асуы, қасақана не кездейсоқ жасауы, мақсат-нәтижеге бағытталу-бағытталмауы, мәжбүрлі не еркімен орындауы, т.б.) да білдіре алады. Сондай-ақ қазақ тілінде жетекші етістіктік пен оның бағынқы – көмекші етістігі

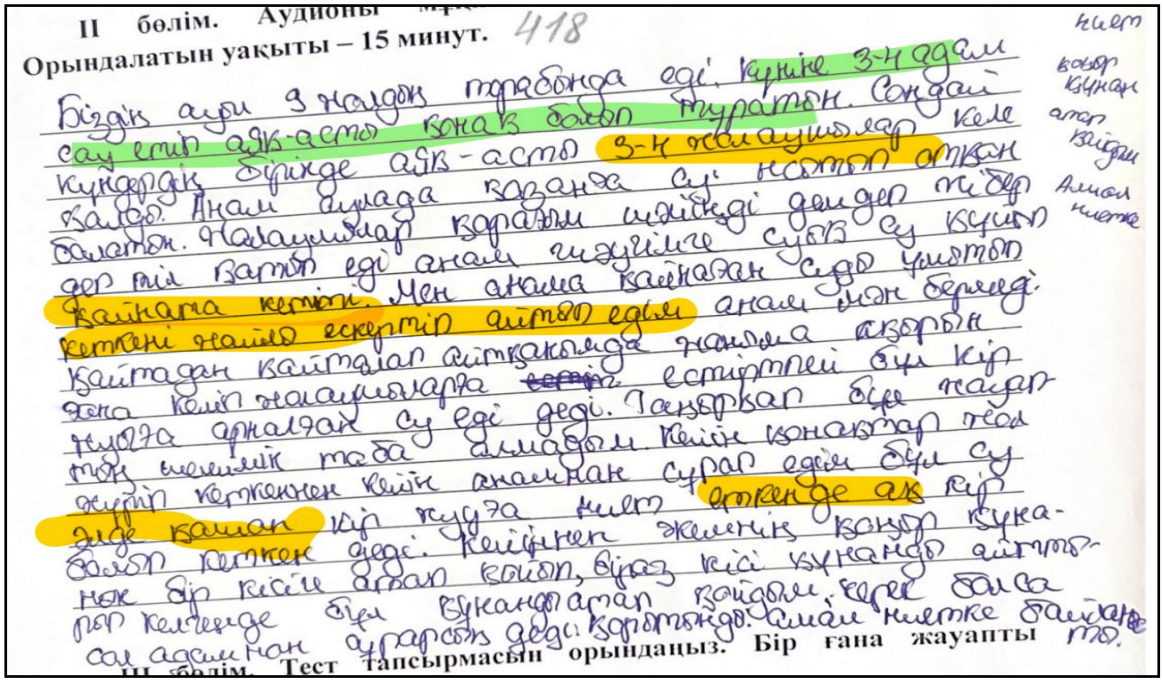
ISSN 2788-7979 (online)

арасында семантикалық-функционалдық байланысы болады [11]. Сондықтан тіл иелменінің күнделікті коммуникация мен тілдесімінде күрделі етістіктерді қолдана алуы аса маңызды.

Алайда қазіргі қазақтілді тіл иелмені ана тілінің осынау байлығын жете түсінбейтіні, сөйлеу, қолдану практикасында жөнді пайдалана алмайтыны мәлім болды. Қазақ тілін ана тілім деп танитын қазіргі жазарман көмекші және күрделі етістіктерді мәнмәтін мен мағынасына, қызметіне қарай орынды және дұрыс қолдана алмау болып шықты. Бұған біз жүргізген лингвистикалық сауалнаманың нәтижесі дәлел. Мәселен, лингвистикалық сауалнамаға қатысқан респонденттердің 38%-ы көмекші және күрделі етістіктерді орынды қолдана алмайтынын (805-дің 303-інен кеткен қате) көрсетті. Дәлірек айтқанда, ой мен оқиғаны барынша дәл, түсінікті, тіпті көркемдеп жеткізу үшін оқиғаның желісіне, оның өрбу барысына, жалпы мәнмәтіннің даму сипатына, оны баяндау стиліне қарай етістерді әрқалай қиыстырып, күрделендіріп, тіркестіріп қолдана алмайтыны анықталды.

Мазмұндама жаздыруға берілген түпнұсқа мәтіннің өзінде (Ұ.Нұрғалымұлы, «Ниет») күрделі құрамды етістіктер (А.Ысқақ бойынша күрделі етістіктің барлық түрі) мен етістікті еркін тіркестері белсенді қолданылған: идиомаланған етістік пен тұрақты етістікті тіркес – *шөлін басу, бел суыту, сау ете қалды, ақылға батып тұр, іштей атап қою, жіп таға алмау;* аналитикалық формалы етістік – *сапырылысып жататын, аяқтай бере, тездетіп жіберсең, елпеңдей жөнелдік, құйып жатыр, қайнап жатқан, аттанып кетті, жия жүріп, болып кеткен;* құранды етістік – *жауап беру, ниет ету, берем деп ниет ету*; еркін тіркес – *бұрқ-сарқ қайнау, жақындай келіп, бес саусағына қондыра отырып, соза сорапта, ниеттеніп қойған, сұрап келгенде, қоймай сұрау, ары ойланып, бері ойланып.* Бұл күрделі құрамды етістіктер іс-әрекеттің уақыты мен мерзімінен бөлек, амалын, тәсілін, қалып-күйін көрсетіп, грамматикалық-стилистикалық құралдар ретінде қызмет атқарып тұр.

Мәтінді тыңдаған респонденттер де көмекші және күрделі етістіктердің қолданысын байқағаны, естігені анық. Мазмұндама жазу барысында күрделі етістіктерді белсенді қолдануға тырысқан. Дегенмен, респонденттердің көбі етістікті күрделендіріп қолдануды білгенімен, оны мән-мағынасына қарай қолданудан кемшілік жіберген. Мәселен, мына бір мысалға назар аударайық (1-сурет).

II бөлім. Аудионы
Орындалатын уақыты – 15 минут.
418
Ниет
Бізде ауыл 3 жақтан тау қоршаған еді. Күніне 3-4 рет сау етіп ағып-аққан бұлақ бойын тұратын. Сондай күндердің бірінде ағып-аққан 3-4 машина келе қалды. Анам ауылда ұзаққа сүйкеттен атқан болатын. Машиналар қорадағы шиыққа дейін тіреп тұр деп ойлаған еді анам. Шұғылға суға кетіп қайтқанда машиналар кетіпті. Мен анама қайтқан соң ұмытып кеткені жайлы ескертіп айтып едім. анам маған бермеді. қайтадан қайталап айтқанда жаңылса қозбұйа ғана кеп жағалауларға ~~кетіп~~ кетіртпей бұл кір жууға арналған су еді деді. Таңертеңгі бұл кір тың шығып тоба алмадым. Кейін көнектер тең жуып кеткеннен кейін анамнан сұрап едім бұл су неге қалған кір жууға ниет еткенде ақ кір болып кеткен деді. Кейінгі жағынан бұқа-нақ бір кісіге ағаш қойып, бірақ кісі күнәдан айтып-ран келгенде бұл бұқандағы қайдың, ерек болса сол адамнан ауырсын деді. Қорытынды. Анам ниетке байланы
II бөлім. Тест тапсырмасын орындаңыз. Бір ғана жауапты тө

1-сурет. №418 жазарманның жазған мәтіні

Байқағанымыздай, жазарманның мәтінінде күрделі етістіктер біршама қолданылған. Бірақ мағынасына, іс-әрекеттің ауанына қарай сәйкестендіріп қолдана алмаған. Мәселен,

ISSN 2788-7979 (online)

төмендегі кестедегі (1-кесте) алғашқы сөйлемінде тұрған *сау етіп, қонақ болып тұратын* күрделі тіркестерінде іс-қимылдың аспектуалды шегі мен уақыт ағымы бір-бірімен үйлесіп тұрған жоқ. Өйткені қазіргі сәттегі шұғыл, жедел, шалт іс-қимыл мәнін беретін *сау етіп* (дұрысы – *сау ете түсу/қалу*) тіркесі ауыспалы өткен шақтағы дағдылы іс-әрекетті білдіретін *болып тұратын* компонентімен сөйлем құрай алмайды. Сондықтан мұны оқиға желісін бірінші сөйлемнің мәнмәтінге сай қолданысы деген дұрыс нұсқасы секілді *өткен жақ – осы шақ* тізбегінде өрбіту қажет еді.

1-кесте. 418-ші жазарманның мәтініндегі қате қолданыс пен дұрыс нұсқасы

	Жазарман қолданысы	**Мәнмәтінге сай қолданыс**
1	Күніне 3-4 адам *сау етіп аяқ-асты қонақ болып тұратын.*	Үйімізге қонақ көп *келетін*. Бір күні сондай қонақтардың үш-төртеуі *сау ете қалды.*
2	Анам аулада қазанға су *ысытып отқан болатын.*	Анам қазанға су *қайнатып жатқан еді*.
3	...анам шәугімге суық су *құйып қайната кетті.*	...анам шәугімге суық су *құйып қайната бастады/қайнатуға кірісті.*
4	Мен анама қайнаған суды *ұмытып кеткені* жайлы *ескертіп айтып едім*...	Мен анама «қайнап жатқан су бар ғой» *деп едім*...
5	Қайтадан қайталап айтқанымда...	*Қайта айтып едім/тағы айтып едім*...
6	...кір жууға ниет еткенде ақ *кір болып кеткен*...	Кір жууға ниет еткенде-ақ кірдің суына *айналып кеткен/ кірдің суы болып кеткен*.
7	...біраз кісі құнанды *айттырып келгенде*...	*...құнанды сұрап келгенде*...

Алғашқы сөйлемдегі *сау етіп, қонақ болып тұратын* күрделі тіркестерінде іс-қимылдың аспектуалды шегі мен уақыт ағымы бір-бірімен үйлесіп тұрған жоқ. Өйткені осы шақтағы шұғыл, жедел, шалт іс-қимыл мәнін беретін *сау етіп* (дұрысы – *сау ете түсу/қалу*) тіркесі ауыспалы өткен шақтағы дағдылы іс-әрекетті білдіретін *болып тұратын* компонентімен сөйлем құрай алмайды. Сондықтан мұны оқиға желісін бірінші сөйлемнің мәнмәтінге сай қолданысы деген нұсқасы секілді *өткен жақ – осы шақ* тізбегінде өрбіту қажет еді (1-кесте).

Респонденттердің көбі мәтіннің осы бөлігіндегі *сау етті (сау ете қалды, сау ете түсті)* тұрақты тіркесін жазуға келгенде дұрыс қолдана алмайтынын аңғартты. Төменгі кестеде соның бір пара мысалы берілді (2-кесте).

2-кесте. Респонденттердің «сау етті» тіркесін қолдануы

	Жазарман қолданысы	**Дұрысы**
1	Бір күні сол қонақтардың 3-4 еуі *сау ете салды* (35).	Бір күні сол қонақтардың 3-4 еуі *сау ете қалды.*
2	Күндердің күні үйге қонақтар *топ ете қалды* (878).	Сондай күндердің бірінде үйге қонақтар *сау ете қалды.*
3	Солай, күндердің бір күнінде ағыл-ғұпыл 4-5 қонақ *баса көктеп келеді* (873).	Солай, күндердің бір күнінде апыл-ғұпыл 4-5 қонақ *сау ете түсті.*
4	Бір күні қонақтардың үш-төртеуі *сап ете қалды* (203).	Бір күні қонақтардың үш-төртеуі *сау ете қалды.*
5	Біреуі *апыл-ғұпыл ете қалды* (246).	Бір күні қонақтар апыл-ғұпыл *келе қалды*.

Екінші сөйлемдегі (1-кесте) *ысытып отқан болатын* күрделі тіркесі жазба тілге тән емес, ауызекі қолданыс саналады (*жат-қан* етістігіне ұқсатқаны байқалады). *Ысытып отырған болатын* түрінде келсе де, жасанды қолданыс болмақ. Өйткені *бол* етістігі көбіне есім сөздермен тіркесіп келіп, құранды етістік жасайды (*мәжбүр болу, зәру болу, аман болу, қор болу, ие болу*). Әрі көбіне көмекші етістік емес, жетекші етістік ретінде жүреді. Тек қимылдың аяқталу мағынасын білдіретін *-п бол*, *-а бол* (*айтып болдым, сөйлеп болды*), қимылдың жасандылығын білдіретін *-қан бол* (*айтқан болды, көрген болды*) аналитикалық форманттарымен келіп, күрделі етістіктің құрамына енбек. Сондай-ақ, өткен шақтағы іс-

ISSN 2788-7979 (online)

қимылдың нәтижесін білдіру мағынасын *-атын болды* (*айтатын болды, беретін болды*) және императив мағынасын беретін *-атын бол* (*айтатын бол, беретін бол*) форманты түрінде ғана көмекшілік мәнде жұмсалады. Басқа жағдайларда *бол* – етістігі толыққанды лексикалық мағынаға ие, яғни іс-қимылды аяқтау семантикасын білдіретін етістік [10, 180].

Осы сөйлемдегі *отыр-ған* етістігі – бұрынғы өткен шақта тұр, оған *бол-атын* деп ауыспалы өткен шақтың формасын тіркестіруге келмейді. Өйткені *-ған* есімшесі мұнда қалып етістігіне созылыңқылы сипат беріп тұр [12], ал *-атын* есімшесі іс-әрекетке тұрақтылық сипат береді. Екеуінің аспектуалды тұрғыдан бір мәнмәтінде келуі мүмкін емес. Әрі *бол* етістігінің бұл тіркесте еш қызметі жоқ, жасанды кіріктірілген. Тіл заңдылығы үнемдеуге, ықшамдалуға бейім. Бұдан бөлек, қазақтың дәстүрлі сөзсаптамы сөз мазмұнынан артық болып тұрған бірліктерді қолданбаған [13, 71]. Сол сияқты *бол* етістігінің келер шақ формасында қолданылып жүргені де қате: *баратын боламын, айтатын боламын*, т.б (3-кесте). *Бол* етістігінің бұл тіркестерде ешқандай қызметі жоқ. Сондықтан *барамын, айтамын* түрінде қолданылуы тиіс. Бұл жағдайда өткен шақ формалы етістікке көмекші етістіктерді ғана тіркестіру керек: *қайнатып жатқан еді.*

3-кесте. Жазарман тіліндегі «бол» етістігінің қате қолданысы

	Жазарман қолданысы	**Мәнмәтінге сай қолданыс**
1	Үйімізге келген қонақтар асығыс болатын, анама шайды тезірек әкелсеніз деп *өтінген болатын*. Сыртта тарсылдап қайнап жатқан су *болатын* (900).	Үйге келген қонақтар асығыс еді, анама тезірек шай қоюын *өтінді*. Сыртта бұрқ-сарқ қайнап жатқан су *бар-тұғын*.
2	Қара қазанда ыссы су *болатын* (35).	Қара қазанда ыстық су *бар еді*.
3	Анасы жауап берді: «Мен ол суды кір жуамын деп *қайнатқан болатынмын*» деді (898).	Анасы былай деп жауап берді: «Мен ол суды кір жуамын деп *қайнатқан едім*», - деді.
4	Біздің үйде күндіз-түні *қонақ болатын* (56).	Үйде күндіз-түні қонақ.
5	Ал сыртта сарқылдап ыссы су қайнап *тұрған болатын* (56).	Ал сыртта, қазанда су қайнап *тұрған еді*.
6	Үйге ескертусіз қонақ *келген болатын* (86).	Үйге аяқасты қонақ *келе қалды*.
7	Бір уақытта әкем келіп тай сатуын *сұраған болатын* (36).	Бір күні әкемнің дос тай *сұрап келген еді*.
9	Үйіміз жолаушылар жақын әрі қолайлы жерде орналасқандықтан, үйдің іші қонаққа әрдайым *толы болатын* (20).	Үй тоғыз жолдың торабында орналасқан еді, күндіз-түні қонақ, *толастар емес*.
10	Қара қазанда ыссы су *болатын* (35).	Қара қазанда ыссы су *тұрған еді*.

Үшінші сөйлемнің (1-кесте) *қайната кетті* тіркесіндегі жетекші етістіктің семантикасы мен аналитикалық форманттың қызметі бір-біріне сай емес. Яғни, *-а кет* аналитикалық форманты шапшаң, жеңіл, аяқасты және субъектінің өзіне қатысты істелетін қимыл-әрекетті білдіреді [3, 35]. Мысалы, *Қалың шіліктің көлеңкесіне ендеп кіріп, шапанын астына төсеп* ***жата кетті*** (Р.Сейсенбаев). Ал *қайнату* сөзінің семантикасында процестің ұзақтығы жасырылған, шапшаңдық мағына жоқ: *судың аяқасты қайнауы* мүмкін емес. Сондықтан *-а кет* формантының орнына істің басталуын білдіретін *-а баста* аналитикалық формантын қолдануға болады: *қайната бастады*.

Осы тұста респонденттердің жиі жіберген тағы бір қатесін айта кеткен жөн. Бұл қате – қазіргі қазақтілді сөйлерменнің тілінде «шұбырып» жүрген қатенің бірі (4-кесте). Іс-қимылдың басталуын білдіретін *-а (-е, -й) баста* аналитикалық формантының орнына жасанды *-п баста* формантын шығарып алғаны. Қазақ тілінде мұндай тіркестер жоқ. Өйткені істің аяқталғанын, біткенін білдіретін *-п (-ып, -іп)* көсемшесі істің басталғанын білдіретін *баста* жетекші етістігімен тіркесе алмайды.

ISSN 2788-7979 (online)

4-кесте. «Баста» жетекші етістігімен келетін қате қолданыстар

	Бұрыс	**Дұрысы**
1	Сонда анасы құманға салқын су *құйып бастайды* (402).	Сонда анасы құманға салқын су *құя бастады.*
2	Бір қараса анасы отқа салқын су құйып, *қайнатып бастапты* (204).	Бір қараса, анасы отқа салқын су құйып, *қайната бастаған екен*.
3	Сол кезде ана әйел шәйгімге суық суды *құйып қайнатып бастайды* (810).	Сол кезде анасы шәугімге суық су *құйып қайната бастайды.*
4	Анам шайға *қамданып бастап кетті* (7).	Анам шай *қамдай бастады.* Анам шай қамына *кірісіп кетті.* Анам шай қамдауды бастап *кеткен екен.*
5	Бір қараса, анасы отқа салын су құйып, *қайнатып бастапты* (204).	Бір қараса, анасы отқа салқын су құйып шай *қойып жатыр екен.*
6	Барлығы *дайындалып бастады* (701).	Барлығы *дайындала бастайды.*
7	Бір нәрсеге *ниеттеніп бастағанда* жұмысымызды, жарты жолдан негізгі ниеттен басқа ойға өзгертуге болмайды. Бір нәрсені *ниеттеніп бастап* кейіннен қалдырып кетуге болмайды (893).	Бір нәрсеге ниеттеніп, соны бастағаннан соң, жарты жолдан *тастап кетуге болмайды.* Бір нәрсеге ниеттенген соң, одан тайқымау қажет.

Төртінші сөйлемнің құрылысы (1-кесте) біршама шұбалаңқы, әрі кальканың сілемі байқалады. Әдетте, қазақ дәстүрлі сөзсаптамында заттанған етістіктен кейін (*ұмытып кеткені*) атау септігінің жалғаулық шылауларын (*жайлы, туралы*) қойып қолдану көп кездесе бермейді. Тек стилистикалық мақсатты қолданылуы мүмкін. Оның орнына *ұмытып кеткенін айтым едім* деп қысқартып, не болмаса төл сөздің өзін беріп қолдануға болады. Сондай-ақ, бұл мысалдағы *ескерту* сөзі де өз семантикасында тұрған жоқ. Бұл – калькалаудың бір көрінісі. *Ескерту* сөзінің лексикалық мағынасы *ойға салу, хабардар ету* болғанымен (ҚӘТС), мұның жағымсыз реңкі басымырақ: Станцияға жетіп қалғанын кондуктордың *ескертуінен* ғана білген-ді (Е.Оразақов, Дәрігер.). Мұнымызды көріп, мұғалім қанша *ескерту* жасаса да ұмытып кетеміз (Б.Баязитов, Өркен).

Ал қазіргі қолданыста *ескерту* сөзі *еске салу, ойға салу, айта салу* мағыналарын беретін орыс тілінің «напомнить» сөзінің баламасы ретінде қолданылып жүр. *Ескерту* сөзінің семантикасында бір істі жасамауды еске салатын, оның алдын алу мақсатында айтылатын нұсқау, бұйрық беру мәні басымырақ. Респонденттер де түпнұсқа мәтінде *деу, айту* етістіктері тұрса да, ойын жеткізуге бұл етістіктерді қолданбай, көбіне нарратив мағынасы басымырақ *ескерту* етістігіне жүгінген. Кестеде соның анық мысалдары көрсетілген (5-кесте).

5-кесте. Тілдік бірліктің лексикалық интерференцияға ұшырауы

	Бұрыс	**Дұрысы**
1	Анасы ұмытып кеткен болар бір *ескертеді*, екі *ескертеді* (429).	Анасы ұмытып кеткен болар деп *бір айтады*, *екі айтады/қайта-қайта айтады*.
2	Неге содан ала салмады деп, бірнеше рет *ескерттім* (702).	«Неге содан ала салмадыңыз?» деп *бірнеше рет айттым*.
3	Осыны көрген бала анасына бірнеше рет қайнаған судың бар екендігін *ескертеді* (722).	Мұны көрген бала анасына «қайнаған су бар емес пе?» деп *қайта-қайта айтты*.
4	Содан қонақтарға білдіртпей анам ол кір жууға арналған су деп *ескерттім* (246).	Содан қонақтарға білдіртпей келіп анам «ол кір жууға арналған су» *деді*.

Бұл мысалдардан кальканың ізі анық байқалады. Мәтін желісінде анасына судың қайнап жатқанын айтатын кейіпкер – бала. Баланың анасына ескерту жасауы мүмкін емес, тек еске салуы мүмкін. Түпнұсқа мәтіндегі бұл үзінді былай берілген:

ISSN 2788-7979 (online)

Бір кезде қарасам анам шәугімге суық су құйып жатыр. Таңқалдым. Даладағы ошақта қара қазандағы қара су бұрқ-сарқ қайнап жатқан болатын. ***Ұмытып кеткен болды ғой деген оймен «далада қайнап тұрған су бар ғой» дедім.*** *Анам ештеңе деген жоқ.* ***Бір кезде тағы да айттым.*** *Сол кезде жаныма жақындай келіп қонақтарға естіртпей, «ол кір жуам деп қайнатқан су» деді. Үндемедім. Бірақ түсінбедім. «Болса не бопты?» Ары ойланып, бері ойланып жіп таға алмадым.*

Түпнұсқа мәтінде *ескерту* лексемасы қолданылмаған. Бұл – жазармандардың өз ойынан қосып отырған дайын қолданысы. Қазір кальканың есебінен ескерту лексемасының мағынасы *айту, еске салу* мағынасында жиі жұмсала бастады. Респонденттердің тіліндегі тағы бір белсенді қолданыс – *қайталау* етістігі. Мұның да семантикалық «кеңеюі» *ескерту* сөзіне ұқсайды (6-кесте). Бұл етістік те мәтіннің осы үзіндісінде айтылған.

6-кесте. Тілдік бірліктің лексикалық интерференцияға ұшырауы

	Бұрыс	**Нормаға сәйкес нұсқасы**
1	Тағы да *қайталадым* (726).	Тағы да *айттым*.
2	Сәлден кейін *қайталай* айттым анам; - ол кір жууға деп қойылған су еді деп үн қатты (825).	Сәлден кейін *тағы айттым*. Анам: «Ол кір жууға қойған суым еді», – *деді*.
3	Алайда анасы *бірнеше қайталаудан* кейін, баласының қасына келіп: «бұл қайнап жатқан су кір жууға арналған», - депті (208).	«Ыстық су бар ғой» деп *қайта-қайта айтқан* баласына «ол кірге арналған су» деп жауап берді.

Респонденттердің кейбірі *ескерту, қайталау* сынды семантикасы мен мағыналық реңкі алыстау жатқан тілдік бірліктерді қолданбай, мәнмәтінге сай *айту, деу* етістіктерін қолдануға басымдық бергендері бар. Мәселен, 840-респондент былай деп жазған: *Мен ошақта ыстық су бар* ***деп айттым****. Анам мән бермеді деп, қайта дауыстап, ошақта ыстық су бар* ***дедім*** (840).

Жазармандардың күрделі етістікті қолдануға келгенде қиындық тудырған мәтін үзіндісі мынау:

Ыдысын жия жүріп жауап берген анам: «бір нәрсеге ***ниеттеніп қойған*** *кезде-ақ сен сол жұмыстың үстіндесің. Кір жууға деп құйылған суды шайға пайдалануға болмайды. Оны кір жуатын ыдысқа құймай-ақ кірдің суы* ***болып кеткен****» дейді.*

Жазушы кейіпкердің диалогын ауызекі тілдің элементтерін (*-ақ* демеулігі) ескеріп жазғаны байқалып тұр. Күнделікті коммуникацияда ауызекі тілде мезгіл қатынасқа құрылған сөйлемдер жиі қолданылады.

Жазушының осы ерекшелікті бейсаналы ескергені диалогтың табиғилығын, экпрессиясын арттырып тұр.

Үзіндідегі *ниеттеніп қойған* аналитикалық етістігі *-ып қой* аналитикалық форманты, *болып кеткен* аналитикалық етістігі *-ып кет* форманты арқылы жасалып тұр. Аналитикалық форманттардың етістікке тіркесуіндегі қызметі мен мақсаты бар. Мәселен, *-ып қой* форманты қимылдың аяқталғанын, *-ып кет* форманты қимылдың тез жасалғанын, бірден орындалғанын білдіреді. Демек, форманттардың қызметін білу, оларды бір-бірінен ажырата алу өте маңызды. Оны орынды қолдана алған жазарманның грамматикалық түйсігі де жоғары деген сөз. Алайда осы бір сәтте респонденттердің біршама бөлігі қате жіберіп, форманттарды қолдана алмайтынын, күрделі етістікті құрастыруға келгенде біршама қиналатынын байқатты. Кестеде (7-кесте) солардың бірнеше үлгісі көрсетілген.

7-кесте. Аналитикалық форманттардан кеткен қателер

	Бұрыс	**Дұрысы**
1	Сол кезде анам: ол кірдің суы, ол кір жуатын ыдысқа тимесе де, *әлдеқашан кірге айналды*	Сол кезде анам: «Ол суды кір жуамын деп қойдым, кір жуатын ыдысқа тимесе де, *әлдеқашан кірдің суына айналып кеткен*», – деп жауап берді.

ISSN 2788-7979 (online)

	деп ниеттеніп қойғанмын деген жауап айтады (456).	
2	Сонда анасы ошақтағы қайнаған суды кір жуамын деп ниет етім, сол себепті кірге деген су *қайнап бастағанда кір су болған* деп тіл қатты (43).	Сонда анасы: «Ошақта тұрған ол суды кір жуам деп алып қойғам, кірдің ыдысына құйылмаса да, *ниет еткенде-ақ кірдің суына айналып кеткен*», – деп түсіндірді.
3	Яғни анасы ниеттеніп қойған соң, ол суды әлі қолданбасада ол су *кір болып тұрады* (721).	Яғни анасы ол суды кір жуам деп қойғандықтан оны басқа бір мақсатқа жұмсай алмаймыз, өйткені *ниет еткенде-ақ ол кірдің суына айналып үлгерген* еді.
4	Ол шәйге *құйылмайақ кірге деп пайдалып кеткен* (56).	Ол суға ыдысқа құйылмай-ақ *кірдің суы боп кеткен*, енді тек кірге ғана пайдалану қажет.
5	Бұл *әлдеқашан кір суға айналды* деп түсіндірді (878).	Сол сәтте-ақ *кірдің суына айналып кеткен* деп түсіндірді.
6	Егер бір нәрсеге ниет етсең ол солай болады. Бұл *әлдеқашан кір суға айналды* (878).	Егер бір нәрсеге ниет етсең, соны соңына дейін жеткізуің керек. Ал ол су *ниет еткенде-ақ кір суға айналып кеткен еді*.
7	Анасы кір жуам деп қойған судан шай қоймады. Себебі анасы оны қонақ үшін *ниет етіп қоймаған су болды* (894).	Анасы кір жуам деп қойған суынан шай қоймайды. Себебі оны қонаққа емес, *кірге деп қойған* суы еді.
8	Сонда анам «бұл су киім жууға ниеттеніп қойылған болатын, *ол су кір жуатын табаққа құйылмай тұрып, кір жуатын су болды* (900).	Сонда анам: «Бұл суға киім жуам деп ниеттеніп қойғам, ол су кір жуатын ыдысқа *құйылмай тұрып-ақ кірдің суы болып кеткен*».
9	Аудиода оны кірге қолдануға қайнатты, *кірге арналған су өзі құйылмай тұрып кір болады* (801).	Автордың анасы ол суды кір жуамын деп қайнатып еді, соған *ниет еткенде-ақ кірдің суы болып кеткен.*
10	Кір жууға деген соң, ол *сол сәтте кір суға айналды* (809).	Кір жууға *ниет етілгенде-ақ кірдің суына айналған еді.*
11	«Мен ол суды о бастан кір жуамын *деп ниеттендім*, суды *құймай тұрып* ол су *кір жуатын лас су болды*» деп жауап қатады (808).	«Мен оған о баста кір жуамын деп қойғам, сол сәтте-ақ ыдысқа құйылмаса да *лас суға айналып кетті*», – деп түсіндірді.
12	«Ұлым, ол суды әу бастан кір жууға деп ниет етіп қойған едім, ол су *ендігі кір суға айналды*», - деп айтады (73).	«Ұлым, ол суды әу бастан кір жууға деп ниет етіп қойған едім, *ендігі кір суға айналып кеткен болар*», – деді.
13	Бұған баласы түсінбей тұрып, мән жайын сұрап еді, анасы ол суды шайға пайдалануға болмайтынын, себебі *кір жуатын су әу баста кірге ғана арналған*, - деді (245).	Баласы түсіне алмады. Мән-жайын қайта сұрап еді, анасы әу баста кір жуам деп қойған суды шайға пайдалануға болмайтынын, *ниет етілгенде-ақ кірдікі болып кеткенін айтты*.
14	Ол кірге аталған су қолданылмаса да кірдің суы екенін, яғни, *суды қойғанда кір жуам деп ниет етілгенін* ұғындырды (212).	Оның кірге қойылған су екенін, кір жуамын деп ниет еткенде-ақ кірдің суына *айналып кеткенін* ұғындырды.
15	Кір жууға қойылған су, *қолданбай жатып кір болып қойған* (839).	Кір жууға қойылған су *қолданбай жатып-ақ* кірдікі *болып кеткен*.
16	Ол ыдысқа *қолданбай-ақ, кір болды* дейді (844).	Ыдысқа әлі құйылмаса да, ниет етілгенде-ақ кірдің суы *болып кеткен*.
17	Сонда анам: - Мен оны кір жуатын арнап ниет етіп қойдым, ол *уже кір боп кеткен*» деді (846).	Сонда анам: «Ол менің жууға деп қойған суым, *ниет етілгенде-ақ кірге айналып кеткен*», – деді.
18	Анам балам ол суды мен кір жуамын деген ниетте қойған соң, ол су кірді жумай ақ ниетпен к*ір жуатын су болып қалады* деді (34).	Анам: «Балам, ол суды мен кір жуамын деп қойдым, әлі жумасам да, *ниет еткенде-ақ кірдің суы болып кеткен*», – деді.
19	Сол кезде анам кір жууға ниет етіп қойғасын ыдысқа құйылмасада *кір су болады* деді (42).	Сол кезде анам: «Кір жууға ниет етіп қойғасын, ыдысқа *құйылмаса да кір су болып қала бермек*», – деп түсіндірді.
20	Сонда анам «бұл су кір жууға ниеттеніп қойылған болатын, ол су кір жуатын табаққа құйылмай тұрып, *кір жуатын су болды* (900).	Сонда анам: «Ол су кір жууға ниеттеніп қойған суым, *кір жуылмаса да, кірдің суы болып кеткен*», – деді.
21	...бұл кір жууға арнайы қайнатылған су бұл су ыдысқа құйылған сәттен бастап *кір жууға арналған су болатын* (817).	Бұл су кір жууға қойылып, *ниет етілгенде-ақ кірдің суына айналып кеткен*.

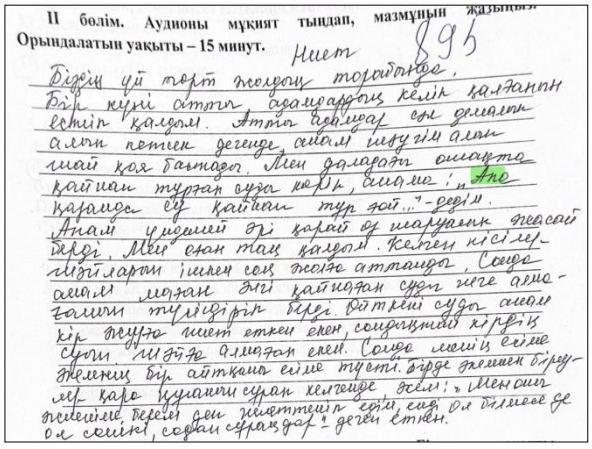
22	Аудиода оны кірге қолдануға қайнатты, кірге арналған су өзі *құйылмай тұрып кір болады* (801).	Аудиода кір жуылады деп ниет етілген судың *ниет еткенде-ақ кірге айналып кететіні айтылған*.

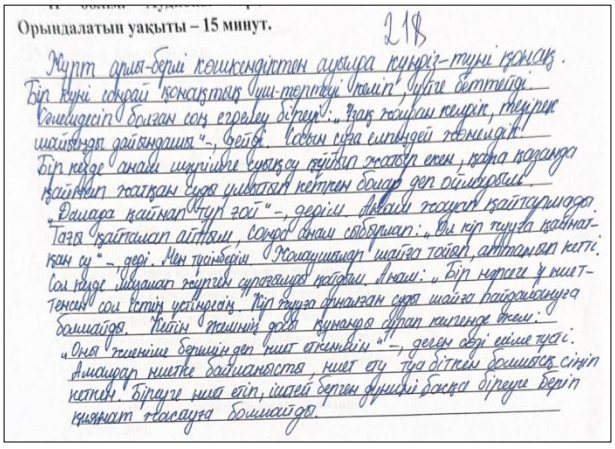
Байқағанымыздай, респонденттер етістіктерді қимылдың өту сипаты мен ағымына орай күрделендіріп, тіркестіріп құрай алмай қиналған: *әлдеқашан кірге айналды, кір су болған, кір су болады, кір жуатын су болып қалады, уже кір боп кеткен, кір болды, кір болып қойған, ендігі кір суға айналды, кір су болып қалады, құйылмай тұрып кір болады* сынды тіркестер грамматикалық, лексикалық семантикалары тұрғысынан да, стилистикалық қолданыс тұрғысынан да үйлесіп тұрған жоқ.

ТАЛҚЫЛАУ

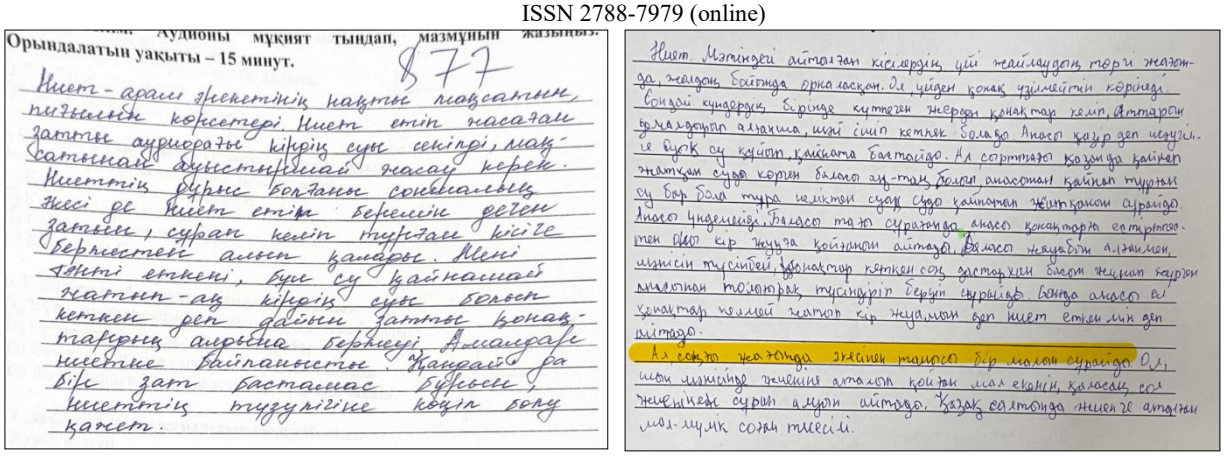
Кез келген қимыл-қозғалыс, іс-әрекеттің уақыттың өту ағымына, жасалу кезеңіне қарай басталуы, орындалуы, барысы және аяқталуы жүзеге асады. Ал жасалу тәсілі мен амалына қарай қарқынды, созылыңқы, дүркін, немқұрайлы, жол-жөнекей, қоса қабат, бірден, аяқасты, қайталап істеу, субъекті мен объектіге қатысты орындау сынды қым-қуыт мәндерді білдіреді. Мұның барлығы бір-бірімен тізбектеле, тіркесе келе қимыл-қозғалыс пен іс-әрекеттің уақыт (шақ) пен амалға қатысты сипатын суреттейді. Бір сөзбен айтқанда, етістіктерді тіркестіріп немесе күрделендіріп қолданғанда, оның уақыт ағымына тәуелділігін, байланысын, өту сипатының логикалық қонымдылығын қоса ескеру қажет. Ал оны ескеру үшін етістіктің көрсеткіштерінен хабардар болуымыз керек.

Мәселен, жоғарыдағы үзіндіде өткен шақтағы қимылдың түрлі өту сипаты мен мезгіл қатынасына жататын бірнеше іс-әрекет қамтылған. Оны етістіктің өткен шағы деп сипаттай салуға болмайды. Өйткені *анасының ыдысты жия жүріп жауап беруі* іс-қимылдың жол-жөнекей орындалғанын, ал *ниеттеніп қойған*, *болып кеткен* – іс-әрекеттің өткен шақта аяқталып қойғанын, ал *кезде-ақ* және *құймай-ақ* сөздеріндегі *-ақ* демеулік шылауы мен мезгіл мәнді сөздің (*кезде*) іс-әрекеттің мезгілдес іске асқанын анықтап, әр аспектуалды мағынадан түрлі таксистік қатынастар (мезгілдестік) туындаған. Яғни етістіктер қимылдың өту сипатын және екі қимылдың бір мезгілде орындалуын меңзеп тұр. Респонденттер етістіктің осы қасиеттерін ескеріп, бір-бірімен үйлестіре алмағаны көрінеді.

II бөлім. Аудионы мұқият тыңдап, мазмұнын жазыңыз.
Орындалатын уақыты – 15 минут.
Ниет
Бірде үй төрт жолаушы тоқтайды.
Бір күні атаң, әдеттерінше кешік қалғанын естіп қалады. Атаң бауырлар сөз дегенін алып кеткен дегенде, анаң шұғыл алып шай қоя бастады. Мен дәлдеп отырып қайнап тұрған суға қарап, анаңа: «Апе қарашы сұ қайнап тұр ғой...» - дедім. Анаң ұлдың әрі қарай не шаруаның дәлсізді берді. Мен онан таң қалдым. Кешкен кісілерінің іштеріне сөз және атпаған. Сонда анаң мұнан әрі қайнаған суға неге алмағанын түсіндіріп берді. Әдетінше судың кір жууға ниет еткен екен, сондықтан көрінбеуі мүмкін. Сонда менің ойыма жеңгемнің бір айтқаны ойыма түсті. Бірде жеңгем бірдеңе қара құранның суған кезінде әкем: «Менің әкелейін бересің деп ниеттеніп едің, енді ол білмесе де ол сенікі, сонан сұрамдар» - деген еткен.

Орындалатын уақыты – 15 минут.
218
Жұрт арыз-берің кешкендіктен ауылға қуанып-туып қонақ. Бір күні кәдімгі "қонақтың ұшы-теңіздің ұлкені" ұйқыға бөленіп, семіздігін болған соң ертелеу біреуі: "Ұзақ жайған кешік, тезірек шайыңды дайындашы" -, бейіл. Сосын суға енгендей жөнелді. Бір кезде анаңы шәйнекке суықсу түсіп жатқан екен, қана қазанда қайнап жатқан суға ұлықтап кеткен болар деп ойлаыпты. "Дәмдеп қайнап тұр ғой" -, дегіш. Дәмдеп жатқан қайтарыпты. Тағы қайтасың айтпаш, сонда анаң сөбірлап: "Ол кір пұлға қабнатқан су" - деді. Мен түсіндім. Қонақтыңдар шәйге тойып, аттанып кетті. Сол кезде ыбырлап жұртқа қарап, анаң: "Бір нәрсені ұғынтқан сол кезің ұстаңдың. Кір жууға дәмдеп суға шәйге пайдаланбуға болмайды. Кейін "таным дәл қуанда ұрап кетпе" деп. "Оны түсінем берің деп ниет еткенбін" -, деген әрі еліме ұрғе. Адамдар ниетке байланысты, ниет оң та бітсем болмысқ сіңіп кетпен. Біреуге ниа етіп, ішкей берген дүниені басқа біреуге беріп қиянат ғасауға болмайды.

ISSN 2788-7979 (online)

2-сурет. Етістіктерді қызметіне сай қолдана алған респонденттер

Сөйлемдегі, мәтіндегі қатенің негізгі себебі де, көзі де – осы етістікті дұрыс жұмсамаудан, етістік формаларын қызметіне қарай тіркестіре алмаудан туындап отыр. Демек, сөйлем құрарда етістіктің шағын және соған сай қимылдың өту сипатын қабыстыра білу аса маңызды. Сонда мәнді, түсінікті, грамматикалық құрылымы орнықты, стилистикалық жатық сөйлем құрылысы түзілмек. Мәселен, етістіктің шақтары мен өту сипатын, басқа да үйлесім шарттарын сақтай білген азды-көпті респонденттер бар. Солардың бірсыпыра мысалы жоғарыдағы суретте көрсетілген (2-сурет).

Етістік предикат қызметін атқарушы негізгі сөздер болғандықтан, тұтас сөйлемнің дұрыс, жатық, келісті шығуына тікелей әсер етеді. Сөйлемде кететін қатенің басым бөлігі де осы етістікті қызметіне қарай қолдана алмаудан туындайды. Етістік көптеген тілдерде күрделі категория саналады. Қазақ тілінің қиындығы да етістікте. Соған қарамастан тіл иелмені ана тілін ұстартушы ретінде тілдің бүкіл қазынасы мен құралын қолдана алуы шарт. Ал ол үшін қазақ тілінің етістіктері жайлы білімін байытып, қыр-сырына үңіліп, қолданысына мән беруі тиіс.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, қазіргі қазақ тіл иелмендерінің қолданысында грамматикалық ауытқулардың көбейгенін, соның ішінде күрделі етістікті қолдануға келгенде жиі қате жіберетіні байқалды. Соның себебінен ана тілінің сөз жүйесі де бұзыла бастаған. Қазақ тілінің етістіктері – синтаксистік құрылымның өзегі, сөйлемнің мазмұнын, құрылымын, коммуникативтік қызметін айқындайтын басты грамматикалық құрал. Қазақ сөйлемі етістік формаларымен аяқталып, етістік формалары арқылы басқа сөйлемдермен байланысады. Ол сөйлемнің баяндауышы бола отырып, іс-әрекет, қимыл-қозғалыс, қалып-күй мен жағдаятты білдірумен қатар, сөйлемнің түрін, коммуникативтік мақсатын және мезгілдік, райлық, жақтық, модальдік қатынастарын белгілейді [14, 196]. Әсіресе, аталған қатынастардың басым бөлігі күрделі құрамды етістіктер, етістікті сөз тіркестері арқылы жүзеге асады. Оны сауатты қолдану – ана тілім деп санайтын әрбір тіл иелменінің міндеті. Алайда сауалнама нәтижелері көрсеткендей, қазақ тіл иелмендері күрделі етістіктерді қолдана алмайтыны, қиналатыны, ана тілінің терең құралдарын меңгере алмағаны, күрделі етістік түсінігін жете білмейтіні, соның себебінен коммуникацияда жиі қатеге ұрынатыны белгілі болды. Тілшілердің ендігі мәселесі – осы грамматикалық ауытқуды жөндеу мен реттеудің шешімін, лингвистикалық құралдарын әзірлеп, сауатсыздықтың алдын алу. Бұл болжам мақалада айтылған гипотезаның, яғни күрделі етістіктер сөздігін құрастырудың алғышарты жасалды деген ойдың дәлелі бола алады деген ойдамыз.

ISSN 2788-7979 (online)

Мақала ЖТН BR24993244 «Қазақ тілі ұлттық корпусын Smart-мәтіндер мегажобасы және қазақтілді жасанды интеллект негізі ретінде жетілдіру, ішкорпустарын әзірлеу» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы аясында жазылды.

Мақаланың аннотациясын жазу мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінің кей нұсқаларын әзірлеуге жасанды интеллект құралдары қолданылды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: «Абзал-Ай» баспа, 2014. – 640 б.
2 Момынова Б.Қ., Анесова У.Г. Қазақ тіліндегі күрделі етістіктер: құрамдық және мағыналық ерекшелігі. Tiltanym. 2025;100(4):22-35. https://doi.org/10.55491/2411-6076-2025-4-22-35
3 Оралбаева Н. Қазіргі қазақ тіліндегі етістіктің аналитикалық форманттары. – Алматы: Мектеп, 1975. – 136 б.
4 Исаев С. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: Өнер, 2007. – 336 б.
5 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 1991. – 382 б.
6 Жолшаева М., Шадиева Н.Х. Қазақ тіліндегі күрделі құрамды етістіктер мәселесі // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. – 2023. – №2. – 67-81 бб. https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-2.05
7 Жаңабекова А.Ә., Мурсал Ә. Күрделі құрамды етістікті тіркестердің лексикографиясы. Tiltanym. 2018;(3):7-16. https://www.tiltanym.kz/jour/article/view/541/0?locale=kk_KZ
8 Seth Lindstromberg. The compositionality of English phrasal verbs in terms of imageability. – Lingua. – 2022, August. – V. 275. https://doi.org/10.1016/j.lingua.2022.103373
9 Suhad Sonbul, Dina Abdel Salam El-Dakhs, Hind Al-Otaibi. Productive versus receptive L2 knowledge of polysemous phrasal verbs: A comparison of determining factors. System. – 2020, December. – V. 95. https://doi.org/10.1016/j.system.2020.102361
10 Gyorfi, D. (2022). Auxiliary verb constructions in Modern Spoken Kazakh (Doctoral dissertation). University of Surrey. – 344 p.
11 Karakoç B., & Jumabay U. (2023). On the semantics of transformativizing postverbial constructions in Kazakh. Turkic Languages, 27(2), 162–185. https://doi.org/10.13173/TL.27.2.162
12 Akishev T., Sarbassova, A., & Kravtsova Y. (2025). The linguistic features of a Kazakh auxiliary verb. TILTANYM, 2025(1), 68-78 pp. https://doi.org/10.55491/2411-6076-2025-1-68-78
13 Күдеринова Қ. Қазақ шаршысөзі: тілдік нормасы, сөз әдебі, құрылымы // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2024. – №1 (193). – 65-76 бб. https://doi.org/10.26577/EJPh.2024.v193.i1.ph6
14 Слямбеков Қ., Солтанбекова А., Шалабай Б., Қалибекұлы Т. Қазақ тіліндегі күрделі етістіктерді жасанды интеллектіге үйрету тәжірибесі: тегтеу мен морфологиялық модальдеу үлгілері // Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау хабаршысы. Филология сериясы. – №3, 2025. – 94-108 бб. https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp94-108

Материал 28.03.2026 баспаға түсті

Сложные глаголы в употреблении носителей языка: на каком уровне находится грамматическая грамотность?

Б.К. Момынова[1], А.М. Фазылжан[1], Қ.Б. Слямбеков[1], И.А. Имангазина[1]
[1]Институт языкознания им. А. Байтурсынова, Алматы, 050040, Казахстан

В предлагаемой статье представлены результаты лингвистического анкетирования, направленного на определение уровня грамотности носителей современного казахского языка. В частности, на основе эмпирической базы данных и статистических показателей обосновывается, сколько ошибок допускают носители языка при употреблении сложных глаголов и глагольных словосочетаний, а также какие виды грамматических отклонений

ISSN 2788-7979 (online)

встречаются в их речи. Определяются типы наиболее частотных ошибочных языковых единиц, связанных со сложными глаголами в современном казахском языке, и рассматриваются причины их возникновения. Кроме того, предлагается система грамматических знаний, связанных со сложными глаголами казахского языка.

Анализ употребления сложных глаголов носителями языка имеет особую значимость. Это связано с тем, что глагол в казахском языке является основным стержнем казахского предложения и главным грамматическим средством выражения модальных, аспектуальных и временных значений. Умение правильно употреблять глагольные формы является одним из условий успешной коммуникации и речевого взаимодействия. Для лингвистов данное исследование актуально тем, что оно позволяет выявить основные грамматические отклонения, характерные для речи носителей родного языка, а также разработать грамматические средства их исправления и нормализации. В частности, можно считать, что уже сформирована необходимая основа для подготовки «Словаря сложных глаголов казахского языка». Кроме того, результаты исследования создают возможности для разработки других лингвистических инструментов, в том числе грамматического справочника ошибочных употреблений, лингвистических материалов для обучения искусственного интеллекта и систем разметки.

Результаты лингвистического анкетирования позволили выявить, с какими трудностями сталкиваются носители казахского языка при употреблении сложных глаголов и построении глагольных словосочетаний, а также какие языковые явления вызывают у них наибольшие затруднения. В этом, на наш взгляд, заключается актуальность и научная ценность предлагаемой статьи.

Ключевые слова: глагол; сложный глагол; грамматическая ошибка; грамматическое отклонение; интерференция; аспектуальная категория.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Маманов Ы. Современный казахский язык. Глагол. – Алматы, 2014. – 153 с.
2 Момынова Б.К., Анесова У.Г. Сложные глаголы в казахском языке: структурные и семантические особенности. Tiltanym. 2025;100(4):22–35. https://doi.org/10.55491/2411-6076-2025-4-22-35
3 Оралбаева Н. Аналитические форманты глагола в современном казахском языке. – Алматы: Мектеп, 1975. – 136 с.
4 Исаев С. Современный казахский язык. – Алматы: Өнер, 2007. – 336 с.
5 Ысқақов А. Современный казахский язык. – Алматы, 1991. – 382 с.
6 Жолшаева М., Шадиева Н.Х. Проблема сложных составных глаголов в казахском языке // Вестник Евразийского гуманитарного института. – 2023. – №2. – С. 67–81. https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-2.05
7 Жанабекова А., Мурсал А. Лексикография сложных составных глагольных конструкций. Tiltanym. 2018;(3):7-16. https://www.tiltanym.kz/jour/article/view/541/0?locale=kk_KZ
8 Seth Lindstromberg. The compositionality of English phrasal verbs in terms of imageability. – Lingua. – 2022, August. – V. 275. https://doi.org/10.1016/j.lingua.2022.103373
9 Suhad Sonbul, Dina Abdel Salam El-Dakhs, Hind Al-Otaibi. Productive versus receptive L2 knowledge of polysemous phrasal verbs: A comparison of determining factors. System. – 2020, December. – V. 95. https://doi.org/10.1016/j.system.2020.102361
10 Gyorfi, D. (2022). Auxiliary verb constructions in Modern Spoken Kazakh (Doctoral dissertation). University of Surrey. – 344 p.
11 Karakoç B., & Jumabay U. (2023). On the semantics of transformativizing postverbial constructions in Kazakh. Turkic Languages, 27(2), 162–185. https://doi.org/10.13173/TL.27.2.162
12 Akishev T., Sarbassova, A., & Kravtsova Y. (2025). The linguistic features of a Kazakh auxiliary verb. TILTANYM, 2025(1), 68-78 pp. https://doi.org/10.55491/2411-6076-2025-1-68-78

ISSN 2788-7979 (online)
13 Кудеринова К. Казахская разговорная речь: языковая норма, речевой этикет, структура // Вестник КазНУ имени аль-Фараби. Серия филологическая. – 2024. – №1 (193). – С. 65–76. https://doi.org/10.26577/EJPh.2024.v193.i1.ph6
14 Слямбеков К., Солтанбекова А., Шалабай С., Калибекулы Т. Опыт обучения сложным глаголам казахского языка с использованием искусственного интеллекта: модели тегирования и морфологического моделирования // Вестник Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова. Серия филологическая. – 2025. – №3. – С. 94–108. https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp94-108

Материал поступил в редакцию журнала 28.03.2026

The complex verb in native speakers' usage: what is the level of grammatical literacy?

B. Momynova[1], A. Fazylzhan[1], K. Slyambekov[1], I. Imangazina[1]
[1]The Institute of Linguistics named of after A. Baitursynov, Almaty, 050040, Kazakhstan

The proposed article presents the results of a linguistic survey aimed at determining the literacy level of speakers of contemporary Kazakh. In particular, based on an empirical database and statistical data, the article substantiates the number of errors made by language users in the use of compound verbs and verbal phrases, as well as the types of grammatical deviations observed in their usage. The study identifies the types of the most frequent erroneous linguistic units related to compound verbs in contemporary Kazakh and discusses the reasons for their occurrence. It also proposes a system of grammatical knowledge concerning compound verbs in the Kazakh language.

The analysis of how language users employ compound verbs is of particular importance. This is because the verb in Kazakh serves as the core of the Kazakh sentence and functions as the main grammatical means of expressing modal, aspectual, and tense meanings. The correct use of verbs is one of the key conditions for successful communication and speech interaction. For linguists, this issue is relevant because it helps identify the main grammatical deviations found in the usage of native speakers and develop grammatical tools for their correction and normalization. In particular, we believe that the necessary foundation has already been established for compiling a Dictionary of Compound Verbs of the Kazakh Language. In addition, the findings of the study create opportunities for developing other linguistic tools, including a grammatical reference guide to erroneous usage, linguistic resources for training artificial intelligence, and annotation systems.

The results of the linguistic survey made it possible to reveal the difficulties that speakers of Kazakh face when using compound verbs and constructing verbal phrases, as well as the specific linguistic phenomena that cause the greatest challenges. In our view, this is where the relevance and scholarly value of the proposed article lie.

Key words: verb; complex verb; grammatical error; grammatical deviation; interference; aspectual category.

REFERENCES

1 Mamanov Y. (2014) Qazirgi qazaq tili. Etistik. Almaty, 153 b. [Mamanov Y. (1966) Modern Kazakh Language. Verb. 153 p.] (in Kazakh)
2 Momynova B.Қ., Anesova U.G. (2025) Qazaq tilindegi kurdeli etistikter: quramdyq jane magynalyq ereksheligi. Tiltanym. №4 [Momynova B.Қ., Anesova U.G. (2025) Complex Verbs in the Kazakh Language: Structural and Semantic Features. Tiltanym. №4. P. 22-35] https://doi.org/10.55491/2411-6076-2025-4-22-35 (in Kazakh)
3 Oralbaeva N. (1975) Qazirgi qazaq tilindegi etistikting analitikalyq formanttary. Almaty: Mektep, 136 b. [Oralbaeva N. Analytical Verb Formants in Modern Kazakh. Almaty: Mektep, 136 p.] (in Kazakh)
4 Isaev S. (2007) Qazirgi qazaq tili. Almaty: Oner, 336 b. [Isaev S. (2007) Modern Kazakh Language. Almaty: Oner, 336 p.] (in Kazakh)

5 Ysqaqov A. (1991) Qazirgi qazaq tili. Almaty, 1991. 382 b. [Ysqaqov A. (1991) Modern Kazakh Language. Almaty, 1991. 382 p.] (in Kazakh)
6 Zholshaeva M., Shadieva N.H. (2023) Qazaq tilindegi kurdeli quramdy etistikter maselesi // Eurazia gumanitarlyq institutynyng Habarshysy. №2. 67-81 bb. [Zholshaeva M., Shadieva N.H. (2023) The Issue of Complex Compound Verbs in the Kazakh Language // Bulletin of the Eurasian Humanities Institute. №2. P. 67-81] https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-2.05 (in Kazakh)
7 Zhanabekova A.A., Mursal A. (2018) Kurdeli quramdy etistikti tirkesterding leksikografijasy. Tiltanym. 2018;(3) [Zhanabekova A.A., Mursal A. (2018) Lexicography of Complex Compound Verb Constructions. Tiltanym. 2018;(3)] (in Kazakh)
8 Seth Lindstromberg. The compositionality of English phrasal verbs in terms of imageability. – Lingua. – 2022, August. – V. 275. https://doi.org/10.1016/j.lingua.2022.103373
9 Suhad Sonbul, Dina Abdel Salam El-Dakhs, Hind Al-Otaibi. Productive versus receptive L2 knowledge of polysemous phrasal verbs: A comparison of determining factors. System. – 2020, December. – V. 95. https://doi.org/10.1016/j.system.2020.102361
10 Gyorfi, D. (2022). Auxiliary verb constructions in Modern Spoken Kazakh (Doctoral dissertation). University of Surrey. – 344 p.
11 Karakoç B., & Jumabay U. (2023). On the semantics of transformativizing postverbial constructions in Kazakh. Turkic Languages, 27(2), 162–185. https://doi.org/10.13173/TL.27.2.162
12 Akishev T., Sarbassova, A., & Kravtsova Y. (2025). The linguistic features of a Kazakh auxiliary verb. TILTANYM, 2025(1), 68-78 pp. https://doi.org/10.55491/2411-6076-2025-1-68-78
13 Kuderinova Q. (2024) Qazaq sharshysozi: tildik normasy, soz adebi, qurylymy. Al-Farabi atyndagy KazNU Habarshysy. Filologija serijasy. №1. 65-76 bb. [Kazakh Public Discourse: Linguistic Norms, Speech Etiquette, Structure // Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Philology Series. №1. P. 65-76] https://doi.org/10.26577/EJPh.2024.v193.i1.ph6 (in Kazakh)
14 Slyambekov Q.B., Soltanbekova A.A., Shalabaj B.S., Qalibekuly T. (2025) Qazaq tilindegi kurdeli etistikterdi zhasandy intellektige uiretu tazhiribesi: tegteu men morfologijalyq modal'deu ulgileri // Sh. Ualihanov atyndagy Kokshetau habarshysy. Filologija seriyasy. №3. 94-108 bb. https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp94-108 (in Kazakh)

Received: 28.03.2026

IRSTI: 16.21.33 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp124-139

G. Namanayeva[1], B. Zhumabekova[1]
[1]Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Kazakhstan

TYPOLOGY OF PRESUPPOSITIONS AND FORMS OF HUMOR IN CONTEMPORARY STAND-UP DISCOURSE

This article examines the typology of presuppositions and the forms of humor in stand-up discourse. The aim of the study is to analyze the role of presuppositions in the construction of humor using examples from stand-up performances by Kazakhstani and American comedians. The research methodology combines theoretical analysis with pragmatic and discourse analysis, as well as a comparative method used to identify differences in the use of presuppositions in Kazakhstani and American contexts. The findings demonstrate that presuppositions function as one of the key mechanisms for generating humorous effects and operate depending on the sociocultural background of the audience. The scientific novelty of the study lies in clarifying the role of presuppositions as a means of implicit meaning construction in comic discourse. The practical significance of the research

ISSN 2788-7979 (online)

is related to the possibility of applying its results in studies of pragmatics, discourse analysis, and intercultural communication.

Key words: presupposition, humor, stand-up discourse, pragmatics, implicit meaning, comic effect.

MAIN PROVISIONS

Communication is a fundamental mechanism of human interaction that facilitates the exchange of information, the coordination of meanings, and the maintenance of social relations. In academic discourse, communication is typically understood as a purposeful process aimed at achieving mutual understanding, in which various strategies and expressive means are employed. Among these means, humor functions as an important pragmatic tool that influences interpretation and enhances communicative interaction.

Modern linguistic, philosophical, aesthetic, and literary studies consider humor to be one of the most life-affirming and, at the same time, complex forms of the comic. N. S. Rozov defines humor as “a general feature of situations in which a specific combination of meanings evokes involuntary laughter of varying intensity among participants, ranging from a smile to uncontrollable laughter” [1, p. 86]. Similarly, Daniela Landert emphasizes the universality and genre diversity of humor, noting that it is “a central aspect of many types of fiction. It takes different forms and is a key characteristic of a broad range of genres, from Shakespeare’s comedies to Pope’s satirical poetry, from comic strips to animated films, from sketch comedy to sitcoms” [2, p. 68].

Humor has also received considerable attention in Kazakhstani scholarship. For instance, S. S. Isakova and N. K. Kultanbayeva investigate the content, structure, and distinctive features of humorous discourse in Kazakh, Russian, and English linguocultures, treating humor as both a linguistic and sociocultural phenomenon based on jokes and comic texts [3]. K. Y. Yessenova and A. K. Abdikarimova analyze the communicative and pragmatic characteristics of Kazakh humor and its role in transmitting national values, cultural norms, and collective meanings [4]. Furthermore, issues related to humorous discourse and its comparative analysis were addressed at the international scientific conference “Humorous Discourse: A Comparative Perspective”, organized within the framework of a grant-funded research project at K. Zhubanov Aktobe Regional University in September 2025 [5].

An analysis of existing definitions indicate that humor cannot be reduced solely to the production of a comic effect; rather, it involves a positive reinterpretation of reality. Humor may be realized through utterances or actions that are perceived by the audience as unexpected, unconventional, or deviating from established expectations. In this sense, humor functions as a specific interpretative mechanism based on novelty and cognitive shift, which triggers an emotional response.

However, the use of humor in communication is associated with several challenges. The effectiveness of communicative interaction largely depends on the degree of mutual understanding between participants, which in turn is determined by the extent to which their background knowledge overlaps. If the recipient lacks the necessary contextual knowledge related to the subject of the utterance, communication may fail to achieve its intended effect, and the humorous meaning may be lost. In such cases, the utterance may be perceived as neutral or even inappropriate.

Within this context, the concept of presupposition becomes particularly significant. Presupposition refers to the set of background assumptions or shared knowledge upon which a speaker relies when producing an utterance. Presupposition theory assumes the existence of mutually shared information between the speaker and the audience; only when interlocutors share knowledge of relevant facts, cultural norms, and contextual meanings, the implicit content of an utterance can be accurately interpreted and recognized as meaningful within a specific communicative act.

The theory of presupposition, originating in the works of P. E. Strawson (1963) and G. Frege (1977) and further developed by N. D. Arutyunova (1983), E. V. Paducheva (1998), G. Yule (1996), O. V. Shcherbakova (2008). D. Kristiawan (2018), E. G. Kuzovnikova (2023), A. Aravind (2023)

ISSN 2788-7979 (online)

and others, conceptualizes presupposition as a meaning-generating mechanism that enables the correct interpretation of implicit content in discourse.

According to Aravind A., presuppositions constitute "content that is already part of the conversational record prior to the point of uttering the sentence, i.e., content that is part of the body of information that the discourse participants have mutually accepted into the conversational common ground; we refer to this throughout as the 'basic mode' of meeting the admittance conditions" [6].

In other words, presuppositions represent information that is already embedded in the communicative context before the utterance is produced. This information forms part of the shared knowledge base mutually accepted by discourse participants within common communicative background (common ground).

P. Strawson defines presupposition as follows: "P presupposes S (i.e., S is a presupposition of P) if and only if (1) P is true, then S is true, and (2) if P is false, then S is true. S – presupposition P $\Leftrightarrow (P \rightarrow S) \wedge (\neg P \rightarrow S)$" [7].

However, in a number of cases the speaker deliberately manipulates the addressee's presuppositions in order to create a humorous effect. Since information embedded in a presupposition is usually perceived as known or familiar to the addressee, the introduction of new or unexpected information into this presupposed content may act as a trigger for a comic situation.

The phenomenon of presupposition may therefore be regarded as one of the key mechanisms underlying the generation of humorous effect. For the speaker, it is essential to correctly anticipate the scope of the addressee's knowledge in order to construct utterances that produce surprise and activate the comic effect. In other words, the speakerimage must adequately take into account the background knowledge of the addressee, while the addressee must be able to recognize the humor embedded in the speaker's utterances. Humor and presuppositions may manifest themselves in various types of communicative processes. One form of communication that actively employs humor is stand-up comedy.

INTRODUCTION

Within the framework of this study, the author focuses on the analysis of stand-up comedy performances by Kazakhstani and American stand-up comedians. Such performances are characterized by a high concentration of humorous utterances, which makes them particularly relevant for linguistic analysis. In addition, the study examines how comedians transmit humorous statements to audiences with different sociocultural and cognitive backgrounds and how they manage to evoke laughter from such audiences. Accordingly, the research analyzes humor in stand-up comedy by identifying types of presuppositions, forms of humor generated on their basis, and the communicative functions of humor.

The relevance of this study stems from the growing interest in contemporary linguistics in the investigation of humor as a complex pragmatic and discursive phenomenon that plays a significant role in both interpersonal and mass communication. Despite the existence of works devoted to the nature of the comic, the mechanisms of humor, and its cognitive foundations, the functioning of presupposition as a means of generating humorous effect remains insufficiently explored, particularly from a comparative perspective.

The analysis of humor in stand-up comedy – a contemporary genre of public monologic discourse focused on direct interaction with the audience and the active use of the addressee's background knowledge – is of particular academic significance. In Kazakh linguistics, stand-up comedy as an object of linguistic research remains only fragmentarily examined, while comparative studies of Kazakhstani and American stand-up discourse from the perspective of the pragmatics of humor and presupposition are virtually absent. This gap determines the relevance of addressing this issue.

The aim of the study is to identify and describe the role of presupposition in the formation of humorous effect in stand-up comedy discourse based on performances by Kazakhstani and American stand-up comedians.

ISSN 2788-7979 (online)

To achieve this aim, the following research objectives are addressed:

–to summarize theoretical approaches to the study of humor and presupposition in contemporary linguistics and to determine their role within the system of pragmatic means of communication;

–to identify the main types of presuppositions and the mechanisms through which the humorous effect is generated in stand-up discourse;

–to analyze the forms and functions of humor realized through presuppositional mechanisms in stand-up comedy.

The object of the study is humorous discourse in contemporary oral communication.

The subject of the study is the presuppositional mechanisms involved in generating humorous effect in stand-up comedy discourse, specifically the types of presuppositions and their functioning within the system of the comedian's pragmatic strategies.

The scientific novelty of the study lies in the fact that it presents, for the first time in a comparative perspective, an analysis of the role of presupposition in the formation of humorous effect in the stand-up performances of Kazakhstani and American comedians, identifying types of presuppositions and describing their functions within humorous discourse.

The theoretical significance of the research consists in expanding the understanding of pragmatic mechanisms of humor and further developing presupposition theory in the context of comic discourse.

The practical significance lies in the possibility of applying the results in courses on pragmatics, discourse analysis, and intercultural communication, as well as in the analysis and creation of humorous texts.

MATERIALS AND METHODS

The empirical basis of the study consists of two full-length stand-up comedy performances, one from each of the two liguocultural contexts under comparison: the American comedian Matt Rife and the Kazakhstani comedian Zhansaya Muratbekova. Thus, the analytical corpus comprises two performances in total (one American and one Kazakhstani). The choice of performances was purposive rather than statistically representative. Matt Rife was selected because his full-length special provides a coherent and sufficiently extensive body of contemporary American stand-up discourse. Zhansaya Muratbekova was selected for a specific corpus-related reason: among the Kazakhstani comedians considered for the study, she is the only performer identified by the authors as having a full-length stand-up concert performed in Kazakh, while her material is particularly closely grounded in contemporary Kazakhstani everyday life, family relations, gender roles, and culturally specific experiences. This makes her performance especially suitable for examining how shared background knowledge contributes to presupposition-based humor.

Table 1. Characteristics of the authors and the research material

Name	**Matt Rife**	**Zhansaya Muratbekova**
Nationality	American	Kazakh
Authors' age	30 years	30 years
Title	**Matt Rife | Matthew Steven Rife (Full Comedy Special)**	**She | Zhansaya Muratbekova | Solo Stand-Up Concert**
Theme	Personal life stories and observations about everyday relationships.	The inner world of a woman, her strength and vulnerability, the hidden struggles, dreams, and the complex life path of every woman.
Year of release	April 12, 2024	December 25, 2025
Genre/Form	Stand-up comedy	Stand-up comedy

Note: The corpus comprises two full-length performances in total. Gender is not used as a matching or explanatory variable.

ISSN 2788-7979 (online)

The selection of the empirical material was determined by comedians' popularity, distinctive speech styles, and the cultural representativeness of their performances. The analyzed stand-up texts are treated as a form of oral comic monologue characterized by internal structural coherence, including a setup, punchline, and elements of improvisation, intratextual allusions, callbacks, and framing structures.

The research question of this study is to determine how presuppositions function as a mechanism for generating humorous effect in stand-up comedy discourse and how the sociocultural context influences their interpretation by the audience. The working hypothesis assumes that presupposition serves as one of the key mechanisms underlying humor production in stand-up, while the success of humorous communication directly depends on the degree of overlap between the background knowledge of the comedian and that of the audience. It is also assumed that differences in the sociocultural experience of Kazakhstani and American audiences determine the specificity of the presupposition employed and the forms of humor used.

The study employs the following methods: theoretical analysis and synthesis of scholarly literature; pragmatic and discourse analysis; contextual analysis; elements of cognitive analysis; comparative analysis. The application of these methods made it possible to identify typological patterns of presuppositions in stand-up discourse and to determine their role in shaping various forms of the comic effect.

RESULTS

L. O. Rokotyanskaya classifies humor into verbal and non-verbal. Verbal humor includes irony, sarcasm, puns, and any humorous expression that relies on linguistic mechanisms, whereas non-verbal humor encompasses forms such as clowning, practical jokes, caricatures, and similar performative means. Many contemporary humorous formats, such as Internet memes, combine both verbal and non-verbal modes of expression [8, p. 108].

In the article 'Humor Types Show Different Patterns of Self-Regulation, Self-Esteem, and Well-Being', Anja K. Leist and Daniela Müller describe stable patterns of humorous behavior based on the Humor Styles Questionnaire (HSQ) developed by Martin et al. (2003). The typology comprises four styles, structured along two key continua: self-oriented or interpersonal orientation, and constructive or destructive nature of humor. Affiliative and self-affirming humor are identified as adaptive forms, while aggressive and self-deprecating humor are identified as potentially destructive. Empirical studies have demonstrated the high validity of this model, revealing differentiated correlations between humor styles and various personality traits [9].

Taking into account contemporary pragmatic and discourse-based approaches to humor studies, the present research employs the following forms of comic expression as analytical tools: irony, satire, hyperbole, self-deprecation, teasing, and wordplay (Table 2). The application of this classification enables a comprehensive examination of the mechanisms that generate humorous effects in the performances of Kazakhstani and American stand-up comedians, as well as the identification of their functional specificities within different linguocultural contexts.

Table 2. Forms of humor

Forms of Humor	Example	Interpretation
Irony	*Бір күні Дидар маған бүйтіп жазып жіберіпті: «Жансая, мені күтпей тамақ іше беріңдер», – деп. Оның ойынша, біз қызымыз екеуіміз аш, сағатқа қарап: «Қазір келем деді ғой, енді кішкене шыдай тұрайық», – деп*	Irony in this fragment arises from pragmatic incongruity: a formally caring message is interpreted as an expression of excessive self-importance on the part of the addressee, who imagines himself to be the center of family dynamics. An additional comic effect is created through hyperbole – the deliberately dramatized image of "екеуіміз аш, сағатқа қарап" ("the two of us hungry, watching the clock"), which intensifies the contrast between reality and the presumed fantasy. Humor is thus constructed through an ironic reinterpretation of male self-confidence in an everyday domestic

ISSN 2788-7979 (online)

	отырады деп ойлайды ғой деймін [10].	context, while hyperbolization functions as a device that amplifies pragmatic discrepancy and generates the comic effect.
Satire	*Бірінші еркек кейіпкерлердің атын оқып берейін: «Таусоғар» – әдемі, иә? «Көлтаусар», «Сақұлақ», «Желаяқ», «Епті», – дейді. Енді әйелдердікін қараңыздар: «Жезтырнақ», «Мыстан кемпір», «Пері», «Жалмауыз кемпір», «Албасты», – дейді. Сұмдық қой мынау [10]!*	The comic effect of this fragment is produced through the opposition of male and female images within the structure of folkloric discourse. The enumeration of male names (“Таусоғар”, “Көлтаусар”, “Сақұлақ”, “Желаяқ”, “Епті”) activates semantic associations with strength, agility, and positive supernatural abilities, whereas the female nominations (“Жезтырнақ”, “Мыстан кемпір”, “Пері”, “Жалмауыз кемпір”, “Албасты”) are connotatively linked to demonization and threat. This contrast creates a sharp semantic imbalance that becomes the source of the comic effect. The remark “Сұмдық қой мынау!” (“This is outrageous!”) explicitly articulates the comedian’s evaluative stance and produces an ironic effect of exposing a cultural stereotype. Pragmatically, this is not merely a comparison but a satirical highlighting of gender asymmetry embedded in language and tradition. The teasing intonation reinforces critical distancing and stimulates an audience response.
Hyperbole	*Жалпы, мен қонақ күткенді ұнатпаймын… Мұны анам көрсе, өлтіреді, жанымды шығарады [10].*	In this fragment, hyperbole constitutes the dominant form of humor, realized within a domestic ironic context. The statement “жалпы, мен қонақ күткенді ұнатпаймын” (“in general, I do not like receiving guests”) establishes a neutral position of the speaker, whereas the continuation “мұны анам көрсе, өлтіреді, жанымды шығарады” (“if my mother sees this, she will kill me, she will take my soul out”) represents an intentional exaggeration of a hypothetical maternal reaction. The lexemes “өлтіреді” (“kill”) and “жанымды шығарады” (“take my soul out”) function not in their literal sense but as colloquial hyperbolic markers of severe criticism. The comic effect emerges from the disproportion between the actual situation and the extreme form of its description. Hyperbolization intensifies the emotional tone of the utterance and produces the effect of conditional dramatization of an everyday conflict, which is a characteristic feature of stand-up discourse.
Self-deprecation	*My ego can’t handle it, dog. I’m too fickle. Okay, I need to know where I stand sexually at all times [11].*	In this case, self-deprecation is realized through the explicit acknowledgment of one’s own emotional immaturity and narcissistic vulnerability. The comedian declares an inability to tolerate “inconsistent feedback” in the intimate sphere, thereby hyperbolizing dependence on external evaluation. The lexeme ego and the colloquial expression “I’m too fickle” construct the image of a subject who recognizes his own weakness and demonstratively exposes it. The comic effect arises from the incongruity between the traditionally masculine stance of confidence and the admission of a need for constant validation of one’s worth. Pragmatically, this device reduces the distance between the performer and the audience: self-objectification transforms vulnerability into a means of comic self-positioning. The result is an effect of reflexive self-discreditation, in which the subject simultaneously becomes both the speaker and the object of ironic evaluation, a characteristic feature of mature self-deprecation in stand-up discourse.
Teasing	*He split you and the check in one night [11]!*	This fragment represents a classic instance of teasing realized in the format of an instantaneous improvisational remark. The comedian ironically reinterprets the expression “to split the check”, creating ambiguity through the verb “split”, which is transferred from a financial context to an intimate one. The teasing is not directed at aggressive discreditation of the addressee but rather at a playful, hyperbolized highlighting of an awkward situation. Linguistically, the comic effect is achieved through semantic shift and the unexpected expansion of the verb’s valency, while pragmatically it operates as a friendly provocation that involves the audience member as a co-author of the joke.

ISSN 2788-7979 (online)

		Teasing thus functions as a device for establishing rapport with the audience: the comedian maintains a balance between provocation and playful interaction, allowing laughter to arise from controlled social risk without escalating into direct aggression.
Wordplay	*Whenever somebody's like, "You look good, Matt. You on a diet?" I'm like, "Yeah, it's called White Watchers. You should try it. It's when black people watch white people struggle. You will sweat, I promise you" [11].*	The joke represents a paronymic transformation of the name of the popular dieting program "Weight Watchers". The comedian replaces the phonetically similar component "weight" with "white", thereby creating semantic shift. As a result, a wordplay emerges based on the homonymic proximity of the two words and the reinterpretation of a well-known cultural brand. An additional comic effect is generated through the subsequent explanation: "It's when black people watch white people struggle", where the verb "watch" preserves the original structural pattern of the expression while acquiring a new sociocultural interpretation. From a linguistic perspective, this is a classic example of wordplay based on phonetic similarity and component substitution while preserving the syntactic template. Humor emerges at the intersection of linguistic form and cultural context.

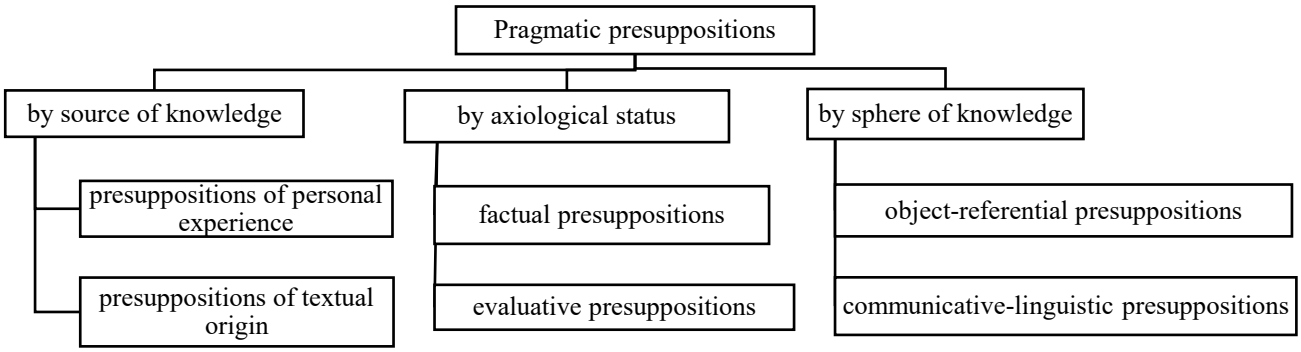
Types of Presupposition

In linguistic tradition, presupposition is defined as the component of an utterance that, from the speaker's perspective, is treated as already known and therefore does not require explicit expression. A crucial condition for its functioning is intersubjectivity: presupposed information must not only be assumed by the speaker but also recognized and accepted by the addressee as a shared background for interpretation [12].

The multidimensional nature of this phenomenon has led to the development of various classifications reflecting its sources and levels of linguistic representation. For instance, the typology proposed by E. P. Lebherc distinguishes existential, logical, pragmatic, syntagmatic, linguistic, communicative, epistemological, textual, and frame presuppositions, which differ in their mechanisms of emergence and functioning [13].

O. V. Shcherbakova places particular emphasis on pragmatic presuppositions, interpreting them as the set of knowledge required for the correct interpretation of an utterance. She proposes a classification based on three criteria (Scheme 1) [14].

Scheme 1. Typology of pragmatic presuppositions by O. V. Shcherbakova

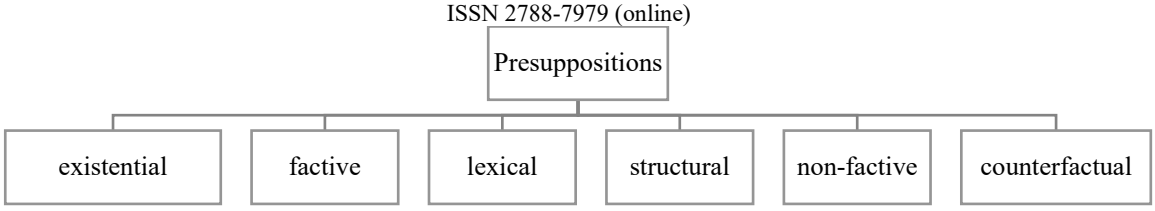

In the study by D. Kristiawan, devoted to the analysis of humor in the stand-up discourse of Louis C. K., the theoretical framework is based on the classical typology of presupposition developed by George Yule (Scheme 2) [15]. According to G. Yule, presupposition is understood as a set of background assumptions that the speaker presumes prior to an utterance and that enable the addressee to interpret implicit meanings extending beyond the literal content of the text [16].

Within this framework, presupposition functions as a cognitive mechanism for the construction of meaning, allowing the listener to infer additional, non-explicit information embedded in the discourse.

Scheme 2. Types of presupposition according to G. Yule

ISSN 2788-7979 (online)

As part of the pragmatic analysis, George Yule distinguishes six types of presupposition: existential, based on the assumption of the existence or possession of a referent; factive, which establishes the truth of a proposition through verbs and adjectives that mark factuality; lexical, determined by the semantics of words that imply a prior state or the repetition of an action; structural, associated with syntactic patterns – primarily interrogative constructions – in which part of the content is treated as given; non-factive, which assumes the falsity or unreliability of the reported information; and counterfactual, where the presupposed information is not only false but also contradicts reality. D. Kristiawan reproduces this typology and applies it to the analysis of comic utterances, viewing presuppositions as key mechanisms in generating humorous effects in stand-up discourse.

Thus, in contemporary linguistics, presupposition is understood as a set of background assumptions shared by the speaker and required for the addressee's adequate interpretation of an utterance. Existing classifications (E. P. Lebherc, O. V. Shcherbakova, and G. Yule) reflect its multi-level nature. The present study adopts the classification proposed by D. Kristiawan, which builds upon Yule's typology. This framework enables a systematic identification and interpretation of presuppositional mechanisms in the performances of Kazakhstani and American stand-up comedians and allows tracing their specific functioning across different linguocultural contexts.

Let us consider fragments from stand-up performances in English and Kazakh:

"Red flag number one is when she has another guy in her life who is consistently trying to sleep with her" [11].

In this utterance, an existential presupposition is realized through the construction *another guy in her life,* which implicitly assumes the existence of a particular male figure within the woman's life. The speaker does not introduce this referent as hypothetical or merely possible; rather, it is presented as an ontologically given element of the situation. Even if the proposition were negated ("she doesn't have another guy"), the presupposition of the possible existence of "another man" as a typical figure in a romantic scenario remains embedded in the addressee's cognitive model.

From the perspective of Yule's theory of presupposition, this constitutes a classic case of existential presupposition, since the nominal group with an indefinite determiner *(another guy)* activates the assumption that a corresponding referent exists within the discourse world. In stand-up discourse, this presupposition functions as a mechanism of appeal to the collective experience of the audience: the comedian relies on the recognizability of such a figure ("that friend who is actually not just a friend"). Consequently, the existential presupposition performs a dual function – it structures the semantic basis of the utterance while simultaneously creating a sense of shared experience, thereby strengthening the perlocutionary humorous effect.

The expression *red flag* adds a second, metaphorical layer. A conventional idiom of warning (red as a marker of danger, prohibition, or alarm), it maps the domain of visual signaling onto interpersonal relations, recasting a partner's behavioral trait as a threat signal – the model *behavioral feature = warning signal*. The presupposed "danger" reinforces the comic framing of romantic vigilance as a quasi-emergency.

- Бір түсінгенім: әйел үйден кеткенімен, әйелден үй кетпейді екен... Осы сөзімді мына жерге келіп отырған келіншектер растайтын шығар. Осы екі сағаттық концертке келу үшін олар бір апта дайындалды. Әркімге бір қоңырау шалып, жалынып, күйеулеріне ескертіп, таң атпай тұрып алып, басын жуып, одан кейін олардың тамағын дайындап, "ана подгузнигі толып кетпесін, горшогы, міне, мына жерде тұр, тамақтарыңды ішіңдер өздерің" [10].

This fragment provides an extended example of a factive presupposition, realized through verbs of mental state and confirmation. The first trigger is the construction *"Бір түсінгенім"* ("one thing I have realized"), which, according to pragmatic typology (Yule), belongs to factive predicates. The

ISSN 2788-7979 (online)

use of the verb *to realize/understand* presupposes the truth of the following proposition. Consequently, the statement *"әйел үйден кеткенімен, әйелден үй кетпейді"* ("even if a woman leaves the house, the house does not leave the woman") is presented not as a subjective opinion but as an established life fact.

A second trigger of factuality is the verb "*растайтын шығар"* ("will probably confirm"). The assumption that the audience will confirm the statement presupposes that the women present share relevant real-life experience. Thus, the speaker implicitly asserts the reliability of the described situation.

The subsequent enumeration of actions (making phone calls, persuading others, reminding husbands, waking up early, preparing food, giving childcare instructions) unfolds and concretizes the presuppositional content. The comedian does not attempt to prove that a woman continues to "exist" in the household even after leaving; rather, he assumes that the audience already shares this knowledge as a social norm. The house is conceptualized as a space of constant organizational and emotional responsibility borne by the woman.

The humorous effect is constructed through the hyperbolization of everyday details and the recognizability of the gendered scenario. The factive presupposition enhances the comic effect by presenting domestic labor as an obvious truth that requires no argumentation. The paradoxical claim that "the house does not leave the woman" receives empirical confirmation through concrete actions, transforming the metaphor into a socially recognizable reality.

From a compositional perspective, the expression "*бір түсінгенім"* functions as the setup, creating the expectation of a wise life conclusion, while the subsequent extended description serves as the punchline, based on detailed hyperbole. The humor can be classified as an ironic generalization with elements of everyday satire, and its broader function is the social reflection of gender role distribution within the family space.

- I was like, "I don't know, man. I'm getting kind of tired." He was like, "My people been tired." I was like, "God damn, I'm sooorry" [11].

This fragment represents a vivid example of lexical presupposition, arising from the semantics of the verbal construction "*been tired".*

At the first level, the comedian describes physical fatigue during exercise: *"I'm getting kind of tired".* However, the partner's response – *"My people been tired"* – activates a different historical and cultural frame. In African American discourse, the phrase "*my people"* conventionally refers to collective identity and historical experience. The use of the form "*been tired"* presupposes several meanings simultaneously: the duration of the state (fatigue is not situational but historically prolonged); the collective nature of the experience; the existence of objective historical causes for this "fatigue".

Thus, the response implicitly invokes centuries of exploitation, discrimination, and struggle. Although the comedian does not state this explicitly, the lexical structure of the utterance activates the corresponding cognitive scenario in the audience's mind.

The humorous effect arises from the contrast between two types of "fatigue": individual and situational (physical exhaustion during exercise); collective and historically conditioned (social and political struggle).

Here, lexical presupposition functions as an instantaneous semantic shift of scale – from a private bodily state to historical trauma. Recognizing this shift, the comedian responds with a hyperbolized reaction: *"God damn, I'm sooorry".* This response presupposes the recognition of the disproportion between his complaint and the historical experience of African Americans.

Later in the text, this presupposition is reinforced by a reference to 'white guilt' (i.e. the guilt of the white settler or the white colonist – a phenomenon prevalent among white people in the US, Canada, Australia, New Zealand, and South Africa, where racial segregation and discrimination historically existed), which further reinforces the interpretation through a socio-racial context.

Thus, the lexical unit *"been tired"* acts as a trigger of cultural memory and becomes the core of the comic effect. From a compositional perspective, the presupposition functions as the punchline. The setup is provided by the description of a sports situation and the expectation of a supportive

ISSN 2788-7979 (online)

phrase. Instead of a standard motivational remark ("You can do it!"), however, the audience receives a historically charged statement that immediately expands the interpretative field.

The comic effect emerges from the abrupt expansion of semantic perspective, the collision between bodily and historical discourses, and the comedian's self-irony, which reveals both awkwardness and the phenomenon commonly referred to as 'white guilt'.

– Обедте келіп, аяқ киімімді шешіп жатсам, мамам: "Жәй, жәй".
– "Не жәй?"
– "Ұйықтап жатыр".
– "Кім ұйықтап жатыр?"
– "Ана камазист балалар шаршап жатыр…"

… "Неге жыным ұстайды? Өйткені мен мамаммен тұрмысқа шыққанға дейін 24 жыл өмір сүрген адаммын. Менің мамам ешқашан осы 24 жылдың ішінде: 'Жәй, жәй, Жансая ұйықтап жатыр', – демеген" [10].

This fragment represents an example of structural presupposition, since the underlying assumptions are embedded not in the lexical meaning of individual words but in the syntactic organization of the utterance, primarily in the form of interrogative constructions and causal structure.

According to the pragmatic classification proposed by George Yule (1996), structural presupposition arises when certain syntactic forms – particularly wh-questions – assume the truth of the underlying proposition. In this example, the question "*кім ұйықтап жатыр*?" ("Who is sleeping?") presupposes that someone is indeed sleeping. The very possibility of asking a question implies the existence of the action in question.

Similarly, the mother's statement *"ұйықтап жатыр"* ("is sleeping") is structurally framed as a statement of fact that does not require justification. The comedian further intensifies the effect through a causal construction: *"неге жыным ұстайды? Өйткені…"* ("Why does this make me angry? Because…"). Such a structure presupposes the existence of an objective reason for the emotional reaction.

The comic effect emerges from the collision of two structural expectations: the dominant norm of parental care (a mother is expected to protect her daughter's comfort) and the actual displacement of care toward outsiders ("the Kamaz driver boys").

The culmination is built on a contrast: during 24 years of life, the mother never once used the construction "quiet, Zhansaya is sleeping", whereas she employs it for strangers. Here, structural presupposition frames the idea of unequal distribution of care as an established fact rather than a subjective evaluation.

From a compositional perspective, the dialogue sequence of questions *("Why quiet?", "Who is sleeping?"*) functions as the setup, establishing an ordinary domestic situation. The punchline appears in the final generalization about "24 years of life", where the syntactic structure of causal explanation transforms a personal grievance into a universalized statement.

The type of humor in this case can be described as ironic everyday observation based on the violation of expected social roles, while its function is social reflection on family relationships.

- I wish I was gay, for the fitness or the fashion alone. Are you kidding me? Oh, my God, I'm straight, but I'd love to be in gay shape, you know what I mean? You ever meet a gay dude? They're in great shape, every f time, man. It's so impressive. Gay dudes stay in the gym* [11].

This fragment represents an example of non-factive presupposition, since it is grounded in an assumption that does not correspond to objective reality and does not claim factual validity.

Following the typology developed by George Yule, non-factive presuppositions arise in constructions expressing desire, imagination, or hypotheticality (*wish, imagine, pretend*), thereby marking the content as non-factual. In this case, the trigger is the construction *"I wish I was gay",* which presupposes that the speaker is not gay in reality.

However, the comic effect is not based solely on this grammatical presupposition. The statement contains an additional implicit assumption: homosexuality correlates with excellent physical fitness and a strong sense of style. The phrase *"They're in great shape every f* time"*

ISSN 2788-7979 (online)

exaggerates the characteristic, transforming it into a universal claim. Clearly, such generalization is not factual but represents a stereotypical perception.

Thus, the non-factive presupposition operates on two levels: grammatical level – through the verb wish, which signals an unreal state of affairs; semantic level – through the universalization of a trait ("all gay men are in excellent shape"), which does not correspond to empirical reality.

The humor arises from the incongruity between a shared background assumption – that sexual orientation does not determine physical fitness – and a deliberately exaggerated generalization. The comedian consciously exploits a positive stereotype, transforming it into hyperbole.

From a compositional standpoint, the construction *"I wish I was gay"* functions as the setup, while the subsequent elaboration ("gay shape", "stay in the gym") acts as the punchline, intensifying the absurdity of the generalization.

The type of humor here can be defined as stereotype hyperbolization, while its function is a social play with culturally shared representations, without the intention of asserting them literally.

- Біз абьюзер, тиран, манипулятор, жертва сияқты терминдермен таныспыз. Ол, негізі, біздің кезде де болған. Просто біз оларды «мама» деп атайтынбыз. Ал қазір мамалар жертва состояниесіне түскен. Сәл бірдеңеге қарсы келіп қалсаң: «Әне, мен туған осы. Бұларды 9 ай көтересің, қиналасың, өсіресің…» Ойбай, мама, бұл табиғат қой. Заңдылық қой бұл. Бұны тышқан мама да, кенгуру мама да істейді ғой. Мен түсінемін, егер басқа әйелдер 1 ай көтеріп, менің анам 9 ай көтерсе, онда айтуға болады [10].

This fragment represents an example of counterfactual presupposition, as it is constructed around a hypothetical condition that contradicts reality.

According to George Yule, counterfactual presuppositions arise in conditional constructions that assume situations known to be impossible or inconsistent with facts. In this case, the trigger is the conditional model: "If other woman carried a baby for one month and my mother carried me for nine…". This construction presupposes that in reality all women carry a child for approximately the same biological period, and therefore the argument about "nine months" does not constitute a unique heroic act.

The humorous effect is created through the intentional modeling of an alternative biological reality. The comedian constructs an imaginary world in which pregnancy duration varies between women, and only under such conditions would the maternal reproach possess a "unique" justification. Since the audience understands that such a situation is impossible, an absurdity effect emerges.

Counterfactuality is reinforced by the perceiving generalization: *"*Even a mouse mom does it, a kangaroo does it". Here, the speaker expands the biological norm into a universal law of nature, thereby diminishing the dramatic pathos of the argument.

Thus, the presupposition is the following: pregnancy lasts an identical biologically determined period, and the mother does not possess a unique experience in this regard compared to other mothers. Consequently, the appeal to "nine months" as an exceptional sacrifice lacks logical justification.

The comic effect arises from the collision between emotional discourse ("I carried you for nine months") and a rationalized biological argument. The type of humor can be defined as rationalized hyperbole through a counterfactual assumption, and its function is social regulation, encouraging a reconsideration of family roles and manipulative speech strategies.

In the analyzed material, the functions of humor in stand-up discourse manifest at both pragmatic and sociocultural levels. First and foremost, humor performs a cognitive-interpretative function, enabling the reinterpretation of the audience's background knowledge through the mechanism of presupposition. Comedians deliberately activate shared cognitive scenarios (family roles, gender stereotypes, social clichés, racial and cultural frames) and subsequently transform them through inversion, hyperbole, or counterfactual modeling.

As a result, presupposition becomes an instrument of implicit meaning construction: the audience does not merely perceive the joke but actively reconstructs the hidden assumptions underlying it, thereby participating in the production of the comic effect. Humor thus functions as a form of intellectual cooperation between the comedian and the audience, where the success of communication depends on the overlap of background knowledge.

ISSN 2788-7979 (online)

At the same time, humor performs social-regulatory and reflective functions. In the examples considered, it operates as a tool for mild criticism of social norms – including gender roles, phenomena such as 'white guilt', and manipulative speech strategies within family discourse – without disrupting communication.

Humor allows speakers to articulate sensitive topics in a safe communicative frame, reducing conflict and renegotiating status relations while preserving the playful nature of discourse. In this sense, stand-up comedy becomes a space for symbolic reconsideration of cultural assumptions, where presupposition functions not only as a mechanism for generating laughter but also as a means of social commentary aimed at shaping interpretations of reality and rethinking collective experience.

DISCUSSION

The study confirmed the hypothesis that presupposition functions as one of the fundamental mechanisms underlying the generation of humorous effects in stand-up discourse. The findings allow presupposition to be interpreted not merely as an auxiliary component of an utterance but as a structural element of comic meaning that ensures implicitness, linguistic economy, and cognitive cooperation between the comedian and the audience. Unlike the traditional interpretation of presupposition as a background condition of truth (Strawson; Frege), in the analyzed material it operates dynamically – as a mechanism for managing the audience's expectations and interpretative strategies.

The comparison of the obtained data with George Yule's typology demonstrated its strong explanatory potential in relation to stand-up comedy. Existential presupposition activates typified scenarios of interpersonal relations; factive constructions frame subjective experience as commonly accepted knowledge; lexical presuppositions create semantic shifts and expand the cognitive scope of interpretation; structural presuppositions establish factuality at the syntactic level; while non-factive and counterfactual presuppositions construct alternative worlds in which the effect of absurdity or hyperbole emerges. In this respect, the findings correlate with D. Kristiawan's conclusions regarding the productivity of presuppositional analysis in stand-up discourse, while extending this framework through the inclusion of comparative intercultural material.

Particularly significant are the identified sociocultural differences. In American stand-up comedy, presuppositions are predominantly associated with issues of race, gender, and identity, which require a specific cultural context for interpretation. In contrast, the Kazakhstani material is characterized by everyday and family-related frames rooted in collective daily experience and traditional models of social roles. These observations confirm the assumption that the effectiveness of humorous utterances depends on the degree of overlap between the cognitive models of the participants in communication. This conclusion aligns with the concept of *common ground* (Aravind, 2023), according to which presupposition operates within the domain of mutually shared knowledge.

The analysis also demonstrates a close relationship between presupposition and specific forms of comic expression, including irony, satire, hyperbole, self-irony, teasing, and wordplay. Presupposition provides the implicit semantic foundation, while the particular humorous device functions as the means of its realization. Thus, the humorous effect emerges at the intersection of implicit assumptions and explicit stylistic strategies.

From a broader theoretical perspective, the study suggests that presupposition functions not only as a cognitive mechanism but also as a tool of social regulation. Through implicit assumptions, comedians perform a form of indirect critique of cultural norms, gender roles, and social stereotypes without disrupting communication; on the contrary, such critique reinforces group solidarity through shared laughter. Consequently, in stand-up discourse presupposition performs multiple functions: cognitive, structural, pragmatic, and socio-reflective.

Overall, the results expand the understanding of the pragmatic potential of presupposition and confirm its status as a dynamic mechanism of implicit meaning construction in contemporary comic discourse. Future research may focus on quantitative analyses of presupposition types as well as on

ISSN 2788-7979 (online)

examining their functioning in other genres of public communication and under conditions of varying degrees of cultural distance between speakers and audiences.

CONCLUSION

The present study aimed to identify and describe the role of presupposition in the formation of humorous effects in stand-up comedy discourse based on performances by Kazakhstani and American comedians. To achieve this objective, the research employed methods of theoretical literature review, pragmatic and discourse analysis, contextual and cognitive analysis, as well as a comparative approach. As the theoretical framework, George Yule's typology of presuppositions, interpreted through the work of D. Kristiawan, was adopted, which made it possible to systematically describe the mechanisms of implicit meaning construction in comedic monologues.

The results confirmed the hypothesis that presupposition functions as a structural mechanism underlying humor generation in stand-up discourse. It was established that existential, factive, lexical, structural, non-factive, and counterfactual presuppositions not only ensure the implicit character of the utterance but also shape the cognitive foundation of the setup and punchline. The humorous effect emerges through a controlled shift in the audience's background knowledge, the disruption of expected scenarios, and the expansion of interpretative perspectives. The comparative analysis demonstrated that the nature of presuppositional structures depends on sociocultural context: American stand-up discourse tends to employ culturally marked presuppositions related to identity and social stereotypes, whereas Kazakhstani material predominantly relies on everyday and family-based scenarios rooted in traditional social roles. These findings refine the understanding of presupposition as a dynamic mechanism of cognitive cooperation between the comedian and the audience.

Future research may expand the empirical base by incorporating materials from other linguacultures and genres of public communication, including media discourse and digital humor formats. The practical significance of the study lies in the possibility of applying its findings in courses on pragmatics, discourse analysis, and intercultural communication, as well as in the development of methodologies for analyzing and producing humorous texts based on presuppositional strategies. Thus, the study contributes to the development of presupposition theory and the pragmatics of humor by clarifying the mechanisms of their interaction in contemporary comic discourse.

REFERENCES

1 Rozov, N.S. (2025), Mnogolikost' yumora i ego rol' v sociokul'turnoj evolyucii [The many faces of humor and its roles in sociocultural evolution]// Philosophical journal. – 18 (1). – pp. 85-100.
2 Landert, D. (2021), "The spontaneous co-creation of comedy: Humour in improvised theatrical fiction", *Journal of Pragmatics*, Volume 173, pp. 68-87.
3 Isakova, S.S. and Kultanbayeva, N.K. (2025), Etnicheskie stereotipy i kategoriya smekha v yumoristicheskom diskurse: sopostavitel'nyj aspekt: monografiya [Ethic stereotypes and the category of laughter in humorous discourse: a comparative perspective: monograph]. – Almaty: Litera-M.
4 Yessenova, K.U. and Abdikarimova, A.K. (2025), "Communicative-pragmatic features of Kazakh humor: reflection on national values". *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University*. PHILOLOGY Series, 153(4), pp. 75-93.
5 Materials of the international conference (2025) «Humorous discourse: a comparative aspect» – Aktobe: Jubanov University. – 244 p.
6 Aravind, A., Fox, D. and Hackl, M. (2023), "Principles of presupposition in development". *Linguistics and Philosophy*, 46(2), pp. 291-332.
7 Strawson, P. (1963), *On referring*. In Caton E. (ed.) Philosophy and ordinary language. Urbana, p. 175.

ISSN 2788-7979 (online)
8 Rokotyanskaya, L.O. (2019) Yumor: sushchnost', vidy, funkcii v obshchestve: dis. … kandidata filologicheskih nauk [Humor: essense, types and functions in society: Ph.D. Thesis]. – Moscow. – 242 p.
9 Leist, A.K. and Müller, D. (2013), "Humor Types Show Different Patterns of Self-Regulation, Self-Esteem, and Well-Being". *J Happiness Studies,* 14, pp. 551-569.
10 Muratbekova, Zh. (2025), "She" [Solo Stand-Up Concert] [Video]. YouTube. Available at: https://youtu.be/HzMW4T_EHG0?si=WiMes3mAqV5k-S6O
11 Rife, M. (2024), "Matthew Steven Rife" (Full Comedy Special) [Video]. Available at: https://youtu.be/mBUqOhWLT7k?si=sN7vlPb3YIJMxPV6
12 Kuzovnikova, E.G. (2023) Nemeckoyazychnyj chernyj yumor: pragmalingvisticheskij i sociokul'turnyj aspekty: dis. … kandidata filologicheskih nauk [German language black humor: pragmatic-linguistic and sociocultural aspects: Ph.D. Thesis]. – Moscow. – 197 p.
13 Lebherc, E.P. (2008), Frejmovye struktury i kul'turnye presuppozicii v interpretacii reklamnogo diskursa: dis. … kandidata filologicheskih nauk [Frame Structures and cultural presuppositions in the interpretation of advertising discourse: Ph.D. Thesis]. – Stavropol. – 143 p.
14 Shcherbakova O.V. (2008) O klassifikacii pragmaticheskih presuppozicij [On the classification of pragmatic presuppositions]. Science. Innovations. Technologies, (2). – 2008. – pp. 154-158.
15 Kristiawan, D. (2018), "Presuppositions and humor creation in Louis Szekely's Chewed up standup comedy: a pragmatics analysis". *English Language & Literature Journal*, Vol. VII, No. 4, 2018.
16 Yule, G. (1996), *Pragmatics*. Oxford University Press.

Қазіргі стендап-дискурстағы пресуппозиция типологиясы және комикалық формалар

Г.Е. Наманаева[1], Б.К. Жумабекова[1]
[1]Торайғыров университеті, Павлодар, 140000, Қазақстан

Бұл мақалада стендап-дискурстағы пресуппозиция типологиясы және әзіл-оспақ формалары қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – қазақстандық және американдық комиктердің стендап қойылымдары негізінде юморды құрастырудағы пресуппозициялардың рөлін талдау. Зерттеу әдістемесі теориялық талдауды, прагматикалық және дискурстық талдауды, сондай-ақ қазақстандық және американдық контексттерде пресуппозициялардың қолданылуындағы айырмашылықтарды анықтауға бағытталған салыстырмалы тәсілді қамтиды. Зерттеу нәтижелері пресуппозициялардың комикалық әсерді қалыптастырудағы негізгі механизмдерін анықтап, юморды интерпретациялаудың аудиторияның әлеуметтік-мәдени фонына тәуелді екенін көрсетеді. Зерттеудің ғылыми өзектілігі комикалық дискурста пресуппозицияларды имплицитті мағына қалыптастыру құралы ретінде түсіндіруді нақтылаумен байланысты. Жұмыстың практикалық маңыздылығы оның нәтижелерін прагматика, дискурс талдауы және мәдениетаралық коммуникация салаларындағы зерттеулерде қолдану мүмкіндігімен айқындалады.

Кілт сөздер: пресуппозиция, юмор, стендап-дискурс, прагматика, имплицитті мағына, комикалық әсер.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Розов Н.С. Юмордың көпқырлылығы және оның әлеметтік-мәдени эволюциядағы рөлі // Философиялық журнал. – 2025. – 18 (1). – 85-100 б.
2 Landert, D (2021), "The spontaneous co-creation of comedy: Humour in improvised theatrical fiction", *Journal of Pragmatics*, Volume 173, pp. 68-87.
3 Исакова С.С., Култанбаева Н.К. Әзіл-оспақ дискурсындағы этникалық стереотиптер және күлкі категориясы: салғастырмалы аспекті: монография / С. С. Исакова. – Алматы: Литера-М, 2025. – 360 б.

ISSN 2788-7979 (online)
4 Yessenova K.U. and Abdikarimova A.K. (2025), “Communicative-pragmatic features of Kazakh humor: reflection on national values”. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University*. PHILOLOGY Series, 153(4), 75-93.
5 «Юмористік дискурс: салыстырмалы аспект» халықаралық конференциясының материалдары – Ақтөбе: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 2025. – 244 б.
6 Aravind, A., Fox, D. and Hackl, M. (2023), “Principles of presupposition in development”. *Linguistics and Philosophy*, 46(2), pp. 291-332.
7 Strawson, P. (1963), *On referring*. In Caton E. (ed.) Philosophy and ordinary language. Urbana, p. 175.
8 Рокотянская Л.О. Юмор: мәні, түрлері, қоғамдағы қызметтері: филол. ғыл. канд. дисс. / Л.О. Рокотянская. – Мәскеу, 2019. – 242 б.
9 Leist, A.K. and Müller, D. (2013), “Humor Types Show Different Patterns of Self-Regulation, Self-Esteem, and Well-Being”. *J Happiness Studies,* 14, pp. 551-569.
10 Muratbekova, Zh. (2025), “She” [Solo Stand-Up Concert] [Video]. YouTube. Available at: https://youtu.be/HzMW4T_EHG0?si=WiMes3mAqV5k-S6O
11 Rife, M. (2024), “Matthew Steven Rife” (Full Comedy Special) [Video]. Available at: https://youtu.be/mBUqOhWLT7k?si=sN7vlPb3YIJMxPV6
12 Кузовникова Е.Г. Неміс тіліндегі қара юмор: прагмалингвистикалық және әлеуметтік-мәдени аспектілер: ғыл. канд. дисс. / Е.Г. Кузовникова. – Мәскеу, 2023. – 197 б.
13 Лебхерц Е.П. Жарнамалық дискурсты интерпретациялаудағы фреймдік құрылымдар мен мәдени пресуппозициялар: филол. ғыл. канд. дисс. / Е. П. Лебхерц. – Ставрополь, 2008. – 143 б.
14 Щербакова О.В. Прагматикалық пресуппозицияларды жіктеу туралы // Ғылым. Инновациялар. Технологиялар, (2). – 2008. – 154-158 б.
15 Kristiawan, D. (2018), “Presuppositions and humor creation in Louis Szekely’s Chewed up standup comedy: a pragmatics analysis”. *English Language & Literature Journal*, Vol. VII, No. 4, 2018.
16 Yule, G. (1996), *Pragmatics*. Oxford University Press.

Типология пресуппозиций и формы комического в современном стендап-дискурсе

Г.Е. Наманаева[1], Б.К. Жумабекова[1]
[1]Торайгыров университет, Павлодар, 140000, Казахстан

В данной статье рассматривается типология пресуппозиций и формы юмора в стендап-дискурсе. Цель исследования – анализ роли пресуппозиций в формировании юмора на примере выступлений казахстанских и американских стендап-комиков. Методология включает теоретический анализ, прагматический и дискурсивный анализ, а также сопоставительный метод для анализа различий в использовании пресуппозиций в казахстанском и американском контекстах. Установлено, что пресуппозиции выступают одним из ключевых механизмов создания юмористического эффекта и функционируют в зависимости от социокультурного контекста аудитории. Научная новизна исследования заключается в уточнении роли пресуппозиций как средства имплицитного смыслообразования в комическом дискурсе. Практическая значимость работы связана с возможностью использования ее результатов в исследованиях по прагматике, дискурсивному анализу и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: пресуппозиция, юмор, стендап-дискурс, прагматика, имплицитность, комический эффект.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Розов Н.С. Многоликость юмора и его роль в социокультурной эволюции // Философский журнал. – 2025. – 18 (1). – С. 85-100.

ISSN 2788-7979 (online)
2 Landert, D (2021), “The spontaneous co-creation of comedy: Humour in improvised theatrical fiction”, *Journal of Pragmatics*, Volume 173, pp. 68-87.
3 Исакова С.С., Култанбаева Н.К. Этнические стереотипы и категория смеха в юмористическом дискурсе: сопоставительный аспект: монография / С. С. Исакова. – Алматы: Литера-М, 2025. – 360 с.
4 Yessenova K.U. and Abdikarimova A.K. (2025), “Communicative-pragmatic features of Kazakh humor: reflection on national values”. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University*. PHILOLOGY Series, 153(4), 75-93.
5 Материалы международной конференции «Юмористический дискурс: сопоставительный аспект» – Ақтобе: Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, 2025. – 244 с.
6 Aravind, A., Fox, D. and Hackl, M. (2023), “Principles of presupposition in development”. *Linguistics and Philosophy*, 46(2), pp. 291-332.
7. Strawson, P. (1963), *On referring*. In Caton E. (ed.) Philosophy and ordinary language. Urbana, p. 175.
8 Рокотянская Л.О. Юмор: сущность, виды, функции в обществе: дис. … кандидата филологических наук / Л.О. Рокотянская. – Москва, 2019. – 242 с.
9 Leist, A.K. and Müller, D. (2013), “Humor Types Show Different Patterns of Self-Regulation, Self-Esteem, and Well-Being”. *J Happiness Studies,* 14, pp. 551-569.
10 Muratbekova, Zh. (2025), “She” [Solo Stand-Up Concert] [Video]. YouTube. Available at: https://youtu.be/HzMW4T_EHG0?si=WiMes3mAqV5k-S6O
11 Rife, M. (2024), “Matthew Steven Rife” (Full Comedy Special) [Video]. Available at: https://youtu.be/mBUqOhWLT7k?si=sN7vlPb3YIJMxPV6
12 Кузовникова Е.Г. Немецкоязычный черный юмор: прагмалингвистический и социокультурный аспекты: дис. … кандидата филологических наук / Е.Г. Кузовникова. – Москва, 2023. – 197 с.
13 Лебхерц Е.П. Фреймовые структуры и культурные пресуппозиции в интерпретации рекламного дискурса: дис. … кандидата филологических наук / Е. П. Лебхерц. – Ставрополь, 2008. – 143 с.
14 Щербакова О.В. О классификации прагматических пресуппозиций. Наука. Инновации. Технологии, (2). – 2008. – С. 154-158.
15 Kristiawan, D. (2018), “Presuppositions and humor creation in Louis Szekely’s Chewed up standup comedy: a pragmatics analysis”. *English Language & Literature Journal*, Vol. VII, No. 4, 2018.
16 Yule, G. (1996), *Pragmatics*. Oxford University Press.

МРНТИ 16.21.47 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp139-158

А.М. Нурбаева[1], *И.Б. Байсыдык[1], Е.Т. Оспанов[1], Ж. Садуллаев[2]
[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, 050010, Республика Казахстан
[2]Ургенчский государственный педагогический институт, Ургенч, 220100, Республика Узбекистан

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ И УСТОЙЧИВЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ В РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНАХ КАЗАХСТАНА

Исследование посвящено функционированию фразеологизмов и устойчивых выражений в рекламных слоганах Казахстана в условиях многоязычного медиапространства 2020–2025 гг. Актуальность работы связана с тем, что слоган становится ключевой зоной пересечения

ISSN 2788-7979 (online)
глобальных маркетинговых стратегий и национально-культурных кодов, тогда как фразеологический компонент казахстанской рекламы остаётся недостаточно описанным. Цель исследования – выявить структурно-семантические типы и прагматические функции фразеологических единиц в казахоязычных и русскоязычных слоганах и показать их роль в формировании доверия, эмоциональной вовлечённости и культурной идентичности аудитории. Научная значимость работы заключается в уточнении представлений о когнитивно-прагматической природе рекламного дискурса в многоязычном обществе; практическая – в выработке подходов к культурно релевантной локализации слоганов. Эмпирическую базу составил корпус из более чем 300 слоганов, отобранных из телевизионной, наружной и интернет-рекламы.

Методология опирается на комплексный подход, включающий описательно-аналитический метод, контент-анализ, сравнительно-сопоставительный, прагмалингвистический, когнитивный и семиотический анализ, а также социолингвистическую верификацию (анкетирование и фокус-группы). Установлено, что наиболее продуктивны пословично-афористические формулы, метафорические конструкции, разговорные клише и трансформированные фразеологизмы. Показано, что опора на национальный фразеологический фонд и адаптирующие/инновационные стратегии локализации повышают запоминаемость слогана, усиливают ощущение «своего» языка и рост доверия к бренду, тогда как буквальный перевод и калькирование снижают перлокутивный эффект. Работа вносит вклад в развитие лингвистики рекламного дискурса Казахстана и может быть использована при разработке слоганов для различных целевых аудиторий, а также в учебных курсах по медиалингвистике, межкультурной коммуникации и переводу рекламных текстов.
Ключевые слова: фразеологизмы; устойчивые выражения; рекламный слоган; казахстанский медиадискурс; локализация; культурная адаптация; прагмалингвистика; когнитивный подход.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

В многоязычном медиапространстве Казахстана фразеологизмы и устойчивые выражения выступают не только средством экспрессии, но и ресурсом культурной локализации рекламного сообщения. Их прагматический потенциал связан с опорой на коллективную культурную память, когнитивные модели и узнаваемые речевые формулы; трансформации устойчивых выражений (редукция, замена компонентов, инверсия и языковая игра) позволяют сочетать культурную узнаваемость с эффектом новизны. Теоретическую основу такого понимания составляют исследования языка рекламы, фразеологии, лингвокультурологии и когнитивно-прагматического анализа [1–13]. В статье исходно принимается положение о том, что эффективность локализации определяется не формальной близостью перевода к исходной формуле, а способностью слогана сохранять прагматическую функцию и актуализировать культурно релевантные ассоциации. Поэтому анализ объединяет структурно-семантическую классификацию, сопоставление казахоязычных и русскоязычных реализаций, прагмалингвистическую интерпретацию и социолингвистическую проверку восприятия.

В отечественной научной традиции исследование опирается на работы, в которых рекламный текст рассматривается как средство речевого воздействия, а устойчивые языковые единицы - как носители национально-культурной семантики. Положения Ф.А. Оспановой, Г.К. Беккожановой, Г. Оспановой и А.Н. Садуахас о роли лаконичности, клишированности и ритмизации рекламного текста позволяют учитывать их воздействующий потенциал [1; 2]. Лингвокультурологический аспект исследования соотносится с работами Ж. Аманбеккызы, А.Ж. Мулкамановой, А.З. Салиховой и С. Тагировой, рассматривающих фразеологические единицы как средства репрезентации национальной языковой картины мира, ценностных установок и культурно обусловленных моделей [4-6]. Для анализа казахстанского рекламного

ISSN 2788-7979 (online)

дискурса также значимы результаты исследования А.М. Нурбаевой, И.Б. Байсыдык и Е.Т. Оспанова, посвященного модификациям устойчивых выражений, разговорным клише и культурным кодам в рекламных слоганах [3].

Зарубежные исследования рекламного дискурса формируют основу для его рассмотрения как мультимодального и когнитивно-прагматического пространства, в котором вербальные средства взаимодействуют с культурными, визуальными и оценочными кодами [7-11]. Исследования фразеологии в рекламе показывают, что трансформация устойчивых выражений, включая редукцию, замену компонентов и языковую игру, связана с усилением запоминаемости сообщения и формированием бренд-идентичности [12; 13]. В настоящей работе эти положения используются для интерпретации фразеологической трансформации как прагматически мотивированного способа адаптации рекламного сообщения к языковым и культурным ожиданиям аудитории.

Таким образом, основными направлениями исследования являются структурно-семантическое описание фразеологических единиц, сопоставление их казахоязычных и русскоязычных реализаций, анализ прагматических функций и выявление роли культурной локализации. Комплексное сочетание сравнительно-сопоставительного, прагмалингвистического, когнитивного и семиотического подходов позволяет рассматривать устойчивое выражение одновременно как языковую структуру, носитель культурной информации и инструмент речевого воздействия.

ВВЕДЕНИЕ

Выбор темы обусловлен активным развитием многоязычной рекламной коммуникации Казахстана и недостаточной изученностью фразеологического компонента рекламных слоганов. В современном медиапространстве реклама не только информирует о товаре или услуге, но и участвует в конструировании ценностных ориентиров и культурной идентичности. Для Казахстана эта проблема особенно актуальна: казахский и русский языки сосуществуют в рекламной коммуникации, а глобальные маркетинговые формулы регулярно адаптируются к локальным культурным кодам. Поэтому языковая организация слогана, включая использование фразеологизмов и устойчивых выражений, становится значимым условием прагматической эффективности сообщения.

Важным компонентом языка рекламы выступают фразеологические единицы и устойчивые выражения. Они обеспечивают экспрессивность, эмоциональное усиление, экономию языковых средств и опору на коллективную культурную память. Фразеологизмы (идиомы, крылатые выражения, афоризмы, клише) позволяют сворачивать сложные смыслы в краткие, легко воспринимаемые и запоминающиеся конструкции, что особенно важно в условиях конкуренции за внимание адресата.Функционирование фразеологических единиц в рекламных слоганах Казахстана исследовано фрагментарно. В отечественной лингвистике описываются общие особенности языка рекламы, однако системного анализа устойчивых выражений в казахстанских слоганах нет. Ф.А. Оспанова подчёркивает роль лаконичности и клишированности как средств воздействия [1]. В работах Г.К. Беккожановой, Г. Оспановой, А.Н. Садуахас показано, что краткость, ритмизация и клише усиливают суггестивный потенциал текста и формируют доверие к сообщению [2], но фразеологический компонент рассматривается лишь частично.

Фразеологический фонд казахского языка в основном изучается на материале художественного и публицистического дискурса. Ж. Аманбекқызы выделяет семантические группы фразеологизмов в произведениях Шакарима Кудайбердиулы и показывает их роль как носителей ценностных и мировоззренческих установок [4]. А.Ж. Мулкаманова, А.З. Салихова анализируют фразеологизмы с числовым компонентом, связывая их с менталитетом и типичными моделями поведения [5]. С. Тагирова рассматривает фразеологию башкирского и казахского языков как отражение национального менталитета и языковой картины мира [6].

ISSN 2788-7979 (online)

Эти исследования задают теоретическую и методологическую основу для анализа устойчивых выражений как элемента национально-культурного кода, важного и для рекламного дискурса.

Наиболее близкой к настоящему исследованию является работа А.М. Нурбаевой, И.Б. Байсыдык и Е.Т. Оспанова по слоганам автомобильных брендов в Казахстане [3]. Авторы показывают, что модификации устойчивых выражений, разговорные клише и игра с культурными кодами усиливают персуазивный эффект рекламы и отражают кросс-культурные и социолингвистические особенности многоязычной среды. Однако структурно-семантические и прагматические параметры фразеологических единиц в слоганах не выделяются в отдельный объект анализа, что формирует исследовательский зазор.

В зарубежных работах рекламный дискурс трактуется как мультимодальное семиотическое пространство, где взаимодействуют вербальные, визуальные и аудиальные коды. На материале англоязычной и арабской интернет-рекламы показано, что мономодальные и мультимодальные метафоры повышают привлекательность сообщения, структурируют восприятие продукта и усиливают кросс-культурный эффект воздействия [7; 8]. Исследования подчёркивают роль языковой игры, метафорических и оценочных конструкций в конструировании образа благополучия и эмоциональной вовлечённости потребителя [9–11]. Работы, посвящённые фразеологии в рекламе, показывают, что трансформация устойчивых выражений (редукция, замена компонентов, каламбур) усиливает запоминаемость слогана и укрепляет бренд-идентичность [12; 13].

Казахстанское медиапространство функционирует преимущественно в двух языковых каналах – казахоязычной и русскоязычной рекламе. Для казахоязычных текстов характерно активное использование образно-метафорических моделей, связанных с этнокультурной традицией и устной культурой, что выражается в высокой плотности национально-специфических фразеологических структур. Русскоязычные рекламные тексты, напротив, чаще опираются на интертекстуальные клише общеевропейской и постсоветской традиции. Указанные различия обусловливают необходимость сопоставительного анализа функционирования устойчивых выражений в двух языках. Практическая значимость исследования связана с необходимостью разработки рекламных слоганов, которые одновременно сохраняют краткость, воздействующий потенциал и культурную релевантность. Устойчивые выражения позволяют быстро актуализировать узнаваемые ассоциации и культурные сценарии, поэтому их анализ важен как для медиалингвистики и межкультурной коммуникации, так и для практики локализации рекламных текстов.

Цель исследования – выявить специфику функционирования фразеологических единиц и устойчивых выражений в рекламных слоганах Казахстана и определить их роль в прагматическом воздействии и культурной локализации рекламного сообщения.

Для достижения цели поставлены следующие задачи:

1. определить теоретико-методологические основы анализа фразеологизмов в рекламном дискурсе;
2. выявить структурно-семантические типы устойчивых выражений, используемых в рекламных слоганах Казахстана;
3. описать основные способы трансформации фразеологических единиц (редукция, расширение, замена компонентов, языковая игра);
4. установить прагматические функции устойчивых выражений в процессе воздействия на адресата;
5. провести сопоставительный анализ функционирования фразеологизмов в русскоязычных и казахоязычных рекламных сообщениях.

Объектом исследования являются рекламные слоганы, функционирующие в медиапространстве Казахстана в период 2020–2025 гг.

Предметом исследования выступают фразеологические единицы и устойчивые выражения в составе рекламных слоганов, их структурные параметры, семантические особенности и прагматические функции. Гипотеза исследования заключается в предположении, что устойчивые выражения в казахстанских рекламных слоганах выполняют

ISSN 2788-7979 (online)

не только функцию экспрессивного усиления текста, но и стратегическую роль в формировании доверия, эмоциональной вовлечённости и культурной идентичности адресата. Научная новизна работы определяется тем, что впервые в казахстанской лингвистике предпринимается системный анализ функционирования фразеологизмов в рекламных слоганах на материале двух языков – русского и казахского – с опорой на сопоставительный и прагматический подходы.

Теоретическая значимость исследования заключается в уточнении роли фразеологизмов как средства воздействия в рекламном дискурсе, практическая – в возможности использования полученных результатов при разработке рекламных текстов для различных целевых аудиторий, а также в учебных курсах по лингвистике текста, медиалингвистике и межкультурной коммуникации.

Таким образом, работа направлена на восполнение существующего пробела в научной литературе и расширение понимания механизмов речевого воздействия в условиях многоязычного и культурно-полифоничного медиапространства Казахстана, где глобальные маркетинговые стратегии сочетаются с национально-культурными кодами и адаптируются к многоязычной аудитории.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Исследовательский вопрос сформулирован следующим образом: какие структурно-семантические типы фразеологизмов и устойчивых выражений наиболее продуктивны в рекламных слоганах Казахстана и как их прагматическая эффективность меняется в зависимости от языка и стратегии локализации? Рабочая гипотеза состоит в том, что культурно адаптированные устойчивые выражения и трансформированные фразеологические модели обеспечивают более высокую оценку естественности, запоминаемости и доверия, чем буквальные и калькированные формулы.

Эмпирическую базу исследования составил корпус рекламных слоганов, функционировавших в медиапространстве Казахстана в 2020–2025 гг. Материал отбирался из телевизионной и радиорекламы, наружных билбордов, интернет-рекламы в социальных сетях (Instagram, TikTok, YouTube), а также с официальных сайтов национальных и международных компаний. Учитывались слоганы транснациональных брендов, адаптированные для казахстанской аудитории, и тексты отечественных производителей, ориентированные на этнокультурные коды и ценностные ориентиры местной аудитории. Всего проанализировано более 300 слоганов; в корпус включались только единицы с устойчивым медиальным присутствием (повтор не менее одного месяца), что позволило минимизировать влияние разовых сообщений.

Для уточнения прагматического и оценочного потенциала устойчивых выражений проведена социолингвистическая верификация. В онлайн-анкетировании приняли участие 120 респондентов 18–55 лет (казахо- и русскоязычные носители из крупных городов и региональных центров). Им предлагались пары слоганов (казахская/русская версии, варианты с фразеологизмами и без них), которые оценивались по шкалам привлекательности, запоминаемости, доверия к бренду и культурной «естественности». Дополнительно проведены 4 фокус-группы (34 участника), в ходе которых обсуждались ассоциации, вызываемые слоганами, и интерпретации ключевых устойчивых выражений.

Ход исследования включал следующие этапы:

1. сбор и первичная систематизация материала (фиксация слоганов с фразеологическими и устойчивыми выражениями с указанием источника, языка, тематики и предполагаемой целевой аудитории);

2. отбор и формирование окончательного корпуса (исключение дублирующихся и контекстуально нерелевантных единиц);

ISSN 2788-7979 (online)

3. классификация слоганов по структурно-семантическим типам (пословично-афористические формулы, метафорические конструкции, крылатые выражения, разговорные клише, трансформированные фразеологизмы и др.);

4. сравнительно-сопоставительный анализ русскоязычных и казахоязычных слоганов;

5. прагмалингвистический, когнитивный и семиотический анализ, направленный на выявление коммуникативных установок, перлокутивных эффектов и культурных кодов, актуализируемых через устойчивые выражения.

Методологическая база включает описательно-аналитический метод (фиксация и первичная классификация материала), контент-анализ (количественная обработка и частотное распределение), сравнительно-сопоставительный метод (выявление универсальных и национально-специфических тенденций), прагмалингвистический анализ (рассмотрение слогана как речевого акта с определённым перлокутивным эффектом), когнитивный анализ (реконструкция концептуальных моделей и культурных сценариев) и семиотический подход (интерпретация слогана как элемента культурного текста). Совмещение корпусного анализа с анкетированием и фокус-группами, а также сочетание количественных и качественных методов обеспечило многоуровневое описание функционирования фразеологических единиц и устойчивых выражений и повысило надёжность полученных выводов.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Анализ корпуса рекламных слоганов Казахстана показал, что наиболее продуктивным и устойчивым типом выступают пословично-афористические конструкции. Они характеризуются высокой степенью культурной закреплённости и выполняют стратегическую функцию в формировании доверия, эмоциональной вовлечённости и культурной идентичности аудитории. В условиях многоязычия и глобализированного медиапространства данный тип обеспечивает максимальное перлокутивное воздействие и становится ключевым элементом конкурентоспособности локализованного рекламного текста.

Эффективность пословиц и афоризмов определяется совокупностью признаков: компактностью и экспрессивностью, позволяющими воспринимать слоган как завершённое высказывание с высокой степенью авторитетности; опорой на коллективное знание, закреплённое в национальной памяти, что обеспечивает мгновенную узнаваемость и ассоциативную силу; функционированием как элементов культурного кода, выполняющих одновременно прагматическую и идентификационную функцию.

Потенциал пословично-афористических формул особенно отчётливо проявляется в слоганах крупных национальных брендов. Так, слоган Samruk-Energy – «Энергия – ел ертеңі» (Energiya – el ertengi; «Энергия – завтрашний день страны») опирается на устойчивое выражение ел ертеңі, которое в общественном дискурсе связывается с идеями национальной ответственности и общего будущего. Русская версия «Энергия – будущее страны» звучит привычнее, но воспринимается как более общее клише, лишённое яркой этнокультурной окраски. В анкетировании 74 % казахоязычных респондентов назвали казахский вариант «естественным и убедительным», тогда как русскоязычные чаще отмечали его как «патетический, но запоминающийся». Схожий механизм реализуется в слогане Halyk Bank: «Жан тыныштығы – басты байлық» (Zhan tynyshyghy – basty bailyq; «Спокойствие души – главное богатство»). Ключевое слово байлық («богатство») в казахской культурной модели объединяет материальное благополучие и внутреннее равновесие. Для многих респондентов этот слоган ассоциировался с «народной мудростью» и «родительским наставлением», что усиливало ощущение надёжности и «человечности» бренда. Русскоязычный вариант «Спокойствие важнее всего» лишён опоры на концепт байлық и воспринимается более нейтрально, с меньшей эмоциональной глубиной. Афористический принцип хорошо заметен и в слогане Kazakhtelecom: «Уақыт – алтын» (Uaqyt – altyn; «Время – золото»). В отличие от общеизвестной формулы «Время – деньги», здесь акцент смещается: алтын («золото») отсылает не только к ценности ресурса, но и к сакральным коннотациям, что добавляет

ISSN 2788-7979 (online)

слогану смысловую объёмность. По данным фокус-групп, 81 % казахоязычных участников воспринимали выражение как «мудрость старших», тогда как русскоязычная аудитория чаще относила его к разряду универсальных клише. Даже при внешней «узнаваемости» структуры локальная версия остаётся культурно маркированной и даёт более сильный эффект вовлечения.

В фармацевтическом и медицинском сегменте пословично-афористические формулы особенно важны, поскольку именно здесь доверие к бренду становится решающим. Слоган «Фармстандарт-Казахстан» – «Денсаулық – ең қымбат байлық» (Densaulyq – en qymbat bailyq; «Здоровье – самое ценное богатство») представляет собой практически дословное воспроизведение пословицы. Его «честность» и понятность отразились в оценках: 82 % респондентов охарактеризовали слоган как «вызывающий доверие». Для сравнения, англоязычные варианты («Health for life», «Care you can trust») получили лишь 46 % положительных отзывов и чаще воспринимались как формальные рекламные формулы без устойчивой связи с культурным опытом. В сегменте пищевых продуктов афористические выражения позволяют бренду чётко обозначить «свою» аудиторию. Слоган FoodMaster – «Ас – адамның арқауы» (As – adamnyn arqauy; «Еда – опора человека») восходит к традиционным представлениям о пище как основе жизни. Казахоязычные участники исследования описывали его как «родной» и «очень знакомый», в то время как часть русскоязычных респондентов отмечала определённую архаичность формулировки и её ограниченную универсальность. Таким образом, пословичная основа одновременно усиливает доверие и естественным образом сегментирует аудиторию. Отдельный пласт связан с символикой пути, глубоко укоренённой в казахском культурном сознании. Слоган KazMunayGas – «Жолымыз – бір, болашағымыз – ортақ» (Zholymyz – bir, bolashaghymyz – ortaq; «Наш путь один, будущее общее») воспроизводит модель дороги как метафоры совместного движения и преодоления трудностей. Для многих респондентов он звучал уже не как чисто рекламное высказывание, а как социально-патриотический лозунг: в описаниях чаще появлялись формулировки «как девиз» или «как общий призыв». Русская версия «Наш путь один, будущее общее» формально совпадает по структуре, но воспринимается более ровно и «официально», с меньшим эмоциональным откликом.

Количественный анализ показал, что пословично-афористические конструкции составляют около 37 % от всего корпуса слоганов, то есть являются наиболее частотным типом. По оценкам привлекательности и доверия они также заметно опережают другие группы: средний балл составил 4,3 по пятибалльной шкале, тогда как калькированные и нейтрально-универсальные формулы получили 3,1. Эти результаты подтверждают, что пословицы и афоризмы в казахстанской рекламе выполняют не только декоративную, но и стратегическую функцию: за счёт опоры на общие ценности они делают слоган более запоминающимся и устойчиво связывают бренд с определённым культурным фоном.

Анализ корпуса рекламных слоганов, функционировавших в казахстанском медиапространстве, показал значимую роль метафорических конструкций, транслирующих устойчивые когнитивные схемы и культурные модели в рекламный дискурс. Метафоризация, с одной стороны, обеспечивает экспрессивность и образность текста, с другой — закрепляет рекламу в системе коллективных представлений, актуализируя культурные ценности и символические коды. В отличие от пословично-афористических формул, метафорические выражения обладают большей вариативностью и позволяют адаптировать универсальные образы к локальному культурному контексту. В рекламных слоганах метафоры реализуются преимущественно на основе нескольких базовых когнитивных моделей, среди которых доминируют: «жизнь – путь», «здоровье – богатство», «свет – успех», «еда – счастье». Эти модели укоренены в национальной языковой картине мира и демонстрируют высокую продуктивность в условиях многоязычного общества, где смысловое восприятие текста формируется на пересечении универсальных и этнокультурных кодов.

Характерным примером использования универсальной метафоры является слоган банка Halyk Bank – «Всегда рядом», где образ близости репрезентируется как символ надёжности и

ISSN 2788-7979 (online)

постоянной поддержки. В казахском варианте «Әрқашан жанында» (Arqashan zhanynda) эта модель усиливается за счёт глубокой укоренённости конструкции жанында болу в обыденном дискурсе, где она ассоциируется с семейной и дружеской заботой. Результаты восприятия респондентов показали, что именно казахский вариант вызывает чувство «родственного доверия» и воспринимается как более естественный, тогда как русская версия сохраняет универсальность, но лишена национально-культурных коннотаций. Особое значение в рекламном дискурсе приобретает метафора пути, обладающая в казахской культуре многоплановой символикой. Дорога осмысляется не только как пространство физического движения, но и как экзистенциальный маршрут, связанный с судьбой и коллективной историей. Слоган KazMunayGas – «Жолымыз – бір, болашағымыз – ортақ» (Zholymyz – bir, bolashaghymyz – ortaq; «Наш путь один, будущее общее») воспроизводит данную когнитивную схему, превращая рекламное высказывание в символ национального единства. Русская версия сохраняет денотативное содержание, но теряет сакральную и социальную глубину концепта жол («путь»), который в казахском языке варьируется от значения индивидуальной судьбы до общего исторического пути народа. В фокус-группах этот слоган характеризовался как «создающий эффект национального девиза» и «выходящий за рамки маркетинга», что подтверждает его расширенное социокультурное значение.

Продуктивной является и метафора света, активно используемая в рекламе косметики, мобильных сервисов и энергетических напитков. Слоган Beeline Beauty – «Жарықпен жарқыра!» (Zharyqpen zharqyra!; «Сияй со светом!») строится на модели «свет – успех», где сияние выступает символом красоты, радости и социальной самореализации. В казахской версии экспрессивность усиливается за счёт согласованности с традиционной символикой света, связанной с идеями обновления и жизненной силы. Русская калька «Сияй как свет» воспринимается заметно слабее: участники фокус-групп отмечали её искусственность и отсутствие идиоматичности. Таким образом, метафора света оказывается эффективной лишь при культурной адаптации, когда локальная языковая традиция усиливает её семантический потенциал. В сегменте FMCG широко используется схема «еда – счастье». Слоган шоколадного бренда Rakhat – «Әр сәтке тәттілік қос!» (Ar satke tattilik qos!; «Добавь сладости в каждый момент!») опирается на метафору вкуса как символа жизненной полноты. Русская версия «Сделай момент сладким» воспроизводит тот же образ, однако в восприятии респондентов казахский вариант оказался более эмоционально насыщенным благодаря глаголу қосу («добавить»), который активирует субъектную позицию потребителя и создаёт ощущение творческого участия. Этот пример показывает, что выбор лексемы в метафорической конструкции влияет на силу воздействия, а культурная локализация усиливает когнитивную и прагматическую эффективность текста.

Метафорическая модель «здоровье – богатство» занимает центральное место в фармацевтической рекламе. Слоган Europharma – «Денсаулық – ең қымбат қазына» (Densaulyq – en qymbat qazyna; «Здоровье – самое дорогое сокровище») воспроизводит традиционное сопоставление телесного и духовного благополучия с материальной ценностью. В отличие от англоязычных клише «Health for life» или «Care you can trust», казахская версия воспринимается как афористическая формула, встроенная в систему национальных ценностей. Анкетирование показало, что 79 % казахоязычных респондентов отметили этот слоган как «вызывающий доверие», тогда как англоязычные и русские версии получили оценки ниже среднего. В ряде случаев метафорические выражения реализуются через креативную трансформацию известных моделей. Так, реклама энергетического напитка Black Energy со слоганом «Қанаттан!» (Qanattan!; «Окрылиться!») соединяет метафору крыла и полёта с идеями свободы, силы и подъёма, создавая многослойный образ. Респонденты отмечали, что эта формула воспринимается как «краткая, но мощная», тогда как русская версия «Почувствуй силу» характеризовалась как стандартное рекламное клише.

Количественный анализ показал, что метафорические выражения составляют около 29 % корпуса рекламных слоганов. При этом их эффективность зависит от степени культурной адаптации. Локализованные метафоры, опирающиеся на казахскую символику (*жол, ас,*

ISSN 2788-7979 (online)

жарқырау, қазына), демонстрировали средний уровень привлекательности 4,2 балла по пятибалльной шкале, тогда как калькированные конструкции – 3,0 балла. Эти данные подтверждают, что успешность метафоры определяется не только универсальностью когнитивной схемы, но и её органичностью в локальной культурной традиции. Анализ метафорических выражений в казахстанских рекламных слоганах позволяет заключить, что данный тип единиц выполняет стратегическую функцию, обеспечивая сопряжение глобальных когнитивных моделей с локальными этнокультурными кодами. Их воздействующий потенциал связан с формированием многослойного высказывания, в котором рекламное сообщение включается в пространство культурного диалога и интерпретации. Удачно локализованные метафоры способствуют не только повышению эмоциональной вовлечённости реципиента, но и закреплению бренда в национальной памяти, что усиливает его позиционирование и конкурентоспособность в условиях многоязычного медиапространства.

Логическим продолжением анализа является рассмотрение другой группы устойчивых выражений – разговорных клише и крылатых формул, которые демонстрируют иную модель прагматического функционирования и обеспечивают естественность речевой коммуникации. Анализ рекламного дискурса Казахстана показал, что одной из наиболее значимых групп устойчивых выражений в слоганах выступают именно разговорные клише и крылатые выражения, создающие эффект естественности и доверительности. В отличие от пословично-афористических формул и метафорических конструкций, данная группа близка к повседневной устной речи и характеризуется высокой степенью автоматизированности восприятия, что делает её особенно продуктивной в рекламе, ориентированной на массового потребителя.

Прежде всего, разговорные клише функционируют как готовые речевые формулы, используемые в повседневной коммуникации и обладающие высокой частотностью. Их включение в рекламный текст способствует формированию доверия, поскольку они воспринимаются не как искусственный конструкт, а как естественное продолжение бытовой речи. Характерный пример – слоган сервиса доставки Glovo – «Не уайымда – жеткіземіз!» (Ne uaiymda – zhetkizemiz!; «Не переживай – доставим!»). Ключевое выражение «не уайымда» представляет собой типичное разговорное клише, используемое в ситуации бытового успокоения. Его актуализация в рекламном тексте усиливает эмоциональную близость бренда и формирует ощущение лёгкости и надёжности. Русскоязычная версия «Мы всё доставим вовремя» воспринималась значительно менее экспрессивно, поскольку утрачивает доверительный тон и эмоциональный компонент.

Другим показателем эффективности клише является их способность передавать прагматический смысл при минимальном объёме языковых средств. Слоган мобильного оператора Beeline – «Қарапайым әрі ыңғайлы» (Qarapayym ari yngaily; «Просто и удобно») иллюстрирует использование лаконичного разговорного выражения, встроенного в систему повседневных ценностей. Лексема қарапайым в казахском языке имеет дополнительные культурные коннотации скромности, честности и открытости, что усиливает доверие к бренду и подчёркивает социальную значимость рекламы. Русская версия «Просто удобно для тебя» смещает акцент на индивидуализацию, но в восприятии аудитории оказалась менее убедительной, поскольку утратила культурную глубину. Крылатые выражения в рекламных слоганах демонстрируют особую продуктивность благодаря своей интертекстуальной природе. Эти конструкции, восходящие к пословицам, афоризмам и цитатам, обладают высокой степенью узнаваемости и в то же время допускают трансформацию, создающую эффект новизны. Так, реклама туристической компании использовала слоган «Жол жүргендікі» (Zhol zhurgen-diki; «Дорога принадлежит идущему»), представляющий собой сокращённую версию пословицы «Жол жүргендікі, сөйлеу білгірдікі» («Дорога – идущему, слово – знающему»). Такая редукция сохраняет культурное ядро пословицы, но придаёт ей более современное звучание, актуализируя мотивационный компонент. Восприятие респондентов показало, что подобная трансформация усиливает воздействие текста,

ISSN 2788-7979 (online)

поскольку он воспринимается одновременно и как традиционный, и как современный. Русская версия «Дорога для тех, кто идёт» сохраняет общий смысл, но утрачивает афористическую ритмику и выразительность.

Показателен пример рекламы страховой компании Nomad Insurance со слоганом «Жеті рет өлшеп, бір рет кес» (Zheti ret olshep, bir ret kes; «Семь раз отмерь – один раз отрежь»). Включение хорошо известной пословицы формирует ассоциации с осторожностью, надёжностью и ответственностью – качествами, ключевыми для страховой сферы. Русская адаптация «Семь раз проверь – один раз решись» была воспринята слабее: замена глаголов ослабила связь с культурной памятью и снизила перлокутивный эффект. В результате именно казахская пословица оказалась более эффективной, поскольку встроена в национальную систему мудрости и привычна для аудитории. Разговорные клише и крылатые выражения демонстрируют также значительный потенциал в молодёжном маркетинге, где ценятся креативность и языковая игра. Кампания бренда Chocolife использовала трансформированное крылатое выражение «Жеті рет тәтті, бір рет ащы» (Zheti ret tatti, bir ret ashy; «Семь раз сладко, один раз горько»). Эта пародийная модификация известной пословицы создаёт эффект неожиданности и юмора за счёт замены ключевых компонентов. Фокус-группы показали, что молодёжная аудитория оценила слоган как «остроумный» и «запоминающийся». Тем самым трансформация крылатых выражений становится эффективным инструментом привлечения внимания и формирования позитивного отношения к бренду. Количественный анализ показал, что нетрансформированные разговорные клише и крылатые выражения составляют около 18 % корпуса рекламных слоганов. Средняя оценка привлекательности этих слоганов составила 4,1 балла по пятибалльной шкале, что несколько уступает пословицам и метафорам, но превосходит универсальные и калькированные формулы. При этом выявлены чёткие различия в восприятии: клише чаще вызывают доверие и ощущение близости бренда, тогда как крылатые выражения обеспечивают ассоциативную насыщенность и культурную узнаваемость.Таким образом, разговорные клише и крылатые выражения выполняют в казахстанских рекламных слоганах стратегическую функцию формирования доверия, эмоциональной вовлечённости и культурной релевантности. Их сила заключается в соединении современной маркетинговой коммуникации с традиционными формами речевой памяти, что позволяет бренду органично встроиться в культурный ландшафт и сформировать устойчивую ассоциативную базу в сознании потребителей.

Следующий этап исследования связан с рассмотрением трансформированных форм фразеологических единиц и устойчивых выражений, которые демонстрируют иной механизм прагматической реализации и позволяют обновлять традиционные модели в условиях современного медиадискурса. Анализ рекламного дискурса Казахстана показал, что одной из наиболее продуктивных стратегий воздействия на аудиторию является использование именно трансформированных форм. Под трансформацией понимаются целенаправленные изменения традиционных конструкций, включающие редукцию, замену компонентов, инверсию и элементы языковой игры. Эти приёмы позволяют брендам сохранять культурное ядро устойчивого выражения и одновременно придавать ему актуальность и новизну, что делает текст конкурентоспособным в медиапространстве, насыщенном стандартными формулами и клишированными лозунгами.

В первую очередь следует выделить редукцию как наиболее частотный приём в казахстанских рекламных слоганах. Она представляет собой сокращение исходного пословичного или афористического выражения при сохранении его смыслового ядра. Примером является слоган шоколадного бренда Rahat – «Бақыт дәмі» (Baqyt dami; «Вкус счастья»), в основе которого лежит редуцированная пословица «Бақыттың дәмін тат» («вкусить счастье»). Сокращение до двухсловной конструкции обеспечило лаконичность и запоминаемость при сохранении ключевого культурного концепта бақыт («счастье»). Анкетирование показало, что данный вариант получил положительную оценку у 68 % респондентов, что подтверждает эффективность редукции как средства усиления перлокутивного эффекта. Другой пример редукции – слоган минеральной воды Tassay – «Таза

ISSN 2788-7979 (online)

су – таза өмір» (Taza su – taza omir; «Чистая вода – чистая жизнь»). Здесь используется структурная модель пословицы «Таза су – жанның шипасы» («Чистая вода – исцеление души»), однако в рекламном тексте оставлены только ключевые элементы су («вода») и өмір («жизнь»). Такая редукция создаёт эффект афористической завершённости, сохраняет культурное основание и одновременно актуализирует универсальную ценность здоровья. Респонденты отмечали, что именно краткая форма «звучит убедительно и ритмично», тогда как развёрнутые варианты воспринимались как перегруженные.

Значимой стратегией оказалась и замена компонентов, когда в традиционной пословице или афоризме изменяется один из элементов, что придаёт конструкции новое значение. В рекламе энергетического напитка Black Energy использован слоган «Қанаттан!» (Qanattan!; «Окрылиться!»), представляющий собой трансформированную реализацию традиционного казахского символа қанат («крыло»). Замена стандартных выражений («күш бер», «қуат ал») на образ с крыльями объединяет семантику физической энергии и символику духовного подъёма. Слоган становится многослойным: с одной стороны, он обещает прилив сил, с другой – апеллирует к культурным образам свободы и полёта. По результатам опроса, 72 % респондентов охарактеризовали слоган как «сильный и вдохновляющий», что свидетельствует о высокой эффективности приёма замены компонентов. Особого внимания заслуживает инверсия как способ трансформации устойчивых выражений. Она предполагает перестановку элементов исходной конструкции, придавая слогану оригинальность и создавая эффект неожиданности. Примером может служить рекламный слоган мобильного приложения для каршеринга «Жеткізбесең – біз жеткіземіз!» (Zhetkizbesen – biz zhetkizemiz!; «Если не довезёшь – мы довезём!»). В основе лежит модифицированное бытовое выражение «Жеткізсең – жеткіздің» («Довёз – значит довёз»), где инверсия условной конструкции формирует игру на противопоставлении: личная ответственность сменяется гарантированным обязательством компании. Этот приём усиливает директивность текста и формирует у аудитории ощущение надёжности, дополненное элементом лёгкого юмора.

Языковая игра в казахстанской рекламе особенно продуктивна в сегменте, ориентированном на молодёжную аудиторию. Она включает каламбуры, пародийные трансформации и неожиданные замены, вызывающие улыбку и повышающие запоминаемость слогана. Показателен слоган бренда Chocolife – «Жеті рет тәтті, бір рет ащы» (Zheti ret tatti, bir ret ashy; «Семь раз сладко, один раз горько»), представляющий собой пародийную модификацию пословицы «Жеті рет өлшеп, бір рет кес» (Zheti ret olshep, bir ret kes; «Семь раз отмерь – один раз отрежь»). Подмена ключевых компонентов («өлшеу» – «тәтті», «кесу» – «ащы») создаёт комический эффект при сохранении афористической структуры. Молодёжная аудитория воспринимала этот слоган как «остроумный» и «игровой», что обеспечивало ему преимущество в условиях информационной перегруженности. К языковой игре можно отнести и приём контекстуального переосмысления, когда традиционная пословица не изменяется формально, но получает новое звучание в рекламной среде. Так, в рекламе молочных продуктов FoodMaster используется формула «Ас – адамның арқауы» (As – adamnyn arqauy; «Еда – опора человека»), которая в устной речи функционирует как обобщённое жизненное наставление. Включение её в рекламный дискурс превращает пословицу в аргумент в пользу конкретного бренда. В этом случае игра строится не на замене компонентов, а на смене коммуникативного регистра: привычное высказывание начинает работать как элемент маркетинговой стратегии.

Количественный анализ показал, что трансформированные формы составляют около 16 % корпуса рекламных слоганов; внутри этой группы наиболее частотны редукция и замена компонентов, реже встречаются инверсия и языковая игра. Несмотря на относительно невысокую частотность, именно эта группа обеспечивает один из самых высоких уровней вовлечённости аудитории: средняя оценка привлекательности трансформированных слоганов составила 4,4 балла по пятибалльной шкале, что выше, чем у разговорных клише и калькированных формул. Качественный анализ фокус-групп показал, что трансформированные формы воспринимаются как «умные» и «креативные», вызывают

ISSN 2788-7979 (online)

эмоциональный отклик и усиливают доверие к бренду. При этом эффективность таких конструкций зависит от возрастных характеристик аудитории: молодёжь в целом позитивно реагирует на языковую игру и пародийность, тогда как старшее поколение чаще предпочитает традиционные, нетрансформированные формулы. Таким образом, трансформированные конструкции обладают высоким сегментационным потенциалом, позволяя брендам адаптировать коммуникацию к разным социальным группам.

В целом трансформированные формы фразеологизмов и устойчивых выражений выполняют в казахстанском рекламном дискурсе стратегическую функцию обновления традиционных культурных кодов. Они обеспечивают слогану оригинальность и конкурентоспособность, сохраняя при этом культурную узнаваемость и символическую глубину. Благодаря редукции, замене компонентов, инверсии и языковой игре реклама приобретает многослойность и становится инструментом не только коммерческой, но и культурной коммуникации.

ОБСУЖДЕНИЕ

Фразеологизмы и устойчивые выражения в рекламных слоганах Казахстана проявляют закономерности, которые позволяют рассматривать их не просто как стилистическое средство, а как системный механизм формирования культурной идентичности и прагматического воздействия. Полученные результаты показывают, что рекламный дискурс опирается на культурную память и коллективные когнитивные модели, превращая пословицы, афоризмы и метафорические формулы в инструменты убеждения. В условиях глобализации и многоязычного медиапространства именно этот пласт языка обеспечивает связь между глобальными маркетинговыми стратегиями и локальными этнокультурными кодами. Слоганы, построенные на устойчивых выражениях, не только способствуют запоминаемости, но и интегрируют коммерческое сообщение в систему ценностей общества, что подтверждается высоким уровнем доверия и эмоциональной вовлечённости, зафиксированным в ходе анкетирования и фокус-групп.

Показательно, что в казахоязычном рекламном дискурсе доминирует пословично-афористический пласт, воспринимаемый как естественная часть культурной коммуникации. Конструкции типа *«Энергия – ел ертеңі»* и *«Денсаулық – ең қымбат байлық»* обладают не только когнитивной прозрачностью, но и высокой культурной релевантностью. Они апеллируют к глубинным ценностям, закреплённым в коллективной памяти, и тем самым формируют доверие к рекламируемому продукту. Русскоязычные кальки или буквальные переводы аналогичных слоганов чаще воспринимаются как декларативные и стилистически искусственные, поскольку утрачивают культурную насыщенность. Этот результат согласуется с выводами Atabaeva G.B., показавшей, что эффективность рекламного текста напрямую связана со способностью закреплять в сознании адресата культурные и концептуальные схемы [14].

Важным аспектом выявленных закономерностей является метафоризация как способ репрезентации ценностей и концептуальных моделей. Конструкции типа «Всегда рядом» и «Әрқашан жанында» (Arqashan zhanynda) иллюстрируют универсальность метафоры близости, которая в казахской культуре ассоциируется с семейной поддержкой и дружеским единением. Перевод этого выражения на казахский язык не только сохраняет исходный смысл, но и усиливает его, поскольку глагольная форма «жанында болу» глубоко укоренена в повседневной речи. Таким образом, метафора выступает не только когнитивным механизмом, но и прагматическим инструментом культурного кодирования, что соотносится с выводами Khaliq A., Sartaj R., Rehman A., рассматривающих метафору как базовый способ концептуализации опыта [15].

Не менее значимыми оказались трансформированные формы, использующие редукцию и языковую игру. В слогане «Бақыт дәмі» (Baqyt dami; «Вкус счастья») реализована сокращённая пословица, что усиливает экспрессивность и делает сообщение компактным.

ISSN 2788-7979 (online)

Подобные приёмы обеспечивают баланс между узнаваемостью и новизной, создавая у аудитории эффект культурной памяти и одновременно ощущение современного креатива. Этот результат коррелирует с выводами С. Тагировой, указывающей, что трансформация фразеологических конструкций в рекламе позволяет сохранить устойчивость формы при одновременной актуализации новых смыслов [6]. Особое внимание заслуживает распределение фразеологических типов в рекламном корпусе. Высокая частотность пословично-афористических формул (37 %) показывает, что именно они выполняют роль «каркаса» казахстанской рекламы. Метафорические конструкции (29 %) обеспечивают эмоциональную насыщенность и когнитивное расширение смысла. Разговорные клише (18 %) создают эффект близости и неформальной коммуникации, а трансформированные выражения (16 %) выступают индикаторами креативности и языковой игры. Эти данные свидетельствуют о том, что рекламный дискурс в Казахстане строится на многослойной системе устойчивых выражений, каждая группа которых выполняет собственную прагматическую функцию.

Таким образом, анализ подтверждает гипотезу исследования: фразеологизмы и устойчивые выражения в казахстанской рекламе являются не вспомогательным, а стратегическим ресурсом дискурса. Они обеспечивают экспрессивность, доверие и культурную релевантность рекламных сообщений, что делает их ключевым инструментом адаптации глобальных слоганов к локальному медиапространству. Полученные результаты согласуются с современными международными исследованиями и дополняют их, демонстрируя специфику многоязычного контекста Казахстана, где устойчивые выражения выполняют функцию интеграции глобального и локального уровней коммуникации. На следующем этапе анализа внимание было сосредоточено на сопоставлении русскоязычных и казахоязычных рекламных текстов, что позволило выявить качественные различия в их культурно-семантической ориентации [7; 9]. Сравнительный анализ русскоязычных и казахоязычных рекламных слоганов показал, что различия между ними носят не столько формально-структурный, сколько концептуально-культурный характер. Русскоязычные версии чаще воспроизводят глобальные клише через калькирование или буквальный перевод, что делает их функциональными, но стилистически однообразными. Казахоязычные же слоганы демонстрируют опору на этнокультурные коды, что обеспечивает их более высокую прагматическую и эмоциональную эффективность. Эта дихотомия выявляет не только различия в языковой реализации, но и глубинные особенности когнитивных моделей и коммуникативных ожиданий аудитории.

В русскоязычном сегменте доминируют универсальные конструкции, такие как «*Вкус жизни», «Сила природы», «Открой новые горизонты».* Эти формулы обладают высокой степенью интертекстуальности и вписываются в общеевропейский рекламный дискурс, однако в условиях казахстанского медиапространства они часто воспринимаются как нейтральные и лишённые локальной окраски. Данные анкетирования показали, что средний уровень привлекательности таких слоганов не превышал 3,1 балла по пятибалльной шкале, что свидетельствует об их ограниченной воздействующей силе. Казахоязычные версии, напротив, активно используют национальные символы и культурные константы. Слоганы, основанные на концептах «жол» (путь), «ас» (еда), «денсаулық» (здоровье), «бақыт» (счастье), формируют ассоциативные поля, глубоко укоренённые в культурной памяти. Пример слогана «Жолымыз – бір, болашағымыз – ортақ» демонстрирует, что использование традиционной символики дороги не только усиливает воздействие, но и превращает рекламное сообщение в социально-патриотический акт. Респонденты отмечали, что такой текст воспринимается не как стандартная реклама, а как культурное наставление, что повышает его эффективность.

Сопоставление вариантов одного и того же слогана также выявило значимые различия. Так, формула Nestlé «Good Food, Good Life» в русской адаптации звучит как декларативное утверждение («Хорошая еда – хорошая жизнь»), тогда как казахский вариант «Жақсы ас – жақсы өмір» (Zhaqsy as – zhaqsy omir) воспринимается как органичная часть этнокультурной традиции. Участники фокус-групп отмечали, что «ас» в казахском языке связано с системой обрядов, пословиц и культурных практик, что придаёт слогану дополнительную глубину.

ISSN 2788-7979 (online)

Средняя оценка привлекательности составила 4,4 балла у казахоязычного варианта против 3,2 у русского. Показателен пример с косметическим брендом, где слоган «Сияй как никогда» в русской версии воспринимался как калька с англоязычного шаблона и оценивался респондентами как банальный. Казахская адаптация «Әрқашан жарқыра» (Arqashan zharqyra; «Сияй всегда») усиливала экспрессивность благодаря культурным ассоциациям слова «жарқырау», связанным с символикой света и обновления. Таким образом, даже при идентичной структуре различие в культурной мотивации делает один и тот же слоган принципиально разным по воздействующему потенциалу.

Отдельно следует отметить прагматический эффект разговорных клише. В русскоязычных версиях они чаще ориентированы на индивидуализацию («Просто удобно для тебя»), тогда как казахские слоганы акцентируют коллективистскую ценность и скромность («Қарапайым әрі ыңғайлы»). Лексема «қарапайым» в казахском языке содержит дополнительные семантические оттенки открытости и честности, что формирует доверие к бренду. В восприятии аудитории это различие оказывается критически важным: казахские версии оцениваются как «свои», а русские – как «чужие», хотя формально обе версии выполняют одну и ту же коммуникативную задачу. Социолингвистический аспект выявил различия в восприятии этих стратегий разными группами потребителей. Русскоязычная аудитория придаёт большее значение точности перевода и соответствию нормам литературного языка, что делает для неё приемлемыми даже калькированные версии. Казахоязычные респонденты, напротив, критически относятся к механическому переводу и ожидают культурной релевантности. Для них значимость имеет не формальная точность, а аутентичность выражения, его способность «говорить на родном языке». Количественные данные подтверждают выявленную тенденцию: русскоязычные версии в среднем получили 3,2 балла, казахоязычные – 4,1. При этом разрыв особенно заметен в сегменте пословично-афористических конструкций: они оказываются наиболее эффективными именно в казахских версиях, где их восприятие связано с коллективной памятью и ценностями.

Таким образом, сравнительный анализ показал, что русскоязычные слоганы выполняют функцию универсальных и интертекстуальных формул, но не достигают высокой культурной релевантности, тогда как казахоязычные версии интегрируют этнокультурные образы, что усиливает доверие, эмоциональную вовлечённость и прагматическое воздействие. Эти различия подтверждают гипотезу исследования о том, что успешность локализации определяется не степенью формальной близости к оригиналу, а способностью текста встроиться в культурный ландшафт и активировать устойчивые когнитивные модели. Логическим продолжением анализа является рассмотрение билингвальных и трилингвальных стратегий, которые отражают не только специфику казахстанского медиапространства, но и более широкий процесс социокультурной идентификации в условиях языковой полифонии.

Анализ билингвальных и трилингвальных стратегий показал, что они занимают особое место в рекламной коммуникации Казахстана, отражая языковую полифонию общества и процессы социокультурной идентификации. В отличие от моноязычных версий, такие слоганы формируют дополнительный уровень семиотического воздействия, позволяя одновременно апеллировать к глобальному дискурсу и локальной культурной памяти. Билингвальные формулы чаще строятся по модели сочетания английского и казахского языков. Их использование выполняет символическую функцию: английский код маркирует современность, технологичность и глобальную включённость, тогда как казахский код закрепляет национальную идентичность и аутентичность. Показателен пример рекламной кампании Kcell: «Be Free – еркін бол!» (erkin bol; «будь свободен»). Английский компонент здесь функционирует как знак участия в международном медиа-пространстве, а казахский слог усиливает локальную релевантность и активирует культурный концепт свободы. Молодёжная аудитория определяла такую модель как «модерновую, но при этом свою». Трилингвальные формулы наиболее характерны для сегмента образовательных и технологических услуг, где сочетание английского, казахского и русского языков символизирует мультикультурность и поликодовость среды. Например, слоган «Future is here

ISSN 2788-7979 (online)

– Болашақ осында (Bolashaq osynda) – Будущее здесь» демонстрирует попытку соблюсти баланс между глобальным, национальным и региональным измерениями идентичности. Восприятие, однако, оказалось неоднородным: молодёжь позитивно реагировала прежде всего на английскую часть, старшее поколение – на казахскую, тогда как русскоязычные респонденты отмечали удобство трёхъязычной подачи информации. Анкетирование зафиксировало межпоколенческие различия: 62 % респондентов 18–25 лет одобрительно относились к включению английских элементов, связывая их с современностью и международной открытостью; среди группы 45+ аналогичный показатель не превышал 18 %, что отражает различия в ориентациях и культурных ожиданиях.

Эффективность билингвальных стратегий также зависит от области применения. Пример слогана газированного напитка *Fanta*: *«More Fanta – көңілді бол!»* получил высокие оценки среди молодых респондентов, поскольку воспринимался как креативный и эмоционально «живой». Однако аналогичный приём в рекламе страховых услуг (*«Safe life – аман бол!»*) был оценён как неуместный, вызывающий снижение доверия. Тем самым билингвальные решения оказываются продуктивными для сегментов FMCG и развлечений, но менее эффективными –

в сферах, где доверие и серьёзность выступают ключевыми параметрами коммуникации (финансы, медицина, страхование). Трилингвальные формулы чаще воспринимаются как институциональные и «академические», что делает их уместными для университетов, образовательных программ и корпоративных кампаний, но менее пригодными для массовых товаров. Этот эффект коррелирует с уровнем языковой социализации: городские аудитории с более широким языковым репертуаром оценивают их как признак мультикультурности и открытости; жители регионов – как перегруженные и трудные для восприятия. Код-свитчинг выполняет также сегментирующую функцию: для молодёжной аудитории он является маркером креативности и глобального стиля, тогда как для старших групп может сигнализировать угрозу утраты культурной идентичности. Эта амбивалентность отражает общую социолингвистическую ситуацию Казахстана: английский язык воспринимается одновременно как ресурс прогресса и как потенциальный фактор деэтнонизации. Таким образом, билингвальные и трилингвальные стратегии в казахстанской рекламе выступают инструментом не только маркетинговой, но и культурной политики. Их успешность определяется точным учётом социолингвистической дифференциации аудитории: молодое поколение чаще позитивно воспринимает смешанные коды и англицизмы; старшее – ориентируется на традиционные формы; городские аудитории открыты глобальным элементам, сельские – предпочитают этнокультурные.

Билингвальные и трилингвальные формулы обладают значительным потенциалом в глобализированном медиапространстве, однако их эффективность определяется не самим фактом смешения кодов, а балансом глобальных маркеров и этнокультурных компонентов. С учётом возрастных и языковых различий аудитории такие стратегии целесообразно применять адресно: англоязычные элементы чаще положительно воспринимаются молодёжной и городской аудиторией, тогда как национально маркированные устойчивые выражения сохраняют более высокий потенциал культурной идентификации.

Перспективы локализации рекламных слоганов в Казахстане связаны с дальнейшим укреплением казахского языка как базового кода коммерческой коммуникации, ростом гибридных языковых моделей и развитием цифровых форматов. Полученные данные указывают, что буквальный перевод уступает культурной адаптации, основанной на устойчивых выражениях, пословичных формулах и релевантных этнокультурных концептах. Одновременно расширение автоматизированного перевода и генеративных технологий повышает значимость профессиональной лингвистической и культурной экспертизы: технологическое воспроизведение текста не гарантирует его прагматической и культурной адекватности. В дальнейшем локализация, вероятно, будет становиться более сегментированной с учётом возраста, языковой социализации и медиапривычек целевой аудитории.

ISSN 2788-7979 (online)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящее исследование было направлено на выявление специфики функционирования фразеологических единиц и устойчивых выражений в рекламных слоганах Казахстана и определение их роли в формировании прагматического воздействия и культурной идентичности аудитории. Для достижения цели был применён комплекс методологических подходов (контент-анализ, сравнительно-сопоставительный, прагмалингвистический и когнитивный анализ), дополненный социолингвистической верификацией (анкетирование и фокус-группы), что обеспечило возможность интерпретации материала в лингвистическом и социокультурном измерениях.

Эмпирическая база включила более 300 рекламных слоганов, функционировавших в медиапространстве Казахстана в 2020–2025 гг. (телевидение, наружная реклама, цифровые платформы, социальные сети). Из них была выделена выборка слоганов, содержащих фразеологизмы и устойчивые выражения, что позволило провести комплексный структурно-семантический и прагматический анализ.

Полученные результаты подтвердили исходную гипотезу о стратегическом характере функционирования фразеологизмов в рекламном дискурсе. Показано, что наиболее продуктивными типами единиц выступают пословично-афористические формулы, метафорические выражения, разговорные клише и трансформированные фразеологизмы. Эти группы обеспечивают экспрессивность рекламного текста, его культурную маркированность и высокий уровень запоминаемости. Установлено, что обращение к национальному фразеологическому фонду, а также адаптационные и инновационные стратегии локализации усиливают доверие аудитории и формируют ощущение «своего» языка, тогда как буквальные переводы и калькированные конструкции демонстрируют пониженную перлокутивную эффективность. Сравнительный анализ подтвердил различия в функционировании устойчивых выражений в казахоязычных и русскоязычных слоганах. Казахоязычные версии – апеллируя к этнокультурным кодам (жол, ас, денсаулық, бақыт и др.) – воспринимаются как более аутентичные и эмоционально значимые; русскоязычные тексты чаще воспроизводят универсальные глобальные клише. Существенный пласт выводов связан с билингвальными и трилингвальными стратегиями, отражающими языковую полифонию казахстанского общества. Их восприятие варьируется в зависимости от возраста, языковой социализации и социокультурных установок аудитории, что указывает на необходимость адресного применения таких моделей. Сделанные выводы позволяют рассматривать фразеологизмы и устойчивые выражения как ключевой ресурс локализации рекламных сообщений в многоязычном медиапространстве. Они выступают медиаторами между глобальными маркетинговыми стратегиями и локальными культурными кодами, обеспечивая включённость коммерческого сообщения в систему национальных ценностей и снижая когнитивные затраты на его интерпретацию.

Перспективы дальнейших исследований представляются следующими. Во-первых, требуется расширение корпуса за счёт мультимодальных форматов (видеореклама, сторис, блогерские интеграции), где взаимодействие вербальных, визуальных и аудиальных кодов позволит уточнить роль фразеологизмов в условиях медиатизации. Во-вторых, значимым представляется проведение лонгитюдных исследований, направленных на отслеживание динамики использования устойчивых выражений и трансформации потребительских предпочтений на фоне цифровизации и изменений языковой политики. В-третьих, дальнейшее углубление анализа возможно через применение психолингвистических и нейролингвистических методов, позволяющих количественно оценивать воздействующий потенциал слоганов.

Практическая значимость исследования состоит в том, что его результаты могут быть использованы рекламными агентствами, бренд-менеджерами и переводчиками при разработке культурно релевантных слоганов для казахстанского рынка, а также в образовательных курсах

ISSN 2788-7979 (online)

по медиалингвистике, лингвистике текста, межкультурной коммуникации и теории перевода рекламных текстов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Оспанова Ф. А. Языковые особенности рекламных текстов // Вестник Кокшетауского университета. Серия «Филология». – 2021. – № 2. – С. 32–37.
2 Көкебаева Б. С., Долгушева Т. В., Кабыева Р. Б. Лингвистические особенности рекламных текстов в условиях многоязычия // Вестник Кокшетауского университета. Серия «Филология». – 2022. – № 4. – С. 120–127.
3 Нурбаева А. М., Байсыдыков И. Б., Оспанов Е. Т. Кросс-культурные и социолингвистические аспекты рекламных слоганов автомобильной индустрии Казахстана // Вестник КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Филология». – 2025. – Т. 78, № 3. – С. 274–294.
4 Аманбеккызы Ж. Семантические группы фразеологизмов в произведениях Шакарима Кудайбердиулы // Вестник Кокшетауского университета. Серия «Филология». – 2024. – № 4. – С. 33–47.
5 Кыдырмолдина Е. Т. Идиомы с компонентом-числительным в казахском языке: лингвокультурный аспект // Вестник КазНУ. Серия «Филология». – 2024. – № 1. – С. 55–68.
6 Тагирова С. А. Фразеологические единицы башкирского и казахского языков как отражение национального менталитета // Научный поиск в современном мире: филология, культурология, искусствоведение. – 2020. – № 1. – С. 45–52.
7 Dvoynina E. V. Phraseological expressions as a means to increase attraction in advertisement headlines // MGOU Bulletin (e-journal). – 2020. – № 2. – URL: https://www.evestnik-mgou.ru
8 Shubina E. L., Semenova O. O. Phraseological units as components of pun in advertising slogans (German language) // Linguistics & Polyglot Studies. – 2022. – Т. 8, № 2. – С. 75–84. – DOI: 10.24833/2410-2423-2022-2-31-75-84.
9 Volosovich E. S., Malashonak U. A. Phraseological units in advertising campaign // Proceedings of the 59th BSUIR Conference. – 2023. – С. 395–399. – URL: https://libeldoc.bsuir.by/bitstream/123456789/52969
10 Amirkulova N. Problems of phraseology in English linguistics // Bulletin of Khorezm Mamun Academy. – 2023. – С. 169–173. – URL: https://uniwork.buxdu.uz/resurs/13401
11 Isyangulova Z. R., Isyangulova G. A. Ethnocultural semantics of phraseological units in Bashkir and Kazakh languages // London Journal of Research in Humanities and Social Sciences. – 2020. – Т. 7. – С. 277–283. – DOI: 10.18411/lj-07-2020-277.
12 Bekmambetova Z. Z. Phraseological units in English and Kazakh and their use // Til-Tanym. – 2021. – № 1. – С. 90–97. – URL: https://www.tiltanym.kz/jour/article/view/199
13 Amirbekova A., Talgatqyzy G., Kulmanov S., Sovetova Z., Biyazdykova A. Semantic valence and cultural representation of phraseological units (Kazakh and English) // Forum for Linguistic Studies. – 2024. – Т. 6, № 5. – С. 65–82. – DOI: 10.30564/fls.v6i5.6865.
14 Melnyk N. I., Gavryliuk N. V., Onyshchenko N. M. The linguistic concept of phraseological units denoting personality inner world // Amazonia Investiga. – 2022. – Т. 11, № 56. – С. 91–102. – URL: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1900
15 Khaliq A., Sartaj R., Rehman A. Metaphor as a basic mechanism of conceptualizing experience. – 2019

Материал поступил в редакцию журнала 30.12.2025

Қазақстан рекламалық слогандарындағы фразеологизмдер мен тұрақты тіркестер

А.М. Нурбаева[1], *И.Б. Байсыдық[1], Е.Т. Оспанов[1], Ж. Садуллаев[2]
[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, 050010, Қазақстан
[2]Үргеніш мемлекеттік педагогикалық институты, Үргеніш, 220100, Өзбекстан

Зерттеу 2020–2025 жж. көптілді медиакеңістікте Қазақстанның жарнамалық слогандарында фразеологизмдер мен тұрақты тіркестердің қызмет етуін талдауға арналған. Жұмыстың өзектілігі жарнамалық слоганның жаһандық маркетингтік стратегиялар мен ұлттық-мәдени кодтардың түйісетін негізгі аймағына айналуымен байланысты, алайда қазақстандық жарнамадағы фразеологиялық компонент әлі де жеткілікті деңгейде зерттелмеген. Зерттеудің мақсаты – қазақ және орыс тілдеріндегі слогандарда қолданылатын фразеологиялық бірліктердің құрылымдық-семантикалық типтері мен прагматикалық функцияларын анықтау және олардың сенім қалыптастыру, эмоциялық тартымдылық пен мәдени сәйкестік үдерістеріндегі рөлін айқындау. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы көптілді қоғам жағдайындағы жарнамалық дискурстың когнитивтік-прагматикалық табиғатын нақтылауға негізделеді; тәжірибелік маңызы – слогандарды мәдени релевантты локализациялау тәсілдерін әзірлеуге мүмкіндік беруімен түсіндіріледі. Эмпириялық негізі телевизиялық, сыртқы және интернет-жарнамалардан іріктелген 300-ден астам слоганнан тұратын корпус болды.

Әдіснамалық негізі кешенді тәсілге сүйенеді: сипаттамалық-талдамалық әдіс, контент-талдау, салыстырмалы-сопоставималы талдау, прагмалингвистикалық, когнитивтік және семиотикалық талдау, сондай-ақ социолингвистикалық верификация (анкета жүргізу және фокус-топтар). Зерттеу нәтижелері бойынша мақал-мәтелдік формулалар, метафоралық құрылымдар, ауызекі сөйлеу клишелері мен трансформацияланған фразеологизмдер ең өнімді типтер ретінде анықталды. Ұлттық фразеологиялық қор мен бейімдеу/инновациялық локализация стратегияларына сүйену слогандардың есте сақталуын арттырып, «өз тілі» сезімін күшейтеді және брендке деген сенімді өсіреді, ал сөзбе-сөз аударма мен калькалау перлокутивтік әсерді төмендететіні көрсетілді. Зерттеу Қазақстандағы жарнамалық дискурс лингвистикасының дамуына үлес қосады және әртүрлі мақсатты аудиторияларға арналған слогандарды әзірлеуде, сондай-ақ медиалингвистика, мәдениетаралық коммуникация және жарнамалық мәтіндерді аудару пәндерінде қолданылуы мүмкін.

Кілт сөздер: фразеологизмдер; тұрақты тіркестер; жарнамалық слоган; Қазақстан медиадискурсы; локализация; мәдени бейімдеу; прагмалингвистика; когнитивтік тәсіл.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Оспанова Ф. А. Жарнамалық мәтіндердің тілдік ерекшеліктері // Көкшетау университетінің Хабаршысы. «Филология» сериясы. – 2021. – № 2. – 32–37 б.

2 Көкебаева Б. С., Долгушева Т. В., Кабыева Р. Б. Көптілділік жағдайындағы жарнамалық мәтіндердің лингвистикалық ерекшеліктері // Көкшетау университетінің Хабаршысы. «Филология» сериясы. – 2022. – № 4. – 120–127 б.

3 Нурбаева А. М., Байсыдыков И. Б., Оспанов Е. Т. Қазақстандағы автомобиль индустриясының жарнама ұрандарының кросс-мәдени және әлеуметтік-лингвистикалық аспектілері // Вестник КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Филология». – 2025. – Т. 78, № 3. – 274–294 б.

4 Аманбекқызы Ж. Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларындағы фразеологизмдердің семантикалық топтары // Көкшетау университетінің Хабаршысы. «Филология» сериясы. – 2024. – № 4. – 33–47 б.

5 Қыдырмолдина Е. Т. Қазақ тіліндегі сан компонентті идиомалар: лингвомәдени аспект // ҚазҰУ Хабаршысы. «Филология» сериясы. – 2024. – № 1. – 55–68 б.

6 Тагирова С. А. Башқұрт және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық бірліктер – ұлттық менталитет көрінісі // Қазіргі әлемдегі ғылыми ізденіс: филология, мәдениеттану, өнертану. – 2020. – № 1. – 45–52 б.

7 Dvoynina E. V. Phraseological expressions as a means to increase attraction in advertisement headlines // MGOU Bulletin (e-journal). – 2020. – № 2. – URL: https://www.evestnik-mgou.ru

8 Shubina E. L., Semenova O. O. Phraseological units as components of pun in advertising slogans (German language) // Linguistics & Polyglot Studies. – 2022. – Т. 8, № 2. – 75–84 б. – DOI: 10.24833/2410-2423-2022-2-31-75-84.
9 Volosovich E. S., Malashonak U. A. Phraseological units in advertising campaign // Proceedings of the 59th BSUIR Conference. – 2023. – 395–399 б. – URL: https://libeldoc.bsuir.by/bitstream/123456789/52969
10 Amirkulova N. Problems of phraseology in English linguistics // Bulletin of Khorezm Mamun Academy. – 2023. – 169–173 б. – URL: https://uniwork.buxdu.uz/resurs/13401
11 Isyangulova Z. R., Isyangulova G. A. Ethnocultural semantics of phraseological units in Bashkir and Kazakh languages // London Journal of Research in Humanities and Social Sciences. – 2020. – Т. 7. – 277–283 б. – DOI: 10.18411/lj-07-2020-277.
12 Bekmambetova Z. Z. Phraseological units in English and Kazakh and their use // Til-Tanym. – 2021. – № 1. – 90–97 б.
13 Amirbekova A., Talgatqyzy G., Kulmanov S., Sovetova Z., Biyazdykova A. Semantic valence and cultural representation of phraseological units (Kazakh and English) // Forum for Linguistic Studies. – 2024. – Т. 6, № 5. – 65–82 б. – DOI: 10.30564/fls.v6i5.6865.
14 Melnyk N. I., Gavryliuk N. V., Onyshchenko N. M. The linguistic concept of phraseological units denoting personality inner world // Amazonia Investiga. – 2022. – Т. 11, № 56. – 91–102 б.
15 Khaliq A., Sartaj R., Rehman A. Metaphor as a basic mechanism of conceptualizing experience. – 2019.

Материал 30.12.2025 баспаға түсті

Phraseological units and fixed expressions in advertising slogans of Kazakhstan

A. Nurbayeva[1], *I. Baissydyk[1], Ye. Ospanov[1], Zh. Sadullaev[2]
[1]Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan
[2]Urgench State Pedagogical Institute, Urgench, 220100, Republic of Uzbekistan

The study examines the functioning of phraseological units and fixed expressions in advertising slogans of Kazakhstan within the multilingual media landscape of 2020–2025. The relevance of the work is determined by the fact that the slogan becomes a key zone where global marketing strategies intersect with national and cultural codes, while the phraseological component of Kazakhstani advertising remains insufficiently described. The purpose of the research is to identify the structural-semantic types and pragmatic functions of phraseological units in Kazakh- and Russian-language slogans and to demonstrate their role in shaping trust, emotional involvement, and cultural identity among audiences. The scientific significance of the study lies in clarifying the cognitive-pragmatic nature of advertising discourse in a multilingual society, whereas its practical significance relates to developing culturally relevant approaches to slogan localization. The empirical base consists of a corpus of more than 300 slogans selected from television, outdoor and Internet advertising.

The methodology is based on a comprehensive approach, including descriptive-analytical method, content analysis, comparative analysis, pragmalinguistic, cognitive and semiotic analysis, as well as sociolinguistic verification (questionnaires and focus groups). The research findings indicate that the most productive types are proverbial-aphoristic formulas, metaphorical constructions, colloquial clichés, and transformed phraseological units. It is shown that reliance on the national phraseological fund and adaptive/innovative localization strategies increases memorability, strengthens the sense of linguistic authenticity and enhances brand trust, whereas literal translation and calquing reduce perlocutionary effectiveness. This study contributes to the development of Kazakhstani advertising discourse linguistics and may be applied in the creation of slogans for various target audiences, as well as in academic courses on media linguistics, intercultural communication, and translation of advertising texts.

Key words: phraseological units; fixed expressions; advertising slogan; Kazakhstani media discourse; localization; cultural adaptation; pragmalinguistics; cognitive approach.

REFERENCES

1 Ospanova F. A. Yazykovye osobennosti reklamnykh tekstov [Linguistic features of advertising texts]. Vestnik Kokshetau University. Philology Series, 2, 32–37 (2021). [in Russian]
2 Kökebaeva B. S., Dolgusheva T. V., Kabysheva R. B. Lingvisticheskie osobennosti reklamnykh tekstov v usloviyakh mnogoyazychiya [Linguistic features of advertising texts in a multilingual environment]. Kokshetau University Herald. Philology Series, 4, 120–127 (2022). [in Russian]
3 Nurbayeva A. M., Baissydyk I. B., Ospanov E. T. Cross-cultural and sociolinguistic aspects of advertising slogans of the automotive industry in Kazakhstan. Abylai Khan KazUIRandWL Bulletin. Philology, 78(3), 274–294 (2025).
4 Amanbekkyzy Zh. Semanticheskie gruppy frazeologizmov v proizvedeniyakh Shakarima Kudaiberdiyuly [Semantic groups of phraseological units in the works of Shakarim Kudaiberdiyuly]. Kokshetau University Herald. Philology Series, 4, 33–47 (2024). [in Russian]
5 Kydyrmoldina E. T. Idioms with numeral components in Kazakh language: Linguocultural aspect. Vestnik KazNU. Philology, 1, 55–68 (2024).
6 Tagirova S. A. Phraseological units of Bashkir and Kazakh languages as reflection of national mentality. Scientific Enquiry in the Contemporary World: Philology, Cultural Studies, Art History, 1, 45–52 (2020).
7 Dvoynina E. V. Phraseological expressions as a means to increase attraction in advertisement headlines. MGOU Bulletin (e-journal), 2 (2020). Available at: https://www.evestnik-mgou.ru
8 Shubina E. L., Semenova O. O. Phraseological units as components of pun in advertising slogans (German language). Linguistics & Polyglot Studies, 8(2), 75–84 (2022). DOI: 10.24833/2410-2423-2022-2-31-75-84
9 Volosovich E. S., Malashonak U. A. Phraseological units in advertising campaign. Proceedings of the 59th BSUIR Conference, 395–399 (2023). Available at: https://libeldoc.bsuir.by/bitstream/123456789/52969
10 Amirkulova N. Problems of phraseology in English linguistics. Bulletin of Khorezm Mamun Academy, 169–173 (2023). Available at: https://uniwork.buxdu.uz/resurs/13401
11 Isyangulova Z. R., Isyangulova G. A. Ethnocultural semantics of phraseological units in Bashkir and Kazakh languages. London Journal of Research in Humanities and Social Sciences, 7, 277–283 (2020). DOI: 10.18411/lj-07-2020-277
12 Bekmambetova Z. Z. Phraseological units in English and Kazakh and their use. Til-Tanym, 1, 90–97 (2021). Available at: https://www.tiltanym.kz/jour/article/view/199
13 Amirbekova A., Talgatqyzy G., Kulmanov S., Sovetova Z., Biyazdykova A. Semantic valence and cultural representation of phraseological units (Kazakh and English). Forum for Linguistic Studies, 6(5), 65–82 (2024). DOI: 10.30564/fls.v6i5.6865
14 Melnyk N. I., Gavryliuk N. V., Onyshchenko N. M. The linguistic concept of phraseological units denoting personality inner world. Amazonia Investiga, 11(56), 91–102 (2022). Available at: https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1900
15 Khaliq A., Sartaj R., Rehman A. Metaphor as a basic mechanism of conceptualizing experience (2019).

Received: 30.12.2025

Ш. Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы. Филология сериясы. № 3 2026
Вестник КУ имени Ш.Уалиханова. Серия филологическая. № 3, 2026
Bulletin of S.Ualikhanov KU.
Philological Series. № 3, 2026
ISSN 2788-7979 (online)
IRSTI 16.01 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp159-170

Zh. Oraztayeva[1], A. Bakitov[1]
[1]Al-Farabi National University, Almaty, 050000, Kazakhstan

FIVE PERSPECTIVES ON AGEISM: A PHILOLOGICAL EXPLORATION OF MODERN NARRATIVES

Ageism is a sociolinguistic phenomenon, which is capable of influencing both social attitudes and literary narratives, contributing to the formation of how age and aging are conceptualized. Although studies have investigated distinct ageist stereotypes, fewer have inspected the implicit lexical and narrative strategies that lead to or confront ageism in modern literature.
This study investigates the depiction of aging and youth in five 21st-century novels (Kazuo Ishiguro's Never Let Me Go*, Han Kang's* The Vegetarian*, Fredrik Backman's* A Man Called Ove*, Richard Powers'* The Overstory*, and Ocean Vuong's* On Earth We're Briefly Gorgeous*) through an integrated close reading and corpus-based approach. The close reading detects recurring themes of self-discovery, societal norms, and transformation in the representation of youth. Additionally, the close reading analyses how aging is portrayed in relation to authority, wisdom and intergenerational dynamics. A corpus-analysis using AntConc, a corpus analysis tool, supports these qualitative findings by inspecting the frequency of age-related terms disclosing a largely positive discourse focused on wisdom, resilience, and social bonding rather than separation and deterioration.*
The results show that "old" exhibits the highest frequency, "elderly" appears infrequently, and "young" repeatedly linked to identity formation and self-discovery throughout the corpus, collectively challenging conventional representations of aging and old age in contemporary fiction.
Key words: ageism, aging, ageist language, 21st-century novels

MAIN PROVISIONS

This study analyzes the five 21-st novels (Kazuo Ishiguro's *Never Let Me Go* [1], Han Kang's *The Vegetarian* [2], Fredrik Backman's *A Man Called Ove* [3], Richard Powers' *The Overstory* [4], and Ocean Vuong's *On Earth We're Briefly Gorgeous* [5]) in order to investigate the representation of ageism in modern literary discourse.

The close reading of five novels discloses repetitive themes in the depiction of youth and aging. Youth is often linked to self-discovery and social norms, whereas aging is connected to resilience and prudence. Some narratives oppose orthodox age prejudices, representing older characters as active and powerful. Corpus analysis suggests that *old* appears more frequently than *young* and *elderly*. However, the presence of *old* is often in neutral or non-age related contexts. *Young* is frequently applied in character descriptions, whereas *elderly* exists less often, predominantly as a descriptive modifier. These results emphasize shifting linguistic and narrative patterns in the portrayal of age in modern-day literature.

Ageism has been thoroughly studied through psychological and sociological frames. R.N. Butler [6, 243] introduced the term *"ageism"* to depict prejudice and discrimination based on age. Later, other scholars, such as T.D. Nelson [7, 4], have expanded the definition of ageism, emphasizing the multidimensionality of ageism with the various forms of social bias in literary output. Ageism exhibits through the description of older and younger characters in ways that that strengthen or confront normative assumptions. Analytical age studies further impact how narratives manifest aging as a process enriched with cultural interpretation in preference to a mere biological reality.

Philological study presents a valuable lens for analyzing age-related terms relying on the study of language in historical and literary contexts. The advent of lexical items, such as *"elderly" "aged"* and *"senior"* show how linguistic choices conduce to perceptions of ageing individuals. In addition to that, etymological analyses provide insights into the development of age-related concepts from the perspective of history, unveiling changes from respect to marginalization within particular cultural

ISSN 2788-7979 (online)

narratives. This philological approach sheds light on a nuanced understanding of how language forms and maintains ageist ideologies.

Sociolinguistics studies how language both shows and shapes societal standards, and attitudes toward age are no exception to this trend. The framing of age with the assistance of language can be found in lexical choices, discourse structures, and effective strategies. Research in this area has revealed that age-related language elements are not neutral descriptors but convey undertones shaped by cultural and social norms. Linguistic relativity indicates that the way societies frame age impacts on the way it is addressed and acknowledged. For example, sociolinguistic forms, such as memes are also playing an important role in challenging and perpetuating ageist ideas [8]. Additionally, corpus linguistics and narrative analysis enable the use of discourse-based approach to inspect the frequency and contextual application of age-related language in contemporary texts. In contemporary literary works, age operates as both a symbolic and linguistic structure forming character identities and thematic expansion.

Literature frequently uses age as a metaphor for wisdom, deterioration, innocence, or change, perpetuating cultural discourse about various life phases. Language forms age by means of metaphorical expressions (e.g., *"over the hill", "in the prime of life"*) depicting aging in mostly favorable or unfavorable lights. Along with literature, media can develop societal attitudes, and recent representation changes aim to challenge ageism, sexism, and limited diversity [9, 61]. One more study that sheds light on the representation of older people in the media studies the contribution of news coverage to ageism [10]. By studying these portrayals, this study seeks to reveal the subtle biases integrated into the more expansive discourse on ageism in contemporary philological and sociolinguistic contexts. This theoretical basis paves the way for the subsequent analysis of modern narratives, displaying the sophisticated interrelation between language, literature, and social perceptions of aging.

From a philological perspective, this research supports the gradual development of age-related language and its implication for literary studies. By detecting and analyzing these patterns, this study conduces to broader discussions on linguistic inclusivity, highlighting the need to critically engage with the ways in which literature either reinforces or resists ageist stereotypes.

INTRODUCTION

The 21st-century has undergone social radical changes, which were stemmed from demographic modifications, forming social standards, and elevated cognizance of inclusivity. These transformations assisted the aging population appear as a central focus, encouraging critical discussions about age, identity and representation. Synchronously, the literary portrayal has refused and affected these more expansive cultural discourse, examining themes of youth and aging in innovative ways. In spite of this situation, the research of ageism – the misconception and biases against people founded on their age – has become prominent as a key area of investigation. Cultural changes in the 21st-century have been conducive to the formation of literary portrayals of age. The emergence of cross-generational narratives boosted the attention to marginalized voices, and transitions from conventional archetypes emphasize the awareness of the complexities of aging. Nevertheless, in collaboration with these improvements, literature continues to be a space where ageist stereotypes are capable of persisting, propagating reductive views of youth as naïve and of old age as inherently strenuous. Such depictions not only mirror sociable attitudes but also assist to form them, highlighting the need for thorough investigation. Although these themes are important, there is a still notable gap in philological analysis targeting the linguistic and narrative of juvenility and age in modern literature. Despite the fact that ageism has been researched in sociological and psychological contexts, its connection with language and storytelling – principal methods through which cultural attitudes are conveyed and strengthened – has drawn fairly limited interest. This hiatus emphasizes the demand for a nuanced investigation of how 21st-century texts manage and subvert age-related stereotypes.

ISSN 2788-7979 (online)

The topic was selected due to the increasing academic focus on ageism and the growing contribution of literature to shape and reflect contemporary social assumptions about youth, aging, and cross-generational relationships.

The relevance of the study is determined by the ongoing presence of age-related stereotypes in modern discourse and the insufficient philological examination of how contemporary literary narratives linguistically generate and resist perceptions of age and aging.

The aim of this article is to explore the linguistic and narrative construction of age and ageism in five selected 21-st century literary texts with the assistance of a philological analysis of age-related stereotypes, discursive patterns, and transforming attitudes towards youth and aging.

The objectives of this study are:

- to investigate linguistic and narrative portrayals of youth and age in five 21st- representative texts;
- to detect repetitive stereotypes and changes in age depictions;
- to identify the impact of these representations on cultural interpretations of aging.

The object of the research is the literary representation of ageism in five contemporary novels: *Kazuo Ishiguro's* Never Let Me Go*, Han Kang's* The Vegetarian*, Fredrik Backman's* A Man Called Ove*, Richard Powers'* The Overstory*, and Ocean Vuong's* On Earth We're Briefly Gorgeous.

The subject of the research is the literary and linguistic construction of age, youth, aging and age-related stereotypes in selected literary works.

The study hypothesizes that present-day literary narratives increasingly challenge dominant age-related biases and provide more sophisticated and multi-aspect representations of youth and aging.

The scientific novelty of the research stems from the philological examination of ageism through the integrated analysis of linguistic and narrative devices in contemporary literary discourse.

The significance of the research is correlated to its contribution to the presentation of a framework for examining portrayals of aging in modern narratives, ageism studies and literary linguistics.

Through this investigation, this article strives to contribute to the ongoing discourse on ageism by presenting a philological framework for studying the plots that mold our perception of youth and aging in the modern world.

MATERIALS AND METHODS

The study will particularly use manual qualitative analysis integrated with corpus-based linguistic devices where relevant. Corpus-based methods enable the acquisition of quantitative and systematic insights into lexical frequency, recurring linguistic patterns and collocations associated with age representation. However, as it is common for literary discourse to contain implicit meanings, contextual nuances, irony, and symbolic portrayal, quantitative findings may not fully disclose the complex features of age-related discourse. Therefore, qualitative analysis and close reading are employed to interpret the narrative and contextual functions of the detected language patterns. The combination of these approaches creates the possibility to merge empirical linguistic findings with textual interpretation in literary analysis, strengthening the reliability and validity of the research outcomes. Computational frequently used text analysis software, such as *AntConc* [11,103], will be used to examine frequency patterns of age-related linguistic items, such as *old*, *elderly*, *young,* in the target five novels.

The terms *old* and *elderly* were selected as P. Peters relates both of them to ageism [12, 22]. According to him, the former (*old*) is free from any negative ageist tones if elderly people use it affirmatively, while it bears a pejorative tone when used by others to refer to elderly people. In terms of the latter term (*elderly*), he defines it as a neutral lexical item. Regarding the term (*young*), it was selected for the analysis as it represents a specific life stage connected to ageism and is included in the the *Cambridge Essential English Dictionary* [13, 463], which ensures its conceptual connection to age and ageism. It is also related to the target learners' vocabulary levels, making it relevant to pedagogical and linguistic analysis. The inclusion of these three words facilitates a dual approach. To

ISSN 2788-7979 (online)

clarify, examining how frequently and in what contexts these words occur in 21st-century novels is capable of detecting ageist tendencies. In addition, the absence of these terms may indicate avoidance, neutrality, or insufficient representation of certain age groups. The outline of the main research stages is presented below.

Firstly, the study compiled and prepared the corpus of five contemporary novels for analysis using *AntConc.* The selection of the five novels was based on the following criteria:

- The novels were published in the 21st century, thus helping to concentrate on contemporary literary discourse.
- The novels reflect diverse cultural and literary origins, such as British, Korean, Swedish, American, and Vietnamese-American viewpoints.
- All works address themes linked to age representation, such as identity, memory, intergenerational relationships, social exclusion, mental shift and age perceptions.
- The novels contain substantive linguistic and literary material well-suited for philological and discourse-oriented analysis.

All texts were carefully prepared by removing paratextual elements, such as footnotes, acknowledgements, publisher information, page numbers, and other additional materials. The cleaned texts were then converted into plain text (.txt) format to enhance compatibility with the corpus analysis software, *AntConc.* The compiled corpus involved five individual text files. The corpus was restricted to a selection of five works in order to ensure analytical depth and comparative examination of repetitive and different depictions of age and ageism. The text files are provided below with the quantity of tokens:

1. Kazuo Ishiguro's *Never Let Me Go* (2005) – 100968 tokens
2. Han Kang's *The Vegetarian* (2007)- 53748 tokens
3. Fredrik Backman's *A Man Called Ove* (2012) – 93947 tokens
4. Richard Powers' *The Overstory* (2018) – 178399 tokens
5. Ocean Vuong's *On Earth We're Briefly Gorgeous* (2019)- 60560 tokens

The total size of corpus consisted of 487622 tokens.

The next stage of the analysis involves examining the corpus for occurrences of the target three words (*old, elderly, young*) in the texts in order to detect age-related representation patterns. In addition to the occurrences of the key words, their frequency lists and concordances were generated with the assistance of *AntConc*. The corpus of the novels was analyzed using several *AntConc* functions, such as Word List, Concordance (KWIC), Cluster and File View. The study applied the Word List function to detect the frequency of age-related lexical items within the corpus. The Concordance (KWIC) was used to study the contextual usage and semantic environment of selected lexical items in the narratives. In addition, the Cluster function enabled the identification of recurrent lexical connections and immediate contextual structures associated with age-related terminology. In terms of the File View, it was employed to inspect the more expansive textual context of specific concordance lines and lexical instances within the novels. The combination of these corpus-based functions facilitated both quantitative and contextual analysis of age-related discourse in the literary texts under examination.

The last phase of the analysis employs a philological methodology to identify the linguistic contribution of the detected age-related terms to age-centered stereotypes. The study will apply the next strategies:

- *Lexical analysis:* detection and classification of age-related terms and expressions, evaluating their connotations and functions in character portrayal, dialogues, and narrative structures.
- *Semantic changes:* investigation of how age-related language has developed in 21st-century texts in comparisons with earlier literary practices, identifying shifts in meaning, usage, and associations.
- *Contextual analysis:* examination of the narrative and sociopolitical indicators of age-related language, taking into account how it forms character perception, plot development and thematic evolution.
- *Comparative analysis:* The comparative aspect of the study is mainly cross-cultural rather than cross-linguistic. Although the novels under examination present diverse cultural and literary contexts,

ISSN 2788-7979 (online)

namely British, Korean, Swedish, American and Vietnamese American viewpoints, the analysis focuses on English-language texts. Accordingly, the study does not seek to conduct a multi-lingual corpus comparison. Rather, it examines the construction of age-related discourse and portrayals of ageism in various cultural narratives in contemporary literary works.

Relying on the insights from close readings and corpus analysis, this study presents a framework for comprehending 21-st century portrayals of age in literary and linguistic environment. This model combines linguistics with narrative analysis to emphasize:

- The role of linguistic preferences in framing age-related stereotypes;
- Thematic repetitive patterns in contemporary representations of aging;
- The impact of sociocultural factors on ageist and anti-ageist language.

This multifaceted framework proposes a comprehensive approach to researching ageism in modern narratives combining findings from philology, sociolinguistics and literary analysis.

RESULTS

1. Corpus Analysis Findings

The first objective of this analysis was to identify the widespread nature of common age-descriptive words and assess their contribution to potential ageist connotations. Table 1 shows the frequency of age related lexical units (*elderly, old, young*) in five modern novels. The figure obtained with the assistance of a corpus analysis tool, *AntConc*. The outcome of the analysis shows that the presence of *old* is significantly more frequent, accounting for 504 occurrences, as opposed to *elderly* and *young,* at 14 and 137 respectively [Table 1].

Table 1. Frequency of age-related terms (old, elderly, young) in the target five novels

No.	Novel	old	elderly	young
1	*Never Let Me Go*	66	0	8
2	*The Vegetarian*	18	1	24
3	*A Man Called Ove*	177	9	44
4	*The Overstory*	189	3	44
5	*On Earth We're Briefly Gorgeous*	54	1	17
Total		**504**	**14**	**137**

To complement the frequency analysis, attention shifts to the clusters of *old* to explore its semantic prosody. The corpus analysis identified 293 cluster types related to *old*. However, only the 20 most frequent and semantically important clusters are presented due to limitations of article length [Table 2]. The findings reveal that *old man* is the most frequent cluster, appearing 51 times in *A Man Called Ove*, *The Overstory*, *On Earth We're Briefly Gorgeous*, and *The Vegetarian*. The second most recurring cluster is *old and*, with 23 occurrences across all five novels under examination. It is followed by *old woman* with 11 occurrences across three novels: *A Man Called Ove, The Overstory, and The Vegetarian.* Other relatively frequent clusters are *old guy* and *old in*, both appearing nine times. With respect to other clusters, such as *old growth* and *old sod,* both of them have a frequency of 7. The clusters *old as*, *old days*, *old friend* appear in the novels 6 times. The table also demonstrates that *old* is found in multiple semantic contexts. The clusters, such as *old man*, *old woman*, *old guy* and *old lady,* directly refer to human age and identity, while others (*old farmhouse, old bus, old story* and *old days*) represent objects, places, relationships, or abstract references. Moreover, several clusters, including *old growth* and *old frien*d, show that the word *old* is not only related to age-based representations but also functions as a marker of duration, familiarity and continuity [Table 2]. Taken together, the data indicate that the word *old* is distributed throughout the corpus and presents both literal and figurative uses across the novels under examination.

ISSN 2788-7979 (online)

Table 2. Frequency and distribution of "old" clusters across the selected novels

No.	Cluster	Rank	Frequency	Range	Source Text
1	old man	1	51	4	*A Man Called Ove, The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous, The Vegetarian*
2	old and	2	23	5	*A Man Called Ove, The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous, The Vegetarian , Never Let Me Go*
3	old woman	3	11	3	*A Man Called Ove, The Overstory, The Vegetarian*
4	old guy	4	9	2	*The Overstory, Never Let Me Go*
5	old in	4	9	4	*A Man Called Ove, The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous, The Vegetarian*
6	old growth	6	7	1	*The Overstory*
7	old sod	6	7	1	*A Man Called Ove*
8	old as	8	6	3	*A Man Called Ove, The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous,*
9	old days	8	6	2	*The Vegetarian , Never Let Me Go*
10	old friend	8	6	3	*The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous, Never Let Me Go*
11	old girl	11	5	1	*A Man Called Ove*
12	old Ove	11	5	1	*A Man Called Ove*
13	old farmhouse	13	4	3	*The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous, Never Let Me Go*
14	old he	13	4	2	*A Man Called Ove, The Overstory*
15	old lady	13	4	1	*A Man Called Ove*
16	old story	13	4	2	*The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous*
17	old tjikko	13	4	1	*The Overstory*
18	old bus	18	3	1	*Never Let Me Go*
19	old by	18	3	1	*A Man Called Ove*
20	old had	18	3	2	*A Man Called Ove, The Vegetarian*

The following table shows the clusters containing the word *elderly*, detected through a corpus analysis of five novels applying *AntConc* [Table 3]. The most common cluster is *elderly man*, occurring nine times in *A Man Called Ove.* The remaining clusters appear only once in the corpus. Three clusters, such as *elderly Chinese*, *elderly owners*, *elderly woman*, occur in *The Overstory*. Regarding *elderly patients*, this cluster is also found only once in *The Vegetarian*. Similarly, *elderly couple* occurs once in *On Earth We're Briefly Gorgeous.* The findings indicate that the authors used the word *elderly* relatively infrequently in the selected literary works.

Table 3. Frequency and distribution of "elderly" clusters across the selected novels

No.	Cluster	Rank	Frequency	Range	Source Text
1	elderly man	1	9	1	*A Man Called Ove*
2	elderly Chinese	2	1	1	*The Overstory*
3	elderly couple	2	1	1	*On Earth We're Briefly Gorgeous*
4	elderly owners	2	1	1	*The Overstory*
5	elderly patients	2	1	1	*The Vegetarian*
6	elderly woman	2	1	1	*The Overstory*

Having examined *elderly,* the analysis now focuses on *young.* In general, the novels have 137 clusters with *young*. Due to space limitations, Table 4 demonstrates the most frequent clusters with the word *young* detected in the novels under examination. The findings reveal that the dominant cluster is *young man*, occurring 34 times across all five novels. The second most frequent cluster is *young woman*, with 9 occurrences. The cluster *young woman* is present in all novels except *Never Let Me Go*. It is followed by the cluster *young men*, with the frequency of 8. It is worth noting that *young men* occurred only in *A Man Called Ove.* Other frequently appearing clusters are *young and* (6

occurrences) and *young people* (5 occurences). *Young and* was detected in three novels , such as *The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous, Never Let Me go.* Regarding *young people*, the cluster was present in all novels except *Never Let Me Go.* The remaining clusters of *young* shows lower frequencies, and can be found in only one or two novels. These include descriptive and relational combinations, such as *young girl*, *young child*, *young doctor* and *young son*. In addition, more contextual or grammatical combinations include *young as*, *young to*, and *young he* [Table 4]. On the whole, the results suggest that the lexical item *young* is widely distributed throughout the corpus and mainly associated with neutral descriptive references to age, gender and social identity.

Table 4. Frequency and distribution of "young" clusters across the selected novels

No.	Cluster	Rank	Frequency	Range	Source Text
1	young man	1	34	5	*A Man Called Ove, The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous, The Vegetarian , Never Let Me Go*
2	young woman	2	9	4	*A Man Called Ove, The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous, The Vegetarian*
3	young men	3	8	1	*A Man Called Ove*
4	young and	4	6	3	*The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous, Never Let Me Go*
5	young people	5	5	4	*A Man Called Ove, The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous, The Vegetarian*
6	young a	6	4	2	*The Overstory, On Earth We're Briefly Gorgeous*
7	young girl	6	4	2	*On Earth We're Briefly Gorgeous , The Vegetarian*
8	young as	8	3	1	*On Earth We're Briefly Gorgeous*
9	young he	8	3	2	*A Man Called Ove, The Overstory*
10	young child	10	2	1	*The Vegetarian*
11	young doctor	10	2	2	*A Man Called Ove, The Vegetarian*
12	young free	10	2	1	*The Overstory*
13	young life	10	2	1	*The Overstory*
14	young managed	10	2	1	*The Overstory*
15	young son	10	2	2	*The Overstory, The Vegetarian*
16	young to	10	2	2	*On Earth We're Briefly Gorgeous, Never Let Me Go*
17	young adulthood	17	1	1	*The Overstory*
18	young again	17	1	1	*On Earth We're Briefly Gorgeous*
19	young anymore	17	1	1	*The Vegetarian*
20	young can	17	1	1	*The Overstory*

2. Close Reading and Narrative Interpretation Results

The table below presents the results of a close reading and narrative interpretation of five modern novels [Table 5]. The novels reveal how youth is portrayed through themes of self-discovery, societal expectations, activism and vulnerability. As regards the depiction of aging, it is portrayed through authority, wisdom, isolation and the rejection of traditional stereotypes. The novels, such as *A Man Called Ove* and *The Overstory,* challenge conventional negative perceptions of aging by representing older characters with experience, emotional resilience, and intergenerational wisdom. On the contrary, *Never Let Me Go* presents the absence of natural aging, focusing more on the controlled and restricted use of youth. Youth is also a primary topic of *On Earth We're Briefly Gorgeous.* The novel reflects mostly unfavorable features and struggles of youth, which challenges the idea that youth is always positive, inherently fresh and admirable. Similarly, *The Vegetarian* concentrates on the difficulties of youth by highlighting that young people are not always willingly

ISSN 2788-7979 (online)

resistant. Rather, they are often compelled to respond to social expectations using the tools available to them, such as silence.

Taken together, the selected novels demonstrate the diverse and complex portrayals of youth and aging in contemporary discourse. The study reveals that modern narratives are not limited to common age-related stereotypes by presenting difficult intergenerational relationships and individual experiences.

Table 5. Themes and descriptions of youth and aging in the target five novels

No.	Novel	Main themes	Depiction of youth	Depiction of aging
1	*Never Let Me Go* (Kazuo Ishiguro, 2005)	Power, agency, the value of youth	Idealized but controlled youth	Absence of natural aging
2	*The Vegetarian* (Han Kang, 2007)	Societal expectations, transformation	Rejection of norms	Older figures shown as authoritative
3	*A Man Called Ove* (Fredrik Backman, 2012)	Resilience, isolation, intergenerational bonds	Young characters learn from Ove	Challenges stereotypes of aging
4	*The Overstory* (Richard Powers, 2018)	Ecology, wisdom, intergenerational knowledge	Younger activists emerging	Aging linked to trees and wisdom
5	*On Earth We're Briefly Gorgeous* (Ocean Vuong, 2019)	Identity, trauma, cultural displacement	Self-discovery, intergenerational struggles	N/A (focus on youth)

DISCUSSIONS

The findings of the five selected novels are discussed separately below:

1. *Never Let Me Go (Kazuo Ishiguro, 2005)*

The frequency data reveal a remarkably low instance of *old* (66), a complete absence of *elderly*, and only 8 occurrences of *young*. This rare presence of age related vocabulary highlights the novel's dystopian framework, in which age representation is detached from the traditional aging process. The recurrent clusters *old days* and *old friend* indicate that *old* functions largely as a temporal and relational descriptor rather than a marker of physical aging. This pattern may indicate that the novel prioritizes interpersonal attachment and memory over direct representations of age and aging.

2. *The Vegetarian (Han Kang, 2007)*

The novel employs *young* (24) more often than *old* (18), reflecting the thematic opposition between youthful resistance and older authoritative presence. The only cluster with *elderly* is *elderly patients*, which frames aging through a clinical and institutional framework. To continue, the cluster *young anymore* conveys an identity crisis tied to lost youth. Collectively, these patterns suggest that novel depicts aging as a socially controlled process rather than a natural life course.

3. *A Man Called Ove (Fredrik Backman, 2012)*

The second highest occurrence of *old* (177) and the highest frequency of *elderly* (9) belong to this novel, making it the most linguistically age-focused novel in the corpus. The cluster *elderly man* together with culturally specific phrases, such as *old sod*, *old girl*, and *old Ove,* indicate that aging is depicted as a deeply personal and socially grounded experience. This implies that the novel's lexical choices present old age as a sign of resilience and individuality, challenging ageist assumptions.

4. *The Overstory (Richard Powers, 2018)*

The word *old* reaches its highest occurrence (189) in this novel. In addition, it displays the broadest range of clusters, including *old growth, old tjikko,* and *old farmhouse.* This tendency demonstrates that the novel shifts the semantic scope from human aging to ecological contexts. This non-anthropocentric understanding of oldness represents the clearest challenge to ageist discourse. Regarding the term *young,* its clusters, such as *young and, young he, young free, young life* and *young managed,* indicate that the text conceptualizes youth as a dynamic process, rather than as a stable

ISSN 2788-7979 (online)

identity formation. In combination, the lexical patterns construct *the Overstory* as the most radical text in the corpus, extending the semantic boundaries of age and youth beyond the human domain.

5. On Earth We're Briefly Gorgeous (Ocean Vuong, 2019)

Although the title of the novel focuses on the temporary nature of human experience, it evokes themes of memory, inheritance and intergenerational relationships with the assistance of a moderate frequency of *old* (54) and its clusters, *old farmhouse, old story,* and *old friend*. The word *elderly* occurs only once in the cluster *elderly couple*, indicating that old age is not the primary thematic focus of the novel. Turning to youth, *young* occurs in clusters, such as *young girl*, *young to* and *young again*, linking youth to longing and self-discovery rather than to a stable identity. Thematically, aging is largely absent from the novel's central focus [Table 5]. Therefore, the findings indicate that the novel does not represent ageism either thematically or lexically.

Collectively, the frequency and cluster analysis of *old* , *elderly* and *young* across the five novels suggest that ageism in contemporary literary discourse is complex. Age is framed differently over the texts: Ishiguro omits aging institutionally, Kang frames it as social regulation, Backman humanizes old age, Powers represents old age in an ecological semantic field, and Vuong emphasizes youth as a site of memory and aspiration. Overall, these philological patterns show that contemporary literary works through language negotiate, challenge and reframe ageist ideologies.

CONCLUSION

The study examined the linguistic representation of ageism in five contemporary novels by analysing the frequency and the clusters of the age-related lexemes, *old*, *elderly*, and *young*. The findings demonstrate that age is a semantically rich and ideologically loaded domain in contemporary literary language.

The remarkably higher frequency of *old* compared to *elderly* and *young*, shows that literary discourse under examination is inclined towards more culturally charged and connotatively complex lexemes in communicating age-related meanings.

The limited presence of *elderly* in the corpus reveals that contemporary fiction has a tendency to minimize institutional age-defining units, preferring instead context-driven lexical choices.

The cluster analysis further shows that age lexemes vary their discursive meanings throughout the corpus depending each novel's thematical and ideological orientations.

The close reading detects thematic trends that highlight self-development, intergenerational relationships, and transforming outlook on aging, whereas the corpus-based analysis provides additional evidence for these insights by presenting a lowered correlation between aging and unfavourable implications, such as emotional isolation or melancholic reflection.

Future research could develop this investigation by analysing a broader range of literary works, revealing cultural differences in the portrayal of aging, or examining how emerging linguistic trends impact on age perceptions.

REFERENCES

1 Ishiguro, K. (2005) *Never let me go.* New York: Knopf.
2 Kang, H. (2007) *The Vegetarian.* Translated by D. Smith. New York: Hogarth.
3 Backman, F. (2012) *A man called Ove.* Translated by H. Koch. New York: Atria Books.
4 Powers, R. (2018) *The Overstory: A novel.* New York: W. W. Norton & Company.
5 Vuong, O. (2019) *On Earth We're briefly gorgeous: A novel.* New York: Penguin Press.
6 Butler, R. N. (1969) 'Age-ism: Another form of bigotry', *The Gerontologist*, 9(4_Part_1), pp. 243–246.
7 Nelson, T. D. (2016) *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons.* Cambridge, MA: MIT Press.

ISSN 2788-7979 (online)
8 Ayalon, L., Suberry, A., Okun, S., Awad, R. and Gazawi, R. (2025), "Learning from memes about ageism among Israeli Arab tweens", *Ageing and Society,* vol. 45, pp. 2602–2624.
9 Chonody, J., Perez, C., Filmore, Q. and McGuinness, M. (2025), "Ageism and sexism in films with older people as the lead", *International Journal of Ageing and Later Life,* vol.18, no.1, pp. 59-101.
10 Camacho-Markina, I. and Santos-Diez, M.-T. (2025), The Social Construction of Age: Media Stigmatization of Older Adults: A Systematic Review, *Journalism and Media,* vol. 6, no. 3, pp. 1-17.
11 Anthony, L. (2022), *What can corpus software do?*, in O'Keeffe A. and McCarthy M. J. (eds.), Routledge, Abingdon, UK.
12 Peters, P. (2004), *The Cambridge Guide to English Usage,* Cambridge University Press, Cambridge, UK.
13 *Cambridge Essential English Dictionary* (2011), Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Received: 29.03.2026

Эйджизмге бес көзқарас: қазіргі нарративтердің филологиялық зерттеуі

Ж.Қ. Оразтаева[1], А.Т. Бақытов[1]
[1]Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан

Эйджизм – бұл әлеуметтік көзқарастар мен әдеби баяндауларға әсер етуге қабілетті әлеуметтік-лингвистикалық құбылыс, ол жастың және қартаюдың қалай түсінілетінін қалыптастыруға ықпал етеді. Зерттеулерде әртүрлі эйджистік стереотиптер қарастырылғанымен, қазіргі заманғы әдебиетте эйджизмге әкелетін немесе оған қарсы тұратын имплицитті лексикалық және баяндау стратегияларын зерттеген жұмыстар аз. Бұл зерттеу XXI ғасырдың бес романы (Never Let Me Go – Кадзуо Исигуро, The Vegetarian – Хан Кан, A Man Called Ove – Фредрик Бакман, The Overstory – Ричард Пауэрс, On Earth We're Briefly Gorgeous – Оушен Вуонг) арқылы қартаю мен жастықтың бейнеленуін кешенді терең талдау және корпусқа негізделген әдіс арқылы зерттейді. Терең талдау жастықтың көрінісіндегі өзін-өзі тану, әлеуметтік нормалар және трансформация сияқты қайталанатын тақырыптарды анықтайды. Сонымен қатар, терең талдау барысында қартаюдың билік, даналық және ұрпақаралық динамикамен байланысы талданады. AntConc корпустық талдау құралының көмегімен жүргізілген корпус-талдау осы сапалық нәтижелерді қолдайды, жастықты ажырау мен тозу ұғымдарына емес, даналық, төзімділік және әлеуметтік байланысқа бағытталған негізінен оң дискурсты анықтайды. Нәтижелер көрсеткендей, бұл бес роман қартаюды өмірдің белсенді және маңызды кезеңі ретінде суреттеу арқылы дәстүрлі эйджистік көзқарастарға қарсы шығып, қазіргі заманғы әдебиетте жастың бейнеленуіне тереңірек қайта қарауға ықпал етеді.

Кілт сөздер: эйджизм, қартаю, эйджистік тіл, XXI ғасыр романдары

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Ishiguro, K. (2005) *Never let me go.* New York: Knopf.
2 Kang, H. (2007) *The Vegetarian.* Translated by D. Smith. New York: Hogarth.
3 Backman, F. (2012) *A Man called Ove.* Translated by H. Koch. New York: Atria Books.
4 Powers, R. (2018) *The Overstory: A novel.* New York: W. W. Norton & Company.
5 Vuong, O. (2019) *On Earth We're briefly gorgeous: A novel.* New York: Penguin Press.
6 Butler, R. N. (1969) 'Age-ism: Another form of bigotry', *The Gerontologist*, 9(4_Part_1), pp. 243–246.
7 Nelson, T. D. (2016) *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons.* Cambridge, MA: MIT Press.

ISSN 2788-7979 (online)
8 Ayalon, L., Suberry, A., Okun, S., Awad, R. and Gazawi, R. (2025), "Learning from memes about ageism among Israeli Arab tweens", *Ageing and Society,* vol. 45, pp. 2602–2624.
9 Chonody, J., Perez, C., Filmore, Q. and McGuinness, M. (2025), "Ageism and sexism in films with older people as the lead", International Journal of Ageing and Later Life, vol.18, no.1, pp. 59-101.
10 Camacho-Markina, I. and Santos-Diez, M.-T. (2025), The Social Construction of Age: Media Stigmatization of Older Adults: A Systematic Review, Journalism and Media, vol. 6, no. 3, pp. 1-17.
11 Anthony, L. (2022), What can corpus software do?, in O'Keeffe A. and McCarthy M. J. (eds.), Routledge, Abingdon, UK.
12 Peters, P. (2004), The Cambridge Guide to English Usage, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
13 Cambridge Essential English Dictionary (2011), Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Пять взглядов на эйджизм: филологическое исследование современных нарративов

Ж.К. Оразтаева[1], А.Т. Бакитов[1]
[1]Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, 050000, Казахстан

Эйджизм — это социолингвистическое явление, способное влиять как на социальные установки, так и на литературные нарративы, способствуя формированию представлений о возрасте и старении. Хотя исследования рассматривали различные эйджистские стереотипы, гораздо меньше изучены имплицитные лексические и нарративные стратегии, которые ведут к эйджизму или противостоят ему в современной литературе. В данном исследовании анализируется изображение старости и молодости в пяти романах XXI века (Never Let Me Go – Кадзуо Исигуро, The Vegetarian – Хан Кан, A Man Called Ove – Фредрик Бакман, The Overstory – Ричард Пауэрс, On Earth We're Briefly Gorgeous – Оушен Вуонг) с помощью интегрированного подхода, сочетающего глубинный анализ и корпусный анализ. Глубинный анализ выявляет повторяющиеся темы самопознания, социальных норм и трансформации в изображении молодости. Кроме того, анализируется, как старение представлено в контексте власти, мудрости и межпоколенческой динамики. Корпусный анализ с использованием инструмента AntConc подтверждает эти качественные выводы, исследуя частотность возрастных терминов, выявляя в целом позитивный дискурс, сосредоточенный на мудрости, стойкости и социальных связях, а не на изоляции и упадке. Результаты показывают, что эти пять романов противостоят традиционным эйджистским предубеждениям, изображая старение как активный и значимый этап жизни, тем самым способствуя более глубокому переосмыслению представлений о возрасте в современной литературе.

Ключевые слова: эйджизм, старение, эйджистский язык, романы XXI века.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Ishiguro, K. (2005) *Never let me go.* New York: Knopf.
2 Kang, H. (2007) *The Vegetarian.* Translated by D. Smith. New York: Hogarth.
3 Backman, F. (2012) *A man called Ove.* Translated by H. Koch. New York: Atria Books.
4 Powers, R. (2018) *The Overstory: A novel.* New York: W. W. Norton & Company.
5 Vuong, O. (2019) *On Earth We're briefly gorgeous: A novel.* New York: Penguin Press.
6 Butler, R. N. (1969) 'Age-ism: Another form of bigotry', *The Gerontologist*, 9(4_Part_1), pp. 243–246.
7 Nelson, T. D. (2016) *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons.* Cambridge, MA: MIT Press.

ISSN 2788-7979 (online)
8 Ayalon, L., Suberry, A., Okun, S., Awad, R. and Gazawi, R. (2025), "Learning from memes about ageism among Israeli Arab tweens", *Ageing and Society,* vol. 45, pp. 2602–2624.
9 Chonody, J., Perez, C., Filmore, Q. and McGuinness, M. (2025), "Ageism and sexism in films with older people as the lead", *International Journal of Ageing and Later Life,* vol.18, no.1, pp. 59-101.
10 Camacho-Markina, I. and Santos-Diez, M.-T. (2025), The Social Construction of Age: Media Stigmatization of Older Adults: A Systematic Review, *Journalism and Media,* vol. 6, no. 3, pp. 1-17.
11 Anthony, L. (2022), *What can corpus software do?*, in O'Keeffe A. and McCarthy M. J. (eds.), Routledge, Abingdon, UK.
12 Peters, P. (2004), *The Cambridge Guide to English Usage,* Cambridge University Press, Cambridge, UK.
13 *Cambridge Essential English Dictionary* (2011), Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

IRSTI 16.01 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp170-184

G. Sarseke
L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan

REPORTING VERBS IN KAZAKH ACADEMIC WRITING: CORPUS-BASED STRUCTURAL AND DISCOURSE PATTERNS

This study investigates reporting verbs in Kazakh academic writing, an area that has received little linguistic or pedagogical attention. Reporting verbs are central to citation practices, as they allow writers to attribute ideas, findings, and evaluations to other scholars while positioning their own contributions within disciplinary discourse.

A specialised corpus of 110 peer-reviewed research articles across eleven humanities and language and literature disciplines was compiled, yielding 356,498 tokens. From an initial inventory of 5,984 verb lemmas, semantic screening identified 17 candidate verbs with potential reporting functions. A stratified sample of 1,398 concordance instances was manually annotated for discourse function, resulting in 939 confirmed reporting cases.

Quantitative analysis revealed that reporting functions are concentrated in a small set of recurrent verbs (ait, jaz, anyqta, ūsyn, baianda), while lower-frequency items (e.g., habarla, paiymda, tūjyrymda) contribute to functional diversity. Disciplinary distribution analysis showed variation in reporting density, with literature, religious studies, and linguistics exhibiting the highest normalised frequencies. Qualitative analysis classified reporting verbs into three activity-based categories: discourse acts, research acts, and mental acts. These categories highlight how Kazakh academic writers attribute statements, present findings, and evaluate prior scholarship.

The findings reveal both lexical concentration and functional heterogeneity, suggesting that Kazakh academic discourse relies on a core repertoire of verbs while maintaining flexibility in expressing stance and attribution. This study contributes to corpus linguistics and discourse analysis by providing empirical evidence on reporting practices in Kazakh, offering insights for academic writing pedagogy, and extending reporting verb frameworks to typologically diverse languages.

Key words: reporting verbs, citation practices, Kazakh academic writing, corpus linguistics, discourse analysis.

ISSN 2788-7979 (online)

MAIN PROVISIONS

The focus of the study is citations, which are an integral part of scientific research and a sign of its progress. Any scholar or young researcher writing a research paper will refer to the work of other authors. Citations are primarily used to fulfil the writer's main goals, such as expressing their own opinions, proving them, introducing new knowledge and summarising. In achieving these aims, the author relies on linguistic tools. One of these tools is verbs. Verbs vary in terms of semantics, structure, and function, and not all verbs in a language are used for citation purposes. Only a group of verbs with reporting semantics is used for this purpose. These are known as reporting verbs in linguistics. Kazakh is rich in such verbs. However, their functions have not yet been fully studied. This study aims to address this gap.

During the course of our study, we discovered that reporting verbs exhibit a high degree of diversity in terms of both number and function within Kazakh academic discourse. To identify the different types of reporting verb related to processes and evaluations, we employed the classifications made by G. Thompson and K. Hyland. These classifications enabled us to categorise reporting verbs in academic Kazakh texts in relation to research, mental processes and discourse activities and to analyse them using examples from a corpus of texts. In this study, we analysed evaluations provided by reporting verbs from the perspectives of authors and writers. We also employed the classifications of pioneering linguists in this area, such as J. Swales, to identify common types of evaluation. These scholars' published theories on this topic were employed to develop theoretical claims and research conclusions. Studies by J. Swales, G. Thompson, Y. Ye, P. Thompson, and K. Hyland were valuable theoretical resources for this study.

The results of this study are valuable and novel, as it is the first study of its kind. The findings can contribute to the fields of corpus linguistics and discourse studies.

INTRODUCTION

Citing previous research is an important feature of academic writing. In academic writing, writers refer to theories, ideas, concepts, and findings from previous research to situate their work within the existing body of knowledge. Knowledge is displayed and integrated through referencing, which is a system of formally acknowledging the sources of other writers' words and thoughts [1, 4]. Such references can serve a range of rhetorical purposes, including reinforcing a point, developing an argument, and persuading readers. The purpose of referencing prior research is not only to acknowledge the work of others but also to support the writer's own claims to knowledge [2]. Situating current research within the broader disciplinary narrative is therefore central to effective academic writing [3; 4; 5]. By establishing connections with significant work in the field, writers can justify their arguments, demonstrate their engagement with existing disciplinary knowledge, and establish the originality and significance of their own contributions [5]. Accordingly, making appropriate references to previous research and reporting the actions, ideas, and findings of other scholars constitute essential practices in academic writing. The use of such references should also conform to the conventions and expectations of the relevant research community [5]. Citations thus function not merely as acknowledgements of sources but also as important rhetorical resources through which writers negotiate the relationship between their own contributions and established disciplinary knowledge [6]. In particular, the use of reporting verbs and evaluative language enables writers to position new claims in relation to previous research and to communicate their stance towards earlier scholarship. Such practices are therefore essential to effectively situating new knowledge within the ongoing disciplinary discourse.

English for Academic Purposes (EAP) scholars and instructors have devoted considerable attention to the use of references and citations in academic discourse. In the early 1980s, J. Swales drew particular attention to the role of citations in research article introductions [7]. A decade later, G. Thompson and Y. Ye examined the use of reporting verbs in citations, with particular attention to

ISSN 2788-7979 (online)

their role in academic article introductions [8]. Research in EAP has subsequently highlighted the challenges that academic writers, particularly those writing in English as an additional language, may encounter when incorporating and appropriately acknowledging sources. Although these challenges are often associated with non-native English writers, native English writers may also experience difficulties in integrating source materials effectively and using citations appropriately in academic writing [1; 4; 8].

One area of particular difficulty concerns the selection and use of reporting verbs. Non-native English writers have been found to rely heavily on direct quotations without sufficient interpretation and to employ a relatively limited range of verbs to introduce quoted material [9; 10]. EAP instructors have also noted the frequent overuse of the reporting verb “say” among non-native English writers. For example, V. Pickard reports that “say” is significantly overused by these writers [10]. Such overuse may reflect not simply a limited vocabulary but also broader difficulties in understanding the rhetorical and disciplinary conventions governing the use of sources in academic writing [10, 89]. Thus, a restricted repertoire of reporting verbs may be symptomatic of difficulties in using and integrating source material appropriately rather than merely a lack of lexical knowledge [4]. The choice of reporting verbs is particularly important because these verbs can communicate a writer’s stance towards the claims and positions of previous researchers. Similarly, T. McEnery and N.A. Kifle found that L2 writers tended to use fewer assertive devices than native English writers [11]. For non-native English speakers (NNES), selecting an appropriate reporting verb can therefore be challenging, as the choice must satisfy the grammatical requirements of the sentence while also conveying the writer’s intended interpretation or evaluation of the cited author’s claim [1].

Significant cross-cultural differences have been identified in the use of references in academic writing [12], and these differences extend to conceptions of authorship and textual ownership [9]. K. Hyland offers several developmental and cultural explanations for these differences, including the possibility that students receive limited instruction in how to articulate their own positions in relation to the claims and ideas of other scholars [3]. Given the central role of referencing in academic writing, providing students with explicit instruction in the effective use of sources is therefore essential. Successful academic writing requires students to understand how grammatical choices used to report the claims of other scholars can influence their credibility as researchers and shape the rhetorical force of those claims [12]. In this regard, an important component of academic writing pedagogy is to teach students how to select and use reporting verbs strategically to express their stance towards previous research and achieve their intended rhetorical purposes.

The use of reporting verbs in academic writing may vary according to writers’ levels of experience. In particular, novice and expert writers may differ in how they refer to theories, ideas, concepts, and findings from previous research in their own work. V. Pickard found that novice writers tend to overuse certain reporting verbs, particularly “say”, and highlighted the need to examine how expert writers employ reporting verbs in their citation practices [10]. For novice writers, integrating references to previous research into their own academic texts can be a significant challenge [1]. Such difficulties may arise from developmental and cognitive factors, as well as from differences in prior academic and cultural experience [9]. Inadequate acknowledgement of the sources of ideas may result in accusations of plagiarism, while inappropriate choices or formulations of reporting verbs may produce ambiguous or misleading representations of the relationship between the current writer and the cited author. Developing an appropriate repertoire of reporting verbs is therefore important not only for acknowledging sources accurately but also for enabling writers to communicate their stance towards the claims and positions of previous researchers.

Despite the substantial body of research on reporting verbs in English, comparatively little attention has been paid to their use in Kazakh academic discourse. In particular, research examining reporting verbs in Kazakh citations from either linguistic or pedagogical perspectives remains limited. Therefore, this research has been conducted to address this gap by investigating the use of reporting verbs in Kazakh academic writing, with particular attention to the lexical items employed to attribute content to other authors or sources. Reporting verbs constitute one of the most explicit linguistics means of attributing propositions to external sources and represent an important rhetorical choice in

ISSN 2788-7979 (online)

academic writing [4]. Their analysis can therefore provide insights into how Kazakh academic writers engage with previous research and position cited knowledge within their own texts. Moreover, examining reporting verbs in Kazakh may reveal linguistic and culturally situated features of academic discourse that are not necessarily captured by frameworks developed primarily from English-language data. The study has three main objectives. First, it describes the construction of a corpus of academic writing and outlines the methodological procedures used to identify reporting verbs. Second, it examines the quantitative distribution of reporting verbs across lemmas and academic disciplines. Third, it investigates the functional classification of reporting verbs into discourse, research, and mental acts, supported by illustrative corpus examples. Finally, the study discusses the implications of these findings for understanding Kazakh academic discourse and for extending existing frameworks of reporting verbs to a typologically diverse language.

MATERIALS AND METHODS

Research Corpus

The study adopts a corpus-based mixed-methods approach that combines quantitative corpus analysis with qualitative discourse-functional analysis to examine reporting verbs in Kazakh research articles. A specialised corpus was compiled to focus specifically on the genre of academic research articles and to investigate the use of reporting verbs in Kazakh academic writing. The corpus consists of 110 research articles drawn from domestic peer-reviewed journals, with 10 articles selected from each of 11 academic disciplines: archaeology and ethnology, history, Islamic studies, linguistics, literature, Oriental studies, philosophy, philology, religious studies, theology, and Turkology. The disciplines were selected to provide broad coverage of academic writing practices in the humanities and in languages and literature. After excluding abstracts, reference lists and text associated with tables and graphics, the articles yielded an electronic corpus of 356,498 tokens (see Table 1).

Table 1 - Composition and token distribution of the corpus

Discipline	***Number of articles***	***Number of tokens***	***Share of corpus (%)***
Humanities			
Archaeology and Ethnology	*10*	*24,460*	*6.86*
History	*10*	*45,594*	*12.79*
Islamic Studies	*10*	*29,426*	*8.25*
Oriental Studies	*10*	*37,059*	*10.40*
Philosophy	*10*	*38,349*	*10.76*
Philology	*10*	*35,909*	*10.07*
Religious Studies	*10*	*32,277*	*9.05*
Theology	*10*	*31,635*	*8.87*
Turkology	*10*	*29,245*	*8.20*
Languages and Literature			
Linguistics	*10*	*23,982*	*6.73*
Literature	*10*	*28,562*	*8.01*
Total	***110***	***356,498***	***100.00***

The texts were selected according to predetermined inclusion and corpus-composition criteria. First, only articles published in domestic research journals were included to focus the analysis on conventions and practices characteristic of Kazakh academic writing. Second, only peer-reviewed journal articles were included to ensure that the corpus consisted of academically validated publications. Journals were selected from the list of publications recommended by the relevant

ISSN 2788-7979 (online)

quality-assurance authority of the Republic of Kazakhstan[7]. Third, the corpus was restricted to publications issued between 2000 and 2024. This period was selected to capture contemporary academic Kazakh and to enable comparison of reporting-verb use across disciplines within a defined publication period. Finally, to ensure a balanced distribution of texts across disciplines, 10 articles were selected for each of the 11 disciplines represented in the corpus, resulting in a total of 110 articles. This balanced sampling strategy was adopted to facilitate cross-disciplinary comparison while avoiding over-representation of any single discipline. The selected disciplines and the distribution of articles and tokens are presented in Table 1. These criteria were intended to produce a balanced and systematically constructed corpus of Kazakh academic articles rather than to claim statistical representativeness of all academic writing in Kazakh.

Research design: identification and analysis of reporting verbs

The investigation followed a systematic, sequential procedure progressing from corpus-level quantitative analysis to discourse-level qualitative analysis. The computer programme was used throughout the computational stages of corpus processing, including the extraction of verbal tokens, lemma-based grouping, frequency calculations, distributional analysis, and random sampling of concordance instances. Initially, all verbal tokens were extracted from the corpus, yielding 63,459 verbal occurrences. Using the lemma field, morphologically inflected and derived forms were grouped under their corresponding lemmas. This step was particularly important given the agglutinative nature of Kazakh, in which a single lexical root may occur in numerous inflectional and derivational forms. The procedure resulted in an inventory of 5,984 distinct verb lemmas. For each verb lemma, three corpus-level measures were calculated: (1) overall frequency in the corpus, (2) the number of distinct articles in which the lemma occurred, and (3) the number of disciplinary domains in which it occurred. These measures were used to identify verbs that occurred recurrently across the corpus rather than being restricted to individual texts or disciplines. The complete inventory of 5,984 verb lemmas was then subjected to semantic screening to identify verbs potentially functioning in the reporting of speech and quotation, textual presentation, research findings, description, evaluation, and conclusion formulation. We have primarily focused on verbs used to report, attribute, or evaluate the ideas, claims, findings, methods, or conclusions of other authors or sources, rather than those used to present the writer's own research findings or conclusions. This screening resulted in 17 candidate verbs: *ait, jaz, de, anyqta, ūsyn, aiqynda, sipatta, baianda, ata, körset, tüsındır, belgıle, dälelde, tūjyrymda, bağala, paiymda* and *habarla*. For the qualitative analysis, a maximum of 100 concordance instances was established for each target verb. The computer programme was used to perform random sampling for verbs occurring more than 100 times in the corpus. For verbs occurring fewer than 100 times, all available instances were retained. This procedure produced a final sample of 1,398 concordance instances for manual annotation (see Table 2).

Table 2 - Distribution of annotated concordance instances across the 17 target verbs

Verb lemma	***Instances annotated***	***Sampling type***
ait	*100*	*Capped at 100*
jaz	*100*	*Capped at 100*
anyqta	*100*	*Capped at 100*
ūsyn	*100*	*Capped at 100*
aiqynda	*100*	*Capped at 100*

7 Ğylymi eñbektıñ negızgı nätijelerın jarialau üşın Qazaqstan Respublikasy Ğylym jäne joğary bılım ministrlıgınıñ Ğylym jäne joğary bılım salasynda sapany qamtamasyz etu komitetı ūsynatyn ğylymi basylymdar tızbesı [List of scientific publications recommended by the Committee for Quality Assurance in Science and Higher Education of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for publishing the main results of scientific work]. 2023. https://www.gov.kz/memleket/entities/quality/documents/details/436479?lang=ru&ysclid=mtfo1shslj323497014

ISSN 2788-7979 (online)

Verb lemma	***Instances annotated***	***Sampling type***
sipatta	*100*	*Capped at 100*
baianda	*100*	*Capped at 100*
ata	*100*	*Capped at 100*
körset	*100*	*Capped at 100*
de	*100*	*Capped at 100*
tüsındır	*88*	*Complete lower-frequency set*
belgıle	*82*	*Complete lower-frequency set*
dälelde	*63*	*Complete lower-frequency set*
tūjyrymda	*58*	*Complete lower-frequency set*
bağala	*51*	*Complete lower-frequency set*
paiymda	*36*	*Complete lower-frequency set*
habarla	*20*	*Complete lower-frequency set*
Total	***1,398***	***Final qualitative sample***

The final stage consisted of manual discourse-functional annotation. Each sampled concordance was examined within its complete sentence context and assigned a binary reporting-function label (YES/NO), together with a specific functional category. Confirmed reporting instances (YES) were assigned to one of four primary categories: attribution of statement/claim (R1); quotation/citation (R2); research finding/conclusion (R3); and reported evaluation/interpretation (R4). Non-reporting instances were (NO) classified as naming, designation, categorisation, or classification (N1); constructions involving terminology, concepts, linguistic units, expressions, or questions (N2); authorial argumentation, qualification, interpretation, or metadiscursive positioning (N3); grammatical uses without a discourse-reporting function (N4); other non-reporting uses outside N1–N4 (N5); and uncertain cases where the context did not permit a sufficiently confident classification (U). The annotation prioritised contextual discourse function over surface form to minimise the misclassification of forms that merely resembled reporting constructions. All concordance instances were manually examined and classified by a single annotator, using the predefined functional categories described above. The same annotation criteria were applied consistently across the dataset.

The final sample contained 939 confirmed reporting instances (67.22%) and 458 instances classified as non-reporting or uncertain (32.78%). This macro-to-micro framework provides a systematic pathway from corpus-level lexical evidence to fine-grained discourse-functional analysis of reporting verbs in Kazakh academic prose.

RESULTS

Normalised frequency analysis of reporting verbs

Across the 356,498-word corpus, a total of 939 instances of reporting verb uses were identified across 13 lemmas (yielding an overall normalised frequency of 26.34 per 10,000 words) (see Table 3). Five lemmas – *ait, jaz, anyqta, ūsyn*, and *baianda* – each accounted for 100 confirmed instances in the annotated dataset, and each had a normalised frequency of 2.81 per 10,000 words. They were followed by *sipatta* (2.55), *tüsındır* (2.22), *dälelde* (1.77), *tūjyrymda* (1.63), *bağala* and *de* (1.29 each), *paiymda* (1.01), and *habarla* (0.56). The distribution indicates a concentration of reporting functions in a relatively small set of recurrent lexical resources, alongside a wider range of lower-frequency items.

Table 3 - Normalised frequency (NF) of reporting verbs

Lemma	**Reporting cases (Raw)**	**Share of reporting pool (%)**	**NF per 10,000 words**
ait	100	10.65%	2.81
jaz	100	10.65%	2.81
anyqta	100	10.65%	2.81
ūsyn	100	10.65%	2.81

ISSN 2788-7979 (online)

baianda	100	10.65%	2.81
sipatta	91	9.69%	2.55
tüsındır	79	8.41%	2.22
dälelde	63	6.71%	1.77
tūjyrymda	58	6.18%	1.63
bağala	46	4.90%	1.29
de	46	4.90%	1.29
paiymda	36	3.83%	1.01
habarla	20	2.13%	0.56
Total / Overall	**939**	**100.00%**	**26.34**

Disciplinary distribution analysis of reporting verbs

An analysis of the 939 reporting verb instances across the 11 academic disciplines reveals notable variations in how scholarly citation and attribution are distributed across fields (see Table 4).

Table 4 - Disciplinary distribution of reporting verbs

Code	Discipline name	Reporting cases	Share of total reporting pool (%)	Reporting cases per 10,000 words
HIST	History	118	12.57%	25.88
PHIL	Philosophy	102	10.86%	26.60
RELS	Religious Studies	96	10.22%	29.74
PHILG	Philology	94	10.01%	26.18
LITER	Literature	92	9.80%	32.21
ORTS	Oriental Studies	88	9.37%	23.75
THEOL	Theology	80	8.52%	25.29
ISS	Islamic Studies	76	8.09%	25.83
LING	Linguistics	69	7.35%	28.77
TURKS	Turkic Studies	67	7.14%	22.91
AE	Archaeology and Ethnology	57	6.07%	23.30
Total	**11**	**939**	**100.00%**	-

In terms of absolute frequency, history records the highest number of reporting cases (118; 12.57% of the total reporting pool), followed by philosophy (102; 10.86%) and religious studies (96; 10.22%). Philology (94; 10.01%) and Literature (92; 9.80%) also contribute substantial proportions. At the lower end of the distribution are archaeology and ethnology (57; 6.07%), Turkic studies (67; 7.14%), and linguistics (69; 7.35%). Thus, the absolute counts suggest that reporting verbs are most extensively represented in history and least represented in archaeology and ethnology. However, the normalised frequencies reveal a somewhat different pattern. Literature has the highest rate, with 32.21 reporting cases per 10,000 words, despite ranking only fifth in absolute frequency. Religious studies follows with 29.74, while linguistics records 28.77. philosophy (26.60), philology (26.18), history (25.88), Islamic studies (25.83), and theology (25.29) occupy the middle range. The lowest normalised frequencies are found in Turkic studies (22.91), archaeology and ethnology (23.30), and oriental studies (23.75). This contrast between raw frequency and normalised frequency is particularly important for interpreting disciplinary differences. History has the largest absolute number of reporting cases, but its normalised rate (25.88 per 10,000 words) is considerably lower than that of literature (32.21) and religious studies (29.74). This indicates that the relatively high number of reporting verbs in history is at least partly associated with the size of its textual sample, whereas reporting verbs occur more densely in the texts representing literature and religious studies.

Overall, the findings point to disciplinary variation in the use of reporting verbs. The relatively high normalised frequencies in literature, religious studies, and linguistics may suggest a stronger reliance on explicit reporting and attribution practices in these disciplines. Conversely, the lower rates in Turkic studies, archaeology and ethnology, and oriental studies indicate comparatively less frequent use of reporting verbs per 10,000 words. Importantly, the range between the highest normalised frequency (32.21 in literature) and the lowest (22.91 in Turkic studies) is approximately 9.30 cases per 10,000 words, indicating a meaningful degree of cross-disciplinary variation. Taken

ISSN 2788-7979 (online)

together, Table 4 demonstrates that absolute reporting-verb frequency alone does not fully capture disciplinary patterns. Normalised frequency provides a more informative basis for comparison because it accounts for differences in corpus size. The results therefore suggest that reporting verbs are not distributed uniformly across the disciplines but rather exhibit discipline-sensitive patterns that may reflect differences in scholarly argumentation, source integration, attribution practices, and rhetorical conventions.

Distribution across the three functional act types

The qualitative analysis was interpreted using the three-way, activity-based distinction proposed by G. Thompson, Y. Ye and K. Hyland: discourse/textual acts, research acts and mental/cognitive acts [4; 8]. This classification is based on the type of activity to which a reporting verb refers. Verbs in the **research acts** category represent activities or actions carried out in an experimental or real-world setting. They typically appear in statements of findings (e.g., *observe, discover, notice* and *show*) or procedures (e.g., *analyse, calculate, assay, explore, plot* and *recover*) [4, 6]. The verbs of **cognition acts** (e.g., *believe, conceptualise, suspect, assume,* and *view*) relate to the cognitive processes of the researcher. **Discourse acts verbs** anchor the physical or linguistic act of conveying information, presenting statements, or documenting written and oral communication across scholarly sources (e.g., *say*, *write*, *state*, *report*, *mention*, and *discuss*). Discourse acts are represented by reporting verb lemmas such as *ait* (to say), *jaz* (to write), *habarla* (to report), *baianda* (to relate), and *de* (to say/call). These verbs form the backbone of source attribution and direct quotation frameworks (mapping to R1 and R2 annotations), accounting for a major portion of communicative interactions where external text or speech is introduced. For example:

(1) Baskakov qaraqalpaq tılında dybystardyñ artikuläsialyq bazasy tılı arty bolyp keletının eskere kelıp, būl tūrğydan qaraqalpaq tılı qazaq, noğai tılderıne jaqyn degen **pıkır aitady** [3 , 25-6.]. (Philology)
‘Baskakov, taking into account that the articulatory base of sounds in the Karakalpak language is the back of the tongue, argues that in this respect the Karakalpak language is close to the Kazakh and Nogai languages [3, p. 25].’

Research acts are anchored primarily by *anyqta* (to determine), *dälelde* (to prove), *aiqynda* (to identify), *belgıle* (to designate) and *ūsyn* (to propose). These verbs embody empirical validation, scholarly proofs, and methodological discoveries (R3 annotations), giving objective grounding to academic claims. Example from the corpus:

(2) Köptegen zertteuşıler IRF-tı liberalizmmen bailanystyru üşın liberalizm konturyn **anyqtady**. (Islamic Studies)
‘Many researchers outlined the contours of liberalism in order to associate IRF with liberalism.’

Mental (or cognitive) acts comprise *bağala* (to evaluate), *paiymda* (to surmise), *tūjyrymda* (to conclude/to formulate), *tüsındır* (to explain), and *sipatta* (to describe). These verbs capture epistemic stance, qualitative assessment, and conceptual interpretation (R4 annotations), allowing authors to evaluate prior scholarship or synthesise theoretical positions. This is illustrated by the following corpus example:

(3) Şyğarmany arnaiy zerttemese de türkı tılında jazylğan ortağasyrlyq şyğarmalarğa şolu eñbekter jazyp jürgen belıgılı türık ğalymy Varner Haidar men İdris Nebi Uisal «Asrār al-atibbā’ny» şağatai tılında jazylğan alğaşqy medisinalyq eñbek dep **bağalaidy** (Vaner, 1939; Uysal, 2020: 380). (Oriental Studies)
‘Although they did not specifically study the work, prominent Turkish scholars Varner Haydar and Idris Nebi Uysal, who wrote reviews of medieval works written in the Turkic

ISSN 2788-7979 (online)

language, consider “Asrār al-atibbā” to be the first medical work written in the Chagatai language (Vaner, 1939; Uysal, 2020: 380).’

Complex reporting verbs and auxiliary verb constructions

The corpus also demonstrates that reporting is frequently realised through morphosyntactically complex verb constructions. In Kazakh, a head lexical verb may combine with converbal morphology and functional auxiliary verbs, producing configurations such as *aita kelip, aitylyp keledi, aitu kerek, aita ketken* and *aityp otedi* (see Table 5). These patterns indicate that the discourse function of reporting is distributed across a verbal complex rather than necessarily encoded in a single lexical item.

Table 5 – Morphosyntactic configurations of *ait*

Verb type	Example
ait- + kel-	O.S. Radionova sintagmalardy söilem müşelerımen aralastyruğa bolmaitynyn **aita kelıp**, sintagmany söileudegı semantika-sintaksistık bırlıkter dep tanidy [10]. (Linguistics) Türkı tılderındegı söz basyndağy /i-/ dybysy bırqatar lingvis, äsırese, altaitanuşy ğalymdardyñ zertteu nysanyna ainalyp, onyñ tarihyna bailanysty türlı boljamdar men tūjyrymdar **aitylyp keledı**. (Turkology) A. Mustafaeva arab terminologiasy damuynyñ tarihynda klasikalyq jäne zamanaui kezeñ bolğanyn **aita kelıp**, dını leksikanyñ tuuynyñ klasikalyq kezeñında arab terminologiasynyñ basqa türlerınıñ , sonyñ ışında filosofia, ekonomika, äleumettanu, medisina, qūqyq jäne t.b. damuyna negız bolğanyna toqtalady [2]. (Literature)
ait- + öt-	Osy şatqaldardağy būlaqtardyñ mañynda qyş qūbyrlardyñ synyqtary şaşylyp jatqandyğyn G. İ. Pasevich öz eñbegında **aityp ötedı.** (Archeology and Ethnology)
ait- + kerek	... Sonymen bırge Q. Jūbanovtyñ qazaq sözınıñ segmentı, iağni, sözdıñ buyn jıgın ajyratudy sözdıñ soñynda tūrğan buynnan bastaudy ūsynğanyn da atap **aitu kerek**. (Philology) Kültegın ejelgı türkı jazuynda «Ötüken qoinauynda otyrsañ, Mäñgı eldıgıñdı saqtaisyñ sen» [10, 81 b.] dep beker **aitylmasa kerek**. (Turkology)
ait- + ket- + jön	«Qazırgı islam aqyl-oiy» ışında negızdeletın «Qazırgı arab aqyl-oiy», «Qazırgı islam-arab aqyl-oiy» degen anyqtamalardyñ da bar ekenın **aita ketken jön** [Boullata 1990]. (Islamic Studies)

The examples in Table 5 illustrate that the reporting function of *ait-* is shaped by the auxiliary verb and the resulting verbal configuration. The construction *ait-a kel-* presents reporting as an action that develops or continues, while *aityp öt-* can foreground the act of explicitly mentioning or noting information. The combination *ait-u kerek* introduces a modal dimension, presenting the reporting act as necessary or appropriate, whereas *aita ket-* may construe the reporting event as completed or as an additional point introduced into the discourse. The passive form *aitylyp kel-* similarly indicates that information has been reported or stated over the course of discourse without necessarily foregrounding the reporting source. These patterns suggest that auxiliary verbs do not simply accompany *ait-* grammatically; they help frame how the reporting event is presented in the discourse. Thus, reporting in the corpus is realised as a flexible verbal complex in which the lexical reporting meaning of *ait-* interacts with aspectual, modal, voice, and discourse-organisational meanings contributed by the accompanying forms.

DISCUSSION

We have employed an academic corpus to explore reporting practices in Kazakh academic writing, as corpus-based analysis provides empirical evidence of both the distribution and rhetorical functions of reporting verbs. Examining academic text corpora can enhance our understanding of the many types and purposes of citations in academic writing [13, 92]. The findings provide evidence that reporting in Kazakh academic writing, particularly the genre of a research article, is both lexically concentrated and functionally heterogeneous. The 939 confirmed reporting instances in Kazakh research articles are distributed across 13 lemmas. Among them, the five most frequent verb lemmas

ISSN 2788-7979 (online)

are *ait, jaz, anyqta, ūsyn*, and *baianda*. Each of them accounts for 10.65% of the reporting pool. This lexical concentration suggests that a relatively small set of recurrent verbs provides much of the lexical infrastructure for source attribution and research reporting. At the same time, the use of lower-frequency verbs such as *habarla* and *paiymda* indicates that the system is not limited to a small group of near-synonymous citation verbs. This pattern corresponds with the view that reporting choices encode distinctions in activity and stance rather than merely grammatical variation [4; 8].

A particularly important finding is the gap between candidate-verb frequency and confirmed reporting function. Of the 1,397 concordance and full context instances examined manually, 67.22% were confirmed as reporting uses, whereas 32.78% were classified as non-reporting or uncertain. This result strengthens the methodological argument for contextual annotation. In an agglutinative language such as Kazakh, lemma-based retrieval is necessary to capture morphological variations, but it is not sufficient to identify discourse function. A lexical item such as *anyqta, belgıle*, or *aiqynda* may describe an action performed by a writer of an article, designate an entity, or report another researcher's finding. The findings therefore support a functional definition of reporting verbs in which reporting status is established at the level of discourse rather than assigned solely on the basis of lexical identity.

The disciplinary distribution results require interpretation beyond raw frequency. History contributes the largest number of reporting instances (118), but the unequal token sizes of the disciplinary subcorpora mean that raw counts partly reflect corpus volume. The normalised frequency analysis results demonstrate that the highest reporting rate is observed in literature (32.21 per 10,000 words), followed by religious studies (29.74) and linguistics (28.77), while Turkic studies has the lowest rate (22.91). The variation suggests that reporting practices may be shaped by disciplinary rhetorical needs, a possibility consistent with research emphasising the socially situated nature of academic discourse and the role of disciplinary communities in shaping academic writing practices [4].

The functional analysis further indicates that citation in Kazakh academic writing involves more than the transmission of another researcher's words. Discourse acts foreground the communicative event of expressing, writing, reporting, or attributing. Research acts construe findings, identification, demonstration, or proposal. Mental acts foreground interpretation, evaluation, and conclusion. This distribution is theoretically significant because it shows that citation practices are not merely mechanical but reflect deeper rhetorical choices that shape how knowledge is constructed and negotiated within the discipline. Such distinctions are consistent with earlier activity-based approaches to reporting verbs, particularly the work of G. Thompson and Y. Ye [8]. The Kazakh data thus support the proposition that reporting verbs do not simply function to indicate the status of the information reported but help writers construct relationships between source, proposition, and current argument, thereby reinforcing the socially situated nature of academic discourse. The selection of an appropriate reporting verb allows writers to intervene in the discourse to strengthen their own argument, highlight the contested nature of the concept or issue, or signal an evaluative stance. The current study provides the evidence that the established reporting verb clarification can be applied to the Kazakh academic writing practice. The discourse act/research act/cognition act classification provides a useful analytical starting point because it captures broad similarities in the activities attributed to researchers. However, frameworks originally developed from English academic writing may require further investigation when applied to languages with richer verbal morphology. In Kazakh, the distinction between lexical reporting meaning and grammatical meaning may be less clear since reporting functions can be modified or extended through agglutinative morphology and auxiliary constructions. As a result, the findings of this study point out the importance of broadening standard reporting verb frameworks to include typologically diverse languages.

One of the most distinctive contributions of the present study lies in the morphosyntactic realisation of reporting in Kazakh. Much of the existing literature on reporting verbs has been developed primarily from English academic writing, where reporting is often analysed through individual lexical verbs and relatively stable clause patterns such as "X argues that..." or "Y found that...". Studies of reporting verbs have increasingly recognised that their use cannot be adequately

ISSN 2788-7979 (online)

described in terms of lexical choice alone, as reporting is also shaped by recurring phraseological and grammatical patterns [14; 20]. M. Charles, for example, demonstrates that reporting verbs occur in systematic combinations with particular grammatical subjects, tenses, and complement structures [14]. In Kazakh, verbal meaning is frequently distributed across morphologically complex forms, including converbal morphology and auxiliary verb constructions, in which a lexical verb combines with an auxiliary to express additional aspectual, temporal, or modal meanings [15]. The analysed verb forms such as *aita kelip, aitylyp keledi, aitu kerek*, and *aityp otedi* demonstrate that temporal, aspectual, modal, and discourse-organisational meanings may be layered onto the basic reporting predicate. This suggests that analyses based on single-word reporting verb lists may underestimate the resources available for attribution in Kazakh. At the same time, the present study does not quantify the relative frequencies or independent discourse contributions of the auxiliary constructions; therefore, their role should be regarded as an important qualitative finding requiring further dedicated analysis.

CONCLUSION

The present study contributes to this line of research by providing evidence from Kazakh academic discourse, a context that remains comparatively under-represented in corpus-based research on reporting and citation. The findings suggest that Kazakh academic writers share several broad rhetorical practices with writers in English-medium academic discourse: they use reporting verbs to attribute information, represent research activity, convey interpretation, and position knowledge within disciplinary conversations. At the same time, the linguistic realisation of these functions reflects the structural resources of Kazakh. In particular, the interaction between a relatively concentrated lexical repertoire and a morphologically productive verbal system emerges as especially significant.

Overall, the results support the view that reporting verbs function as complex rhetorical tools. Their use in Kazakh academic writing is shaped by several interacting factors, including lexical preference, disciplinary convention, the type of scholarly activity being represented, and the morphosyntactic resources available in the language. The concentration of reporting activity in a small number of recurrent lemmas resembles patterns identified in previous studies of academic English, while the variation across disciplines confirms the context-sensitive nature of citation practices. Moreover, the presence of discourse, research, and mental acts illustrates that academic reporting extends well beyond the reproduction of prior statements; it encompasses the representation of research processes, intellectual interpretation, and evaluative positioning.

Most importantly, the morphosyntactic findings suggest that Kazakh requires particular attention as an agglutinative language. Reporting meanings may be encoded not only through individual lexical verbs but also through complex constructions involving converbs, auxiliaries, voice forms, and modal structures.

There are several ways in which future research could extend the present study. Firstly, larger and more balanced corpora could establish whether the disciplinary patterns identified here remain consistent across academic genres and time periods. Secondly, a quantitative analysis of the three functional categories would enable a more precise comparison to be made with previous studies that used the same classification. Thirdly, a detailed analysis of complex verbal constructions could examine how agglutinative morphology and auxiliary verbs contribute to aspectual, modal, evidential and evaluative meanings in academic reporting.

In conclusion, this study shows both similarities and differences between Kazakh academic writing and that of other academic discourse communities that have been studied previously. The results converge with international findings in showing that reporting verbs are central to citation, disciplinary knowledge construction and writer stance, and that their use varies across rhetorical and disciplinary contexts. However, the study also reveals a distinctive feature of Kazakh academic discourse: reporting functions are often realised through morphologically and syntactically complex verbal constructions.

INFORMATION ON FINANCING

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP23488585 “Digital Humanities: Creating a Corpus of Academic Kazakh”).

REFERENCES

1 Borg E. Citation practices in academic writing / In P. Thompson (Ed.) Patterns and perspectives: insights into EAP writing practice. – Reading, UK: Centre for Applied Language Studies, 2000. – P. 26-42.

2 Petric B. Rhetorical functions of citations in high- and low-rated master’s theses // Journal of English for Academic Purposes. – 2007. – 6. – P. 238-253. https://doi.org/10.1016/J.JEAP.2007.09.002

3 Hyland K. Disciplinary discourses: social interactions in academic writing. – London: Longman. 2000. – 211 p.

4 Hyland K. Activity and evaluation: reporting practices in academic writing / In J. Flowerdew (Ed.) Academic discourse. – London: Longman, 2002. – P. 115-130.

5 Thompson P.A. Pedagogically-motivated corpus-based examination of PhD theses: macrostructure, citation practices and uses of modal verbs. – University of Birmingham, 2001.

6 Hyland K., Jiang F. K. Talking to the literature: stance taking in citing others’ work / In R. Wette (Ed.) Teaching and learning source-based writing: current perspectives and future directions. – Routledge. 2023. – P. 223-240.

7 Swales J. Aspects of article introductions // Research Report No. 1. – Birmingham: University of Aston, 1981.

8 Thompson, G., Ye Y. Evaluation in the reporting verbs used in academic papers // Applied Linguistics. – 1991. – Vol. 12. – No. 4. – P. 365-382.

9 Pennycook A. Borrowing others’ words: text, ownership, memory, and plagiarism // TESOL Quarterly. – 1996. – 30 (2). – P. 201-230. https://doi.org/10.2307/3588141

10 Pickard V. Citing previous writers: what can we say instead of “say”. Paper presented at RELC Conference. – Singapore 1993.

11 McEnery T., Kifle N.A. Epistemic modality in argumentative essay of second-language writers // In J. Flowerdew (Ed.) Academic discourse. – Harlow, England: Longman, 2002. – P. 182-195.

12 Bloch J. A concordance-based study of the use of reporting verbs as rhetorical devices in academic papers // Journal of Writing Research. – 2010. – 2 (2). – P. 219-244. https://doi.org/10.17239/jowr-2010.02.02.7

13 Thompson P., Tribble C. Looking at citations: using corpora in English for academic purposes // Language Learning & Technology. – 2001. – 5(3). – P. 91–105. https://doi.org/10.17239/jowr-2010.02.02.7

14 Charles M. Phraseological patterns in reporting clauses used in citation: A corpus-based study of theses in two disciplines // English for Specific Purposes. – 2006. – 25(3). – P. 310–331. https://doi.org/10.1016/j.esp.2005.05.003

15 Mukhamedova R. Kazakh: A Comprehensive Grammar. – Routledge, 2015. – 323 p.

Received: 29.03.2026

ISSN 2788-7979 (online)

Қазақ академиялық жазуындағы баяндау етістіктері: корпусқа негізделген құрылымдық және дискурс үлгілері

Г.Ә. Сәрсеке
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан

Бұл зерттеу лингвистикалық немесе педагогикалық тұрғыдан аз көңіл бөлінген қазақ академиялық жазуындағы хабарлау етістіктерін зерттейді. Хабарлау етістіктері дәйексөз келтіру тәжірибесінде маңызды рөл атқарады, себебі олар жазушыларға идеяларды, тұжырымдарды және бағалауларды басқа ғалымдарға сілтеуге, сонымен бірге өз үлестерін пәндік дискурсқа орналастыруға мүмкіндік береді.

Он бір гуманитарлық және тіл және әдебиет пәндері бойынша 110 ғылыми зерттеу мақалаларынан, 356 498 токеннен тұратын корпус құрастырылды. 5984 етістік леммасының бастапқы түгендеуінен семантикалық іріктеу баяндау функциялары бар 17 үміткер етістікті анықтады. 1398 конкорданс жиынтығының стратификацияланған үлгісі дискурс функциясы үшін қолмен аннотацияланды, нәтижесінде 939 расталған баяндау жағдайлары пайда болды.

Сандық талдау баяндау функциялары қайталанатын етістіктердің шағын жиынтығында (айт, жаз, анықта, ұрсын, байқа) шоғырланғанын, ал төмен жиілікті элементтер (мысалы, хабарла, пайымда, тұжырымда) функционалдық әртүрлілікке ықпал ететінін көрсетті. Пәндік таралу талдауы баяндау тығыздығындағы айырмашылықты көрсетті, әдебиет, діntану және лингвистика ең жоғары нормаланған жиіліктерді көрсетті. Сапалық талдау баяндау етістіктерін үш әрекетке негізделген санатқа жіктеді: дискурс актілері, зерттеу актілері және ой (когнитивтік) әрекеттері. Бұл санаттар қазақ академиялық жазушыларының мәлімдемелерді қалай анықтайтынын, тұжырымдарды қалай ұсынатынын және бұрынғы ғылыми зерттеулерді қалай бағалайтынын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері лексикалық концентрацияны да, функционалдық гетерогенділікті де көрсетеді, бұл қазақ академиялық дискурсы позиция мен атрибуцияны білдіруде икемділікті сақтай отырып, етістіктердің негізгі репертуарына сүйенетінін көрсетеді. Бұл зерттеу қазақ тіліндегі баяндау тәжірибелері туралы эмпирикалық дәлелдер келтіру, академиялық жазу педагогикасына түсінік беру және баяндау етістіктерінің құрылымын типологиялық тұрғыдан әртүрлі тілдерге кеңейту арқылы корпус лингвистикасына және дискурс талдауына үлес қосады.

Кілт сөздер: баяндау етістіктері, дәйексөз тәжірибелері, қазақ академиялық жазуы, корпус лингвистикасы, дискурс талдауы

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Borg E. Citation practices in academic writing / In P. Thompson (Ed.) Patterns and perspectives: insights into EAP writing practice. – Reading, UK: Centre for Applied Language Studies, 2000. – P. 26-42.

2 Petric B. Rhetorical functions of citations in high- and low-rated master's theses // Journal of English for Academic Purposes. – 2007. – 6. – P. 238-253. https://doi.org/10.1016/J.JEAP.2007.09.002

3 Hyland K. Disciplinary discourses: social interactions in academic writing. – London: Longman. 2000. – 211 p.

4 Hyland K. Activity and evaluation: reporting practices in academic writing / In J. Flowerdew (Ed.) Academic discourse. – London: Longman, 2002. – P. 115-130.

5 Thompson P.A. Pedagogically-motivated corpus-based examination of PhD theses: macrostructure, citation practices and uses of modal verbs. – University of Birmingham, 2001.

6 Hyland K., Jiang F. K. Talking to the literature: stance taking in citing others' work / In R. Wette (Ed.) Teaching and learning source-based writing: current perspectives and future directions. – Routledge. 2023. – P. 223-240.

ISSN 2788-7979 (online)
7 Swales J. Aspects of article introductions // Research Report No. 1. – Birmingham: University of Aston, 1981.
8 Thompson, G., Ye Y. Evaluation in the reporting verbs used in academic papers // Applied Linguistics. – 1991. – Vol. 12. – No. 4. – P. 365-382.
9 Pennycook A. Borrowing others' words: text, ownership, memory, and plagiarism // TESOL Quarterly. – 1996. – 30 (2). – P. 201-230. https://doi.org/10.2307/3588141
10 Pickard V. Citing previous writers: what can we say instead of "say". Paper presented at RELC Conference. – Singapore 1993.
11 McEnery T., Kifle N.A. Epistemic modality in argumentative essay of second-language writers // In J. Flowerdew (Ed.) Academic discourse. – Harlow, England: Longman, 2002. – P. 182-195.
12 Bloch J. A concordance-based study of the use of reporting verbs as rhetorical devices in academic papers // Journal of Writing Research. – 2010. – 2 (2). – P. 219-244. https://doi.org/10.17239/jowr-2010.02.02.7
13 Thompson P., Tribble C. Looking at citations: using corpora in English for academic purposes // Language Learning & Technology. – 2001. – 5(3). – P. 91–105**.** https://doi.org/10.17239/jowr-2010.02.02.7
14 Charles M. Phraseological patterns in reporting clauses used in citation: A corpus-based study of theses in two disciplines // English for Specific Purposes. – 2006. – 25(3). – P. 310–331. https://doi.org/10.1016/j.esp.2005.05.003
15 Mukhamedova R. Kazakh: A Comprehensive Grammar. – Routledge, 2015. – 323 p.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Глаголы прямой и косвенной речи в казахском академическом письме: структурные и дискурсные модели на основе корпуса

Г.А. Сарсеке
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилёва, Астана, 010000, Казахстан

В данном исследовании изучаются глаголы, вводящие прямую речь, в казахской академической литературе - области, которой уделялось мало лингвистического и педагогического внимания. Глаголы, вводящие прямую речь, играют центральную роль в практике цитирования, поскольку позволяют авторам приписывать идеи, выводы и оценки другим ученым, одновременно позиционируя свой собственный вклад в рамках дисциплинарного дискурса.

Был составлен специализированный корпус из 110 рецензируемых научных статей по одиннадцати гуманитарным наукам, а также языкознанию и литературе, содержащий 356 498 токенов. На основе первоначального перечня из 5984 глагольных лемм семантический анализ выявил 17 глаголов-кандидатов с потенциальными функциями, вводящими прямую речь. Стратифицированная выборка из 1398 экземпляров конкорданса была вручную аннотирована на предмет дискурсивной функции, в результате чего было подтверждено 939 случаев ввода прямой речи.

Количественный анализ показал, что функции передачи информации сосредоточены в небольшом наборе повторяющихся глаголов (ait, jaz, anyqta, ūsyn, baianda), в то время как менее часто встречающиеся глаголы (например, habarla, paiymda, tūjyrymda) способствуют функциональному разнообразию. Анализ распределения по дисциплинам показал вариативность плотности передачи информации, при этом литература, религиоведение и лингвистика демонстрируют самые высокие нормализованные частоты. Качественный анализ классифицировал глаголы передачи информации на три категории, основанные на видах деятельности: дискурсивные акты, исследовательские акты и умственные акты. Эти категории показывают, как казахские академические авторы приписывают утверждения, представляют результаты и оценивают предыдущие исследования.

ISSN 2788-7979 (online)

Результаты выявляют как лексическую концентрацию, так и функциональную неоднородность, предполагая, что казахский академический дискурс опирается на основной репертуар глаголов, сохраняя при этом гибкость в выражении позиции и приписывании. Данное исследование вносит вклад в корпусную лингвистику и дискурсивный анализ, предоставляя эмпирические данные о практике цитирования в казахском языке, предлагая идеи для обучения академическому письму и расширяя рамки глаголов, используемых для цитирования, на типологически разнообразные языки.

Ключевые слова: глаголы, используемые для цитирования, казахское академическое письмо, корпусная лингвистика, дискурсивный анализ

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Borg E. Citation practices in academic writing / In P. Thompson (Ed.) Patterns and perspectives: insights into EAP writing practice. – Reading, UK: Centre for Applied Language Studies, 2000. – P. 26-42.
2 Petric B. Rhetorical functions of citations in high- and low-rated master's theses // Journal of English for Academic Purposes. – 2007. – 6. – P. 238-253. https://doi.org/10.1016/J.JEAP.2007.09.002
3 Hyland K. Disciplinary discourses: social interactions in academic writing. – London: Longman. 2000. – 211 p.
4 Hyland K. Activity and evaluation: reporting practices in academic writing / In J. Flowerdew (Ed.) Academic discourse. – London: Longman, 2002. – P. 115-130.
5 Thompson P.A. Pedagogically-motivated corpus-based examination of PhD theses: macrostructure, citation practices and uses of modal verbs. – University of Birmingham, 2001.
6 Hyland K., Jiang F. K. Talking to the literature: stance taking in citing others' work / In R. Wette (Ed.) Teaching and learning source-based writing: current perspectives and future directions. – Routledge. 2023. – P. 223-240.
7 Swales J. Aspects of article introductions // Research Report No. 1. – Birmingham: University of Aston, 1981.
8 Thompson, G., Ye Y. Evaluation in the reporting verbs used in academic papers // Applied Linguistics. – 1991. – Vol. 12. – No. 4. – P. 365-382.
9 Pennycook A. Borrowing others' words: text, ownership, memory, and plagiarism // TESOL Quarterly. – 1996. – 30 (2). – P. 201-230. https://doi.org/10.2307/3588141
10 Pickard V. Citing previous writers: what can we say instead of "say". Paper presented at RELC Conference. – Singapore 1993.
11 McEnery T., Kifle N.A. Epistemic modality in argumentative essay of second-language writers // In J. Flowerdew (Ed.) Academic discourse. – Harlow, England: Longman, 2002. – P. 182-195.
12 Bloch J. A concordance-based study of the use of reporting verbs as rhetorical devices in academic papers // Journal of Writing Research. – 2010. – 2 (2). – P. 219-244. https://doi.org/10.17239/jowr-2010.02.02.7
13 Thompson P., Tribble C. Looking at citations: using corpora in English for academic purposes // Language Learning & Technology. – 2001. – 5(3). – P. 91–105. https://doi.org/10.17239/jowr-2010.02.02.7
14 Charles M. Phraseological patterns in reporting clauses used in citation: A corpus-based study of theses in two disciplines // English for Specific Purposes. – 2006. – 25(3). – P. 310–331. https://doi.org/10.1016/j.esp.2005.05.003
15 Mukhamedova R. Kazakh: A Comprehensive Grammar. – Routledge, 2015. – 323 p.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

МРНТИ 16.21.33 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp185-199

A. Seisebayev[1], E. Suleimenova[1], A. Groce[2]
[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty 050040, Republic of Kazakhstan
[2]American Councils for International Education, Washington, D.C. 20036, USA

ENGLISH OXYMORONIC CONSTRUCTIONS IN USE: CORPUS AND NATIVE-SPEAKER EVIDENCE WITH AI-ASSISTED INTERPRETATION (A PILOT STUDY)

This study explores how oxymoronic constructions are interpreted in contemporary English, particularly in cases where frequent usage may weaken the perception of semantic contradiction. The research focuses on fixed expressions with formally antonymic structure and examines the extent to which their paradoxical meaning is preserved or neutralized in actual language use.

The empirical argument draws on two evidence streams: patterns of frequency and contextual stabilization in the Corpus of Contemporary American English (COCA), and native-speaker judgments of contradiction and stylistic markedness. Outputs from ChatGPT and Gemini are used as an auxiliary interpretative benchmark rather than as independent linguistic evidence. This triangulated design permits comparison between usage, speaker perception, and the metalinguistic explanations produced by AI tools.

The findings suggest that formal antonymy alone does not guarantee the perception of contradiction. High-frequency expressions with a terminological function (e.g., civil war, virtual reality) tend to lose their oxymoronic effect, while more expressive constructions (e.g., bittersweet, deafening silence) retain their figurative force. At the same time, AI-generated interpretations appear sensitive to formal structure but less effective in capturing pragmatic nuances.

The study contributes to the understanding of oxymoron as a dynamic and gradable phenomenon rather than a fixed stylistic category. It proposes a model of gradable oxymoronicity that reflects the transition from rhetorical expressiveness to lexicalized usage. The proposed approach may also be applied to the analysis of similar constructions in other languages and discourse contexts.

Key words: oxymoron, semantic contradiction, lexicalization, corpus analysis, artificial intelligence, cognitive interpretation, language models, COCA, native speaker perception, English linguistics.

MAIN PROVISIONS

The present study is based on several theoretical and methodological principles related to the interpretation of oxymoronic constructions in contemporary English. The research is situated within the fields of corpus linguistics, cognitive linguistics, lexical semantics, and pragmatics and examines oxymoron as a dynamic linguistic phenomenon rather than as a purely stylistic device.

The study proceeds from the traditional understanding of oxymoron as a combination of semantically opposite or incompatible elements that produces a paradoxical effect and contributes to expressiveness [1; 2; 3]. Such an interpretation provides the basis for identifying constructions with formal antonymic structure and remains an important point of departure for the analysis. Recent experimental studies have shown that native speakers evaluate oxymoronic expressions not only according to semantic opposition, but also with respect to conventionality, acceptability, familiarity, and interpretability, suggesting that oxymoronicity is influenced by cognitive rather than purely formal semantic factors [14].

At the same time, the research adopts a cognitive perspective according to which oxymoronic constructions may function as meaningful conceptual structures rather than simple logical contradictions. Conceptual blending theory [4] explains how apparently incompatible meanings can be integrated into a unified conceptual space, while conceptual metaphor theory [7] demonstrates

ISSN 2788-7979 (online)

how opposing semantic domains may interact in the process of meaning construction. From this perspective, oxymoron is viewed as a mechanism of conceptual integration rather than merely a rhetorical anomaly.

The study also takes into account pragmatic approaches to meaning interpretation. In accordance with relevance theory and lexical pragmatics [5; 6], the perception of contradiction depends not only on semantic structure but also on discourse context, communicative intention, and conventional patterns of usage. Consequently, formally contradictory expressions may be interpreted by speakers as coherent and semantically acceptable units.

A central assumption of the research concerns the processes of lexicalization and semantic change. Expressions that originally function as stylistically marked oxymorons may gradually lose their paradoxical force through frequent use and become conventionalized lexical units. This tendency is consistent with contemporary phraseological research, which argues that conventional figurative expressions become conventionalized lexical units and may differ in the degree of perceived figurativeness [10]. In some cases, they develop terminological meanings and cease to be perceived as contradictory. This tendency is particularly evident in expressions such as civil war and virtual reality, which retain formal semantic opposition but function as stable lexical items in contemporary English.

Another important principle of the study is the corpus-based approach to linguistic analysis. The research relies on authentic language data from the Corpus of Contemporary American English (COCA) rather than solely on dictionary definitions or linguistic intuition. Corpus evidence makes it possible to examine frequency, contextual variation, genre distribution, and indicators of lexicalization, providing an empirical basis for evaluating the status of oxymoronic constructions in actual language use.

The study further assumes that oxymoronicity is not a binary category. Instead, it should be viewed as a gradable phenomenon whose realization depends on the degree of semantic conflict preserved within an expression. Some constructions continue to function as active oxymorons, while others demonstrate partial neutralization or complete semantic stabilization. This perspective allows oxymoronicity to be analyzed as a continuum rather than as a fixed stylistic category.

An additional methodological principle of the research is the use of artificial intelligence as an analytical instrument. Interpretations generated by large language models are treated as an auxiliary source of metalinguistic analysis, not as evidence of community usage or native-speaker cognition. Consequently, AI outputs cannot override corpus patterns or survey judgments; their role is to show how two models explain the same constructions and to identify possible differences between surface-semantic and pragmatic reasoning. Recent research demonstrates that large language models are increasingly capable of recognizing and interpreting figurative language, including metaphorical and other semantically non-literal constructions. However, their interpretations often rely on surface linguistic features and may not fully capture deeper pragmatic and contextual meanings, especially when figurative interpretation requires pragmatic inference and world knowledge [11; 12; 13].

Finally, the study uses methodological triangulation with differentiated evidential roles. COCA is the primary source for claims about frequency, contextual distribution, and conventionalization, while the native-speaker survey is the primary source for claims about perceived contradiction and stylistic salience. AI-generated interpretations serve only as a secondary comparative instrument. The central argument therefore rests on convergence, qualification, or divergence between corpus usage and speaker judgments, with AI outputs used to illuminate rather than determine the interpretation.

Taken together, these theoretical and methodological principles form the basis of the proposed model of gradable oxymoronicity, according to which oxymoronic constructions may range from strongly paradoxical and stylistically marked expressions to fully lexicalized and semantically neutralized units.

INTRODUCTION

The oxymoron is traditionally defined as a rhetorical figure based on the combination of semantically opposite elements within a single expression, producing a paradoxical effect. Constructions such as *deafening silence* or *sweet sorrow* generate semantic tension, draw attention to the unconventional combination of meanings, and perform an expressive function [1; 2; 3]. However, in contemporary language use, a number of expressions that formally exhibit antonymic structure function as neutral or even terminological units (e.g., *civil war*, *virtual reality*, *original copy*), without evoking a sense of contradiction or stylistic markedness among native speakers. This raises an important question about how such expressions are actually interpreted in contemporary English. Recent corpus-based and experimental research has likewise shown that the interpretation of oxymoronic constructions depends not only on formal semantic opposition but also on contextual factors, conventionalization, and speakers' cognitive judgments, while corpus evidence helps identify recurrent antonymic patterns in authentic language use [14; 15].

Modern cognitive approaches suggest that oxymoron should not be regarded merely as a logical anomaly or a narrow rhetorical device. Instead, it can be viewed as a potentially stable cognitive structure. Theories such as conceptual blending [4], relevance theory [5], and discourse conventions [6] allow antonymic combinations to be interpreted as a form of cognitive integration. In this process, initially contradictory elements are combined into a unified meaning. Within cognitive linguistics, such phenomena may also be interpreted through the lens of conceptual metaphor, where opposing meanings are integrated into a single cognitive model [7]. As these expressions are used more frequently within specific discourse genres, they may gradually lose the sense of semantic conflict between their components. These processes are closely related to lexicalization, whereby originally motivated expressions lose their internal semantic transparency and function as unified nominative units [8].

These observations suggest the need to reconsider the category of oxymoron. While traditionally treated as a binary phenomenon (present vs. absent), contemporary empirical and cognitive approaches allow it to be viewed as a gradable property that varies depending on factors such as frequency, genre, degree of lexicalization, and cognitive accessibility. Under this perspective, expressions previously interpreted as prototypical oxymorons may evolve into idiomatic or even terminological units, losing their paradoxical force.

The present study aims to empirically test this hypothesis using English word combinations commonly identified as oxymoronic in pedagogical, methodological, and reference literature. These include expressions such as *bittersweet*, *open secret*, *clearly confused*, *pretty ugly*, *civil war*, *virtual reality*, *original copy*, *deafening silence*, *minor miracle*, and *seriously funny*. These constructions differ in terms of expressiveness, frequency, and native speaker perception.

It examines how semantic conflict is preserved or weakened in such constructions. It also considers the factors that shape their interpretation in contemporary English. The analysis focuses on fixed word combinations characterized by formal antonymy and considers the extent to which the oxymoronic effect remains explicit in actual usage, as well as the alignment between semantic structure, AI-based interpretation, and native speaker perception.

To achieve this objective, a three-stage methodological framework is employed: (1) corpus analysis of frequency and usage contexts in the Corpus of Contemporary American English (COCA); (2) interpretation of the same expressions using two large language models (ChatGPT and Gemini) based on standardized prompts; and (3) experimental validation through a survey of native English speakers, focusing on perceived contradiction, stylistic markedness, and meaning interpretation.

The methodological foundation of the study is based on the assumption that expressions exhibiting oxymoronic features can be categorized into four provisional types. These include: (1) lexical (classical) oxymorons that retain paradoxical meaning across contexts (e.g., bittersweet, deafening silence); (2) contextual oxymorons in which the conflict emerges only under specific conditions (e.g., pretty ugly, clearly confused); (3) terminological or pseudo-oxymorons that have

ISSN 2788-7979 (online)

lost their internal contradiction due to semantic stabilization (e.g., virtual reality, civil war); and (4) lexicalized idioms in which semantic reinterpretation neutralizes the contradiction (e.g., original copy, minor miracle). This typology allows oxymoronicity to be analyzed as a continuum rather than as a discrete category.

The study is grounded in the assumption that oxymoronicity is not a fixed formal property, but a dynamic characteristic influenced by frequency, lexicalization, and interpretive stability. As a result, expressions that formally preserve antonymic structure may be perceived as neutral or even literal in contemporary usage, particularly when their function has stabilized and their rhetorical force has diminished.

The main contribution of this study lies in triangulating corpus evidence about use with experimental evidence from native-speaker judgments, while using AI-generated interpretations as an auxiliary analytical comparison. Within a unified cognitive-pragmatic framework, this design makes it possible to identify convergence and divergence between formal structure, contextual conventionalization, and perceived contradiction, thereby refining the boundaries of oxymoronicity and supporting a model of its gradual attenuation in language.

MATERIALS AND METHODS

Research Material

The material used in this study includes several types of data and focuses on expressions with formal antonymic structure. The primary linguistic material comprises English word combinations exhibiting features of formal antonymy (e.g., *bittersweet*, *deafening silence*, *open secret*, *civil war*, *virtual reality*, *original copy*, *pretty ugly*, *seriously funny*, *clearly confused*, *minor miracle*).

In addition to the oxymoronic constructions themselves, the research material includes:

1. corpus data obtained from the Corpus of Contemporary American English (COCA) [9] including frequency and contextual usage;

2. survey data collected from native speakers of English, reflecting their intuitive perception of contradiction and stylistic markedness;

3. interpretations of the selected expressions generated by large language models (ChatGPT and Gemini).

The two empirical sources have distinct functions: COCA documents frequency and contextual conventionalization, whereas the survey documents perceived contradiction and stylistic markedness. AI-generated interpretations are included as an auxiliary analytical comparison and are not treated as a third, equivalent source of linguistic evidence.

Principles of Unit Selection

Selection followed four explicitly operationalized steps. The first three determined whether a candidate was eligible for analysis; the fourth guided the composition of a deliberately heterogeneous pilot sample. This procedure is consistent with corpus-based work that treats antonymic relations as a principal criterion for detecting oxymoronic constructions in authentic language data [15].

1. Formal configuration: a candidate had to be a single lexical item or a recurrent two-component expression whose components permit at least one independently interpretable combination of opposed or semantically incompatible meanings.

2. Prior recognition: a candidate had to be attested in English-language stylistic, rhetorical, pedagogical, or reference discussions as an oxymoron or potentially contradictory expression. This requirement prevented the creation of items solely for the experiment.

3. Corpus attestation: a candidate had to yield at least 20 tokens in COCA, permitting inspection of a minimum sample of 20 concordance lines. Items with fewer tokens or only isolated creative occurrences were excluded.

4. Maximum-variation coverage: from the eligible pool, the final set was chosen to span the pre-analytical range from expressive and context-dependent constructions to lexicalized, idiomatic, and terminological units. This criterion guided sampling and did not predetermine the final classification.

ISSN 2788-7979 (online)

Accordingly, the ten expressions constitute a purposive maximum-variation pilot sample rather than a statistically representative sample of English oxymorons. Their preliminary grouping was heuristic and was subsequently checked against corpus contexts and survey responses.

Research Hypothesis

The study tests two related hypotheses through descriptive comparison across the ten expressions.

H1 (variation hypothesis): if formal antonymy were sufficient to produce an oxymoronic effect, all selected expressions would elicit similarly high contradiction judgments. Instead, perceived contradiction is expected to vary substantially across expressions despite their formally contrastive structure.

H2 (conventionalization hypothesis): expressions showing stable terminological or lexicalized use in COCA are expected to receive lower rates of contradiction judgments than expressions whose corpus contexts retain an expressive or figurative function.

For transparent evaluation in this pilot study, a majority threshold of 50% was used for survey judgments. H1 is supported when at least one formally contrastive expression falls below that threshold and the expressions show clear between-item variation. H2 is supported when items with terminological or lexicalized corpus patterns receive lower contradiction rates than active figurative items. The account would not be supported if all ten expressions received majority contradiction judgments and corpus inspection revealed no stable neutral or terminological uses; H2 would also be challenged if conventionalized items were judged at least as contradictory as expressive items.

Because the survey includes 13 participants and the item set is purposively selected, these decision rules are descriptive and hypothesis-generating; they do not support population-level inferential claims. AI outputs are examined separately as an auxiliary comparison and do not determine whether either hypothesis is supported.

Research Questions

In accordance with the stated hypotheses, the following research questions were formulated:

1. Is the perception of semantic conflict preserved in fixed expressions?
2. Does the weakening of the oxymoronic effect correlate with frequency and lexicalization?
3. To what extent do AI-generated interpretations align with native speaker responses?

Research Design and Methods

To address these questions, a triangulated, multi-stage procedure combined corpus analysis with a native-speaker survey and an auxiliary AI-assisted interpretative comparison. The sequence supports reproducibility but does not assign equal evidential weight to its components.

Step 1. Preliminary Analytical Classification

At the initial stage, each expression was assigned a preliminary analytical evaluation in terms of the expected degree of semantic conflict, ranging from active paradox to complete neutralization. This classification was heuristic in nature and served as a baseline for comparison with results obtained at subsequent stages.

Step 2. Corpus Analysis (COCA)

To determine frequency and contextual dynamics, the Corpus of Contemporary American English (COCA) was used. For each expression, the following parameters were recorded:

– absolute frequency (at the time of analysis);
– typical usage contexts (based on a sample of 20–30 instances);
– genre distribution (fiction, spoken, academic, news);
– indicators of lexicalization (structural stability, reduced figurativeness, terminological usage).

Additionally, the analysis considered semantic features such as:

1. the presence of active stylistic contrast;
2. evidence of neutralization through frequent usage;
3. terminological status;
4. semantic reinterpretation of components (e.g., the use of *pretty* as an intensifier in *pretty ugly*).

The results were systematized in tabular form and supported by illustrative corpus examples.

ISSN 2788-7979 (online)

Step 3. AI-Assisted Interpretative Comparison

Each expression was interpreted using two large language models – ChatGPT and Gemini – based on a standardized prompt with the following structure:

Expression: [X]

1. Explain the meaning of the expression "[X]" in contemporary English.
2. Indicate whether the combination contains a semantic contradiction between its components.
3. State whether the expression is used primarily as a figurative device or as a conventionalized expression in modern usage.
4. Provide a brief explanation.

The interpretations were compared according to the following parameters:

– identification or rejection of semantic contradiction;
– recognition of lexicalization;
– pragmatic status (figurative vs. neutral);
– type of argumentation (semantic, contextual, pragmatic).

Full responses are provided in Appendix A.

Step 4. Native Speaker Survey

At the final stage, a survey of native speakers of American English was conducted (n = 13). Participants were presented with the same expressions without any indication of their stylistic classification. For each expression, the following questions were asked:

1. How do you understand this expression?
2. Does this expression sound contradictory to you?
3. How does this expression feel to you?

Data analysis combined quantitative and qualitative approaches. Quantitative analysis involved calculating response distributions, while qualitative analysis focused on identifying typical interpretative strategies. Special attention was paid to the distinction between logical recognition of contradiction and intuitive stylistic perception. Because this is a pilot study, percentages are interpreted descriptively; the 50% threshold indicates whether a majority of respondents perceived contradiction and is not an inferential significance test.

Evidence Roles and Disagreement Protocol

The central claim is carried by the two empirical sources, each matched to the question it can answer. COCA has priority for statements about frequency, contextual distribution, lexicalization, and terminological stabilization. The survey has priority for statements about whether speakers perceive contradiction and stylistic markedness. ChatGPT and Gemini outputs provide a controlled comparison of metalinguistic explanations but are not treated as observations of language use or human cognition.

Disagreements were resolved by matching the claim to the relevant source rather than by averaging unlike measures. Corpus evidence determines usage status, and survey evidence determines perceptual status. If those sources diverge, the item is classified as mixed or intermediate and both findings are reported. AI output never overrides either empirical source; disagreement with AI is analyzed as a limitation or difference in interpretative strategy.

Summary of Methodological Framework

The study is structured as a sequential, triangulated research procedure involving the following stages:

1. preliminary classification of expressions;
2. corpus analysis;
3. auxiliary AI-assisted interpretative comparison;
4. experimental validation (survey);
5. comparative analysis of results.

This sequence enables a transparent comparison of formal-semantic structure, attested usage, and speaker perception while keeping AI interpretation in an explicitly auxiliary role.

ISSN 2788-7979 (online)

RESULTS

The results are organized around two empirical evidence streams: COCA patterns of use and native-speaker survey judgments. Outputs from ChatGPT and Gemini are reported as an auxiliary interpretative comparison. This organization makes it possible to compare formal structure and contextual conventionalization with perceived contradiction without treating AI output as equivalent to linguistic behavior.

Corpus Analysis (COCA)

The corpus analysis revealed significant differences in both frequency and contextual dynamics of the selected expressions. The most frequent items were *civil war* (20,749 occurrences), *bittersweet* (2,238), and *virtual reality* (2,046), indicating a high degree of lexicalization or terminological stabilization. Less frequent expressions, such as *clearly confused* (25) and *original copy* (35), nevertheless demonstrate stability within certain professional and conversational contexts.

The analysis of usage contexts allowed the identification of three dominant tendencies:

- **Terminologization** (*civil war*, *virtual reality*): expressions function as neutral designations, with semantic conflict fully neutralized.
- **Lexicalization and grammaticalization** (*open secret*, *pretty ugly*, *seriously funny*): components lose their original oppositional meaning and undergo pragmatic shift.
- **Retention of expressiveness** (*bittersweet*, *deafening silence*, *minor miracle*): contexts activate paradoxical meaning, and expressions retain their figurative force.

AI-Assisted Interpretative Comparison

Interpretations generated by ChatGPT and Gemini confirmed the presence of formal antonymy in most cases. However, differences between the models were observed:

- ChatGPT tends to account for pragmatic context, genre specificity, and lexicalization patterns;
- Gemini more often emphasizes the literal combination of components, identifying oxymoronicity at a structural level.

For example, both models classified *civil war* and *virtual reality* as fully lexicalized or terminological expressions with neutralized contradiction. In contrast, *bittersweet* and *deafening silence* were interpreted as figurative constructions retaining rhetorical force.

The expression *clearly confused* is particularly noteworthy: both models identified it as semantically neutral, indicating that the modifier *clearly* does not reinforce contradiction but instead resolves it pragmatically.

Full interpretations are provided in Appendix A.

Native Speaker Perception (n = 13)

The survey of native speakers of American English revealed a notable discrepancy between formal structure and perceived contradiction. Only three expressions were identified as contradictory by more than 30% of respondents:

- *open secret* – 69.2%
- *deafening silence* – 46.2%
- *bittersweet* – 30.8%

All other expressions, including *civil war* (7.7%), *virtual reality* (15.4%), and *clearly confused* (0%), were largely not perceived as paradoxical.

These results indicate cognitive adaptation to constructions that may have originally conveyed semantic conflict but are now processed as neutral expressions due to conventionalization.

Qualitative responses further showed that respondents distinguish between **logical contradiction** and **stylistic perception**: some participants acknowledged a contradiction on a logical level but did not experience it as stylistically salient.

Triangulated Comparative Analysis

To compare the two empirical evidence streams and place the auxiliary AI interpretations alongside them, a comparative table was constructed, including:

- corpus frequency (COCA);

ISSN 2788-7979 (online)

– AI-assisted interpretations (ChatGPT and Gemini; auxiliary comparison);
– percentage of respondents perceiving contradiction;
– stylistic perception (e.g., irony, expressiveness, neutrality);
– summarized interpretations provided by respondents.

The comparison was interpreted according to the pre-specified evidence roles: corpus contexts determined claims about conventionalization, survey responses determined claims about perceived contradiction, and AI outputs were used only to compare explanatory strategies. Where corpus and survey evidence diverged, the construction was retained as a mixed or intermediate case rather than forced into a single consensus category.

Table 1 – Comparative Overview of COCA Evidence, AI-Assisted Interpretation, and Native-Speaker Judgments

Expression	COCA Frequency	AI Interpretation	Perceived Contradiction (%)	Stylistic Perception	Respondent Interpretation
bittersweet	2238	figurative, contradiction preserved	30.8	emotional, poetic	mixture of joy and sadness
deafening silence	128	figurative, contradiction preserved	46.2	paradoxical, intense	“loud silence”
open secret	442	partially neutralized	69.2	ironic	widely known “secret”
civil war	20749	terminologized	7.7	neutral	internal conflict
virtual reality	2046	terminologized	15.4	technical	simulated/digital reality
original copy	35	partially neutralized	15.4	formal	original document
pretty ugly	97	weakened contradiction	23.1	colloquial, ironic	fairly ugly
seriously funny	151	weakened contradiction	23.1	colloquial	very funny
clearly confused	25	neutralized	0	neutral	obviously confused
minor miracle	42	figurative	38.5	expressive	small miracle

DISCUSSION

The results obtained in this study allow for a refinement of the understanding of oxymoron as a linguistic phenomenon in contemporary language use. Contrary to the traditional view, which treats oxymoron as a static stylistic device based on logical contradiction, the findings demonstrate that the presence of formal antonymy within an expression does not necessarily generate a perception of paradox, either in usage or in cognitive interpretation.

A key finding of the study is the consistent discrepancy between componential semantics and cognitively and pragmatically driven interpretation. Expressions such as *civil war* and *virtual reality*, despite their underlying antonymic structure, function as terminologized units with high frequency and genre stability. They are perceived by native speakers as unified lexical items that do not evoke rhetorical tension. This is supported both by corpus data and by survey results.

ISSN 2788-7979 (online)

The evidence did not converge for every item. Open secret is conventionalized in corpus usage, yet 69.2% of respondents perceived a contradiction, the highest rate in the survey. Following the disagreement protocol, it is therefore classified as a conventionalized but perceptually salient expression rather than as fully neutralized. This counterexample qualifies H2 by showing that conventionalization can weaken, but does not invariably erase, oxymoronic awareness.

These findings are consistent with recent empirical research on oxymoronicity. Bolognesi et al. (2024) demonstrated that native speakers evaluate oxymoronic expressions not solely on the basis of semantic opposition, but also according to factors such as familiarity, conventionality, acceptability, and interpretability. Similarly, the present study shows that highly conventionalized expressions, despite their formally antonymic structure, are frequently interpreted as semantically coherent lexical units rather than as stylistically marked oxymorons [14].

At the same time, expressions such as *bittersweet*, *deafening silence*, and *minor miracle* demonstrate a stable preservation of figurative expressiveness. Respondents consistently identify these expressions as emotionally or stylistically marked, and both AI models classify them as retaining an active paradoxical effect. This suggests that oxymoronicity persists in contexts where expressions remain pragmatically salient and are associated with expressive or evaluative discourse.

Particular attention should be given to the semantic shift observed in constructions such as *pretty ugly*, *seriously funny*, and *clearly confused*. In these cases, one of the components – typically a modifier – loses its original semantic value and functions instead as an intensifier or pragmatic marker. This process of grammaticalization leads to the weakening or elimination of the initial contradiction, resulting in idiomatic expressions with reduced stylistic markedness.

The interpretations provided by ChatGPT and Gemini further highlight differences in processing strategies. While Gemini tends to identify oxymoronicity based on formal semantic opposition, ChatGPT incorporates pragmatic context and usage patterns into its analysis. This distinction reflects a broader contrast between formal semantic processing and cognitively oriented, discourse-based interpretation.

Native speaker perception, in turn, appears to be guided primarily by pragmatic function rather than formal structure. Expressions that are frequent and contextually stabilized are not perceived as oxymoronic, even when they retain an underlying semantic contradiction. This indicates that oxymoronicity is not an inherent property of the expression itself, but rather an emergent effect dependent on usage, context, and cognitive processing.

The comparison of corpus evidence and native-speaker judgments, supplemented by AI-assisted interpretation, supports a provisional model of gradable oxymoronicity. Unlike the traditional binary approach, which classifies expressions as either oxymoronic or non-oxymoronic, the present pilot data indicate a continuum along which expressions exhibit varying degrees of semantic conflict.

Within this model, three general levels can be distinguished:

1. Fully active oxymorons, which preserve paradoxical semantics and are perceived as figurative (*bittersweet*, *deafening silence*);

2. Partially weakened oxymorons, where semantic shift or pragmatic neutralization reduces the contradiction (*pretty ugly*, *seriously funny*, *minor miracle*);

3. Neutralized or lexicalized expressions, functioning as conventional or terminological units (*civil war*, *virtual reality*, *clearly confused*).

Thus, oxymoron should be understood as a dynamic linguistic phenomenon, sensitive to frequency, pragmatic function, and discourse context, and capable of evolving from an expressive rhetorical construction into a neutral lexical unit.

CONCLUSION

The aim of the present study was to determine the extent to which semantic conflict is preserved or weakened in English expressions with formal antonymic structure and to identify the factors influencing their interpretation in contemporary usage. To achieve this aim, corpus evidence was

ISSN 2788-7979 (online)

compared with native-speaker judgments, while AI-generated interpretations were used as an auxiliary analytical benchmark.

The descriptive results support H1 and provide partial support for H2. Perceived contradiction varied substantially across expressions, demonstrating that formal antonymy does not necessarily produce a shared perception of paradox. Terminological and strongly lexicalized items generally received low contradiction rates, although open secret shows that conventionalization can coexist with persistent awareness of contradiction. Oxymoronicity is therefore best treated, provisionally, as a gradable and dynamic characteristic shaped by usage, lexicalization, pragmatic function, and genre-specific stabilization.

In some cases, complete terminologization is observed, as in *civil war* and *virtual reality*, where expressions function as neutral lexical units. In other cases, semantic shift and grammaticalization affect one of the components, as seen in *pretty ugly*, *seriously funny*, and *clearly confused*, leading to the attenuation or elimination of the original contradiction. Only a limited number of expressions, such as *bittersweet* and *deafening silence*, retain their expressive and rhetorical force and are perceived as prototypical oxymorons.

The AI-assisted comparison shows that language-model outputs are sensitive to formal antonymic structure but vary in their treatment of contextual and pragmatic factors. These outputs remain diagnostic rather than evidential: claims about usage derive from COCA, and claims about perception derive from the survey.

The scientific novelty of the study lies in triangulating corpus evidence and native-speaker judgments within a cognitive-pragmatic framework while using AI-assisted interpretation as a controlled auxiliary comparison. The resulting provisional model of gradable oxymoronicity reflects varying degrees of semantic conflict in fixed expressions and conceptualizes oxymoron as a dynamic continuum rather than a discrete category.

The proposed approach can be extended to the analysis of other languages and discourse types, including cross-linguistic and digital linguistic studies. Future research may focus on:

– expanding the corpus of analyzed oxymoronic expressions;
– incorporating additional national and specialized corpora;
– integrating sociolinguistic and cross-cultural parameters;
– developing automated classification models based on corpus data and artificial intelligence methods.

APPENDIX A

Examples of AI-Generated Interpretations of Oxymoronic Constructions:

The following examples illustrate interpretations generated by ChatGPT and Gemini using a standardized prompt format. The models were asked to explain the meaning of each expression, identify the presence of semantic contradiction, determine whether the expression functions as a figurative device or a conventionalized expression, and provide a brief explanation.

Expression: bittersweet

ChatGPT:

The expression bittersweet refers to an experience combining both positive and negative emotions, such as happiness mixed with sadness. The components bitter and sweet create an oxymoronic structure due to their semantic opposition. However, in contemporary English the expression functions primarily as a conventionalized lexicalized unit expressing emotional ambivalence.

Gemini:

Bittersweet describes experiences that are simultaneously pleasant and painful. Although structurally oxymoronic, the expression has become highly conventionalized in modern English and is commonly interpreted as a unified emotional concept rather than as a stylistically marked contradiction.

Expression: deafening silence

ISSN 2788-7979 (online)

ChatGPT:

Deafening silence refers to a silence that feels intense, overwhelming, or emotionally significant. The expression contains a clear semantic contradiction because deafening normally describes extremely loud sound, whereas silence denotes the absence of sound. The phrase functions primarily as a figurative stylistic device.

Gemini:

The expression describes a silence so noticeable that it feels overwhelming. The contradiction between deafening and silence creates a classic oxymoron. Despite frequent usage, the expression still retains expressive rhetorical force.

Expression: civil war

ChatGPT:

Civil war denotes an armed conflict within a single country. Although the phrase may appear oxymoronic because civil is associated with civic order and war with violence, the contradiction is no longer perceived in contemporary English. The expression functions as a fully lexicalized terminological unit.

Gemini:

The phrase civil war is primarily used as a conventionalized political and historical term. While the expression may appear contradictory when civil is interpreted as “polite” or “peaceful,” in actual usage it refers to conflict between citizens and is not generally perceived as oxymoronic.

Expression: virtual reality

ChatGPT:

Virtual reality refers to an immersive computer-generated environment. The combination formally suggests a contradiction between virtual and reality, but in modern usage the phrase functions as a fully conventionalized technical term with neutralized semantic conflict.

Gemini:

Although virtual reality combines apparently opposing concepts, the expression has become a standard technological term. Speakers typically interpret it literally as a digital simulated environment rather than as a rhetorical oxymoron.

Expression: clearly confused

ChatGPT:

The phrase clearly confused means that someone’s confusion is obvious to an observer. Although the expression may initially appear contradictory, clearly modifies the observer’s perception rather than the state of confusion itself. Therefore, the phrase is not interpreted as a true oxymoron.

Gemini:

The expression combines clearly and confused, which may appear contradictory at the surface level. However, in actual usage, the phrase functions as a conventional descriptive expression in which clearly acts as an intensifier indicating evident confusion.

Due to space limitations, Appendix A presents only representative examples of AI-generated interpretations. The complete dataset included all analyzed expressions.

INFORMATION ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Artificial intelligence tools (ChatGPT and Gemini) were used as auxiliary instruments during the analytical and language-editing stages of the study. All analytical interpretations, conclusions, and final revisions were independently verified by the authors.

REFERENCES

1 Leech G. N. A linguistic guide to English poetry (London, Longman, 1969).
2 Baldick C. The Oxford dictionary of literary terms, 3rd ed. (Oxford, Oxford University Press, 2008).

3 Arutyunova N. D. Logika i poetika oksyumorona [The logic and poetics of oxymoron] (Moscow, Nauka, 1990). [in Russian]
4 Fauconnier G., Turner M. The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities (New York, Basic Books, 2002).
5 Giora R. On our mind: Salience, context, and figurative language (Oxford, Oxford University Press, 2003).
6 Zufferey S. Lexical pragmatics and theory of mind: The acquisition of connectives (Amsterdam, John Benjamins, 2010).
7 Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by (Chicago, University of Chicago Press, 1980).
8 Moon R. Fixed expressions and idioms in English: A corpus-based approach (Oxford, Clarendon Press, 1998).
9 Davies M. The corpus of contemporary American English (COCA). Available at: https://www.english-corpora.org/coca/ (accessed 12.05.2026).
10 Dobrovol'skij D. Phraseology and Figurative Language: Some Basic Concepts and Future Prospects // Yearbook of Phraseology. – 2025. – Vol. 16(1). – P. 5–50. DOI: 10.1515/phras-2025-0003.
11 Ichien N., Stamenković D. and Holyoak K. J. (2024), Large Language Model Displays Emergent Ability to Interpret Novel Literary Metaphors, Metaphor and Symbol, 39(4), pp. 296–309.
12 Sanchez-Bayona E. and Agerri R. (2025), Metaphor and Large Language Models: When Surface Features Matter More than Deep Understanding, Findings of the Association for Computational Linguistics: ACL 2025, pp. 17462–17477.
13 Chakrabarty T., Ghosh D., Poliak A., Muresan S. Figurative Language in Recognizing Textual Entailment // Findings of ACL-IJCNLP 2021. – 2021. – P. 3354–3361. DOI: 10.18653/v1/2021.findings-acl.297.
14 Bolognesi M.M., Combei C.R., La Pietra M., Masini F. What Makes an Awfully Good Oxymoron? Language and Cognition. 2024. Vol. 16, No. 1. P. 242–262. https://doi.org/10.1017/langcog.2023.68
15 La Pietra M., Masini F. Oxymorons: A Preliminary Corpus Investigation // Proceedings of the Second Workshop on Figurative Language Processing. – Association for Computational Linguistics, 2020. – P. 176–185. https://doi.org/10.18653/v1/2020.figlang-1.24.

Received: 29.06.2026

Ағылшын тіліндегі оксюморондық конструкциялардың қолданысы: корпустық деректер, тіл иелерінің бағалаулары және жасанды интеллект көмегімен жасалған интерпретация (пилоттық зерттеу)

А.Ж. Сейсебаев[1], Э.Д. Сулейменова[1], А.М. Гросс[2]
[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы 050040, Қазақстан
[2]Халықаралық білім беру жөніндегі американдық кеңестер, Вашингтон қ., Колумбия округі 20036, АҚШ

Бұл мақалада қазіргі ағылшын тіліндегі оксюморондық конструкциялардың интерпретациясы қарастырылады, әсіресе олардың жиі қолданылуы семантикалық қарама-қайшылықты қабылдаудың әлсіреуіне әсер ететін жағдайларға назар аударылады. Зерттеу формалды антонимиялық құрылымы бар тұрақты сөз тіркестеріне бағытталған және олардың парадокстық мағынасының нақты тілдік қолданыста сақталу немесе бейтараптану дәрежесін анықтауды мақсат етеді.

Талдау екі эмпирикалық дерек көзіне сүйенеді: қолданыс жиілігі мен контекстік тұрақтануды көрсететін Corpus of Contemporary American English (COCA) корпусының деректері және қарама-қайшылық пен стильдік айқындықты қабылдауды көрсететін ағылшын тілі иелерінің сауалнама жауаптары. ChatGPT пен Gemini интерпретациялары дербес лингвистикалық дәлел ретінде емес, көмекші талдау құралы ретінде пайдаланылады.

ISSN 2788-7979 (online)

Мұндай триангуляциялық дизайн нақты қолданысты, тіл иелерінің бағалауларын және модельдердің метатілдік түсіндірмелерін салыстыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері формалды антонимияның өздігінен семантикалық қарама-қайшылықтың қабылдануын қамтамасыз етпейтінін көрсетеді. Терминологиялық қызмет атқаратын жоғары жиілікті тіркестер (мысалы, civil war, virtual reality) оксюморондық әсерін жоғалтуға бейім болса, экспрессивті құрылымдар (bittersweet, deafening silence) өздерінің бейнелілік қасиетін сақтайды. Сонымен қатар, жасанды интеллект арқылы жасалған интерпретациялар формалды құрылымға сезімтал болғанымен, прагматикалық реңктерді толық жеткізе алмайды.

Зерттеу оксюмороны тұрақты стилистикалық категория ретінде емес, динамикалық әрі градуалды құбылыс ретінде түсіндіруге үлес қосады. Мақалада риторикалық экспрессивтіліктен лексикаланған қолданысқа өту үдерісін сипаттайтын градуалды оксюморондық модель ұсынылады. Ұсынылған тәсілді басқа тілдер мен дискурс түрлеріндегі ұқсас конструкцияларды талдауда да қолдануға болады.

Кілт сөздер: оксюморон, семантикалық қарама-қайшылық, лексикалану, корпустық талдау, жасанды интеллект, тілдік модельдер, когнитивтік интерпретация, COCA, сауалнама, ағылшын тілі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Лич Г. Н. Ағылшын поэзиясының лингвистикалық талдауы. – Лондон: Longman, 1969.
2 Baldick C. The Oxford dictionary of literary terms. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
3 Арутюнова Н.Д. Оксюморонның логикасы мен поэтикасы. – Мәскеу: Наука, 1990.
4 Fauconnier G., Turner M. The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities. – New York: Basic Books, 2002.
5 Giora R. On our mind: Salience, context, and figurative language. – Oxford: Oxford University Press, 2003.
6 Zufferey S. Lexical pragmatics and theory of mind: The acquisition of connectives. – Amsterdam: John Benjamins, 2010.
7 Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
8 Moon R. Fixed expressions and idioms in English: A corpus-based approach. – Oxford: Clarendon Press, 1998.
9 Davies M. The corpus of contemporary American English (COCA) [Электрондық ресурс]. – URL: https://www.english-corpora.org/coca/ (қаралған күні: 12.05.2026).
10 Dobrovol'skij D. Phraseology and Figurative Language: Some Basic Concepts and Future Prospects // Yearbook of Phraseology. – 2025. – Vol. 16(1). – P. 5–50. DOI: 10.1515/phras-2025-0003.
11 Ichien N., Stamenković D., Holyoak K. J. Large Language Model Displays Emergent Ability to Interpret Novel Literary Metaphors // Metaphor and Symbol. – 2024. – Vol. 39(4). – P. 296–309.
12 Sanchez-Bayona E., Agerri R. Metaphor and Large Language Models: When Surface Features Matter More than Deep Understanding // Findings of the Association for Computational Linguistics: ACL 2025. – 2025. – P. 17462–17477.
13 Chakrabarty T., Ghosh D., Poliak A., Muresan S. Figurative Language in Recognizing Textual Entailment // Findings of ACL-IJCNLP 2021. – 2021. – P. 3354–3361. DOI: 10.18653/v1/2021.findings-acl.297.
14 Bolognesi M.M., Combei C.R., La Pietra M., Masini F. What Makes an Awfully Good Oxymoron? // Language and Cognition. – 2024. – Vol. 16(1). – P. 242–262. DOI: 10.1017/langcog.2023.68.
15 La Pietra M., Masini F. Oxymorons: A Preliminary Corpus Investigation // Proceedings of the Second Workshop on Figurative Language Processing. – Association for Computational Linguistics, 2020. – P. 176–185. DOI: 10.18653/v1/2020.figlang-1.24.

ISSN 2788-7979 (online)
Материал 29.06.2026 баспаға түсті

Английские оксюморонные конструкции в употреблении: корпусные данные и оценки носителей языка с ИИ-ассистированной интерпретацией (пилотное исследование)

А.Ж. Сейсебаев[1], Э.Д. Сулейменова[1], А.М. Гросс[2]
[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы 050040, Казахстан
[2]Американские советы по международному образованию , Вашингтон, округ Колумбия 20036, США

В данной статье рассматривается интерпретация оксюморонных конструкций в современном английском языке, особенно в тех случаях, когда высокая частотность употребления способствует ослаблению восприятия семантического противоречия. Исследование сосредоточено на устойчивых словосочетаниях с формально антонимической структурой и направлено на выявление степени сохранения либо нейтрализации их парадоксального значения в реальном языковом употреблении.

Анализ опирается на два эмпирических источника: данные Corpus of Contemporary American English (COCA), отражающие частотность и контекстуальную стабилизацию выражений, и результаты опроса носителей английского языка, отражающие восприятие противоречия и стилистической маркированности. Интерпретации ChatGPT и Gemini используются как вспомогательный аналитический инструмент, а не как самостоятельное лингвистическое доказательство. Такой триангуляционный дизайн позволяет сопоставить реальное употребление, оценки носителей языка и метаязыковые объяснения моделей.

Результаты исследования показывают, что формальная антонимия сама по себе не гарантирует восприятия противоречия. Высокочастотные выражения, выполняющие терминологическую функцию (например, civil war, virtual reality), склонны утрачивать оксюморонный эффект, тогда как более экспрессивные конструкции (bittersweet, deafening silence) сохраняют образную выразительность. Одновременно интерпретации, сгенерированные искусственным интеллектом, демонстрируют чувствительность к формальной структуре, однако менее эффективно отражают прагматические нюансы.

Исследование способствует пониманию оксюморона как динамического и градуального явления, а не фиксированной стилистической категории. В работе предлагается модель градуальной оксюморонности, отражающая переход от риторической экспрессивности к лексикализованному употреблению. Предлагаемый подход может быть применён и к анализу аналогичных конструкций в других языках и типах дискурса.

Ключевые слова: оксюморон, семантическое противоречие, лексикализация, корпусный анализ, искусственный интеллект, языковые модели, когнитивная интерпретация, COCA, опрос, английский язык.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Лич Г. Н. Лингвистический анализ английской поэзии. – Лондон: Longman, 1969.
2 Baldick C. The Oxford dictionary of literary terms. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
3 Арутюнова Н.Д. Логика и поэтика оксюморона. – М.: Наука, 1990.
4 Fauconnier G., Turner M. The way we think: Conceptual blending and the mind’s hidden complexities. – New York: Basic Books, 2002.
5 Giora R. On our mind: Salience, context, and figurative language. – Oxford: Oxford University Press, 2003.
6 Zufferey S. Lexical pragmatics and theory of mind: The acquisition of connectives. – Amsterdam: John Benjamins, 2010.
7 Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.

ISSN 2788-7979 (online)
8 Moon R. Fixed expressions and idioms in English: A corpus-based approach. – Oxford: Clarendon Press, 1998.
9 Davies M. The corpus of contemporary American English (COCA) [Электронный ресурс]. – URL: https://www.english-corpora.org/coca/ (дата обращения: 12.05.2026).
10 Dobrovol'skij D. Phraseology and Figurative Language: Some Basic Concepts and Future Prospects // Yearbook of Phraseology. – 2025. – Vol. 16(1). – P. 5–50. DOI: 10.1515/phras-2025-0003.
11 Ichien N., Stamenković D., Holyoak K. J. Large Language Model Displays Emergent Ability to Interpret Novel Literary Metaphors // Metaphor and Symbol. – 2024. – Vol. 39(4). – P. 296–309.
12 Sanchez-Bayona E., Agerri R. Metaphor and Large Language Models: When Surface Features Matter More than Deep Understanding // Findings of the Association for Computational Linguistics: ACL 2025. – 2025. – P. 17462–17477.
13 Chakrabarty T., Ghosh D., Poliak A., Muresan S. Figurative Language in Recognizing Textual Entailment // Findings of ACL-IJCNLP 2021. – 2021. – P. 3354–3361. DOI: 10.18653/v1/2021.findings-acl.297.
14 Bolognesi M.M., Combei C.R., La Pietra M., Masini F. What Makes an Awfully Good Oxymoron? // Language and Cognition. – 2024. – Vol. 16(1). – P. 242–262. DOI: 10.1017/langcog.2023.68.
15 La Pietra M., Masini F. Oxymorons: A Preliminary Corpus Investigation // Proceedings of the Second Workshop on Figurative Language Processing. – Association for Computational Linguistics, 2020. – P. 176–185. DOI: 10.18653/v1/2020.figlang-1.24.

Материал поступил в редакцию журнала 29.06.2026

ҒТАМР 16.21.39 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp199-213

А.А. Солтанбекова[1], Т.Б. Рамазанов[1]*, С.К. Жукенова[2]
[1]Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, 050010, Қазақстан
[2]Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ҚҰРАНДЫ ЕТІСТІКТЕР: ҚҰРЫЛЫМДЫҚ МОДЕЛЬДЕРІ, МАҒЫНАЛЫҚ ТҰТАСТЫҒЫ ЖӘНЕ КЕСТЕЛІК ЖҮЙЕЛЕНУІ

Мақала қазақ тіл біліміндегі күрделі етістіктер жүйесінің құрамында ерекше орын алатын құранды етістіктердің құрылымдық, семантикалық және функционалдық ерекшеліктерін жүйелеуге арналған. Қазақ грамматикасында күрделі етістіктер жан-жақты зерттелгенімен, құранды етістіктердің сөзжасамдық табиғатын, олардың еркін етістікті тіркестерден, идиомаланған және аналитикалық құрылымдардан айырмашылығын кестелік негізде біріздендіріп көрсету қажеттілігі сақталып отыр.

Зерттеудің мақсаты – құранды етістіктерге қатысты ғылыми көзқарастарды жинақтап, олардың құрылымдық модельдерін, мағыналық тұтастығын және сөзжасамдық қызметін жүйелі түрде сипаттау. Негізгі бағыт – есім сөз + көмекші етістік үлгісі арқылы жасалатын құранды етістіктердің жаңа қимыл атауын қалыптастыру қабілетін айқындау, сондай-ақ оларды аналитикалық және идиомаланған етістіктермен салыстырмалы түрде талдау.

Жұмыстың ғылыми маңызы – құранды етістіктерді күрделі етістік жүйесіндегі дербес сөзжасамдық модель ретінде нақтылауында. Практикалық маңызы – құранды етістіктердің құрылымдық және семантикалық ерекшеліктерін кестелік форматта ұсыну арқылы оларды оқыту мен лексикографиялық сипаттауда қолдануға мүмкіндік беруінде.

Зерттеу барысында салыстырмалы-талдау, құрылымдық сипаттау және кестелік модельдеу әдістері қолданылды. Құранды етістіктердің мағыналық тұтастығы,

ISSN 2788-7979 (online)

синтаксистік қызметі және компоненттерінің өзара байланысы нақты тілдік деректер негізінде сараланды. Сонымен қатар құранды етістіктердің еркін сөз тіркестері мен аналитикалық құрылымдардан айырмашылық белгілері арнайы кестелер арқылы жүйеленді.

Нәтижесінде құранды етістіктердің жаңа лексикалық қимыл мағына жасайтындығы, олардың компоненттері бір сұраққа жауап беретін тұтас бірлік құрайтындығы және грамматикалық емес, сөзжасамдық қызмет атқаратындығы анықталды. Аналитикалық етістіктер қимылдың өту сипатын білдіретін грамматикалық тәсіл ретінде сипатталса, құранды етістіктер есім сөзді әрекеттік мағынаға көшіру арқылы дербес қимыл атауын қалыптастыратын бірлік ретінде айқындалды.

Зерттеудің құндылығы – құранды етістіктердің құрылымдық, мағыналық және грамматикалық белгілерін салыстырмалы кестелер арқылы жүйелеп, олардың тіл жүйесіндегі орнын нақты көрсетуінде. Бұл жұмыс құранды етістіктердің теориялық сипаттамасын толықтырып, оларды сөзжасамдық тұрғыдан дербес модель ретінде тануға негіз қалайды.

Практикалық тұрғыдан зерттеу нәтижелері құранды етістіктер сөздігін құрастыруда, морфология курстарында, оқу-әдістемелік құралдар дайындауда және электронды лексикографиялық базалар әзірлеуде тиімді пайдаланылуы мүмкін.

Кілт сөздер: құранды етістік, күрделі етістік, аналитикалық етістік, идиомаланған етістік, еркін етістікті тіркес, сөзжасам, құрылымдық модель, семантикалық тұтастық, көмекші етістік, кестелік жүйелеу.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Күрделі етістіктер қазақ грамматикасында, соның ішінде тілдің сөзжасам жүйесіне тән, белгілі бір өнімді үлгілер арқылы жасалып, қимыл-әрекеттің күрделі мазмұнын білдіретін лексика-грамматикалық бірліктер ретінде танылады. Алайда күрделі етістіктер жүйесінде құрылымдық және сөзжасамдық тұрғыдан ерекше орын алатын түрі – құранды етістіктер. Құранды етістіктер есім сөз бен көмекші етістіктің тіркесуі арқылы жасалып, жаңа лексикалық қимыл мағынасын қалыптастырады. Олардың лексика-грамматикалық сипатқа ие болуы, бір жағынан, етістік құрамында тіркесімділіктің болуы және компоненттердің мағыналық тұтастығы арқылы түсіндірілсе, екінші жағынан, есім сөздің етістікпен тіркесуі нәтижесінде жаңа атаулық-қимылдық мағына тудыру қасиетіне байланысты сөзжасам жүйесіне енуімен айқындалады. Құранды етістіктер аналитикалық құрылымдардан айырмашылығы – грамматикалық реңк үстемей, дербес жаңа қимыл атауын жасауымен ерекшеленеді.

КІРІСПЕ

Жалпы күрделі етістіктердің жасалу жолы мен мағыналық құрылымы күрделі сөздер теориясының негізгі қағидаларымен тығыз байланысты. Осы себепті олар тілде дербес жаңа мағыналы бірлік ретінде қалыптасып, сөзжасам нысаны болып саналады. Күрделі етістіктер өзіне ғана тән құрылымдық белгілерімен, нақты қалыптасу үлгілерімен және семантикалық ерекшеліктерімен сипатталады. Қазіргі қазақ тілінде күрделі етістіктер құранды күрделі етістіктер, идиомаланған күрделі етістіктер және аналитикалық формалы етістіктер болып жіктеледі. Бұл жіктеу мектеп бағдарламасында да, жоғары оқу орындарындағы оқу үдерісінде де орныққан жүйе ретінде оқытылып келеді. Күрделі етістіктің табиғаты, жасалу жолдары мен мағыналық ерекшеліктері қазақ тіл білімінде бірқатар ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты қарастырылған. Атап айтқанда, А.Ысқақов [1], Ы.Маманов [2], Н.Оралбаева [3], Ж.Шәкенов [4] Б.Қасым [5], М.Жолшаева [6], және т.б. зерттеушілердің еңбектерінде күрделі етістік мәселесі әр қырынан талданған. Бұл жұмыста аталған ғалымдардың күрделі етістікке қатысты көзқарастары кесте түрінде жүйеленіп, олардың ортақ тұстары мен пікір алшақтықтары салыстырмалы түрде көрсетіледі. Ғалымдардың пайымдауларын кестелік форматта ұсыну

ISSN 2788-7979 (online)

теориялық тұжырымдардың нақтылығын арттырып, қабылдауды жеңілдетеді. Қазіргі морфологиялық зерттеулерде күрделі етістік мәселесіне арналған еңбектер болғанымен, бұл бағыттағы ғылыми көзқарастарды тұтастай жинақтап, өзара салыстыру ісі жеткілікті деңгейде жүзеге асырылмай келеді. Көп жағдайда әр автордың тұжырымы жеке зерттеу шеңберінде қарастырылып, олардың сабақтастығы мен айырмашылықтары арнайы талдау нысанына айналмай отыр. Соның нәтижесінде күрделі етістік теориясының қалыптасу жолы мен ішкі жүйелілігі толық ашылмаған. Бұл тұрғыда академиялық грамматиканың тілдік құбылыстарды өзара байланыста қарастыратын тұтас жүйе екендігі жөніндегі тұжырымдар да маңызды. Бұл зерттеулерде морфологиялық бірліктер синтаксистік деңгейдегі парадигмалар арқылы түсіндіріледі [7]. Мұндай жүйелі көзқарас күрделі етістіктің табиғатын айқындауда ерекше маңызды, себебі күрделі құрамды етістіктіктерді морфологиялық және синтаксистік деңгейлер бірлігінде зерттеу грамматиканың функционалды-семантикалық табиғатын таныта түседі. Өзге шетел тіл білімінде күрделі етістіктер аналитикалық формалармен бірге қарастырылады. Зерттеушілер мұндай құрылымдардың жасалуын және мағыналық ерекшеліктерін құрамды баяндауыштар мен аналитикалық формалар арқылы түсіндіреді. Мысалы, *начать писать, продолжать говорить, перестать работать* тіркестерінде қимылдың басталуы, жалғасуы және тоқтауы беріледі. Күрделі етістік құрылымдарының грамматикалық ерекшеліктерін зерттеуде В.Виноградовтың еңбектері маңызды орын алады [8, 321]. Ал аспектуалдылық категориясын функционалды грамматика тұрғысынан зерттеген А.Бондарко қимылдың өту сипатын білдіретін күрделі құрылымдардың жүйесін ұсынды. Өзге шетел тіл білімінде күрделі етістік дербес сөзжасамдық бірлік ретінде емес, көбіне аналитикалық немесе құрамды етістік құрылым ретінде сипатталады [9, 30].

Шетелдік еңбектерде күрделі етістікке қатысты құбылыстар когнитивті, функционалды және корпус лингвистикасы тұрғысынан да зерттеліп келеді. Й.Фляйшхауэр мен С.Хартманн неміс тіліндегі kommen «come» етістігі негізінде light verb constructions құрылымдарының жасалу ерекшеліктерін қарастырған [10, 135]. А.Помпеи, Л. Мереу және В.Пиунно light verb constructions («көмекші етістікті құрылымдар») ұғымын күрделі етістіктермен байланыстыра отырып, олардың құрылымы мен түрлеріне тоқталған [11]. Р.Лай тибет тіліндегі осы тәрізді көпсөзді бірліктерді формалық және мағыналық белгілеріне қарай жіктеуге назар аударады [12, 302]. Ал В.Фендель Parseme grc корпусының материалдары негізінде етістікті көпсөзді бірліктердің синтаксистік ерекшеліктерін талдаған [13, 85]. Шетелдік зерттеулерде бұл құбылыс complex predicates («күрделі предикаттар»), light verb constructions («көмекші етістікті құрылымдар»), multi-word verbs («көпсөзді етістіктер») сияқты атаулармен беріледі. Аталған терминдер мағыналық жағынан тұтасып қолданылатын предикаттық құрылымдарға қатысты жұмсалады. Й.Фляйшхауэр неміс тіліндегі stehen unter-LVCs конструкцияларын No Synonymy («синоним болмау қағидаты») қағидаты негізінде талдап, олардың семантикалық ерекшеліктерін көрсетеді [14, 243]. Бұл зерттеулерде компоненттердің өзара байланысы күшейген сайын тіркестің тұтас мағынаға ие болатынына назар аударылады. Осы тұрғыдан күрделі етістікті тек аналитикалық форма ретінде емес, жаңа қимыл мағынасын қалыптастыратын құрылым ретінде қарастыруға негіз бар. Осы әркелкі ғылыми ұстанымдар күрделі етістік оның ішінде құранды етістік, көмекші етістіктер мәселесін салыстыра талдаудың қажеттігін көрсетеді. Сондықтан құранды етістікке берілген анықтамалар мен басқа күрделі етістіктермен ұқсас, айырмашылығын бір жүйеге түсіріп, кестелік форматта көрсету – теориялық тұрғыдан маңызды қадам болмақ.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеудің негізгі мақсаты – қазақ тіліндегі құранды етістіктерге қатысты әртүрлі ғылыми көзқарастарды жүйелеп, олардың құрылымдық және мағыналық ерекшеліктерін айқындау арқылы бұл тілдік бірліктің теориялық негізін кесте түрінде көрсету. Сонымен қатар құранды етістіктердің қимылды білдірудегі семантикалық реңктерін нақты тілдік деректер

ISSN 2788-7979 (online)

арқылы саралап, оларды аналитикалық және идиомаланған құрылымдардан ажырату жолдарын ұсыну көзделеді.

Осы мақсатты жүзеге асыру барысында құранды етістіктерге қатысты теориялық тұжырымдарды тек сипаттау жеткіліксіз екені анықталды. Ғылыми пайымдауларды жүйелі түрде жинақтап, оларды қолданбалы тұрғыдан игерудің тиімді жолы ретінде лексикографиялық форматқа көшіру қажеттілігі туындады. Соның нәтижесінде құранды етістіктерді негізге ала отырып, күрделі қимылды білдіретін етістіктер сөздігін құрастыру идеясы қалыптасты.

Аталған жұмыс Тіл білімі институтының Грамматика бөлімі қызметкерлерінің қатысуымен нысаналы-бағдарламалық жоба аясында жүзеге жасалып жатыр. Сөздіктің негізгі өзегін құранды етістіктер құрайды, сонымен қатар салыстырмалы талдау мақсатында құрама, идиомаланған және аналитикалық формалы етістіктер де қамтылды. Тілде жиілігі жоғары құранды етістіктер толық жинақталып, әрбір бірліктің лексикалық мағынасы ашылып, семалық сипаттамасы иллюстративті материалдар арқылы дәйектелді.

Теориялық жүйелеу мен практикалық сұранысты ұштастыруды көздеген бұл жұмыс алдағы уақытта құранды етістіктер сөздігінің электронды нұсқасын әзірлеумен жалғасын табады. Электронды сөздік құрылымында реестрлік бірлік, лемма, сөз табы, тұлғасы, сөз құрамы, сөзжасамдық тәсілі, етістік түрі, моделі, мағынасы және иллюстрациясы қамтылатын 10 метабелгіленім жүйесі негізге алынады. Мұндай лексикографиялық құрал құранды етістіктердің семантикасын жан-жақты ашып қана қоймай, олардың сөзжасамдық және функционалдық табиғатын ғылыми тұрғыдан нақтылауға мүмкіндік береді.

НӘТИЖЕЛЕР

Құранды етістік есім сөздің (соның ішінде еліктеуіш сөздің) етістікпен тіркесуі арқылы жасалып, тұтас лексикалық қимыл мағынасын білдіреді. Есім сыңар қимылдың мазмұндық негізін атайды, ал етістік сыңар осы негізді етістіктік мағынада жұмсауға қатысады. Етістік сыңардың көмекшілік дәрежесі барлық тіркесте бірдей емес, кейбір құрылымда оның бастапқы лексикалық мағынасы көмескіленіп, есім сыңармен бірге жаңа лексикалық бірлік жасайды, басқа жағдайда негізгі мағынасын сақтап, еркін етістікті тіркес құрайды. Сондықтан тіркесті жіктегенде сыртқы үлгісімен қатар нақты контекстегі мағынасы, компоненттердің семантикалық дербестігі және тұтас атау ретінде қалыптасуы ескерілуі қажет. Аналитикалық етістікте жетекші етістік негізгі лексикалық мағынасын сақтайды, ал көмекші етістік қимылдың өту сипатына қатысты грамматикалық реңк үстейді.

Қазақ тілінде «есім сөз + етістік» және «еліктеуіш сөз + етістік» үлгісіндегі құрылымдардың жіктелуі жөнінде зерттеушілер арасында айырмашылық бар. А.Ысқақов [1] пен Н.Оралбаева [3] мұндай бірліктердің біразын құранды етістік ретінде қарастырады, ғалымдардың талдауларында есім мен етістіктің тіркесуі арқылы тұтас қимыл мағынасының жасалуы маңызды. Ы.Маманов [2] кейбір осындай тұлғаларды дербес қалыптасқан етістік ретінде танып, түбір етістіктер қатарында қарастырады. Бұл жіктеулер күрделі етістік пен сөзжасамдық бірліктің шекарасын белгілеудегі ғылыми ұстанымдардың әртүрлілігіне байланысты. Мақалада тұтас лексикалық мағынасы орныққан және етістік сыңары көмекшілік қызметке ауысқан қолданыстар құранды етістікке жатқызылатындығы, ал компоненттері өз мағынасын сақтап, синтаксистік байланыста тұрған қолданыстар еркін тіркес ретінде танылатындығы сөз болады.

Құранды етістіктің мағыналық тұтастығы оның компоненттері бастапқы мағыналарынан толық айырылуы керек дегенді білдірмейді. Есім сыңар көбіне қимылдың мазмұндық негізін сақтайды, ал етістік сыңардың лексикалық дербестігі тіркеске қарай әртүрлі дәрежеде әлсіреуі мүмкін. Егер етістік сыңар есіммен тіркескенде жеке «алу», «беру», «салу» мағынасын білдірмей, тұтас қимыл атауын жасауға қатысса, оны көмекші қызметте деп тануға негіз бар. Мұндай қызметті аналитикалық етістіктегі көмекші етістікпен теңестіруге болмайды, құранды

ISSN 2788-7979 (online)

етістікте тіркес тұтас лексикалық мағына қалыптастырады, ал аналитикалық құрылымда жетекші етістіктің мағынасы сақталып, көмекші етістік грамматикалық сипат үстейді.

Құранды етістік пен еркін тіркесті ажыратуда бір ғана белгіге сүйену жеткіліксіз. Бұл мақалада негізгі өлшем ретінде тіркестің лексикалық-семантикалық тұтастығы және етістік сыңардың нақты қолданыстағы қызметі алынады. Құранды етістік тұтас бір қимыл атауын білдіреді. Есім сыңары қимылдың мазмұнын нақтыласа, етістік сыңары оған қимылдық мән үстеп, тұтас етістік тұлғасының қалыптасуына қатысады. Еркін тіркесте етістік өзінің негізгі мағынасын сақтайды, ал есім сыңар оның объектісін, нысанын немесе өзге қатынасын білдіреді. Сөйлемде бір ғана сұраққа жауап беруі және бір ғана сөйлем мүшесі болуы – тұтастықты анықтауға көмектесетін қосымша синтаксистік белгілер, оларды жеке-дара шешуші критерий ретінде қолдануға болмайды. Тіркес арасына анықтауыш енгізу мүмкіндігі де абсолютті өлшем емес, өйткені ол контекст пен тіркестің қалыптасу дәрежесіне тәуелді. Мысалы, «кітап алу», «ақша алу», «сыйақы алу» тіркестерінде алу етістігі «иелену, қолына түсіру» мағынасын сақтап, есім сыңар алынатын нысанды білдіреді, сондықтан бұлар еркін етістікті тіркес ретінде талданады. Ал «емтихан алу» тіркесі бұл мақалада білім алушының білімін тексеру әрекетін атайтын тұтас кәсіби-лексикалық бірлік ретінде құранды етістікке жатқызылады. Мұндай жіктеу барлық зерттеушіге ортақ емес, ол А.Ысқақов [1] пен Н.Оралбаеваның [3] құранды етістікке қатысты сипаттамаларына сүйене отырып, осы зерттеуде қабылданған ғалымдардың ұстанымы болып табылады. Демек «алу» етістігінің негізгі не көмекші қызметте жұмсалуы оның нақты тіркес ішіндегі мағынасына қарай анықталады. Мысалы, ой тастау, шешім қабылда, көмек көрсет, ниет қыл, белгі соқ, тық ет, сыңғыр ет, жарқ ет тәрізді құранды етістіктерді ойла, шеш, көмектес, ниеттен, белгілеп қою, сыңғырла, жарқылда секілді туынды етістіктермен мағыналас деуге болады. Дегенмен олардың арасындағы айырма қимылдың өту сипатына байланысты айқындалады. Құранды етістіктер көбінесе қимылдың бір сәтте, кенет немесе бір рет орындалуын білдіреді. Ал еліктеуіш арқылы жасалған күрделі етістіктерде әрекеттің қайталануы, ұзақтығы немесе жалғасымдылығы байқалады (*жарқылда, тарсылда, жарқыра* т.б.)

Құранды етістік жасауға қатысатын көмекші етістіктер саны жағынан көп емес. Олардың қатарына *ет, бол, қыл, ал, бер, сал, соқ, тарт, түс, тұт, қал, кел сияқты етістіктер кіреді. Осылардың ішінде ет, бол, қыл* етістіктері ең белсенді қолданылып, құранды етістіктердің қалыптасуында негізгі қызмет атқарады.

Есім сөз+ көмекші етістік үлгісіне құрылған құранды етістіктер қатары: *әңгіме қылу, әшкере қылу, ажуа қылу, арман қылу, әбігер қылу, әдет қылу, әзіл қылу, жәрдем қылу, жыр қылу, абай болу, аман болу, әзір болу, әуре болу, әшкере болу, әбігер болу, ғалым болу, ие болу, құмар болу, құштар болу, мәлім болу, қабыл болу, жәрдем ету, табыс ету, арман ету,* т.б.

Еліктеуіш-көмекші етістік үлгісінде жасалған құранды етістіктер:

Ет, бол, қыл етістіктері өздері жеке тұрып ешқандай дербес лексикалық мағына жасамайды. Тек бол етістігі өзі жеке тұрып, көмекші емес, толыққанды лексикалық мағына жасайды, ал құранды етістіктің құрамында тұрып, лексикалық мағынасынан ажырап қалады.

Ет көмекші етістігімен жасалатын құранды етістіктер қатары: *адам ету, әзіл ету, әбігер ету, баян ету, еңбек ету, жау ету.*

Бол көмекші етістігі арқылы жасалатын құранды етістіктер: *абай болу, ажуа болу, аман болу, алаң болу, әзір болу, әуре болу, әшкере болу, әбігер болу, жария болу*

Қыл көмекші етістігі арқылы жасалатын құранды етістіктер: *әңгіме қылу, әшкере қылу, ажуа қылу, алаң қылу, арман қылу, әбігер қылу, әдет қылу, әзіл қылу, әуре қылу, дағды қылу, жақсылық қылу, жау қылу, жәрдем қылу.*

Сонымен қатар ал, сал, *ат, бер, кел, көр, қал, қақ, қой, соқ, тарт, тұт, түс* секілді көмекші етістіктер арқылы да құранды етістік жасалады: *есіне алу, есіне түсіру, айғай салу, рұқсат алу, тыйым салу, жауап беру, мүмкіндік беру, кеңес беру, тоқтамға келу, шешімге келу, пайда көру, жақсылық көру, зиян көру, дағдарыста қалу, шарт қою, талап қою, мақсат қою, қол соғу, азап тарту, бейнет тарту, ойға түсу, күйзеліске түсу, еске түсіру.*

ISSN 2788-7979 (online)

Құранды етістік пен еркін етістікті тіркесті ажырату бір ғана белгіге емес, бірнеше өзара байланысты өлшемге сүйенуі керек. Біріншіден, семантикалық тұтастық тексеріледі: құранды етістік тұтасымен белгілі бір қимылдың атауын білдіреді, ал еркін тіркесте етістік өз лексикалық мағынасын сақтап, есім сыңар сол қимылдың объектісін, бағытын не өзге қатынасын білдіреді. Екіншіден, тіркестің лексикалануы мен қалыпты қолданысы ескеріледі: құранды етістік белгілі бір мағынада орныққан бірлік ретінде жұмсалады. Үшіншіден, компоненттерге жеке сұрақ қою және арасына сөз енгізу мүмкіндігі қосымша синтаксистік диагностикалық белгі ретінде қарастырылады, бірақ бұлар жеке-дара шешуші өлшем емес. Себебі кейбір құранды етістіктердің құрамына сөз енгізу контекстік тұрғыдан мүмкін болуы немесе компоненттердің бастапқы мағынасы ішінара сақталуы ықтимал. Төртіншіден, етістік сыңардың қызметі анықталады: егер ол есім сыңармен бірге жаңа, тұрақты қимыл атауын жасаса, құрылым құранды етістік ретінде; ал етістік өзінің дербес мағынасын сақтап, есім сыңарды синтаксистік тұрғыдан меңгерсе, еркін етістікті тіркес ретінде талданады. Мысалы, сыйақы алу, ақша алу, кітап алу тіркестерінде алу «қолына түсіру, иелену» мағынасын сақтайды, ал сыйақы, ақша, кітап сөздері оның объектісін атайды, сондықтан бұлар еркін етістікті тіркестер. Ал емтихан алу тіркесі «білім алушылардың білімін тексеру» деген қалыптасқан кәсіби әрекетті білдіргенде, осы мақалада тұтас лексикалық мағынасы негізінде құранды етістік ретінде қарастырылады. Демек бірдей тұлға контекске қарай әртүрлі синтаксистік қолданыста жұмсалуы мүмкін; жіктеу нақты контекст пен мағынаға сүйеніп жасалады.

ТАЛҚЫЛАУ

Кесте 1. Еркін етістікті тіркестер мен құранды етістіктердің салыстырмалы сипаттамасы

Еркін етістікті тіркестер	Құранды етістіктер
суға бату	*жақсы бол – жақсар*
мал бағу	*абай бол – абайла*
кітап оқу	*әуре бол – әурелен*
билет алу	*ойран бол – ойрандал*
ақша алу	емтихан алу – білімді тексеру
мұғалім болу	күй-жай, психологиялық бағалау мәнін *білдіреді. Біреудің ісіне, көрсеткен көмегіне, жағдайға* қанағаттану, көңілі толу *мағынасында жұмсалып тұр.*

Тілдегі ең белсенді *ал* көмекші етістігі бірде көмекші, бірде негізгі етістік ретінде жұмсалады. Шәкенов *ал* етістігінің тек *бет, қол, күш, құп* зат есімдермен тіркеседі» дейді де, «*ал* етістігімен тіркескен сөздерге -та, те, дей, тес, тен аффикстері арқылы пайда болған туынды сөздермен мәндес» келетіндігін айтады, яғни *ал* етістігі алдында тұрған сыңары төрт түрлі етістіктің тіркесуі арқылы күрделі әрекет тудыратындығын айтады [4]. А.Ысқақов *ал* етістігінің *кітап алды, ақша алды* тәрізді қолданыстарда негізгі етістік, ал *кек алды, қамауға алды, тізімге алды* тәрізді бірліктерде көмекші қызметте жұмсалатынын көрсетіп, соңғы үлгідегі тіркестерді құранды етістік қатарында қарастырады [1]. Н.Оралбаева да есім сөз + *ал* үлгісіндегі *емтихан алу, кек алу, жауап алу, қамауға алу* тәрізді бірліктерді құранды етістік ретінде сипаттайды [3]. Ы.Мамановтың еңбегінде мұндай бірліктердің дербес қалыптасқан етістік ретінде қарастырылуы олардың грамматикалану дәрежесіне қатысты өзге талдау ұстанымын танытады [2]. Осылайша, ғалымдар арасындағы айырмашылық тіркестің сыртқы құрылымында емес, оның лексикалық тұтастығы мен етістік сыңардың қызметін бағалауда жатыр. Демек ғалымдардың жіктеуі бірдей емес, мақалада олардың пікірлері, жеке ғылыми көзқарастары беріледі. «Кек алу», «қамауға алу», «тізімге алу» және «емтихан алу» тіркестері тұтас лексикалық мағынасы қалыптасқан, екі сөз бірігіп тұтасқан қимылды білдіргендіктен

ISSN 2788-7979 (online)

құранды етістікке жатқызамыз. «Емтихан алу» – білім алушының білімін тексеру, «кек алу» – өшін қайтару, «қамауға алу» – тұтқындау, «тізімге алу» – белгілі бір тізімге енгізу әрекеттерін білдіреді. Бұл тіркестердегі алу сыңары жеке «қолына алу/иелену» мағынасында емес, есім сыңармен біріккен тұтас әрекетті атауға қатысады. Ал «сыйақы алу», «ақша алу», «кітап алу» қолданыстарында алу етістігі негізгі мағынасын сақтайды, сондықтан олар еркін етістікті тіркес ретінде жіктеледі.

Осы мақалада жіктеу контекстік-семантикалық өлшемдерге негізделеді. Емтихан алу тіркесі «білім алушының білімін тексеру» деген кәсіби әрекетті білдіріп, тұтас лексикалық атау ретінде қолданылғанда құранды етістік деп танылады. Мысалы, «Студенттерден емтихан алды» сөйлемінде емтихан алды тұтасымен «білімін тексерді» деген әрекетті білдіреді. Бұл қолданысты еркін тіркес деп жіктеу мақаладағы негізгі ұстанымға сәйкес келмейді. Ал «сыйақы алды», «ақша алды», «кітап алды» тіркестерінде алу етістігі «иелену, қолына түсіру» деген негізгі мағынасын сақтап, есім сыңар қимылдың объектісін білдіреді; сондықтан олар еркін етістікті тіркестер ретінде талданады.

Кек алу, қамауға алу, тізімге алу тіркестері де мақалада тұтас лексикалық мағынасы орныққан құранды етістіктер ретінде қарастырылады: *кек алу – өшін қайтару; қамауға алу – қамау, тұтқындау; тізімге алу – белгілі бір тізімге енгізу.* Бұл мысалдарда *ал* етістігі бастапқы «алу, иелену» мағынасында қолданылмайды, есім сыңармен бірігіп, арнайы әрекет атауын қалыптастырады. Дегенмен «ал» етістігінің көмекші қызметі барлық тіркесте бірдей дәрежеде көрінбейді; оның мәртебесі нақты тіркестің мағынасы мен қолданысына қарай анықталады. Осы себепті бір ғана «бір сұраққа жауап беру» немесе «арасына сөз енгізу» белгісіне сүйенбей, семантикалық тұтастық, лексикалану, компоненттердің қызметі және контекст бірге есепке алынады.

Оразгүл апамыз өмірден озғанша жұмысынан қол үзген жоқ. Қай кезде болсын өзінің соңғы қызмет орны Қазақ мемлекеттік университетіндегі кафедрасынан табылатын. Соңғы күндеріне дейін студенттерден ***емтихан алды,*** *диссертация мен дипломын қорғатты...(И.Қарымсақұлы). Бұл хабарды естіген Петр патша Каспий теңізі маңындағы әскеріне Хиуаға қарсы жорыққа шығып* ***кек алуға*** *бұйрық берді (Ә.Кекілбаев). Сот шешіміне сәйкес күдікті қылмыстық іс бойынша уақытша* ***қамауға алынды*** («Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы» пәні бойынша дәрістердің қысқаша мазмұны). *Тексеру барысында қаржылық заңбұзушылықтарға жол берген бірнеше кәсіпорын бақылау тізіміне алынды* (Egemen Qazaqstan газеті). Мысалдардағы қамауға ал, тізімге ал, емтихан ал, кек ал етістіктер құранды етістіктер қатарында қарастырылады. Бірінші сөйлемде емтихан алды – баяндауыш қызметін атқарып тұр, ал көмекші етістігі алдыңғы сыңарындағы емтихан сөзімен тіркесіп, тұтас әрекеттік мағына жасап, **кәсіби-ресми қимылды** білдіреді (*білімді тексеру әрекеті*). Екінші сөйлемде кек алуға деген құранды етістігі толықтауыш қызметін атқарып, **біртұтас қимылды** (өш алу әрекетін) білдіреді, мағынасы бөлшектенбейді. Бұл жерде ал етістігі өзінің тікелей алу мағынасынан айырылып, кек сөзімен тіркесіп күрделі қимылды білдіріп тұр. Келесі сөйлемдердегі қамауға алынды мен тізімге алынды етістіктерінің алдыңғы сыңары салт қолданылып тұр. Белгілі бір нысанға бағытталған қимылды білідіреді. Сөйлемде баяндауыш пен толықтауыш қызметін атқарып тұр. Алдыңғы сыңарымен тұтасып, біртұтас қимылды, яғни заңдық-процессуалдық әрекетті білдіреді: *қамауға алу – ұстау, тұтқындау*. Мағыналық тұрғыдан бөлшектенбейді, тіркес құрамындағы сөздер жеке-жеке дербес қимыл білдірмейді, сондықтан бұл еркін сөз тіркесі емес, грамматикаланған құранды етістік саналады. Ендігі кезек етістікті сөз тіркесі қатысқан сөйлемдер арқылы *ал* етістігінің жұмсалу өрісін көрсетейік. Мысалы: «Жыл қорытындысы бойынша жоспарды артығымен орындаған қызметкерлер қосымша **сыйақы алды** (Kazpravda). Тергеу материалдарына сәйкес күдікті бөтен адамның банк картасынан заңсыз жолмен **ақша алған** (Informburo.kz). Оқушылар жаңа оқу жылы қарсаңында мектеп кітапханасынан тегін **кітап алды** (Egemen Qazaqstan). Бірінші сөйлемдегі сыйақы алды тіркесі еркін етістікті тіркес саналады, сөйлемде жеке-жеке тұрып не істеді – алды, нені алды? – сыйақы(ны) алды. Сөйлемде *алды* –баяндауыш, *сыйақы* – толықтауыш қызметінде жұмсалып тұр. Келесі сөйлемде *алған* – не істеген?, *ақша* – нені

алған? Толықтауыш пен баяндауыш қызметінде тұр. Үшінші сөйлемде дәл осы үлгідегідей, баяндауыш пен толықтауыштың қызметін білдіріп тұр. Етістікті тіркес пен құранды етістіктің айырмашылығы – екінші сыңарының көмекшілік және негізгі етістік ретінде жұмсалуында екендігін көрдік.

Келесі кезек идиомаланған күрделі етістік пен құранды етістікті ажырату жолдарын көрсету қажет. Идиомаланған болмаса етістікті тұрақты тіркестердің құрамындағы сөздер екі немесе үш, төрт компонентті болып келеді. Сыртқы тұлғасы, мағына тұтастығы жағынан күрделі етістіктер қатарына жатады. Сөйлемде бір ғана сұраққа жауап береді, бір ғана сөйлем мүшесі қызметін атқарады. Оның құрамындағы компоненттер өз тура мағынасында жұмсалмайды, астарлы тұтас бір мағынада жұмсалады. Соңғы сыңары аналитикалық етістіктер секілді грамматикалық рең үстемейді. Бұл етістіктің құрамындағы екі болмаса үш, төрт сыңары бірігіп, бір ғана тұтас лексикалық метафораланған ауыспалы мағынаға көшеді. Құранды етістік жаңа қимыл мағына жасайды (*кек алу, риза бол*), идиомаланған етістік бейнелі, тұрақты мағына білдіреді (*төбесі көкке жету*). А.Ысқақов идиомаланған тіркестерді іштей грамматикалық жағынан бөлшектенбейтін, лексика-семантикалық жағынан бір бүтін тұлға есебінде қолданылатын тұрақты тіркестер деп қарастырады. құрама идиомаланған, лексикаланған күрделі етістіктер деген термин ұсынады. Оған *опық жеді, таяқ жеді, құр қалды, бас қойды* т.б. тіркестерді көрсетеді.

Кесте 2. Құранды мен идиомаланған күрделі етістіктердің мағыналары

Құранды етістік	**Идиомаланған етістіктер**
Ыза болу - ызалану	*Өңі кіру – бет-жүзінің нұрлануы, қуану, көңіл күйінің жақсаруы*
Арман ету - армандау	*Басына тебу - қорлау, кемсіту, аяққа басу, адамдық қадірін түсіру.*
Ынтызар болу	*Желкесін қию – өте қатал жаза қолдану, аяусыз әрекет ету (көбіне күш көрсету мағынасында).*
Шығын болу - шығындалу	*Күн туу – жаңа мүмкіндік пайда болу, қолайлы жағдай қалыптасу.*
Мәлім болу - мәлімдеу	*Үстінен түсу – күтпеген жерден тап болу, кенет кездестіру.*
Әшкере ету - әшкерелеу	*Тіл біту – сөйлей бастау; ауыспалы мағынада – үнсіз нәрсенің «сөйлегендей» болуы.*

Кесте 3. Еркін етістікті тіркес, құранды етістік және идиомаланған күрделі етістіктердің салыстырмалы кестесі

Салыстыру белгілері	**Еркін етістікті тіркес**	**Құранды етістік**	**Идиомаланған күрделі етістік**
Құрылымы	Толық мағыналы кемінде екі сөзден тұрады	Есім/еліктеуіш + көмекші етістік	Кемінде екі сөз, тұлғалық құрамы тұрақты
Алдыңғы сыңардың сипаты	Зат есім, сын есім, үстеу т.б.; компоненттер өз мағынасын сақтайды: кітап алу, ақша алу, сыйақы алу	Зат есім, сын есім, еліктеуіш; есім сыңар қимылдың мазмұндық негізін білдіреді	Әртүрлі сөз табы, жеке мағынасы көмескі*: алу* – негізгі мағынасында, әр сыңары дербес
Соңғы сыңардың сипаты	Негізгі етістік, лексикалық мағынасын сақтайды: кітап алу, ақша алу	Етістік, кейбір қолданыста көмекшілік қызметі басым, кейбіреуінде лексикалық мағынасы сақталуы мүмкін	Негізгі етістік те, көмекші де болуы мүмкін (*алу, бол* – көмекші қызметте, мағына тұтас).
Мағыналық тұтастық	Компоненттер мағыналық дербестігін сақтайды; тұтастық дәрежесі төмен	Тұтас лексикалық мағына қалыптасады; компоненттердің дербестігі әр тіркесте әртүрлі	Мағынасы бөлшектенбейді
Жаңа қимыл мағынасы	Жаңа мағына жасалмайды	Жаңа лексикалық қимыл мағынасы жасалады	Тұтас ауыспалы, бейнелі мағына жасалады: *қой аузынан шөп алмас, төбесі көкке жету, жаны мұрнына келу*
Бір сұраққа жауап беруі	Әдетте жеке сұрақтарға жауап береді, контекстке	Тұтас күйінде бір қимыл атауы ретінде бір сұраққа	Тұтасымен бір сұраққа жауап береді

ISSN 2788-7979 (online)

	қарай синтаксистік қызметі анықталады	жауап беруі мүмкін (қосымша белгі)	
Арасына сөз салу мүмкіндігі	Сөз енгізу мүмкіндігі, бұл жалғыз өлшем емес	Сөз енгізу шектеулі болуы мүмкін, бұл жалғыз өлшем емес	Болмайды
Сөйлемдегі қызметі	Сыңарлары жеке сөйлем мүшесі бола алады	Тұтас бір сөйлем мүшесі қызметін атқарады	Бір ғана сөйлем мүшесі болады

Құранды мен аналитикалық етістіктің айырмашылығын анықтағанда олардың компоненттерінің сөз табы мен тіркесу тұлғасын ғана емес, мағыналық қызметін де ескеру қажет. Аналитикалық етістікте екінші компонент жетекшілік қызмет атқарады, негізгі лексикалық мағынасын сақтайды; көмекші етістік көсемше тұлғасы арқылы байланысып, қимылдың өту сипаты, аяқталуы, жалғасуы немесе бағыты сияқты грамматикалық реңктерді білдіреді. Құранды етістікте есім сыңар мен етістік сыңар бірігіп, жеке лексикалық бірлік ретінде қалыптасқан қимыл атауын жасайды. Мұнда етістік сыңардың көмекшілік қызметі аналитикалық етістіктегі грамматикалық көмекшілікпен бірдей емес, ол есім негізімен бірге лексикалық мағына құрауға қатысады.

Аналитикалық етістік – жетекші негізгі етістік пен көмекші етістіктің тіркесуі арқылы жасалатын күрделі етістік түрі. Оның басты құрылымдық ерекшелігі – құрамында кемінде екі етістіктің болуы: бірінші сыңар – негізгі (жетекші) етістік, ал екінші сыңар – көмекші етістік. Бұл екі компоненттің арасында көсемше тұлғалары, атап айтқанда -ып, -іп, -п, -а, -е, -й формалары дәнекер қызмет атқарады. Осы тұлғалар жетекші және көмекші етістіктерді байланыстырып, аналитикалық құрылымның қалыптасуына негіз болады. Мысалы, айтып берді, келе жатыр, жазып қойды, оқып шықты сияқты тіркестерде жетекші етістік негізгі лексикалық мағынаны білдірсе, көмекші етістік сол қимылға қосымша грамматикалық реңк үстейді. Бұл реңктер қимылдың аяқталу, жалғасу, кенеттен болу, басталу, нәтижелілік, бағыттылық сияқты аспектуалдық мағыналарын білдіреді. Сондықтан аналитикалық етістік жаңа лексикалық мағына тудырмайды, керісінше негізгі қимылдың грамматикалық сипатын нақтылайды.

А. Ысқақов аналитикалық етістіктерді арнайы тілдік құбылыс ретінде қарастырып, оларды сараламалы етістіктер деп сипаттайды. Ғалымның пікірінше, аналитикалық етістіктердің компоненттері арасындағы байланыс пен қатынас күрделі болып келеді және олар дәстүрлі күрделі етістіктерден белгілі бір дәрежеде ерекшеленеді. Оның көрсетуінше, аналитикалық етістік құрамында негізгі етістік, форма көрсеткіші және көмекші етістік болады. Мұндағы форма көрсеткіштері – көсемше тұлғалары, олар аналитикалық формант қызметін атқарады. Осыған байланысты тіл білімінде аналитикалық етістік, аналитикалық форма, аналитикалық формант деген ұғымдар қалыптасқан. Аналитикалық форманттар жетекші және көмекші етістіктерді байланыстырып қана қоймай, қимылдың грамматикалық сипатын айқындайтын негізгі құрал болып табылады.

Құранды етістік құрылымы жағынан аналитикалық етістіктен өзгеше. Оның бірінші сыңары есім сөзден немесе еліктеуіштен жасалады, ал екінші сыңары етістік болады. Екінші сыңар кейбір тіркестерде негізгі лексикалық мағынасын сақтауы мүмкін, сондықтан оны тек тұлғасына қарап көмекші деп тануға болмайды. Мысалы, «көмек берді», «еңбек етті», «шешім қабылдады», «әсер етті» тәрізді бірліктерде тұтас қимыл атауын білдіреді, олардың құранды етістік ретінде танылуы тіркестің лексикаланған мағынасына негізделеді. Ал «кітап алды», «ақша алды» тәрізді тіркестерде алу етістігі негізгі мағынасын сақтап, еркін тіркес жасайды.

Семантикалық қызметі жағынан аналитикалық етістік негізгі қимылдың лексикалық өзегін өзгертпей, оған грамматикалық сипат үстейді. Құранды етістік болса, есім сыңар мен етістік сыңардың бірлігі арқылы белгілі бір әрекетті атайтын тұтас лексикалық мағына қалыптастырады. Бұл тұтастық компоненттердің бастапқы мағыналары мүлде жойылады деген сөз емес, олардың дербестік дәрежесі нақты тіркеске қарай өзгеріп отырады.

Қазіргі қазақ тіл білімінде аналитикалық етістіктер күрделі етістіктер жүйесінде грамматикалық мағынаны аналитикалық тәсілмен білдіретін құрылым ретінде

ISSN 2788-7979 (online)

қарастырылады. Құранды етістіктерден негізгі айырмасы – аналитикалық құрылымда жетекші етістіктің лексикалық мағынасы сақталып, көмекші етістік оған грамматикалық реңк қосады, ал құранды етістікте есім мен етістіктің тіркесуі тұтас лексикалық қимыл атауын қалыптастырады, яғни аналитикалық және құранды етістіктердің сыртқы күрделілігі ұқсас болғанымен, мағыналық және қызметтік сипаты бөлек. Аналитикалық етістік – жетекші етістік пен көмекші етістіктің грамматикалық қатынасына негізделген құрылым; құранды етістік – есім сыңар мен етістік сыңардың бірлігі арқылы жаңа лексикалық қимыл атауын жасайтын құрылым. Етістік сыңардың көмекші не негізгі қызметі әр тіркестің нақты мағынасы мен қолданысына қарай анықталады.

Осы жылдың соңында «Күрделі құрамды етістіктер сөздігі» жарық көретін болады. Сөздікке арқау болған күрделі етістіктер қазақ тілінің ұлттық корпусынан, ғалымдардың еңбегінен, көркем шығармалардан жиналды. Күрделі етістіктердің қатарындағы құранды етістіктердің саны әзірге – 185. Ол әлі толығады. Күрделі етістіктер сөздігін жасаудағы мақсат, күрделі қимылдың мағынасын анықтау. Бір тіркестің бірнеше мағына берудегі ерекшелігін таныту, ол ерекшелікті, күрделі әрекеттік мағынаны сөйлемдер арқылы көрсету.

Кесте 4. Құранды етістік пен аналитикалық етістіктің құрылымдық, мағыналық және грамматикалық ерекшеліктері

№	Белгісі	Аналитикалық етістік	Құранды етістік
1	Құрамдық құрылымы	Екі етістіктен тұрады: жетекші етістік + көмекші етістік	Есім сөз + етістік тіркесінен тұрады
2	Бірінші компоненттің сөз табы	Әрқашан етістік болады	Есім сөз болады (зат есім, сын есім, сан есім, еліктеу сөз т.б.)
3	Екінші компоненттің сөз табы	Көмекші етістік болады (бер, қой, жүр, отыр, тұр, ал, қал т.б.)	Етістік болады (ет, қыл, бол, бер, ал, көр т.б.)
4	Компоненттерді байланыстыратын тұлға	–ып, –іп, –п, –а, –е, –й көсемше тұлғалары (аналитикалық формант)	Арнайы формант болмайды, есім сөз бен етістік тікелей тіркеседі
5	Мағыналық қызметі	Негізгі қимылға қосымша грамматикалық реңк береді (аспектуалдық, фазалық мағына)	Жаңа лексикалық мағына жасайды, жаңа қимыл атауын білдіреді
6	Лексикалық мағына	Жаңа лексикалық мағына тудырмайды, негізгі мағынаны нақтылайды	Жаңа лексикалық мағына жасайды
7	Грамматикалық қызметі	Грамматикалық категорияларды білдіреді (қимылдың өту сипаты, аяқталуы, жалғасуы)	Сөзжасамдық қызмет атқарады, жаңа етістік жасайды
8	Мысалдар	айтып берді, жазып қойды, келе жатыр, оқып шықты	көмек берді, еңбек етті, шешім қабылдады, әсер етті

Тілдегі құранды етістіктің қолданысы кең. Құрылымы жағынан басқа күрделі етістіктерден ерекшелігін, лексикалық-грамматикалық мағынасының айырмашылығын көрсету әрі шатастырып алмау мақсатында кесте түрінде ұсынып отырмыз. Құранды етістіктердің жасалу жолдары өзге күрделі етістік түрлерімен салыстырылып, төмендегі кестеде жүйеленді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта айтқанда, қазақ тіліндегі құранды етістіктердің құрылымдық және мағыналық табиғатын сипаттауда ғылыми жіктеулердің айырмашылығын ескеру қажет. А.Ысқақов [1] пен Н.Оралбаева [3] бірқатар есім + етістік үлгілерін құранды етістік ретінде қарастырса, Ы.Маманов [2] кейбір тұлғаларды дербес қалыптасқан етістік ретінде таниды. Бұл мақалада құранды етістік тұтас лексикалық қимыл мағынасын білдіретін және сөзжасамдық қызмет атқаратын бірлік ретінде сипатталды.

ISSN 2788-7979 (online)

Зерттеу нәтижесінде құранды етістік пен еркін етістікті тіркесті ажыратудың негізгі өлшемдері нақтыланды. Негізгі өлшем – тіркестің лексикалық-семантикалық тұтастығы және етістік сыңардың нақты қолданыстағы қызметі. Бір сұраққа жауап беруі, бір сөйлем мүшесі болуы және арасына сөз енгізу мүмкіндігі қосымша диагностикалық белгілер ретінде қарастырылады, бірақ жеке-дара шешуші өлшем бола алмайды. «Кітап алу», «ақша алу», «сыйақы алу» тіркестері еркін тіркес ретінде, ал «емтихан алу», «кек алу», «қамауға алу», «тізімге алу» тұтас лексикалық мағынасы орныққан қолданыстар ретінде құранды етістікке жатқызылды. «Емтихан алу» мысалына қатысты бұл – мақала авторларының ұстанымы, ол барлық зерттеушінің ортақ жіктеуі ретінде ұсынылмайды.

Құранды етістіктегі етістік сыңардың көмекшілік қызметі аналитикалық етістіктегі көмекші етістіктің қызметімен тең емес. Құранды етістікте ол есім сыңармен бірге жаңа лексикалық қимыл атауын қалыптастыруға қатысады, ал аналитикалық етістікте жетекші етістіктің мағынасы сақталып, көмекші етістік қимылдың грамматикалық реңкін білдіреді. Компоненттердің лексикалық дербестігі де барлық тіркесте бірдей емес, сондықтан әрбір бірлік контекстік-семантикалық тұрғыдан талдануы тиіс.

Осылайша, құранды етістіктердің құрылымдық және семантикалық ерекшеліктерін басқа етістік түрлерімен салыстыра отырып жүйелеу олардың теориялық сипаттамасын тереңдетуге мүмкіндік берді. Жинақталған ғылыми тұжырымдар құранды етістіктер сөздігін жасаудың әдістемелік негізін қалыптастырып, оларды заманауи лексикографиялық форматта ұсынуға жол ашады. Бұл өз кезегінде қазақ тілінің сөзжасам жүйесін толыққанды сипаттауға және құранды етістіктердің тілдік табиғатын ғылыми тұрғыдан нақтылауға қызмет етеді.

Осы ғылыми тұжырымдарға сүйене отырып, болашақта жасалатын күрделі етістіктер сөздігінің электронды нұсқасына қажетті тілдік материалдар жинақталып, жүйеленуде. Бұл өз кезегінде күрделі етістіктерді бірізді сипаттап, оларды ғылыми айналымға толыққанды енгізуге және қазақ тілінің сөздік қорын заманауи форматта ұсынуға негіз болады. Сонымен қатар, құранды етістіктердің де құрылымдық және мағыналық ерекшеліктері алғаш рет басқа етістік түрлерімен салыстырмалы түрде қарастырылып, кесте негізінде жүйеленді. Бұл есім мен етістіктің тіркесуі арқылы жасалатын құранды етістіктердің тұтас күрделі қимылдық мағына қалыптастырудағы қызметін айқындауға және олардың тіл жүйесіндегі өзіндік орнын нақты көрсетуге мүмкіндік береді.

Мақала ЖТН BR24993244 «Қазақ тілі ұлттық корпусын Smart-мәтіндер мегажобасы және қазақтілді жасанды интеллект негізі ретінде жетілдіру, ішкорпустарын әзірлеу»атты зерттеу жобасының аясында жазылды.

Жасанды интеллектіні пайдалану туралы ақпарат. Мақаланы дайындау барысында ChatGPT құралы кіріспе бөліміндегі ғылыми еңбектерге берілген түсіндірмелерді қайта қарау және редакциялау мақсатында, әдебиеттер тізімін реттеуде, оларды орыс және ағылшын тілдеріне аудару үшін, ағылшын тілінде алынған материалды редакциялау барысында пайдаланылды. Атап айтқанда, өзге шетел тіл біліміндегі ғалымдардың зерттеулеріне қатысты сипаттамалар өңделіп, мазмұны нақтыланды. Мәтіндегі ғылыми тұжырымдар мен деректер автор тарапынан тексерілді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 384 б.
2 Маманов Ы. Қазіргі қазақ тілі. Етістік. – Алматы: Мектеп, 1966. – 156 б.
3 Оралбаева Н. Қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. – Алматы: Ғылым, 2002. – 248 б.
4 Шәкенов Ж. Қазақ тіліндегі күрделі сөздер мен күрделі тұлғалар. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 120 б.

ISSN 2788-7979 (online)
5 Қасым Б. Қазіргі қазақ тіліндегі күрделі етістіктердің құрылымы мен мағынасы. – Алматы: Ғылым, 2001. – 210 б.
6 Жолшаева М. Қазақ тіліндегі құранды етістіктердің лексика-грамматикалық ерекшеліктері // Tiltanym. – 2022. – № 1(85). – Б. 44–54.
7 Mamynova B. K., Slyambekov Q. B., Soltanbekova A. A., Imangazina M. A., Ramazanov T. B. The fourth generation of academic Kazakh grammar // New Research of Tuva. – 2024. – No. 3. – P. 326–340. – DOI: https://doi.org/10.25178/nit.2024.3.20
8 Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – Москва: Высшая школа, 1972. – 614 с.
9 Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. – Ленинград: Наука, 1987. – 348 с.
10 Fleischhauer J., Hartmann S. The emergence of light verb constructions: A case study on German kommen ‘come’ // Yearbook of the German Cognitive Linguistics Association. – 2021. – Vol. 9, No. 1. – P. 135–156. – DOI: https://doi.org/10.1515/gcla-2021-0007.
11 Pompei A., Mereu L., Piunno V. Light Verb Constructions as Complex Verbs: Features, Typology and Function. – Berlin; Boston: De Gruyter Mouton, 2023. – DOI: https://doi.org/10.1515/9783110747997.
12 Lai R. K. Y. Why we need asymmetric measures to classify multi-word expressions: The case of Tibetan light verb constructions // Proceedings of the Society for Computation in Linguistics. – 2024. – Vol. 7, No. 1. – P. 302–306. – DOI: https://doi.org/10.7275/scil.2211.
13 Fendel V. B. Do Good or Suffer Evil: Syntactic Nominalisations in Verbal Multi-Word Expressions in the PARSEME GRC Corpus // Digital Studies in Language and Literature. – 2025. – Vol. 2, No. 1. – P. 85–121. – DOI: https://doi.org/10.1515/dsll-2025-0005.
14 Fleischhauer J. Light verb constructions and the Principle of No Synonymy: A case study on German stehen unter-LVCs // Yearbook of the German Cognitive Linguistics Association. – 2025. – No. 1. – P. 243–272. – DOI: https://doi.org/10.1515/gcla-2025-0008.
15 Қазақ грамматикасы. – Астана: Елорда, 2002. – 784 б.

Материал 28.06.2026 баспаға түсті

Составные глаголы в казахском языке: структурные модели, семантическая целостность и табличная систематизация

А.А. Солтанбекова[1], Т.Б. Рамазанов[1], С.К. Жукенова[2]
[1]Институт языкознания имени Ахмета Байтурсынулы, Алматы, 050010, Казахстан
[2]Кокшетауский университет имени Шокана Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан

Статья посвящена систематизации структурных, семантических и функциональных особенностей составных глаголов, занимающих особое место в системе сложных глаголов казахского языка. Несмотря на широкую разработанность сложных глаголов в казахской грамматике, сохраняется необходимость в унифицированном представлении словообразовательной природы составных глаголов и их отличий от свободных глагольных сочетаний, идиоматизированных и аналитических конструкций.

Цель исследования – обобщить научные взгляды на составные глаголы и системно описать их структурные модели, семантическую целостность и словообразовательную функцию. Особое внимание уделяется глаголам, образованным по модели «именная основа + вспомогательный глагол», способным формировать новое наименование действия. Также проводится их сопоставительный анализ с аналитическими и идиоматизированными образованиями.

Научная значимость работы заключается в уточнении статуса составных глаголов как самостоятельной словообразовательной модели в системе сложных глаголов. Практическая значимость связана с возможностью использования результатов в обучении и лексикографическом описании на основе их структурно-семантической систематизации.

ISSN 2788-7979 (online)

В исследовании применены методы сравнительного анализа, структурного описания и табличного моделирования. Семантическая целостность составных глаголов, их синтаксические функции и взаимосвязь компонентов рассмотрены на основе языкового материала. Отличительные признаки по отношению к свободным сочетаниям и аналитическим конструкциям представлены в таблицах.

Установлено, что составные глаголы формируют новое лексическое значение действия и функционируют как единое целое, выполняя словообразовательную функцию. В отличие от аналитических глаголов, выражающих аспектуальные значения, они создают самостоятельное наименование действия через переход именной основы в глагольную семантику.

Практически результаты могут быть использованы при составлении словарей, в курсах морфологии, разработке учебных пособий и создании электронных лексикографических баз.

Ключевые слова: составной глагол, сложный глагол, аналитический глагол, идиоматизированный глагол, словообразование, структурная модель, семантическая целостность, вспомогательный глагол.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Ысқақов А. Современный казахский язык. Морфология. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 384 с.
2 Маманов Ы. Современный казахский язык. Глагол. – Алматы: Мектеп, 1966. – 156 с.
3 Оралбаева Н. Система словообразования казахского языка. – Алматы: Ғылым, 2002. – 248 с.
4 Шәкенов Ж. Сложные слова и сложные формы в казахском языке. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 120 с.
5 Қасым Б. Структура и значение сложных глаголов в современном казахском языке. – Алматы: Ғылым, 2001. – 210 с.
6 Жолшаева М. Лексико-грамматические особенности составных глаголов в казахском языке // Tiltanym. – 2022. – № 1(85). – С. 44–54.
7 Mamynova B. K., Slyambekov Q. B., Soltanbekova A. A., Imangazina M. A., Ramazanov T. B. The fourth generation of academic Kazakh grammar // New Research of Tuva. – 2024. – No. 3. – P. 326–340. – DOI: https://doi.org/10.25178/nit.2024.3.20.
8 Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – Москва: Высшая школа, 1972. – 614 с.
9 Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. – Ленинград: Наука, 1987. – 348 с.
10 Fleischhauer J., Hartmann S. The emergence of light verb constructions: A case study on German kommen ‘come’ // Yearbook of the German Cognitive Linguistics Association. – 2021. – Vol. 9, No. 1. – P. 135–156. – DOI: https://doi.org/10.1515/gcla-2021-0007.
11 Pompei A., Mereu L., Piunno V. Light Verb Constructions as Complex Verbs: Features, Typology and Function. – Berlin; Boston: De Gruyter Mouton, 2023. – DOI: https://doi.org/10.1515/9783110747997.
12 Lai R. K. Y. Why we need asymmetric measures to classify multi-word expressions: The case of Tibetan light verb constructions // Proceedings of the Society for Computation in Linguistics. – 2024. – Vol. 7, No. 1. – P. 302–306. – DOI: https://doi.org/10.7275/scil.2211.
13 Fendel V. B. Do Good or Suffer Evil: Syntactic Nominalisations in Verbal Multi-Word Expressions in the PARSEME GRC Corpus // Digital Studies in Language and Literature. – 2025. – Vol. 2, No. 1. – P. 85–121. – DOI: https://doi.org/10.1515/dsll-2025-0005.
14 Fleischhauer J. Light verb constructions and the Principle of No Synonymy: A case study on German stehen unter-LVCs // Yearbook of the German Cognitive Linguistics Association. – 2025. – No. 1. – P. 243–272. – DOI: https://doi.org/10.1515/gcla-2025-0008.
15 Казахская грамматика. – Астана: Елорда, 2002. – 784 с.

Материал поступил в редакцию журнала 28.06.2026

ISSN 2788-7979 (online)

Compound verbs in the Kazakh language: structural models, semantic unity and tabular systematization

A. Soltanbekova[1], T. Ramazanov[1], S. Zhukenova[2]
[1]A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, 050010, Kazakhstan
[2]Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan

This article explores compound verbs in the Kazakh language, focusing on their structural, semantic, and functional characteristics within the broader system of complex verbs. While complex verbs have been extensively studied in Kazakh linguistics, the word-formation nature of compound verbs and their distinction from free verb combinations, idiomatized constructions, and analytical forms still require clearer systematization.

The aim of the study is to synthesize scholarly perspectives and describe the structural models, semantic unity, and derivational role of compound verbs. Special attention is paid to constructions formed according to the "nominal element + auxiliary verb" model, which generate new action-denoting lexical units. These constructions are analyzed in comparison with analytical and idiomatized verb formations in order to clarify their linguistic status.

The research applies comparative analysis, structural description, and tabular modeling. The semantic integrity of compound verbs, their syntactic functions, and the interaction of their components are examined on the basis of authentic linguistic data. Their distinguishing features are presented in comparative tables for clarity and consistency.

The findings indicate that compound verbs function as unified lexical units expressing a single action meaning. Their components form a semantically integral whole and perform a word-formation rather than a purely grammatical function. In contrast, analytical verbs primarily serve as grammatical means of expressing aspectual meanings. Thus, compound verbs are identified as independent derivational units that convert nominal elements into verbal meanings.

The study contributes to a clearer understanding of the role of compound verbs in the Kazakh language system and supports their recognition as an independent word-formation model. Practically, the results may be applied in morphology courses, lexicographic work, and the development of teaching materials and electronic linguistic resources.

Key words: compound verbs, complex verbs, analytical verbs, idiomatized verbs, free verb phrases, word formation, structural model, semantic unity, auxiliary verb, tabular systematization.

REFERENCES

1 Ysqaqov A. Modern Kazakh Language. Morphology. – Almaty: Ana Tili, 1991. – 384 p.
2 Mamanov Y. Modern Kazakh Language. The Verb. – Almaty: Mektep, 1966. – 156 p.
3 Oralbayeva N. The Word-Formation System of the Kazakh Language. – Almaty: Gylym, 2002. – 248 p.
4 Shakenov Zh. Compound Words and Complex Forms in the Kazakh Language. – Almaty: Ana Tili, 1991. – 120 p.
5 Kassym B. The Structure and Meaning of Compound Verbs in the Modern Kazakh Language. – Almaty: Gylym, 2001. – 210 p.
6 Zholshayeva M. Lexico-Grammatical Features of Compound Verbs in the Kazakh Language // Tiltanym. – 2022. – No. 1(85). – P. 44–54.
7 Mamynova B. K., Slyambekov Q. B., Soltanbekova A. A., Imangazina M. A., Ramazanov T. B. The fourth generation of academic Kazakh grammar // New Research of Tuva. – 2024. – No. 3. – P. 326–340. – DOI: https://doi.org/10.25178/nit.2024.3.20.
8 Vinogradov V. V. The Russian Language. A Grammatical Theory of the Word. – Moscow: Vysshaya Shkola, 1972. – 614 p.
9 Bondarko A. V. Theory of Functional Grammar. – Leningrad: Nauka, 1987. – 348 p.

ISSN 2788-7979 (online)
10 Fleischhauer J., Hartmann S. The emergence of light verb constructions: A case study on German kommen ‘come’ // Yearbook of the German Cognitive Linguistics Association. – 2021. – Vol. 9, No. 1. – P. 135–156. – DOI: https://doi.org/10.1515/gcla-2021-0007.
11 Pompei A., Mereu L., Piunno V. Light Verb Constructions as Complex Verbs: Features, Typology and Function. – Berlin; Boston: De Gruyter Mouton, 2023. – DOI: https://doi.org/10.1515/9783110747997.
12 Lai R. K. Y. Why we need asymmetric measures to classify multi-word expressions: The case of Tibetan light verb constructions // Proceedings of the Society for Computation in Linguistics. – 2024. – Vol. 7, No. 1. – P. 302–306. – DOI: https://doi.org/10.7275/scil.2211.
13 Fendel V. B. Do Good or Suffer Evil: Syntactic Nominalisations in Verbal Multi-Word Expressions in the PARSEME GRC Corpus // Digital Studies in Language and Literature. – 2025. – Vol. 2, No. 1. – P. 85–121. – DOI: https://doi.org/10.1515/dsll-2025-0005.
14 Fleischhauer J. Light verb constructions and the Principle of No Synonymy: A case study on German stehen unter-LVCs // Yearbook of the German Cognitive Linguistics Association. – 2025. – No. 1. – P. 243–272. – DOI: https://doi.org/10.1515/gcla-2025-0008.
15 Kazakh Grammar. – Astana: Elorda, 2002. – 784 p.

МҒТАР 16.21.27 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp213-227

М.Б. Хамзина
«Астана медицина университеті» КеАҚ, Астана, 010000 Қазақстан

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ДІНИ ЛЕКСИКАНЫҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ЭВОЛЮЦИЯСЫ: ЛИНГВОКОГНИТИВТІК ЖӘНЕ КОРПУСТЫҚ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Қазіргі антропоцентристік парадигма аясында ұлттық мәдени код пен дүниетанымның негізін құрайтын діни лексиканы кешенді зерделеудің ғылыми маңызы зор. Қоғамдық-саяси өзгерістер мен секуляризация үдерістері тілдің сөздік құрамындағы діни атаулардың денотативті және коннотативті деңгейде трансформациялануына тікелей ықпал етеді. Осы орайда, базалық діни концепттердің заманауи тілдік санадағы орны мен мағыналық эволюциясын анықтау зерттеудің өзектілігін айқындайды. Мақалада қазақ тіліндегі жеті іргелі діни лексеманың («иман», «тәубе», «сауап», «обал», «тағдыр», «ысырап», «нәпсі») XIX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басы аралығындағы семантикалық-прагматикалық трансформациясы мен уақыт безбеніндегі dynamic-асы корпустық лингвистика және лингвокогнитология тұрғысынан кешенді зерттеледі. Қазақ тілінің ұлттық корпусы (qazcorpus.kz) мәліметтері негізінде бұл бірліктердің таза теологиялық канондық мағынадан арылып, заманауи дискурста әлеуметтік-психологиялық және қаржылық-экономикалық категорияларға ауысу, яғни секуляризациялану заңдылықтары эмпирикалық түрде дәлелденді. Дистрибуциялық талдау нәтижесінде діни лексиканың көркем проза (~42%) мен поэзияда (~28%) шоғырлану ерекшелігі айқындалды. Сонымен қатар, Шәкәрім Құдайбердіұлының авторлық идиостиліне статистикалық талдау жасалып, аталған лексемалардың ақынның «Ождан ғылымы» концепциясының тілдік деңгейдегі біртұтас когнитивтік моделін құрайтыны негізделді.

Кілт сөздер: корпустық лингвистика, діни лексика, секуляризация, Шәкәрім идиостилі, ресемантизация, ұлттық корпус, Ождан ғылымы.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Діни лексиканы лингвистикалық тұрғыдан зерттеу – қазіргі тіл білімінің, әсіресе лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика және прагмалингвистика бағыттарының ең

ISSN 2788-7979 (online)

өзекті мәселелерінің бірі. Тілдегі діни ұғымдар мен атаулар тек сенім жүйесін ғана емес, ұлттың дүниетанымын, мәдени кодын және рухани құндылықтарын сақтаушы негізгі элементтер болып табылады. Қазіргі антропоцентристік парадигма аясында діни лексиканы зерттеудің өзектілігі, ең алдымен, ұлттық діл мен мәдениеттің негізін құрайтын мәдени кодты айқындау қажеттілігімен байланысты, өйткені тілдегі діни семантиканы зерделеу этностың рухани эволюциясын түсінуге жол ашады. Сонымен қатар қоғамдық-саяси өзгерістерге байланысты діни сөздердің мағыналық құрылымында, яғни денотативті және коннотативті деңгейлерде айтарлықтай трансформациялар жүріп жатыр. Кеңестік кезеңдегі діни атаулардың қолданыстан шығып, мағынасының көмескілену үдерісінен кейін, қазіргі кезеңде бұл лексиканың қайта жаңғыру, яғни қоғамдық санада өз семантикалық қуатын қайта иелену сипатын зерттеудің ғылыми маңызы зор. Осы орайда «иман», «тағдыр», «сауап», «обал» сияқты базалық концепттердің тілдік санадағы орнын анықтау ұлттық құндылықтардың әмбебаптығын дәлелдеу тұрғысынан өзекті болып табылады.

Діни лексика мен теолингвистика, яғни дін мен тілдің байланысын зерттейтін бағыт мәселелерін зерделеуде әлемдік және отандық ғылымда іргелі ғылыми мектептер қалыптасқан. Батыс және шығыс славян тіл білімінде діни мәтіндер мен лексиканы зерттеудің теориялық негізін қаланып, қалыптасқан. Тіл біліміндегі жаңа бағыт – теолингвистиканың негізін салушылардың бірі А.К. Гадомский діни лексиканы жай ғана сөздік құрам емес, тілдік жүйенің ерекше макрожүйесі ретінде қарастырады. Ғалым өз тұжырымында теолингвистиканы дін мен тілдің өзара байланысын, діни феномендердің тілдік құрылымдағы көрінісін кешенді зерттейтін пәнаралық сала ретінде сипаттайды [1]. Ал В.И. Постовалова тілдік әлем бейнесіндегі діни семантиканың орнын антропологиялық тұрғыдан пайымдай келе, діни лексика адамның трансценденттік болмыспен байланысын реттейтін негізгі прагматикалық құрал болып табылатынын алға тартады [2]. Бұл бағытта В. фон Гумбольдтың «тіл – халық рухының көрінісі» деген фундаментальді идеясына сүйене отырып, қазіргі лингвомәдениеттануда, соның ішінде А. Вежбицкаяның мәдениет аралық семантика тұжырымдамасында діни ұғымдардың баламасыз лексикалық бірліктер ретіндегі табиғаты ғылыми тұрғыдан дәлелденген [3].

Халықаралық теолингвистикалық кеңістікте К. Лещинский қасиетті мәтіндердің семантикалық деңгейлерін зерделей отырып, діни дискурстың прагматикалық модельдерін ұсынады [4]. Осы бағытты когнитивтік лингвистика тұрғысынан тереңдеткен Дж. Альварадо діни терминологиядағы метафоралану үдерістерін зерттеп, қасиетті ұғымдардың адамның әлеуметтік санасын кодтаушы басты тетік екенін негіздейді [5]. Ал Х. Кэмпбелл заманауи цифрлық коммуникация мен медиа-дискурстағы діни лексиканың трансформациялану заңдылықтарын прагмалингвистикалық аспектіде дәлелдеп, бұл құбылыстың әлеуметтік-когнитивтік табиғатын айқындайды [6].

КІРІСПЕ

Қазақ тіл білімінде діни лексика ұзақ уақыт бойы идеологиялық шектеулерге байланысты арнайы зерттеу нысаны болмағанымен, тәуелсіздік кезеңінде бұл олқылықтың орны жүйелі түрде тола бастады. Қазақ тілінің фразеологиясы мен мәдениетін зерттеген профессор Н. Уәлиұлы өз еңбектерінде исламдық дүниетанымға байланысты қалыптасқан «иман жүзді», «тобасына келу», «обал-сауап» сияқты тұрақты тіркестердің этно-мәдени табиғаты мен когнитивтік құрылымын терең талдап, қазақ сөз мәдениетіндегі діни лексиканың прагматикалық әлеуетін жоғары бағалаған [7]. Осы тектес мағыналық қатпарларды зерттеген тілші-ғалым Г.Н. Смағұлова мәтін лингвистикасы аясында қазақ тіліндегі діни лексиканың ұлттық ділмен астарласып жатқан семантикалық өрісін айқындап, бұл сөздердің көркем мәтіндегі стилистикалық және эмоционалдық-экспрессивтік қызметін ашуға негіз қалады [8]. Қазақ теолингвистикасында діни лексиканы дербес жүйе ретінде қарастырған А.М. Төлеубаева, Г.Е. Сәбит, Қ. Қалиев сияқты зерттеушілердің еңбектерінде бұл қабат көне түркілік (тәңірлік, шамандық) және исламдық (араб-парыс кірме сөздері) қатпарларға

ISSN 2788-7979 (online)

жіктеліп, олардың синонимиялық, антонимиялық қатарлары мен лексика-семантикалық өрісі ғылыми негізде жүйеленді [9].

Ғалымдардың пайымдауынша, тілдің діни лексикасы – бұл жай ғана номинативті бірліктердің жиынтығы емес, ұлттың рухани тәжірибесі мен когнитивтік санасының субстанциялық көрінісі болып табылады. Қазақ тіл білімінде бұл құбылыс ұлттық дүниетаным контексінде лингвомәдени бірліктер ретінде талданады. Қазақ сөз заңдылықтарындағы діни семантиканың орны ерекше екенін ескерсек, ислам дінінің қазақ топырағына енуі тілдің сөздік құрамын байытып қана қоймай, ұлттық концептуалды әлем бейнесінің іргетасын қайта қалады. Бұл үдеріс әсіресе классикалық әдебиет үлгілерінде, соның ішінде Абай мен Шәкәрім шығармаларындағы концептуалды деңгейде айқын көрініс табады. Қорыта айтқанда, ғылыми мақаланың теориялық өзектілігін негіздеу барысында діни лексиканың тек конфессиялық қызметімен шектелмейтінін, оның коммуникативтік, прагматикалық және мәдени-аксиологиялық қызметтерін кешенді ашу қажет. Аталған фундаментальді еңбектер мен олардағы ғылыми тұжырымдар зерттеудің әдіснамалық базасын нығайтып, тақырыптың ғылыми деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Отандық ғылыми ізденістермен қатар, шетелдік ғалымдардың еңбектерінде қазақ, жалпы түркі діни лексикасын халықаралық контексте, салыстырмалы және когнитивтік тұрғыдан пайымдау үрдісі қарқын алып келеді. Заманауи халықаралық зерттеушілер қазақ тілі кеңістігіндегі мәдени концептуализацияны талдауда лингвомәдениеттану мен когнитивтік семантиканың іргелі теорияларына, соның ішінде мәдени лингвистиканың негізін қалаушы Farzad Sharifian сынды ғалымның концептуалды моделдеріне сүйенеді [10].

Аталған бағытта G.Rysbayeva, B.Kulbekova, Sh.Kozhabekova, K. Sadybayev, G. Burkitbay, Zh.Nurgozha «A Cognitive-Conceptual Analysis of «Cult» Words in the Kazakh and Kyrgyz Linguistic Worldview» атты еңбегінде қазақ және қырғыз тілдеріндегі діни-мифологиялық мәндегі «культ» сөздерінің когнитивтік-концептуалдық өрісін өзара салыстыра отырып талдайды [11]. Ғалымдардың негізгі тұжырымы бойынша, қос этностың діни лексикасы көне түркілік (тәңірлік, мифологиялық) және исламдық қабаттардың өзара конвергенциясын, яғни терең семантикалық тұтасуын айқын көрсетеді. Бұл ретте әр тілдің өзіне тән символдық мағыналары мен ассоциативтік байланыстары сияқты ұлттық ерекшеліктерінің сақталуы – бұл лексикалық қордың ұлттық дүниетанымды қорғаушы және мәдени сәйкестікті қамтамасыз етуші басты фактор екенін айғақтайды.

Діни дүниетанымның когнитивтік схемаларын сандар семантикасы арқылы ашу бағыты N.Keshtiari, M. Kuhlmann жетекшілігімен жарық көрген халықаралық зерттеулерде көрініс тапқан. Олардың *International Journal of Society, Culture & Language* (IJSCL) журналында жарияланған «Ethnolinguistic and Cognitive Aspects of Sacred Numbers in the Turkic Worldview: A Comparative Analysis of Kazakh, Kyrgyz, and Uzbek» атты мақаласында түркі әлеміндегі киелі сандардың (нақтыласақ, 7, 40) лингвистикалық табиғаты зерделенеді [12]. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бұл қасиетті сандар діни лексика құрамында мифологиялық және исламдық мағыналарды біріктіретін күрделі когнитивтік құрылымдар қызметін атқарады. Олар мәдени мұраны ұрпақтан-ұрпаққа тасымалдаушы мен символдық функциялары арқылы ұлттық идентификацияны нығайтушы тетік бола отырып, түркі халықтарының рухани бірлігі мен ортақ мұрасын дәлелдейді.

Түркі тілдеріндегі діни семантиканы этнолингвистикалық тұрғыдан жанама түрде талдау белгілі британдық және франциялық лингвист J.W. Underhill еңбектерінде де көрініс тапқан. Оның «Ethnolinguistics and Cultural Concepts: Truth, Love, Hate and War» (2012) атты іргелі зерттеуіндегі теориялық пайымдаулар мен одан кейінгі салыстырмалы ізденістері кейінгі Scopus дерекқорындағы шолу мақалаларда қазақ мифологемалары мен діни лексикасын сипаттауға сәтті қолданылып келеді [13]. Бұл концепция аясында діни сөздер, атап айтқанда, жер, жол, аспан элементтері сияқты космогониялық ұғымдар жай ғана атауыш емес, терең этикалық және рухани мағыналардың тасымалдаушысы ретінде айқындалады. Мұндай лексикалық бірліктер ұлттың лингвистикалық дүниетанымын қалыптастырып, мәдени үздіксіздікті қамтамасыз етуде стратегиялық рөл атқарады.

ISSN 2788-7979 (online)

Сонымен қатар, мәдени лингвистика және когнитивтік социолингвистика саласының танымал өкілдері F.Polzenhagen, H.Wolf Web of Science базасындағы еңбектерінде түркі (соның ішінде қазақ) тілдеріндегі діни лексиканың когнитивтік-социолингвистикалық аспектілері жаңа қырынан ашылады [14]. Авторлардың тұжырымдауынша, араб-парсы тілдерінен енген исламдық кірме лексика жергілікті автохтонды түркілік элементтермен органикалық түрде синтезделіп, өзінің прагматикалық әлеуетін айтарлықтай арттырған. Нәтижесінде, бұл лексикалық қор тілде жоғары эмоционалдық-экспрессивтік қызмет атқара отырып, қазіргі жаһандану дәуірінде этностың мәдени төзімділігі мен өзіндік бірегейлігін қорғайтын пәрменді құралға айналып отыр.

Бұл бағыттағы ізденістер отандық ғылым мен шетелдік зерттеу орталықтары арасындағы ынтымақтастықты тереңдетіп, қазіргі теолингвистика бағытының жаһандық деңгейде дамуына өзіндік үлесін қосатыны сөзсіз.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеу барысында қазақ тілінің діни лексикасының эволюциялық серпіні мен мағыналық құрылымын филологиялық тұрғыдан жан-жақты саралау үшін компьютерлік-корпустық лингвистика, лингвокогнитология, семантикалық карталау және компаративтік әдістердің пәнаралық кешені қолданылды. Зерттеудің эмпирикалық базасын құру және талдау үдерісі келесі нақтыланған кезеңдер мен параметрлер бойынша жүзеге асырылды:

1. Эмпирикалық базаны іріктеу және корпустық іздеу

Зерттеудің негізгі материалын жинақтау үшін Қазақ тілінің ұлттық корпусы (*qazcorpus.kz*) басты электрондық ресурс ретінде пайдаланылды. Іздеу алгоритмі арқылы ұлттық діл мен мәдени кодтың негізін құрайтын 7 базалық діни лексема («иман», «тәубе», «сауап», «обал», «тағдыр», «ысрап», «нәпсі») іріктеліп алынды. Лексемалардың тарихи және заманауи қолданыс аясын бағалау үшін екі ірі хронологиялық кезеңді қамтитын субкорпустар қатар қойылып сараланды: 1) Тарихи хронологиялық кезең (XIX ғ. соңы — XX ғ. басы): Классикалық әдебиет үлгілері (Абай Құнанбайұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармалары), Алаш зиялыларының мұрасы (Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, М. Дулатов, Б. Майлин прозасы мен поэзиясы) және алғашқы діни-ағартушылық баспасөз материалдары («Айқап» журналы). 2) Заманауи кезең (XXI ғасырдың бірінші ширегі): Қазіргі көркем проза, цифрлық медиа-дискурс, заманауи БАҚ мәтіндері мен ауызекі сөйлеу тілінің корпустық қорлары.

2. Конкорданс және мәтіндік ортаны талдау

Корпустық іздеу нәтижесінде алынған конкорданстар (сөздің мәтіндегі қолданыс үлгілері) негізінде лексемалардың мәтіндік ортасы, оң және сол жақ сыңарларындағы тұрақты серіктестері зерттелді. Сөздердің контекстік ортасы лингвокогнитивтік сүзгіден өткізіліп, олардың Батыс және отандық теолингвистикалық мектептердің (А.К. Гадомский, В.И. Постовалова, Н. Уәлиұлы, Г.Н. Смағұлова) теориялық тұжырымдарына сай, таза догматтық мағынада немесе метафораланған туынды мағынада жұмсалу ерекшеліктері жіктелді.

3. Сандық және статистикалық талдау

Тілдік бірліктердің уақыт кеңістігіндегі динамикалық қозғалысы мен қоғамдық санадағы белсенділігін нақты дәлелдеу үшін келесі статистикалық көрсеткіштер есептелді:

- ✓ *Абсолюттік жиілік:* Лексеманың таңдалған субкорпустардағы жалпы кездесу саны (мысалы, «тағдыр» үшін 45 000-нан астам, «иман» үшін 32 000-нан астам қолданыс).
- ✓ *Салыстырмалы жиілік:* Мәтіндердің көлемі әртүрлі болғандықтан, статистикалық тепе-теңдікті сақтау мақсатында әр 1 миллион сөзге шаққандағы жиілік көрсеткіші есептеліп, өзара салғастырылды.
- ✓ *Жанрлық дистрибуция:* Алынған көрсеткіштердің поэзия, проза, публицистика және фольклор субкорпустары арасындағы пайыздық үлесі анықталып, графикалық сызба (диаграмма) түрінде визуализацияланды.

4. Семантикалық-компаративтік және идиостильдік талдау

ISSN 2788-7979 (online)

Әдіснаманың қорытынды кезеңінде тарихи мәтіндердегі алғашқы теологиялық-канондық мағына мен қазіргі жазба және ауызекі тілдегі бағалауыш-прагматикалық қызмет өзара салғастырылды. Бұл әдіс сөз мағынасының тарылуын, кеңеюін, деконфессионализациялануын (діни сипаттан арылу) және әлеуметтік-психологиялық категорияларға ауысу заңдылықтарын (секуляризациялану) айқындауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, авторлық идиостильді ашу мақсатында Шәкәрім Құдайбердіұлының поэтикалық және трактаттық мәтіндері дербес зерттеу нысанына алынып, лексемалардың оның «Ождан ғылымы» концепциясындағы когнитивтік-семантикалық моделі құрылымдалды.

НӘТИЖЕЛЕР

Ғасырлар бойы ұлттық дүниетаныммен бітекайнасып, тілдің терең қатпарларына сіңген діни атаулар әртүрлі саяси-әлеуметтік формацияларда түрліше сипатқа ие болды. Сондықтан, бұл лексемаларды ұлттық мәтіндік қор (qazcorpus.kz) аясында зерделеу арқылы қоғамдық сананың өзгеру үдерісін, тіл мен тарихтың өзара байланысын және сөз мағыналарының уақыт безбеніндегі тұрақтылығы мен құбылмалылығын анықтау көзделді.

Бұдан бөлек, аталған талдау аясында діни сөздердің көркем мәтіндер мен тарихи басылымдардағы контекстік ортасы (дистрибуциясы) мен мағыналық қатпарларындағы өзгерістерді лингвокогнитивтік тұрғыдан айқындау мақсат етілді. Зерттеу барысында кеңестік дәуірдегі атеистік идеологияның әсерінен діни лексиканың бастан кешкен десемантизация үдерісі мен Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңдегі ресемантизация сипатын нақты мәтіндік айғақтармен салыстыра тексеру назарға алынды. Кестеде ұсынылған 7 іргелі діни лексеманың тарихи мәтіндердегі алғашқы теологиялық мағынасы мен қазіргі жазба және ауызекі тілдегі бағалауыш-прагматикалық қызметін өзара салғастыру арқылы, діни сөздердің заманауи қазақ тіліндегі секуляризациялану яғни діни сипаттан арылу және әлеуметтік-психологиялық категорияларға ауысу заңдылықтарын дәлелдеу көзделді [15].

1-кесте. Қазақ тіліндегі діни лексемалардың тарихи-семантикалық трансформациясы мен прагматикалық сипаты

№	Лексема	Кездесетін шығармалар типі мен корпустық жиілігі	Тарихи контекст	Тарихи-семантикалық мағынасы (XIX-XX ғ. басы)	Қазіргі қолданыстағы мағынасымен салыстыру (Компаративтік талдау)
1	**Иман**	Абай, Шәкәрім еңбектері, «Айқап» журналы. Көркем прозада жиілігі өте жоғары.	*«Жүректе **иман** болмаса, рухани тазалық та болмайды»* (Абай).	Алланың хақтығына сенім; адамгершілік пен ішкі ар-ұяттың ең жоғары этикалық өлшемі.	**Ресемантизацияланған.** Қазіргі тілде діни мағынасынан бөлек, «имандылық» ұғымы арқылы жалпыадамзаттық ізеттілік пен тәрбиелілікті бағалау түрінде кеңейді.
2	**Тәубе (Тоба)**	Б. Майлин, Ж. Аймауытов прозасы, фольклор мәтіндері. Тұрақты тіркестерде жиі кездеседі.	*«Жаратқанға мың да бір **тәубе**, бұл күнге де жеттік-ау...»* (Б. Майлин).	Өз күнәсін мойындап, Жаратушыдан кешірім сұрау; қанағат пен шүкіршілік ету.	**Модальдік сипат алған.** Тар діни мағынасынан гөрі, ауызекі сөйлеу мен медиада қанағатты немесе сабырлықты білдіретін модальді сөзге (*Тәубе, бәрі жақсы*) айналған.
3	**Сауап**	Ш. Құдайбердіұлы поэзиясы, халық ертегілері мен дастандар. Жиілігі тұрақты.	*«Жетім мен жесірге қарасқанның **сауабы** үлкен»* (Шәкәрім).	Жақсы амалдар үшін ақыретте Алла тарапынан берілетін рухани марапат, игілік.	**Семантикасы кеңейген.** Қазіргі тілде діни концепт шеңберінен шығып, күнделікті өмірдегі кез келген альтруистік, қайырымдылық іс-

ISSN 2788-7979 (online)

					әрекетті білдіреді (*«Сауап жасады»*).
4	**Обал**	Шешендік сөздер, М. Әуезов прозасы, мақал-мәтелдер. Ауызекі стиль корпусында жиі.	*«Құдайдан қорықпағаннан қорық, жан иесіне қиянат жасаудың **обалы** ауыр»* (Шешендік сөз).	Күнә мен қиянаттың метафизикалық салдары; Жаратушының заңына қарсы келушілік.	**Психологияланған.** Қазіргі прагматикада діни жазадан бұрын, адамның ішкі аяушылық, жанашырлық сезімін және моральдық жауапкершілігін білдіретін этикалық категорияға айналды.
5	**Тағдыр**	Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов шығармалары. Философиялық лирикада жиілігі жоғары.	*«Шыдайды қазақ, шіркін, **тағдырға** да, басына бұлт үйірілген жанбырға да»* (М. Жұмабаев).	Алланың алдын ала белгілеп қойған жазуы, пешене (діни детерминизм концепциясы).	**Деконфессияланған.** Заманауи дискурста діни астардан арылып, адам еркінен тыс болатын объективті өмірлік жағдайлар, сәтсіздік немесе сәттілік мағынасында қолданылады.
6	**Ысырап**	XIX ғасырдағы діни-ағартушылық басылымдар мәтіндері. Қолданысы орташа.	*«Дүниені орынсыз шашу — шариғатта **ысырап** саналады»* («Айқап» журналы).	Нығметті, мал-мүлікті орынсыз жұмсау, шариғат тыйым салған күнәлі әрекет.	**Экономикалық сипат алған.** Қазіргі БАҚ пен ресми дискурста бұл сөздің діни коннотациясы әлсіреп, таза қаржылық-экономикалық тиімсіздікті, ресурстарды бейберекет жұмсауды сипаттайтын терминге айналды.
	Нәпсі	Сопылық бағыттағы поэзия (Шәкәрім, Абай), діни дастандар. Поэтикалық мәтіндерде жиі.	*«**Нәпсінің** айтқанына ерген адам — хайуаннан да төмен»* (Шәкәрім).	Адам бойындағы жамандыққа бастаушы тән құмарлығы, эгоистік соқыр сезімдер мен нәпсімен күрес.	**Психоаналитикалық мағынаға көшкен.** Қазіргі заманауи мәтіндерде психологиялық және физиологиялық құмарлықтарды, адамның ашкөздігі мен материалдық шектен тыс қалауларын сипаттайтын экспрессивті сөз ретінде жұмсалады.

Жоғарыда ұсынылған кестелік мәліметтерді кешенді түрде саралай келе, қазақ тілінің ұлттық корпусы (qazcorpus.kz) негізінде жасалған филологиялық талдаудан бірнеше іргелі ғылыми қорытынды шығаруға болады. Біріншіден, талданған барлық 7 діни лексеманың («иман», «тәубе», «сауап», «обал», «тағдыр», «ысырап», «нәпсі») XIX ғасыр мен XX ғасырдың басындағы қолданыс аясы таза теологиялық, метафизикалық сипатта болғаны айқын көрінеді. Бұл кезеңдегі Абай, Шәкәрім шығармалары мен «Айқап» журналы секілді басылымдарда аталған лексемалар адам мен Жаратушының арасындағы қатынасты реттейтін, шариғат үкімдері мен діни детерминизмді бекітетін негізгі номинативті бірліктер қызметін атқарған. Тілдік санада діни заңдылықтар мен қоғамдық мораль бір-бірінен ажырамас тұтастықта қабылданып, лексемалардың семантикалық ядросы конфессиялық мағынадан құралған.

Екіншіден, бұл лексемалардың уақыт безбеніндегі мағыналық эволюциясы, атап айтқанда, діни сипаттан арылу және секуляризация үдерістерінің нәтижесі. Кеңестік кезеңдегі идеологиялық шектеулерден кейін, қазіргі қазақ тілінде бұл сөздер өздерінің догматтық, доктриналық шеңберін айтарлықтай кеңейтіп, әлеуметтік-психологиялық прагматикалық категорияларға ауысқан. Мәселен, «ысырап» сөзі күнә концепциясынан таза қаржылық-

ISSN 2788-7979 (online)

экономикалық тиімсіздік терминіне ауысса, «тәубе» сөзі синтаксистік деңгейде модальдік қызметке ие болған. Бұл құбылыс ұлттық тілдің қоғамдық сананың діни монополиядан шығуына бейімделе алатын икемділігі мен семантикалық жаңғыруға деген жоғары әлеуетін ғылыми тұрғыдан дәлелдейді.

Үшіншіден, бұл талдау діни лексиканың заманауи қазақ тіліндегі антропоцентристік және аксиологиялық (құндылықтық) бағдарын айқындайды. Қазіргі тілдік қолданыста «иман», «сауап», «обал» сияқты терең діни ұғымдар трансценденттік (о дүниелік) қорқыныш немесе марапат мағынасынан гөрі, гуманистік, альтруистік және жалпыадамзаттық этикалық нормаларды бағалаудың басты құралына айналған. Сөздердің психологиялануы мен прагматикалық бағалауыш сипат алуы қазақ тілді оқырманның санасында бұл концепттердің әлі де ұлттық мәдени кодтың, ділдің (менталитеттің) негізгі тірегі болып қала беретінін көрсетеді. Қорыта айтқанда, корпустық деректер діни лексиканың ұлттық сөздік құрамдағы тарихи тұрақтылығын сақтай отырып, қазіргі жаһанданған әлем бейнесінде жаңа концептуалды мазмұнмен байып жатқанын айғақтайды.

Діни лексиканың уақыт безбеніндегі динамикалық қозғалысын, яғни сөздердің жай ғана статистикалық тізімін емес, олардың қоғамдық санадағы өміршеңдік қуатын нақты сандармен визуализациялап көрсету үшін 2-кесте ұсынылады. Мұнда XIX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басындағы субкорпустарды қатар қойып саралау арқылы біз тілдегі лексика-семантикалық жүйенің сыртқы әлеуметтік-саяси факторларға (мысалы, кеңестік атеистік кезең мен тәуелсіздіктен кейінгі рухани жаңғыру үдерістеріне) қаншалықты тәуелді екенін байқай аламыз.

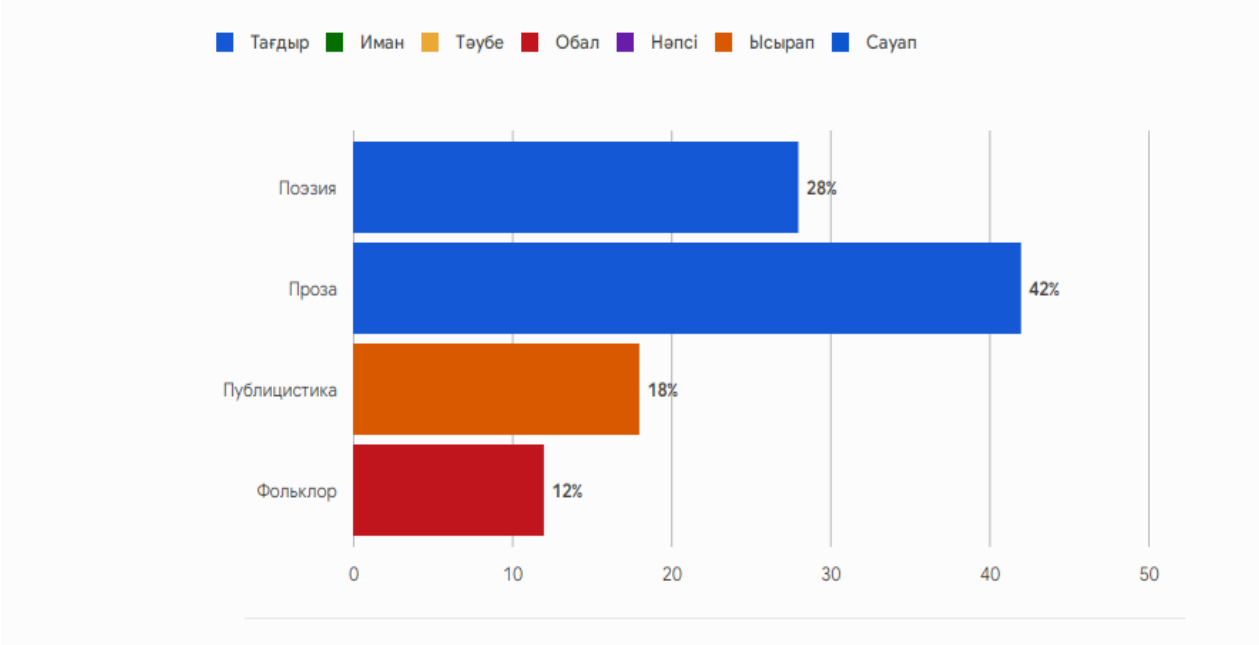
2-кесте. Діни лексемалардың тарихи және заманауи субкорпустардағы жиіліктік-статистикалық көрсеткіштері

№	Діни лексема	Абсолюттік жиілігі (жалпы саны)	Салыстырмалы жиілігі (IPM) (XIX ғ. соңы — XX ғ. басы)	Салыстырмалы жиілігі (IPM) (XXI ғ. заманауи медиа/проза)	Жиілік деңгейінің сипаты
1	**Тағдыр**	45 000 +	180.2	245.5	Өте жоғары (динамикалық өсуде)
2	**Иман**	32 000 +	210.5	165.2	Жоғары (тұрақты белсенді)
3	**Обал**	18 500 +	95.4	112.1	Орташа-жоғары (ауызекі қорда тұрақты)
4	**Сауап**	14 200 +	88.1	120.4	Орташа (заманауи БАҚ-та өскен)
5	**Тәубе**	12 800 +	105.3	78.6	Орташа (синтаксистік клишеге айналған)
6	**Нәпсі**	6 400 +	115.6	28.3	Төмен (архаизациялану үрдісі бар)
7	**Ысырап**	3 100 +	24.2	56.7	Төмен-орташа (ресурстық мағынада өскен)

Ұсынылған кестедегі мәліметтерді тұжырымдай келе, талданған діни лексемалардың қазақ тілінің сөздік құрамы мен ұлттық тілдік санасындағы орны біртекті емес екенін және олардың уақыт пен қоғамдық формациялардың ауысуына қарай айтарлықтай трансформацияға ұшырағанын көреміз. Абсолюттік жиілігі жағынан «тағдыр» (45 000-нан астам) және «иман» (32 000-нан астам) сөздері көш бастап тұр, бұл бұл ұғымдардың жай ғана конфессиялық шеңберде қалмай, ұлттық дүниетаным мен менталитеттің іргелі философиялық концептілеріне айналғанын көрсетеді. Салыстырмалы жиілік (IPM) көрсеткіштерінің динамикасы екі түрлі тілдік үдерісті айқындайды: бір жағынан, «тағдыр», «сауап», «обал»

ISSN 2788-7979 (online)

және «ысырап» сөздерінің XXI ғасырдың заманауи медиа кеңістігі мен прозасында қолданыс белсенділігі арта түссе, екінші жағынан, «иман», «тәубе», «нәпсі» бірліктерінің жиілігінде белгілі бір дәрежеде төмендеу үрдісі байқалады.

1-сызба. Діни лексемалардың жанрлық субкорпустар бойынша таралым үлесі

Корпус лингвистикасының әдістері арқылы алынған және сызба түрінде айқын бейнеленген жанрлық таралым көрсеткіштері зерттеліп отырған діни лексемалардың мәтіндерде біркелкі таралмағанын нақты айғақтайды. Жиынтық нәтижелер көрсеткендей, діни-этикалық және концептуалды бірліктердің ең көп шоғырланған аймағы ретінде көркем проза субкорпусы (жалпы үлесі ~42%) алға шығады. Сызбада көрініс тапқандай, прозалық туындыларда негізінен «тағдыр», «иман», «тәубе», «обал» сөздері басым жиілікке ие. Бұл сандық үстемдік көркем мәтіндерде аталған лексемалардың жай ғана атаулық қызметте емес, кейіпкерлердің ішкі психологиялық иірімдерін, моральдық ізденістері мен рухани қайшылықтарын суреттеуде, сондай-ақ кейіпкерлер диалогында эмоционалды-реакциялық және модальдік клишелер (мысалы, *«Тәубе деші»*, *«Обалына қалма»*) ретінде белсенді жұмсалатын басты прагматикалық құрал екенін дәлелдейді.

Таралым статистикасының келесі үлкен бөлігін құрайтын поэзия субкорпусы (жалпы үлесі ~28%) діни лексиканың метафоралық және философиялық тұрғыдан тереңдеу сипатын визуализациялайды. Бұл аймақта «тағдыр», «нәпсі» және «иман» бірліктері өзінің қолданыс шыңына жеткен. Сызба деректеріне сүйенсек, әсіресе XIX ғасырдағы заман зары мен отаршылдық дәуірдің зардаптарын толғаған Зар заман поэзиясы өкілдерінің мұрасында, сондай-ақ XX ғасырдың басындағы Алаш зиялыларының философиялық лирикасында «тағдыр» сөзі пешене, ұлттық күйзеліс пен әлеуметтік қысым мағынасында барынша қозғалған. Сонымен қатар, адам бойындағы ішкі менмендік пен пендешіліктің символы ретінде «нәпсі» лексемасы да сопылық-танымдық аспектіде осы поэтикалық кеңістікте басты рөл атқарған.

Зерттеудің ең қызықты тұсы ретінде сызбада нақтыланған публицистика және заманауи БАҚ субкорпусының үлесін (~18%) атап өтуге болады. Көп жағдайда діни лексика тек тарихи немесе классикалық әдеби мұраға тән құбылыс ретінде қабылданатынына қарамастан, БАҚ мәтіндерінде «ысырап», «сауап» және «тағдыр» сөздерінің жоғары жиілікте кездесуі бұл бірліктердің тілдің заманауи даму кезеңінде жаңа тынысы ашылғанын айғақтайды. Қазіргі заманғы мақалалар, әлеуметтік репортаждар мен медиа-дискурста «ысырап» сөзі өзінің алғашқы догматтық күнә мағынасынан арылып, таза қаржылық-экономикалық және

ISSN 2788-7979 (online)

ресурстық үнемсіздікті сипаттайтын терминге айналса, «сауап» сөзі түрлі қайырымдылық қорлары мен альтруистік акциялардың контексінде жалпыадамзаттық ізгілікті белгілейтін ұғым ретінде орныққан. Ал ең төменгі көрсеткішке ие болған фольклор мен ауыз әдебиеті субкорпусында (~12%) «обал», «сауап», «иман» сөздері шешендік сөздер мен дастандарда халықтың дәстүрлі құқықтық-этикалық нормаларын реттеуші дидактикалық қызметте көрінеді.

Авторлық идиостильге келетін болсақ, діни бірліктердің нақты ірі сөз зергерлерінің шығармашылығында қалайша концептуалды өзекке айналғанын айқын көруге болады. Мәселен, Абай Құнанбайұлының, әсіресе оның «Қара сөздерінің» корпустық базасында «иман» және «нәпсі» сөздері әр 10 мың сөзге шаққандағы ең жоғары жиілікті көрсетіп, автордың дидактикалық прозасының философиялық өзегін құрап тұр. Шәкәрім Құдайбердіұлының мұрасында сопылық-философиялық терминология ретінде «нәпсімен күрес» басты орында болғандықтан, «нәпсі», «тағдыр», «сауап» сөздерінің IPM көрсеткіші XIX ғасыр авторларының ішінде ең жоғары деңгейді бағындырған. Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясында дәстүрлі қазақ қоғамының тұрмыстық психологиясын беруде кейіпкерлер тілінде «обал» мен «тәубе» сөздері, ал кейіпкерлердің өмірлік ауыртпалықтарында «тағдыр» сөзі стилистикалық доминант ретінде таңдалса, Беймбет Майлин мен Жүсіпбек Аймауытовтың реалистік прозасында шаруалар тіліндегі *«Тоба, тоба...»*, *«Обалы не керек...»* фразалық тіркестері конкорданста ерекше жиілікті иеленген.

ТАЛҚЫЛАУ

Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларының корпустық-статистикалық көрсеткіштері ақын мұрасының діни-философиялық және сопылық-танымдық концепцияларға қаншалықты терең негізделгенін эмпирикалық тұрғыдан айқын дәлелдейді. Қазақ тілінің ұлттық корпусы (qazcorpus.kz) мәліметтеріне сүйенсек, Шәкәрім идиостиліндегі діни лексиканың қолданыс жиілігі XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы өзге авторлармен салыстырғанда ерекше жоғары абсолюттік және салыстырмалы мәнге (IPM – *Instances Per Million*) ие. Автор қандай мәтіндерде діни лексиканы қолданғанына және оның контекстік мағынасына үңілейік.

Шәкәрім Құдайбердіұлының шығармашылық мұрасы – терең философиялық сарын мен сопылық-танымдық бағыттың тұтасқан арнасы болып табылады. Оның туындыларында діни лексика жай ғана номинативті қызметте емес, адам болмысының метафизикалық мәнін, имандылық пен нәпсі күресін, жаратылыс сырын ашатын негізгі концептуалды аппарат ретінде жұмсалады. Шәкәрім қозғайтын негізгі тақырыптар – жанның мәңгілігі, Ождан ғылымы, Алланы тану, тән мен жанның қақтығысы, адамның әлемдегі орны мен моральдық жауапкершілігі төңірегінде өріледі. Қазақ тілінің ұлттық корпусы (qazcorpus.kz) деректері мен автордың өз мәтіндеріне сүйене отырып, аталған жеті діни лексеманың Шәкәрім шығармаларындағы нақты контекстік қолданысы мен мағыналық қатпарларына лингвокогнитивтік талдау жасау арқылы ақынның дүниетанымы мен идиостилін тереңірек түсінуге болады.

Авторлық идиостильдің өзегін құрайтын, Шәкәрім шығармашылығында ең жоғары жиілікке ие негізгі лексеманың бірі – **«нәпсі»**. Сопылық танымда нәпсі адамды жамандыққа, тән құмарлығына бастаушы соқыр сезім ретінде қарастырылады. Ақын бұл ұғымды өзінің «Нәпсі» атты өлеңінде былайша сипаттайды:

Көп айтқанмен нәпсі тіл алмайды,
Көз салмаған нәрсеге қалмайды.
Нәпсінің айтқанына ерген адам,
Хайуаннан да төмен боп сорлайды («Нәпсі» өлеңі).

Сонымен қатар, «Мұсылмандық шарты» атты діни-философиялық трактатында бұл ұғымның практикалық маңызын тереңдете түседі:

«Адам баласына нәпсіні жойып, хақты таппақ оңай жұмыс емес, ол үшін үлкен риязат пен таза ниет керек» («Мұсылмандық шарты» трактаты).

ISSN 2788-7979 (online)

Лингвокогнитивтік тұрғыдан алғанда, Шәкәрім бұл лексеманы адамның рухани эволюциясына кедергі келтіретін ең басты ішкі жау ретінде сипаттайды. Контекстегі мағынасы — эгоизм, ашкөздік, материалдық әлемге деген соқыр тәуелділік. Автор «нәпсімен күресті» адам баласының өмірдегі ең үлкен жиһады ретінде таниды.

Ақын поэзиясында **«иман»** лексемасы — адамның ішкі рухани тазалығының, Ожданның және Жаратушыға деген шексіз, саналы сенімнің синонимі қызметін атқарады. Бұл ұғым «Ақыл мен Иман» өлеңінде өзінің ең жоғарғы философиялық сипатына ие болады:

Ақыл мен иман – егіз ем,
Тән билеген соң не білсін?
Жүректі таза жумасаң,
Шын иман қайдан көрінсін? («Ақыл мен Иман» өлеңі)

Контексте «иман» сөзі құрғақ діни догма немесе tek сыртқы құлшылық деңгейінде қалмайды. Шәкәрім оны «ақыл» және «жүрек» ұғымдарымен сабақтастыра отырып, адамның ішкі этикалық ядросы, моральдық компасы ретінде сипаттайды және имансыз ақылдың залымдыққа бастайтынын ескертеді.

Шәкәрімнің философиялық лирикасында **«тағдыр»** ұғымы исламдағы кадар (жазу) түсінігімен үндескенімен, көбіне терең экзистенциалдық толғаныстар тудырады. Бұл лексеманың қолданысы «Қалқаман-Мамыр» поэмасында анық байқалады:

Тағдырдың жазған ісіне,
Шара бар ма кісіге?
Жазықсыз кеткен бейбақтың,
Обалы қалды кім іске? («Қалқаман-Мамыр» поэмасы).

Мұндағы «тағдыр» – адам еркінен тыс, әлемдік ұлы тәртіп пен Жаратушының бұлжымас заңы. Контексте бұл сөз кейіпкерлердің (Қалқаман мен Мамырдың) басына түскен трагедиялық жағдайды сипаттай отырып, адамның пешене алдындағы дәрменсіздігі мен сабырлық таныту қажеттілігін білдіреді.

«Сауап» лексемасы Шәкәрімнің дидактикалық өлеңдері мен прозалық еңбектерінде жиі кездеседі. Мәселен, оның «Мұсылмандық шарты» атты еңбегінде бұл ұғым қоғамдық этика тұрғысынан көрініс табады:

«Жетім мен жесірге қарасқанның сауабы үлкен, оны тек Алла біледі, адам баласы одан рия іздемеуі тиіс» («Мұсылмандық шарты» трактаты).

Автор бұл сөзді трансценденттік (о дүниелік) марапат мағынасында қолданғанымен, оның астарында зор гуманистік сипат жатыр. Контексте «сауап» – адамның қоғамға, мұқтаж жандарға жасаған нақты жақсылығы мен альтруистік іс-әрекетінің рухани эквиваленті болып табылады.

Шәкәрім шығармаларында **«тәубе»** (тоба) сөзі адамның өз қателігін түсініп, рухани тазару сатысына өту сәтін сипаттайды. «Өкініш» өлеңінде бұл сезім барынша ашық әрі шынайы суреттелген:

Көп жасадым, күнәні көп істедім,
Тәубе қылдым, Жаратқан, кеш күнәмді.
Нәпсі жеңіп, адасып өкінгенде,
Сенен басқа табармын қай пананы? («Өкініш» өлеңі).

Контексте аталған лексема жай ғана ауызекі сөйлеудегі одағай емес, терең ішкі катарсис, яғни рухани сілкініс, тазару ретінде жұмсалып тұр. Сөздің мағынасы – өткен өмірге өкініш білдіру, қанағат деңгейіне көтерілу және Жаратушымен байланысты қайта қалпына келтіру прагматикасын қамтиды.

Ақын поэтикасында **«обал»** – кие мен жазаның, обал-сауаптың тепе-теңдігін сақтайтын моральдық-құқықтық категория. Шәкәрім бұл ұғымды «Жастарға» атты өлеңінде жас ұрпақтың санасына ұялатуды мақсат етеді:

Біреуге қиянат қылсаң, обалы жібермейді,
Әділеттің ақ жолы ешқашан шірімейді.
Обал мен сауапты таныған ер ғана,

ISSN 2788-7979 (online)

Қараңғы халықтың қамын жеп жүреді («Жастарға» өлеңі).

Мұндағы «обал» – жасалған қиянаттың, әділетсіздіктің метафизикалық қайтарымы. Шәкәрім бұл сөзді адамның басқа жан иелеріне (адамға, табиғатқа) деген жанашырлық сезімін ояту және жауапкершілігін бекіту үшін etикалық тыйым ретінде қолданады.

Шәкәрімнің әлеуметтік-сыншыл, ағартушылық бағыттағы өлеңдерінде **«ысрап»** лексемасы адамның рухани және материалдық құндылықтарды орынсыз шашуын сипаттау үшін жұмсалады. Ақын «Өмір сыры» өлеңінде бұл ұғымды жаңа қырынан ашады:

Өмірді ысрап қылма, босқа өткізіп,
Дүниенің қызығына бой алдырып.
Аз күндік қонақ екеніңді ұмытсаң,
Қаларсың тар қабірде сор бақтырып. («Өмір сыры» өлеңі)

Ақын бұл сөзді дәстүрлі фиқһ (шариғат заңы) шеңберіндегі «мал-мүлікті шашу» мағынасынан мағыналық тұрғыдан кеңейтеді. Контексте «ысрап» – Алла тарапынан берілген ең үлкен нығмет – Уақыт пен Өмірді мақсатсыз, Ождансыз, бос әурешілікпен өткізу болып табылады. Бұл – лексеманың Шәкәрім идиостиліндегі метафоралану сипатын көрнекілейді.

Қорыта айтқанда, Ш. Құдайбердіұлы шығармашылығындағы бұл жеті діни бірлік – бір-бірімен тығыз семантикалық байланыстағы біртұтас когнитивтік жүйе. Ақын «нәпсіні» тыйып, «ысрапқа» жол бермей, «тәубе» мен «иманды» серік еткен адам ғана «обалдан» қорқып, «сауап» жинайды және өз «тағдырын» рухани кемелдікпен қарсы алады деген ілімді уағыздайды. Бұл жүйе Шәкәрімнің «Ождан ғылымының» тілдік деңгейдегі көрінісі мен басты концептуалды негізі болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақ тілінің ұлттық корпусы (qazcorpus.kz) мәліметтер базасы негізінде жүргізілген зерттеу нәтижелері талданған жеті діни лексеманың («иман», «тәубе», «сауап», «обал», «тағдыр», «ысрап», «нәпсі») XIX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басы аралығында терең семантикалық-прагматикалық трансформацияны бастан өткергенін нақтылады. XIX ғасыр мен XX ғасырдың басында бұл бірліктер негізінен таза теологиялық, метафизикалық сипатқа ие болып, адам мен Жаратушы арасындағы қарым-қатынасты, шариғат үкімдерін сипаттайтын канондық мағынада жұмсалса, уақыт безбенінде бұл семантикалық ядро айтарлықтай кеңейген. Тілдік динамиканың нәтижесінде бұл сөздер өздерінің догматтық шеңберінен шығып, қазіргі заманғы қазақ қоғамының әлеуметтік, психологиялық және гуманистік құндылықтарын айқындайтын прагматикалық категорияларға ауысқан.

Лексика-семантикалық жүйенің эволюциялық дамуын айғақтайтын басты құбылыс — діни лексемалардың деконфессионализациялану (діни сипаттан арылу) және секуляризациялану үдерістері болып табылады. Корпустық сандар дәлелдегендей, мәселен, «ысрап» сөзі өзінің алғашқы догматтық күнә мағынасынан арылып, заманауи БАҚ пен медиа-дискурста таза қаржылық-экономикалық тиімсіздікті, ресурстарды бейберекет жұмсауды сипаттайтын терминге айналса, «сауап» пен «обал» сөздері трансценденттік қорқыныш немесе марапат шегінен шығып, жалпыадамзаттық альтруистік, этикалық нормаларды бағалаудың антропоцентристік құралы ретінде орныққан. Бұл құбылыс ұлттық тілдің қоғамдық сананың трансформациялануына сай икемді бейімделе алатын жаңғыру әлеуетін ғылыми тұрғыдан негіздейді.

Субкорпустар бойынша жүргізілген дистрибуциялық (жанрлық таралым) талдау діни-философиялық бірліктердің тілдік қабаттарда біртекті таралмағанын көрсетті. Жиынтық нәтижеде көркем проза (~42%) мен поэзия (~28%) субкорпустарының алға шығуы бұл лексемалардың ұлттық көркемдік ойлау жүйесі мен эстетикалық танымның ажырамас өзегі екенін айғақтайды. Прозалық мәтіндерде бұл бірліктер кейіпкерлердің ішкі психологиялық иірімдері мен модальдік клишелерін жасауға қызмет етсе, поэтикалық кеңістікте (әсіресе Зар заман мен Алаш кезеңі мұрасында) «тағдыр» және «нәпсі» ұғымдары экзистенциалдық, пәлсапалық толғаныстардың концептуалды доминантасы рөлін атқарған. Ал заманауи

ISSN 2788-7979 (online)

публицистикалық дискурс бұл бірліктерді жаңа әлеуметтік-прагматикалық реңктермен байытып, тілдің қазіргі даму сатысындағы өміршеңдігін қамтамасыз етіп отыр.

Авторлық идиостильді зерттеу бағытында Шәкәрім Құдайбердіұлының шығармашылық мұрасы діни-философиялық лексиканың ең жоғары жиіліктік шоғырлану аймағы ретінде айқындалды. Статистикалық тұрғыдан Шәкәрім мәтіндерінде «нәпсі» (115.6 IPM), «иман» (94.2 IPM), «сауап» (88.1 IPM) және «тағдыр» (76.8 IPM) сөздерінің өзге замандас авторлармен салыстырғанда айрықша үстемдік танытуы ақынның дүниетанымының таза сопылық-танымдық және философиялық тереңдігінен хабар береді. Шәкәрім идиостилінде бұл бірліктер жай ғана номинативті атаулар емес, оның бүкіл поэтикалық және трактаттық мәтіндерінің мазмұндық-идеялық желісін ұстап тұрған негізгі стилистикалық тіректер болып табылады.

Лингвокогнитивтік тұрғыдан алғанда, Шәкәрім шығармаларындағы бұл жеті діни бірлік – бір-бірімен тығыз семантикалық байланыста өрілген, ақынның әйгілі «Ождан ғылымы» концепциясының тілдік деңгейдегі біртұтас когнитивтік моделін құрайды. Автор мәтіндерінде «нәпсіні» тыйып, өмір мен уақытты «ысрап» қылмай, «тәубе» мен «иманды» жүрекке серік еткен кемел адам ғана «обалдан» қорқып, «сауап» жинай алады және өзіне бұйырған «тағдырды» рухани биіктікпен қарсы алады деген имандылық ілімін ұсынады. Контекстік семантиканы саралау ақынның бұл сөздерді құрғақ догмалық шеңберде қалдырмай, адам болмысының метафизикалық мәні мен моральдық жауапкершілігін ашатын философиялық аппаратқа айналдырғанын дәлелдеді.

Тұжырымдай келгенде, корпустық лингвистика әдістері арқылы алынған эмпирикалық мәліметтер қазақ тіліндегі діни лексиканың ұлттық сөздік құрамдағы тарихи тұрақтылығы мен динамикалық икемділігін толық айғақтайды. «Тағдыр» (жалпы саны 45 000-нан астам) және «иман» (32 000-нан астам) сияқты іргелі сөздердің кез келген дәуір мен жанр шеңберінен шығып, жалпыұлттық мәдени код пен менталитеттің өзекті концептілері ретінде сақталуы олардың ұлттық тілдік санадағы мызғымас орнын көрсетеді. Тілдік бірліктердің заманауи жаһандану дәуірі мен әлеуметтік-саяси формациялардың ауысуына сай жаңа мағыналық қатпарлармен байып, концептуалды түрде жаңғырып отыруы қазақ тілінің ішкі семантикалық әлеуетінің зор екендігін көрсететін бұлтартпас ғылыми айғақ болып табылады.

Зерттеу жұмысында әдебиеттер тізімін халықаралық талаптарға (Harvard, ГОСТ 7.1-2003) сәйкестендіру мақсатында Gemini (Google) жасанды интеллект моделі көмекші құрал ретінде пайдаланылды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Гадомский А.К. Теолингвистика: жаратылыстану тарихы, пәні, міндеттері // ЛҰУ Хабаршысы. – 2005. – № 5 (93). – 12–21 бб.

2 Постовалова В.И. Әлемнің тілдік бейнесіндегі діни концепттер // Тіл және мәдениет. – Мәскеу: Наука, 2008. – 45–67 бб.

3 Вежбицкая А**.** Семантика, мәдениет және таным: Мәдени-спецификалық контекстердегі жалпыадамзаттық концепттер / Ағылш. ауд. – М.: Русские словари, 1993. – 320 б.

4 Leszczyński K. The Theolinguistic Dimension of Sacred Texts: Semantic and Pragmatic Aspects // Journal of Pragmatics and Religion (Scopus). – 2021. – Vol. 14, No. 3. – P. 112–128.

5 Alvarado J. Cognitive Metaphors in Religious Discourse: A Cross-Cultural Perspective // International Journal of Cognitive Linguistics (Scopus). – 2023. – Vol. 29, No. 2. – P. 205–224.

6 Campbell H. Digital Religion and the Interplay of Religious Vocabulary in Modern Media Discourse // Language & Communication (Scopus). – 2022. – Vol. 84. – P. 45–59.

7 Уәлиұлы Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы: Мектеп, 2007. – 286 б.

8 Смағұлова Г.Н. Мәтін лингвистикасы және көркем сөз семантикасы. – Алматы: Ғылым, 2010. – 194 б.

ISSN 2788-7979 (online)
9 Төлеубаева А.М., Сәбит Г.Е., Қалиев Қ. Қазақ теолингвистикасының қалыптасуы мен даму бағыттары: монография. – Алматы: Кітап, 2018. – 240 б.
10 Doszhan Z. et al. Religious Semantics and Mythologeme-Based Worldviews in Kazakh and English Traditions: A Systematic Contrastive Review // Journal of Culture and Values in Education. – 2026. – Vol. 9, No. 2. – P. 100–138.
11 Muthoifin M., Elbanna M. A Cognitive-Conceptual Analysis of "Cult" Words in the Kazakh and Kyrgyz Linguistic Worldview // International Journal of Society, Culture & Language. – 2025/2026. – Vol. 13/14 (in press).
12 Keshtiari N., Kuhlmann M. et al. Ethnolinguistic and Cognitive Aspects of Sacred Numbers in the Turkic Worldview: A Comparative Analysis of Kazakh, Kyrgyz, and Uzbek // International Journal of Society, Culture & Language. – 2025. – Vol. 13, Is. 2. – P. 45–58.
13 Underhill J. W. Ethnolinguistics and Cultural Concepts: Truth, Love, Hate and War. – Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – 240 p.
14 Polzenhagen F., Wolf H.-G. World Englishes and Cultural Linguistics: Theory and research // World Englishes. – 2024. – Vol. 43, Is. 3. – P. 360–378.
15 Қазақ тілінің ұлттық корпусы. URL: https://qazcorpus.kz/ (қаралған күні: 27.06.2026)

Материал 29.06.2026 баспаға түсті

Семантическая эволюция религиозной лексики в казахском языке: лингвокогнитивная и корпусная интерпретация

М.Б. Хамзина
НАО«Медицинский университет Астана» , Астана, 010000, Казахстан

В рамках современной антропоцентрической парадигмы комплексное изучение религиозной лексики, составляющей основу национального культурного кода и мировоззрения, имеет важное научное значение. Общественно-политические изменения и процессы секуляризации оказывают прямое влияние на трансформацию религиозных наименований в словарном составе языка на денотативном и коннотативном уровнях. В связи с этим определение места базовых религиозных концептов в современном языковом сознании и их смысловой эволюции обусловливает актуальность данного исследования. В статье с позиций корпусной лингвистики и лингвокогнитологии комплексно исследуются семантико-прагматическая трансформация и динамика семи фундаментальных религиозных лексем казахского языка («иман», «тәубе», «сауап», «обал», «тағдыр», «ысрап», «нәпсі») в период с конца XIX по начало XXI века. На основе данных Национального корпуса казахского языка (qazcorpus.kz) эмпирически доказаны закономерности секуляризации и перехода данных единиц от сугубо теологического канонического значения к социально-психологическим и финансово-экономическим категориям в современном дискурсе. Дистрибутивный анализ выявил специфику концентрации религиозной лексики в художественной прозе (~42%) и поэзии (~28%). Также проведен статистический анализ авторского идиостиля Шакарима Кудайбердиулы, обосновавший, что данные лексемы формируют целостную когнитивную модель концепции «Науки Совести» на языковом уровне.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, религиозная лексика, секуляризация, идиостиль Шакарима, ресемантизация, национальный корпус, Наука Совести.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Гадомский А.К. Теолингвистика: история естествознания, предмет, задачи // Вестник ЛНУ. – 2005. – № 5 (93). – С. 12–21.
2 Постовалова В.И. Религиозные концепты в языковой картине мира // Язык и культура. – Москва: Наука, 2008. – С. 45–67.

ISSN 2788-7979 (online)
3 Вежбицкая А. Семантика, культура и познание: Общечеловеческие концепты в культуроспецифичных контекстах / Пер. с англ. – М.: Русские словари, 1993. – 320 с.
4 Leszczyński K. The Theolinguistic Dimension of Sacred Texts: Semantic and Pragmatic Aspects // Journal of Pragmatics and Religion (Scopus). – 2021. – Vol. 14, No. 3. – P. 112–128.
5 Alvarado J. Cognitive Metaphors in Religious Discourse: A Cross-Cultural Perspective // International Journal of Cognitive Linguistics (Scopus). – 2023. – Vol. 29, No. 2. – P. 205–224.
6 Campbell H. Digital Religion and the Interplay of Religious Vocabulary in Modern Media Discourse // Language & Communication (Scopus). – 2022. – Vol. 84. – P. 45–59.
7 Уалиулы Н. Теоретические основы казахской культуры речи. – Алматы: Мектеп, 2007. – 286 с.
8 Смагулова Г.Н. Лингвистика текста и семантика художественного слова. – Алматы: Ғылым, 2010. – 194 с.
9 Толеубаева А.М., Сабит Г.Е., Калиев К. Становление и направления развития казахской теолингвистики: монография. – Алматы: Кітап, 2018. – 240 с.
10 Doszhan Z. et al. Religious Semantics and Mythologeme-Based Worldviews in Kazakh and English Traditions: A Systematic Contrastive Review // Journal of Culture and Values in Education. – 2026. – Vol. 9, No. 2. – P. 100–138.
11 Muthoifin M., Elbanna M. A Cognitive-Conceptual Analysis of "Cult" Words in the Kazakh and Kyrgyz Linguistic Worldview // International Journal of Society, Culture & Language. – 2025/2026. – Vol. 13/14 (in press).
12 Keshtiari N., Kuhlmann M. et al. Ethnolinguistic and Cognitive Aspects of Sacred Numbers in the Turkic Worldview: A Comparative Analysis of Kazakh, Kyrgyz, and Uzbek // International Journal of Society, Culture & Language. – 2025. – Vol. 13, Is. 2. – P. 45–58.
13 Underhill J. W. Ethnolinguistics and Cultural Concepts: Truth, Love, Hate and War. – Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – 240 p.
14 Polzenhagen F., Wolf H.-G. World Englishes and Cultural Linguistics: Theory and research // World Englishes. – 2024. – Vol. 43, Is. 3. – P. 360–378.
15 Национальный корпус казахского языка. URL: https://qazcorpus.kz/ (дата обращения: 14.06.2026).

Материал поступил в редакцию журнала 29.06.2026

Semantic evolution of religious vocabulary in the kazakh language: linguocognitive and corpus interpretation

M. Khamzina
NJSC «Astana Medical University», Astana, 010000, Kazakhstan

Within the framework of the modern anthropocentric paradigm, a comprehensive study of religious vocabulary, which forms the basis of the national cultural code and worldview, is of great scientific significance. Socio-political changes and secularization processes directly influence the transformation of religious terms in the vocabulary of a language at denotative and connotative levels. In this regard, determining the place of basic religious concepts in modern linguistic consciousness and their semantic evolution defines the relevance of this research. The article presents a comprehensive study of the semantic-pragmatic transformation and temporal dynamics of seven fundamental religious lexemes in the Kazakh language ("iman", "taube", "sauap", "obal", "tagdyr", "ysrap", "napsi") from the late 19th to the early 21st century, using corpus linguistics and linguocognitive approaches. Based on data from the National Corpus of the Kazakh Language (qazcorpus.kz), the patterns of secularization and shift of these units from purely theological canonical meanings toward social-psychological and financial-economic categories in modern discourse are empirically proven. Distributional analysis revealed the specific concentration of religious vocabulary in fiction prose (~42%) and poetry (~28%). Furthermore, a statistical analysis

ISSN 2788-7979 (online)

of Shakarim Kudaiberdiuly's authorial idiostyle was conducted, demonstrating that these lexemes form a unified cognitive model of his "Science of Conscience" concept at the linguistic level.

Key words: corpus linguistics, religious vocabulary, secularization, Shakarim's idiostyle, resemanticization, national corpus, Science of Conscience.

REFERENCES

1 Alvarado, J. (2023). Cognitive metaphors in religious discourse: A cross-cultural perspective. *International Journal of Cognitive Linguistics*, *29*(2), 205–224.

2 Campbell, H. (2022). Digital religion and the interplay of religious vocabulary in modern media discourse. *Language & Communication*, *84*, 45–59.

3 Gadomsky, A. K. (2005). Teolingvistika: istoriia estestvoznaniia, predmet, zadachi [Theolinguistics: History of science, subject, tasks]. *Vestnik LNU*, (5), 12–21.

4 Leszczyński, K. (2021). The theolinguistic dimension of sacred texts: Semantic and pragmatic aspects. *Journal of Pragmatics and Religion*, *14*(3), 112–128.

5 Postovalova, V. I. (2008). Religioznye kontsepty v yazykovoy kartine mira [Religious concepts in the linguistic picture of the world]. In *Yazyk i kultura* (pp. 45–67). Nauka.

6 Smaghulova, G. N. (2010). *Matin lingvistikasy zhane korkem soz semantikasy* [Text linguistics and semantics of artistic speech]. Ghylym.

7 Toleubaeva, A. M., Sabit, G. E., & Qaliev, Q. (2018). *Qazaq teolingvistikasynyn qalyptasuy men damu baghyt tary: monografiia* [Formation and development trends of Kazakh theolinguistics: a monograph]. Kitap.

8 Ualiuly, N. (2007). *Qazaq soz madenietinin teorialyq negizderi* [Theoretical foundations of Kazakh speech culture]. Mektep.

9 Wierzbicka, A. (1993). *Semantika, kultura i poznanie: Obshchechelovecheskie kontsepty v kulturospetsifichnykh kontekstakh* [Semantics, culture, and cognition: Universal human concepts in culture-specific contexts] (Trans. from English). Russkie slovari.

10 Doszhan, Z. et al. (2026) 'Religious Semantics and Mythologeme-Based Worldviews in Kazakh and English Traditions: A Systematic Contrastive Review', *Journal of Culture and Values in Education*, 9(2), pp. 100–138.

11 Muthoifin, M. and Elbanna, M. (2025/2026) 'A Cognitive-Conceptual Analysis of "Cult" Words in the Kazakh and Kyrgyz Linguistic Worldview', *International Journal of Society, Culture & Language*, 13/14 (in press).

12 Keshtiari, N., Kuhlmann, M. et al. (2025) 'Ethnolinguistic and Cognitive Aspects of Sacred Numbers in the Turkic Worldview: A Comparative Analysis of Kazakh, Kyrgyz, and Uzbek', *International Journal of Society, Culture & Language*, 13(2), pp. 45–58.

13 Underhill, J. W. (2012) *Ethnolinguistics and Cultural Concepts: Truth, Love, Hate and War*. Cambridge: Cambridge University Press.

14 Polzenhagen, F. and Wolf, H.-G. (2024) 'World Englishes and Cultural Linguistics: Theory and research', *World Englishes*, 43(3), pp. 360–378.

15 *Qazaq tilinin ulttyq korpusy* [*National Corpus of the Kazakh Language*]. https://qazcorpus.kz/. Accessed 14 June 2026.

Received: 29.06.2026

ISSN 2788-7979 (online)

МҒТАР 16.01.11 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp228-242

Г.Ш. Шахманова[1], О.А. Жумагулова[1]
[1]Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан

BALAUSA: ҚАЗАҚТІЛДІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ КОРПУСЫН ҚҰРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ, ӘДІСТЕМЕЛІК ЖӘНЕ ТИПОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мақала заманауи онтолингвистиканың өзекті бағыттарының бірі – ерте жастағы қазақтілді балалардың сөйлеу тілінің корпусын құрудың ғылыми-теориялық, әдіснамалық және практикалық негіздері айқындалады. Зерттеу шеңберінде «Balausa» аудиожазбалар корпусы ұсынылып, оның ерте тілдік даму заңдылықтарын зерделеудегі эмпирикалық маңызы негізделеді. Зерттеу нысаны ретінде табиғи қарым-қатынас жағдайында жазылып алынған 1-4 жас аралығындағы 12 баланың сөйлеу тілінің аудиожазбалары алынды. Деректерді өңдеу барысында халықаралық CHILDES базасының стандарттарына сәйкес транскрипцияланып, көпқабатты морфосинтаксистік аннотациялау әдістері қолданылды.

Қазақ тілінің агглютинативті табиғаты ескеріліп, түркі тілдес балалар корпустарының тәжірибесіне сүйене отырып, қазақ тіліне тән параметрлерді таңбалаудың ерекшеліктері қарастырылды. Сонымен қатар, мақалада балалар сөйлеу тілінің корпусын құрудың негізгі кезеңдері сипатталып, жобаның қазіргі таңда бастапқы сатысында жүзеге асырылып жатқаны көрсетіледі. Зерттеу қазақ тілінің цифрлық онтолингвистикалық моделін қалыптастыруға және балалардың тілдік құзыреттілігінің даму траекториясын айқындауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: онтолингвистика, онтогенез, корпустық зерттеу, балалар тілі, аудиокорпус, CHILDES, транскрипциялау.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Балалар тілі – адамзат тілінің табиғатын, құрылымдық заңдылықтарын және онтогенездегі қалыптасу кезеңдерін зерттеуде ерекше мәнге ие күрделі құбылыс. Ерте жастағы балалардың тілдік дамуы адамның когнитивтік, әлеуметтік және коммуникациялық қабілеттерінің қалыптасуымен тығыз байланысты. Яғни, бұл қарапайым дыбыстардан басталып, күрделі ойлау жүйесіне дейін жалғасатын көп сатылы процесс.

«Тіл – күрделі мәселе. Дегенмен, 5 жасқа дейінгі кішкентай балалар өз тілінің грамматикасында кездесетін күрделі жүйенің көпшілігін біледі. Олар сандарды бір-біріне қосуды немесе аяқ киімнің бауын байлауды үйренбестен бұрын, етістіктер мен зат есімдердің орнын ауыстырып, сұрақтарды жүйелеп, сөйлемдерді болымсыз түрге айналдырып, есімдіктерді дұрыс қолданып, бұрын естімеген сөйлемдерді қиындықсыз ұға алады» [1]. Бұл құбылыс баланың тілдік қабілеті өмірдің алғашқы жылдарында қарқынды дамитынын көрсетеді. Сондықтан ерте жастағы балалардың сөйлеу тілін зерттеу олардың тілдік жүйені қалай меңгеретінін, сөздік қоры мен грамматикалық құрылымдарының қалай қалыптасатынын анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақ тіл білімінде бала тілін зерттеу онтолингвистикалық бағыт ретінде жүйелі қалыптаспағанмен, балалардың тілдік дамуы мен сөйлеу әрекеттері жайлы зерттеулер бар. Мәселен, қазақ тіл білімінде сөйлеу әрекетінің онтогенезі мен бала тілінің қалыптасу, даму үдерісі ф.ғ.к., профессор Т.Т. Аяпованың ғылыми еңбектерінде дербес зерттеу нысаны ретінде қарастырылды. Ғалым Таңат Аяпованың «Развитие синтаксиса речи детей (на материале казахского языка)» [2] атты еңбегінде бала тілін синтаксистік семантика тұрғысынан талдап, баланың сөйлеуіндегі бір сөзді құрылымдардан бастап, екі және үш сөзден тұратын сөйлемдерге дейінгі даму кезеңдерін жүйелі түрде сипаттайды.

ISSN 2788-7979 (online)

Сөйлеу әрекетінің онтогенезін зерделеу аясында Б.Б. Баймұратованың «Мектеп жасына дейінгі балаларды сөйлеуге үйрету» [3] атты еңбегін атап өтуімізге болады. Зерттеуші ерте мектеп жасына дейінгі балалардың лексикалық дамуының өзіндік ерекшеліктерін талдап, қазақ тілінде тәрбие берілетін балабақшалардағы 3–5 жас аралығындағы және мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық негіздерін айқындайды.

Сонымен қатар қалалық балабақшалар жағдайында орыс және қазақ тілінде сөйлейтін балаларды қазақ тіліне оқыту мәселесіне арналған зерттеулер жүргізіп, мемлекеттік тілдің болашағын қамтамасыз етудің маңызды алғышарты ретінде қазақ тілін оқытуды ерте жастан бастаудың қажеттігін атап көрсеткен зерттеуші А.Б. Бакраденованың [4] және ерте және мектеп жасына дейінгі қалыпты дамудағы балалардың қазақ тіліндегі сөйлеу әрекетінің онтогенезін зерттеп, сөйлеу тілінің даму кезеңдерін айқындап зерделеген зерттеушілер Г.Ж. Есенжолова мен А.Д. Сейсенованың еңбектерін де атап өтуімізге болады.

Балалар тілін зерделеуге қатысты соңғы жылдары шыққан ғылыми негізделген еңбектердің бірі – Қ.Қ. Өмірбекова, Ж.Т.Тасжурекова, А.Д.Сейсенова, Г.Б. Ибатова, А.С. Оспанова авторлығымен жарық көрген «Онтогенез барысында ана тілі жүйесінің қалыптасуы» атты ұжымдық монография [5]. Арнайы және инклюзивті білім беру саласындағы зертхананың ғылыми қызметкерлері зерттеген бұл еңбекте қазақ тілін ана тілі ретінде меңгеретін балалардың сөйлеу тілінің қалыптасу заңдылықтары онтогенез тұрғысынан кешенді түрде қарастырылып, сөздік қордың дамуы, грамматикалық құрылымдардың игерілуі және сөйлеудің психолингвистикалық негіздері ғылыми деректермен сипатталады.

Сондай-ақ, қазақ тіл білімінде қалыпты дамыған балалардың сөйлеу тілі мен әртүрлі бұзылыстары бар мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілін салыстырмалы түрде зерттеген ғалымдар қатарына Қ.Қ. Өмірбекова, Г.Н. Тулебиева, Г.Б. Ибатова, Т.Ж.Байдильдинов, Г.А. Рахимбаева және А.Г. Жұбатхан жатады. Бұл зерттеулерде бала тілінің қалыпты және қалыптан тыс дамуын салыстыра зерттеу арқылы сөйлеу әрекетінің құрылымы, дыбыстық құрам, грамматикалық және лексикалық бірліктердің қалыптасу ерекшеліктері талданған.

Зерттеуші А.К.Шаяхмет көрсеткендей, «қазақстандық лингвистикада балалар тілі қазақ тілі материалдары негізінде бірнеше бағытта зерттелген. Атап айтқанда, балалар сөйлеуінің синтаксистік ерекшеліктері қарастырылып, билингвизмнің бала тұлғасының дамуына ықпалы зерттелген, мектеп жасына дейінгі балалардың етістік формаларын меңгеруіне психолингвистикалық талдау жасалған, сондай-ақ білім беру мен педагогикалық бағыттағы мониторингтік зерттеулер жүргізілген. Алайда аталған еңбектер өзара сабақтастықта қарастырылмаған және зерттеу мақсаттары мен міндеттері, сондай-ақ пайдаланылған тілдік материалдары жағынан әртүрлі бағыттағы дербес ғылыми ізденістер болып табылады» [6]. Яғни, қазақ тіл білімінде балалар тілінің ерекшеліктері арнайы онтолингвистикалық пән ретінде емес, жалпы тіл дамуы, сөйлеу мәдениеті, психолингвистика аясында ғана қарастырылып келеді. Бұл зерттеулер көбіне сипаттамалық деңгеймен шектеліп, табиғи сөйлеу деректеріне негізделген эмпирикалық базаға сүйенбейді.

Онтолингвистика ғылымының негізін қалаған ғалым С.Н.Цейтлин атап көрсеткендей: «Балалар тілі, бір жағынан, нормативті тілдің айнасы ретінде қарастырылуы тиіс. Ересектердің сөйлеуінен балалар тілінде ненің қалай енетінін және ол қалай өзгеретінін, соны анықтау нормативті тілдің құрылымы туралы жаңа мәлімет алуға мүмкіндік береді немесе, ең болмағанда, басқа зерттеу әдістерімен алынған ақпаратты тексеріп, нақтылауға мүмкіндік береді. Табиғат өзі жүзеге асыратын осы керемет лингвистикалық эксперименттің деректерін елемеу ақылға қонбайды» [7].

Осы тұрғыдан алғанда, С.Н. Цейтлин ұсынған тұжырым балалардың ерте сөйлеу деректерін ғылыми корпус ретінде жүйелі түрде жинау мен сипаттаудың теориялық маңызын айқындайды. Балалар тілі – ересек тілінің жай ғана қысқартылған көшірмесі емес, ол тілдік жүйенің қалыптасу механизмдерін, грамматикалық категориялардың ассимиляциялану реттілігін және семантикалық құрылымдардың табиғи эволюциясын көрсететін динамикалық

ISSN 2788-7979 (online)

модель. Сондықтан, ерте жастағы балалардың сөйлеу тілін корпустық әдістерге негізделе зерттеу тілдің нормативтік құрылымының когнитивтік және функционалдық негіздерін жаңа тұрғыдан түсіндіруге мүмкіндік береді.

КІРІСПЕ

Қазақтілді балалардың сөйлеу тілі – түркі тілдеріне тән агглютинативті морфологияны, бай синтаксистік құрылымдарды және фонетикалық ерекшеліктерді меңгеру үдерісін көрсету арқылы тіл онтогенезін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін құнды лингвистикалық дерек. Қазақ тілі – жалғамалы жүйедегі сөзжасамдық ерекшелігі айқын байқалатын тілдердің бірі, сондықтан қазақтілді балалардың тіл дамыту жолы халықаралық зерттеулерде кең тараған үндіеуропалық тілдермен салыстырғанда өзгеше сипатқа ие екені белгілі. Осы аталған ерекшеліктерді жүйелі түрде сипаттау мен тіл онтогенезінің заңдылықтарын дәл әрі объективті анықтау үшін ерте жастағы балалар сөйлеуін құрылымдалған, аннотацияланған деректер базасы негізінде зерттеу қажеттілігі туындайды.

Итальян тіліндегі мектепке дейінгі балалар корпусын қарастырған зерттеушілер Киара Болоньези және әріптестері көрсеткендей: «...тілдік корпустар үлкен көлемдік материалды қамтитындықтан, тілдің қолданыстық ерекшеліктерін зерттеудің тиімді құралы болып табылады. Әсіресе, тіл меңгеру үдерісін зерттеуде корпусқа негізделген әдістер кеңінен қолданылады. Сонымен қатар, тілдің табиғатын негіздейтін әмбебап грамматика теориясымен қатар, тілдік тәжірибе мен қолданысқа сүйенетін көзқарастар да корпус деректері арқылы дәлелденіп келеді» [8] тілдік корпустың практикалық маңыздылығы жоғары, себебі ол тіл туралы деректерді жүйелі түрде жинақтап, ғылыми және қолданбалы мақсатта пайдалануға мүмкіндік береді.

Балалар сөйлеуінің мультимедиялық корпусы балалар мен ата-аналар арасындағы өзара әрекетескен аудио немесе бейнежазбаларынан тұрады. Мұндай деректер балалардың сөйлеуін ең ерте кезеңдерінен бастап зерттеуге, талдау барысында бастапқы тілдік деректерді, яғни, балаға бағытталған сөйлеуді ескеруге, сондай-ақ тілдік емес факторларды қарастыруға мүмкіндік береді. Балалар сөйлеу корпустарының ең танымал әрі ең толық дерекқоры – CHILDES халықаралық базасы. 1983 жылы құрылған бұл база қазіргі таңда 40-тан астам тілді қамтитын 230-дан аса корпусты (әрбір бала үшін бір немесе бірнеше ішкі корпустарды қоса алғанда) біріктіреді және біртілді де, көптілді де қауымдастықтардағы ана тілін меңгеру үдерісі туралы жан-жақты ақпарат ұсынады. Питтсбург университетінде құрылған бұл жоба ауызша сөйлеуді, балалар мен олардың ата-аналарының спонтанды (табиғи) сөйлеуін талдау, сондай-ақ екінші тілді игеру үдерісін зерттеу үшін құрылған. Мәтіндік жазбалардың көлемі мол болумен қатар, онда психолингвистика, лингвистика, бірінші және екінші тілдің игерілу теориясы бойынша кең ауқымды библиография, материалды енгізу ережелері және оны талдауға арналған бағдарламалар да қамтылған [9].

Корпустық лингвистика әдістері балалардың сөйлеу деректерін сақтау мен басқаруда жоғары тиімділікке ие. Бұл әдістер бір ғана деректер жиынтығы негізінде көптеген зерттеулер жүргізуге және жаңа гипотезаларды тексеруге мүмкіндік береді. Ғалымдар балалар сөйлеу корпустарын фонология, морфология және синтаксис сияқты әртүрлі тілдік деңгейлердегі ерекшеліктердің меңгерілуін зерттеу үшін кіріс деректерінің балалар сөйлеуінің әртүрлі аспектілеріне ықпалын талдау үшін, сондай-ақ тілдің дискурстық қырларын зерделеу үшін кеңінен пайдаланып келеді [10].

Қазіргі уақытта әлемнің көптеген тілдері бойынша балалар сөйлеу тілін зерттеуге арналған арнайы тілдік корпустар қалыптастырылған. Мысалы, жоғарыда атап өткен CHILDES деректер қорында ағылшын тілі бойынша 95 корпус (шамамен 3000 файл), француз тілі бойынша 16 корпус (549 файл), қытай тілі бойынша 23 корпус (1453 файл) тіркелген [10].

Алайда мұндай жүйелі тілдік ресурстар барлық тілдер үшін бірдей деңгейде қалыптасқан деп айтуға болмайды. Әсіресе түркі тілдері, оның ішінде қазақ тіліндегі балалар сөйлеу тілін кешенді түрде қамтитын корпустары әлі де жеткіліксіз. Мәселен, CHILDES

ISSN 2788-7979 (online)

базасында түрік тілі бойынша Аксу (54 файл) және Altinkamis (15 файл) сияқты шектеулі ғана корпустар ұсынылған [https://talkbank.org/].

CHILDES деректер базасында орналасқан Аксу Коч (Aksu Koç) [11] – түрік тілді балалар корпусы. Бұл деректер базасы 1972-1973 жылдары Стамбул қаласында Д.Слобиннің жетекшілігімен, The Grant Foundation қорының қолдауымен жиналған. Зерттеуге кемінде бір ата-анасының жоғары білімі бар, қалалық отбасылардан шыққан балалар қатысты. Қатысушылар 4 айлық жас интервалдары бойынша іріктеліп, 2;0-4;4 жас аралығындағы 33 баланы қамтыған. Кейбір балалар 4 айдан кейін қайта бақыланып, жалпы жас ауқымы 2;0-4;8 жасқа дейін кеңейтілген. Балалар өз үйлерінде немесе мектепке дейінгі мекемелерде бір апта бойы бақыланып, Слобин (1982) сипаттаған когнитивтік және тілдік тапсырмалар кешенін орындаған. Зерттеу түрік, серб-хорват, итальян және ағылшын тілдерін қамтыды, ал түрік тілі бойынша кезең ғалым Айхан Ақсу-Кочпен бірлесе жүзеге асырылды. Транскрипттер бақылау барысында тіркелген ересек пен бала арасындағы спонтанды және бағытталған диалогтарды қамтиды. Балалар айтылымдары морфемалық деңгейде таңбаланған, транскрипцияда стандартты лингвистикалық белгілер қолданылған.

Түрік тіліндегі балалар сөйлеуіне қатысты тағы бір маңызды тілдік ресурс – Алтынкамис (Altinkamis) корпусы[12]. Зерттеу материалы бір қыз баланың 1 жас 4 айдан бастап 2 жас 4 айға дейінгі аралықтағы тілдік дамуын қамтитын лонгитюдтік бақылаулар негізінде жинақталған. Деректер баланың табиғи тілдік ортада ересектермен өзара әрекеттесу барысында пайда болған сөйлеу үлгілерін тіркеу арқылы алынған.

Корпустың авторы әрі құрастырушысы – Н.Фейза Алтынкамыш (Гент университеті), балалардың түрік тілін бірінші тіл (L1) ретінде меңгеруі, ерте сөздік қоры, грамматикалық даму үдерістері, сондай-ақ балалар тіліндегі «лексика–грамматика» континуумы мәселелерін зерттеумен айналысатын маман. Деректер құрамына ересек пен бала арасындағы табиғи диалогтардың транскрипттері енген. Зерттеудің негізгі бағыты – түрік тілінің ана тілі ретінде игерілуі, ерте лексикалық қордың қалыптасуы, грамматикалық құрылымдардың біртіндеп дамуы және лексика мен грамматиканың өзара байланысын анықтау. Материал CHILDES жобасы аясында қабылданған CHAT форматында транскрипцияланған.

Соңғы жылдары балалардың табиғи сөйлеуін ұзақ мерзімді бақылау негізінде жинақталған корпустық жобалар белсенді дамуда. Әсіресе, славян тілдеріндегі онтолингвистикалық зерттеулерде балалар тілінің деректерін жүйелеуге бағытталған ірі корпустар құрылды. Соның бірі – Мәскеу қаласындағы Жоғары экономика мектебінің Нейролингвистика зертханасының (қазіргі «Тіл және ми» орталығы) бір топ ғалымдары әзірлеген RusLan-M (doi:10.21415/1XMG-D508) корпусы. 2016-2019 жылдары екі отбасындағы бала мен ата-ананың өзара әрекеттесуі жүйелі түрде бейнежазбаға түсіріліп CHILDES/TalkBank платформасында қолданылатын CHAT форматы бойынша, Брайан Макуинни ұсынған стандарттарға сүйене отырып транскрипцияланған. Монолингвалды орыс балаларының табиғи сөйлеуі жүйелі түрде жинақталған бұл корпус ерте тіл дамуының динамикасын ұзақ мерзімді бақылау негізінде сипаттауға, тілдік бірліктердің қалыптасу ретін анықтауға және балалар сөйлеуін көпдеңгейлі аннотациялау тәжірибесін жүйелеуге мүмкіндік береді.

Эксперименталдық әдістеме негізінде қазақтілді балалардың сөйлеу тілін алғаш жүйелі түрде қарастырған зерттеулердің бірі – Ж.Смағұлованың [13] еңбегі. Автор қалалық қазақ-орыс қостілді отбасыларында балаларға бағытталған сөйлеу (baby talk) тілдік әлеуметтік тәжірибелердің маңызды компоненті екенін көрсетеді. Зерттеу ата-аналардың ерте тілдік өзара әрекеттесуін талдай отырып, қазақ тілінің балаға бағытталған сөйлеуде кеңінен қолданылатынын, алайда әлеуметтік бедел мен кең таралған тіл мәртебесіне байланысты балалардың негізгі өмірлік контексте орыс тілін меңгеруге бейім екенін көрсетті. Мақалада қазақ тілінің қаладағы бала тілі ретінде тіркелуі мен тіл ауысуы (language shift) арасындағы өзара байланыс қарастырылып, балалардың тілдік таңдауы мен тілдік даму траекториясына ықпал ететін әлеуметтік және идеологиялық факторлар талданады. Бұл зерттеу қазақ тілінің

ISSN 2788-7979 (online)

қалалық орталарда сақталу және дамуы мәселелерін түсінуге, сонымен қатар ерте тілдік интервенциялар мен тілдік саясатты ғылыми негізде жобалауға мүмкіндік береді.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеу барысында 1 жастан 4 жасқа дейінгі балалардың табиғи коммуникативтік жағдайдағы сөйлеу әрекеттерін қамтитын аудиожазбалары пайдаланылды. Балалардың ерте сөйлеу тілінің дамуын айқындау мақсатында жүйелі бақылау жүргізіліп, эмпирикалық деректер жинау әдістері қолданылды. Тілдік деректерді жүйелеу мен талдау үдерісіндегі корпустық әдістер қолданылып, жиналған материалдар арнайы корпус форматына келтіріліп ұйымдастырылды.

Сонымен қатар, зерттеу барысында тілдік материалдарды өңдеу мен интерпретациялауда лингвистикалық сипаттау әдісі, балалар тілінің даму динамикасын айқындауға бағытталған лонгитюдтік бақылау әдісі және салыстырмалы талдау әдісі қолданылды.

НӘТИЖЕЛЕР

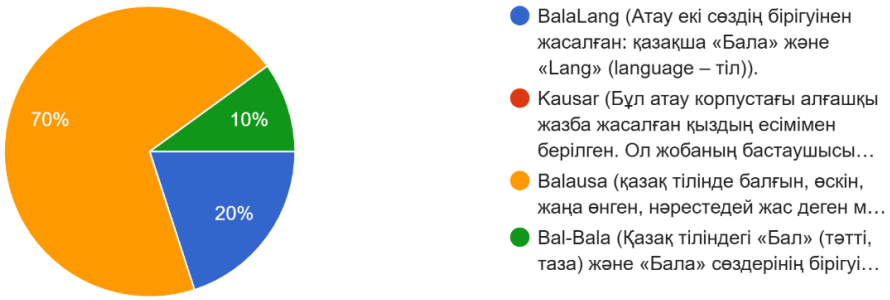
Аудиокорпус – сөйлеудің табиғи жағдайында жазылып алынған және арнайы белгіленген (аннотацияланған) дыбыстық деректер жиынтығы. Балалар тілін зерттеуде оның маңызы ерекше, себебі ол баланың сөйлеуіндегі фонетикалық, лексикалық, просодикалық ерекшеліктерді толық сақтап, толық емес сөздер, дыбыстық алмастырулар мен контекстке тәуелді мағыналарды дәл тіркеуге мүмкіндік береді. Аудиокорпус балалар сөйлеуінің фонологиялық, морфологиялық және синтаксистік деңгейлердегі бірліктерін зерттеуде, сондай-ақ тілдік кіріс деректерінің балалардың сөйлеуіне ықпалын анықтауда кеңінен қолданылады.

Корпустық тәсілдердің басты артықшылығы – балалардың сөйлеуін табиғи ортада тіркеуі. Бұл олардың экологиялық валидтілігін арттырып, зерттеу нәтижелерін нақты өмірлік жағдайларға жақындатуға мүмкіндік береді [10].

Осы бағыттағы алғашқы бастама ретінде біз «Balausa» атты қазақтілді балалардың сөйлеу тілін зерттеуге арналған аудиокорпусын құру жұмыстарын жүзеге асырудамыз. Корпус атауы да кездейсоқ алынған жоқ. Алғашында ерте жастағы қазақтілді балалардың сөйлеу тілін зерттеу үшін төрт түрлі атау ұсынылды: Balalang, Kausar, Balausa, Bal-bala (Диаграмма-1). Қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының оқытушыларымен кеңесу және дауыс беру нәтижесінде жобаның ғылыми мазмұны мен концептуалдық мақсаттарына ең сай келетін атау ретінде «Balausa» атауы таңдалды. Атау қазақ тіліндегі bala (бала) түбірімен байланысты болғандықтан, корпус нысаны – 1–4 жас аралығындағы балалардың табиғи (спонтанды) сөйлеуі екенін бірден білдіреді. «Balausa» қазақ тілінде *жас өркен, бүршік, жаңа өсінді* мағынасында қолданылады. Бұл метафора тілдің ерте кезеңдегі қалыптасуын, алғашқы сөздердің пайда болуын және сөйлеудің табиғи түрде өсуін бейнелейді.

Сонымен қатар «Balausa» атауы ұлттық мәдени контекске тән *өсіп-өну, қалыптасу, бастау* сияқты концептілермен үйлеседі және халықаралық ғылыми ортада оңай қабылданады деген ойдамыз.

1-диаграмма. Корпус атауын таңдау

Зерттеу аясында 1–4 жас аралығындағы 12 қазақтілді бала іріктеліп алынды. Балалардың аудиожазбаларын заңды түрде пайдаланып зерттеу үшін және оларды CHILDES халықаралық базасында ашық жариялау үшін Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің этикалық комитетінің талабына сай ата-аналардан ақпараттық келісім мен сауалнама алынды. Деректерді жинауды бастамас бұрын, ата-аналарға егжей-тегжейлі нұсқаулық берілді. Нұсқаулықта жобаның қысқаша сипаттамасы, қаншалықты жиі жазу керек, не жазу керек (баламен әдеттегі өзара әрекеттесу), қалай жазу керек екені жайлы толыққанды ақпарат берілді.

1-кесте. «Balausa» корпусының бастапқы сипаттамасы.

Бала	Арнайы код	Жынысы	Бастапқы жасы[a]	Аяқталу жасы	Жазбалар саны	Жазбалар ұзақтығы (минут)
Airis	AA-01	Қыз	1;10.24	Аяқталмаған	2	33
Marlen	ME-01	Ұл	1;9.2	Аяқталмаған	1	25
Alfiya	AE-01	Қыз	1;8.16	Аяқталмаған	6	66
Ayat	AN-01	Ұл	2;0.19	Аяқталмаған	1	15
Kamshat	KH-02	Қыз	1;11.28	Аяқталмаған	4	62
Tauekel	TZ-01	Ұл	2;5.29	Аяқталмаған	2	30
Aisafi	AM-01	Қыз	2;7.27	Аяқталмаған	2	15
Aisana	AS-01	Қыз	2;6.1	Аяқталмаған	2	56
Alinur	AB-01	Ұл	2;6.7	Аяқталмаған	1	60
Zhazira	ZQ-01	Қыз	3;0.19	Аяқталмаған	7	118
Sardar	SQ-01	Ұл	3;6.1	Аяқталмаған	2	30
Kausar	KH-01	Қыз	3;10.26	Аяқталмаған	3	104

[a] *Жасы стандартты жыл; ай; күн форматында көрсетілген.*

Balausa аудиокорпусы – лонгитюдті зерттеу ретінде жоспарланған балалардың сөйлеу дамуының динамикасын бақылауға, лексикалық құрамдағы өзгерістерді, жаңа грамматикалық формалардың пайда болуын және коммуникативтік стратегиялардың трансформациясын тіркеуге мүмкіндік беретін, ұзақ мерзімді қамтитын жоба.

Концептуалдық деңгейде Balausa тек эмпирикалық ресурс қана емес, сонымен қатар цифрлық қазақ онтолингвистикасының базасын қалыптастыруға бағытталған платформа болып табылады.

Жобаның ғылыми жаңалығы – ерте жастағы қазақ тіліндегі балалардың сөйлеу тілінің аудиокорпусын құру. Ол стандартизацияланған транскрипцияны, аннотацияны және кейінгі халықаралық корпус ресурстарына интеграциялауды көздейді. Бұл тілдер арасындағы салыстырмалы зерттеулер жүргізуге мүмкіндік беріп, сөйлеу онтогенезді зерттеулерінің типологиялық базасын кеңейтеді.

Аудиокорпус жасау бірнеше кезеңнен тұрады, олардың әрқайсысы нақты мәселелерді шешуге бағытталған. Негізгі кезеңдер келесідей сипатталады:

ISSN 2788-7979 (online)

1. Аудиожазбаларды жинау – зерттеу материалдарын жинау және балалардың сөйлеу әрекетін аудио форматта жазу. Алдын ала берілген нұсқаулыққа сәйкес ата-аналар балаларымен әңгімелесу барысын жазып отырады. Деректерді сақтаудың біркелкілігін қамтамасыз ету үшін барлық аудио файлдар MP4 немесе WAV форматына түрлендіріледі. Әрі қарай аудиожазбалар үшін стандартталған атау форматын жасадық. Мысалы, AA-01_001.wav файлында А әрпі баланың атының бірінші әрпін (Айрис), ал сандар ішкі корпустағы реттік нөмірін білдіреді. Аудиожазбалар әзірге бір мәрте ғана жиналды, алайда зерттеу жоспарына сәйкес деректерді жинау үдерісін үш ай сайын жүйелі түрде қайталап отырамыз.

2. Автоматты транскрипция – жазбаларды мәтіндік форматқа бастапқы автоматты транскрипциялау. Аудиожазбаларды транскрипциялау үшін одан әрі өңдеу үшін біз тек форматты өзгертіп, сол атауларды қолдандық. Мысалы, бұл аудиожазбаның транскрипциясы AA-01_001.cha деп аталады. Аудиожазбалар Whisper автоматты сөйлеуді тану моделі арқылы өңделіп, BatchAlign2 бағдарламасының көмегімен транскрипцияланды.

3. Тексерілген транскрипция – автоматты транскрипция нәтижелерін қолмен тексеру және қателерді түзету. «Қазіргі бағдарламалық жасақтама корпустармен жұмыс істеу кезінде операциялардың бір бөлігін, соның ішінде транскрипциялап белгілеу процедурасын автоматтандыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, автоматты белгілеу бағдарламасының нәтижелері зерттеуші тарапынан тексеруді және түзетуді қажет етеді. Корпустың көлемі неғұрлым үлкен болса, автоматты өңдеуден кейінгі кезең соғұрлым көп еңбекті қажет ететін болады» [11].

Бұл процесс әсіресе қазақтілді аудиоматериалдарға өте маңызды, себебі автоматты жүйелер көбіне фонетикалық ерекшеліктерді, сөздердің морфологиялық формаларын немесе дыбыстық вариацияларды дұрыс танымайды. Қолмен тексеру транскрипциядағы қателерді азайтып, корпус деректерінің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

4. Псевдонимизация – жеке деректерді қорғау үшін қатысушылардың есімдері мен идентификаторларын ауыстыру. Балалар мен олардың ата-аналары арасындағы күнделікті қарым-қатынас жазбаларында көбінесе жеке немесе құпия ақпарат болғандықтан, анонимдеу маңызды қадам болып табылады. Біз жазбаларда пайда болған барлық жеке ақпарат (мысалы, аты-жөні, мекенжайы) міндетті түрде анонимделеді.

5. Морфосинтаксистік талдау – транскрипцияланған мәтіндерді морфологиялық және синтаксистік деңгейде автоматты түрде өңдеу. CHAT форматындағы транскриптерді CSV файлға түрлендіріп, морфологиялық және синтаксистік талдау жүргізіледі. Әр сөз үшін лемма жасалып, сөз табы анықталып, толыққанды талдау жасалады.

6. Тексерілген морфосинтаксистік талдау – автоматты талдау деректерін қолмен тексеру және түзету арқылы корпус материалдарының сапасын қамтамасыз ету. Mystem көпмәнді аннотациялар жасайтындықтан, нәтижелерді қолмен тексере отырып, морфологиялық және синтаксистік таңбалану (разметка) жасалады.

Грамматикалық белгіленімдері (разметки) бар балалар сөйлеу тілінің корпусы өзекті грамматиконды модельдеудің тиімді құралы болып табылады, өйткені ол келесі мүмкіндіктерге жол ашады:

- ерте онтогенез кезеңіндегі (екі жастан бес жасқа дейін) балалардың монологтық және диалогтық сөйлеуіндегі айтылымдар жиынтығын (массивін) ұсыну;
- нақты бір жастағы баланың типтік коммуникативтік жағдайлардағы айтылымдарында грамматикалық формалардың жиілік үлесін анықтау;
- белгілі бір жастағы тілдік тұлғаның грамматикалық профилін (сөз түрлендіру формаларының бөлінісін) қарастыру [11].

Барлық кезеңдерден өту нәтижесінде балалар сөйлеу тілінің деректерін сандық көрсеткіштер негізінде кешенді түрде талдауға мүмкіндік аламыз. Мәселен, MLU (Mean Length of Utterance (айтылымның орташа ұзақтығы) – көрсеткіші арқылы қазақтілді баланың сөйлеуіндегі орташа құрылымдық бірліктерінің көлемі айқындалса, IpSyn (Index of Productive

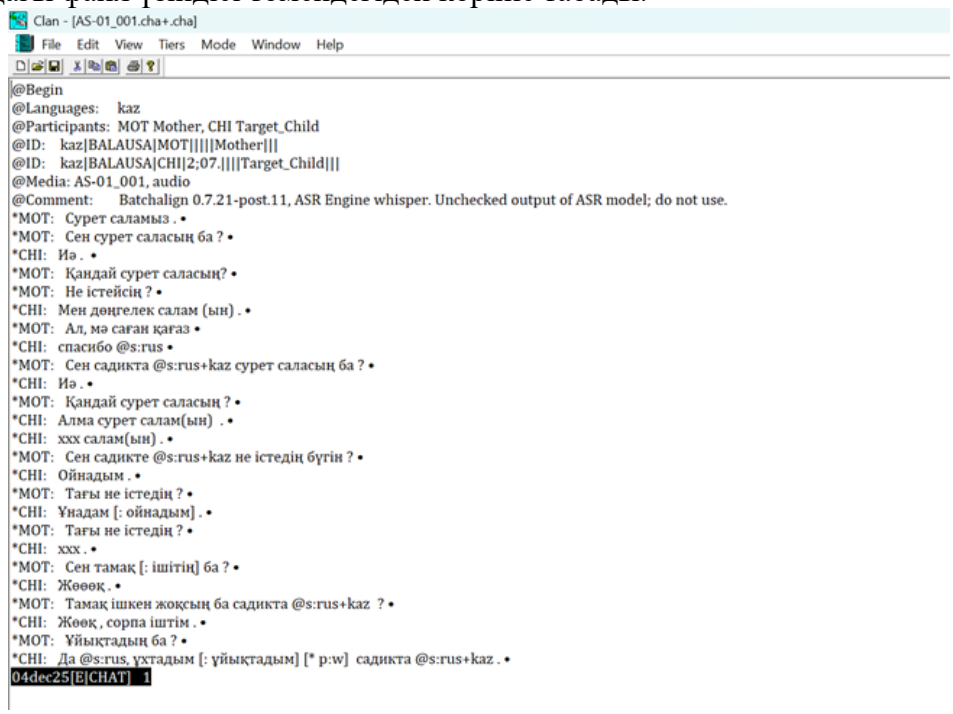
ISSN 2788-7979 (online)

Syntax (синтаксистік өнімдік индексі) – көрсеткіші сөйлеу тілінде синтаксистік құрылымдардың күрделілік деңгейі мен өнімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

ТАЛҚЫЛАУ

Аудиожазбаларды транскрипциялау *Тілдік компьютерлік талдау* (CLAN) бағдарламасында, оның ішінде жоғарыда атап өткеніміздей CHAT форматында орындалады. Әр файл метадеректерден, сөйлеу транскрипциясынан және түсіндірмелерден тұрады. Баланың сөйлеуі мен ата-ананың балаға бағытталған сөйлеуі кирилл қарпімен транскриптелінеді.

«CHAT жүйесі кемінде екі деңгейде қызмет етеді. Оның ең қарапайым нұсқасы – minCHAT. Бұл нұсқаны пайдалану күрделі кодтауды қажет етпейді. Мұндай транскрипциялау тәсілі балалар тілін зерттеу және дискурсты талдау салаларында қолданылатын дәстүрлі интуитивті транскрипцияларға жақын болып келеді» [15]. CHILDES базасының негізін қалаушы психолингвист ғалым Брайан Макуинни атап өткендей, CHAT жүйесі кемінде екі деңгейде жұмыс істеуге арналған. Оның ең қарапайым нұсқасы minCHAT деп аталады. CHAT форматындағы файл үзіндісі төмендегідей көрініс табады.

1-сурет. CLAN бағдарламасы арқылы транскрипцияланған .CHA файлы

Аудиоматериалдарды транскрипциялау жүзеге асырылғанымен, транскрипцияда көптеген қателер бар екені байқалды. Бұл қателердің негізгі себептері ретінде бағдарламаның қазақ тіліндегі фонетикалық ерекшеліктерді толық меңгермеуі, балалардың сөйлеу тіліндегі артикуляциялық вариациялар, дауыссыз және дауысты дыбыстардың алмастырылуы, сондай-ақ буындық құрылымның ауытқуы мен былдырлау кезеңіндегі дыбыстық созылымдардың әртүрлілігін атауға болады. Сондай-ақ, фонетикалық ұқсастықтары жоғары дыбыстардың қатар келуі де қателіктердің жиілеуіне әсер етеді. Сонымен қатар, қазақ тілінің ғылыми тіл ретінде табиғи тіл өңдеу (NLP) саласында толықтай қалыптаспағандығы да транскрипцияның дәлдігіне әсер етеді. Осы жағдайларды ескере отырып, транскрипция нәтижелерін қолмен тексеру және түзету қажеттілігі туындайды. Бұл әдіс балалардың нақты дыбыстық, буындық жүйесін дұрыс бағалауға мүмкіндік береді. Брайан Макуинни авторлығымен құрастырылған CHAT транскрипция стандартының нұсқаулығында (Сөйлеу тілін талдау құралдары. 1-бөлім: CHAT транскрипциялау форматы) [15] берілген қағидалар мен ескертулерге сүйене отырып, транскрипциялау барысында жиі кездесетін қателіктерді төмендегідей белгіледік.

ISSN 2788-7979 (online)

«Сөз деңгейіндегі қателер сөзден кейін [*] символы арқылы беріледі. Егер алмастыру элемент, мысалы [: because] берілсе, ол қателік кодынан бұрын жазылады. Қайта түзетілген жазбаның бастапқы бөлігінде қате орын алған жағдайда [*] символы, қате элементтен кейін, ал [/] белгісінен бұрын қойылады» [15].

2-кесте. Аудиожазбаларды транскрипциялау барысында жиі кездесетін қателіктерді кодтау

[*p]	Фонологиялық қателіктер. *[* p:w] – қолданыста бар сөзге ұқсата айтылатын фонологиялық қателік.* *[* p:n] – қолданыста жоқ сөзге ұқсата айтылатын фонологиялық қателік.* *[* p:m] – метатеза: дыбыс немесе буындардың орындарын алмастырып айту.* Мысалы: *Міне, нандай , нандай [:мынадай] [* p:w]* *омарал [: орамал] [* p:m]*
[* s]	семантикалық қателіктер.
[* m]	морфологиялық қателіктер.
[* n]	жаңа сөздер, яғни неологизмдер.
@o	Ономатопея (дыбыстық еліктеу, сөз жасау) Мысалы: *Әтеш кукарекууу @o дейді ! (Айрис, 1 жас 10 ай)*
&=	Сөйлеуден тыс жасалатын іс-әрекеттер (күлу, жылау, айқайлау, әндету, түшкіру, жөтелу және т.б.) *Мысалы: &=laughs күлу*
xxx	Түсініксіз, ойдан шығарылған сөздерді айтқан кезде
(.)	Сөйлеу барысында ұзақ кідірісті көрсету үшін қолданылады.
[/]	Бір сөзді немесе сөз тіркесін бірнеше мәрте қайталаған кезде. Мысалы: Сосын [/] сосын [/] сосын (бала бір сөзді контексте қатарынан үш рет қолданды)
0:	Сөздің немесе сөз тіркесінің түсіп қалуы (омиссия)
%com	Комментарий. Жазбаға түсініктеме беру үшін қолданылады (бір нәрсені нақтылау, түсініктеме беру және т.б.).
&=imit:	Шуды, қозғалысты және т.б. бейнелейтін дауысты дыбыстар үшін қолданылады.

Жинақталған материалдар қазақтілді балалардың ерте лексикалық дамуындағы бірнеше ерекшеліктерді айқындауға мүмкіндік берді.

Біріншіден, баланың қоршаған ортаға қатысты номинативтік лексиканың басымдығы байқалды. Баланың тілдік қолданысында жиі кездесетін сөздерге отбасы мүшелерінің (*ата, апа, мама, аға, бөпе*), тұрмыстық заттардың (*қасық, үй, сурет, қарындаш*), ойыншықтар (*машина, доп*) мен тағамдардың (*су, нан, май*) атаулары жатады. Зерттеушілер А.Н.Гвоздев, В.Штерннің жұмыстарында 1 жас 6 айдан 2 жасқа дейінгі уақытта балалар заттың атына байланысты «Бұл не?» сұрақ қою кезеңі деп белгіленді. Бұл жаста бала қоршаған ортаға бейімделе бастайды, соған орай біртіндеп сөздік қоры да молаяды [5].

Екіншіден, фонетикалық дыбыстардың қысқаруы, буындардың түсіп қалуы және артикуляциялық өзгерістерге ұшырауы арқылы көрініс табады. Мысалы, *«қарындаш»* сөзіне қатысты *«қандараш»* түріндегі формалар немесе етістік формаларындағы метатездер байқалады, бұл фонологиялық даму кезеңдерінің өтпелі сатыларын көрсетеді. Мұндай формалар әртүрлі балаларда жүйелі түрде қайталанатыны олардың фонологиялық дамудың қалыпты кезеңдері ретінде қарастырылуына мүмкіндік береді.

Үшінші маңызды ерекшелік – ономатопеялық лексиканың белсенді қолданылуы болып табылады. Балалар сөзінде дыбысқа еліктеу арқылы жасалған атаулар кеңінен таралған: ав-ав (ит), мяу (мысық), бух (құлау, соғылу) пи-пи (көлік дабылы). Аталған бірліктер көптеген тілдердегі балалар сөйлеуіне ортақ универсал/әмбебап сипатқа ие және көбіне заттың немесе әрекеттің атауын алмастырады.

Ал қазақтілді балалардың сөйлеуінде ономатопеялық лексиканың қолданылуы қазақ тілінің төл дыбыстардың фонетикалық жүйесіне негізделуімен де ерекшеленеді. Атап айтқанда, жануарлар дыбыстарын беру барысында қазақ тіліндегі созылыңқы дауыстылар

ISSN 2788-7979 (online)

белсенді қолданылады: сиыр – *мө-ө-ө*, қой – *мә-ә-ә*, қарға – *қарқ-қарқ*, тауық – *құт-құт* және т.б. Мұндай бірліктер баланың тек дыбысқа еліктеуін ғана емес, сонымен қатар ана тілінің фонетикалық үлгілерін ерте меңгере бастайтынын көрсетеді.

Зерттеу барысында балалардың тілдік қарым-қатынасында орыс және қазақ тілдеріне тән сөздердің аралас қолданысы байқалды. Балалардың тілдік қарым-қатынас барысында орысша лексикалық бірліктерді тұрақты қолдануы ерте жастан билингвалды құзыреттіліктің қалыптаса бастағанын айғақтайды. Бұл үдерісті шартты түрде біз үш бағытқа бөліп қарастырдық:

1. **Лексикалық интерференция (тікелей ену).** Орыс тілді лексикалық бірліктердің ешқандай өзгеріссіз, сол қалпында қолданылуы. Яғни, мұндағы сөздер семантикалық тұтастығын сақтай отырып, прагматикалық қызмет атқарады. Әсіресе, модаль сөздер мен шылаулардың өзгеріссіз тікелей енуін көрсетеді. Мысалы: *да, давай, потом, быстро, и еще, не хочу.*

*MOT: Бұл күнің көзі ма ?
*CHI: Күннің көзі .
*CHI: Давай @s:rus мен істейм (ін) .
*MOT: Кәне, сен сал енді .
*MOT: Ол не ?
*CHI: Күні көзі [:күннің көзі] .
*MOT: Күннің көзінің түсі қандай болады ?
CHI: Міне, нандай , нандай [:мынадай] [p:w] .
MOT: Міне нандай .[:мынадай] [p:w]
*MOT: Түсі қандай ?
*CHI: Күннің көзі .
*MOT: Қандай түсі ?
*MOT: Күннің көзінің түсі қандай ?
CHI: Сады [: сары] [p:w]. *(*AS-01*, 2 жас 6 ай)*

2. **Фоно-морфологиялық бейімделу.** Балалардың тілдік қолданысында кірме сөздердің қазақ тілінің фонетикалық және морфологиялық нормалары мен заңдылықтарына сәйкес бейімделу жағдайлары байқалды. Мысалы: *кататься → кәттену, качели → кәшеля, носки → нәски, тарелка → тәрелке*

*CHI: Мам ?
*CHI: Қазір далаға шығамыз ба ? .
*MOT: Далаға шыққың келіп тұр ма? .
*CHI: иә
*MOT: Қазір көреміз .
*CHI: иә, көреміз .
*MOT: Не істейсің далаға шығып сен ?
*CHI: Ақша табу керек , магазинге @rus+kaz барамыз сосын .
*CHI: Сосын кәшеля @rus [: качели] кәттиміз. *(*КН-01*, 3 жас 10 ай)*

3. **Морфологиялық интеграция (Гибридті құрылымдар).** Орыс тіліндегі сөздерге қазақ тілінде қосымшаларды жалғау немесе керісінше қазақ тіліндегі сөздерді орысша қосымшаларды қолдану да тіркелді. Бұндай мысалдары кодтау үшін төмендегілер белгілер қолданылды:

@s:rus+kaz – орыс тіліндегі сөзге қазақша септік жалғауының жалғануы
@s: kaz+rus – қазақ тілінде сөзге орысша қосымшаларды қосу

Бұл жүйе балалардың тілдік араласуын дәл тіркеп, код ауысудың морфологиялық ерекшеліктерін талдауға мүмкіндік береді.

3-кесте. Балалар сөйлеу тіліндегі аралас қолданыстар

Тілдік қарым-қатынас орыс +қазақ (@s:rus+kaz) Орыс тілді сөзге қазақша септік жалғауларын қоса қолдану	**Қазақ тілді сөзге орысша қосымша қосу (kaz+@s:rus)**
Садикқа, садикта	*Апашка, апашкаға*
Магазинге	*Аташка*
Кукланы	*Әжека, әжеканы, Әжеша*
Виноградты	*Мадиношка*
Пижаманы	*Аташканы*
Машинкамен	
Цветокты	

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта айтқанда, қазақтілді балалардың ерте сөйлеу тілінің корпусын құру – жай ғана техникалық база жинақтау емес, бұл ұлттық онтолингвистиканың іргетасын қалау процесі, қазақ тіл білімінде аса өзекті әрі стратегиялық маңызды ғылыми жоба. Мұндай ауқымды аннотацияланған ресурс бізге бала тілінің даму динамикасын нақты цифрлармен және ғылыми фактілермен сөйлетуге мүмкіндік береді. Бұл корпус бүгінгі күнге дейін кешенді зерттелмеген қазақ балаларының когнитивтік және тілдік дамуының табиғи үлгілерін жүйелі түрде жинап, халықаралық стандартқа сай өңдеуге мүмкіндік беретіні сөзсіз.

Корпустың жасалуы қазақ тілінің онтолингвистикалық моделі, психолингвистикалық нормасы мен тілдік технологияларын дамытуға зор үлес қосады. Сонымен қатар логопедия, сөйлеу диагностикасы, нейротілтану және ерте жастағы тілдік білім беру салалары үшін құнды мәліметтер береді.

Balausa жобасы онтолингвистика, психолингвистика, социолингвистика, логопедия және тіл оқыту әдістемесін біріктіретін эмпирикалық платформа ретінде қарастырылуы мүмкін. Оның ерекшелігі – нормативтік педагогикалық модельдерден шығып, баланың тілдік дамуының нақты когнитивтік механизмдерін көрсететін модельдерге көшу мүмкіндігінде.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы тек қазақ тіліндегі алғашқы балалар сөйлеуінің аудиокорпусын жасауда ғана емес, сонымен бірге қазақ тілін ерте тілдік онтогенезді жүйелі корпус зерттеу нысанына айналдыратын жаңа зерттеу парадигмасын қалыптастыруда.

Алайда, бұл жоба бірнеше күн немесе бірнеше айдың ішінде толыққанды аяқталуы мүмкін емес екенін ашық түсінуіміз қажет. Біз қазір жобаның ең жауапты – алғашқы қалыптасу кезеңіндеміз. Балалардың табиғи сөйлеуін жазып алып, оны транскрипциялау және халықаралық стандарттарға сай көпқабатты аннотациялау – ұзақ уақытты, төзімділікті және жоғары кәсіптілікті талап ететін жүйелі процесс.

Қазіргі жұмыс нәтижелері толық аяқталған корпус емес, оның ғылыми негізін қалыптастыруға бағытталған бастапқы қадамдар ретінде қарастырылады. Бұл бағыттағы жүйелі зерттеулердің жалғасуы қазақ тіл білімінің, оның ішінде бала тілін зерттеу парадигмасын жаңа деңгейге көтеріп, отандық онтолингвистиканың деректік базасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Мақаланы жазу барысында мәтінді техникалық реттеу мақсатында және генерациялауда, әдебиеттерді реттеу кезінде ChatGPT жасанды интеллект құралы қолданылды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Фромкин В., Родман Р., Хайамс Н. Тіл біліміне кіріспе. 10-басылым, Халықаралық басылым. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018 жыл – 608 бет.

2 Аяпова Т.Т. Развитие синтаксиса речи детей (на материале казахского языка): автореф.дис. ... канд. филол.наук. – Алма-Ата, 1988.
3 Баймұратова Б. Мектеп жасына дейінгі балаларды сөйлеуге үйрету. – Алматы.: Мектеп, 1981.
4 Бакраденова А.Б. Мектеп жасына дейінгі балалардың қазақша сөйлеу тілін дамыту. – Алматы, 1993.
5 Өмірбекова Қ.Қ., Тасжурекова Ж.Т., Сейсенова А.Д., Ибатова Г.Б., Оспанова А.С / Онтогенез барысында ана тілі жүйесінің қалыптасуы: монография. – Алматы: АИБД ҰҒПО, 2021. – 166 б.
6 Шаяхмет А.К. Формирование билингвальной личности в Казахстане // Многоязычие в образовательном пространстве. Серия «Языковое и межкультурное образование».– Ижевск, 2014. – Том. 6.
7 Цейтлин С.Н. Возвратные глаголы и детская речь. Опубликовано в сб.: Проблемы теории грамматического залога АН СССР., Ин-т языкознания – Л., 1978. С.128- 130.
8 Bolognesi, C., Cinini, A., Cutugno, P., Ferretti, M., & Chiarella, D. Towards a preschooler corpus of Italian: an experimental journey. Research Methods in Applied Linguistics, 2025. Article 100252. https://doi.org/10.1016/j.rmal.2025.100252
9 Зырянова Е. В. Система CHILDES как метод сбора материалов и изучения детской речи / Е. В. Зырянова. – Текст : электронный// Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2008. – № 76-2. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-childes-kak-metod-sbora-materialov-i-izucheniya-detskoy-rechi
10 Lelik, V., Diachkova, M., Dorofeeva, S. V., Lopukhina, A., Dragoy, O., & Sekerina, I. A. (2025). 2025 CHILDES RusLan-M Corpus (TalkBank/CHILDES). TalkBank. https://doi.org/10.21415/1XMG-D508
11 Aksu-Koç, A., & Slobin, D. I. (1978). Turkish child language data. In CHILDES: The Child Language Data Exchange System. TalkBank. https://talkbank.org/childes/access/Other/Turkish/Aksu.html (қолданылған күні: 21.01.2026).
12 Altınkamış N. F. Turkish Altınkamış corpus [Электрондық ресурс]. CHILDES: Child Language Data Exchange System, TalkBank. URL: https://talkbank.org/childes/access/Other/Turkish/Altinkamis.html (қолданылған күні: 21.01.2026).
13 Smagulova, J. Early language socialization and language shift: Kazakh as baby talk. Journal of Sociolinguistics. – 2013. 17(3), 309–336. https://doi.org/10.1111/josl.12030
14 Краснопёрова, Е. С. Грамматический корпус детской речи как инструмент исследования актуального грамматикона ребенка / Е. С. Краснопёрова. – Текст : непосредственный // Филологический класс. – 2024. – Т. 29, № 2. – С. 108–118. – DOI: https://doi.org/10.26170/2071-2405-2024-29-2-108-118
15 MacWhinney, B. The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk. 3rd Edition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2000

Материал 28.03.2026 баспаға түсті

BALAUSA: теоретические, методологические и типологические основы корпуса детской речи казахскоязычных детей

Г.Ш. Шахманова[1], О.А. Жумагулова[1]
[1]Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан

В статье определены научно-теоретические, методологические и практические основы создания корпуса разговорной речи казахскоязычных детей раннего возраста, одной из актуальных областей современной этнолингвистики. В рамках исследования представлен корпус аудиозаписей «Balausa» и обоснована его эмпирическая значимость в изучении закономерностей раннего языкового развития. Объектом исследования стали аудиозаписи разговорной речи 12 детей в возрасте 1-4 лет, записанные в естественных условиях общения.

ISSN 2788-7979 (online)

При обработке данных они были транскрибированы в соответствии со стандартами международной базы данных CHILDES, и использовались многослойные морфосинтаксические методы аннотации.

С учетом агглютинативной природы казахского языка и на основе опыта работы с корпусами тюркоязычных детей были рассмотрены особенности маркировки параметров, характерных для казахского языка. Кроме того, в статье описаны основные этапы создания корпуса разговорной речи детей и указано, что проект в настоящее время реализуется на начальной стадии. Исследование позволяет сформировать цифровую онтолингвистическую модель казахского языка и определить траекторию развития языковой компетенции детей.

Ключевые слова: онтолингвистика, онтогенез, корпусные исследования, детский язык, аудиокорпус, CHILDES, транскрипция

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Фромкин В., Родман Р., Хайамс Н. Тіл біліміне кіріспе, 10-басылым, Халықаралық басылым. Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018 жыл – 608 бет.

2 Аяпова Т. Т. Развитие синтаксиса речи детей (на материале казахского языка): автореф. дис. … канд. филол. наук. Алма-Ата, 1988.

3 Баймұратова Б. Мектеп жасына дейінгі балаларды сөйлеуге үйрету. – А.: Мектеп, 1981.

4 Бакраденова А.Б. Мектеп жасына дейінгі балалардың қазақша сөйлеу тілін дамыту. – Алматы, 1993.

5 Өмірбекова Қ.Қ., Тасжурекова Ж.Т., Сейсенова А.Д., Ибатова Г.Б., Оспанова А.С / Онтогенез барысында ана тілі жүйесінің қалыптасуы: монография. – Алматы: АИБД ҰҒПО, 2021. – 166 б.

6 Шаяхмет А.К. Формирование билингвальной личности в Казахстане // Многоязычие в образовательном пространстве. Серия «Языковое и межкультурное образование». – Том. 6. – Ижевск, 2014.

7 Цейтлин С.Н. ВОЗВРАТНЫЕ ГЛАГОЛЫ И ДЕТСКАЯ РЕЧЬ Опубликовано в сб.: Проблемы теории грамматического залога АН СССР., Ин-т языкознания- Л., 1978. С.128- 130.

8 Bolognesi, C., Cinini, A., Cutugno, P., Ferretti, M., & Chiarella, D. (2025). Towards a preschooler corpus of Italian: an experimental journey. Research Methods in Applied Linguistics, 2025 08 25, Article 100252. https://doi.org/10.1016/j.rmal.2025.100252

9 Зырянова Е. В. Система CHILDES как метод сбора материалов и изучения детской речи / Е. В. Зырянова. – Текст : электронный// Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2008. – № 76-2. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-childes-kak-metod-sbora-materialov-i-izucheniya-detskoy-rechi

10 Lelik, V., Diachkova, M., Dorofeeva, S. V., Lopukhina, A., Dragoy, O., & Sekerina, I. A. (2025). 2025 CHILDES RusLan-M Corpus (TalkBank/CHILDES). TalkBank. https://doi.org/10.21415/1XMG-D508

11 Aksu-Koç, A., & Slobin, D. I. (1978). Turkish child language data. In CHILDES: The Child Language Data Exchange System. TalkBank. https://talkbank.org/childes/access/Other/Turkish/Aksu.html (дата рассмотрения: 21.01.2026).

12 Altınkamış N. F. Turkish Altınkamış corpus [Электрондық ресурс]. CHILDES: Child Language Data Exchange System, TalkBank. URL: https://talkbank.org/childes/access/Other/Turkish/Altinkamis.html (дата рассмотрения: 21.01.2026).

13 Smagulova, J. (2013). Early language socialization and language shift: Kazakh as baby talk. Journal of Sociolinguistics, 17(3), 309–336. https://doi.org/10.1111/josl.12030

14 Краснопёрова, Е. С. Грамматический корпус детской речи как инструмент исследования актуального грамматикона ребенка / Е. С. Краснопёрова. – Текст : непосредственный // Филологический класс. – 2024. – Т. 29, № 2. – С. 108–118. – DOI: 10.26170/2071-2405-2024-29-2-108-118.

ISSN 2788-7979 (online)

15 MacWhinney, B. The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk. 3rd Edition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2000.

Материал поступил в редакцию журнала 28.03.2026

BALAUSA: Theoretical, methodological and typological foundations for the creation of a corpus of Kazakh-speaking children's speech

G. Shakhmanova[1], O. Zhumagulova[1]
[1]Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan

This article defines the scientific, theoretical, methodological, and practical foundations for creating a corpus of spoken language from children of early Kazakh descent, a topical area of modern ethnolinguistics. The study presents the "Balausa" audio recordings corpus and substantiates its empirical significance for studying patterns of early language development. The study focused on audio recordings of spoken language from 12 children aged 1-4 years, recorded in natural settings. Data processing involved transcribing the audio in accordance with the standards of the international CHILDES database, using multilayered morphosyntactic annotation methods.

Taking into account the agglutinative nature of the Kazakh language and drawing on experience working with corpora of Turkic-speaking children, the article examines the marking of parameters specific to the Kazakh language. Furthermore, the article describes the main stages of creating a corpus of children's spoken language and notes that the project is currently in its initial stages. This study allows us to create a digital ontolinguistic model of the Kazakh language and determine the developmental trajectory of children's linguistic competence.

Key words: ontolinguistics, ontogenesis, corpus studies, children's language, audio corpus, CHILDES, transcription.

REFERENCES

1 Fromkin, V., Rodman, R., & Hyams, N. (2018). *An introduction to language* (10th ed., international ed.). Almaty: National Translation Bureau.
2 Ayapova, T. T. (1988). *The development of children's speech syntax (based on the Kazakh language)* (Abstract of Candidate of Philological Sciences dissertation). Alma-Ata.
3 Baimuratova, B. (1981). *Teaching speech to preschool children*. Almaty: Mektep.
4 Bakradenova, A. B. (1993). *Development of Kazakh speech in preschool children*. Almaty.
5 Omirbekova, K. K., Taszhurekova, Zh. T., Seisenova, A. D., Ibatova, G. B., & Ospanova, A. S. (2021). *Formation of the native language system during ontogenesis*. Almaty: National Scientific and Practical Center for Special and Inclusive Education.
6 Shayakhmet, A. K. (2014). Formation of a bilingual personality in Kazakhstan. In *Multilingualism in educational space. Series "Language and intercultural education"* (Vol. 6). Izhevsk.
7 Tseitlin, S. N. (1978). Reflexive verbs and child speech. In *Problems of grammatical voice theory*. USSR Academy of Sciences, Institute of Linguistics (pp. 128–130). Leningrad.
8 Bolognesi, C., Cinini, A., Cutugno, P., Ferretti, M., & Chiarella, D. (2025). Towards a preschooler corpus of Italian: An experimental journey. *Research Methods in Applied Linguistics*, Article 100252. https://doi.org/10.1016/j.rmal.2025.100252
9 Zyryanova, E. V. (2008). The CHILDES system as a method for collecting data and studying child speech. *Izvestia Herzen State Pedagogical University of Russia*, 76-2. https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-childes-kak-metod-sbora-materialov-i-izucheniya-detskoy-rechi
10 Lelik, V., Diachkova, M., Dorofeeva, S. V., Lopukhina, A., Dragoy, O., & Sekerina, I. A. (2025). *CHILDES RusLan-M corpus*. TalkBank. https://doi.org/10.21415/1XMG-D508

ISSN 2788-7979 (online)
11 Aksu-Koç, A., & Slobin, D. I. (1978). Turkish child language data. In *CHILDES: The Child Language Data Exchange System*. TalkBank. https://talkbank.org/childes/access/Other/Turkish/Aksu.html
12 Altınkamış, N. F. (n.d.). *Turkish Altınkamış corpus*. CHILDES: Child Language Data Exchange System. TalkBank. https://talkbank.org/childes/access/Other/Turkish/Altinkamis.html
13 Smagulova, J. (2013). Early language socialization and language shift: Kazakh as baby talk. *Journal of Sociolinguistics*, 17(3), 309–336. https://doi.org/10.1111/josl.12030
14 Krasnoperova, E. S. (2024). Grammatical corpus of child speech as a tool for studying the child's actual grammaticon. *Philological Class*, 29(2), 108–118. https://doi.org/10.26170/2071-2405-2024-29-2-108-118
15 MacWhinney, B. (2000). *The CHILDES project: Tools for analyzing talk* (3rd ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Received: 28.03.2026

ISSN 2788-7979 (online)

ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ФОЛЬКЛОРТАНУ

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И ФОЛЬКЛОРИСТИКА

LITERARY STUDIES AND FOLKLORISTICS

ҒТАМР 16.31.21 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp243-256

Е.А. Амангельдин[1], Ә.С. Мусаев[1], Д.А. Алкебаева[1]
[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ БОЛМЫСЫ: СЕМАНТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі цифрлық даму үдерісі жағдайында тілдің табиғаты мен қызметі жаңа технологиялық ортада қайта қарастырылуда. Әсіресе жасанды интеллект жүйелерінің (ЖИ) қарқынды өркендеуі ұлттық тілдердің цифрлық әлеуетін бағалауды өзекті ғылыми мәселеге айналдырып отыр. Осыған байланысты зерттеу жұмысы қазақ тіліндегі этномәдени лексиканың ЖИ модельдері арқылы игерілу әлеуетін анықтауға бағытталған. Қазақ тілінің семантикалық, прагматикалық және стилистикалық ерекшеліктерін ЖИ жүйелері арқылы талдап, олардың ұлттық-мәдени кодты тану қабілетін салыстырмалы тұрғыда бағалау басты мақсат ретінде алынды. Негізгі идея – тілдің тек құрылымдық жүйе емес, ұлттық дүниетанымды бейнелейтін когнитивтік феномен екенін ескере отырып, ЖИ-дің оны меңгеру құзыреттілігін анықтау.

Зерттеудің ғылыми және практикалық маңызы қазақ тілінің цифрлық кеңістіктегі даму қадамдары айқындаумен және ЖИ модельдерін ұлттық тілге бейімдеу мәселелерін негіздеумен сипатталады. Әдіснамалық тұрғыдан жұмыс контекстік, когнитивті-семантикалық және прагматикалық талдау әдістеріне сүйеніп, эксперименттік тәсіл арқылы жүзеге асырылды.

Эксперимент қорытындысы ЖИ модельдерінің қазақ тілінің ұлттық кодын меңгеру деңгейі орташа есеппен 57%-ды құрайтынын көрсетті. Модельдер арасында Grok (73%) ең жоғары дәлдік танытса, DeepSeek (40%) ең төменгі көрсеткішке ие болды. Тілдік модельдердің грамматикалық деңгейдегі сауаттылығына қарамастан, прагматикалық реңктерді ажыратуда және этнографиялық мағынаны интерпретациялауда жүйелі қателіктер мен «алгоритмдік галлюцинациялар» анықталды.

Зерттеудің құндылығы – қазақ тілінің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін цифрлық технологиялар контексінде кешенді түрде қарастыруында. Жұмыс нәтижелері ЖИ жүйелерін қазақ тіліне бейімдеу, тілдік деректер қорын кеңейту және білім беру үдерісінде тиімді қолдану бағытында практикалық маңызға ие.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, үлкен тілдік модельдер, этномәдени лексика, ұлттық код, когнитивті лингвистика, прагматика, семантика, стилистика.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қазіргі цифрлық дәуір адамзаттың жаңа өмір сүру тәртібі мен заңдылықтарын қалыптастыра отырып, барлық заман келбетінің әлеуметтік және мәдени тұтастығын түбегейлі өзгертіп жатыр. Цифрлық үдеріс технологиялық өркендеудің маңызды қозғалтқышы ретінде ғана емес, лингвистиканың да тұрақталған ішкі жүйесіне төңкеріс әкелетін күшке ие болып, тілдің болашағына айтулы ықпалын тигізуде.

ISSN 2788-7979 (online)

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың шешімімен 2026 жылдың «Цифрландыру және жасанды интеллект жылы» болып бекітілуі отандық ғылым үшін жаңа технологиялық дәуірдің бастауын айқындады. Бұл басымдық ғалымдар қауымына зерттеу процестерін цифрлық трансформациялау және жасанды интеллект мүмкіндіктерін ғылыми интеграциялау бойынша ауқымды міндеттер жүктейді. Еліміздің бар ғылым салалары аталған цифрландыру әрекетіне баса назар аударып, даму жылдамдығын одан әрі күшейту мақсатында жаңа қадамдар жасайтыны сөзсіз [1].

Жасанды интеллект (ЖИ) соңғы бес жылдың ішінде ірі инновациялық жаңалық ретінде дүниежүзіне танылып үлгерді. Арнайы алгоритмдік жүйелер бұрын компьютердің ойлауға қабілетсіз есептік көрсеткіштерін жандандырып, олардың тек аса күрделі математикалық операцияларын орындайтын ғана емес, адамның танымдық және тілдік қабілеттерін терең модельдеуге де жол ашты. Бұл эволюция машиналардың тек сандық мәліметтермен шектеліп қалмай, табиғи тілді өңдеу (NLP) кеңістігіне өтуіне түрткі болды. Үлкен тілдік модельдердің (LLM) қарқынды дамуы ЖИ-ге мәтіндерді жай ғана генерациялап қоймай, олардың семантикалық мағыналарын ажыратуға, прагматикалық контексті түсінуге және стилистикалық ерекшеліктерді сақтауға мүмкіндік беріп отыр.

Алайда, екінші жағынан, бұл жаһандық алгоритмдік жетістіктер әлемнің барлық тілдері үшін бірдей тиімділік көрсете бермейді. Әсіресе, грамматикалық табиғаты мен морфологиялық құрылымы өзгеше, жалғамалы тілдердің (соның ішінде қазақ тілінің) цифрлық әлеуетін толық ашу – күрделі міндет. ЖИ жүйелерінің ұлттық тілдің бірегей лингвистикалық бірліктерін қаншалықты дәл өңдейтінін бағалау және табиғи тіл мен машиналық логиканың өзара әрекеттесуін қарастыру қазіргі филология мен есептеуіш ғылымдардың тоғысындағы ең маңызды зерттеу нысандарының біріне айналды.

Қазақтың басты байлығы – оның тілі. Бұл – сан ғасырлар бойы, атадан балаға аманат болған асыл мұра. Тілдегі әрбір құбылыс өздігінен немесе кездейсоқ пайда болған жоқ. Ол халықтың тарихымен, тағдырымен тығыз байланыста дамыды.

Қазақ тіліндегі ұлттық нақышқа бай сөздер мен тіркестер ұлттық болмысымызбен бірге өріліп, рухани тамырымыздан нәр алды. Әсіресе, қазақтың біртуар перзенттері: жыраулар, бишешендер, Абай, Шәкәрім, Махамбет, Мұхтар сынды ақын-жазушыларымыз әдеби тіліміздің берік іргетасын қалап, ана тіліміздің мәртебесін асқақтатып, оның көркемдік қуатын әлемдік деңгейге көтерді.

Тілдің ұлттық қазынасы мен байлығын жіті зерттей отырып, өзге халықта жоқ теңдессіз ерекшеліктерін алға шығаратын бағыт – этнолингвистика саласы. Бұл бағытта қазақ тіл білімінің ұлттық сана, таным ұғымдарының төңірегінде құнды қағидаларымен толтыра білген Ә. Қайдар, Р. Сыздық, Е. Жанпейісов, Н. Уәли, Ж. Манкеева, Г. Смағұлова, Б. Момынова сынды көрнекті ғалымдар мол еңбектер қалдырды. Зерттеушілердің басты назарында тілдегі сөздердің тек этимологиялық қыр-сыры емес, олардың халықтың танымдық, философиялық білімімен ұштасуы болды.

Тіл біліміндегі антропоцентристік парадигманың іргетасы саналатын Э. Сепир мен Б. Л. Уорфтың «лингвистикалық салыстырмалылық» гипотезасына сәйкес, тіл – ақпарат тасымалдаушы механикалық құрал ғана емес, ол ұлттың ойлау қабілеті мен дүниетанымын қалыптастыратын бірегей когнитивтік жүйе. Бұл тұжырымдама әрбір этностың қоршаған ортаны объективті түрде емес, ғасырлар бойы қалыптасқан өз ана тілінің лексика-грамматикалық заңдылықтары мен ұлттық-мәдени бірліктерінің призмасы арқылы қабылдайтынын дәлелдейді [2, 210]. Осы орайда, ұлттық болмысты таңбалайтын семантикалық бірліктердің табиғатын жалаң таңбалар жиынтығы ретінде емес, халықтың тарихи жады, діли мен психологиясы біте қайнасқан, басқа ешбір жүйеге дәл сол танымдық қуатымен көшірілмейтін тірі әрі дербес құбылыс ретінде бағалау – ғылыми зерттеудің теориялық негізін айқындай түседі.

Академик Ә. Қайдар: «Шынында да, Адам баласы адамзат дүниесін, бүгінгі материалдық болмысын тек ақыл-парасаты арқылы ғана танып-біліп, жан-жақты дамытып отыр. Демек, Адамның ең басты, ең қымбат, ең абзал, ең құнды қасиеті – оның Адамдық қасиеті» дей келе,

ISSN 2788-7979 (online)

адамның күллі әлемді игеруі оның басты құралы «ақылды» пайдалануы арқылы қолжетімді болғанын алға тартады [3, 12]. Яғни, қазіргі зор жетістіктердің негізінде тікелей адамның күрделі когнитивті қабілеті мен зиялы қасиеті жатыр. Сонымен қатар, академик ұлттық тілдік бірліктер ғасырлар бойы қалыптасқан халықтың өмірлік тәжірибесінен, ал оның негізі ұйытқысы саналы адамның қоршаған ортамен етене араласуынан, табиғат пен қоғамның ықпалынан туындайтынын дәлелдейді. Ғалымның этнолингвистикалық сөздіктері қазақ тілінің лексикалық байлығы бір арнада шоғырланған артефактілері іспетті бағаланып, көптеген зерттеулерге мұрындық болады.

Қазақ тіл біліміндегі этнолингвистикалық бағытты сөздің тарихи семантикасымен ұштастыруда академик Р. Сыздықтың ғылыми мұрасының орны ерекше. Академиктің тарихи-этнолингвистикалық зерттеулерінің басты мұраты мән-мағынасы уақыт өте келе күңгірттеген, жұрттың жадында пассивтенген тілдік бірліктердің ішкі семантикасын тірілтуге күш жұмсау болды. XV – XIX ғасырлардағы ақын-жыраулар поэзиясы мен батырлар жырларындағы оқырманға мүлдем таңсық болып қалған сөздермен қатар қазіргі таңда көпшілік белсенді қолданып жүрген сөздердің ертеректе астарында тіпті өзге мағына жүктелгендігін растайды [4, 5]. Ғалымның бұл ғылыми тұжырымдары тілдің тірі организм ретінде үнемі өзгеріске бейім құбылыс екенін дәлелдей отырып, оның «жанды» антропоөзекті табиғатын назардан тыс қалдырмау керектігін айқындайды.

Дәстүрлі лингвистиканың өкілдері ұзақ жылдар бойы тілдің барлық аспектілерін дамытуға күш жұмсады. Олардың тілге қатысты диахронды, синхронды зерттеу еңбектері бүгінгі таңда жас ізденушілер үшін теориялық және практикалық маңызы бар құнды деректерге айналды. Әсіресе, заманауи тілдің жаңалықтары мен мәселелеріне әділ баға беру мақсатында бұрынғы ғылыми парадигмалар мен бүгінгі инновациялық үрдістерді өзара сабақтастыра қарастыру қажеттілігі туындайды. Мұндай сабақтастық тілдің құрылымдық-семантикалық болмысын, ұлттық ерекшеліктерін цифрлық кеңістікте бұрмалаусыз сақтап қалуға жол ашады.

КІРІСПЕ

Қазақ тілінің лексикалық қоры ғасырлар бойы атадан-балаға мұра болып жеткен, әрбір сөз бен оралымда халқымыздың өмір тәжірибесі, дәстүрі, тұрмыс-салттары мен философиялық ойлары сақталған. Тілдегі ұғымдар бір-бірімен нәзік байланыста, әртүрлі жағдайларда жаңа мәнге ие болып, сөйлеушінің ойлау және сезім өрісін дәл жеткізуге мүмкіндік береді. Тілдің фразеологиялық байлығы мен стилистикалық әртүрлілігі, сонымен қатар синонимдік және омонимдік ресурстары оның семантикалық әлеуетін кең етіп қана қоймай, қайталанбас әрі жатқа танылмас сипатқа айналдырады. Бұл ерекшеліктер тілдің адами факторларға тәуелді және табиғи құбылыстардың өзгерістеріне бейім екенін дәлелдейді.

Бүгінгі таңда ЖИ технологияларының адам өмірінің барлық саласына, соның ішінде лингвистикалық кеңістікке де қарқынды енуі тіл ғылымының көкжиегін одан әрі кеңейтіп, сонымен қатар алдына жаңа міндеттер қойып жатыр. Үлкен тілдік модельдер (LLM) грамматикалық деңгейде сөйлем құрауды, логикалық операцияларды орындауды меңгергенімен, олардың қазақ тілінің ішкі иірімдерін, стилистикалық реңктері мен прагматикалық аспектілерін толық игеру деңгейі әлі де үлкен пікірталас тудыруда. Алгоритмдер миллиардтаған деректерді сұрыптай алады, алайда сан ғасырлар бойы мызғымас қалыпқа ие болған қазақ сөзінің астарындағы «жанды» мағынаны, ұлттық мінез бен контекстік ерекшеліктерді қаншалықты дәл қабылдайды? Осы сауал төңірегінде зерттеу жұмысымыздың негізгі бағыты айқындалады.

Зерттеудің өзектілігі – қазақ тілінің цифрлық әлеуетін бағамдау және ең жиі қолданылатын ЖИ жүйелерінің (ChatGPT, Gemini, Grok, DeepSeek) бірегей тілдік бірліктерді талдау қабілетін салыстырмалы түрде саралау. Мақаланың мақсаты – қазақ тілінің семантикалық, прагматикалық және стилистикалық ерекшеліктерін технологиялық сүзгі

ISSN 2788-7979 (online)

арқылы өткізе отырып, ЖИ құралдарының өнімділігіне объективті баға беру және ұлттық тілдің цифрлық болашағын айқындау.

Зерттеудің міндеттері:

– ЖИ модельдерінің қазақ тіліндегі лингвистикалық құзыреттілігін айқындап, артықшылықтары мен кемшіліктерін ажырату;

– ЖИ-ге этнонимдер мен ұлттық таным бірліктерін имплицитті түрде қолдана отырып мәтін құрастыру тапсырмаларын (промпттар) беру арқылы эксперимент жүргізу;

– ЖИ генерациялаған мәтіндерді табиғи тілдік деректермен салыстырып, технологиялық нәтижелер мен ғалымдардың іргелі тұжырымдарын бетпе-бет келтіре отырып, объективті ғылыми қорытынды жасау;

– Алынған нәтижелерге сандық және сипаттамалық көрсеткіштер арқылы баға беру.

Зерттеу нысаны ретінде ЖИ жүйелерінің қазақ тіліндегі мәтінді генерациялау үдерісі қарастырылады. Зерттеу пәні: Үлкен тілдік модельдердің ұлттық-мәдени семантиканы тану және лингвотанымдық тұрғыдан талдау әлеуеті. Зерттеу гипотезасы: ЖИ қазақ тілінің грамматикалық ерекшеліктері мен кең қолданыстағы тілдік бірліктерін сәтті игергенімен, мағыналық астары терең және халық арасында бәсеңдеген, көмескіленген сөздерін толық меңгере алмауы. Теориялық және практикалық маңызы: Ұлттық тілдің цифрлық кеңістіктегі даму жолын айқындай отыра, алынған нәтижелер ЖИ-ді қазақ тіліне бейімдеу және оқыту үдерісінде білім алушылардың тілдік сауаттылығы мен танымдық қабілеттерін дамыту бағытында таптырмас әдістемелік негіз болуын қамтамасыз ету.

ЖИ жүйелерінің қолданыстағы артықшылықтары мен кемшіліктері жөнінде шетелдік ғалымдар да көптеген елеулі ғылыми еңбектерін жарыса жариялауда. Әлемдік тілдердің қолданылу аясы мен цифрлық әлеуеті жоғары деңгейде болғандықтан, ЖИ қазақ тілінен гөрі оларды ұтымдырақ игере алатыны жасырын емес. Дегенмен ғалымдардың басым бөлігі «жасандылық» феномені тілдің тұрақталған, кодталған, берік келбетін қанша қайталап, өз ыңғайына бағындыруға тырысқанын алға тартса да, айтарлықтай өзгеріс алып келетініне күмәнмен қарайды.

Генеративті лингвистиканың негізін салушы Н. Хомский үлкен тілдік модельдердің (LLM) жұмыс жасау қағидасына сыни баға береді. Ғалым өзінің зерттеулерінде заманауи ЖИ алгоритмдерінің тек қана статистикалық ықтималдыққа сүйенетінін, сол арқылы тілдің үстіртін формаларына ғана шебер еліктейтінін дәйектейді. Оның пікірінше, бұл жүйелер адам танымына тән тілдің «терең құрылымына» және логикалық негізіне жете алмайды, сәйкесінше мәтінді грамматикалық тұрғыдан сауатты құрастырғанымен, оның шынайы табиғатын ұғынбайды [5].

Хомский атап көрсеткен технологиялық дәрменсіздік прагматикалық деңгейде қандай кедергілерге әкелетінін Й. Чойдың еңбектерінен көруге болады. Зерттеуші ЖИ-дің астарлы мағыналарды, метафоралық қолданыстарды және күнделікті «сауатты пайымдауды» (commonsense reasoning) қабылдауда айтарлықтай шектеулері бар екенін дәлелдеген [6, 143]. Адам пайымы белгілі бір сөйлем ішінде сөздердің жетіспеуі не айтылмай қалуы жағдаяттарына өзінің өмірлік тәжірибесіне сүйену арқылы шешімін таба алады. Алгоритмдер сансыз мәтінді өңдегенімен, адамға тән интуиция мен контекстік сезімталдықтан жұрдай болғандықтан, жасырын мағыналарды тікелей, тура мағынасында қабылдап, прагматикалық қателіктерге бой алдырады.

Аталмыш мәселелер көптілді ЖИ модельдерінде, әсіресе ағылшын тілінен басқа тілдерді өңдеу барысында тіпті күрделене түседі. Бір тілден екінші тілге аударма жасау – ЖИ-дің тілдерді меңгеру құзыреттілігін айқындауға болатын таптырмас амал. Бұл үрдісті технологиялық тұрғыдан С. Рудер бастаған ғалымдардың кросс-лингвистикалық зерттеулері айқындай түсті. Олар көптілді модельдердің басқа тілдерді жеке дара, тәуелсіз жүйе ретінде емес, басым мәдениеттің, көбінесе ағылшын тілінің, семантикалық үлгісіне салып талдайтынын анықтаған [7, 586]. Яғни, ЖИ басқа тілдегі мәтінді генерациялау барысында оның төл табиғатын емес, алгоритмнің базалық тіліндегі калькасын ұсынады. Мұндай

ISSN 2788-7979 (online)

технологиялық біріздендіру, яғни унификация ұлттық тілдердің лексика-семантикалық бірегейлігіне тікелей қауіп төндіреді.

Үлкен тілдік модельдердің қазақ тілі сияқты жалғамалы тілдердің ішкі контексін толық бере алмауының технологиялық себептері Р. Ахарони, М. Джонсон, О. Фират зерттеулерінде айқын көрініс тапқан. Ғалымдар ЖИ жүйелеріне жан-жақты баға беру мақсатында 100-ден астам тілге эксперимент жүргізіп, әр жұбына (қазақ-ағылшын, қазақ-испан) тиісті жеке модельдер құрастырған. Олардың мазмұндық қыры солғын болмасын деп, 1 миллионнан аса тілдік жағдаяттардың сүзгісінен өткізген. Бұл сынақтың нәтижесі аса өзекті ғылыми-техногендік жаңалық ашты. Егер модель қазақша →ағылшынша және ағылшынша → жапонша үйренсе, ол қазақша → жапонша аударуды да белгілі деңгейде орындай алады. Дегенмен зерттеушілердің тұжырымы бойынша, массалық көптілді модельдерде «сыйымдылық шектеу» орын алады. Соның салдарынан алгоритм аз ресурсты тілдердің күрделі морфологиялық құрылымы мен семантикалық астарын терең талдаудың орнына, оларды жоғары ресурсты тілдердің жеңілдетілген қалыбына бейімдеп жібереді [8, 3879].

Т. Наус тілдік модельдердің прагматикалық деңгейде «мәдени соқырлыққа» бой алдыруын ағылшын-араб тілдерін салыстыру арқылы көз жеткізген. Ғалым ЖИ-дің араб тіліндегі мәтіндерді өңдеу барысында ұлттық танымды қалай бұрмалайтынын «намаз және сусын» мысалы арқылы көрсеткен. Мәселен, алгоритмге исламдық намаздан кейінгі «going for a drink» (сусын ішуге бару) мәнмәтіні берілгенде, ол араб мәдениетіне тән «кофе немесе шайды» емес, батыстық үлгіге сүйеніп «құрамында спирті бар ішімдіктер» ұшырасатын мәтіндерді құрастырған. Бұл қателіктің түптөркіні – батыста «drink» сөзі статистикалық басым жағдайда «іс-шарадан соң көңіл көтеруге бару» секілді стандарттармен шендесуі. Сондықтан ғалым бұл эксперименттердің көрсеткіші ретінде ЖИ батыс дүниетанымына тәуелдігін және кейінгі уақытта ғана әлемдік діни-мәдени өзгешіліктерге бет бұратынын болжайды. Сонымен қатар араб тіліндегі адамның есімдері «кедейлік» және «қарапайымдылық» сөздерімен, ағылшын есімдері «байлық» ұғымымен жиі ассоциациялануын ЖИ-дің өзінде ұлттарға тағылған қисынсыз таптаурындардың бар екендігін айқындайды [9, 1].

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеу материалы ретінде қазіргі соңғы үлгідегі жетекші жасанды интеллект модельдерінің (ChatGPT-5.3, Gemini 3, Grok 4 және DeepSeek-V3) генерациялаған мәтіндері қолданылады. Эмпирикалық базаны қалыптастыруда қазақ тілінің ұлттық танымын бейнелейтін, мәдени-әдеби қуаты бай әрі күнделікті қолданыста сирек ұшырасатын лексикалық бірліктерге басымдық беріледі. Атап айтқанда, ЖИ модельдерінің тілдік құзыреттілігін тексеру үшін күрделі фразеологизмдер, бейнелі теңеулер және ауыз әдебиетінің үлгілері негізге алынады.

Құрастырылған мәтіндердің басты ерекшелігі – модельдерге жіберілген арнайы промпттардың мақсатты түрде өңделген, тікелей нұсқаулары бар сұраныстар емес, имплицитті (жасырын) сауалдар арқылы берілуі. Бұл тәсіл ЖИ-дің жай ғана ақпаратты іздеп табу емес, тілдің жасырын мағыналық қатпарларын түсіну деңгейін айқындауға бағытталған.

Модельдердің лингвистикалық және прагматикалық әлеуетін бағалау үшін мынадай әдістер кешені қолданылады: ЖИ-дің берілген жағдаятқа бейімделуін тексеру үшін контекстік талдау; мәтіннің мағыналық тереңдігі мен адам танымына сәйкестігін анықтау үшін когнитивті-семантикалық талдау; сондай-ақ, жасырын интенцияны (түпкі ойды) дұрыс тану деңгейін өлшеу мақсатында прагматикалық талдау әдістері жүргізілді.

НӘТИЖЕЛЕР

Тіл білімінде фразеологизмдер – халықтың ғасырлар бойғы дүниетанымы, салт-дәстүрі мен мәдени коды сақталған ерекше құрылымдар. Әр халықтың өзіне тән фразеологиялық

ISSN 2788-7979 (online)

жүйесі оның ұлттық болмысын айқындайтын басты көрсеткіштердің бірі. Қазақ тіліндегі тұрақты тіркестер дистрибутивті-семантикалық қағида негізінде дамып, қоршаған ортадағы элементтердің логикалық өзара әрекеттесуі нәтижесінде жаңа концептуалды мағынаға ие болып, ажырамас құрылымдарға айналған. Мәселен, көшпелі мәдениетке тән ат әбзелдері, тұрмыстық бұйымдардың атаулары, табиғат құбылыстары уақыт өте келе адамның мінезін, психологиялық күйін немесе әлеуметтік қарым-қатынасын сипаттайтын күрделі семантикалық бірліктерге айналды. Ал бұл ЖИ-дің ең әлсіз тұсы. Сондықтан, эксперименттік кезеңнің басым бөлігі тұрақты тіркестерге арналды.

Қазақ тілінде «**Он төртінші туған айдай**» тұрақты тіркесі қолданылу жиілігі жағынан актив болса да, көпшілік этимологиялық-семантикалық мағынасын біле бермейді. «Сұлу, келбетті қыз» мағыналарына ие бұл тіркес не себепті айдың он төрт санымен байланысты? Бұл теңеуге қатысты жазушы М. Есламғали өз еңбегінде мынадай анықтама береді: «Наурыз күнін Батыс Қазақстанда 14 жұлдызда (наурыздың) атап өтеді. Мұның да өз түсінігі бар екен. Біріншіден, қазақ сұлу қыздарды суреттегенде, сипаттағанда «Он төртінші айдай боп» деп суреттейді. Шынында Ай әр айдың он төртінші жұлдызында шартабағай болып, әбден толысады. Сол себепті де халқымыз осы күнді «он төртінші жұлдыз» демейді, «айдың бір жаңасы» дейді. Яғни ықылым заманнан бері жаңа туған айдың алғашқы күні деп есептеп келгенді» [10, 69].

Тапсырма 1. «Он төртінші туған айдай» тіркесін қатыстырып 1 сөйлем құрастыр.

ChatGPT: *Жаңа түскен келін он төртінші туған айдай болып, ауылды сүйсіндірді.*

Gemini: *Оның жүзіндегі биязылық пен пәк сұлулықты көрген жұрт: «Бұл қыз нағыз он төртінші туған айдай екен!» — деп тамсанды.*

Grok: *Оның порымы он төртінші туған айдай көркем еді.*

DeepSeek: *Қыздың сұлулығы сонша, жүзі он төртінші туған айдай жарқырап, баршаның көңілін өзіне аударды.*

Сұраныс жауаптары көрсеткендей барлық ЖИ жүйелері бұл фразеологизмнің негізгі семантикасын дұрыс меңгергенін көрсетті. Атап айтқанда, барлық модельдердің жауаптарында тіркестің «толысқан айдай нұрлы, ерекше сұлу келбет» мағынасы сақталған. Сонымен қатар, олар тіркесті ұлттық танымға сай әйел бейнесін сипаттауда орынды қолданған. Жекелеген айырмашылықтар тек экспрессивтік реңк пен көркемдік деңгейінде байқалады: кейбір модельдерде (Grok) сипаттама ықшам берілсе, басқаларында (ChatGPT, Gemini, DeepSeek) бейнелілік пен эмоциялық бояу айқынырақ көрінеді.

«Айылын жимау» тіркесі «қорықпау», «қарсы әрекет ету» мағынасында жұмсалады. Академик Р. Сыздық бұл тіркестің астарын зерттей отырып: «Қазақ тілінде тек болымсыз мәнде айтылатын «айылын жимады» деген тіркес бар. Сырттан қарағанда мұндағы айыл сөзі тұрман әбзелінің бірінің аты сияқты. Ал шындығында айыл – моңғол тілінде «қорқыныш, үрей» деген мәндегі сөз. Сірә, бұл өте көне тіркес болу керек», – деген тұжырымды негіздейді [11, 26]. *Кейде бір тұрмыстың кем-кетігін еске алып, жоқтан өзгеге тарылып, шақ-шұқ көтеретін әйеліне шәу деп айылын жиятын Қозыбай жоқ (Қ. Жұмаділов).*

Тапсырма 2. «Айылын жимау» тіркесіне 2 сөйлеммен түсініктеме бер.

ChatGPT: *«Айылын жимау» — біреуге еркіндік бермей, үнемі қыспақта ұстау дегенді білдіреді. Сондай-ақ бұл тіркес аянып қалмай, тоқтамай әрекет ету мағынасында да қолданылады.*

Gemini: *«Айылын жимау» – сескенбеу, қаймықпау немесе ешкімді көзге ілмей, еркінсіп кету деген мағынаны білдіреді. Бұл тіркестің төркіні аттың айылын тартпай, бос жібергендегі еркіндігі мен асаулығына негізделген.*

Grok: *«Айылын жимау» — қазақтың тұрақты тіркесі, ешкімнен қорықпау, жасқанбау, сескенбеу деген мағына береді. Ол адамның еркін, батыл әрі қарсы әрекет етуге дайын тұрғанын білдіреді.*

DeepSeek: *«Айылын жимау» — айылды шешіп, аттан түсіп демалмау, яғни тоқтаусыз жүре беру деген тікелей мағынадан шыққан. Ауыспалы мағынада бұл тіркес адамның тынымсыз еңбек етіп, тынығуға уақыт таппай, бір істі үзбей орындауын білдіреді.*

ISSN 2788-7979 (online)

Тапсырма нәтижелері бойынша бұл жолы ЖИ модельдерінің жауаптарында мағыналық бірізділік сақталмай, әртүрлі интерпретациялар ұсынылғаны байқалады.

Gemini мен Grok модельдері «сескенбеу», «қорықпау», «жасқанбау» сияқты мағыналарды көрсету арқылы фразеологизмнің негізгі мәніне біршама жақындайды. Алайда, олардың түсіндірулерінде «қарсы әрекет ету» реңкі толық ашылмаған.

ChatGPT жауабында «қыспақта ұстау» мағынасы бұл тіркеске мүлдем жат. Бұл жерде модель «айылын жию» (сескену) мен «айылын жиғызу» (бетін қайтару) ұғымдарын шатастырып алғандай. Ал DeepSeek «айыл» сөзін тек аттың әбзелі ретінде қабылдап, тіркесті «демалмау, еңбек ету» деп өз бетінше пайымдаған. Бұл контекстке де, сөздік қорға да сай келмейді.

Жаққұрт келсін – қазақта қарғыс, реніш мәнді қолданылатын тұрақты тіркес. «Құдай жағыңнан алсын, зар жақ боп сөйлей алмай қал! (Тісіңнің құрты ұстасын деген мағынадан келіп шыққан)» [12, 176]. Халық арасында емі жоқ жаман аурудың бірі «жаққұртты» шақыру біреуге қатты өкпелі, қапалы болған кезде қолданылған екен.

Тапсырма 3. «Жаққұрт келсін» тіркесімен 1 сөйлем құрастыр.

ChatGPT: *Ашуланған ол: «Жаққұрт келсін!» — деп, теріс бұрылып кете барды.*

Gemini: *Қарт ақсақал жас жігіттің ел бірлігі туралы айтқан парасатты сөзін естігенде: «Бәрекелді, балам, айтқаныңа жаққұрт келсін, мәртебең биік болсын!» — деп батасын берді.*

Grok: *Жаңа үйге кіргенде «Жаққұрт келсін!» деп тіледі.*

DeepSeek: *Жаныңа жаққұрт келсін, неге менің айтқанымды орындамайсың!*

Талдау нәтижесі бойынша ұсынылған жауаптардың прагматикалық реңктерінде елеулі айырмашылықтар байқалды.

Атап айтқанда, ChatGPT және DeepSeek модельдері тіркесті жағдаятқа сәйкес, қарғыс мәнінде орынды қолданған. Бұл олардың фразеологизмнің эмоциялық-экспрессивтік сипатын ішінара дұрыс меңгергенін көрсетеді.

Ал Gemini мен Grok модельдерінің жауаптарында семантикалық қателік байқалады: тіркес жағымды тілек, бата мәнінде қолданылып, оның бастапқы қарғыс мағынасы бұрмаланған. Бұл жағдай ЖИ жүйелерінің ұлттық-мәдени кодқа тән прагматикалық реңктерді ажыратуда қиындықтарға тап болатынын айқын көрсетеді.

Қазақ халқының салт-дәстүрлері – ұлттық болмыстың өзегі мен ғасырлар бойы қалыптасқан рухани мұраның бірегей жиынтығы. Әрбір әдет-ғұрыптың астарында терең тәрбиелік мән мен халықтың даналығы жатқандықтан, олар ұлттық «феномен» ретінде қайталанбас бағалы қазынаға айналып, уақыт өтсе де маңызын жоғалтпайды. Соған сай қазіргі кезде ЖИ жүйелерінің қазақтың салты, әдет-ғұрпы, жөн-жорамалдарын білу мүмкіндігі цифрлық кеңістікте ақпараттың күннен-күнге артып келе жатқандығымен тығыз байланысты. Көпшілікке кеңінен таныс «тұсаукесер», «ашамайға мінгізу», «сырға салу», «байғазы» сияқты дәстүрлерді ЖИ жақсы меңгерген. Ал кей салты қарбалас заманның өткіншілігі салдарынан тіпті орта жастағы ел жұртының есінен ұмыт болуына шақ. Бұған халқымыздың **«Көгентүп»** деген ерекше салтын жатқызсақ болады. Атақты қоғам қайраткері, жазушы З. Ахметова «Күретамыр» еңбегінде: «Көгентүп дегеніміз – балаға берілетін қозы-лақ, бота, бұзау немесе құлын. Бүгінгілер біле бермейді, «көген» – қозыларды байлайтын ұшы түймеленіп түйілген қысқа жіптер. Оларды жуан арқанға тағып, қозыларды көгендеген» деген түсінік берген [13 93]. Шынында, қазір қоғам бұрынғыдай төрт түлікті сыйлық ретінде табыстамайды. Содан болуы керек, бұл көрнекті дәстүрге тіпті «көген» тәрізді жіптің қатысы бар екенін де ұмытылуы уәжді құбылыс.

Тапсырма 4. «Көгентүп» деген сөзді қатыстырып 1 сөйлем құрастыр.

ChatGPT: *Кешке қарай қозыларды көгентүпке байлап қойды.*

Gemini: *Нағашы атасы жиеніне алғаш ат мінгенде: «Мынау ақбас қозы сенің көгентүбің болсын», — деп батасын берді.*

Grok: *Туысқанымыздың үйіне барғанда, олардың кішкентай баласына көгентүп ретінде бір қозы атап бердік.*

ISSN 2788-7979 (online)

DeepSeek: Ғарышкер ашық ғарышқа шығарда көгентүпті киді.

Алынған жауаптарда модельдердің бұл ұғымды игеру деңгейі әркелкі екені байқалады. Дәлірек айтқанда, Gemini және Grok модельдері «көгентүп» сөзін ұлттық-мәдени контексте сәтті қолданып, оның «сыйлыққа берілетін мал» мағынасын сақтай алған. Бұл олардың этнографиялық мазмұнды ішінара дұрыс меңгергенін көрсетеді.

Ал ChatGPT жауабында «көгентүп» сөзі «қозыларды байлайтын құрал» ретінде қате интерпретацияланған. Бұл жағдайда «көген» мен «көгентүп» ұғымдарының ара-жігі ажыратылмай, семантикалық шатасу орын алған.

DeepSeek моделінің жауабында ең өрескел қателікке жол берілген, «көгентүп» сөзін мүлдем басқа салаға жатқызылып, оны ғарышкердің киімі (скафандр) ретінде сипатталған. Бұл жүйенің базасында қазақ тілінің сирек кездесетін этнографиялық сөздік қорының өте төмен деңгейде екенін байқатады.

Қазақтың шешендік өнері – қысқа да нұсқа, бейнелі, ырғақты әрі импровизацияға негізделген ауыз әдебиетінің ең мәнді жанрларының бірі. Бұл салада бір ауыз сөзбен дау шешіліп, терең философиялық ой метафора арқылы беріледі. Ол халықтық даналық пен мәдени кодтардың шоғырланған көрінісі іспетті.

Шешендік өнердің күрделілігі тілдің көпқабаттылығымен, сондай-ақ көшпелі дүниетаным мен контекстік тәуелділікпен айқындалады. Би-шешендердің сын сағаттағы жауабы тілдік импульске негізделіп, нақты жағдаятқа байланысты туындайды. Осыған орай, ЖИ модельдері дәл осы жанрды игеруде едәуір қиындықтарға тап болуы мүмкін, өйткені ауыз әдебиеті толық цифрланбаған. Сонымен қатар, тілдік мұра болғандықтан оның табиғи құрылымын өзгертуге немесе еркін түрлендіруге болмайды.

Танымал Сырым батыр мен Хиуа ханының арасындағы: *«Ат бәйгесі мен палуан күресінен жеңілген хан, ең болмаса, сөзден сүріндірейін деп, Сырымға үш сұрақ береді:*

– Жігіт-мігіт деген не сөз?

Ат-мат деген не сөз?

Ас-мас деген не сөз?

– Жыққан – жігіт, жығылған – мігіт,

Озған – ат, қалған – мат.

Жал-жая – ас, шөп-шөлең – мас, – дейді Сырым», – бұл оқиға ауыз әдебиетінің жарқын үлгісі ретінде бағаланады [14 193]. Қойылған сұрақтардың астарлылығына қарамастан, батыр сөз сайысында мүдірмей, жауапты қысқа әрі сенімді түрде қайырады.

Тапсырма 5. Сырым батырдың жауабы қандай болды? 3 сөйлеммен түсініктеме бер. (Тапсырма ханның сұрағымен шектелді).

ChatGPT: *Сырым Датұлы бұл сұрақтарға төмендегідей жауап береді: Жігіт – ел қорғайтын нағыз ер, ал мігіт – соған ұқсас, бірақ шын жігіт емес; ат – ер қанаты, ал мат – жай көлік. Ас – адал тағам, ал мас – қадірсіз, орынсыз ас.*

Gemini*: Сырым шешен ханның сұрағына: «Еліне қорған болған азамат — Жігіт, оның соңынан ерген көлеңкесі — Мігіт», — деп жауап береді. Ал алысқа шапқан тұлпарды — Ат, оған ілесе алмайтын мәстекті — Мат деп түсіндіреді. Сонымен қатар, қадірлі дәмді — Ас, ал оның жұғын-сарқытын — Мас деп, құндылық пен сапасыздықтың аражігін ажыратып береді.*

Grok: *Сырым ханның үш сұрағына былай жауап берді:*

Жыққан — жігіт, жығылған — мігіт.

Озған — ат, қалған — мат.

Жал-жая — ас, шөп-шөлең — мас.

Осы үш қысқа жауаппен Сырым ханды сөзден жеңіп шықты.

DeepSeek: *Мұнда Сырым Датұлы ханның үш сұрағына былай жауап береді: «Жігіт – азамат, мігіт – жалғыз ат», «Ат – тұлпар, мат – бәйгеде озып кеткен», «Ас – тамақ, мас – тойған адам». Осылайша ол әр сөздің қосымшасына да жеке мағына беріп, ханның сөзден сүріндіру әрекетін тапқырлықпен жеңеді. Бұл жауап арқылы Сырым өзінің шешендік өнері мен ақылдылығын дәлелдейді.*

ISSN 2788-7979 (online)

Тапсырма нәтижесіне сай, ЖИ модельдерінің жауаптары күтілгендей алуан сипатта болды. Grok моделі түпнұсқа мәтінге ең жақын және дәл жауап беріп, шешендік сөздің ырғақты құрылымын сақтаған. Бұған ақпараттық кеңістікте іздеу қабілеті жақсы септігін тигізгенін жатқызсақ болады.

Ал ChatGPT мен Gemini-дің «интерпретациялау» әрекеті керісінше, фольклорлық мәтіннің түпнұсқалығын бұзды. Олар сұрақтың астарын «түсіндіруге» тырысып, қысқа жауапты ұзақ, түсініктеме сипатындағы мәтінге айналдырды. Бұл – классикалық галлюцинацияның көрінісі. Модельдер оқырман жауапты тексермеуі мүмкін екенін ескеріп, өзінің жалпылама біліміне сүйеніп, стильдік жағынан ұқсас ойдан шығарылған мәтін құрастырған. Нәтижесінде лексикалық форма мен ырғақ жоғалған. Алайда, бұл екі модельдің мақтайтын тұсы жауаптары логикалық тұрғыдан ақиқатқа жақындау. Семантикалық дәлдік ескеріліп, яғни антонимдік жұптар ұтымды (*Ас – адал тамақ, мас – орынсыз ас; ат – тұлпар, мат – мәстек*) уәжделе алған.

DeepSeek мәтінді мүлдем қате түсініп, «мат – бәйгеде озып кеткен», «мас – тойған адам» деген сияқты логикалық және семантикалық ауытқуларға жол берген. Яғни, ЖИ-ге тән мәтін мазмұнын сөзбе-сөз аша салуға тырысқан.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеу нәтижелерін объективті тұрғыдан бағалау мақсатында кестеге төмендегідей критерий бойынша сандық көрсеткіштерді енгіздік:

3 балл – толық дұрыс (семантика, прагматика, мәдени код сақталған);

2 балл – жартылай дұрыс (негізгі мағына дұрыс, бірақ реңктік мәні жетімсіз);

1 балл – қате интерпретация (кейбір элементтер дұрыс, бірақ жалпы ауытқу бар);

0 балл – толық қате / галлюцинация.

1-кесте. ЖИ модельдерінің ұлттық-мәдени лексиканың меңгеру көрсеткіштері

Тапсырма	Мысалдар	ChatGPT	Gemini	Grok	DeepSeek	Дұрыс жауаптар саны
1	«Он төртінші туған айдай»	3	3	3	3	4/4
2	«Айылын жимау»	0	2	2	0	2/4
3	«Жаққұрт келсін»	3	0	0	3	2/4
4	«Көгентүп»	1	3	3	0	2/4
5	Сырым батырдың жауабы	1	1	3	0	1/4
Жалпы балл	—	8	9	11	6	34/60 (57 %)
Орташа балл	—	1,6	1,8	2,2	1,2	—
Дәлдік %	—	53 %	60 %	73 %	40 %	—

Қазақ тіліндегі этномәдени лексиканың ЖИ модельдерімен игерілу деңгейін талдау нәтижесінде жалпы дәлдік 57% құрады. Бұл көрсеткіш ЖИ жүйелерінің қазақтың ұлттық-мәдени кодын, әсіресе көшпелі дүниетанымға тән тұрақты тіркестер мен салт-дәстүрлерді толық меңгеруде әлі де шектеулі мүмкіндіктері бар екенін айқын көрсетеді.

Салыстырмалы талдау барысында ең жоғары нәтижені Grok көрсетті (73 %). Аталған модель фразеологизмдердің семантикалық өзегін сақтаумен қатар, фольклорлық мәтіндердің ішкі ырғақтық және экспрессивтік табиғатын (әсіресе Сырым батыр жауабына қатысты тапсырмада) неғұрлым дәл жеткізе алды. Бұл оның контекстік интерпретациялау мүмкіндігінің жоғары деңгейде екенін және қазақ тіліне қатысты дерекқорының біршама дамығанын аңғартады.

Келесі сатыны Gemini 60% көрсеткішпен иеленді. Ол «он төртінші туған айдай», «көгентүп» тәрізді этнографиялық мазмұндағы бірліктерді дұрыс интерпретациялағанымен,

ISSN 2788-7979 (online)

прагматикалық реңктерді, әсіресе қарғыс немесе экспрессивтік мәндерді айқындауда дәлсіздікке жол берген.

ChatGPT 53% деңгейінде орташа нәтиже көрсетті. Бұл модель жекелеген фразеологизмдердің эмоциялық-экспрессивтік сипатын («жаққұрт келсін») салыстырмалы түрде дұрыс жеткізгенімен, кейбір тіркестердің («айылын жимау») мағынасын бұрмалап, контекстік сәйкессіздікке ұрынған.

Ең төменгі көрсеткіш DeepSeek-ке тиесілі болды (40 %). Бұл жүйе сирек қолданылатын этнографиялық лексиканы («көгентүп») және фольклорлық мазмұндағы мәтіндерді интерпретациялау барысында өрескел қателіктерге жол беріп, галлюцинациялық сипаттағы жауаптар ұсынған.

Жалпы алғанда, қазақ фразеологиясы мен дәстүрлі мәдениетке қатысты тілдік бірліктерді ЖИ көмегімен талдау барысында модельдердің семантикалық дәлдігі белгілі бір деңгейде қалыптасқанымен, прагматикалық және мәдени-этнографиялық қабаттарды меңгеру деңгейі жеткіліксіз екені анықталды. Бұл жағдай қазақ тілінің ұлттық корпусын, фразеологиялық қорын және ауыз әдебиеті үлгілерін жүйелі түрде цифрландыру мен оларды ЖИ модельдерін оқытуға кеңінен енгізудің өзектілігін көрсетеді. Grok моделінің салыстырмалы басымдығына қарамастан, жалпы алғанда, қазіргі ЖИ жүйелері қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан дүниетанымдық моделін толық әрі дәл бейнелеу үшін әлі де жетілдіруді қажет етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бұл зерттеу жұмысында қойылған негізгі мақсат пен міндеттерге толық қол жеткізілді: заманауи жасанды интеллект модельдерінің (ChatGPT, Gemini, Grok, DeepSeek) қазақ тілінің семантикалық, прагматикалық және этнолингвистикалық бірліктерін өңдеу әлеуеті кешенді түрде сараланды. Эксперимент барысында ғалымдардың ЖИ технологияларына қатысты сыни көзқарастары толығымен өз дәлелін тапты. Табиғи тілдік үлгі мен нақты дәлел ретінде қазақ ғалымдары мен жазушыларының тұжырымдары алынып, ЖИ модельдерінің жауаптарымен салыстырылды. Зерттеушілердің «ЖИ тілдің терең құрылымы мен логикалық негізін ұғынбайды» деген пікірлері және «мәдени соқырлық» концептісі қазақ тіліне қатысты айқын көрініс берді. Жүйелер грамматикалық тұрғыдан сауатты сөйлемдер құрастырғанымен, сирек қолданылатын тіркестердің бойындағы лингвистикалық ерекшеліктерді ажырата алмай, оларды батыстық стандарттарға немесе тікелей аудармалық калькаға салып бұрмалады.

Жүргізілген тәжірибе ЖИ-дің қазақ тілін әлі де дербес, толыққанды когнитивті жүйе ретінде қабылдамайтынын көрсетті. Модельдердің жалпы дәлдігі 57%-ды құрауы келесідей маңызды тұжырымдар жасауға негіз болады: ЖИ қазақ тілінің жалпыхалықтық белсенді лексикасын біршама жақсы меңгерген, алайда ауыз әдебиетінің үлгілері, тұрақты тіркестер мен этнографиялық атаулар келгенде алгоритмдік галлюцинацияға ұшырайды. Яғни, ЖИ модельдері қазақ сөзінің «жанын» – оның прагмастилистикалық реңкі мен ұлттық-мәдени кодын тануда дәрменсіздік танытып отыр.

Жасанды интеллектінің болашақ даму алғышарттары тек техникалық параметрлерді (миллиардтаған таңбаларды) арттырумен шектелмеуі тиіс. Басты көзделген мақсат – ЖИ-ді басқа әлемде танымал тілдерден аударылған дайын пішіні емес, қазақ халқының төл тарихы, мәдениеті және әдебиеті негізінде жасалған таза ұлттық корпустармен оқыту.

Цифрлық дәуірде филолог ғалымдардың миссиясы енді тек ЖИ-дің әлсіз тұстарын сынаумен шектелмеу керек. Ғылыми зерттеу әдістерінің талаптарына сүйене отырып, біз тілдің цифрлық кеңістіктегі прагмастилистикалық сипатын жақсартуға нақты қадамдар жасауымыз қажет. Зерттеуші ғалымдардың ендігі қадамдары ЖИ-ді оқытуға жарамды таза, сапалы әрі ұлттық танымға бай мәтіндік базаларды іріктеп, алгоритмдерге «адамдық пайымды» үйретуге бағытталуы шарт. Осы мақсатта жоғары академиялық жетекшілікпен ЖИ тілінің прагмастилистикасын зерттейтін арнайы цифрлық платформалар, танымдық сайттар

ISSN 2788-7979 (online)

мен бейнеарналар құрып, тілдік кодтың сандық кеңістікте дұрыс таңбалануын қамтамасыз ету – кезек күттірмейтін басты назардағы мәселе.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Цифрландыру және жасанды интеллект жылын жариялау туралы [Электрондық ресурс] // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – Астана, 2026. – 6 қаңтар. – URL: https://www.akorda.kz/kz/cifrlandyru-zhane-zhasandy-intellekt-zhylyn-zhariyalau-turaly-601458 (қаралған күні: 14.03.2026).
2 Sapir E. The status of linguistics as a science // Language. – 1929. – Vol. 5, № 4. – P. 207–214.
3 Қайдаров А. Т. Қазақтар ана тілі әлемінде (этнолингвистикалық сөздік) Адам. – Алматы: Дайк-Пресс, 2009. – 784 б.
4 Сыздықова Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы (XV–XIX ғасырлар). – Алматы : Ана тілі, 1993. – 319 б.
5 Chomsky N. Noam Chomsky: The false promise of ChatGPT [Электрондық ресурс] / N. Chomsky // The New York Times. – 2023. – URL: https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt-ai.html (қаралған күні: 7.03.2026).
6 Choi Y. The curious case of commonsense intelligence // Daedalus. – 2022. – Vol. 151, № 2. – P. 139–155. https://doi.org/10.1162/daed_a_01906.
7 Ruder S., Vulić I., Søgaard A. A survey of cross-lingual word embedding models // Journal of Artificial Intelligence Research. – 2019. – Vol. 65. – P. 569–631. https://doi.org/10.1613/jair.1.11640
8 Aharoni R., Johnson M., Firat O. Massively multilingual neural machine translation // Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies (NAACL-HLT). – Minneapolis, 2019. – P. 3874–3884. https://doi.org/10.18653/v1/N19-1388
9 Naous T., Ryan M. J., Ritter A., Xu W. Having beer after prayer? Measuring cultural bias in large language models // Proceedings of the 62nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL 2024). – Bangkok, 2024. – Vol. 1. – P. 16366–16393. https://doi.org/10.18653/v1/2024.acl-long.862
10 Есламғалиұлы М. Сан қилы сауал. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 86 б.
11 Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді (сөздердің қолданылу тарихынан). Көптомдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 412 бет
12 Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі / құраст. І. К. Кеңесбаев. – Алматы : Ғылым, 1977. – 712 б.
13 Ахметова З. Күретамыр. – Алматы, 2018. – 208 бет.
14 Қазақтың шешендік өнері. Алматы: «Мазмұндама» қоғамдық қоры, 2022. – 228 бет.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Искусственный интеллект и национально-культурная идентичность казахского языка: проблемы семантической и прагматической интерпретации

Е.А. Амангельдин[1], А.С. Мусаев[1], Д.А. Алкебаева[1]
[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050000, Казахстан

В условиях современного цифрового развития природа и функции языка переосмысливаются в новой технологической среде. В частности, стремительное развитие систем искусственного интеллекта (ИИ) сделало оценку цифрового потенциала национальных языков актуальной научной проблемой. Настоящее исследование направлено на определение степени освоения этнокультурной лексики казахского языка моделями ИИ. Основная цель состоит в анализе семантических, прагматических и стилистических особенностей казахского языка с помощью систем ИИ и сравнительной оценке способности моделей распознавать национально-культурный код. Ключевая идея исследования основана на

ISSN 2788-7979 (online)

понимании того, что язык – это не только структурная система, но и когнитивный феномен, отражающий национальное мировоззрение, что позволяет оценить компетентность ИИ в его обработке.

Научная и практическая значимость исследования заключается в определении перспектив развития казахского языка в цифровом пространстве и обосновании необходимости адаптации моделей ИИ к национальному языку. Методологическую основу составляют контекстный, когнитивно-семантический и прагматический методы анализа, реализованные посредством экспериментального подхода.

Результаты эксперимента показали, что модели ИИ в среднем демонстрируют 57% эффективности в распознавании национально-культурного кода казахского языка. Среди моделей наивысший результат показал Grok (73%), в то время как DeepSeek продемонстрировал самый низкий показатель (40%). Несмотря на достаточно высокий уровень грамматической корректности, модели допускают систематические ошибки при интерпретации прагматических оттенков и этнографических значений, а также проявляют случаи алгоритмических галлюцинаций.

Ценность исследования состоит в комплексном рассмотрении национально-культурных особенностей казахского языка в контексте цифровых технологий. Полученные результаты имеют практическое значение для адаптации систем ИИ к казахскому языку, расширения лингвистических корпусов и эффективного применения этих технологий в образовательном процессе.

Ключевые слова: искусственный интеллект, большие языковые модели, этнокультурная лексика, национальный код, когнитивная лингвистика, прагматика, семантика, стилистика.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Официальный сайт Президента Республики Казахстан. [Электрон. ресурс] // Об объявлении Года цифровизации и искусственного интеллекта. – Астана, 2026. – 6 января. URL: https://www.akorda.kz/ru/ob-obyavlenii-goda-cifrovizacii-i-iskusstvennogo-intellekta-601222 (дата обращения: 14.03.2026).

2 Sapir E. The status of linguistics as a science // Language. – 1929. – Vol. 5, № 4. – P. 207–214.

3 Кайдаров А.Т. Казахи в мире родного языка (этнолингвистический словарь) Человек. – Алматы: Дайк-Пресс, 2009. – 784 б.

4 Сыздыкова Р. История казахского литературного языка (XV–XIX века). – Алматы: Ана тілі, 1993. – 319 с.

5 Chomsky N. Noam Chomsky: The false promise of ChatGPT. [Электрон. ресурс] // The New York Times. – 2023. – URL: https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt-ai.html (дата обращения: 7.03.2026).

6 Choi Y. The curious case of commonsense intelligence // Daedalus. – 2022. – Vol. 151, № 2. – P. 139–155. https://doi.org/10.1162/daed_a_01906.

7 Ruder S., Vulić I., Søgaard A. A survey of cross-lingual word embedding models // Journal of Artificial Intelligence Research. – 2019. – Vol. 65. – P. 569–631. https://doi.org/10.1613/jair.1.11640

8 Aharoni R., Johnson M., Firat O. Massively multilingual neural machine translation // Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies (NAACL-HLT). – Minneapolis, 2019. – P. 3874–3884. https://doi.org/10.18653/v1/N19-1388

9 Naous T., Ryan M. J., Ritter A., Xu W. Having beer after prayer? Measuring cultural bias in large language models // Proceedings of the 62nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL 2024). – Bangkok, 2024. – Vol. 1. – P. 16366–16393. https://doi.org/10.18653/v1/2024.acl-long.862

10 Есламгалиулы М. Разнообразные вопросы. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 86 с.

11 Сыздыкова Р. Слова говорят (из истории употребления слов). Собрание многотомных произведений. – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 412 с.

ISSN 2788-7979 (online)
12 Фразеологический словарь казахского языка / сост. І. К. Кеңесбаев. – Алматы, Издательство «Ғылым» Казахской ССР, 1977. – 712 с.
13 Ахметова З. Күретамыр. – Алматы, 2018. – 208 с.
14 Ораторское искусство казахов. – Алматы: Общественный фонд «Мазмұндама», 2022. – 228 с.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

Artificial Intelligence and the National-Cultural Identity of the Kazakh Language: Issues of Semantic and Pragmatic Interpretation

Y. Amangeldin[1], A. Mussayev[1], D. Alkebaeva[1]
[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000, Kazakhstan

In the context of contemporary digital development, the nature and functions of language are being reconsidered within a new technological environment. In particular, the rapid advancement of artificial intelligence (AI) systems has made the evaluation of the digital potential of national languages a pressing scientific issue. This study aims to determine the extent to which AI models can master the ethnocultural vocabulary of the Kazakh language. The primary objective is to analyze the semantic, pragmatic, and stylistic features of the Kazakh language through AI systems and to comparatively assess their ability to recognize the national-cultural code. The core idea of the research is based on the understanding that language is not merely a structural system, but a cognitive phenomenon that reflects the national worldview, thereby enabling an assessment of AI's competence in processing it.

The scientific and practical significance of the study lies in identifying the prospects for the development of the Kazakh language in digital space and in substantiating the need to adapt AI models to the national language. Methodologically, the research relies on contextual, cognitive-semantic, and pragmatic analysis methods, implemented through an experimental approach.

The experimental results indicate that AI models demonstrate an average performance of 57% in capturing the national-cultural code of the Kazakh language. Among the models tested, Grok achieved the highest accuracy (73%), while DeepSeek showed the lowest performance (40%). Despite a sufficient level of grammatical correctness, the models exhibited systematic errors in interpreting pragmatic nuances and ethnographic meanings, along with instances of algorithmic hallucinations.

The value of the study lies in its comprehensive examination of the national-cultural features of the Kazakh language in the context of digital technologies. The findings have practical significance for adapting AI systems to the Kazakh language, expanding linguistic corpora, and effectively integrating these technologies into the educational process.

Key words: artificial intelligence, large language models, ethnocultural vocabulary, national code, cognitive linguistics, pragmatics, semantics, stylistics.

REFERENCES

1 President of the Republic of Kazakhstan (2026) *Sifrlandyru jäne jasandy intelekt jylyn jarialau turaly* [On declaring the Year of Digitalization and Artificial Intelligence]. Astana, 6 January. Available at: https://www.akorda.kz/kz/cifrlandyru-zhane-zhasandy-intellekt-zhylyn-zhariyalau-turaly-601458 (Accessed: 14 March 2026).
2 Sapir, E. (1929) "The status of linguistics as a science", *Language*, 5(4), pp. 207–214.
3 Kaidarov, A.T. (2013) Q*azaqtar ana tılı älemında: etnolingvistikalyq sözdık.* [Kazakhs in the world of their native language: Ethnolinguistic dictionary]. Almaty: Daik-Press.
4 Syzdykova, R. (1993) *Qazaq ädebi tılınıñ tarihy (XV–XIX ğasyrlar)* [History of the Kazakh Literary Language (15th–19th Centuries)]. Almaty: Ana Tili,

ISSN 2788-7979 (online)
5 Chomsky, N. (2023) “Noam Chomsky: The false promise of ChatGPT”, *The New York Times*. Available at: https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt-ai.html (Accessed: 7 March 2026).
6 Choi, Y. (2022) “The curious case of commonsense intelligence”, *Daedalus*, 151(2), pp. 139–155. doi: https://doi.org/10.1162/daed_a_01906.
7 Ruder, S., Vulić, I. and Søgaard, A. (2019) “A survey of cross-lingual word embedding models”, *Journal of Artificial Intelligence Research*, 65, pp. 569–631. doi: https://doi.org/10.1613/jair.1.11640.
8 Aharoni, R., Johnson, M. and Firat, O. (2019) “Massively multilingual neural machine translation”, in *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long and Short Papers)*, Minneapolis, Minnesota. Association for Computational Linguistics, pp. 3874–3884. doi: https://doi.org/10.18653/v1/N19-1388
9 Naous, T., Ryan, M.J., Ritter, A. and Xu, W. (2024) “Having beer after prayer? Measuring cultural bias in large language models”, in *Proceedings of the 62nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers)*, Bangkok, Thailand. Association for Computational Linguistics, pp. 16366–16393. doi: https://doi.org/10.18653/v1/2024.acl-long.862
10 Eslamgaliuly, M. (1991) *San qily saual* [Various questions]. Almaty: Ana tili.
11 Syzdykova, R. (2014) *Sözder söileidı (sözderdıñ qoldanylu tarihynan). Köptomdyq şyğarmalar jinağy* [Words speak (from the history of word usage). Collected works in multiple volumes]. Almaty: El-shezhire.
12 Kenesbaev, I.K. (1977) *Qazaq tılınıñ frazeologialyq sözdıgı* [Kazakh phraseological dictionary]. Almaty: Publishing House of the Kazakh SSR.
13 Akhmetova, Z. (2018) *Küretamyr* [Main artery]. Almaty.
14 Qazaqtyñ şeşendık önerı [Kazakh oratory art] (2022). Almaty: «Mazmūndama» qoğamdyq qory

Received: 29.03.2026

ҒТАМР 17.00.00 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp256-267

А.М. Ахмеджанова [1], Г.К. Кажибаева[1]
[1]Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан

ТӨЛЕГЕН ҚАЖЫБАЙ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Зерттеудің мақсаты – Төлеген Қажыбай поэзиясындағы өмір–өлім, уақыт–мәңгілік және туған жер–тарихи жад семантикалық модельдерінің көркемдік қызметін айқындап, ақынның ұлттық поэтикалық дәстүрдегі даралығын салыстырмалы-типологиялық тұрғыдан негіздеу. Материал ретінде Т. Қажыбайдың «Өмір жыры» циклі мен «Көкшеге» өлеңі, ал салыстырмалы контекст ретінде М. Мақатаевтың «Өмір дейтін», «Туған жерім» және Т. Айбергеновтің «Өмір», «Дала» өлеңдері алынды. Салыстыру тақырыптық өзек, лирикалық субъект, кеңістік бейнесі, жетекші троптар және композициялық-семантикалық құрылым өлшемдері бойынша жүргізілді. Нәтижесінде үш ақынға өмірдің қозғалыс, қарама-қайшылық және рухани сабақтастық ретінде бейнеленуі ортақ екені, ал Т. Қажыбайдың даралығы дәстүрлі толғау, арнау және жоқтау поэтикасын Көкше кеңістігімен, ұлттық тарихи жадпен және тұлғалық рефлексиямен ұштастыруынан көрінетіні анықталды. Ақын поэзиясында антитеза, метафора, символ, психологиялық параллелизм мен композициялық шеңбер жекелеген тәсілдер емес, адам–уақыт–мекен тұтастығын қалыптастыратын өзара сабақтас көркемдік жүйе ретінде қызмет етеді.

ISSN 2788-7979 (online)

Кілтті сөздер: поэзия, салыстырмалы-типологиялық талдау, көркемдік жүйе, экзистенциалдық проблематика, психологиялық параллелизм, тарихи жад, ұлттық поэтикалық дәстүр.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Төлеген Қажыбай поэзиясында өмірдің өткіншілігі, уақыт пен мәңгілік, туған жер мен тарихи жад, тұлға мен қоғам арақатынасы өзара сабақтасқан көркемдік жүйе құрайды. Ақын дерексіз ұғымдарды «ұлы көш», «ақ жамбы», «ақ таң», «туған жер құшағы» тәрізді заттық әрі кеңістіктік образдар арқылы нақтылайды. Оның поэтикалық мұрасы ұлттық танымды тереңдетіп, ұрпақтың рухани және эстетикалық көкжиегін кеңейтетін көркемдік мәнге ие.

Бейнелілік – поэзиядағы ой мен сезімді тұтастыратын негізгі эстетикалық категориялардың бірі. С. Негимов көркем туындының құндылығын мазмұн мен пішіннің, суреттеу мен бейнелеу құралдарының ішкі бірлігімен байланыстырады [6, 194]. Бұл қағида

Т. Қажыбай өлеңдерін талдауда нақты әдіснамалық қызмет атқарады: мақалада троптар мен стилистикалық фигуралар жеке атаулар ретінде емес, өмір, уақыт, туған жер және ұлттық жад туралы авторлық концепцияны ұйымдастыратын элементтер ретінде қарастырылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – Т. Қажыбай поэзиясының көркемдік-философиялық жүйесін тақырыптық ұқсастықпен шектемей, семантикалық модельдер мен поэтикалық тәсілдердің өзара байланысы негізінде сипаттау.

М. Мақатаев пен Т. Айбергенов шығармалары қазақ лирикасындағы бір дәуірге тән ортақ дүниетанымдық өзектерді айқындайтын салыстырмалы контекст ретінде таңдалды. Салыстыру Т. Қажыбай поэзиясындағы толғаулық интонацияның, Көкше кеңістігін тарихи жад моделіне айналдырудың және өмір–өлім оппозициясын ұрпақтар сабақтастығы арқылы шешудің дара сипатын танытады.

КІРІСПЕ

Төлеген Қажыбай шығармашылығы туралы әдеби-публицистикалық пайымдар болғанымен, осы мақалада пайдаланылған ғылыми әдебиеттер аясында оның философиялық, көңіл-күй және табиғат лирикасын біртұтас көркемдік жүйе ретінде салыстырмалы-типологиялық тұрғыдан талдаған арнайы зерттеу кездеспейді. Демек, зерттеу олқылығы ақын поэзиясындағы өмір–өлім, уақыт–мәңгілік және туған жер–тарихи жад модельдерінің өзара байланысы мен авторлық даралығының жүйелі сипатталмауынан көрінеді.

З. Ахметовтің поэзиядағы көркем ой мен сезім бірлігі туралы тұжырымы [2, 7] осы олқылықтың орнын толтыруға теориялық негіз береді: Т. Қажыбай мәтіндеріндегі тілдік бейнелер олардың дүниетанымдық мазмұнынан ажыратылмай, тұтас поэтикалық құрылым ретінде қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты – Т. Қажыбай поэзиясының көркемдік-философиялық жүйесін айқындап, оның М. Мақатаев пен Т. Айбергенов поэзиясымен типологиялық үндестігі мен даралық белгілерін көрсету. Осы мақсатқа сәйкес: 1) негізгі семантикалық модельдер анықталды; 2) оларды түзетін троптар мен композициялық тәсілдердің қызметі талданды;

3) үш ақын шығармалары тақырыптық өзек, лирикалық субъект, кеңістік моделі, образдар жүйесі және интонациялық-композициялық құрылым бойынша салыстырылды. М. Мақатаевтың сыршыл-медитативтік және Т. Айбергеновтің романтикалық-экспрессивтік поэтикасы Т. Қажыбайдың толғаулық интонациясы мен тарихи-кеңістіктік жад моделін нақтылайтын ғылыми салыстыру аясы ретінде алынды.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеуде өзара сабақтас үш әдіс қолданылды. Салыстырмалы-типологиялық әдіс үш ақынның өлеңдерін бес өлшем бойынша салыстыруға бағытталды: тақырыптық өзек; лирикалық субъектінің позициясы; уақыт пен кеңістік моделі; жетекші троптар; композициялық-интонациялық құрылым. Құрылымдық-семантикалық талдау антитеза,

ISSN 2788-7979 (online)

метафора, символ, анафора және психологиялық параллелизмнің өмір–өлім, уақыт–мәңгілік, туған жер–тарихи жад модельдерін қалай қалыптастыратынын анықтады. Герменевтикалық тәсіл осы модельдердің ұлттық дүниетаныммен, тұлғалық рефлексиямен және мәдени жадпен байланысын түсіндіруге қолданылды. Әдістердің арақатынасы мынадай: алдымен мәтіндік құрылым белгіленді, кейін оның мағынасы интерпретацияланды, соңында типологиялық ұқсастық пен авторлық даралық салыстырылды.

НӘТИЖЕЛЕР

Зерттеуде философиялық, көңіл-күй және табиғат лирикасы дербес жанрлар емес, лириканың тақырыптық түрлері ретінде бірізді қолданылды.

Ә. Жәмішев философиялық, саяси, табиғат және махаббат лирикасын қалыптасқан тақырыптық арналар ретінде көрсетеді [7, 5]; бұл жіктеу зерттеу материалын жүйелеуге негіз болды. П. Ламарк лириканың құндылығын оқырманның аффективтік, танымдық және сезімдік тәжірибесімен байланыстырса [4, 72], К. Симечек лирикалық «менді» қабылдау, таным және сезім орталығы ретінде түсіндіреді [5, 312]. Бұл тұжырымдар мақалада екі нақты қызмет атқарады: біріншісі өлеңнің эмоциялық-философиялық әсерін, екіншісі лирикалық субъектінің әлемді қабылдау перспективасын талдауға мүмкіндік береді. Осы теориялық негізде Т. Қажыбай поэзиясындағы өмір–өлім және уақыт–мәңгілік модельдері, сондай-ақ туған жердің тарихи жад кеңістігіне айналу жолдары қарастырылады.

Табиғат лирикасын талдауда пейзаждың сипаттамалық емес, семантикалық қызметі басшылыққа алынды. С. Негимов пейзаждың шығарма мазмұны мен идеялық сапасын байытатынын көрсетсе [6, 164], Ә. Жәмішев табиғат көрінісі адам өмірімен, еңбегімен және ойымен астасқанда ғана эстетикалық әсері күшейетінін атап өтеді [7, 113]. Сондықтан

Т. Қажыбайдағы Көкше бейнесі сыртқы көрініс ретінде емес, лирикалық субъектінің рухани мекені мен ұлттық тарихи жадын біріктіретін көркем модель ретінде талданды.

ТАЛҚЫЛАУ

Төлеген Қажыбай поэзиясының көркемдік жүйесінде философиялық, көңіл-күй және табиғат лирикасы өзара сабақтасып, адам–уақыт–мекен тұтастығын қалыптастырады. «Өмір жыры» цикліндегі өмірдің бірегейлігі мен өлімнің бұлжымайтын заңдылығы ақынның философиялық ұстанымын кесімді «экзистенциализм» ұғымымен емес, адам болмысының шектеулілігі мен өмірдің қайталанбас сипатын танытатын экзистенциалдық проблематика арқылы сипаттауға мүмкіндік береді. «Өмір деген ұлы көш қой, / Оның жолы мәңгілік» [8, 47] тармақтарындағы «ұлы көш» метафорасы жеке ұмырды ұрпақтар сабақтастығымен ұштастырады. «Өкініші – екі өмір жоқ», «Ол да қатал заңдылық» [8, 47] жолдары тіршіліктің құнын оның қайталанбастығы арқылы айқындайды. Қайғы мен шаттық, күдік пен үміт, сүріну мен самғау, өмір мен өлім тәрізді антитезалық жұптар дүниенің қарама-қайшылықты тұтастығын ашады; олар жекелеген тәсілдер емес, өмірді үздіксіз қозғалыс ретінде танытатын ортақ семантикалық модельге бағынады.

Бар-ақ өмір, бір-ақ тірлік,

... Көшке ілесер күймен әлі [8,47].

Бір өлім бар, екі өлім жоқ,

... Өмір бірақ үзілмейді [8, 47]. Бұл шумақтарда өмір мен өлім ұғымдары мағыналық параллелизм және антитезалық құрылым арқылы өзара толықтырылады. Өмірдің жалғыздығы өлімнің бұлжымайтын заңдылығымен қатар қойылып, жеке ұмырдың аяқталуы жалпы тіршіліктің тоқтауын білдірмейтіні аңғарылады.

Өмір бірақ үзілмейді,

Жасай берер жаңғырып [8, 47]. Осы қайталым өлеңнің композициялық шеңберін тұйықтайды: жеке адам өмірден өтеді, бірақ тіршілік ұрпақ пен рухани мұра арқылы жаңғырады. Метафора, эпитет, антитеза және анафора осы негізгі концепцияға қызмет етеді.

ISSN 2788-7979 (online)

«Жалғыз баста...» анафорасы лирикалық субъектінің жалғыздығы мен ішкі әлемінің көпқырлылығын қатар танытса, «өмір – ұлы көш» метафорасы жеке тағдырды тарихи қозғалыспен байланыстырады.

Өтер көктем, өтер жазың,

Жетер жылжып күз деген [8,46] тармақтарында уақыттың ағымы мен адам өмірінің кезеңдері бірінен кейін бірі дамып, заңды шегіне — күзге қарай жылжып отырады. Сезім мен ұғымдардың біртіндеп күшеюі немесе өзгеруі байқалады. Бұл өленнің философиялық өзегі — диалектика және экзистенциалдық қабылдау (өмірдің қарама-қайшылығы мен жалғыздығын мойындау). Жоғарыдағы көркемдік құралдар мынадай басты қызметтерді атқарып тұр. «Жалғыз баста...» анафорасы адамның бұл дүниедегі жеке тұлғалық (экзистенциалды) жалғыздығын көрсетсе, оның қасына қойылған «мың қайғы», «мың шаттық», «мың күдік» сөз өрнектері сол жалғыз жанның ішкі әлемі қаншалықты бай, шексіз әрі күрделі екенін дәлелдейді. Өленде дүниенің тұтастығын көрсетуде эпитет, метафораларға жүк артқан. Зерттеуші ғалым С. Кәрібаева авторлық метафораның басты талабы оның автордың сөз қолдану даралығын, өзіндік мәнерін танытуы екенін айтады. Ғалымның пікірінше, автордың сөз қолдану ерекшелігі оның когнитивтік-ассоциациялық ойлауының жекелігін көрсетеді, яғни белгілі бір сөз топтарын метафора ретінде қолданудағы танымдық ерекшелігімен сабақтасады [9,46]. Ғалым С. Кәрібаева авторлық метафораның басты ерекшелігі оның автордың когнитивтік-ассоциациялық ойлауымен, сөз қолданудағы даралығымен тығыз байланысты екенін айтса, бұл пікір аталған өлендегі көркемдік талдаумен тікелей сабақтасады. Өйткені өленде ақын өмірді «ұлы көшке», ал өлімді «қатал заңдылыққа» балау арқылы оларды қарама-қарсы ұғымдар ретінде береді. Алайда бұл қарсы қою оқырманды торығуға емес, өмірдің терең мәнін түсінуге жетелейді. Ақынның «Өмір деген ұлы жырау» деген авторлық метафорасы да осы ойды нақтылай түседі. Мұнда өмір жеке құбылыс емес, үлкен үйлесімге бағынған тұтас жүйе ретінде танылады. Осы арқылы жақсылық пен жамандық, өмір мен өлім сияқты қарама-қарсылықтар бір-бірін жоққа шығармай, керісінше, бір космостық заңдылықтың құрамдас бөлігі екені аңғарылады. Демек, өлендегі авторлық метафоралар С. Кәрібаева айтқандай, тек бейнелі сөз қолданысы емес, автордың дүниетанымдық ойлау ерекшелігін танытатын танымдық құрал қызметін атқарады. Инверсия қызметі поэтикалық пафосты қалыптастыруға қызмет атқарып тұр. Сөздердің орын ауысуы өленге жай ғана баяндау сипатын емес, өсиеттік, толғаулық мән береді. Ол адамды өткінші сәтсіздіктерге (сүрінуге, күйікке) мұңаймай, «ұлы өмірдің ұланы» екенін сезініп, биікке самғауға үндейді.

Төлеген Қажыбайдың «Өмір жыры» өленінің екінші бөлімдегі бейнелілік лирикалық қаһарманның есейу, уақытпен бетпе-бет келу және өткен күнге есеп беру сәтіндегі ішкі толғаныстары арқылы жаңа метафоралық деңгейге көтеріледі.

Өмір атты теңіздің,

Жалында келем жармасып [8,47]. Осы тармақтағы «өмір атты теңіздің» сөз өрнегі дүниенің шексіздігі мен тұңғиықтығын, адам баласының сол алып кеңістіктегі «жалында келем жармасып» деген жолдар арқылы арпалысқа толы тағдырын бейнелейтін дәстүрлі, бірақ терең метафоралық образ.

Жатыр самай шашымды,

Ақ қылаулы қар басып [8,48]. «Ақ қылаулы қар басып» сөз айшығы самай шашқа түскен ақты қар бейнесімен шендестіру арқылы уақыттың зымыран ағысын, физикалық қартаю мен рухани толысуды суреттейтін ұтымды психологиялық параллелизм. «Өмір атты теңіз» бен «ақ қылаулы қардың» бейнелі сөз өрнектерін қолданысы өленнің философиялық өзегін арттыра түскен. Оқырман уақыттың өткенін жалаң факт ретінде емес, самайдағы қар мен теңіздегі толқын тәрізді сурет дәлдігі арқылы терең түйсінеді.

Жандай желдің өтінде,

Қалтырайсың, тоңасың [8,48].

Бұл өлең жолдарынан адамның өмір соқпақтары мен тағдыр сындары алдындағы дәрменсіздігін, жалғыздығын экзистенциалды сезіндіретін суық әрі қатал табиғат бейнесі.

ISSN 2788-7979 (online)

Өлеңнің екінші бөлімнің философиялық өзегі – уақыт пен адам, қарыз бен парыз, өткенге салауат айту пәлсапасы. Ақын адам ғұмырының шектеулілігін сезіну арқылы туатын ішкі рефлексияны алға тартады. «Өткен күннен қорқасың» деген жолдар уақыттың қайта оралмайтын қасиетінен туған үрей емес, «артыма не қалдырдым, өмірді бос өткізбедім бе?» деген жауапкершілік философиясынан туған.

Өмір, саған қарызбын,

Алғаным көп, берген аз [8,48]. Бұл өлең жолдарында адамның жаратылыс алдындағы, тіршілік алдындағы перзенттік парызын ұғынуын көрсетеді. Бұл – өзімшілдіктен арылып, өмірдің мәнін терең түсінген кемел тұлғаның философиясы.

«Өмір жыры» өлеңінің бірінші бөлімдегідей мұнда да автор дүниенің дуальді (екіжақты) сипатын қарама-қарсы ұғымдар мен шендестірулер (табу мен тонату, өкіну мен өкінбеу (мәз болу), ерте мен кеш, алған мен берген) арқылы ширықтыра түседі. Бұл ойымызды өлең жолдарымен дәлелдей түсер болсақ:

Тапқаным бар менің де,

Кейде барды тонаттым [8,48].

Өкін мейлі, өкінбе,

Барыңа мәз боласың [8,48].

Ерте демей, кеш демей

Тыныш таппай жортасың [8,48].

Өмір, саған қарызбын,

Алғаным көп, берген аз [8,48]. Бұл анитезалар лирикалық кейіпкердің ішкі арпалысы мен өмір тепе-теңдігін іздеу жолындағы қайшылықты табиғатын ашуға қызмет етеді.

Дәл осы өмір мен өлім, рух мықтылығы, мәңгілік пен жалғыздық, уақыт тақырыбы қазақ поэзиясының басқа да ірі өкілдерінде өзіндік бейнелік шешімін табады. Мұқағали поэзиясына тән экспрессивтілік пен бейнелілік жүйесі «Өмір дейтін» өлеңде өте ширыққан, стихиялық образдық деңгейде көрінеді. Өлеңнің философиялық өзегі – болмыстың қатал заңдылықтарымен тайталасу, шығармашылық арқылы трагедияны жеңу (катарсис). Лирикалық қаһарман өмірдің қаталдығына («мұң мен зар», «қайғы») қарсы тұрудың жолын жырдан іздейді. «Жырлап кетем, алдымен жылаймын да» жолдарында жылау – әлсіздік емес, адамдық табиғаттың көрінісі, ал жырлау – сол мұңды жеңетін рухтың асқақтығы. «Дариясы өмірдің шайқалмайды, / Дәрмені жоқ бір пенде жылағанға» жолдары дүниенің объективті заңдылығын, адамның жеке мұңына қарамастан өмір ағысының тоқтамайтынын мойындау. Ақын «қайғының жүгін артып, еңкеймейтін, қайсар қуаныштан бөлініп қалмайтын» рух беріктігін дәріптейді.

Өмір дейтін тайғанақ мұз айдында,

Жырлап кетем, алдымен жылаймын да,

Сөредегі кермені кесіп өтсем,

Маған әлі жетпейді құдайдың да [10,37].

... Ұры уайым тиер деп қай жағымнан,

Секем алған киіктей аңдап тұрам [10,37].

Көзім жасын көл етсем сонер ме екен,

Көмейімнен лапылдап шашқан жалын?! [10,37].

«Тайғанақ мұз айдыны» метафорасы өмірдің тұрақсыздығы мен жауапкершілігін, «секем алған киіктей» теңеуі лирикалық субъектінің сезімтал қалпын, ал «көмейімнен лапылдап шашқан жалын» бейнесі шығармашылық қуатты танытады. Жылау мен жырлау, көз жасы мен жалын, мұң мен қуаныш арасындағы семантикалық қарама-қарсылық адам жанының ішкі арпалысын күшейтеді. Мұнда құрылымдық хиазмнан гөрі су мен от образдарына құрылған антитезалық модель басым.

Көзім жасын көл етсем... (көз жасы - мұң, сөндіруге бағыттау) [10,37].

...сонер ме екен... (сөну - рухани өлім) [10,37].

...лапылдап шашқан жалын?! (жалын - өмір, шығармашылықтың өлместігі) [10,37].

ISSN 2788-7979 (online)

Көз жасы рухани сөну қаупін білдірсе, оған қарсы қойылған жалын шығармашылық өміршеңдікті танытады. Осы антитеза Мұқағали поэзиясындағы мұңды жыр қуатымен еңсеру идеясын жинақтайды. Салыстырмалы контексте бұл модель Т. Қажыбайдағы «қайғы–шаттық» оппозициясымен үндескенімен, Мұқағалида сыршыл әрі драмалық интонация арқылы дараланады.

Төлеген Айбергенов «Өмір» атты өлеңдегі бейнелілік жүйесі динамикалық қозғалыс пен эмоциялық қуат үйлесіміне толы.

Өмір деген – көк мұхиттың толқыны,
Бір-бірімен жатқан шулап жалғасып [11,36].
Өмір деген – пәк жаралған махаббат,
Ғашықтықтың жарқылдаған көздері [11,37].
Өмір деген – мәңгі гүлдер жататын
Құштарлықтың толғағы мен көктемі [11,37].

«Көк мұхиттың толқыны» метафорасы өмірдің шексіз қозғалысын, «пәк жаралған махаббат» пен «құштарлықтың көктемі» тіркестері оның жасампаз қуатын танытады. Жалғасу мен арбасу, нүкте мен шексіздік арасындағы антитезалық қатынас Т. Айбергенов поэзиясына тән романтикалық-экспрессивтік пафосты қалыптастырады. Бұл салыстыру Т. Қажыбайдағы сабырлы толғаулық интонацияны айқындайтын контраст қызметін атқарады.

Бір-бірімен жатқан шулап жалғасып,
Бір-бірімен жатқан тулап арбасып [11,36].
Көк мұхиттың толқыны...
...пәк жаралған махаббат [11,37].
Ешкім оған қоя алмайды нүктені,

Бұл жолдарда өмір күрес пен махаббаттың тұтастығы ретінде бейнеленеді. «Өмір деген...» анафорасы әр шумақты ортақ концептіге бағындырса, «нүкте» образы аяқталудың шартты белгісі ретінде қозғалысқа қарсы қойылады. Мұнда хиазмнан гөрі мағыналық параллелизм мен семантикалық қарама-қарсылық анық көрінеді. Т. Айбергеновтің асқақ үндеуі мен қозғалысқа құрылған образдары Т. Қажыбайдың өмірді «ұлы көш» ретінде пайымдайтын толғаулық моделінен ерекшеленеді.

Үш ақындағы типологиялық үндестік өмірді қозғалыс, сын және рухани сабақтастық ретінде қабылдаудан байқалады. М. Мақатаевта бұл өзек сыршыл драматизм мен «көз жасы–жалын» антитезасы арқылы, Т. Айбергеновте мұхит, толқын, көктем образдарына негізделген романтикалық серпін арқылы ашылады. Т. Қажыбайдың даралығы — өмірді «ұлы көш» түрінде ұлттық тарихи тәжірибемен сабақтастырып, қайғы–шаттық, күдік–үміт, өмір–өлім жұптарын өсиеттік-толғаулық интонацияға бағындыруында. Демек, салыстырылатын ақындар негізгі нысан емес, Т. Қажыбай поэтикасының өзіндік сипатын нақтылайтын типологиялық контекст қызметін атқарады.

Т. Қажыбай поэзиясының бейнелілігі мен көркемдік-философиялық қуаты табиғат және көңіл-күй лирикасында айқын көрінеді. Ақынның табиғат лирикасы таза пейзаждық суреттеуден гөрі, туған жер — Көкшетау, Бурабай, Саумалкөл, Айыртау образын ұлттық рухтың символына айналдыратын сипатымен ерекшеленеді. Көкше пейзажы көптеген арнау өлеңдерде («Ақын Кәкімбек Салықовқа», «Кер маралы Көкшенің») лирикалық қаһарманның рухани отаны әрі шабыт көзі ретінде беріледі: «Биіктет Көкше күмбезін!». «Көкшеге» өлеңіндегі бейнелілік жүйесі Көкшетау табиғаты мен лирикалық қаһарманның ішкі жан дүниесі арасындағы терең психологиялық параллелизмге негізделген.

Армысың тауым — ақ жамбы,
Атырдым сенде ақ таңды.
Ұзатып сенде тамызды,
Қарсы алдым талай ақпанды [8, 105].

Жайлауы — көңіл, жаным — бақ,
Тағы да келдім жалындап.

ISSN 2788-7979 (online)

Ақ қардай аппақ құшақта,
Жатайын тағы дамылдап [8, 105].

«Тауым — ақ жамбы» сөз өрнегі Көкшенің сыртқы сұлулығын ғана емес, оның қазақ болмысы үшін және ақынның жеке дүниетанымында аса қымбат, киелі әрі бағалы құндылық екенін танытатын бірегей метафоралық бейне болып табылады. Табиғат пен мезгіл бейнесі — тамыз бен ақпан — уақыттың ауысуын ғана емес, ақынның осы мекенде өткізген ғұмырының ыстық-суығын, өмір сабақтарын да бейнелейді. «Ақ қардай аппақ құшақ» бейнелі тіркесі Көкше табиғатын аналық мейіріммен, тазалықпен және пана болатын қасиетті кеңістікпен байланыстыратын кейіптеу образы ретінде көрінеді. Өлеңнің философиялық өзегі табиғатпен тұтасу, перзенттік парыз және сағыныш философиясынан тұрады. Ақын өзін туған жердің бөлшегі ретінде сезінеді. Көкше — жай ғана географиялық мекен емес, ақынның рухын тыныштандырып, шығармашылық қуат беретін киелі сая.

«Қарыздар мен де қалмаспын,
Бауырыңа бас та аяла [8, 105].»

Бұл жолдар адамның туған жер алдындағы перзенттік міндетін ұғынуын көрсетеді. Түзден келген ұлдың туған жер топырағына тағзым етуі өмірдің мәні мен тамырын іздеу философиясын аңғартады. Өлеңнің ішкі эмоционалдық қуатын сақтау үшін автор мезгілдер мен сезімдер контрастын, яғни антитезасын шебер қолданған. Тамыздың ыстығы мен ақпанның суығы, алаудай ыстық пен ақ қардай аппақ, ойға бату мен дамылдау — бір-біріне қарама-қарсы бейнелер мен ұғымдар.

Ұзатып сенде тамызды,
Қарсы алдым талай ақпанды [8, 105].
Алаудай ыстық құмыңды... [8, 105].
Ақ қардай аппақ құшақта... [8, 105].

Ойларға небір батқамын... [8, 105].
Жатайын тағы дамылдап... [8, 105].

Бұл шендестірулер туған жердің аптап ыстығы да, ақпанның қары да ақын үшін бірдей ыстық әрі қымбат екенін дәлелдейді. «Тауым — ақ жамбы», «алаудай ыстық құм», «ақ қардай аппақ құшақ» метафоралары мен теңеулері өлке сұлулығын бейнелі түрде жеткізеді. Ал «Алдымнан күліп ақ таңым», «Бауырыңа бас та аяла» деген кейіптеулер табиғатты тірі ағзаға, ана бейнесіне айналдырып, өлеңнің лирикалық пафосын күшейтеді. «Ақ таңды», «ақ таңым», «аппақ құшақ» тіркестерінің өлең бойында концептуалды түрде қайталануы Көкше өлкесінің сұлулығы мен тазалығын, сондай-ақ ақынның ізгі ниетін символикалық тұрғыдан айшықтайды.

Табиғат пен туған жер бейнесі қазақ поэзиясында өзіндік өрнекпен айрықша орын алған. Төлеген Айбергеновтің табиғат және туған жер тақырыбындағы өлеңдеріне үңілсек, табиғат образы кеңістіктік сипатта беріліп, романтикалық арманмен сабақтасады. «Дала» өлеңінде туған жер шексіздіктің және ұмтылыстың символына айналады.

Арманың ада болмас арна сенің,
Туған жер, сірә сенің бар ма шегің?!
Сен үшін қызыл аяқ қырды кезіп,
Жалаң аяқ жар кешемін [11, 19].

Шаттықтан мінген төбем шыңға айналып,
Тамырлар ток жүретін сымдай жанып
Мен саған қарап тұрмын мың ойменен
Көзім күліп, тіл байланып [11, 19].

Т. Айбергенов поэзиясына тән кеңістік ауқымы мен экспрессивтілік «Дала» өлеңіндегі қозғалыс, шексіздік және рухани қуат образдарынан көрінеді. «Тамырлар ток жүретін сымдай жанып» метафорасы туған жерден тарайтын жасампаз энергияны танытады. Бұл серпінді кеңістік моделі Т. Қажыбайдың Көкшені тарихи жад пен перзенттік парыздың мекені ретінде бейнелеуінен өзгеше.

Мен саған қарап тұрмын мың ойменен
Көзім күліп, тіл байланып [11, 19].

Бұл жолдарда риторикалық леп пен үнсіз толғаныс қатар келіп, туған жер алдындағы таңданыс сезімін күшейтеді.

Мұқағали Мақатаевта табиғат лирикалық «меннің» жан серігі әрі тебіреніс көзі ретінде көрінеді.

Сылдырап бауырында бұлақ аққан,
Сыңсыған ну орманың мүлгіп жатқан.
Қарасаз, кіндік қаным саған тамған,
Жолдасым бірге келген сенде қалған [10, 111].

Мұқағали Мақатаевтың «Қарасазым» («Туған жерім») өлеңі туған жерге деген терең сүйіспеншілік пен сағынышты әсерлі бейнелейді. Ақын Қарасаз табиғатын «сылдырап бұлақ аққан», «сыңсыған ну орман», «сылаңдап өзен суы» сияқты көркем эпитеттер мен кейіптеулер арқылы жанды бейнеге айналдырады. Бұл бейнелі тіркестер туған өлкенің әсемдігін оқырманға айқын сезіндіреді. Өлеңде туған жер ақынның балалық шағы мен өткен өмірі сақталған қасиетті мекен ретінде суреттеледі. «Кіндік қаным саған тамған» деген жолдар туған жер мен адам арасындағы ажырамас байланысты білдіреді. Ақынның балалық шағын еске алуы өмірдің өткіншілігі туралы философиялық ойға жетелейді. Өлеңнің философиялық өзегі адамның қайда жүрсе де туған жерін ұмытпайтынына және оның мәңгі жүрек төрінде сақталатынына негізделген. Табиғат көріністері ақынның ішкі сезімімен астасып, мұң мен сағынышты тереңдете түседі. «Әкетсе тағдыр айдап, бар ма лажым?» деген жолдар адам тағдырының өмір заңына бағынатынын көрсетеді. Өлеңнің бейнелілігі мен философиялық тереңдігі туған жердің адам өміріндегі орнының ерекше әрі мәңгілік құндылық екенін танытады. Әдебиет зерттеушісі Б. Бегманова «Қарасаз» өлеңін оқығанда оқырманның көз алдына бейнелі сурет елестейтінін айтады. Ғалымның пікірінше, ақын жылдың басқа мезгілін емес, дәл көктемді таңдап алып, оны туған табиғатымен байланыстыра жырлауы оның зерделілігін танытады [12, 56].

Үш ақынға туған жерді географиялық мекеннен жоғары қоятын рухани түсінік ортақ. М. Мақатаевта Қарасаз лирикалық «меннің» балалық шағы мен сағынышын сақтайтын сыршыл кеңістік ретінде, Т. Айбергеновте дала романтикалық ұмтылыс пен қуаттың шексіз өрісі ретінде көрінеді.

Т. Қажыбайда Көкше бейнесі осы ортақ дәстүрді тарихи жад, перзенттік парыз және толғаулық рефлексиямен толықтырады. Сондықтан оның табиғат лирикасындағы басты даралық белгі — пейзажды ұлттық-тарихи сананың көркем моделіне айналдыру.

Табиғат бейнесінің символдық қызметін қазақ поэзиясының басқа өкілдерімен салыстыру Төлеген Қажыбайдың поэтикалық даралығын нақтылай түседі. Мұқағали Мақатаевта табиғат лирикалық «меннің» ішкі сезім әлемімен астасып жатса, Төлеген Айбергеновте кеңістік романтикалық ұмтылыстың белгісі ретінде көрінеді. Ал Төлеген Қажыбай табиғат кеңістігін ұлттық тарихи жадтың көркем моделіне айналдырады. Төлеген Қажыбай поэзиясының бейнелілік жүйесі жанрлық ерекшеліктердің қарапайым жиынтығы емес, өзара сабақтасқан тұтас көркемдік құрылым екенін дәлелдейді.

ISSN 2788-7979 (online)

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу Т. Қажыбай поэзиясындағы философиялық, көңіл-күй және табиғат лирикасының адам–уақыт–мекен тұтастығына негізделген көркемдік жүйе құрайтынын көрсетті. «Өмір жыры» циклінде өмір–өлім және уақыт–мәңгілік модельдері антитеза, метафора, анафора мен композициялық шеңбер арқылы түзілсе, табиғат өлеңдерінде психологиялық параллелизм туған жерді тарихи жад пен рухани тұтастықтың символына айналдырады.

Салыстырмалы-типологиялық талдау ортақ тақырыптық өзекті ғана емес, авторлық айырмашылықтарды да айқындады: М. Мақатаевта сыршыл-медитативтік драматизм,

Т. Айбергеновте романтикалық серпін мен кеңістік ауқымы басым; Т. Қажыбайда толғаулық интонация, ұлттық тарихи жад және перзенттік парыз бір жүйеге бірігеді. Ақынның жаңашылдығы дәстүрлі толғау, арнау және жоқтау поэтикасын тұлғалық рефлексиямен және Көкше кеңістігінің авторлық моделімен ұштастыруынан көрінеді.

Осылайша, Т. Қажыбай поэзиясының ұлттық әдеби үдерістегі орны жекелеген көркемдік тәсілдердің молдығымен емес, олардың өмір, уақыт, туған жер және тарихи жад туралы тұтас авторлық концепцияға бағынуымен айқындалады. Зерттеу нәтижелері ақын шығармашылығын кейінгі еңбектерде мәтінаралық байланыс, мәдени жад және аймақтық әдеби кеңістік тұрғысынан тереңдете қарастыруға негіз болады.

Мақаланы дайындау барысында мәтінді техникалық редакциялау үшін ChatGPT, әдебиеттер тізімін реттеу үшін EndNote бағдарламасы қолданылды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Әдебиеттану терминдер сөздігі (Құрастырушылар: З. Ахметов, Т. Шаңбаев). – Алматы: «Ана тілі», 1988. – 384 б.
2 Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. – Алматы: «Мектеп», 1973. – 180 б.
3 Оразханова М. И. Табиғат лирикасы: дәстүр жалғастығы және бейнелілік. Монография. ПМПИ, 2016. – 136 бет.
4 Lamarque, Peter Vaudreuil (2017) Philosophy and the Lyric. Journal of Literary Theory. pp.63-73. https://orcid.org/0000-0002-2406-8750
5 Simecek, Karen. 2022. “Linking perspectives: A role for poetry in philosophical inquiry.” Metaphilosophy 53: 305–318.https://doi.org/10.1111/meta.12544
6 Негимов С. Өлең өрімі. – Алматы: «Ғылым», 1980. – 136 б.
7 Жәмішев Ә. Жыр жанары. – Алматы: «Жазушы», 1970. – 96 б.
8 Төлеген Қажыбай. Шығармалар жинағы. Т.1. Өлеңдер мен балладалар жинағы. – Көкшетау: «Мир печати», 2022. – 412 б.
9 Кәрібаева С. Е. С. Мұқанов поэзиясындағы авторлық метафоралар (когнитивтік аспект). Фил.ғыл.канд. ғыл.дәрежесін алу үшін дайындалған автореферат. –Астана,2010
10 Мақатаев М. Шығармаларының төрт томдық жинағы. Т. 2. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: «Жалын», 2001. – 320 б.
11 Айбергенов Т. Бір тойым бар. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: «Жазушы», 1989. – 182 б.
12 Бегманова Б. Мұқағали Мақатаев және қазақ поэзиясындағы дәстүр мен жаңашылдық. Әдеби зерттеу. – Алматы: «Қаратау КБ» ЖШС, «Дәстүр», 2015. –232 б.
13 Abramova, G., Dmitryuk, N. Edification Dictums in the Language Consciousness of the Kazakh Ethnos. – Psycholinguistics, 2021. – 29 (2). – P. 8–24. https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-29-2-8-24

ISSN 2788-7979 (online)
14 Sultangubiyeva, A. A., Avakova, R. A., Gabdullina, Z. Ye., Ibraggimkyzy, S., Imangalieva, S. Zh. Linguistic units of the concept «heart» in the world linguistic image (On the material of Kazakh and English languages). – Astra Salvensis, 2021. – P. 187–198. – https://astrasalvensis.eu/2021-2/

Материал 29.06.2026 баспаға түсті

Художественно-философские особенности поэзии Толегена Кажыбая

А.М. Ахмеджанова[1], Г.К. Кажибаева[1]
[1]Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан

В статье выявляется художественно-философская система поэзии Толегена Кажыбая и определяется ее авторское своеобразие в сравнительно-типологическом контексте. Материалом послужили цикл Т. Кажыбая «Өмір жыры» и стихотворение «Көкшеге»; произведения М. Макатаева «Өмір дейтін», «Туған жерім» и Т. Айбергенова «Өмір», «Дала» использованы как сопоставительный материал. Сравнение проведено по тематическому ядру, позиции лирического субъекта, модели пространства, ведущим тропам и композиционно-семантической структуре. Установлено, что общими для трех поэтов являются осмысление жизни как движения, единства противоположностей и духовной преемственности. Индивидуальность Т. Кажыбая проявляется в соединении поэтики толгау, посвящения и плача с образом Кокше, национальной исторической памятью и личностной рефлексией. Антитеза, метафора, символ, психологический параллелизм и композиционное кольцо образуют в его лирике целостную модель «человек–время–пространство».

Ключевые слова: поэзия, сравнительно-типологический анализ, художественная система, экзистенциальная проблематика, психологический параллелизм, историческая память, национальная поэтическая традиция.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Словарь литературоведческих терминов (Сост.: З. Ахметов, Т. Шанбаев). – Алматы: «Ана тілі», 1988. – 384 с.
2 Ахметов З. Теория стихотворного слова. – Алматы: «Мектеп», 1973. – 180 с.
3 Оразханова М. И. Пейзажная лирика: преемственность традиции и образность. Монография. ПГПИ, 2016. – 136 с.
4 Lamarque, Peter Vaudreuil (2017) Philosophy and the Lyric. Journal of Literary Theory. pp.63-73. https://orcid.org/0000-0002-2406-8750
5 Simecek, Karen. 2022. “Linking perspectives: A role for poetry in philosophical inquiry.” Metaphilosophy 53: 305–318.https://doi.org/10.1111/meta.12544
6 Негимов С. Узор стиха. – Алматы: «Ғылым», 1980. – 136 с.
7 Жамишев А. Свет поэзии. – Алматы: «Жазушы», 1970. – 96 с.
8 Толеген Кажыбай. Собрание сочинений. Т.1. Сборник стихотворений и баллад. – Кокшетау: «Мир печати», 2022. – 412 с.
9 Карибаева С. Е. Авторские метафоры в поэзии С. Муканова (когнитивный аспект). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Астана, 2010.
10 Макатаев М. Собрание сочинений в четырех томах. Т. 2. Стихи и поэмы. – Алматы: «Жалын», 2001. – 320 с.
11 Айбергенов Т. Есть у меня праздник. Стихи и поэмы. – Алматы: «Жазушы», 1989. – 182 с.
12 Бегманова Б. Мукагали Макатаев и традиция и новаторство в казахской поэзии. Литературное исследование. – Алматы: ТОО «Каратау КБ», «Дәстүр», 2015. – 232 с.
13 Abramova, G., Dmitryuk, N. Edification Dictums in the Language Consciousness of the Kazakh Ethnos. – Psycholinguistics, 2021. – 29 (2). – P. 8–24. https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-29-2-8-24

ISSN 2788-7979 (online)

14 Sultangubiyeva, A. A., Avakova, R. A., Gabdullina, Z. Ye., Ibraggimkyzy, S., Imangalieva, S. Zh. Linguistic units of the concept «heart» in the world linguistic image (On the material of Kazakh and English languages). – Astra Salvensis, 2021. – P. 187–198. – https://astrasalvensis.eu/2021-2/

Материал поступил в редакцию журнала 29.06.2026

Artistic and philosophical peculiarities of tolegen kazhybai's poetry

A. Akhmedzhanova[1], G. Kazhibaeva[1]

[1]Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan

The article identifies the artistic and philosophical system of Tölegen Qazhybai's poetry and defines its authorial distinctiveness in a comparative-typological context. The material comprises Qazhybai's cycle "Ömir jyry" and the poem "Kökshege"; Muqaghali Maqataev's "Ömir deitin" and "Tughan jerim" and Tölegen Aibergenov's "Ömir" and "Dala" provide the comparative context. The poems are compared by thematic core, position of the lyric subject, spatial model, dominant tropes, and compositional-semantic structure. The three poets share a conception of life as movement, a unity of opposites, and spiritual continuity. Qazhybai's individuality lies in combining the poetics of tolgau, dedication, and lament with the image of Kökshe, national historical memory, and personal reflection. In his lyric poetry, antithesis, metaphor, symbol, psychological parallelism, and ring composition form an integrated human–time–space model.

Key words: poetry, comparative-typological analysis, artistic system, existential themes, psychological parallelism, historical memory, national poetic tradition.

REFERENCES

1 Dictionary of Literary Terms (Comp.: Z. Akhmetov, T. Shanbaev). – Almaty: "Ana tili", 1988. – 384 p.
2 Akhmetov Z. The Theory of Poetic Word. – Almaty: "Mektep", 1973. – 180 p.
3 Orazkhanova M.I. Nature Lyric Poetry: Continuity of Tradition and Imagery. Monograph. PSPI, 2016. – 136 p.
4 Lamarque, Peter Vaudreuil (2017) Philosophy and the Lyric. Journal of Literary Theory. pp.63-73. https://orcid.org/0000-0002-2406-8750
5 Simecek, Karen. 2022. "Linking perspectives: A role for poetry in philosophical inquiry." Metaphilosophy 53: 305–318.https://doi.org/10.1111/meta.12544
6 Negimov S. The Pattern of Verse. – Almaty: "Gylym", 1980. – 136 p.
7 Zhamishev A. The Light of Poetry. – Almaty: "Zhazushy", 1970. – 96 p.
8 Tölegen Qazhybai. Collected Works. Vol. 1. Collection of Poems and Ballads. – Kokshetau: "Mir pechati", 2022. – 412 p.
9 Karibaeva S.E. Authorial Metaphors in S. Mukanov's Poetry (Cognitive Aspect). Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences. – Astana, 2010.
10 Maqataev M. Collected Works in Four Volumes. Vol. 2. Poems and Long Poems. – Almaty: "Zhalyn", 2001. – 320 p.
11 Aibergenov T. I Have a Celebration. Poems and Long Poems. – Almaty: "Zhazushy", 1989. – 182 p.
12 Begmanova B. Muqaghali Maqataev and Tradition and Innovation in Kazakh Poetry. Literary Study. – Almaty: "Karatau KB" LLP, "Dästür", 2015. – 232 p.
13 Abramova, G., Dmitryuk, N. Edification Dictums in the Language Consciousness of the Kazakh Ethnos. – Psycholinguistics, 2021. – 29 (2). – P. 8–24. https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-29-2-8-24

ISSN 2788-7979 (online)
14 Sultangubiyeva, A. A., Avakova, R. A., Gabdullina, Z. Ye., Ibraggimkyzy, S., Imangalieva, S. Zh. Linguistic units of the concept «heart» in the world linguistic image (On the material of Kazakh and English languages). – Astra Salvensis, 2021. – P. 187–198. – https://astrasalvensis.eu/2021-2/

Received: 29.06.2026

МРНТИ 17.82.31 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp267-282

Б.С. Байжігіт [1], Е.С. Шмакова[1], Ж.Т. Кадыров[2]
[1]Таразский университет имени М.Х. Дулати, Тараз, 080000, Казахстан
[2]Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, Петропавловск, 150000, Казахстан

НОВОЯЗ КАК ФОРМА ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКОГО СЛОВОТВОРЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ И КАЗАХСТАНСКОЙ ПРОЗЕ

В статье рассматривается проблема индивидуально-авторских неологизмов в современной русской и казахстанской русскоязычной прозе как важного средства художественной выразительности и авторской индивидуализации в условиях постмодернистского литературного дискурса. Цель исследования состоит в выявлении художественного своеобразия индивидуально-авторских неологизмов и анализе способов их функционирования в прозе писателей-постмодернистов. Основное внимание уделяется произведениям В. Сорокина, Л. Петрушевской, Д. Накипова, А. Кима и А. Жаксылыкова, в которых авторское словотворчество и новояз выступают значимыми элементами поэтики. Научная значимость работы заключается в сопоставительном анализе индивидуально-авторских неологизмов в российской и казахстанской прозе, что позволяет выявить общие тенденции языкового эксперимента и национально-культурную специфику авторского новояза. Практическая значимость определяется возможностью использования результатов исследования в преподавании современной литературы и стилистики художественного текста.

Методологическую основу исследования составляют сравнительно-сопоставительный, структурно-семантический и контекстуальный анализы, а также элементы герменевтического и интерпретационного методов. В результате исследования установлено, что индивидуально-авторские неологизмы выполняют широкий спектр функций: от создания заумной речи и авторской игры до передачи философских, психологических и этических смыслов. Выявлено, что казахстанские авторы формируют разветвлённые системы авторских номинаций, направленные на моделирование альтернативных художественных миров и осмысление последствий цивилизационных катастроф. Ценность исследования состоит в расширении представлений о роли индивидуально-авторских неологизмов в поэтике постмодернистского текста и уточнении их функций в современной литературе. Практическое значение работы заключается в возможности применения полученных выводов в научных исследованиях, учебных курсах и аналитической работе с художественным текстом.

В ходе исследования установлено, что индивидуально-авторские неологизмы формируются под воздействием комплекса факторов: динамики общественного сознания, билингвальной и бикультурной среды, авторской эстетической программы, а также особенностей индивидуального мышления писателя. На материале произведений В. Сорокина, Л. Петрушевской, А. Кима, А. Жаксылыкова и Д. Накипова выявлены устойчивые типологические модели авторского словотворчества, включающие неологизмы,

ISSN 2788-7979 (online)

окказионализмы, аббревиатуры, гибридные номинации, кальки, развернутые метафоры и элементы искусственного языка.

Ключевые слова: новояз, индивидуально-авторские неологизмы, окказионализмы, постмодернистская проза, языковой эксперимент, авторское словотворчество, заумная речь, художественный текст, русскоязычная литература Казахстана.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Язык является динамичной системой, которая развивается параллельно с изменениями общества и культуры. Одним из ключевых проявлений этого процесса является появление неологизмов и выражений, возникающих для обозначения новых предметов, явлений и концептов. Процесс неологизации является непрерывным и обусловлен как объективными изменениями в обществе, так и субъективной потребностью автора передать новый опыт или эмоции. Основные причины возникновения неологизмов включают: необходимость номинации новых реалий, стремление к точности и ясности в выражении, экономию языковых средств, усиление текстовой выразительности и номинативные обстоятельства.

Художественная литература выступает важным источником авторских неологизмов, создаваемых писателями и поэтами как средство словотворчества или окказионализмов. Авторские неологизмы формируются с помощью морфологического эксперимента, использования элементов родного языка или заимствований, а также через комбинирование существующих слов и корней. Их главная функция передача читателю внутреннего мира персонажей, субъективных эмоций автора и художественной интерпретации реальности. Как показывают исследования Л.В. Сафроновой, индивидуально-авторские неологизмы позволяют авторам создавать уникальный стиль, выражать авторскую оценку, экономить речевые ресурсы и формировать ритм и рифму текста.

В русской литературе XX–XXI веков наблюдается многообразие подходов к созданию авторских неологизмов. В творчестве Е. Евтушенко, А.А. Вознесенского, В.Н. Полозковой, В. Сорокина, Л. Петрушевской и других авторов, они используются для передачи эмоций и оттенков субъективного восприятия, для усиления экспрессивности текста и придания ему индивидуальности. Анализ произведений В. Сорокина, таких как «Голубое сало», демонстрирует использование китаизмов, англицизмов, квазинаучных терминов, историзмов и окказионализмов для формирования так называемой заумной речи, которая служит авторской игре с читателем, маскировке нецензурной лексики и психологическому воздействию [1].

В отличие от этого, лингвистические сказки Л. Петрушевской «Пуськи бятые» построены на искусственном языке, основанном на идеях Л. Щербы об искусственном предложении. Автор сохраняет синтаксический порядок и аффиксацию русского языка, но использует придуманные корни слов, создавая полностью новую языковую реальность. Таким образом, язык произведений выполняет игровую функцию и демонстрирует механизмы восприятия нового смысла через контекст [2].

Современная казахстанская русскоязычная проза представлена авторами Д. Накиповым, А. Кимом и А. Жаксылыковым демонстрирует активное использование индивидуально-авторских неологизмов. Творчество трех авторов объединяют сложные неологизмы, образованные от синонимичных слов и авторские аббревиатуры, доступные лишь в рамках конкретного текста. Нередко в творчестве казахстанских авторов встречаются слова-кальки из родного языка, индивидуально-авторские метафоры, и окказионализмы для передачи нового смысла или эмоций.

Индивидуально-авторские неологизмы в современной русскоязычной литературе Казахстана выполняют функцию языковой и художественной индивидуализации, позволяют авторам выражать субъективное восприятие мира, расширяют семантическое пространство языка и демонстрируют разнообразие приемов словотворчества [3].

ISSN 2788-7979 (online)

ВВЕДЕНИЕ

Язык является отражением культуры и сознания общества, он постоянно изменяется и обогащается под влиянием социальных, культурных и технологических факторов. Одним из ярких проявлений языковой динамики является процесс неологизации, то есть появления новых слов и выражений, которые фиксируют новые предметы, явления, идеи или эмоции. Особый интерес представляют индивидуально-авторские неологизмы (окказионализмы), которые создаются писателями и поэтами в художественных текстах для точной передачи субъективного опыта, эмоционального состояния или художественной концепции произведения.

Актуальность исследования определяется тем, что в современных литературоведческих и лингвистических исследованиях наблюдается рост интереса к феномену авторского словотворчества. Изучение индивидуально-авторских неологизмов позволяет выявить механизмы обогащения языка, особенности художественного восприятия текста и его воздействие на читателя. Особенно актуальным является исследование казахстанской русскоязычной прозы, где авторский новояз служит средством художественной индивидуализации, отражает специфику культурного контекста и интеграцию национальных языковых элементов.

Цель исследования заключается в выявлении и систематизации способов создания индивидуально-авторских неологизмов в современной русскоязычной литературе, а также в анализе их художественной функции и влияния на читателя.

Для достижения поставленной цели определены следующие задачи исследования:

1. Определить функционально-семантические особенности авторских неологизмов в художественном тексте (В. Сорокин, Л. Петрушевская);
2. Исследовать специфику авторского новояза в современной казахстанской русскоязычной прозе на примере произведений Д. Накипова, А. Кима и А. Жаксылыкова;
3. Определить функции индивидуально-авторских неологизмов в художественных текстах и их влияние на восприятие читателя;

Объект исследования – современная русскоязычная художественная литература России и Казахстана, в которой используется авторский новояз.

Предмет исследования – индивидуально-авторские неологизмы, их виды, способы создания и художественные функции в текстах российских и казахстанских авторов.

Гипотеза исследования заключается в том, что индивидуально-авторские неологизмы представляют собой универсальный инструмент художественной выразительности и индивидуализации текста, при этом их функции и способы создания зависят от культурного контекста и художественных целей автора.

Научная новизна работы заключается в комплексном исследовании авторского новояза как лингвистического и художественного феномена, выявлении закономерностей создания индивидуально-авторских неологизмов в русскоязычной прозе Казахстана и сравнении их с российскими образцами.

Практическая значимость исследования определяется возможностью применения полученных данных при подготовке учебных материалов по казахстанской литературе, в лингвистических исследованиях словотворчества и при разработке программ по изучению художественного языка современности.

Исследование позволяет углубленно рассмотреть процесс формирования авторского новояза, раскрывает его художественные, эмоциональные и когнитивные функции, а также демонстрирует влияние индивидуально-авторских неологизмов на восприятие читателя.

ISSN 2788-7979 (online)

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Объектом данного исследования является современная русскоязычная художественная литература Казахстана и России, в которой активно используется авторский новояз. В качестве основного материала исследования были выбраны произведения российских и казахстанских авторов В. Сорокина «Голубое сало», Л. Петрушевской «Пуськи бятые», Д. Накипова «Круг пепла», А. Кима «Поселок кентавров», «Радости рая» и А. Жаксылыкова «Дом суриката».

Феномен индивидуально-авторских неологизмов изучался в работах отечественных и зарубежных исследователей. Ключевые источники включают исследования М.П. Марусенкова [4], Л.В. Сафроновой [5], L. Liang [6], E/ Marzi [7], E.A. Osokina [8] освещающие вопросы авторского словотворчества и его художественных функций. Зарубежные исследования посвящены теоретическим аспектам неологизации, окказионализма и взаимодействия языка и восприятия, однако сравнительный анализ авторского новояза в русской и казахстанской прозе остаётся недостаточно изученным, что определяет новизну данного исследования.

Гипотеза исследования заключается в том, что индивидуально-авторские неологизмы являются универсальным средством художественной выразительности и индивидуализации текста, при этом способы их создания и функции обусловлены культурным контекстом и авторской концепцией.

Исследование включает несколько этапов: отбор и систематизацию текстового материала, выявление и классификацию индивидуально-авторских неологизмов по способам образования, анализ их функций в художественном тексте и сравнительное сопоставление новояза российских и казахстанских авторов. На заключительном этапе формулируются выводы о роли авторских неологизмов и их воздействии на читателя.

В работе используются контент-анализ, классификационный, сравнительный и функциональный методы, что позволяет выявить закономерности формирования и функционирования индивидуально-авторских неологизмов и определить их значение в восприятии художественного текста.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Социальная среда постоянно меняется с течением времени и с этими изменениями параллельно, происходит пополнение и изменения в языке. Появляются новые слова, обогащается и пополняется словарный запас современного человека. Процесс появления новых слов, иначе говоря неологизмов, непрерывен, так как в обществе постоянно происходят изменения, появляются новые предметы, явления.

Процесс создания писателями или поэтами новых слов и словосочетаний в рамках одного или нескольких художественных произведений можно назвать авторским словотворчеством или созданием авторских неологизмов. При создании окказионализмов, автор может обращаться к лексике родного языка или к иностранным словам. Авторские неологизмы используются для обозначения новых явлений и образов, сформированных в художественном сознании писателя. Основная цель автора при создании неологизмов заключается в максимально точной и полноценной передаче читателю того, что отражено в произведении и воспринимается, осмысливается или переживается самим автором.

Русскоязычные авторы Казахстана в условиях наслоения двух культур и билингвизма нередко испытывают затруднения в передаче своего отношения к тем или иным предметам и явлениям средствами уже существующего языка. В связи с этим для номинации новых реалий, реализации авторской игры с читателем, а также в качестве своеобразного шифра или средства маскировки ими активно используются индивидуально-авторские неологизмы. Применение данного приёма усложняет процесс восприятия художественного текста, поскольку требует от читателя семантической дешифровки создаваемых новообразований.

ISSN 2788-7979 (online)

Использование неологизмов в психолингвистике начинает систематически изучаться со второй половины XX столетия. В этот период в англоязычных психиатрических исследованиях стали фиксироваться новые слова, создаваемые людьми с психическими расстройствами (С. Бэлтэкс, Е. Чайка, В. Фрейзер и др.). Эмпирической базой для подобных выводов послужили клинические наблюдения, зафиксированные в медицинских отчётах психотерапевтов. В них отмечается, что лица с диагнозами шизофрении, афазии Вернике, аутизма, биполярного расстройства, а также пациенты, перенёсшие черепно-мозговые травмы, нередко создают и используют лексические единицы, семантика которых понятна лишь самим говорящим. Указанное явление вызвало устойчивый интерес в лингвистической среде, в результате чего уже в начале XXI века в зарубежной науке появляются исследования, посвящённые анализу идиосинкратического языка в рамках лингвистической парадигмы [9].

Чрезмерно частотное употребление неологизмов в художественном тексте может свидетельствовать о пережитом автором стрессе, целенаправленной языковой игре, стратегии усложнения восприятия (насилии над читателем), а в отдельных случаях о шизофреническом типе мышления. Вместе с тем авторские неологизмы казахстанских русскоязычных писателей поддаются классификации и систематизации по ряду общих признаков и принципов их функционирования в романном тексте.

Так, Г. Б. Баймурзаева и А. А. Аккиева в статье «Неологизмы в идиосинкратической речи лиц с расстройством мышления» отмечают, что неологизмы как компонент идиосинкратической речи представляют собой ключ к пониманию внутренних психических процессов говорящего и могут указывать на особенности его психического состояния. При этом для подобных неологизмов отсутствуют универсальные механизмы семантической интерпретации, вследствие чего они остаются понятными прежде всего самому говорящему [9, с. 51].

В художественных произведениях, рассматриваемых в данном исследовании, использование индивидуально-авторских неологизмов выполняет разнообразные эстетические, прагматические и когнитивные функции. Показательным в этом отношении является роман «Голубое сало» В. Сорокина, в котором языковой эксперимент становится одним из ключевых структурообразующих принципов текста.

В «Голубом сале» автор целенаправленно выстраивает стратегию языковой дестабилизации, используя заумную речь как средство игры с читателем, усложнения интерпретации и разрушения привычных механизмов смыслопорождения. Индивидуально-авторские неологизмы, а также иные приёмы языкового новаторства формируют особый тип дискурса, который можно охарактеризовать как намеренно герметичный и провокационный. Речь персонажей насыщена элементами различных языковых пластов, что позволяет выделить несколько устойчивых групп приёмов, создающих эффект заумности.

Одним из наиболее репрезентативных средств выступают китаизмы и англицизмы, адаптированные к русской графике и фонетике. Их функция в тексте носит преимущественно маскирующий характер. Как следует из контекста и авторского словаря, помещённого в финале романа, данные иноязычные элементы используются для завуалирования ненормативной лексики. Герой-рассказчик в начале произведения декларирует неприятие русского мата, однако фактически прибегает к его замещению посредством «иностранного» новояза. Тем самым создаётся иллюзия языковой нейтральности, которая при расшифровке обнажает агрессивно-сниженный пласт речи. Подобный приём демонстрирует двойственность авторской позиции и усиливает эффект обмана читательского ожидания.

Не менее значимым является пласт квазинаучной терминологии, включающей как реально существующие, так и вымышленные научные номинации. Такие лексемы, как «биофилолог», «L-гармония», «М-баланс», «хромофризер», функционируют в тексте как элементы псевдонаучного дискурса, имитирующего язык будущего. Их использование не направлено на прояснение смысла, напротив они усложняют семантическое восприятие и создают эффект отчуждения. Научная форма здесь лишена познавательной функции и используется как инструмент деконструкции рационального знания.

ISSN 2788-7979 (online)

Архаизмы и малоупотребительная лексика формируют ещё один уровень заумности. Они активно используются в главах, связанных с деятельностью клонов классиков русской литературы, что позволяет автору имитировать стилистику различных литературных эпох. Подобная стилистическая мимикрия носит пародийный характер и одновременно подчёркивает искусственность воспроизводимого культурного наследия. Архаическая лексика, помещённая в абсурдный контекст, утрачивает свою историческую «высокость» и становится частью игрового языкового эксперимента.

Особого внимания заслуживает использование заимствованных французских и итальянских слов в речи персонажей политической элиты (Сталина, Хрущёва, Гитлера). Эти элементы, адаптированные к русскому языку, выполняют функцию маркирования элитарности и власти. Иноязычие в данном случае становится не средством коммуникации, а знаком социального превосходства и культурной отстранённости, что дополнительно усиливает сатирическую направленность романа.

Ключевой авторской установкой при столь интенсивном использовании новояза и неологизмов является стратегия психологического воздействия на читателя. Сам Сорокин неоднократно подчёркивал, что сознательное «насилие над читателем» входит в его эстетическую программу. Перенасыщенность текста новыми, трудно интерпретируемыми лексическими единицами приводит к когнитивной перегрузке, вызывая ощущение дезориентации и смыслового хаоса.

Указанная интерпретация находит отражение в исследованиях М. П. Марусенкова, в которых язык романа «Голубое сало» осмысливается как специфический тип заумного письма, генетически связанный с поэтикой русского авангарда. Учёный отмечает, что стратегия смысловой неустойчивости в тексте реализуется посредством наложения и взаимодействия разнородных языковых и стилистических кодов, в результате чего формируется принципиально подвижное и фрагментированное семантическое пространство. Неологизмы В. Сорокина, по наблюдению М. Марусенкова, привлекают не столько значением, сколько звучанием, ритмом и акустическим эффектом, что сближает их с практиками поэтов-заумников [4, с.224].

Таким образом, заумная речь в романе «Голубое сало» выполняет комплексную функцию: она служит средством языковой игры, инструментом маскировки табуированной лексики, способом моделирования языка будущего и механизмом психологического давления на читателя. Индивидуально-авторские неологизмы в данном произведении не только определяют его стилистическое своеобразие, но и становятся ключом к пониманию авторской эстетики, основанной на разрушении традиционных форм смысла и коммуникации.

В отличие от В. Сорокина, у российской писательницы Л. Петрушевской, представительницы современной женской прозы, цели создания новояза отличаются по своей природе и масштабу. Если в романе «Голубое сало» элементы новояза локализованы преимущественно в диалогах персонажей и других эпизодах, то цикл лингвистических сказок «Пуски бятые» полностью построен на несуществующем языке, где каждая сказка функционирует как самостоятельная языковая игра: «Сяпала Калуша с Калушатами по напушке. И увазила Бутявку, и волит: - Калушата! Калушаточки! Бутявка! Калушата присяпали и Бутявку стрямкали. И подудонились».

Текст сказок позволяет читателю интуитивно понимать сюжет, опираясь на грамматику русского языка и синтаксический порядок слов, несмотря на полностью искусственные корни слов. Это подтверждает теорию о влиянии эксперимента Л. Щербы, автора знаменитого искусственного предложения «Глокая куздра будланула бокра и кудрячит бокренка», направленного на демонстрацию значимости аффиксов и морфологических структур русского языка. Персонажи даже изучают алфавит искусственного языка, а одна из сказок напрямую называется «Про глокую куздру и бокренка».

Лингвистический разбор предложений показывает системность новояза: аффиксы и синтаксические структуры используются согласно правилам русского языка, однако корни

ISSN 2788-7979 (online)

слов автор придумывает самостоятельно. Так, предложение «Сяпала Калуша по напушке и увазила Бутявку» можно проанализировать следующим образом:

Сяпала – сказуемое, выраженное глаголом, обозначает действие (что делала?).

Калуша – подлежащее, существительное, главная героиня (кто?).

По напушке – обстоятельство места, существительное (где?).

И – соединительный союз.

Увазила – сказуемое, глагол (что сделала?).

Бутявку – дополнение, существительное (кого? что?).

Несмотря на непонятные корни, структура предложения остаётся логичной и переводимой (например, «Шла курица по опушке леса и увидела червяка»). Интуитивное понимание текста формируется за счёт сохранения аффиксов и синтаксического порядка слов, превращая новояз в средство языковой игры и расшифровки смысла.

Сопоставление произведений В. Сорокина и Л. Петрушевской позволяет выделить принципиальные различия в подходах к созданию индивидуально-авторских неологизмов. В «Голубом сале» применяется широкий спектр приёмов: китаизмы, англицизмы, французские и итальянские элементы, квазинаучные термины, историзмы, архаизмы, аббревиатуры и авторские неологизмы, причём каждый элемент служит конкретной цели: маскировке ненормативной лексики, приданию элитарности, авторской игре или психологическому воздействию на читателя.

В сказках Л. Петрушевской новояз формируется преимущественно через аффиксацию и замену корней слов, с сохранением правильного порядка слов и грамматических форм, что позволяет автору одновременно демонстрировать творческую игру и иллюстрировать языковую теорию Л. Щербы. Главной задачей здесь становится интерактивное вовлечение читателя: смысл текста предстоит разгадать, опираясь на грамматические закономерности, что превращает чтение в особую когнитивную деятельность.

Авторы используют индивидуально-авторские неологизмы как инструмент художественного выражения, однако цели, масштаб и методы реализации существенно различаются. У В. Сорокина новояз служит средством многослойного семантического и психологического воздействия, у Л. Петрушевской – структурной и лингвистической игры, опирающейся на грамматику и морфологию русского языка.

Использование в художественном тексте авторских аббревиатур, понятных исключительно в рамках конкретного произведения, позволяет избежать тавтологии, способствует экономии речевых усилий, а также может выполнять функцию маскировки исторических или культурных реалий. Кроме того, данный приём усиливает авторскую идентичность и подчёркивает индивидуальность художественного мышления.

В своем автобиографичном романе «Радости рая» А. Ким широко демонстрирует аббревиатурные образования, которые выступают в качестве компонентов индивидуально-авторского новояза: «ВАЖ (Выставки Абстрактной Живописи); БАМ (Большая Американская Мечта); НСССС (Наедине С Самим С Собой); ХЗВНЗШ (Хурма Застыла В Небе Золотым Шариком); ВПВП (Второго Пришествия всемирного потопа); ВП – (Второе Пришествие Христа); ЕЖС (Единым Живым Существом леса)». Подобные языковые образования выполняют номинативную функцию, способствуют избеганию лексических повторов и одновременно выступают формой авторской игры, усиливающей экспрессивность и индивидуализацию художественной речи.

Аналогичная художественная стратегия используется в романе «Дом суриката» А. Жаксылыков, где аббревиатурные образования функционируют как важный структурный компонент репрезентации постапокалиптического мира: «СИС (особая программа); СВС (смотр всех сил); РСТ (работает через сеть); ИК (чип вживаемый в голову); БПМ (танк); СБЗ (скафандр биологической защиты); БМП (боевая машина); ПЗРЛК 31 (гранатометы); ЗРЛК 3 (крупнокалиберные винтовки); ТУЗ 1 (рота бойцов); УЗИ (автоматы); АЗ (осиное гнездо)». Обращение к аббревиатурным формам служит средством номинации ранее не существовавших объектов и процессов, способствуя конструированию технократического и

ISSN 2788-7979 (online)

квазинаучного дискурса, определяющего специфику моделируемой художественной реальности.

В романе «Круг пепла» Д. Накипов сокращённые номинативные формы используются как приём аллюзивного отсылания к фигурам и событиям советской эпохи, а также к более широкому культурно-историческому фону. В тексте представлены модифицированные аббревиатурные образования, в частности: «МВД (медведя военного-драного); НКВД (Народный комиссариат вонючих дел); ТЮЗ (театр юного злопыхателя)» и др., что позволяет наделять привычные языковые формы сатирическим и ироническим содержанием.

Значительное место в анализируемых произведениях занимают авторские метафоры, отличающиеся семантической усложнённостью и нарочитой странностью. Подобные метафорические образования используются для передачи авторских представлений о социальных явлениях, экзистенциальных состояниях, телесности и болезни. В данном контексте представляется показательным положение Джордж Лакофф о том, что новые метафоры возникают в периоды кризисного мышления; исследователь подчёркивает влияние метафорических структур на процессы концептуализации и мышления человека.

А. Ким в своем произведении активно задействует метафорические конструкции, среди которых можно выделить следующие: «Миллион квантовых торпедок; Акимовский метафизический реализм; безымянной тенью теней; светилась люминесцентным гением; полыхала серным безумием; хрюкала кабаньим разбоем; тикала адской машинкой растления малолетних; курилась дымком венерических болезней; чихала за углом предательством и доносом; Свет Надежды человеков; мохнатые бабочки онкологических надежд». Указанные метафорические образы отражают индивидуально-авторское осмысление реальности, преломлённое и художественно переосмысленное в структуре текста [10].

В романе А. Жаксылыков авторские метафорические конструкции выполняют сходную функцию, выступая средством репрезентации индивидуального способа осмысления и переживания окружающей действительности: «прекрасные очи бабочки-махаона и усики ее щекотали где-то в центре сердечного плексуса; гибрид сои и кукурузы; джубуйный самец с огненными глазами и ветвистыми рогами небесной свободы; мягко-вейный Уку-филин; позднее перелетное перепелиное лето; ветром-самумом воющим пепельной гиеной над морщинами слепнущего такыра окаянного; коянский прыг-скок; крысиный синтаксис». Указанные метафоры формируют особый образный слой текста и участвуют в создании сложного языкового кода произведений.

В своем романе А. Жаксылыков для номинации ранее не существовавших животных, появившихся в результате искусственного вмешательства в естественный ход эволюции, задействуются словообразовательные префиксоиды «ДЖУ-» и «ЗУ-». Посредством указанных формантов в художественном тексте конструируются названия мутированных биологических существ: «джурунг, джумуры, джубезьяны, джупиры, джуягуром, джупоссума, джусойных, джубуйных кустов, джурунга, джугары, джурунг, джугабра, джусойа, зузебр, зулени, зубур, зугиен, зулонов, зубуйволы». Эти лексические единицы создают специфический биологизированный слой текста, акцентируя искусственность и деформированность представленной в произведении реальности.

В произведении «Дом суриката» А. Жаксылыков фиксируется ещё один приём создания индивидуально-авторских неологизмов – словосложение с использованием двух корней. Такие образования (например, шлемофон, хитопанцири) служат для номинации вымышленных объектов и явлений, расширяя предметно-семантическое поле художественной реальности. Сходные сложные слова с нестандартной семантикой встречаются и в прозе А. Ким: «хомопрозорливые, космофобия, Стуруа Муруа, Косымосы, Мойе-Пойе, Интермегапротокосмос, Мегапротоинтеруниверсум». В произведениях Д. Накипов встречаются аналогичные сложносоставные неологизмы, например, хронофаг, снов-трафаретов и др.

По другой словообразовательной модели А. Жаксылыков формирует сложные индивидуально-авторские неологизмы, возникающие на основе комбинации образов

ISSN 2788-7979 (online)

животных, человека, насекомых, грибов и растений: «человек-сурикат, женщина-волчица, женщина-олениха, роботов-многоножек, бульдоги-муравьи». Такие гибридные номинации демонстрируют разрушение традиционной антропоцентрической модели мира и способствуют конструированию зооморфно-техногенной художественной реальности.

В анализируемых текстах встречаются и развернутые однородные перечисления, обладающие убаюкивающим и ритмизирующим эффектом. Монотонное нанизывание слов используется как средство снятия напряжения, своеобразной текстовой медитации: «говоря-бормоча-шепча; опьянения-забвения-удаления-прозрения; мечтаниям-воспоминаниям; живыми – плодящимися – множащимися – рождающими – малыми – большими – тонкими – плотными – ужасными – прекрасными – растущими – плавающими – летающими – спаривающимися – делящимися – быстрыми – медленными – недвижными – гладкими – шершавыми – мохнатыми – чешуйчатыми – мягкими – твердыми – полыми – прозрачными – бронеодетыми – холодными – теплокровными – слизистыми – сухими – хищными – травоядными – безобидными – злобными – добрыми – безмозглыми» [11, с. 223].

Большое количество однородных перечислений рассматривается исследователями как маркер правополушарной мыслительной деятельности прозаиков (Н. Н. Николаенко, Т. В. Черниговская, Р. Я. Режабек, В. П. Белянин и др.). Н. Н. Николаенко, разграничивая функции правого и левого полушарий головного мозга, отмечает, что правое полушарие связано с прошлым опытом, тогда как левое – с будущим; правополушарный тип мышления опирается на уникальный жизненный опыт, извлечённый из реальной действительности.

Признаки правополушарного мышления выявляются и в творчестве других русскоязычных авторов Казахстана. В романе «Радости рая» А. Кима встречается развернутое перечисление: «…чтобы показать, как проехать нам, всем скопом, всей общечеловеческой куадрильей, камарильей, эскадрильей, армадой, громадой, командой, корпорацией, корпоративной вечеринкой, великосветской тусовкой, бал-маскарадом, гей-парадом, парадом пожарных команд, всемирной историей…» [11, с. 270]. Однородные перечисления, занимающие значительный объём текста, представлены и в прозе А. Жаксылыкова: «Догадаются они, воспрянут, озарятся и приникнут, прильнут к щелям, порам, отверстиям земли, трещинам дневного бетонного свода, узнают они, узрят и возликуют…» [122].

Существенная часть индивидуально-авторского новояза реализуется через систему именных номинаций, создаваемых современными казахстанскими русскоязычными писателями. В романе «Радости рая» рассказчик воспринимает окружающий мир как одушевлённый: всё, обладающее «душой», получает своё имя. В результате именами наделяются не только природные объекты, но и предметы повседневной жизни: «рифовая ямка – Нариска, дерево – Креу, копье – Расемеи, коробка – Балабан, ворота – Пимен, луковицы – Миля, Пиня, Мефиодора, Ларсик, Нор, Кунор, Симпа». Такая практика номинации создаёт своеобразную мифологизированную модель мира, в которой различие между живыми и неживыми объектами оказывается условным и размытым.

В произведении встречаются также упоминания вымышленных исторических фигур: «Тюльпан Великий, Хрюкан Великий, Уркан Великий, Засран Великий, Мандавона Великая, Мыстолома Куземитрилеона Первая». Использование подобных антропонимов демонстрирует гротескное переосмысление исторического дискурса и деконструкцию традиционных представлений о «величии».

В романе Круг пепла Д. Накипов именные номинации используются преимущественно для обозначения неясных, трудно интерпретируемых явлений и существ: Осьмихор, самионы, оносамы. Мифологические отсылки актуализируются при создании образа девушки «Е-во» (Ева), что подчёркивает архаизирующий характер повествования и его связь с мифопоэтическим мышлением. В романе «Дом суриката» А. Жаксылыков именные номинации выполняют схожую функцию: «Малыш-утенок, Малыш-дом, уку-филин, человек-сурикат».

В романе «Круг пепла» Д. Накипова на индивидуально-авторском новоязе общаются персонажи-самионы. Их речь отчасти опирается на русский и казахский языки, при этом

ISSN 2788-7979 (online)

характеризуется нетипичным удвоением и множественным повторением букв (например, Осьмихорррр), что усиливает звуковую и шумовую выразительность текста. Подобная стратегия может рассматриваться как проявление билингвизма, звукописи, аллитерации и вокализма, направленных на создание звукообразов и снижение нарративного напряжения. В отдельных фрагментах язык самионов становится полностью непонятным: «…секо, кватти, ффуйрфуйй, гзгат, гийгип, цокоцок, тайкутия, хррат, атт…». При этом рассказчик поясняет: «Язык самионов был прост и выразителен…», связывая его с жестами и междометиями (Оуа! Миxx! Гайя! Дро-дро!).

Данная концепция происхождения языка соотносится с эпикурейской междометной теорией, согласно которой первобытные люди трансформировали инстинктивные выкрики в осмысленные звуковые формы. Использование аллитераций и ассонансов также коррелирует с наблюдениями о феномене оральной фиксации, при которой на первый план выходит не смысл, а телесное ощущение звука при его произнесении (Сафронова).

Близость романов «Поселок кентавтов» и «Круг пепла» определяется использованием несуществующего языка в диалогах вымышленных народов. В новоязе А.Кима присутствуют корневые морфемы, соотносимые с корейским (кимпу, янто, чиндо) и тюркскими языками (елдорай, бельберей). У Д. Накипова основу авторского новояза составляет казахский язык, обогащённый элементами билингвизма, а также специфическими приёмами аллитерации и вокализма.

В романах «Поселок кентавтов» и «Круг пепла» наряду с авторским новоязом формируются ранние образы кочевников: кентавры (полюди-полукони), амазонки (воинственные женщины), самионы (первые кочевники), сумевшие оседлать лошадь (вождь Аррух). В этом контексте мифологема «конь» приобретает ключевое значение, выступая посредником между человеком и природой и поднимая кочевника на более высокий уровень социальной и эволюционной иерархии. По мнению Р. М. Ускенбаевой, человек, оседлавший лошадь, преодолевает земное притяжение и приближается к небожителям [12]. Показательно, что имя первого наездника «Аррух» генетически соотносится с казахским «Әруақ» (дух, призрак).

ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные результаты подтверждают положение о том, что индивидуально-авторские неологизмы в современной русскоязычной литературе являются не вспомогательным, а структурообразующим элементом художественного текста, выполняющим эстетические, прагматические и когнитивные функции. Авторское словотворчество выступает осознанной стратегией художественного письма и связано с моделированием авторской картины мира и характером взаимодействия текста с читателем.

В исследуемых произведениях индивидуально-авторские новообразования нередко выходят за пределы номинативной функции, используются для дестабилизации механизмов смыслопорождения и вовлечения читателя в активный процесс интерпретации. Данный вывод соотносится с положениями современной лингвистической поэтики, в рамках которой художественный язык рассматривается как автономная система порождения смыслов.

Сопоставительный анализ показал вариативность способов неологизации в зависимости от авторской установки и жанрово-стилевой специфики произведения: от многоуровневых языковых экспериментов с элементами заумной речи до аффиксального словотворчества при сохранении синтаксической прозрачности текста. Тем самым подтверждается тезис о различной степени «герметичности» авторского новояза.

Результаты исследования согласуются с выводами работ, посвящённых идиостилю и авторскому словотворчеству [13], в которых подчёркивается связь неологизмов с игровым началом художественного текста и постмодернистской установкой на разрушение нормативности. Вместе с тем уточняется, что в русскоязычной литературе Казахстана индивидуально-авторские неологизмы формируются в условиях билингвизма и культурного

ISSN 2788-7979 (online)

пограничья, что проявляется в использовании калькирования и языковой интерференции и придаёт новообразованиям идентификационную функцию.

Исследование расширяет представления о функциональной природе индивидуально-авторских неологизмов и подтверждает их роль как универсального инструмента художественного моделирования реальности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование позволило комплексно рассмотреть феномен индивидуально-авторских неологизмов в современной русскоязычной прозе Казахстана и России как многофункциональный инструмент художественного мышления, отражающий социокультурные, когнитивные и психолингвистические процессы конца XX – начала XXI века. Выдвинутое в работе утверждение о том, что авторские неологизмы выходят за рамки чисто номинативной функции и становятся ключевым механизмом моделирования художественной реальности, находит подтверждение в анализе обширного текстового материала.

В ходе исследования установлено, что индивидуально-авторские неологизмы формируются под воздействием комплекса факторов: динамики общественного сознания, билингвальной и бикультурной среды, авторской эстетической программы, а также особенностей индивидуального мышления писателя. На материале произведений В. Сорокина, Л. Петрушевской, А. Кима, А. Жаксылыкова и Д. Накипова выявлены устойчивые типологические модели авторского словотворчества, включающие неологизмы, окказионализмы, аббревиатуры, гибридные номинации, кальки, развернутые метафоры и элементы искусственного языка.

Анализ показал, что в романе «Голубое сало» неологизмы и новояз выполняют функцию намеренной языковой дестабилизации и психологического воздействия на читателя, реализуя стратегию «усложнённого восприятия» и деконструкции традиционных механизмов смыслопорождения. Языковой эксперимент здесь становится структурообразующим принципом текста, а неологизмы маркером постмодернистской эстетики и авторской провокации.

В цикле «Пуськи бятые» индивидуально-авторский язык, напротив, демонстрирует системность и опору на грамматические и морфологические законы русского языка. Новояз выполняет игровую и когнитивную функцию, вовлекая читателя в процесс расшифровки смысла и подтверждая тезис о ведущей роли аффиксации и синтаксиса в формировании языкового понимания. Неологизмы Л. Петрушевской служат не разрушению, а демонстрации скрытых возможностей языковой системы.

Материалы произведений «Радости рая», «Дом суриката» и «Круг пепла» позволили выявить специфику русскоязычной прозы Казахстана, формирующейся в условиях билингвизма и культурного пограничья. Здесь индивидуально-авторские неологизмы выполняют функции номинации новых реалий, мифологизации мира, маскировки культурных и исторических аллюзий, а также конструирования техногенной, зооморфной и постапокалиптической реальности. Использование казахских кальк, трансформированных аббревиатур и искусственных языков подтверждает влияние национально-культурного кода на процессы словотворчества.

Полученные результаты вносят вклад в развитие теории неологизмов, расширяя представления о взаимодействии художественного языка, психолингвистики и когнитивной поэтики. Исследование уточняет положение о том, что высокая плотность авторских новообразований в тексте может быть связана как с эстетической стратегией и языковой игрой, так и с особенностями авторского мышления, включая правополушарные когнитивные механизмы и кризисные формы осмысления действительности.

Перспективы дальнейшей работы видятся в нескольких направлениях:

ISSN 2788-7979 (online)

- углублённое психолингвистическое изучение авторских неологизмов с привлечением методов когнитивной науки и нейролингвистики;

- сопоставительный анализ неологизмов русскоязычных авторов Казахстана и других постсоветских литератур;

- исследование переводимости индивидуально-авторских новообразований и стратегий их интерпретации в межкультурной коммуникации;

- разработка типологии авторских неологизмов как инструмента анализа художественного текста в вузовской практике.

Таким образом, проведённое исследование подтверждает истинность исходной гипотезы и демонстрирует, что индивидуально-авторские неологизмы являются значимым фактором обновления художественного языка, отражающим изменения в научном знании о природе текста, языка и мышления в современной литературе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Baizhigit B.S. Function of the Absurd in the Speech Sphere of Characters (Vladimir Sorokin Голубое сало) //Polylogue. Neophilological Studies. – 2020. – №. 10. – С. 253-261. https://doi.org/10.34858/polilog.10.2020.332

2 Дохова З. Р., Урусов Р. Х. Языковая модель «Глокой куздры» Л.В. Щербы (на материале лингвистической сказки «Пуськи бятые» Л.С. Петрушевской) //Гуманитарный вектор. – 2018. – Т. 13. – №. 5. – С. 23-31.

3 Abisheva, S., Polyak, Z., Serikova, S., Kermeshova, Z., & Sabirova, D. (2018). Poetics of modern literature of Kazakhstan. Opción, 34(85), 344-361. https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=31055914016

4 Марусенков М. П. Заумный язык в романе Владимира Сорокина «Голубое сало» как средство отражения социокультурной ситуации в России 1990-х годов //Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2012. – №. 1. – С. 222-226.

5 Safronova, L., & Bekmuratova, A. (2020). Ethnocultural images in postcolonial publications in the russian-language prose of the Korean diaspora. Przegląd Wschodnioeuropejski, 11(2), 275-285. https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=992955

6 Liang, L. (2021). Viewing Orwellian Newspeak from the Angle of Linguistics: An “Economic” Redundancy. International Journal of Linguistics, Literature and Translation, 4(12), 146-151. https://doi.org/10.32996/ijllt.2021.4.12.16

7 Marzi, E. (2021). Linguaggio e distopia: il ‘Newspeak’ in «Nineteen Eighty-Four» di George Orwell. Griseldaonline, 20(1), 179–194. https://doi.org/10.6092/issn.1721-4777/11503

8 Osokina, E. A. (2019). Authorial neologisms and occasionalisms. The phenomenon of the novel “The Little hero” by F.M. Dostoevsky. RUDN Journal Of Language Studies, Semiotics And Semantics, 10(3), 653-664. https://doi.org/10.22363/2313-2299-2019-10-3-653-664

9 Баймурзаева Г. Б., Аккиева А. А. Неологизмы в идиосинкратической речи лиц с расстройством мышления //Язык и текст. – 2017. – Т. 4. – №. 2. – С. 45-56. https://doi.org/10.17759/langt.2017040206

10 Байжігіт Б. и др. РЕЧЕВЫЕ ПЕРВЕРСИИ И ПОЛИФОНИЯ ПЕРЕВОПЛОЩЕНИЙ АВТОРА-ГЕРОЯ В РОМАНЕ А. КИМА «РАДОСТИ РАЯ» //Bulletin of Shokan Ualikhanov Kokshetau University Philological Series. – 2025. – №. 3. – С. 206-219. https://vestnik.kgu.kz/index.php/kufil/article/view/560

11 Ким А. Радости рая: Роман. Москва: Эксмо, 2012. 480 с.

12 Uskenbaeva R. M., Zhanysbekova E. T. The image of a horse in Kazakh mythology //Bulletin of the Karaganda university. Philology series. – 2023. – Т. 112. – №. 4. – С. 89-96. https://doi.org/10.31489/2023ph4/89-96

13 Шмакова Е. С., Байжигит Б. С., Бегалиева С. Б. Художественное своеобразие идиостиля современных русскоязычных писателей Казахстана: А. Жаксылыкова, А. Кима, Д. Накипова //Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика.

ISSN 2788-7979 (online)
Семантика. – 2024. – Т. 15. – №. 4. – С. 1419-1442. https://journals.rcsi.science/2313-2299/article/view/323575/298244

Материал поступил в редакцию журнала 28.03.2026

Қазіргі орыс және қазақстандық прозадағы индивидуалды-авторлық сөзжасамның бір түрі ретіндегі новояз

Б.С. Байжігіт [1], Е.С. Шмакова[1], Ж.Т. Кадыров[2]
[1] М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, 080000, Қазақстан
[2]М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, 150000, Қазақстан

Мақалада қазіргі орыс және қазақстандық орыс тілді прозадағы жеке-авторлық неологизмдер постмодернистік әдеби дискурс жағдайында көркемдік мәнерлілік пен авторлық дараланудың маңызды құралы ретінде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты: жеке-авторлық неологизмдердің көркемдік ерекшелігін анықтау және олардың постмодернист жазушылар прозасындағы қызмет ету тәсілдерін талдау. Авторлық сөзжасам мен новояз поэтиканың маңызды элементтері ретінде В. Сорокин, Л. Петрушевская, Д. Накипов, А. Ким және А. Жаксылыков шығармаларында ерекше назарға аударылады. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы ресейлік және қазақстандық прозадағы жеке-авторлық неологизмдерге салыстырмалы талдау жүргізу арқылы тілдік эксперименттің жалпы үрдістері мен авторлық новояздың ұлттық-мәдени ерекшелігін айқындауға мүмкіндік беруінде. Зерттеудің практикалық маңыздылығы алынған нәтижелерді қазіргі әдебиет пен көркем мәтін стилистикасы курстарын оқытуда қолдану мүмкіндігімен айқындалады.

Зерттеудің әдіснамалық негізін салыстырмалы-салғастырмалы, құрылымдық-семантикалық және контекстуалдық талдау әдістері, сондай-ақ герменевтикалық және интерпретациялық әдістердің элементтері құрайды. Зерттеу нәтижесінде индивидуалды-авторлық неологизмдердің кең ауқымды қызмет атқаратыны анықталды: заумь тілді қалыптастыру мен авторлық ойыннан бастап философиялық, психологиялық және этикалық мағыналарды жеткізуге дейін. Қазақстандық авторлардың альтернативті көркем әлемдерді модельдеуге және өркениеттік апаттардың салдарын пайымдауға бағытталған авторлық номинацияларды тармақталған жүйелерін қалыптастыратыны анықталды. Зерттеудің құндылығы постмодернистік мәтін поэтикасындағы индивидуалды-авторлық неологизмдердің рөлі туралы түсінікті кеңейтуде және олардың қазіргі әдебиеттегі қызметтерін нақтылауда көрініс табады. Жұмыстың практикалық маңызы алынған тұжырымдарды ғылыми зерттеулерде, оқу курстарында және көркем мәтінді талдауда қолдану мүмкіндігімен анықталады.

Зерттеу барысында жеке авторлық неологизмдердің қоғамдық сананың динамикасы, билингвалды және бикультуралық орта, автордың эстетикалық бағдарламасы, сондай-ақ жазушының жеке ойлау ерекшеліктері сияқты факторлар кешенінің ықпалымен қалыптасатыны анықталды. В. Сорокин, Л. Петрушевская, А. Ким, А. Жақсылықов және Д. Накипов шығармалары негізінде авторлық сөзжасамның тұрақты типологиялық үлгілері айқындалды. Олардың қатарына неологизмдер, окказионализмдер, аббревиатуралар, гибридті атаулар, калькалар, кеңейтілген метафоралар және жасанды тіл элементтері жатады.

Кілт сөздер: новояз, индивидуалды-авторлық неологизмдер, окказионализмдер, постмодернистік проза, тілдік эксперимент, авторлық сөзжасам, заумь тіл, көркем мәтін, Қазақстанның орыс тілді әдебиеті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Baizhigit B.S. Function of the Absurd in the Speech Sphere of Characters (Vladimir Sorokin Голубое сало) //Polylogue. Neophilological Studies. – 2020. – №. 10. – С. 253-261. https://doi.org/10.34858/polilog.10.2020.332

2 Дохова З. Р., Урусов Р. Х. Л.В. Щербаның тіл моделі «Глокая куздра» (Л.С. Петрушевскаяның тілдік ертегіге негізделген «Пуськи бятые») //Гуманитарлық бағыт. – 2018. – Т. 13. – №. 5. – С. 23-31.

3 Abisheva S. et al. Poetics of modern literature of Kazakhstan //Opción. – 2018. – Т. 34. – №. 85. – С. 344-361. https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=31055914016

4 Марусенков М. П. Владимир Сорокиннің «Көк шошқа майы» романындағы абстракциялық тіл 1990 жылдардағы Ресейдегі әлеуметтік-мәдени жағдайды көрсету құралы ретінде // Пермь университетінің хабаршысы. Орыс және шетел филологиясы. – 2012. – №. 1. – С. 222-226.

5 Safronova L., Bekmuratova A. Ethnocultural images in postcolonial publications in the russian-language prose of the Korean diaspora //Przegląd Wschodnioeuropejski. – 2020. – Т. 11. – №. 2. – С. 275-285. https://doi.org/10.31648/pw.3091

6 Liang, L. (2021). Viewing Orwellian Newspeak from the Angle of Linguistics: An “Economic” Redundancy. International Journal of Linguistics, Literature and Translation, 4(12), 146-151. https://doi.org/10.32996/ijllt.2021.4.12.16

7 Marzi, E. (2021). Linguaggio e distopia: il ‘Newspeak’ in «Nineteen Eighty-Four» di George Orwell. Griseldaonline, 20(1), 179–194. https://doi.org/10.6092/issn.1721-4777/11503

8 Osokina E.A. Authorial neologisms and occasionalisms. The phenomenon of the novel “The Little hero” by F.M. Dostoevsky // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. - 2019. - Vol. 10. - N. 3. - P. 653-664. https://journals.rudn.ru/semiotics-semantics/rt/captureCite/22123/www.litmir.me

9 Баймурзаева Г. Б., Аккиева А. А. Ойлау қабілеті бұзылған адамдардың өзіндік сөйлеуіндегі неологизмдер // Тіл және мәтін. – 2017. – Т. 4. – №. 2. – С. 45-56. https://doi.org/10.17759/langt.2017040206

10 Байжігіт, Б., Қазақбаева, К., Кадыров, Ж., & Есматова, М. (2025). А. Кимнің «Жұмақ қуаныштары» романындағы автор-қаһарман трансформацияларының сөйлеу бұрмаланулары және полифониясы. Bulletin of Shokan Ualikhanov Kokshetau University Philological Series, (3), 206–219. https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp206-219

11 Ким, А. «Жұмақтың қуанышы»: роман. – Мәскеу: Эксмо, 2012. – 480 б.

12 Uskenbaeva R. M., Zhanysbekova E. T. The image of a horse in Kazakh mythology //Bulletin of the Karaganda university. Philology series. – 2023. – Т. 112. – №. 4. – С. 89-96. https://doi.org/10.31489/2023ph4/89-96

13 Шмакова Е. С., Байжигит Б. С., Бегалиева С. Б. Қазақстанның қазіргі орыс тілді жазушыларының көркемдік өзіндік ерекшелігі: А. Жақсылықов, А. Ким, Д. Накипов // Ресей Халықтар достығы университетінің хабаршысы. Серия: Тіл теориясы. Семиотика. Семантика. – 2024. – Т. 15. – №. 4. – С. 1419-1442. https://journals.rcsi.science/2313-2299/article/view/323575/298244

Материал 28.03.2026 баспаға түсті

Newspeak as a Form of Individual Authorial Word Formation in Contemporary Russian and Kazakhstani Prose

B. Baizhigit[1], E. Shmakova[1], Zh. Kadyrov[2]
[1] M.H. Dulati Taraz University, Taraz, 080000, Kazakhstan

ISSN 2788-7979 (online)
[2]M. Kozybaev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, 150000, Kazakhstan

The article examines the problem of individual authorial neologisms in contemporary Russian and Kazakhstani Russian-language prose as an important means of artistic expression and authorial individualization within the framework of postmodern literary discourse. The aim of the study is to identify the artistic specificity of individual authorial neologisms and to analyze the ways of their functioning in the prose of postmodernist writers. Special attention is given to the works of V. Sorokin, L. Petrushevskaya, D. Nakipov, A. Kim, and A. Zhaksylykov, in which authorial word formation and newspeak function as significant elements of poetics. The scientific significance of the research lies in a comparative analysis of individual authorial neologisms in Russian and Kazakhstani prose, which makes it possible to reveal general trends in linguistic experimentation as well as the national and cultural specificity of authorial newspeak. The practical significance of the study is determined by the possibility of using its results in teaching courses on contemporary literature and the stylistics of the literary text.

The methodological basis of the research includes comparative, structural-semantic, and contextual analyses, as well as elements of hermeneutic and interpretative methods. As a result of the study, it has been established that individual authorial neologisms perform a wide range of functions, from creating transrational speech and authorial play to conveying philosophical, psychological, and ethical meanings. It has been revealed that Kazakhstani authors develop branched systems of authorial nominations aimed at modeling alternative artistic worlds and comprehending the consequences of civilizational catastrophes. The value of the research lies in expanding the understanding of the role of individual authorial neologisms in the poetics of the postmodern text and in clarifying their functions in contemporary literature. The practical value of the work consists in the applicability of the obtained conclusions in scholarly research, academic courses, and analytical work with literary texts.

The study established that individual authorial neologisms are formed under the influence of a complex set of factors, including the dynamics of public consciousness, a bilingual and bicultural environment, the author's aesthetic program, and the specific features of the writer's individual mode of thinking. Based on the works of Vladimir Sorokin, Lyudmila Petrushevskaya, Anatoly Kim, Aslan Zhaksylykov, and Dulat Nakipov, stable typological models of authorial word formation were identified. These include neologisms, occasionalisms, abbreviations, hybrid nominations, calques, extended metaphors, and elements of artificial language.

Key words: newspeak, individual authorial neologisms, occasionalisms, postmodern prose, linguistic experiment, authorial word creation, transrational speech, literary text, Russian-language literature of Kazakhstan.

REFERENCES

1 Baizhigit B.S., (2020) Function of the Absurd in the Speech Sphere of Characters (Vladimir Sorokin Blue lard), Polylogue. Neophilological Studies. https://doi.org/10.34858/polilog.10.2020.332

2 Dohova Z. R., Urusov R. H. YAzykovaya model' «Glokoj kuzdry» L.V. SHCHerby (na materiale lingvisticheskoj skazki «Pus'ki byatye» L.S. Petrushevskoj) [The linguistic model of "Gloka Kuzdra" by L.V. Shcherba (based on the linguistic fairy tale "Puski byatye" by L.S. Petrushevskaya)] (Humanitarian vector, 2018)

3 Abisheva S. et al., (2018) Poetics of modern literature of Kazakhstan, Opción.

4 Marusenkov M. P. Zaumnyj yazyk v romane Vladimira Sorokina «Goluboe salo» kak sredstvo otrazheniya sociokul'turnoj situacii v Rossii 1990-h godov [The abstruse language in Vladimir Sorokin's novel "Blue Lard" as a means of reflecting the sociocultural situation in Russia in the 1990s] (Permian, 2012)

5 Safronova L., Bekmuratova A., (2020) Ethnocultural images in postcolonial publications in the russian-language prose of the Korean diaspora, Przegląd Wschodnioeuropejski. https://doi.org/10.31648/pw.3091
6 Liang, L. (2021). Viewing Orwellian Newspeak from the Angle of Linguistics: An "Economic" Redundancy. International Journal of Linguistics, Literature and Translation, 4(12), 146-151. https://doi.org/10.32996/ijllt.2021.4.12.16
7 Marzi, E. (2021). Linguaggio e distopia: il 'Newspeak' in «Nineteen Eighty-Four» di George Orwell. Griseldaonline, 20(1), 179–194. https://doi.org/10.6092/issn.1721-4777/11503
8 Osokina E.A. Authorial neologisms and occasionalisms. The phenomenon of the novel "The Little hero" by F.M. Dostoevsky // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. - 2019. - Vol. 10. - N. 3. - P. 653-664. https://journals.rudn.ru/semiotics-semantics/rt/captureCite/22123/www.litmir.me
9 Bajmurzaeva G. B., Akkieva A. A. Neologizmy v idiosinkraticheskoj rechi lic s rasstrojstvom myshleniya [Neologisms in idiosyncratic speech of individuals with thought disorders] (Yazyk i tekst, 2017) https://doi.org/10.17759/langt.2017040206
10 Bajzhigit, B., Қazaқbaeva, K., Kadyrov, ZH., & Esmatova, M.). Rechevye perversii i polifoniya perevoploshchenij avtora-geroya v romane A. Kima «Radosti raya» [Speech perversions and polyphonic transformations of the author-hero in A. Kim's novel "The Joys of Paradise"] (Kokshetau, 2025) https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp206-219
11 Kim A. Radosti raya: Roman [The Joys of Paradise: A Novel] (Moscow: Eksmo, 2012).
12 Uskenbaeva R. M., Zhanysbekova E. T., (2023) The image of a horse in Kazakh mythology, Bulletin of the Karaganda university, Philology series. https://doi.org/10.31489/2023ph4/89-96
13 SHmakova E. S., Bajzhigit B. S., Begalieva S. B. Hudozhestvennoe svoeobrazie idiostilya sovremennyh russkoyazychnyh pisatelej Kazahstana: A. ZHaksylykova, A. Kima, D. Nakipova [Artistic originality of the idiostyle of contemporary Russian-language writers of Kazakhstan: A. Zhaksylykov, A. Kim, D. Nakipov] (Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov, 2024) https://journals.rcsi.science/2313-2299/article/view/323575/298244

Received: 28.03.2026

IRSTI 17.07.29 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp282-297

Zh. Zhumageldin[1], B. Rakhimov[1], Zh. Smagulov[1], L. Mingazova[2]
[1]Karaganda Buketov National Research University, Karaganda, 100024, Kazakhstan
[2]Kazan Federal University, Kazan (Tatarstan), Russian Federation

THE PHILOSOPHICAL AND MYTHOPOETIC POETICS OF ANIMALISTIC IMAGERY IN ORALKHAN BOKEI'S PROSE

This article examines the artistic and philosophical nature of animalistic imagery in the prose of Oralkhan Bokey. The main objective of the study is to identify the symbolic, mythopoetic, and existential functions of animal images in the writer's works. The research employs hermeneutic, mythopoetic, comparative, and ecocritical approaches to textual analysis. The author demonstrates that through the animal images in «Kerbuga», «Bura», and «Zhetim Bota», the writer portrays the spiritual bond between humans and nature, the conflict between civilization and the natural world, and the inner tragedy of the individual. The findings indicate that animalistic imagery functions on several artistic levels: as a realistic representation of natural existence, a symbolic model, and a mythopoetic code. The article also considers the animalistic model in O. Bokey's prose in relation to contemporary theoretical frameworks, including Animal Studies, ecocriticism, and posthumanism. The scientific novelty of the study lies in its comprehensive analysis of the three-level artistic system

ISSN 2788-7979 (online)

of animalistic imagery in O. Bokey's prose and its interpretation through the lens of contemporary eco-humanities theories.

Key words: animalistic imagery, Oralkhan Bokey, mythopoetics, ecocriticism, symbol, existentialism, Kazakh prose.

MAIN PROVISIONS

The present study is based on the assumption that animalistic imagery in Oralkhan Bokei's prose represents an independent philosophical and artistic system rather than merely an aesthetic component of literary narration. The research argues that animal images function simultaneously on realistic, symbolic, and mythopoetic levels, allowing the writer to express ecological consciousness, existential reflection, and the ethical relationship between humans and the natural world.

The article examines the philosophical functions of animalistic imagery in the novellas *Kerbugy*, *Bura*, and *Zhetim Bota* through an interdisciplinary methodological framework combining hermeneutics, mythopoetics, ecocriticism, literary semiotics, and animal studies. Such an approach makes it possible to identify the artistic mechanisms through which animal images become mediators between human consciousness, cultural memory, and the environment.

The scientific novelty of the study lies in the systematic interpretation of Oralkhan Bokei's animalistic poetics from the perspective of contemporary environmental humanities. Unlike previous studies that primarily focused on the writer's romanticism, symbolism, or mythopoetics, this research demonstrates that animal imagery constitutes a coherent philosophical model closely connected with current international theories of ecocriticism, animal studies, posthumanism, literary ecology, and animal ethics.

The findings contribute to expanding the methodological approaches to the study of modern Kazakh literature and strengthen its integration into contemporary international literary scholarship by revealing the ecological, ethical, and philosophical dimensions of Oralkhan Bokei's artistic worldview.

INTRODUCTION

In contemporary literary studies, the examination of the relationship between humans and nature within the frameworks of ecocriticism and animal studies has become one of the most relevant areas of research. This growing scholarly interest is largely conditioned by the deepening global environmental crisis, which has compelled literary criticism to reconsider traditional anthropocentric models of interpretation and to search for new approaches capable of revealing the spiritual and ethical dimensions of the relationship between humans and nature. Within this paradigm, animal imagery in literature is no longer regarded merely as a decorative or auxiliary artistic device; rather, it is increasingly interpreted as an independent semiotic and philosophical category capable of expressing the deepest existential and moral concerns of an era. This shift is particularly significant for national literatures such as Kazakh prose, in which the image of the animal has traditionally occupied a central place within the mythological and folkloric worldview, yet has rarely been examined through the lens of contemporary theoretical frameworks.

The works of Oralkhan Bokei have been explored from various perspectives in the studies of Q. Zhanuzakova [1], O. Kozbekov [2], Zh. Aimukhambetova [3], and G. Zhalelova [4]. These studies primarily focus on the poetics, romanticism, and mythological foundations of the writer's prose. Q. Zhanuzakova's research examines the romantic tendencies inherent in Bokei's prose, while O. Kozbekov's work concentrates on the poetic and stylistic features of the writer's narrative structure. Zh. Aimukhambetova, in turn, approaches Bokei's works from the standpoint of mythopoetics, identifying archetypal motifs within his prose, whereas G. Zhalelova's research is devoted to the problem of personality and psychological conflict in the writer's characters. Taken together, these studies have made a substantial contribution to understanding the artistic originality of Bokei's prose; however, they consider animal imagery only as a secondary element subordinate to broader questions

ISSN 2788-7979 (online)

of style, genre, or character psychology, rather than as an independent object of philosophical and ecocritical inquiry.

However, the philosophical, mythopoetic, and existential functions of animalistic imagery in the writer's prose have not yet been comprehensively examined as an integrated artistic model. In particular, no attempt has previously been made to systematize the multiple levels — realistic, symbolic, and mythopoetic - at which animal imagery operates within Bokei's works, nor to interpret this imagery in correlation with contemporary international theories of animal studies, ecocriticism, and posthumanism. This gap is especially significant given that animalistic imagery constitutes one of the most consistent and semantically rich elements throughout Bokei's oeuvre, permeating his depiction of nature, civilization, and the inner world of his protagonists. In this regard, there is a need for a comprehensive investigation of the symbolic and worldview-related functions of animal representations in O. Bokei's prose.

The aim of this article is to determine the artistic and philosophical functions of animalistic imagery in the prose of Oralkhan Bokei. To achieve this aim, the study seeks to identify the existential meanings embedded in animal imagery, to reveal its mythopoetic and symbolic structure, and to interpret this imagery within the broader context of contemporary ecocritical and animal studies scholarship.

MATERIALS AND METHODS

The research material for this study consists of Oralkhan Bokei's works *Kerbugy*, *Bura*, and *Zhetim Bota*. To determine the artistic functions of animalistic imagery in these works, hermeneutic, mythopoetic, and ecocritical methods of analysis were employed. The hermeneutic approach enabled the interpretation of the philosophical meanings embedded in the images, while mythopoetic analysis was aimed at identifying the archetypal nature of animal representations. The ecocritical method was applied to examine the relationship between humans and nature.

The theoretical and methodological framework of the study was based on contemporary international scholarship in the fields of ecocriticism, animal studies, posthumanism, and literary ecology. These theoretical perspectives make it possible to demonstrate that animalistic imagery in Oralkhan Bokei's prose functions not merely as an artistic device but also as a complex philosophical and ecological model.

In particular, the study draws upon the concept proposed by the British researcher Joe Murray regarding the representation of animals as an ecological and ethical issue in climate fiction and Critical Animal Studies [5, 45].

The scholar interprets climate literature not merely as a reflection of human crisis but as a multilayered spiritual and ethical phenomenon closely interconnected with the fate of the animal world. This perspective enables a new interpretative understanding of the disruption of harmony between humans and nature in Oralkhan Bokei's prose. In particular, the image of the solitary deer in *Kerbugy* is understood not only as an existential symbol but also as an artistic model of the historical displacement of the natural world. Through this representation, the writer reveals the spiritual consequences of humanity's dominance over natural existence.

In addition, ecocritical studies conducted by Indonesian literary scholars Indah Fadhilla, Zakariya Pamuji Aminullah, and Wahyunengsih, based on the Deleuze-Guattari theoretical framework, were incorporated into the research [6, 88]. The scholars' concept of *becoming-animal* provides a basis for interpreting animal imagery not merely as biological beings but also as symbolic forms of spiritual transformation and resistance to civilization. This theoretical approach enables a deeper understanding of the inner harmony between humans and nature in Oralkhan Bokei's works. For example, the loneliness of the deer in *Kerbugy* is paralleled with the disintegration of the human soul, thereby establishing a semantic unity between human and animal existence. Through this representation, the writer philosophically suggests that the boundary between humans and nature is inherently conditional.

ISSN 2788-7979 (online)

The study also takes into account the works of the Swedish scholar Johan Adam Warodell in the fields of biodiversity humanities and literary ecology [7, 120]. The scholar interprets animal imagery in literature as a cultural indicator of ecological crisis. This theoretical perspective enables an integrated analysis of the narrowing of natural space and the issue of spiritual isolation in Oralkhan Bokei's prose. The isolation of animals in the writer's works functions as a symbolic model illustrating the impact of civilizational pressure on the natural world. From this perspective, Bokei's prose demonstrates a strong affinity with contemporary theoretical approaches in biodiversity humanities.

The studies of the American scholar Carol Gigliotti in the fields of animal cognition and posthumanism provide a basis for considering animals as cultural and spiritual subjects [8, 108]. By acknowledging animals' emotional intelligence and creative capacities, the scholar offers a deeper understanding of the humanistic dimension of animalistic imagery. This theoretical framework plays an important role in analyzing the humanized representation of animals in Oralkhan Bokei's works. The writer portrays animals not as external objects but as living beings existing in harmony with the human spiritual world. Consequently, animalistic imagery in Bokei's prose not only evokes emotional responses in readers but also raises questions concerning humanity's moral responsibility.

Furthermore, the theories of Ron Broglio in the fields of posthumanism and animal philosophy were incorporated into the study [9, 52]. The scholar conceptualizes animals as active beings expressing silent resistance to civilization. This theoretical perspective enables a deeper interpretation of the conflict between nature and industrial space in *Bura*. In the novella, the opposition between the camel and the railway symbolizes not merely the contrast between nature and technology but also a philosophical conflict between the spiritual world and technogenic civilization. Through this representation, the writer portrays the psychological and ecological consequences of modernization for human existence.

The studies of the Spanish philosopher Catia Faria in the field of animal ethics also contributed to the theoretical foundation of this research [10, 13]. The scholar interprets the suffering of wild animals as a moral issue and substantiates humanity's ethical responsibility toward nature. This theoretical perspective enables a new philosophical interpretation of the humanistic and ecological ideas reflected in Oralkhan Bokei's works. In the writer's prose, the fate of animals serves as a means of portraying humanity's spiritual crisis, the disruption of its connection with nature, and the problem of moral responsibility within an artistic and philosophical framework. From this perspective, Bokei's animalistic prose demonstrates strong continuity with contemporary theoretical approaches in eco-humanitarian studies.

RESULTS

The analysis of animalistic imagery in the novella *Kerbugy* revealed that the image of the deer performs not only an artistic or symbolic function but also constitutes the philosophical center of the entire narrative. Unlike conventional literary representations in which animals primarily accompany human action or reinforce the emotional atmosphere, Kerbugy possesses an autonomous semantic status. The deer becomes an existential subject through whom the author explores universal questions concerning loneliness, freedom, mortality, and the irreversible passage of time. Consequently, the narrative is organized not around external events but around the gradual transformation of the protagonist's spiritual condition, reflected through the destiny of the animal itself.

In *Kerbugy*, the image of the deer transcends ordinary animalistic characteristics and rises to the level of an existential symbol. Through this representation, O. Bokei reconstructs the traditional perception of wildlife by transforming the deer into an embodiment of human spiritual experience. The gradual aging of Kerbugy, its physical exhaustion, and increasing alienation from the surrounding environment symbolize not only the biological cycle of life but also the existential vulnerability of every living being confronted with solitude and historical change. Therefore, the animal becomes an artistic metaphor through which the writer reflects the fragility of existence and the inevitable disruption of harmony between humans and nature.

ISSN 2788-7979 (online)

Particularly significant is the writer's use of landscape as a psychological category. Mountains, forests, mist, rocks, and enclosed spaces do not merely describe the external environment but function as symbolic extensions of Kerbugy's inner condition. The surrounding landscape changes simultaneously with the protagonist's emotional state, creating what may be defined as a symbolic chronotope in which space and time become inseparable from existential experience. In this respect, nature itself acquires narrative agency and actively participates in constructing philosophical meaning.

Kerbugy's loneliness is portrayed through its gradual estrangement from the natural environment. As reflected in the passage, *«Once, the dense forests, the towering mountains sunk in slumber, and the cliffs and gorges harboring fear within their depths would catch the voice of Kerbugy, echo it intermittently, and carry it far away with resounding force»* [11, 10], the deer's voice no longer functions merely as an acoustic phenomenon but becomes a symbolic expression of spiritual isolation. The disappearance of the echo metaphorically signifies the loss of communication between the individual and the surrounding world. Consequently, silence acquires philosophical significance, representing the collapse of dialogue between humanity and nature.

The analysis further demonstrates that Kerbugy's isolation should not be interpreted exclusively as an individual tragedy. Instead, it reflects the gradual marginalization of natural existence under the pressure of expanding civilization. The disappearance of free natural space parallels the narrowing of the protagonist's existential horizon. Thus, the artistic conflict develops simultaneously on two interconnected levels: the ecological destruction of natural balance and the psychological disintegration of the individual. This dual structure considerably deepens the philosophical meaning of the narrative.

Another important feature of the novella is the transformation of the protagonist into a multilayered artistic image. Kerbugy simultaneously exists as a real animal inhabiting the mountain landscape, as a symbolic representation of freedom, and as a humanized figure possessing emotional and philosophical depth. These three semantic levels coexist throughout the narrative without contradicting one another. On the contrary, they create a dynamic artistic system in which biological reality gradually develops into existential symbolism. Such multidimensional representation distinguishes Bokei's animalistic poetics from traditional allegorical literature.

Spatial symbolism further reinforces this philosophical structure. Akshoky (White Mountain) symbolizes transcendence, spiritual elevation, and the possibility of preserving existential freedom. In contrast, the fence constructed from wooden stakes represents limitation, historical inevitability, and the gradual domination of civilization over natural existence. The opposition between these two spatial images establishes one of the central binary structures of the novella: freedom versus confinement, movement versus immobility, and life versus spiritual death. This binary opposition functions not merely as a compositional device but as the principal mechanism organizing the philosophical architecture of the text.

The temporal dimension of the narrative also deserves particular attention. Time in *Kerbugy* is represented not as a chronological sequence of events but as a psychological category. The protagonist experiences time through memory, physical aging, and gradual alienation from the surrounding environment. Consequently, temporality becomes inseparable from existential awareness. Every stage of Kerbugy's life corresponds to a particular stage in the disintegration of harmony between humans and nature, thereby transforming individual biography into a philosophical reflection on historical change.

The mythopoetic dimension significantly enriches the semantic complexity of the image. Within the traditional Turkic worldview, the deer frequently symbolizes purity, freedom, sacred power, and mediation between the earthly and spiritual worlds. O. Bokei preserves these archetypal associations while simultaneously adapting them to the realities of modern civilization. As a result, Kerbugy functions not merely as a mythological archetype inherited from folklore but as a contemporary philosophical symbol reflecting ecological crisis and the fragmentation of spiritual identity. This reinterpretation demonstrates the writer's ability to combine national mythological consciousness with universal existential philosophy.

ISSN 2788-7979 (online)

Overall, the analysis demonstrates that the image of Kerbugy should be understood as the conceptual nucleus of the novella rather than simply its central character. Through this animal image, O. Bokei develops a comprehensive philosophical model in which ecological consciousness, mythopoetic tradition, existential reflection, and national cultural memory become inseparable components of a unified artistic system. Therefore, Kerbugy represents not only the tragedy of an individual animal but also the broader spiritual crisis of humanity confronted with the irreversible transformation of the natural world.

The analysis of animalistic imagery in *Bura* revealed that the image of the camel constitutes a complex artistic model through which O. Bokei examines the philosophical conflict between natural existence and technological civilization. Unlike the deer in *Kerbugy*, whose symbolic function is primarily existential, the camel in *Bura* becomes the central medium through which the writer explores the historical transformation of the relationship between humans and nature. Consequently, the artistic conflict extends beyond the individual fate of the animal and acquires broader cultural, ecological, and philosophical significance.

Within the traditional Kazakh worldview, the camel occupies a distinctive symbolic position as an embodiment of endurance, freedom, dignity, and continuity with the nomadic way of life. O. Bokei preserves these archetypal associations while simultaneously placing the animal within the realities of industrial modernization. As a result, the camel ceases to function solely as an ethnographic image and becomes a philosophical symbol representing the confrontation between natural harmony and technological expansion. Through this artistic transformation, the writer demonstrates that modernization inevitably affects not only the physical environment but also the spiritual foundations of human existence.

The principal artistic opposition of the novella is constructed through the binary relationship between the camel and the railway. These images function as two contrasting models of civilization. Whereas the camel represents organic movement, natural rhythm, and continuity with ancestral cultural memory, the railway symbolizes mechanization, industrial progress, and the acceleration of historical change. This opposition should not be interpreted as a simple rejection of modernization. Instead, it reveals the complex psychological consequences that accompany the replacement of traditional ecological consciousness by technogenic forms of existence.

The symbolic significance of this conflict becomes particularly evident in the episode describing the approaching train: *«U-u-u-u, the locomotive responded in a loud voice. The camel shuddered. It had not known that the train was approaching. A sound! It heard the sound!»* [11, 18]. The locomotive's voice functions not merely as a realistic sound but as an acoustic symbol of civilization entering the natural world. Conversely, the camel's reaction reflects more than instinctive fear. It represents the existential anxiety experienced whenever the natural order encounters forces that fundamentally alter its traditional mode of existence. Through this scene, O. Bokei transforms an ordinary narrative episode into a philosophical reflection on the irreversible expansion of industrial civilization.

The railway itself possesses important semiotic functions within the narrative. Unlike roads traditionally associated with nomadic mobility, the railway imposes a rigid, predetermined direction that excludes spontaneity and freedom of movement. Consequently, it becomes a symbol of historical inevitability and technological determinism. The camel, by contrast, represents unrestricted movement across open space, preserving the values of independence and ecological balance. Their opposition therefore illustrates two fundamentally different conceptions of human existence: one based on harmony with nature, the other on domination over it.

The spatial organization of the novella further reinforces this symbolic structure. Open landscapes, vast steppes, and natural horizons are consistently associated with the camel, whereas industrial objects remain confined to linear, artificial spaces created by human intervention. This contrast establishes a spatial metaphor in which openness signifies spiritual freedom, while technological space embodies limitation and alienation. Thus, geographical space in *Bura* functions not simply as a setting but as an active participant in the philosophical development of the narrative.

ISSN 2788-7979 (online)

Equally important is the psychological dimension of the camel's image. O. Bokei attributes emotional depth to the animal without reducing it to an anthropomorphic character. The camel's fear, hesitation, and instinctive responses reveal a form of non-verbal consciousness through which the reader perceives the ecological consequences of modernization. Rather than expressing these consequences directly through human narration, the writer allows the animal itself to become the emotional center of the story. This artistic strategy considerably intensifies the ethical impact of the narrative by encouraging readers to experience the conflict from the perspective of the natural world.

The analysis also demonstrates that the opposition between the camel and the railway should not be interpreted as an absolute contradiction between civilization and progress. O. Bokei does not deny the historical necessity of modernization. Instead, he questions the spiritual consequences of technological development when it becomes disconnected from ecological and cultural values. The conflict therefore develops not between tradition and modernity themselves but between two different principles of coexistence with nature. This philosophical position distinguishes Bokei's prose from simplistic ecological criticism by presenting modernization as a morally ambiguous process requiring balance rather than rejection.

Another significant finding concerns the mythopoetic dimension of the camel image. In Turkic cultural tradition, the camel frequently symbolizes patience, endurance, wisdom, and the continuity of life under difficult environmental conditions. O. Bokei preserves these archetypal meanings while expanding them through contemporary philosophical reflection. The camel thus becomes both a cultural memory and a living participant in modern ecological crisis. This synthesis of traditional symbolism with contemporary existential concerns represents one of the most distinctive features of the writer's animalistic poetics.

Overall, the analysis demonstrates that *Bura* presents a philosophical model in which the conflict between nature and civilization is interpreted as a crisis of spiritual values rather than merely an ecological problem. Through the artistic opposition between the camel and the railway, O. Bokei reveals how technological progress transforms not only landscapes but also human consciousness, cultural identity, and ethical responsibility. Consequently, the image of the camel emerges as one of the most profound philosophical symbols in the writer's prose, embodying the enduring struggle to preserve harmony between humanity and the natural world.

The analysis of animalistic imagery in *Zhetim Bota* revealed that the image of Akbota constitutes one of the most profound artistic models of spiritual harmony in Oralkhan Bokei's prose. Unlike *Kerbugy*, where the dominant philosophical category is existential loneliness, and *Bura*, where the central conflict develops between nature and civilization, *Zhetim Bota* presents animalistic imagery as a means of restoring spiritual integrity. Consequently, the symbolic function of the animal undergoes significant transformation: Akbota is represented not as a victim of historical change but as an artistic mediator leading the protagonist toward self-discovery, moral renewal, and reconciliation with nature.

The narrative demonstrates that Taszhan's crisis extends far beyond professional disappointment. His creative exhaustion reflects a broader philosophical alienation from the natural foundations of existence. As an architect, Taszhan belongs to the sphere of civilization, where human beings constantly reshape and reconstruct physical space. However, the novella gradually reveals that the transformation of external space has been accompanied by the gradual fragmentation of the protagonist's inner world. Thus, the conflict develops not between the individual and society but between artificial civilization and the authentic spiritual order embodied by nature.

Within this philosophical context, the appearance of Akbota marks the beginning of the protagonist's existential transformation. The animal functions as a symbolic guide rather than a passive participant in the narrative. Through continuous interaction with the natural world represented by Akbota, Taszhan gradually reconstructs the values that had been suppressed by technological progress and rational thinking. Consequently, the animal becomes an active force facilitating psychological recovery and spiritual purification.

The symbolic significance of the protagonist's name further strengthens this philosophical interpretation. The lexical composition of the name *Taszhan* combines two semantically contrasting

ISSN 2788-7979 (online)

concepts: *tas* («stone»), representing durability, architecture, and material civilization, and *zhan* («soul»), symbolizing spirituality, emotional sensitivity, and inner life. This duality reflects the central contradiction of the novella. Throughout the narrative, Taszhan attempts to reconcile these two dimensions of existence. His encounter with Akbota gradually shifts the balance from material construction toward spiritual reconstruction, thereby transforming external professional success into an internal search for existential meaning. A particularly important role is played by Taszhan's reflective monologue: *«In the past... the city and nature complemented one another and existed in harmony... My mistake was a superficial understanding of national consciousness in architecture»* [11, 121].

This confession represents the philosophical climax of the narrative. Rather than acknowledging a technical or professional error, the protagonist recognizes a fundamental misunderstanding of the relationship between civilization, culture, and nature. Architecture here becomes a metaphor for the entire process of human intervention in the natural world. The realization that national consciousness cannot exist independently of ecological consciousness marks the protagonist's moral awakening. Thus, O. Bokei suggests that genuine creativity becomes possible only when technological development remains inseparable from cultural memory and environmental responsibility.

The analysis further demonstrates that Akbota should be interpreted as a mythopoetic archetype associated with purity, continuity, and renewal. Within the Turkic cultural tradition, the white camel occupies a privileged symbolic position, frequently representing blessing, sacredness, endurance, and spiritual protection. O. Bokei preserves these traditional associations while simultaneously expanding them into a contemporary philosophical context. Akbota therefore functions not merely as a folkloric symbol but as a living embodiment of ecological wisdom capable of restoring the disrupted balance between humanity and the natural world.

Unlike the deer in *Kerbugy* or the camel in *Bura*, Akbota does not primarily symbolize resistance or suffering. Instead, the image introduces an alternative philosophical model based upon coexistence, compassion, and reconciliation. Through this transformation, the writer demonstrates that the relationship between humans and nature need not inevitably develop into conflict. The possibility of restoring harmony remains open, provided that humanity rediscovers its cultural memory and ethical responsibility toward the living world.

The spatial organization of the novella reinforces this optimistic philosophical perspective. Natural landscapes are consistently associated with openness, silence, and spiritual clarity, whereas urban and architectural spaces are connected with psychological tension and emotional exhaustion. This opposition should not be interpreted as a rejection of civilization itself. Rather, O. Bokei proposes that civilization loses its humanistic value whenever it becomes disconnected from the ecological foundations of existence. Consequently, harmony arises not through abandoning modernity but through restoring equilibrium between technological progress and natural consciousness.

Another significant feature of the novella is the gradual transformation of animal imagery from an external object of observation into an internal component of human consciousness. At the beginning of the narrative, Akbota exists primarily as part of the surrounding landscape. As the story develops, however, the symbolic boundaries separating the protagonist from the animal become increasingly permeable. The psychological evolution of Taszhan occurs simultaneously with his growing sensitivity toward the natural world. Thus, animalistic imagery ceases to function solely as an artistic motif and becomes an essential mechanism through which the protagonist reconstructs his existential identity.

The comparative analysis of the three works examined in the present study demonstrates a clear philosophical progression in O. Bokei's artistic conception of animalistic imagery. In *Kerbugy*, the animal embodies existential loneliness and the tragic displacement of nature; in *Bura*, it represents resistance to technological civilization and the preservation of cultural identity; whereas in *Zhetim Bota*, the animal becomes a symbol of reconciliation, spiritual rebirth, and ecological harmony. These three philosophical models do not contradict one another but rather form successive stages within a

ISSN 2788-7979 (online)

unified artistic system reflecting the writer's evolving understanding of the relationship between humans and the natural world.

Overall, the findings demonstrate that Akbota occupies a unique position within O. Bokei's animalistic poetics. The image synthesizes mythological tradition, ecological consciousness, philosophical symbolism, and national cultural memory into a single artistic structure. Consequently, *Zhetim Bota* should be regarded not merely as a literary narrative concerning an individual's personal transformation but as a philosophical reflection on the conditions necessary for preserving human integrity in an age of rapid civilizational change.

DISCUSSION

The findings of the present study demonstrate that animalistic imagery in Oralkhan Bokei's prose constitutes a multidimensional artistic system whose semantic functions extend far beyond the traditional understanding of zoomorphic representation in literature. Unlike conventional literary models, where animals frequently serve as decorative elements, folkloric motifs, or symbolic attributes accompanying human characters, Bokei transforms animal imagery into an independent philosophical category through which fundamental questions of existence are articulated. Consequently, the images of Kerbugy, Bura, and Akbota should be interpreted not merely as literary characters but as autonomous semantic structures that mediate the relationship between humanity, nature, history, and civilization. This finding significantly broadens previous interpretations of Bokei's prose, which have primarily emphasized romanticism, psychologism, and national symbolism while paying comparatively less attention to the philosophical autonomy of animal imagery.

The analysis reveals that the artistic evolution of animalistic imagery in O. Bokei's prose proceeds through three interconnected levels: realistic, symbolic, and mythopoetic. These levels do not function independently but form a unified semantic system in which each image simultaneously preserves its biological authenticity while acquiring increasingly abstract philosophical significance. At the realistic level, animals are represented as integral components of the natural environment, preserving the ecological specificity of the Kazakh steppe and mountain landscape. However, this realistic representation gradually transforms into symbolic meaning. Kerbugy no longer represents only a deer but becomes an embodiment of spiritual loneliness and historical displacement. Likewise, the camel in *Bura* transcends its ethnographic significance and develops into an artistic metaphor for freedom confronted by industrial civilization. Finally, within the mythopoetic dimension, these images acquire archetypal functions associated with collective cultural memory and traditional cosmological perception. Such structural transformation demonstrates that Bokei does not merely employ symbolism but constructs an integrated philosophical model in which biological existence becomes inseparable from existential meaning.

An important finding of the study concerns the transformation of allegory within Bokei's artistic system. Traditional allegorical narratives generally establish direct correspondences between animal behavior and human morality. In contrast, O. Bokei fundamentally reconstructs this convention. Animal imagery does not simply illustrate human qualities but develops parallel existential trajectories that coexist with human experience. Consequently, the relationship between humans and animals is characterized not by hierarchical representation but by semantic equivalence. Kerbugy's isolation reflects not only the tragedy of an individual animal but also the fragmentation of the human soul under the pressure of historical change. Similarly, the fear experienced by the camel before the approaching railway symbolizes not merely the conflict between nature and technology but the broader philosophical opposition between organic existence and mechanized civilization. Such reinterpretation considerably expands the traditional understanding of allegory in Kazakh prose by transforming it into a mechanism of existential reflection rather than moral instruction.

The semiotic analysis further demonstrates that animal imagery functions as the central organizing principle of textual meaning. Rather than existing as isolated narrative elements, the animals interact continuously with landscape, temporality, spatial organization, and human consciousness. Every spatial component acquires symbolic significance through its relationship with

ISSN 2788-7979 (online)

the animal world. For example, Akshoky (White Mountain) functions as a vertical symbol of transcendence and spiritual aspiration, whereas the fence surrounding Kerbugy's environment signifies the gradual restriction of natural freedom imposed by civilization. Likewise, the railway in *Bura* represents technological expansion, while the open steppe embodies continuity with traditional ecological consciousness. In *Zhetim Bota*, Akbota becomes the mediating figure through which Taszhan reconstructs his disrupted spiritual identity. These observations demonstrate that the semiotic system of Bokei's prose operates according to principles of symbolic interdependence rather than isolated metaphorical representation.

The comparative analysis also reveals that O. Bokei's artistic worldview demonstrates remarkable compatibility with contemporary international developments in animal studies, ecocriticism, posthumanism, biodiversity humanities, and animal ethics. Although these theoretical paradigms emerged several decades after the publication of many of Bokei's works, they provide highly productive interpretative frameworks for understanding his artistic philosophy. Joe Murray's concept of Critical Animal Studies explains the ethical dimension of Kerbugy's isolation as an expression of ecological injustice. The becoming-animal concept proposed by Fadhilla and colleagues clarifies the philosophical continuity established between human and animal consciousness. Warodell's biodiversity humanities provide an ecological interpretation of shrinking natural space, while Gigliotti's theory of animal cognition explains why animals in Bokei's prose function as emotionally autonomous subjects rather than passive literary symbols. Broglio's philosophy of animal resistance further illuminates the opposition between natural freedom and technogenic civilization represented in *Bura*, whereas Faria's ethical theory interprets animal suffering as an indicator of humanity's moral responsibility. Together these theoretical perspectives demonstrate that Bokei's prose naturally anticipates many of the central concerns of contemporary eco-humanitarian scholarship.

Recent studies in ecocriticism have increasingly emphasized that literary representations of animals should be interpreted not merely as symbolic figures but as participants in ecological relationships. Garrard (2022) argues that contemporary ecocritical research has shifted from anthropocentric interpretations toward relational models in which humans and non-human beings coexist within shared ethical and environmental systems [12]. This approach considerably broadens the traditional understanding of animal imagery by recognizing animals as active components of ecological and cultural discourse rather than decorative literary devices. The findings of the present study support this theoretical position. In Oralkhan Bokei's prose, the deer in Kerbugy, the camel in Bura, and Akbota in Zhetim Bota are represented as mediators through which the disruption of harmony between humans and nature becomes visible. However, unlike Garrard's predominantly ecological interpretation, Bokei extends the artistic function of animal imagery by integrating mythopoetic symbolism and existential philosophy. Consequently, animalistic imagery in the writer's prose simultaneously performs ecological, philosophical, and national-cultural functions, thereby expanding the interpretative possibilities of contemporary ecocritical theory.

The obtained results also correspond with recent developments in posthumanist literary theory. DeMello (2021) maintains that modern animal studies reject the traditional objectification of animals and instead recognize them as subjects possessing agency, emotions, and cultural significance [13, 69]. Similarly, Gigliotti (2022) argues that animals in literature should be viewed as emotionally intelligent beings capable of shaping ethical reflection rather than functioning as passive narrative elements [8, 43]. These theoretical assumptions are fully consistent with the findings of the present research. The analysis demonstrates that Kerbugy, Bura, and Akbota are not secondary artistic details but independent semantic centers that determine the philosophical structure of the narrative and influence the protagonists' moral and psychological transformation. At the same time, O. Bokei's prose goes beyond the posthumanist paradigm by combining animal subjectivity with the mythological worldview of the Kazakh cultural tradition. Therefore, the writer constructs a multidimensional model in which ecological ethics, national consciousness, and existential reflection become inseparable components of artistic meaning.

ISSN 2788-7979 (online)

Furthermore, recent interdisciplinary scholarship has highlighted the necessity of integrating ecological ethics with literary analysis. Haraway (2016) proposes that humans and non-human beings should be understood through interconnected relationships rather than hierarchical opposition [14, 70], whereas Faria (2023) interprets the suffering of wild animals as an ethical issue that requires human moral responsibility [10, 18]. The present findings not only support these theoretical perspectives but also demonstrate that similar philosophical principles were artistically embodied in O. Bokei's prose long before they became central concepts of contemporary eco-humanitarian studies. In the analyzed works, animals are represented as equal participants in existential experience whose fate reflects the moral condition of humanity itself. This feature distinguishes O. Bokei's artistic worldview from purely ecological interpretations by emphasizing the spiritual unity of humans and nature. Consequently, the study suggests that the writer's animalistic imagery should be regarded as an original philosophical model that anticipates many ideas of modern ecocriticism, animal ethics, and posthumanist literary theory.

Nevertheless, the present research also demonstrates several important differences between Bokei's artistic model and contemporary Western theoretical paradigms. Most international theories primarily analyze ecological ethics, environmental degradation, or posthuman subjectivity within modern industrial societies. O. Bokei, however, integrates these philosophical concerns with the cultural memory, mythological consciousness, and nomadic worldview characteristic of Kazakh civilization. Consequently, animal imagery in his prose performs simultaneously ecological, historical, philosophical, and national functions. This multidimensional synthesis distinguishes Bokei's artistic system from many contemporary literary models in which ecological symbolism often remains separated from national mythological traditions. Therefore, the philosophical originality of Bokei's prose lies in combining universal eco-humanitarian ideas with specifically Kazakh cultural consciousness.

Another significant contribution of this study concerns the reconsideration of animalistic imagery as an integrated artistic system rather than a collection of individual symbolic motifs. Previous scholarship has generally examined particular images or isolated poetic features. The present analysis demonstrates that the deer, camel, and calf should instead be understood as components of a unified semantic structure governed by common philosophical principles. These principles include the continuity between humans and nature, the existential consequences of civilization, the preservation of ecological balance, and the ethical responsibility of humanity toward the natural world. Such systematization provides a broader theoretical perspective from which the entire artistic architecture of Bokei's prose may be interpreted.

The research also expands the methodological possibilities of Kazakh literary studies by demonstrating the productivity of integrating hermeneutics, mythopoetics, ecocriticism, semiotics, posthumanism, biodiversity humanities, and animal studies within a single analytical framework. Rather than functioning as competing methodologies, these approaches complement one another by revealing different semantic dimensions of literary representation. Their interdisciplinary synthesis makes it possible to interpret animalistic imagery simultaneously as an artistic image, philosophical symbol, ecological indicator, ethical subject, and cultural archetype. Such methodological integration considerably enriches contemporary approaches to the study of Kazakh prose and demonstrates the compatibility of national literary heritage with current international theoretical discourse.

The scientific novelty of the present study therefore extends beyond the identification of symbolic meanings within individual literary works. First, the research proposes a comprehensive three-level model of animalistic imagery consisting of realistic, symbolic, and mythopoetic dimensions. Second, it demonstrates that animal imagery functions as the principal semiotic mechanism organizing the philosophical structure of O. Bokei's prose. Third, it establishes for the first time the systematic relationship between Bokei's artistic worldview and contemporary theories of ecocriticism, animal studies, posthumanism, biodiversity humanities, animal cognition, and animal ethics. Finally, the study argues that O. Bokei anticipated many fundamental ideas of modern eco-humanitarian thought through literary imagination long before these concepts became established within international academic discourse. Consequently, the writer's prose should be regarded not only

ISSN 2788-7979 (online)

as an important achievement of Kazakh literature but also as a valuable contribution to contemporary global discussions concerning the philosophical relationship between humans, animals, and nature.

Table 1 – Comparison of Animalistic Imagery in Oralkhan Bokei's Prose with Contemporary *Animal Studies* and *Ecocriticism* Theories

Scholar / Theoretical Approach	**Main Scientific Concept**	**Representation in O. Bokei's Works**	**Scholarly Interpretation**
Joe Murray (Critical Animal Studies)	Considering the fate of animals as an ecological and ethical issue	The solitary deer in *Kerbugy*	The marginalization of the natural world under the pressure of civilization
Indah Fadhilla et al. (becoming-animal)	The animal as a symbol of spiritual transformation	The parallelism between the deer and human existence in *Kerbugy*	The conditional nature of the boundary between humans and nature is revealed
Johan Adam Warodell (literary ecology)	Animal imagery as a cultural indicator of ecological crisis	The conflict between nature and the railway in *Bura*	The impact of civilizational expansion on the natural environment is recognized
Carol Gigliotti (animal cognition)	The animal as an emotional and spiritual subject	The image of Akbota in *Zhetim Bota*	The humanistic and emotional functions of animals are highlighted
Ron Broglio (animal philosophy)	The animal as a force of resistance to civilization	The image of the camel in *Bura*	The silent resistance of nature to technogenic space is revealed
Catia Faria (animal ethics)	The suffering of wild animals as a moral issue	*Kerbugy* and *Zhetim Bota*	Humanity's ethical responsibility toward nature is revealed

The comparative analysis presented in Table 1 demonstrates that although the selected theoretical approaches belong to different branches of contemporary humanities, they collectively contribute to a multidimensional interpretation of animalistic imagery in Oralkhan Bokei's prose. Rather than functioning as isolated theoretical concepts, Critical Animal Studies, ecocriticism, posthumanism, literary ecology, biodiversity humanities, animal cognition, and animal ethics complement one another in explaining the philosophical complexity of Bokei's artistic world. The comparison indicates that the writer's representation of animals cannot be adequately interpreted through a single methodological perspective, since each theoretical framework reveals different semantic layers of the literary text.

The analysis also demonstrates that the selected theories may be grouped according to three complementary interpretative dimensions. The first dimension is ecological and ethical, represented by Joe Murray and Catia Faria, who interpret animals as indicators of ecological imbalance and moral responsibility. The second dimension is philosophical and ontological, represented by Indah Fadhilla, Ron Broglio, and Carol Gigliotti, whose concepts emphasize animal subjectivity, spiritual transformation, and resistance to anthropocentric civilization. Finally, the third dimension is cultural and ecological, represented by Johan Adam Warodell, whose biodiversity humanities approach considers animal imagery as a reflection of environmental degradation and cultural memory. Together, these perspectives demonstrate that animalistic imagery in Bokei's prose operates simultaneously on ecological, philosophical, ethical, and mythopoetic levels.

A comparison between the selected theoretical approaches further reveals that they differ not only in methodological orientation but also in the aspects of literary interpretation they prioritize. Critical Animal Studies primarily focuses on ethical responsibility toward non-human life, whereas posthumanist approaches challenge the traditional hierarchy separating humans from animals. Literary ecology and biodiversity humanities, in contrast, emphasize the interaction between environmental change and cultural consciousness, while animal cognition studies examine the

ISSN 2788-7979 (online)

emotional and psychological capacities attributed to animals. Such methodological diversity enables a more comprehensive interpretation of O. Bokei's prose, where the images of Kerbugy, Bura, and Akbota simultaneously function as ecological symbols, philosophical metaphors, mythopoetic archetypes, and independent artistic subjects.

The comparison also demonstrates that O. Bokei's artistic worldview anticipated many ideas that have become central to contemporary eco-humanitarian scholarship only in recent decades. Although the writer created his works before the emergence of Critical Animal Studies and posthumanist literary theory as established academic fields, his representation of animals corresponds remarkably closely to their principal assumptions. Rather than portraying animals as secondary elements of the narrative, Bokei constructs them as equal participants in existential experience whose destinies reflect broader philosophical questions concerning freedom, loneliness, civilization, morality, and the relationship between humans and nature. This continuity confirms the relevance of interpreting the writer's prose through contemporary international theoretical paradigms.

Finally, the synthesis of these theoretical approaches provides the methodological basis for the present research. Their integration makes it possible to examine animalistic imagery as a unified artistic system in which ecological consciousness, mythopoetic thinking, philosophical symbolism, and national cultural identity interact within a single semantic structure. Consequently, the theoretical model presented in Table 1 serves not merely as a classification of contemporary concepts but as an analytical framework that explains the multidimensional artistic functions of animal imagery in Oralkhan Bokei's prose and substantiates the interdisciplinary character of the present study.

CONCLUSION

In conclusion, animalistic imagery in Oralkhan Bokei's prose serves not merely as a means of representing animals but as a complex artistic system revealing the spiritual nature of human existence and existential concerns. Through animal imagery, the writer portrays the conflict between nature and civilization, humanity's spiritual crisis, and the distinctive features of the national worldview. The animalistic model in O. Bokei's works demonstrates the depth of philosophical thinking in Kazakh prose.

The findings of the study demonstrate that animal representations in Oralkhan Bokei's prose function on multiple artistic and philosophical levels. Animalistic imagery simultaneously appears as a representation of natural existence, a symbolic code, and a mythopoetic structure. Through this multidimensional approach, the writer depicts the relationship between humans and nature not merely on a household or landscape level, but as an existential and spiritual unity.

The analysis revealed that the deer in *Kerbugy* symbolizes human loneliness and vulnerability in the face of time, whereas the image of the camel in *Bura* reflects the conflict between natural freedom and technogenic civilization. In contrast, the image of Akbota in *Zhetim Bota* forms an artistic model of natural harmony leading to human spiritual renewal. From this perspective, animal imagery functions not only as an artistic mechanism revealing the protagonist's inner psychological world but also as a semiotic system organizing the philosophical core of the text.

The study demonstrates that O. Bokei's prose develops in natural harmony with contemporary approaches in animal studies, ecocriticism, and posthumanism. In the writer's works, the animal world is represented not as something subordinate to or secondary to human existence, but as an independent sphere of life possessing spiritual and moral significance. This distinctive feature makes it possible to reconsider O. Bokei's prose within the framework of contemporary eco-humanitarian studies.

The scientific novelty of this article lies in the systematization of the three-level model of animalistic imagery in O. Bokei's works and in its comprehensive analysis based on contemporary theories of ecocriticism and animal studies. Furthermore, the study provides, for the first time, an integrated examination of the philosophical, mythopoetic, and semiotic functions of animal imagery in their interrelationship. As a result, Oralkhan Bokei's animalistic prose is interpreted as a distinctive artistic system in Kazakh literature, where ecological consciousness, humanistic philosophy, and the national worldview converge.

REFERENCES

1 Zhanuzakova Q.T. Romanticism in O. Bokei's Prose: Abstract of Candidate of Philological Sciences Dissertation. – Almaty, 1999. – 29 p.
2 Kozbekov O.O. The Poetics of O. Bokei's Prose: Abstract of Candidate of Philological Sciences Dissertation. – Almaty, 1998. – 22 p.
3 Aimukhambetova Zh.A. Mythopoetics: A Textbook. – Almaty: Evero, 2013. – 235 p.
4 Zhalelova G.Zh. Problems of Personality in O. Bokei's Prose: Abstract of Candidate of Philological Sciences Dissertation. – Almaty, 1995. – 25 p.
5 Murray J. Using Critical Animal Studies to Read Climate Change Fiction: Literary Reflections and Provocations // Journal of Critical Animal Studies. – 2022. – Vol. 20(2). – pp. 45–61.
6 Fadhilla I., Aminullah Z.P., Wahyunengsih. Human-Animal Relationships from the Perspective of Deleuze–Guattari: Ecocriticism Approach to Short Stories in Kompas.id // Journal of Language and Literature Studies. – 2025. – Vol. 7(1). – pp. 88–101.
7 Warodell J.A. Rewilding Animal Studies: Biodiversity Bias in Modernist Fiction and Criticism // Literary Ecology Review. – 2025. – Vol. 11(3). – pp. 120–137.
8 Gigliotti C. The Creative Lives of Animals. – New York: NYU Press, 2022.
9 Broglio R. Animal Revolution. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2022.
10 Faria C. Animal Ethics in the Wild. – London: Routledge, 2023.
11 Bokei O. Kerbugy: Stories and Novellas. – Almaty: Atamura, 2003. – 204 p.
12 Garrard G. Ecocriticism. 3rd ed. – London: Routledge, 2022.
13 DeMello M. Animals and Society: An Introduction to Human-Animal Studies. 2nd ed. – New York: Columbia University Press, 2021.
14 Haraway D. Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene. – Durham: Duke University Press, 2016.

Received: 29.06.2026

Оралхан Бөкей прозасындағы анималистік бейнелердің философиялық және мифопоэтикалық поэтикасы

Ж.Ш. Жумагелдин[1], Б.С. Рахимов[1], Ж.К. Смагулов[1], Л.И. Мингазова[2]
[1]Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, 100024, Қазақстан
[2]Қазан федералды университеті, Қазан (Татарстан), Ресей Федерациясы

Бұл мақалада Оралхан Бөкей прозасындағы анималистік бейнелердің көркемдік-философиялық табиғаты зерттеледі. Зерттеудің негізгі мақсаты – жазушы шығармаларындағы жануарлар бейнелерінің символдық, мифопоэтикалық және экзистенциалдық қызметтерін анықтау. Зерттеуде герменевтикалық, мифопоэтикалық, салыстырмалы және экокритикалық талдау әдістері қолданылады. Автор «Кербұғы», «Бура» және «Жетім Бота» шығармаларындағы жануарлар бейнелері арқылы жазушының адам мен табиғаттың рухани байланысын, өркениет пен табиғи болмыстың қайшылығын, сондай-ақ тұлғаның ішкі трагедиясын суреттейтінін дәлелдейді. Зерттеу нәтижелері анималистік бейнелердің бірнеше көркемдік деңгейде — табиғи болмыстың шынайы бейнесі, символдық модель және мифопоэтикалық код ретінде – қызмет ететінін көрсетеді. Мақалада О. Бөкей прозасындағы анималистік модель қазіргі заманғы теориялық тұрғылар – animal studies, экокритика және постгуманизм аясында талданады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы О. Бөкей прозасындағы анималистік бейнелердің үш деңгейлі көркемдік жүйесін жан-жақты талдауда және оларды қазіргі эко-гуманитарлық теориялар тұрғысынан түсіндіруде.

ISSN 2788-7979 (online)

Кілт сөздер: анималистік бейне, Оралхан Бөкей, мифопоэтика, экокритика, символ, экзистенциализм, қазақ прозасы.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Жанұзақова Қ.Т. О. Бөкей прозасындағы романтизм: филол. ғыл. кандидаты дис. автореферaты. – Алматы, 1999. – 29 б.
2 Козбеков Ө.О. О. Бөкей прозасының поэтикасы: филол. ғыл. кандидаты дис. автореферaты. – Алматы, 1998. – 22 б.
3 Аймұхамбетова Ж.А. Мифопоэтика: оқулық. – Алматы: Evero, 2013. – 235 б.
4 Жалелова Г.Ж. О. Бөкей прозасындағы тұлға мәселелері: филол. ғыл. кандидаты дис. автореферaты. – Алматы, 1995. – 25 б.
5 Murray J. Using Critical Animal Studies to Read Climate Change Fiction: Literary Reflections and Provocations // Journal of Critical Animal Studies. – 2022. – Vol. 20(2). – pp. 45–61.
6 Fadhilla I., Aminullah Z.P., Wahyunengsih. Human-Animal Relationships from the Perspective of Deleuze–Guattari: Ecocriticism Approach to Short Stories in Kompas.id // Journal of Language and Literature Studies. – 2025. – Vol. 7(1). – pp. 88–101.
7 Warodell J.A. Rewilding Animal Studies: Biodiversity Bias in Modernist Fiction and Criticism // Literary Ecology Review. – 2025. – Vol. 11(3). – pp. 120–137.
8 Gigliotti C. The Creative Lives of Animals. – New York: NYU Press, 2022.
9 Broglio R. Animal Revolution. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2022.
10 Faria C. Animal Ethics in the Wild. – London: Routledge, 2023.
11 Бөкей О. Кербұғы: әңгімелер мен повестер. – Алматы: Атамұра, 2003. – 204 б.
12 Garrard G. Ecocriticism. 3rd ed. – London: Routledge, 2022.
13 DeMello M. Animals and Society: An Introduction to Human-Animal Studies. 2nd ed. – New York: Columbia University Press, 2021.
14 Haraway D. Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene. – Durham: Duke University Press, 2016.

Материал 29.06.2026 баспаға түсті

Философская и мифопоэтическая поэтика анималистических образов в прозе Оралхана Бокея

Ж.Ш. Жумагелдин[1], Б.С. Рахимов[1], Ж.К. Смагулов[1], Л.И. Мингазова[2]
[1]Карагандинский национальный исследовательский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, 100024, Казахстан
[2]Казанский федеральный университет, Казань (Татарстан), Российская Федерация

В данной статье исследуется художественно-философская природа анималистических образов в прозе Оралхана Бокея. Основная цель исследования – определить символические, мифопоэтические и экзистенциальные функции образов животных в произведениях писателя. В работе применяются герменевтический, мифопоэтический, сравнительный и экокритический методы анализа текста. Автор показывает, что через образы животных в произведениях «Кербуга», «Бура» и «Жетим Бота» писатель изображает духовную связь человека и природы, противоречие между цивилизацией и природным бытием, а также внутреннюю трагедию личности. Результаты исследования свидетельствуют о том, что анималистические образы функционируют на нескольких художественных уровнях: как реалистическое воплощение природного бытия, символическая модель и мифопоэтический код. В статье анималистическая модель в прозе О. Бокея рассматривается в соотношении с современными теоретическими концепциями – animal studies, экокритикой и постгуманизмом. Научная новизна статьи состоит во всестороннем анализе трёхуровневой

художественной системы анималистических образов в прозе О. Бокея и их интерпретации сквозь призму современных эко-гуманитарных теорий.

Ключевые слова: анималистический образ, Оралхан Бокей, мифопоэтика, экокритика, символ, экзистенциализм, казахская проза.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Жанузакова К.Т. Романтизм в прозе О. Бокея: автореф. дис.…канд. филол. наук. – Алматы, 1999. – 29 с.
2 Козбеков О.О. Поэтика прозы О. Бокея: автореф. дис.…канд. филол. наук. – Алматы, 1998. – 22 с.
3 Аймухамбетова Ж.А. Мифопоэтика: учебник. – Алматы: Evero, 2013. – 235 с.
4 Жалелова Г.Ж. Проблемы личности в прозе О. Бокея: автореф. дис.…канд. филол. наук. – Алматы, 1995. – 25 с.
5 Murray J. Using Critical Animal Studies to Read Climate Change Fiction: Literary Reflections and Provocations // Journal of Critical Animal Studies. – 2022. – Vol. 20(2). – pp. 45–61.
6 Fadhilla I., Aminullah Z.P., Wahyunengsih. Human-Animal Relationships from the Perspective of Deleuze–Guattari: Ecocriticism Approach to Short Stories in Kompas.id // Journal of Language and Literature Studies. – 2025. – Vol. 7(1). – pp. 88–101.
7 Warodell J.A. Rewilding Animal Studies: Biodiversity Bias in Modernist Fiction and Criticism // Literary Ecology Review. – 2025. – Vol. 11(3). – pp. 120–137.
8 Gigliotti C. The Creative Lives of Animals. – New York: NYU Press, 2022.
9 Broglio R. Animal Revolution. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2022.
10 Faria C. Animal Ethics in the Wild. – London: Routledge, 2023.
11 Бокей О. Кербуга: рассказы и повести. – Алматы: Атамура, 2003. – 204 с.
12 Garrard G. Ecocriticism. 3rd ed. – London: Routledge, 2022.
13 DeMello M. Animals and Society: An Introduction to Human-Animal Studies. 2nd ed. – New York: Columbia University Press, 2021.
14 Haraway D. Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene. – Durham: Duke University Press, 2016.

Материал поступил в редакцию журнала 29.06.2026

МҒТАР 17.09.91 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp297-312

Г.Ж. Искакова[1], *Ә.Қ. Таңсықбай[1], Н.А. Кеңес[1], Г.С. Райнбекова[2]
[1]Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан
[2]А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, 020000, Қазақстан

ИРОНИЯНЫҢ КОМИКСТЕ ВЕРБАЛДЫ ЖӘНЕ ВИЗУАЛДЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ

Мақалада иронияның комикстерде вербалды және визуалды репрезентациясы қарастырылады. Зерттеу «Адамтас» атты веб-комикстің алғашқы шығарылымы негізінде жүргізілді. Комикс мәтініндегі ирониялық мағынаның қалыптасу тетіктерін анықтау, вербалды және визуалды кодтардың өзара әрекеттесуін талдау, оқырман тарапынан иронияны қабылдауға ықпал ететін негізгі белгілерді сипаттау мақсат етілді. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы иронияны дәстүрлі стилистикалық троп шеңберінен шығарып, мультимодалды, поликодты мәтін аясында қарастыруымен айқындалады. Практикалық тұрғыдан зерттеу нәтижелері қазақ комикстерін, графикалық мәтіндерді, визуалды

ISSN 2788-7979 (online)

нарративтерді және заманауи әдеби-коммуникативтік формаларды талдауда қолданылуы мүмкін.

Зерттеу барысында сипаттамалы, контекстуалды, прагматикалық және мультимодалды талдау әдістері қолданылды. Талдау бірлігі ретінде жекелеген кадр, кадрлар тізбегі және аяқталған сюжеттік эпизод алынды. Ирониялық механизмдердің қабылдануын нақтылау мақсатында 20-35 жас аралығындағы 15 респондент қатысқан пилоттық сауалнама жүргізілді. Зерттеу нәтижелері ирониялық әсердің көбіне мәтін мен суреттің мағыналық қайшылығы, кейіпкер сөзі мен жағдаяттың сәйкес келмеуі, қате интерпретация, сарказмдық қайталау, перспективалық ирония, мимика, өлшем контрастылығы, кадр композициясы және чиби-деформация арқылы жасалатынын көрсетті. Респонденттер 33 беттің 27-сінен юморлық, 24 бетінен ирониялық элементтерді анықтаған. Бұл иронияның аталған шығармада жүйелі көркемдік қызмет атқаратынын білдіреді.

Зерттеу қазақ комикстеріндегі иронияның әлемдік комикс дискурсына тән мультимодалды тәсілдермен сабақтас екенін және ұлттық мифологиялық, мәдени кодтармен ұштаса отырып, көпқабатты мағыналық құрылым түзетінін көрсетеді. Жұмыс нәтижелері комиксті лингвосемиотикалық, дискурстық және рецептивтік тұрғыдан зерттеуге үлес қосады.

Кілт сөздер: ирония, комикс, мультимодалдылық, поликодты мәтін, визуалды репрезентация, вербалды код, «Адамтас», қазақ комикстері, чиби-деформация, лингвосемиотика, оқыту алгоритмі.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Ирония феномені стилистика, прагмалингвистика, когнитивтік лингвистика және коммуникация теориясы салаларында белсенді зерттеліп келеді. Ирония тілдік таңбаның формасы мен мағынаның арасындағы алшақтықпен дараланады. Э. Ганстың сөзінше, таңба референтпен материалдық ұқсастыққа ие емес және өзінің формальды құрылымын өзінше «деконструкциялау» қабілетіне ие [1, 45, 55]. Соның нәтижесінде тілдік бірліктер тура мағынасына қарама-қарсы мәнге ие болып, ирониялық мағынаның қалыптасуына негіз болады. Қазіргі тіл білімінде ирония шындықты сындарлы эмоционалды-бағалау тұрғысынан игерудің бір формасы (С.И. Походня), субъектінің болмысқа қатынасының көрінісі (О.Я. Палкевич), әлемге эстетикалық қатынастың екінші деңгейлі формасы (Ю.Н. Мухина), сондай-ақ автордың бейнеленетін оқиғаларды интерпретациялау тәсілі (Т.В. Чернышова) ретінде қарастырылады.

Дәстүрлі тіл білімінде ирония сөздің тура мағынасына қарама-қарсы мағынада қолданылуына негізделген стилистикалық троп ретінде түсіндіріліп келді. Мұндай көзқарасты М. Н. Кожина, И. Р. Гальперин т.б. ұстанды.

Қазақ ғылыми дәстүрінде ирония сөздің тура және астарлы мағыналарының қарама-қайшылығына негізделетін стилистикалық тәсіл ғана емес, бағалауыштық, эстетикалық және дүниетанымдық сипаттарға ие күрделі категория ретінде қарастырылады. «Әдебиет танытқыш» еңбегінде А. Байтұрсынұлы кекесінді сөздің сыртқы мағынасы мен астарлы ішкі мағынасының қарама-қайшылығынан туындайтын құбылыс ретінде анықтайды. Ғалым кекесіннің:

1. Зілсіз кекесін (ойын, қулық, қалжың, әзіл);

2. Зілді кекесін (мазақ, сықақ, мысқыл, келемеж, келеке, әжуа) деген түрлерін көрсетеді [2, 176].

Қ. Жұмалиев иронияны сырттай жағымды баға беру арқылы объектіні келемеждеу тәсілі ретінде қарастырады. Ғалымның есептеуінше, айтылымның сыртқы құрылымы мақұлдауды білдіргенімен, ішкі мағынасы оған қарама-қарсы келіп, нысанды әжуалауға қызмет етеді [3, 79-80].

З. Ахметовтың көрсетуінше, ирония – кекесін сөзді тура мағынасында қолданғандай көрінгенімен, оған қарама-қарсы мән жүктеу арқылы ойды астарлап жеткізудің тәсілі [4, 109].

ISSN 2788-7979 (online)

Бұл ретте ирониялық мағына айтылымның интонациялық ерекшелігі, контекстік байланыстары және ой желісі арқылы айқындалады. Демек, кекесінді түсіну үшін тек тілдік бірліктердің мағынасы жеткіліксіз, оны қалыптастыратын контекст пен коммуникативтік жағдайды да ескеру қажет.

Қазіргі кезеңдегі зерттеулер иронияны мультимодалды құбылыс ретінде қарастырумен ерекшеленеді. Л. Хатчеон ирония белгілі бір интерпретациялық қауымдастық аясында қалыптасатын эксплицитті және имплицитті мағыналардың арақатынасы ретінде анықтайды [5, 10-12]. Л. Эллестрём бұл қағиданы әртүрлі таңбалық жүйелерге таратып, визуалды ирониядағы да барын көрсетеді [6, 29-35]. Дж. Макдауэлл болса, поликодты туындылардағы ирониялық әсердің вербалды, визуалды және нарративтік компоненттердің өзара әрекеттесуі нәтижесінде пайда болатынын көрсетеді [7, 21-24]. Осыған байланысты ирония жекелеген тілдік таңбаның қасиеті ретінде емес, бірнеше семиотикалық кодтардың өзара ықпалының нәтижесі ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл тұжырым, әсіресе, комикстер мен өзге де мультимодалды мәтіндерді талдауда ерекше маңызға ие.

КІРІСПЕ

Ирония тілдік жүйенің бірнеше деңгейінде жүзеге асады және оны өзектендіретін құралдарды зерттеуде кешенді тәсілді қажет етеді. Л. Р. Сардалова мен Е. В. Федоровичтің көрсетуінше, ирониялық мағына лексика-семантикалық және логика-семантикалық тетіктер арқылы қалыптасып, антифразис пен гиперболадан бастап риторикалық сұрақ пен тілдік ойынға дейінгі алуан түрлі құралдар арқылы беріледі [8, 117].

Ирония түрлерін жіктеудегі негізгі белгілердің бірі – оның айтылымдағы орналасуы. Сөз деңгейінде шоғырланған ирония О. П. Ермакова бойынша *вербалды*, С. И. Походня бойынша *жағдаяттық* (ситуативная), ал О. Г. Петрова бойынша *стилистикалық ирония* деп аталады. Жекелеген сөздер мен сөз тіркестерінің шегінен шығып, тұтас мәтін деңгейінде көрінетін ирония О. П. Ермаковада *мәтіндік*, О. Г. Петровада *концептуалдық*, С. И. Походняда *ассоциативтік*, Ю. В. Каменскаяда *мәтінтүзуші* (текстообразующая) *ирония* ретінде қарастырылады. Ирония бұл түрі лексикалық, синтаксистік, сөзжасамдық және басқа да тілдік құралдар арқылы жүзеге асады.

С. И. Походня ирония жасалуына лексикалық деңгейден бастап мәтіндік деңгейге дейінгі тілдің барлық деңгейлеріндегі құралдар қатысатынын атап көрсетеді. Ирония жүзеге асыратын негізгі құралдарға *қайталауды* (құрылымдық, синонимдік, жағдаяттық, перифрастикалық және т.б.), *дәйексөз келтіруді* (диалогтік дәйексөз, авторлық дәйексөз, төл-төлеу сөз, аллюзиялар), *ирониялық түсіндірмелерді, сөйлеу стильдерінің араласуын* және *пародияны* жатқызады. Ғалым ассоциативтік ирония дәл декодтау үшін мәтіндік, экстралингвистикалық және интермәтіндік пресуппозицияларды ескеру қажет екенін ерекше атап көрсетеді.

Ю. В. Каменская [9] контекстуалды ирония жүзеге асыратын құралдарды лексика-семантикалық, құрылымдық және стилистикалық белгілеріне қарай жіктейді. Лексика-семантикалық құралдарға *антифразис, сөз ойыны* (каламбур) және *себеп-салдарлық байланысты имитациялау* жатады. Ирония құрылымдық құралдары синтаксистік құрылымдардың транспозициясы, синтаксистік конвергенциялар және қыстырма конструкциялар арқылы көрінеді. Зерттеушінің еңбегінде ирония жүзеге асырудың негізгі стилистикалық құралы ретінде *стилистикалық парадокс* қарастырылады. Ю. В. Каменская *интермәтіндік кіріктірулер* мен *ремаркаларды* контекстуалды ирония білдірудің ерекше құралдары ретінде бөліп көрсетеді.

О. П. Ермакова [10] *мәтінге модальдылық енгізу, абсурдты ақиқат ретінде ұсыну, жалған теріс тану, ирониялық салыстыру, мадақтау, өкініш білдіру, жағымды белгіні әсіреле у* мен *жағымсыз белгіні кемітіп көрсету, ирониялық метафоралар*, сондай-ақ *бейхабарлық категориясы* (категория неопределенности) сияқты ирония жүзеге асыру тәсілдерін айқындаған. Монологтік сөйлеу мен диалогтік қарым-қатынас деңгейіндегі ирониялық

ISSN 2788-7979 (online)

айтылымдарды жан-жақты зерттей келе, ирониянның көпмағыналылықты тудыратын өзіндік механизм ретінде қызмет ететінін тұжырымдайды. Зерттеушінің пікірінше, ирония троптардың барлық түрлерімен өзара әрекеттесуге қабілетті. Мұндай ықпалдастық нәтижесінде ирониялық мағынамен жаңаша семантикаланған жаңа тілдік құрылымдар қалыптасады.

И. Б. Шатуновскийдің тұжырымдамасына сәйкес, иронияны тануда арнайы сигналдардың рөлі маңызды. Зерттеуші оларды *формалды* және *семантикалық сигналдар* деп екіге бөледі. Формалды сигналдарға *интонация, жымию, мысқылды күлкі, кекесінді жымиыс* сияқты паралингвистикалық құралдар жатса, семантикалық маркерлерге *айтылым мазмұнының жорта жалғандығы* мен *ауытқушылығын* жатқызады [11, 341]. Ғалымның бөліп көрсеткен паралингвистикалық белгілерді ирониянның вербалды және визуалды репрезентацияларының арасындағы өтпелі аймақ ретінде қарастыруға болады. Күлімсіреу, мысқылды жымию, бет-әлпеттегі эмоция, көзқарастың бағыты, ым-ишара мен мимика сияқты көзбен қабылданатын элементтер адресатқа тура және астарлы мағыналардың арасындағы алшақтықты аңғартатын маркерлер қызметін атқарады.

Визуалды қатарлардың параллелизмі, контекстіні бұзу, күнделікті өмір парадокстары, бейнелердің контрастылығы, нарративтік ойын мен жанрлық клишелерді ыдырату, мағыналардың көпқабаттылығы, баяндаудың фрагментарлығы және ретроспективалық перспектива – әсіресе фильмдерде иронияны білдіруші тәсілдер. Ирония әртүрлі мағыналық жоспарлардың қақтығысы нәтижесінде туындайды: бейбіт тұрмыстық көріністер ядролық апат кадрларымен қатар қойылады, оптимистік музыкалық сүйемелдеу қирау көріністерімен қарама-қайшылыққа түседі, ал ресми үгіт-насихат ұстанымдары шындықтың визуалды репрезентациясымен сәйкес келмейді. Негізінде, мұнда иронизацияның дәстүрлі тілдік тәсілдерінің визуалды баламалары туралы сөз болып отыр. Мәселен, бейне мен дыбыстық сүйемелдеудің контрастылығы қызметтік жағынан антифразиске, кадрлар параллелизмі антитезаға, ал жанрлық клишелермен ойын мен мағыналардың көпқабаттылығы интермәтіндік ирониға сәйкес келеді. Ирониялық әсер жеке бір бейненің нәтижесінде емес, бірнеше репрезентациялық модустардың өзара әрекеттесуі арқылы қалыптасады. Осылайша, визуалды ирония әртүрлі семиотикалық кодтар арасындағы мағыналық қайшылыққа негізделген күрделі мультимодалды феномен ретінде көрінеді. Бұл аталған тәсілді комикстер мен графикалық романдарды талдауға да қолдануға мүмкіндік береді.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеу материалы ретінде кәсіби иллюстратор, комиксші З. Асқар 2023-2025 жылдары аралығында дайындаған 21 шығарылымнан тұратын «Адамтас» веб-комиксінің алғашқы шығарылымы алынды [12]. Шығарманың сюжеті қазақ мифологиясына, ертегі мотивтеріне, фольклорлық образдарға негізделген. Комикс сюжеті өз шығу тегі мен өткен өмірін ұмытқан Аманның болмысын тану жолындағы сапарына негізделген. Осы жолда оған от сиқырын меңгерген түнгі аңшылар тайпасының өкілі Бөкей серік болады. Әртүрлі мифологиялық жаратылыстар мен рухтарға тап болған кейіпкерлер алғашқы тарауда хамелеон халқының ауылына қауіп төндірген айдahар рухымен бетпе-бет келеді. Кейіпкерлердің саяхаты барысында олардың өткен құпиялары біртіндеп ашылып, қазақ мифологиясы мен фольклорлық дүниетанымына негізделген қиял-ғажайып әлемнің ерекшеліктері танылады.

Зерттеудің шектеуі ретінде материалдың көлемін атауға болады. Зерттеу тек «Адамтас» веб-комиксінің алғашқы шығарылымы негізінде жүргізілді. Толық серия 21 шығарылымнан тұрады, сондықтан алынған нәтижелер нақты шығарма аясында қарастырылды. Яғни қазақ комикстерінің бүкіл корпусына жалпылау шектеулі. Алдағы зерттеулерде «Адамтастың» кейінгі бөлімдерін және басқа қазақ комикстерін салыстырмалы тұрғыдан қарастыру қажет деп санаймыз.

«Адамтас» комиксінде анықталған ирония механизмдері, жалпы алғанда, шетелдік комикстер мен графикалық романдарға арналған зерттеулерде сипатталған тәсілдермен сәйкес

ISSN 2788-7979 (online)

келеді. Алайда оларды өзге мәдени дәстүрлерге жататын шығармалармен тікелей салыстырудың жүргізілмеуі бұл стратегиялардың *әмбебап сипаты* туралы біржақты қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді. Болжамды тексеру үшін жапон мангасы, американдық комикстер, еуропалық bandes dessinées және корей вебтундары материалдары негізінде салыстырып зерттеген жөн. Бұл да – алда атқарылатын зерттеу жұмыстарының бірі.

Зерттеудің теориялық негізін ирониянның табиғаты мен оны жүзеге асыру тәсілдеріне арналған еңбектер құрайды. Ирониянның тілдік механизмдерін талдау барысында А. Байтұрсынұлы, Қ. Жұмалиев, З. Ахметов, И. Р. Гальперин, М. Н. Кожина, О. П. Ермакова, С. И. Походня, Ю. В. Каменская және И. Б. Шатуновскийдің тұжырымдары пайдаланылды. Ирониянның поликодты табиғатын зерттеу Л. Хатчеон, Л. Эллестрём, Дж. Макдауэлл және С. Троянова ұсынған, ирониялық әртүрлі семиотикалық кодтардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қарастыратын концепцияларға сүйенді.

Ирониялық механизмдердің оқырман тарапынан қабылдануын нақтылау мақсатында қазақ тілін еркін меңгерген және бұған дейін комикс мазмұнымен таныс емес 20–35 жас аралығындағы 15 респонденттің қатысуымен пилоттық сауалнама жүргізілді. Барлық қатысушыларға жалпы көлемі 36 беттен тұратын «Адамтас» веб-комиксінің бірінші шығарылымы ұсынылды. Оның негізгі мазмұны 33 бетті құрайды (қалған 3 бет – мұқаба және қосымша беттер). Оқып болғаннан кейін қатысушыларға төмендегідей сұрақтарға жауап беру ұсынылды:

– Қай беттер немесе фрагменттер Сізге күлкілі, ирониялық немесе астарлы мысқылға құрылған болып көрінді?

– Осындай әсер қандай кейіпкерлерге немесе жағдаяттарға байланысты пайда болды?

– Комикалық әсер мәтіннің, суреттің немесе олардың өзара үйлесімінің нәтижесінде туды ма?

– Бұл әсер қандай сипатта болды (юмор, ирония, өзін-өзі әжуалау, сарказм, пародия, абсурд т.б.)?

– Эпизодтың ирониялық ретінде қабылдануына қандай визуалды детальдар (мимика, кейіпкерлер пішінінің әдейі бұрмалануы, кадр композициясы, өлшем контрастылығы т.б.) ықпал етті?

Рецептивті эксперименттің пилоттық сипатта болғанын ескерген жөн. Пайыздық көрсеткіштер ирониялық қабылдаудағы жалпы үрдістерді көрсетеді. Болашақта іріктеме көлемін ұлғайтып, әртүрлі жас және әлеуметтік топтарды қамту анықталған ирониялық интерпретация механизмдерінің тұрақтылығын нақтылауға мүмкіндік береді.

Зерттеуде сипаттамалы, контекстуалды, прагматикалық және мультимодалды талдау әдістері қолданылды. Талдау бірлігі ретінде жекелеген кадр, кадрлар тізбегі және аяқталған сюжеттік эпизод алынды. Зерттеу бірнеше кезеңде жүзеге асырылды. Бірінші кезеңде вербалды компонент контекстуалды және прагматикалық тұрғыдан талданып, ирониялық қалыптастыратын лексика-семантикалық және прагматикалық құралдар – литота, гипербола, риторикалық сұрақ, ирониялық номинация, стилистикалық парадокс, бағалау асимметриясы және басқа да тәсілдер анықталды. Екінші кезеңде ирониялық репрезентациялаудың визуалды құралдары зерттелді. Үшінші кезеңде мультимодалды талдау арқылы вербалды және визуалды кодтардың өзара әрекеті қарастырылды. Әсіресе кейіпкердің сөзі мен графикалық бейнесі, айтылым мен бейнеленген жағдаят арасындағы сәйкессіздікке, сондай-ақ бірнеше семиотикалық жүйенің өзара ықпалы нәтижесінде қалыптасатын ирониялық әсерге назар аударылды.

Алынған нәтижелерді алдын ала сипаттағы деректер ретінде қарастырған жөн, өйткені ирониялық эпизодтарды айқындау сапалық талдау негізінде жүргізіліп, зерттеушінің интерпретациясына және респонденттердің жауаптарына сүйенді. Зерттеу аясында сарапшылар арасындағы келісімділік (inter-rater reliability) арнайы тексерілмеді және келісім деңгейін бағалайтын статистикалық көрсеткіштер, соның ішінде Каппа Коэннің коэффициенті есептелмеді, сондықтан алынған нәтижелер ирониялық қабылдаудың жалпы үрдістерін көрсетеді.

ISSN 2788-7979 (online)

НӘТИЖЕЛЕР

Сауалнама нәтижелері комикстегі юмор мен ирония элементтерінің біркелкі орналаспағанын, алайда олардың баяндау материалының басым бөлігінде кездесетінін көрсетті. Атап айтқанда, респонденттер 33 беттің 27-сінде (81,8 %) юморлық немесе комикалық эпизодтарды белгілесе, ирониялық элементтер 24 беттен (72,7 %) анықталды. Сонымен қатар, 21 бетте (63,6 %) зерттеуге қатысушылар юмор мен ирониянның қатар кездесетінін атап өткен. Бұл аталған категориялардың шығарманың көркемдік құрылымында өзара тығыз байланыста екенін көрсетеді. Зерттеу аясында юмор, комизм және ирония категориялары өзара тығыз байланысты құбылыстар ретінде қарастырылды, дегенмен олардың арасында толық сәйкестік жоқ. Кез келген комикалық әсер ирониямен негізделе бермейді, сол сияқты ирония да әрдайым күлкі тудыра бермейді. Сол себепті болашақ зерттеулерде юмор, сарказм, өзін-өзі әжуалау, абсурд және пародия құбылыстарын арнайы прагматикалық критерийлер негізінде неғұрлым дәйекті түрде ажырату орынды болып көрінеді.

Пилоттық сауалнама нәтижелері респонденттердің басым бөлігі ирониялық әсердің жекелеген кодтардан емес, бірнеше семиотикалық модустың өзара әрекеттесуінен туындайтынын байқағанын көрсетті (1-диаграмма).

1-диаграмма. Ирониялық әсердің көзі.

Ирониялық мағынаны декодтауда визуалды маркерлердің рөлі ерекше болды. Сауалнама нәтижелері бойынша (2-диаграмма) барлық респонденттер кейіпкерлердің мимикасын ирониялық әсерді танудың негізгі сигналы ретінде атады. Қатысушылардың 86,7 %-ы кейіпкерлер мен нысандар арасындағы өлшем контрастылығына назар аударған. Мәселен, алып айдаһар мен оның жанындағы кішкентай кейіпкерлердің қатар берілуі немесе кейіпкердің өз сөздері мен нақты жағдайдың арасындағы диспропорция ирониялық әсерді күшейтеді.

ISSN 2788-7979 (online)

2-диаграмма. Иронияны қабылдауға ықпал еткен визуалды белгілер.

Респонденттердің 80 %-ы чиби-деформацияны ирониялық маңызды визуалды көрсеткіші ретінде белгілеген (мысалы 1-суретте).

1-сурет. «Адамтас» комиксінің 5-бетінен үзінді.

Жапон комикстері мен анимациясына тән бұл тәсіл кейіпкердің дене пропорцияларын әдейі бұрмалап, басын үлкейту, бойын қысқарту, бет әлпетін әсірелеу арқылы эмоцияны күшейтуге негізделеді. «Адамтас» комиксінде мұндай графикалық трансформация кейіпкерлердің қорқынышы, абыржуы немесе орынсыз сенімділігі сияқты күйлерін комикалық тұрғыдан бейнелеуге қызмет етеді. Ол, ең алдымен, эмоционалдық немесе комикалық регистрдің визуалды маркері ретінде қызмет етеді. Ирониялық әсер графикалық деформация вербалды мазмұнмен, контекспен немесе сюжеттің кейінгі дамуымен қарама-қайшылыққа түскен жағдайда ғана пайда болады. Демек, chibi-трансформация ирониялық әмбебап көрсеткіші емес, мультимодалды сигналдардың факультативті түрлерінің бірі болып табылады.

Сондай-ақ, респонденттердің 66,7 %-ы кадр композициясының, 60 %-ы кейіпкерлердің қимыл-қозғалысы мен позасының ирониялық мағынаны тануға ықпал еткенін атап өтті. Ал фондық детальдарға назар аударғандардың үлесі салыстырмалы түрде төмен болды (33,3 %).

Респонденттердің ирониялық негізделген бейнелер деп таныған үзінділерге бірнеше мысал келтірейік.

ISSN 2788-7979 (online)

2-сурет. «Адамтас» комиксінің 1-3 беттері.

15 респонденттің 14-і (93,3 %) шығарманың алғашқы үш бетінде (2-сурет) ирониялық мазмұнның бар екенін атап өтті. Зерттеуге қатысушылардың пікірінше, ирониялық әсер шытырман визуалды жағдаят пен баяндаудың сабырлы, бейтарап тоны арасындағы контраст арқылы жасалады.

Бірқатар зерттеулер контекст пен айтылым мазмұны арасындағы сәйкессіздік (С. Аттардо ұсынған «ирония факторы») иронияны дұрыс тануды қамтамасыз ететін ең күшті маркер болатынын көрсетті [13, 292]. Эпизодта ирониялық әсер вербалды және визуалды баяндау арасындағы қайшылық нәтижесінде туындайды. *Онда хикаяны басынан бастайық* деген реплика оқиғаны сабырлы түрде баяндауға тән қалыпты нарративтік формула ретінде беріледі, алайда осы сәтте визуалды қатар Аманның алып айдаһардың құрсауында қалғанын көрсетеді. Баяндаудың байсалды тоны мен бейнеленген өлім қаупі арасындағы контраст ирониялық әсер туғызады.

Айта кетерлігі, екі респондент басты кейіпкердің есімі – Аманға назар аударды. *Аман* сөзі «сау-саламат, есен-сау» мағынасында қолданылатындықтан, сауалнамаға қатысушылар мұнда өзіндік сөз ойынын байқаған. Олардың пікірінше, кейіпкердің үнемі өлім қаупі төнген жағдайларға тап болуы оның есімінің семантикасымен қарама-қайшылыққа түсіп, қосымша ирониялық әсер туғызады. Бөкей есімі де мифологиялық астарға ие болуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Мифолог С. Қондыбай Махмұд Қашғаридің сөздігінде кездесетін *бүке* («айдаһар, жылан») атауын моңғол мифологиясындағы мога, могус, могой бейнелерімен, сондай-ақ қазақ тіліндегі *мөкей, бөкей* формаларымен салыстыра отырып, олардың ортақ мифологиялық түсініктер шеңберінен тарайтынын көрсетеді. Ғалымның топшылауынша, *бөкей* сөзі – «айдаһар» мағыналы көне түркілік атау [14, 311]. Осы тұрғыдан алғанда, комикстің алғашқы эпизодындағы Бөкей мен алып айдаһардың қақтығысы өзіндік ономастикалық ирония ретінде қабылдануы мүмкін.

Комикстің 1-бетіндегі Аманның сөзі мен бейнеленген оқиға арасындағы қайшылық та ирониялық әсердің қалыптасуына негіз болады. Аманның: *Менің есімім Аман, ал мына қасымдағы қорқақтап тұрған жігіт – Бөкей,* – деген сөзіне қарамастан, комикстегі сурет оның өзінің де үрейленіп тұрғанын көрсетеді. Оқырман Аманның да дәл сондай қауіпті жағдайда айдаһардан қашып бара жатқанын, мимикасы арқылы қорқып жатқанын көреді. Ирония Бөкейдің (қазақ тілінде *бөкей* деп ержүрек батырларды да атаған) қорқынышынан емес, Аманның өзін осы сипаттан тыс қоюынан туындайды. Басқаша айтқанда, ирониялық әсер кейіпкердің өз жағдайы мен серігіне берген бағасының арасындағы асимметрияға негізделген. Бұл ирониялық қабатқа 15 респонденттің 10-ы (66,7 %) назар аударды.

ISSN 2788-7979 (online)

3-сурет. «Адамтас» комиксінің 9-10 беттері.

15 респонденттің 14-і (93,3 %) 3-суретте берілген үзіндіні ирониялық эпизод ретінде белгілеген. Ирониялық әсер кейіпкерлердің жағдаятты қате интерпретациялауы мен кейіннен анықталатын шынайы жағдайдың арасындағы сәйкессіздікке негізделеді. Жыландардан қашып келе жатқан Аман мен Бөкей алыстан шаһар тұрғындарының қол бұлғағанын көріп, мұны қуана қарсы алу белгісі ретінде қабылдайды. Аман: *Олардың бізбен қалай амандасып жатқанын қарашы,* – дейді. 3 респондент артындағы жыландарға қарап, Аманның бұл сөзінен кейін күлімдеп «тезірек амандасайық» деген Бөкейдің репликасынан да ирониялық сарынды байқады.

Кейіпкерлер де, оқырман да бастапқы сәтте шулап, қол бұлғаған адамдардың қимылын достық, қонақжайлық ишарасы ретінде қабылдайды. Алайда көп ұзамай бұл ишараның шын мәнінде кейіпкерлерді ауылға жолатпауға бағытталғаны белгілі болады. Қала тұрғыны: *Сендер қандай қателік жасағандарыңды білесіңдер ме? Сендерге бұл жерге келуге болмайды,* – дейді. Ирониялық әсер бір визуалды белгінің әртүрлі интерпретациялануына негізделеді. Қол бұлғау бастапқыда қарсы алу белгісі ретінде қабылданса, кейінгі контекст оның ескерту қызметін атқарғанын көрсетеді. Нәтижесінде кейіпкерлердің жағдайды қате түсінуі кейінгі ақпарат арқылы жоққа шығарылып, ирония қалыптасады.

ISSN 2788-7979 (online)

4-сурет. «Адамтас» комиксінің 17-18 беттері.

Келесі үзіндіні (4-сурет) 15 респонденттің 13-і (86,7 %) ирониялық деп бағалады. Бұған дейін Бөкей жылан рухын жеңу «оп-оңай» болатынын айтып, тіпті болашақ сыйақыны ойлап үлгереді: *Оп-оңай болады деп айттым ғой! Енді рухты тез арада жеңсек....* Алайда келесі кадрда кейіпкерлердің алдында үлкен айдаһар пайда болады. Алып жаратылыс бүкіл кадрды алып, Аман мен Бөкей оның алдында өте кішкентай болып көрінеді. Осы жағдайда Аман *Тез арада дейсің бе?* – деп Бөкейді келемеждеп қайталайды. Мұнда ирония сарказм элементтерімен ұштасқан қайталама (echoic irony) арқылы жүзеге асады: кейіпкер өзгенің сөзін қайталау арқылы оның шындыққа сәйкес келмейтінін әшкерелейді. Ирониялық әсерді күшейтуде визуалды қатардың рөлі ерекше, өйткені алып айдаһардың көлемі Бөкейдің сөздерін бірден жоққа шығарып, Аманның саркастикалық репликасына қосымша мағына береді.

5-сурет. «Адамтас» комиксінің 22-23 беттері.

Респонденттер ирониялық деп таныған 5-суретте әртүрлі перспективалардың қақтығысы көрінеді. Аман мен Бөкей үшін алып жыланмен кездесу – өмір мен өлім мәселесі, бірақ көрермен балалар жайбарақат отырып, әңгімелесіп, тіпті қызық көріп отырғандай бейнеленген. *Сендер өздеріңді жыланмен шайқасуға аттанған алғашқы адамдармыз деп ойлап тұрсыңдар ма?* деген кекесін сөз айтады. Яғни ирониялық әсер оқиғаның маңызын әртүрлі бағалаудан туындайды. Сәйкессіздік перспективалық ирониялық қалыптастырып, батырлық пафосты комикалық тұрғыдан төмендетеді.

Зерттеу нәтижелері ирониялық комикстің жекелеген репликалары мен эпизодтарында ғана емес, бүкіл көркемдік құрылымында жүйелі түрде ұйымдастырылғанын көрсетті. Ирониялық әсердің негізінен вербалды және визуалды кодтардың өзара әрекеттесуі нәтижесінде қалыптасатыны анықталды. Ирониялық репрезентациялаудың негізгі тәсілдеріне вербалды және визуалды жоспарлардың қайшылығы, кейіпкерлердің субъективті бағасы мен объективті жағдайдың арасындағы қайшылық, контекст арқылы жоққа шығарылатын қате интерпретация, сарказмдық қайталау, перспективалық ирония жатады.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеу нәтижелері комикстегі ирониялық жекелеген вербалды немесе визуалды тәсілдің нәтижесі емес, бірнеше семиотикалық кодтардың өзара ықпалы арқылы қалыптасатын күрделі құбылыс екенін көрсетті. Кесте түрінде келесідей жүйелі көрсетуге болады (1-кесте).

1-кесте. Комиксте иронияны жүзеге асыру тәсілі

Иронияны жүзеге асыру тәсілі	Сипаттамасы
Вербалды	
Антифразис	Сөздің немесе айтылымның тура мағынасына қарама-қарсы астарлы мағынада қолданылуы.
Сарказмдық қайталау (echoic irony)	Бұрын айтылған пікірді немесе репликаны қайталау арқылы оның орынсыздығын немесе жалғандығын әшкерелеу.
Ирониялық номинация	Кейіпкерге немесе құбылысқа оның нақты қасиеттеріне қарама-қарсы атау беру.
Гипербола және литота	Белгінің әдейі әсіреленуі немесе кішірейтілуі арқылы ирониялық әсер қалыптастыру.
Риторикалық сұрақ	Жауап талап етпейтін сұрақ арқылы астарлы бағалау білдіру.
Қате интерпретация	Кейіпкердің немесе баяндаушының жағдаятты қате түсінуі кейінгі контекст арқылы жоққа шығарылады.
Стилистикалық парадокс	Бір-біріне үйлеспейтін мағыналардың немесе бағалаулардың қатар берілуі.
Визуалды	
Мимика	Кейіпкердің бет-әлпеті арқылы айтылған сөзге қайшы эмоцияның берілуі.
Ым-ишара және дене қалпы	Қимыл-қозғалыс пен позаның астарлы немесе қарама-қарсы мағына тудыруы.
Өлшем контрастылығы	Кейіпкерлер мен нысандар көлемінің әдейі қарама-қарсы қойылуы.
Кадр композициясы	Кадрдағы объектілердің орналасуы немесе ракурсы арқылы ирониялық мағына жасау.
Перспектива	Бір оқиғаның әртүрлі көзқарас арқылы берілуінен туған бағалау айырмашылығы.
Чиби-деформация	Кейіпкердің пропорцияларын әдейі өзгерту арқылы эмоциялық немесе комикалық реңк беру.
Визуалды контраст	Бейнелердің, түстердің немесе көріністердің қарама-қарсылығы арқылы астарлы мағына қалыптастыру.
Мультимодалды	
Вербалды және визуалды сәйкессіздік	Мәтін мен бейненің әртүрлі немесе қарама-қарсы ақпарат беруі нәтижесінде иронияның қалыптасуы.
Контекстуалдық қайшылық	Кейіпкер сөзі, визуалды қатар және кейінгі оқиға арасындағы мағыналық алшақтық.
Семиотикалық кодтардың өзара әрекеттесуі	Вербалды, визуалды және нарративтік элементтердің бірлесуі арқылы жаңа ирониялық мағынаның пайда болуы.
Күтудің бұзылуы	Оқырманның болжамы мәтін мен суреттің бірлескен әсерінен жоққа шығарылады.

Респонденттердің 73,3 %-ы ирониялық әсердің негізгі көзі ретінде мәтін мен суреттің өзара үйлесуін атады. Бұл нәтиже креолданған мәтін туралы тұжырымдамамен (Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов), сондай-ақ вербалды және икондық компоненттердің «тоғысу кеңістігінде» жаңа мағына туындайтыны жөніндегі қағидамен (Е. Е. Анисимова) сәйкес келеді. Демек, комикстегі ирония – жеке компоненттердің қосындысы емес, олардың өзара әрекеттесуінен пайда болатын мультимодалды құбылыс.

Контекстуалды және прагматикалық талдау нәтижесінде ирониялық мағынаның негізгі тетіктерінің бірі ретінде сәйкессіздік принципі анықталды. Ирония көбіне кейіпкерлердің айтылымы мен нақты жағдайдың, субъективті бағалау мен объективті шындықтың, сондай-ақ бастапқы интерпретация мен кейінгі контекстің арасындағы қарама-қайшылық арқылы жүзеге асады. Мұндай нәтиже С. Аттардо көрсеткен «ирония факторының», Д. Уилсон мен Д. Спербердің контекстуалдық маркерлердің рөлі туралы тұжырымдарының комикс материалы негізінде де өзектілігін растайды.

ISSN 2788-7979 (online)

Респонденттердің барлығы дерлік кейіпкерлердің мимикасын иронияны танудың маңызды сигналы ретінде көрсетсе, олардың басым бөлігі өлшем контрастылығына, чиби-деформацияға және кадр композициясына назар аударған. Бұл И. Б. Шатуновский сипаттаған формалды сигналдардың комикс жанрындағы визуалды баламалары бар екенін көрсетеді. Комиксте интонация мен просодиканың қызметін мимика, дене пластикасы, композиция және графикалық деформация атқарады.

Чиби-деформацияның жоғары жиілікпен белгіленуі Э. Рефаи көрсеткендей, бейненің әдейі бұрмалануы оқырманға мазмұнды тура мағынада қабылдамау қажеттігін білдіретін риторикалық сигнал қызметін атқаратынын көрсетеді [15]. Алайда «Адамтас» материалдары көрсеткендей, мұндай деформация өздігінен ирония тудырмайды, ол тек вербалды немесе контекстуалдық компонентпен мағыналық қайшылыққа түскен жағдайда ғана ирониялық маркерге айналады.

Қазақ комикстеріндегі ирониялық механизмдер жалпы комикс дискурсына тән әмбебап сипатқа ие. «Адамтас» материалында анықталған вербалды және визуалды сәйкессіздік, саркастикалық қайталау, қате интерпретация, перспективалық ирония, кейіпкерлердің графикалық деформациясы, мимика мен өлшем контрастылығы сияқты тәсілдер шетелдік комикстер мен графикалық романдарда сипатталған ирониялық стратегиялардан елеулі айырмашылық көрсетпейді. Бұл аталған тәсілдердің қазақ тіліндегі материалда да толыққанды жүзеге асатынын және олардың оқырман тарапынан сәтті декодталатынын көрсетеді.

Респонденттердің көпшілігінің бірдей эпизодтарды ирониялық деп тануы ирониялық маркерлердің коммуникативтік тұрғыдан жеткілікті дәрежеде айқын екенін аңғартады. Яғни комикстегі иронияны қалыптастыру тетіктері белгілі бір ұлттық дәстүрмен шектелмей, поликодты мәтіндерге тән жалпы семиотикалық заңдылықтарға бағынады. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ комикстерінде қолданылатын ирониялық стратегиялар әлемдік комикс мәдениетінде орныққан тәсілдермен функционалдық тұрғыдан сәйкес келеді. Әрине, жекелеген мәдени кодтар мен интермәтіндік ишаралар аудиторияның аялық біліміне тәуелді болғанымен, иронияны танудың негізгі когнитивтік және мультимодалды тетіктері, шамасы, тіл мен мәдениетке тәуелсіз тұрақты сипатқа ие.

ҚОРЫТЫНДЫ

Комикстегі ирония жекелеген тілдік троп немесе оқшауланған визуалды тәсіл деңгейінде шектелмейді. Ол әртүрлі семиотикалық кодтардың тоғысында қалыптасып, мағынаның бірнеше деңгейде қатар ұйымдастырылуына негізделеді. Ирониялық әсердің пайда болуында мәтін мен бейненің қарама-қайшылығы, баяндау перспективасының ауысуы, контекст арқылы жоққа шығарылатын күтулер, сондай-ақ кейіпкерлердің субъективті қабылдауы мен объективті жағдай арасындағы алшақтық маңызды рөл атқарады.

Комикс медиумының ерекшелігі иронияны тек жекелеген репликаларда ғана емес, кадр композициясы, масштаб, мимика, графикалық деформация, кадраралық байланыстар және баяндау құрылымы арқылы жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Соның нәтижесінде ирония вербалды және визуалды жоспарлардың бірін-бірі толықтыруы, нақтылауы немесе жоққа шығаруы арқылы қалыптасатын динамикалық құбылыс ретінде көрінеді.

Иронияны түсіну адресаттың тек тілдік бірліктерді тануына ғана емес, визуалды белгілерді, жанрлық конвенцияларды, мәдени кодтарды және контекстік байланыстарды біртұтас қабылдай алуына да тәуелді. Осы тұрғыдан алғанда, комикс мағына жасаудың ерекше когнитивтік кеңістігін құрайтын поликодты дискурс ретінде сипатталады.

Қазақ комикстеріндегі ирония ұлттық мәдени жадымен, мифологиялық бейнелермен және заманауи визуалды дәстүрлермен ұштаса отырып, көпқабатты мағыналық құрылым қалыптастырады. Сол себепті иронияны тек стилистикалық категория ретінде емес, әртүрлі семиотикалық жүйелердің өзара әрекеттесуінен туындайтын лингвосемиотикалық және дискурстық феномен ретінде қарастыру орынды.

ISSN 2788-7979 (online)

Осы зерттеудің сапалық сипаты болашақта мультимодалды корпустық лингвистика, эксперименттік прагматика, айтрекинг және визуалды маркерлерді автоматты түрде тану әдістерімен толықтырылуы мүмкін. Мұндай тәсілдерді қолдану жекелеген мысалдарды сипаттау деңгейінен поликодты мәтіндердегі иронияны репрезентациялау механизмдерін статистикалық тұрғыдан негізделген модельдеуге көшуге мүмкіндік береді.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті тарапынан 2025-2027 ж. қаржыландырылатын AP27511079 «Қазақ тілін оқытудың жаңа тенденциялары: көркем мәтіндерді бейімдеу қағидаттары және танымдық комикстер құрастыру әдіснамасын зерттеу» тақырыбындағы гранттық жоба негізінде дайындалды.

ChatGPT құралы мақаланы дайындаудың библиографиялық рәсімдеу кезеңінде, пайдаланылған әдебиеттер тізімін талап етілген форматқа автоматты түрде келтіру үшін қолданылды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Gans E. Signs of Paradox. – Stanford, California: Stanford University Press, 1997. – P. 13-74.
2 Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш: зерттеу мен өлеңдер. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.
3 Классикалық зерттеулер: көп томдық. – Т. 15: Қ. Жұмалиев, З. Қабдолов, З. Ахметов. Әдебиет теориясы (1960–1970 жж.). – Алматы: Әдебиет әлемі, 2013. – 409 б.
4 Әдебиеттану терминдерінің сөздігі / құраст.: З. Ахметов, Т. Шаңбаев. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 240 б.
5 Hutcheon L. Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony. – London; New York: Routledge, 1994. – VII, 248 p.
6 Elleström L. Divine Madness: On Interpreting Literature, Music, and the Visual Arts Ironically. – Lewisburg: Bucknell University Press, 2002. – 356 p.
7 MacDowell J. Irony in Film. – London: Palgrave Macmillan, 2016. – 220 p.
8 Сардалова Л. Р., Федорович Е. В. Классификация средств репрезентации иронии в художественном тексте // Гуманитарные и социальные науки. – 2021. – Т. 88, № 5. – С. 116-120.
9 Каменская Ю. В. Ирония как компонент идиостиля А. П. Чехова: дис. … канд. филол. наук: 10.02.19. – Саратов, 2001. – 156 с.
10 Ермакова О. П. Ирония и ее роль в жизни языка: учеб. пособие. – 2-е изд., стер. – Москва: Флинта, 2011. – URL: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=3849575 (қаралған күні: 25.04.2026).
11 Шатуновский И. Б. Ирония и ее виды // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – Москва: Индрик, 2007. – С. 340-372.
12 Асқар З. Adamtas / Адамтас. – Алматы: Tasqyn Studio, 2023. – 36 б.
13 Giustolisi B., Panzeri F. The role of visual cues in detecting irony // Proceedings of Sinn und Bedeutung 25 / ed. by P. G. Grosz, L. Martí, H. Pearson, Y. Sudo, S. Zobel. – London: University College London; Queen Mary University of London, 2021. – P. 292-306.
14 Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы. – 3-кітап. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 488 б.
15 El Refaie N. Autobiographical Comics: Life Writing in Pictures. – Jackson: University Press of Mississippi, 2012. – 288 p.

Материал 28.06.2026 баспаға түсті

ISSN 2788-7979 (online)

Вербальная и визуальная репрезентация иронии в комиксе

Г.Ж. Искакова[1], *А.К. Тансыкбай[1], Н.А. Кенес[1], Г.С. Райнбекова[2]
[1]Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан
[2]Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, Астана, 010000, Казахстан

В статье рассматривается вербальная и визуальная репрезентация иронии в казахских комиксах на материале первого выпуска веб-комикса «Адамтас». Цель исследования заключается в выявлении механизмов формирования иронического смысла в комиксе, анализе взаимодействия вербального и визуального кодов, а также описании основных признаков, влияющих на восприятие иронии читателями. Научная значимость работы определяется рассмотрением иронии не только как традиционного стилистического тропа, но и как явления мультимодального и поликодового текста. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования полученных результатов при анализе казахских комиксов, графических текстов, визуальных нарративов и современных литературно-коммуникативных форм.

В ходе исследования применялись описательный, контекстуальный, прагматический и мультимодальный методы анализа. В качестве единицы анализа рассматривались отдельный кадр, последовательность кадров и завершённый сюжетный эпизод. Для уточнения особенностей восприятия иронических механизмов был проведён пилотный опрос с участием 15 респондентов в возрасте 20-35 лет. Результаты исследования показали, что иронический эффект преимущественно формируется за счёт смыслового несоответствия текста и изображения, противоречия между высказыванием персонажа и объективной ситуацией, ошибочной интерпретации, саркастического повтора, перспективной иронии, а также использования мимики, контраста размеров, композиции кадра и chibi-деформации. Респонденты выявили юмористические эпизоды на 27 из 33 страниц комикса, а иронические – на 24 страницах, что свидетельствует о системной художественной функции иронии в структуре произведения.

Исследование показывает, что ирония в казахских комиксах реализуется посредством мультимодальных приёмов, характерных для мирового комикс-дискурса, одновременно взаимодействуя с национальными мифологическими и культурными кодами и формируя многослойную смысловую структуру. Полученные результаты вносят вклад в лингвосемиотическое, дискурсивное и рецептивное изучение комиксов.

Ключевые слова: ирония, комикс, мультимодальность, поликодовый текст, визуальная репрезентация, вербальный код, «Адамтас», казахские комиксы, чиби-деформация, лингвосемиотика, *алгоритм обучения.*

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Gans E. Signs of Paradox. – Stanford, California: Stanford University Press, 1997. – P. 13-74.

2 Байтурсынов А. Литературоведение: исследование и стихи. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 с.

3 Классические исследования: многотомник. – Т. 15: К. Жумалиев, З. Кабдолов, З. Ахметов. Теория литературы (1960-1970 гг.). – Алматы: Әдебиет әлемі, 2013. – 409 с.

4 Словарь литературоведческих терминов / сост.: З. Ахметов, Т. Шанбаев. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 240 с.

5 Hutcheon L. Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony. – London; New York: Routledge, 1994. – VII, 248 p.

6 Ellestrцm L. Divine Madness: On Interpreting Literature, Music, and the Visual Arts Ironically. – Lewisburg: Bucknell University Press, 2002. – 356 p.

7 MacDowell J. Irony in Film. – London: Palgrave Macmillan, 2016. – 220 p.

ISSN 2788-7979 (online)
8 Сардалова Л. Р., Федорович Е. В. Классификация средств репрезентации иронии в художественном тексте // Гуманитарные и социальные науки. – 2021. – Т. 88, № 5. – С. 116-120.
9 Каменская Ю. В. Ирония как компонент идиостиля А. П. Чехова: дис. … канд. филол. наук: 10.02.19. – Саратов, 2001. – 156 с.
10 Ермакова О. П. Ирония и ее роль в жизни языка: учеб. пособие. – 2-е изд., стер. – Москва: Флинта, 2011. – URL: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=3849575 (дата обращения: 25.04.2026).
11 Шатуновский И. Б. Ирония и ее виды // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – Москва: Индрик, 2007. – С. 340-372.
12 Аскар З. Adamtas / Адамтас. – Алматы: Tasqyn Studio, 2023. – 36 б.
13 Giustolisi B., Panzeri F. The role of visual cues in detecting irony // Proceedings of Sinn und Bedeutung 25 / ed. by P. G. Grosz, L. Martí, H. Pearson, Y. Sudo, S. Zobel. – London: University College London; Queen Mary University of London, 2021. – P. 292-306.
14 Кондыбай С. Древнеказахская мифология. – Кн. 3. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 488 с.
15 El Refaie N. Autobiographical Comics: Life Writing in Pictures. – Jackson: University Press of Mississippi, 2012. – 288 p.

Материал поступил в редакцию журнала 28.06.2026

Verbal and Visual Representation of Irony in Comics

G. Iskakova[1], *A. Tangsykbay[1], N. Kenges[1], G. Rainbekova[2]
[1]Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan
[2] A. Kussayinov Eurasian Humanities Institute, Astana, 010000, Kazakhstan

This article examines the verbal and visual representation of irony in Kazakh comics based on the first issue of the Adamtas webcomic. The study aims to identify the mechanisms underlying the construction of ironic meaning in comics, analyze the interaction between verbal and visual codes, and describe the principal features influencing readers' perception of irony. The scientific significance of the study lies in approaching irony not merely as a traditional stylistic trope but as a phenomenon of multimodal and polycode discourse. The practical significance of the research is associated with the applicability of its findings to the analysis of Kazakh comics, graphic texts, visual narratives, and contemporary literary and communicative forms.

The study employs descriptive, contextual, pragmatic, and multimodal methods of analysis. Individual panels, sequences of panels, and complete narrative episodes were used as the units of analysis. To further examine readers' perception of ironic mechanisms, a pilot survey involving 15 respondents aged 20-35 was conducted. The findings demonstrate that ironic effects are primarily generated through semantic incongruity between text and image, discrepancies between characters' utterances and the objective situation, misinterpretation, sarcastic repetition, perspectival irony, as well as the use of facial expressions, size contrast, panel composition, and chibi deformation. The respondents identified humorous episodes on 27 of the 33 comic pages and ironic episodes on 24 pages, indicating that irony performs a systematic artistic function within the narrative structure.

The study demonstrates that irony in Kazakh comics is realized through multimodal strategies characteristic of global comic discourse while simultaneously interacting with national mythological and cultural codes to construct a multilayered semantic structure. The findings contribute to the linguosemiotic, discourse-oriented, and reader-response study of comics.

Key words: irony, comics, multimodality, polycode text, visual representation, verbal code, Adamtas, Kazakh comics, chibi deformation, linguosemiotics, learning algorithm.

REFERENCES

1 Gans, E. (1997), Signs of Paradox, Stanford University Press, Stanford, California, USA.
2 Baitursynov, A. (2003), Adebiet tanytqysh: zertteu men olender [Literary Studies: Research and Poems], Atamura, Almaty, Kazakhstan.
3 Zhumaliev, K., Kabdolov, Z. and Akhmetov, Z. (2013), Adebiet teoriyasy (1960–1970 zhzh.) [Theory of Literature (1960–1970)], Vol. 15 of Klassikalyq zertteuler [Classical Studies], Adebiet Alemi, Almaty, Kazakhstan.
4 Akhmetov, Z. and Shanbaev, T. (eds.) (1996), Adebiettanu termderinin sozdigi [Dictionary of Literary Terms], Ana tili, Almaty, Kazakhstan.
5 Hutcheon, L. (1994), Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony, Routledge, London, UK; New York, USA.
6 Elleström, L. (2002), Divine Madness: On Interpreting Literature, Music, and the Visual Arts Ironically, Bucknell University Press, Lewisburg, USA.
7 MacDowell, J. (2016), Irony in Film, Palgrave Macmillan, London, UK.
8 Sardalova, L.R. and Fedorovich, E.V. (2021), “Klassifikatsiya sredstv reprezentatsii ironii v khudozhestvennom tekste” [Classification of Means of Representing Irony in Literary Text], Gumanitarnye i sotsial'nye nauki [Humanities and Social Sciences], vol. 88, no. 5, pp. 116–120. [in Russian].
9 Kamenskaya, Yu.V. (2001), Ironiya kak komponent idiostilya A.P. Chekhova [Irony as a Component of A.P. Chekhov's Idiostyle], Ph.D. Thesis, Saratov, Russia.
10 Ermakova, O.P. (2011), Ironiya i ee rol' v zhizni yazyka [Irony and Its Role in the Life of Language], 2nd ed., Flinta, Moscow, Russia, available at: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=3849575 (Accessed 25 April 2026). [in Russian].
11 Shatunovskii, I.B. (2007), “Ironiya i ee vidy” [Irony and Its Types], in Arutyunova, N.D. (ed.), Logicheskii analiz yazyka. Yazykovye mekhanizmy komizma [Logical Analysis of Language. Linguistic Mechanisms of Comic Effect], Indrik, Moscow, Russia, pp. 340–372.
12 Askar, Z. (2023), Adamtas, Tasqyn Studio, Almaty, Kazakhstan.
13 Giustolisi, B. and Panzeri, F. (2021), “The Role of Visual Cues in Detecting Irony”, in Grosz, P.G., Martí, L., Pearson, H., Sudo, Y. and Zobel, S. (eds.), Proceedings of Sinn und Bedeutung 25, University College London; Queen Mary University of London, London, UK, pp. 292–306.
14 Kondybai, S. (2004), Argyqazaq mifologiyasy [Proto-Kazakh Mythology], Vol. 3, Daik-Press, Almaty, Kazakhstan.
15 El Refaie, N. (2012), Autobiographical Comics: Life Writing in Pictures, University Press of Mississippi, Jackson, USA.

Received: 28.06.2026

ISSN 2788-7979 (online)

ҒТАМР 17.71.07 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp313-327

***Б.П. Нарбек**[1], **Г.С. Сағынадин**[2]
[1]Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия университеті, Астана, 010000, Қазақстан

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРИЗМНІҢ ТИПОЛОГИЯСЫ

Мақалада Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризмнің типологиясы қарастырылады. Зерттеу материалы ретінде «Қырық мысал», «Маса» жинақтары және «Қожа Насреддин ақылы», «Малшы мен маса», «Оқуға шақыру», «Қазақ қалпы» сияқты мәтіндер алынды. Зерттеудің мақсаты – Ахмет шығармаларындағы фольклоризмнің кездейсоқ құбылыс емес, белгілі бір көркемдік жүйемен көрінетінін анықтау. Жұмыста салыстырмалы-типологиялық, интертекстуалдық, құрылымдық-семиотикалық және герменевтикалық әдістер қолданылды.Талдау нәтижесінде фольклоризмнің бес түрі айқындалды: жанрлық, сюжеттік-мотивтік, образдық-символдық, стильдік-поэтикалық және дүниетанымдық. Жанрлық деңгейде «Қырық мысал» халықтық ғибратты әңгіме мен мысал үлгісіне, ал «Маса» толғау, терме, насихат өлең дәстүріне сүйенетіні дәлелденді. Сюжеттік-мотивтік деңгейде ұйқыдағы жұрт, жасырын пәле, еңбек пен жалқаулық, білімді мен наданның арақатынасы сияқты фольклорлық мотивтердің ұлттық ояну идеясымен сабақтасатыны көрсетілді. Образдық-символдық деңгейде маса, малшы, жылан, қаз, ұйқы, түн, жол, ел-жұрт тәрізді бейнелердің Алаш дәуірінің көркем символдарына айналғаны анықталды. Стильдік-поэтикалық талдау анафора, эпифора, параллелизм, қайталама, градация сияқты тәсілдердің халықтық жырлау дәстүрімен байланысын көрсетті. Зерттеу нәтижесінде Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризм ұлттық дүниетаным мен көркем поэтиканы тоғыстыратын көпқабатты жүйе екені тұжырымдалды.

Кілт сөздер: фольклоризм, жанр, ахметтану, типология, ауыз әдебиеті.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризм кездейсоқ қолданыс емес, автор поэтикасының ішкі құрылымын ұйымдастыратын жүйелі көркемдік құбылыс болып табылады. «Қырық мысал» мен «Маса» жинақтарында фольклоризм жанрлық, сюжеттік-мотивтік, образдық-символдық, стильдік-поэтикалық және дүниетанымдық деңгейлерде көрінеді. «Қырық мысалдағы» мысал жанры, ғибратты түйін, мақал-мәтелге жақын афористикалық құрылымдар халықтық дидактика дәстүрімен сабақтасып, әлеуметтік ойды астарлап жеткізудің тиімді тәсіліне айналған. «Маса» жинағындағы азаматтық лирика, насихаттық өлеңдер мен шағын прозалық мәтіндер толғау, терме, зар заман поэзиясының интонациялық және стильдік белгілерін жаңғыртып, жазба мәтінді ауызша поэзия дәстүріне жақындатады. Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы маса, малшы, жылан, қаз, ұйқы, түн, жол, ел-жұрт тәрізді бейнелер фольклорлық негізін сақтай отырып, Алаш дәуірінің рухани-әлеуметтік ахуалын танытатын символдарға айналады. Фольклоризмнің дүниетанымдық қабаты ар, намыс, елдік, ата-баба аруағы, жол сияқты дәстүрлі ұғымдар арқылы жүзеге асып, автордың ағартушылық және ұлттық ояну идеясын халықтық құндылықтар жүйесімен сабақтастырады.

ISSN 2788-7979 (online)

КІРІСПЕ

Ахмет Байтұрсынұлы – жиырмасыншы ғасыр басында қазақ руханиятының бағытын бағдарлаған, қазақ тіл ғылымы мен әдебиеттану ғылымының негізін қалаған, ұлттық төл жазу мен әдеби тілді қалыптастырушы. Ахмет – оқырман үшін ақын-жазушы ретінде, сонымен қатар тілші-ғалым, публицист, ағартушы, фольклортанушы, әдебиет теоретигі, қоғам қайраткері, қазақ зиялысы ретінде өзінің үлкен жолын қалыптастырып, тарихта өз орнын екшеп қалдырған тұлға. Ғалымның қазақ ауыз әдебиеті үлгілерін жинақтаған, бастырып шығарған, алғаш болып жіктеген фольклортанушы екенін де атап өту маңызды.

Осы орайда А.Байтұрсынұлының халық арасында ұмыт бола жаздаған фольклор үлгілерін жинап, оны өз шығармаларында белгілі бір мақсатпен қолданғанын да тілге тиек етсек болады. Сондай-ақ, «Әдебиет танытқышында» фольклоризмді жіктеу үлгілері де назарымызға алынбақ. Дегенмен Ахмет туындыларында атап айтқанда, өлеңдер мен аудармаларында қолданған фольклор үлгілерінің типологиясы жеткілікті дәрежеде зерттелмегенін де атап өтеміз. Осыған байланысты автордың поэзиялық туындылары, аударма шығармалары және ғылыми-публицистикалық жанрдағы көсемсөздері зерттеудің нысанына алынды. Мәтіндерде көрінетін фольклорлық элементтердің (жанрлық үлгілер, сюжеттер мен мотивтер, образдар мен символдар, формулалық құрылымдар, мақал-мәтелдер, дүниетанымдық концептілер) жүйесі және олардың көркемдік-поэтикалық, идеялық-мазмұндық қызметі зерттеудің пәні ретінде саналады. А.Байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризмнің типологиясын айқындап, оларды деңгей бойынша ажыратып, оның жанрлық, сюжеттік-мотивтік, образдық-символдық, стильдік және дүниетанымдық деңгейлердегі көрінісін сипаттап, әр типтің ұлттық поэтика мен автордың идеясын көрсетудегі қызметін ашуды зерттеу мақсаты еттік. Мақсатымызға сәйкес төмендегідей міндеттер қойылды:

- фольклоризм ұғымының мәнін, мазмұнын аршып, А.Байтұрсынұлы шығармаларын талдау үшін қажетті негізгі теорияны көрсету;
- «Әдебиет танытқыш» зерттеу еңбегіндегі ауыз әдебиетіне қатысты жіктеу үлгілерін талдап, ғалымның фольклор туралы ғылыми ұстанымын негіздеу;
- Автор туындыларындағы фольклорлық элементтерді, фольклорға тән бірліктерді дәйектеу;
- фольклор элементтері негізінде А.Байтұрсынұлы шығармашылығындағы фольклоризмнің типологиясын жасап, бөлінісін көрсету;
- ғалымның фольклор туралы теориялық тұжырымдары мен оның көркем-публицистикалық тәжірибесінің өзара сабақтастығын тану.

Зерттеуде ұсынылған фольклоризм типологиясы шартты емес, теориялық негізге сүйенген үлгі ретінде қарастырылады. Фольклоризмнің көркем мәтіндегі көрінісі туралы еңбектерде оның жанрлық, сюжеттік-мотивтік, образдық, стильдік және идеялық қабаттарда байқалатыны көрсетіледі. Осы ғылыми ұстанымдарды және Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыштағы» ауыз әдебиетін жіктеу принциптерін негізге ала отырып, мақалада фольклоризмнің бес түрі айқындалды: жанрлық, сюжеттік-мотивтік, образдық-символдық, стильдік-поэтикалық және дүниетанымдық. Бұл типтердің әрқайсысы мәтіндегі фольклорлық элементтің қай деңгейде қызмет атқаратынын анықтауға мүмкіндік береді. Жанрлық фольклоризм мәтіндегі жанр үлгісінен, сюжеттік-мотивтік фольклоризм оқиға мен мотив құрылымынан, образдық-символдық фольклоризм тұрақты бейне мен символдардан, стильдік-поэтикалық фольклоризм тілдік-ырғақтық өрнектерден, ал дүниетанымдық фольклоризм халықтық құндылықтар жүйесі мен ұлттық танымнан көрінеді. А.Байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризмнің алғаш реті арнайы типологиялық жүйе ретінде қарастырылуы зерттеудің жаңалығы ретінде танылмақ. Автор жазған мәтінде сюжеттік-мотивтік, жанрлық, образдық-символдық, стильдік және дүниетанымдық фольклоризмнің өзара байланыстағы типтері айқындалып, мысалдармен нақтыланып, олардың «Әдебиет танытқыштағы» ауыз әдебиетін жіктеу ұстанымдарымен сабақтастығын түйіндейміз.

ISSN 2788-7979 (online)

Жұмыстың теориялық маңызы – Байтұрсынұлы поэтикасын ұлттық фольклор дәстүрімен тұтастықта қарастыратын типологиялық үлгі ұсынуында. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетіне арналған жоғары оқу орындары курстарында, арнайы семинарлар мен элективті пәндерде, сондай-ақ Алаш дәуірі әдебиетін салыстырмалы тұрғыда оқыту жұмыстың практикалық маңызын айқындайды.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Жұмыстың басты мәтіндік материалдары, зерттеу арқылы танылған мысалдар А.Байтұрсынұлының көркем туындыларына, аударма еңбектеріне, ғылыми зерттеу мұрасына негізделген. 1909 жылы шыққан «Қырық мысал» мен 1911 жылғы «Маса» жинақтары, «Әдебиет танытқыш» трактатының «Ауыз әдебиеті» тарауы, сондай-ақ «Ер Сайын» жырының Ахмет әзірлеген нұсқасы мен 1926 жылғы «23 жоқтау» жинағының алғы сөзі мен мәтіндері басты корпусты құрамақ. Мәтіндерді соңғы жылдықтарда жарық көрген көптомдық ғылыми басылымдар мен қолданыстағы текстологиялық нұсқалардан тауып, жинақтадық.

Қосымша, көмекші материалдар А.Байтұрсынұлының ауыз әдебиетіне қатысты, фольклорға байланысты, сөз өнерінің табиғатына арнаған мақалалары мен баяндамаларынан алынған. Сондай-ақ Ахметтің фольклортанушылық қызметін зерттеген кейінгі зерттеулер де деңгейлерді ажыратуда жол сілтеді. Осы еңбектердің бәрі «Әдебиет танытқыштағы» жанрлық жүйенің ерекшеліктерін, Ахметтің фольклорды жинау, жариялау, түсіндіру тәжірибесін айқындауға сеп болғанын айтамыз.

Зерттеу жұмысы кезең-кезеңімен жүзеге асырылды. Алғашқы кезеңде А.Байтұрсынұлының шығармаларына, туындыларын талдаған ғылыми әдебиеттерге шолу жасап, фольклоризм ұғымының түрлі түсіндермелеріне назар салдық. Екінші кезеңде «Әдебиет танытқыш», «Маса», «Қырық мысал», «23 жоқтау», «Ер Сайын» жинақтарынан мәтіндер іріктеу арқылы жиналып, фольклорлық көріністегі поэтикалық мәнге ие бірліктер, тілдік бірліктер (жанрлық белгілер, сюжет-мотивтер, дәстүрлі образдар, мақал-мәтелдерг формулалық қайталаулар, ұлттық дүниетанымға қатысты концептілер) танылды. Үшінші кезеңде жинақталған материалды Ахмет Байтұрсынұлының өзі негіздеген ауыз әдебиеті бөлінісі мен фольклоризмнің теориялық тұжырымдары аясында деңгейлік үлгілермен салыстыру жұмысын жасадық. Салыстыру әдісі бойынша жанрлық, сюжеттік-мотивтік, образдық-символдық, стилтдік-поэтикалық, дүниетанымдық деңгейлерді белгіледік. Соңғы кезеңде әр деңгейдің поэтикалық мәнін көрсетіп, идеялық мазмұнын ашып, нақты мәтіндер негізінде мәтіндік талдаулар көрсетілді.

Зерттеуде салыстырмалы-типологиялық, құрылымдық-семиотикалық, интертекстуалдық, герменевтикалық талдау сынды бірнеше әдістерді қолданып, тұжырымдар жасадық. Салыстырмалы-типологиялық әдіс фольклорлық жанрлар мен сюжеттердің авторлық мәтіндегі көрінісін дәстүрлі үлгілермен салыстыруға мүмкіндік берді. Фольклорлық образдар мен символдардың мәтін ішіндегі қызметін құрылымдық-семиотикалық тәсіл жеткізеді. Интертекстуалдық талдау негізінде фольклорлық реминисценциялар мен цитаталарды анықталған болатын. Фольклорлық элементтердің ұлттық дүниетаным мен авторлық идеяның сабақтастығын түсіндіруге герменевтикалық әдіс көмектесті.

Зерттеуде қолданылған әдістер тек атау түрінде берілмей, нақты талдау міндеттерімен байланыстырылды. Салыстырмалы-типологиялық әдіс Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризмнің бес типін айқындап, оларды ауыз әдебиеті үлгілерімен салыстыру үшін қолданылды. Интертекстуалдық талдау мәтіндегі фольклорлық мотивтер, формулалар мен дәстүрлі бейнелердің басқа халықтық үлгілермен сабақтастығын анықтауға мүмкіндік берді. Құрылымдық-семиотикалық әдіс маса, малшы, жылан, қаз, түн, жол сияқты образдардың мәтін ішіндегі символдық қызметін ашуға бағытталды. Ал герменевтикалық әдіс «ел», «жұрт», «ар», «намыс», «ата-баба аруағы», «жол» тәрізді ұғымдардың авторлық дүниетанымдағы мағынасын түсіндіруде пайдаланылды.

ISSN 2788-7979 (online)

НӘТИЖЕЛЕР

Зерттеу нәтижелері Ахмет шығармаларында фольклоризмнің элементтері ғана емес, тұтас жүйе негізінде келетінін көрсетеді. Автордың еңбектерінде түрлі деңгейде, әртүрлі қабатта кездесетінін байқай отырып, мақалада жанрлық, сюжетті-мотивтік, образды-символдық, стилистикалық және дүниетанымдық сынды бес түрін белгіледік.

Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризмнің ең көзге түсетін қыры – жанрлық деңгейде көрінуі деп қарастырамыз. Бұлай топшылауымыздың басты себебі, автор ауыз әдебиеті үлгілерін жалаң түрде қайталамай, дайын халықтық жанрларды өз поэтикасының қаңқасы етіп құраған. Жанрлық фольклоримзнің нақты үлгісі «Қырық мысал», «Маса» жинақтары, жоқтаулар мен ғұрыптық сөздерден көрініс табады. «Қырық мысалдың» өзі атауына сай халықтық мысал жанрына сүйенетінін байқаймыз. Сыртқы құрылымын қарағанда Ахмет Байтұрсынұлы И. Крыловтың сюжетін сақтағандай, бірақ жанрлық табиғаты тұрғысынан «Қырық мысал» кітабы қазақтың ғибратты әңгіме, мысқыл, сықақ және мақал-мәтелге жақын дидактикалық дәстүрімен тығыз байланыстылығы, негізінің бәрін түп-тамырымыздан, қазақтың ауыз әдебиеті үлгілеріне жақындатып, жуықтатқаны аңғарылады. Әр мысалдың соңындағы түйінді шумақ паремиялық құрылымға жақын, қысқа да нұсқа афористік тұжырымға, сүбелі ойға ие. Яғни классикалық мысал жанрын А.Байтұрсынұлы қазақтың «аз сөзбен көп мағына айту» принципіне құрылған саяси-әлеуметтік салмағы зор жанрға айналдырды десек қателеспейміз. Жанрлық фольклоризмнің бір қыры ретінде дайын еуропалық мысал үлгісі қазақ ауыз әдебиетіндегі ғибратты сөз, мақал-мәтел, назира дәстүрімен ұштасып, жаңа ұлттық формаға көшкенін айтамыз. «Маса» жинағында жанрлық фольклоризмнің одан да айқын көрінісін бағамдауға болады. Жинақтағы Азаматтық лирика, публицистикалық өлеңдер мен шағын прозалық мәтіндер сырттай жазба әдебиеттің үлгісі секілді көрінгенімен, ішкі құрылымы толғау, терме, зар заман поэзиясына жақындайтынын таныдық. Өлеңдердің басталуы, қаратпа сөздер, «елім-ай», «қазағым» тәрізді қайталанатын синтаксистік формалар, үгіт-насихатқа құрылған риторикалық сұрақтар – бұлардың бәрі-бәрі жыраулар поэзиясы мен насихат өлеңдердің дәстүрін жаңғырту қызметінде екені айқын. «Маса» да жанрлық тұрғыдан таза лирикалық жинақ емес, фольклорлық толғау мен жазба публицистикалық поэзияның тоғысқан аралас үлгісі десек қателеспейміз. Жазбаша формада берілсе де, оның ауызша айтылатын, тыңдаушыға бағытталған мәтін екені мазмұнынан, сөз құрылымы мен айтар ойынан танылады.

Ғұрыптық фольклорға қатысы бар мәтіндер де жанрлық фольклоризмді айқын көрсетіп, өлең мәтіндерінің құрылымы осы фольклоризмнің белгілерін анықтайды. «23 жоқтау» арқылы Ахмет жоқтаудың дәстүрлі жанрлық моделін сақтаған. Жоқтау құрылымы, формулалық қайырмалар, туыстық атаулар, марқұмды мадақтау мен зарлы шағым бөліктерін тұтастай сақтап, кітап формасына көшіреді. Ғұрыптық сөздер легі автор тарапынан жаңа тарихи-көркемдік контексте ұсынылған. Мұнда автор мәтіндік корпус ретінде «ғұрып сөзі», «сарындама» сынды жанрлық түрлерді теориялық еңбегінде де қарастырды. «Әдебиет танытқышта» ол ауыз әдебиетін «сауықтама» және «сарындама» деп екі салаға бөліп, ертегі, аңыз, жұмбақ, мақал-мәтел, жоқтау, бата, тұрмыс-салт жыры сияқты жанрларды жіктеп береді. Бұл – автордың теориялық жіктеуі. Ал енді осы теориялық жіктеу оның көркем шығармашылығында жанама емес, тікелей іске асатынын былай дәлелдейміз.

«Қырық мысал» – халықтық ғибратты әңгіме мен мысал жанрының жазба нұсқасы. «Маса» – толғау, терме, насихат өлең, зар заман сарынын жалғаған азаматтық лирика. Жоқтаулар мен ғұрыптық мәтіндер – «сарындама» саласындағы ғұрып сөз жанрларын жинақтаған корпус.

Сол себепті Ахмет шығармаларындағы жанрлық фольклоризмді үш қырынан түйіндейміз. Біріншіден, ол ұлттық әдебиетке ауыз әдебиетінің дайын жанрлық үлгілерін атап айтқанда, мысал, толғау, жоқтау, ғұрыптық сөз, насихат өлеңді жаңа қырынан, жаңа сипатта енгізді. Екіншіден, бұл үлгілерді тарихи-әлеуметтік мазмұнмен толықтыра отырып, отарлық

ISSN 2788-7979 (online)

езгі, ұлттық ояну, ағартушылық идеялады жеткізетін құралға айналдыра білген.Үшіншіден, «Әдебиет танытқышта» ұсынған жанрлық теориясын өзінің көркем мәтіндері арқылы «іс жүзіндегі модель» ретінде бағдарлады.

Жанрлық фольклоризм Ахмет поэтикасындағы қарапайым фон емес. Жанрлық фольклоризмді мәтін түзуші принцип деңгейінде қызмет ететін, автор шығармалары жанрлық тұрғыдан ауыз әдебиеті мен жазба әдебиеттің шекарасында тұрған, фольклорлық формаларға сүйенген жаңа ұлттық әдеби модель ретінде тани аламыз.

Сюжеттік-мотивтік фольклоризм деңгейін танытатын өлеңдер Ахметтің оқиғаның дамуын көрсететін туындыларында кездесті. Автор шығармашылығының көп бөлігінде оқиғаның қаңқасы ертегілерге, қағытпаларға және нәзира дәстүріне тән құрылымға сүйенетіні назар аудартқызды. Шығарманың өн бойында фольклорлық мотив болса да, алайда алға қояр мұраты жаңаша бағытта өрбиді. Бұндай ерекшеліктерді тану үшін біз Ахметтің «Маса», «Қырық мысал» жинақтарындағы шығармалар арқылы көз жеткізуге болады. Мәселен, «Малшы мен маса» өлеңін айталық.

Бір малшы көлеңкеге келіп жатып,
Қасқырдың иттеріне сеніп жатып,
Үстінде көк шалғынның, самал жерде
Тырайып қалды сабаз ұйықтап қатып [1,96].

Сюжет кәдуілгі ертегі сияқты бастау алып, фольклорлық схемамен жалғасқан. Бейғам жатқан кейіпкерге бір қауіп төніп, оған бір құтқарушының келуі, кейіпкер оның мақсатын түсінбестен оған зиян қылуы, ең соңында өкініш сезінуі секілді желі ертегілердегі сюжетке ұқсас.

Тек қазақ ертегілерінде ғана емес, жалпы қай халықтың болмасын халық ауыз әдебиетінде жамандық пен жақсылық, зұлымдық пен қайырымдылық текетіресі көрініс алады. Оқиға соңында не жақсылық орын алады, яки оқырманға сабақ болу үшін өкінішпен аяқталатын сюжеттер де бар.

«Келеді қара жылан шағайын деп
Қапысын ұйықтағанда табайын деп.
Малшыны сол уақытта Маса шақты,
Оятып, бұл бәледен қағайын деп.

Осы тұста жылан – төніп келе жатқан қауіп те, ал маса – құтқарушы қызметіндегі кішкентай жәндік. Құтқарушы кейіпкерлер фольклорлық шығармаларда үнемі жақсы кейіпкер ретінде бағалануы сирек. Олардың қадірін кеш түсіну арқылы кейіпкер өкініші білдіріледі. Өлеңдегі фольклорлық сюжетке Ахмет айрықша мағына сыйғызып, былай деп түсіндірген:

Мысалы, қазақ – Малшы ұйықтап жатқан,
Жыланды бәле делік аңдып жатқан.
Бәленің түрін көрген мен – Сарымаса,
Халықты оянсын деп сөзбен шаққан [1,96].

Образдық-символдық фольклоризмді А.Байтұрсынұлы жазған шығармаларда халық дүниетанымына жақын ұғымдар мен бейнелерге қатысты кездестірдік. Халыққа үндеу жасау үшін образдарды, символдарды өлең өрнегіне енгізе отырып, бейнелі сюжеттерді құрған. Сол кезеңдегі цензура ақын-жазушылардың өз ойын ашық жеткізуге, шындықты айтуға тұсау, кедергі болғаны рас. Осы себепті, қаламгерлер ашық тәсілдің орнына образ бен символдар арқылы астарлы мәнде жеткізді. Бұндай тәсілдің бастауы – фольклорлық туындылар. Ертегілер мен батырлық жырларда кейіпкерлердің бейнесі халық қиялынан туындаған мағынадан бөлек, рухани-саяси жүк те арқалаған. А.Байтұрсынұлы шығармаларындағы образ бен символға құрылған «Маса» өлеңінде орталық бейне – маса. Қазақ фольклорында шыбын, маса сынды жәндіктер тыныштық бермей, мазаны алатын бейне ретінде көрінсе де, жақсы бір тұсы оятатын күш ретінде де сипат алады. Автор жалпы халыққа таныс бейнені тұтастай символға айналдырып, өлеңнің символдық қуатын арттыра түскенін аңғара аламыз.

Ызыңдап, ұшқан мынау біздің маса,

ISSN 2788-7979 (online)

Сап-сары, аяқтары ұзын маса.
Үстінде ұйықтағанның айнала ұшып,
Ұйқысын аз да болса бөлмес пе екен?[1,98].

Осы жолдардан не түсінуге болады? Автор масаны мақсатты түрде оқиға желісіне енгізгенін бағамдаймыз. Ахмет шығармаларындағы маса қандай жәндік?! Дәл осы өлең жолдарынан ызыңдап, ел мазасын алатын, оянбаса шағып оятатын жәндік бейнесі екенін ұғынуға болады. Ал шын өмірде, табиғатта масаның қызметі өзге, адамды оятайын деп шақпаған, ал өлең жолдарында мақсатты түрде шағатыны анық. Ұйықтап жатқан халықты ызыңымен оятқысы кеп жүрген – автордың өз бейнесі. Осы ой-тұжырымды «Маса мен малшы» өлеңімен сабақтастыра қарастырсақ, «сары маса мен» деп айтады. Бұдан шығатын түйін: Символдарға құрылған өлең екені толықтай мақұлданбақ.

Ахметтің шығармашылығында ұлттық идеяны танытатын шоқтығы биік туындысы «Қазақ қалпын» алып қарайық. «Қаз едік қатар ұшып қаңқылдаған...» деген жолдардағы қаз жай ғана құс емес, тұтас халықтың образын беріп тұр. Жыраулар поэзиясын еске алатын болсақ, қаз символдық мәнде елдің, халықтың жай-күйін жеткізуші сипатта бейнеленеді. Автордың аталған өлеңінде де қаз образы арқылы халықтың басынан өткеріп жатқан аянышты хәлін көрсетіп, сол уақыттағы азап кешкен күйді жеткізген.

Қаз едік қатар ұшып қаңқылдаған,
Сахара көлге қонып салқындаған.
Бір өртке қаудан шыққан душар болып,
Не қалды тәнімізде шарпылмаған?![1,107].

Немесе

Біздерше қаздар, бірақ, сынамады,
Оларға мұжық ісі ұнамады.
Жолыққан жолаушыға бәрі шулап,
Мұжықтың ісін айтып, кінәлады:
Бар ма екен бізден, сірә, соры қалың?!
Қожасып қуалайды мұжық жарым.
Қорлайды ұрып-соғып, ойламайды,
Мойныңда қандай міндет, қарыз барын![1,104]

Берілген шумақтағы қаздардың образы дәстүрлі фольклорда топтасып жүретін ел-жұртты білдірсе, ал мұжық отарлық озбырлықтың символын бойына жинақтатқан. Аллегориялық сипат қаздардың шуылы, жолаушыларға шағымдануы мен нақты әрекетке бармауы Алаш дәуіріндегі қазақ қоғамының «зар айтқыш, бірақ шешім қабылдауға құлықсыз» күйі іспетті көріністен аңғарылады. Ахмет жан-жануарлар мен құстар жайлы мысалдарға фольклорлық образдарды жайдан-жай енгізбеген, олардың астарында әлеуметтік-тарихи символ деңгейге көтерудің рөлі басым. Ахмет халық ауыз әдебиетіндегі образдар мен символдарды өз шығармаларында ұтымды қолдана білді деп санаймыз. Бір ғана образ жетегінде халық әдебиетіне етене жақын өлеңдерді шығарды.

Автордың тілі мен поэтикалық тәсілдер деңгейінде ауыз әдебиетіне тән сөйлеу үлгілерін, интонацияны, тұрақты тіркестерді қолдану, мақал-мәтелге ұқсас құрылымдарды пайдалану стилистикалық фольклоризмді көрсетеді. Ахмет шығармаларындағы фольклоризмдегі стильдік қабаттың өзгешелігін ырғаққа ие болуынан, жыр, терме мақамына сай келуінен, толғау, арнау сынды халыққа арнаған өлеңдерінен байқадық.

Мәселен, «Достыма хат» өлеңін алып қарайық. Сыртқы құрылысы жай ғана өлең көрінгенмен, оқыған уақытта бейне бір арнау, жоқтау сынды.

Қырағы, қия жазбас сұңқарым-ай!
Қажымас қашық жолға тұлпарым-ай!
Үйілген өлексені өрге сүйреп,
Шығармақ қыр басына іңкәрің-ай![1,108].

Берілген өлең формасы жағынан хат, яғни эпистолярлық жанр ретінде танылады. Бірақ тілі мен құрылысы толғауға ұқсап тұр. Әдетте толғау ел басына күн туғанда халықтың жайын

ISSN 2788-7979 (online)

айтып, ет-жүрегі езіліп толғайтын жыршылардың суырып салма ақындығынан туатынын ескерсек, айтыс кезінде де осындай құрылымдағы өлеңдер туатыны белгілі. Ахмет те осы мақаммен ішкі толғанысын жасыра алмай, осы өлеңді шығарған болу керек.

Ақындар өлең әсерлілігін арттыру, бояумен безендіру мақсатында сөз айшықтарының түрлі үлгілерін қолданысқа түсіреді. Төмендегі өлең жолдарында надан сөзінің бірнеше рет қайталануы да назар аудартарлық. .

Білгішсіп кей білімсіз жол айтып жүр,
Байқасақ, не оңды жол ол айтып жүр?
Халыққа надан адам басшы болып,
Халықтың надандығын молайтып жүр.
Наданға надандықпен жұрт ерген соң,
Тал түсте лақты деп соны айтып жүр [1,109].

Қайталамалардың фольклор мен поэтикалық дәстүрде көркемдік құбылыс ретіндегі қызметі ерекше. Эпостық жырлардағы бір сөз не болмаса сөз тіркесінің қайталама қолданысы – мазмұнның тұтастығы мен жырдың композициялық бірлікке түсірудің тиімді тәсілі. Ахметтің «Жауға түскеннің сөзі» деген өлеңінде «тұр» сөзін әр жолдың соңында қолданып, эпифоралық қайталау жасағанына назар салатын болсақ, көңіл қалу ұғымын ашу үшін осы әдісті қолданудың негізі ашылады. Өлең динамикасы мен құрылымында батырлар жырына немесе толғауға ұқсастық бар.

Жанға көңіл қалып тұр,
Жан бұл күйге салып тұр.
Тәнге көңіл қалып тұр,
Тән шыдамай арып тұр.
Жұртқа көңіл қалып тұр,
Жұрт жалғанға нанып тұр [1,109].

Мәтіннің әндетпе, ерекше ырғаққа ие болуы осы сықылды жол соңындағы қайталамаларға байланысты. Бұл тәсіл де батырлар жырындағы ұйқасқа, жыр соңының ырғақтылығына сәйкес. Мұндай тәсілді Ахмет өлеңдерінің халық жадында мәңгі сақталуына негіз, дүниетанымға жақын ететін тәсілдердің бірі деп санаймыз. Сонымен бірге, ақын өлеңдерінде егіздеу, дамыту тәрізді фольклорда жиі қолданысқа түсетін, тіпті тұрақты қолданатын тәсілдерді де жұмсайтынын байқадық. Мәселен, надандық пен ұйқыны халықтың соры ретінде көрсетіп, соның кесірінен «артта қалдық», кейін «қор болдық», соңында «жоғалудың алдында тұрмыз» деген деңгейде бейнелеп көрсетеді. Осылайша фольклорлық дамыту (градация) авторлық публицистикалық пафоспен бірігеді.

Дүниетанымдық фольклоризм шығарманың терең қабаттарына үңілуге әсер ететін халықтың дүниетанымымен етене байланысты. Дұрыс-бұрыс, жақсы-жаман, адалдық-зұлымдық сияқты құндылықтармен өріліп, «ел қандай болу керек?» деген түсінікке авторлық позициямен жауап қатады. Кішкентайынан халық ауыз әдебиетімен сусындап өскен қазақ баласы үшін дұрыс жол мен бұрыс жолдың өзіндік қағидалары да жоқ емес. Ахмет сонау Асан қайғыдан басталған ел, жер туралы толғауды жаңа үлгіде азаматтық борышы тұрғысынан саралап ұсынуы үлкен абыройлы іс деп бағалануы тиіс. Тіпті Асан қайғы толғауы деп теліп жүрген туындылардың Ахметтікі болып шығуы да кездейсоқтық емес.. Жалпы фольклордың өзі халықтық пәлсапамен астасып жатқандықтан, халық туралы жырлаған ақын да, жыршы да дүниетанымдық фольклорды шығармасына өзек етуі орынды. Мәселен, «Малшы мен масада» тұтас ұлттық дүниетаным, қазақы түсінік, халық фольклорының негізі жатқанын айта аламыз. Фольклорлық аллегория арқылы малшыны қалың қазақ деп белгілеп, жыланды төніп келе жатқан қауіп деп, масаны оятып жүрген зиялы қауым деп көрсету де шығарманың құндылығын арттыра түседі. Шығарманы бір оқығанда бас-аяғы бар оқиға деп қана түсіну аздық етер. Автор ол шығарманың өн бойына халықтың бар болмысын, тағдырын, өмір сүру салтын, басынан өтіп жатқан тарихын сыйғыза білді.

Мысалы, қазақ – Малшы ұйықтап жатқан,
Жыланды бәле делік аңдып жатқан.

ISSN 2788-7979 (online)

Бәленің түрін көрген мен – Сарымаса,
Халықты оянсын деп сөзбен шаққан

Осы жолдарда Ахмет елдің қамын ойлайтын ер, қауіпті алдын-ала сезетін көреген деген фольклорлық түсінікті жаңа тарихи жағдайға көшіргенін аңғара аламыз. Ақынның «Маса» өлеңінде де халықтың әлемді қабылдауын ақ-қара, қараңғылық-жарық, ұйқы-ояну сияқты оппозициялық қолданыстар негізінде берген. Алаш дәуіріндегі әдебиетте ұйқы – надандық, бейқамдық, құлдыққа үйреніп кету, ал ояну – білім, өнер, намыс, ар-ожданның тірілуі деген ұғымда қолданылғаны шындық. Ертегілер мен батырлар жырында да ұйықтап қалған батырдың оянуы, көзі ашылуы деген шешуші сәттер бар. Фольклор мен алаш әдебиеті арасындағы ұқсастықтарды дәл осындай символдар аясында тануымызға болады. Ахмет осы халықтық үлгіні өз заманына сай етіп, «ояну» халықты ояту идеясын, жаңа деңгейге шығарды десек болады. «Маса» өлеңіндегі дәстүрлі оппозициялық қолданыстар ақынның «Қазақ қалпы» деген өлеңінен де орын алды. Батыр-қорқақ, берекелі ел-ыдыраған ел, арлы-арсыз сынды қарама-қарсы ұғымдарды қолданудың негізі халықтың өткені мен бүгінін суреттейтіні сөзсіз. Біздің пайымдауымызша, ақын салыстыру, шендестіру тәсілдерін қолдана отырып, халықтың намысын оятуды мақсат тұтты.

Фольклорлық кейіпкер Насреддинге байланысты ғибратты, өсиетке толы әзіл әңгімелердің желісі негізінде А. Байтұрсынұлының «Қожа Насреддиннің ақылы» деген әңгімесі жазылған. Түркі әлемінде Ходжа Насреддин аты танымал. Бұл есім халық ауыз әдебиетінде Қожанасыр есімімен келеді. Қожанасырдың дәл тауып сөйлейтін тапқырлығы, сөзге шешендігі, ділмарлығы талай аңыздарға тұздық болғаны белгілі. А.Байтұрсынұлы жазған мәтін жазба әдебиет деп берілгенімен, құрылымы, бейнелеу тәсілдері тұрғысынан анекдот пен нәзира дәстүрін еске түсіреді.

Қарапайым классикалық фольклорлық үлгі негізінде әңгіменің сюжеті баяндалған.
«Бір күні Қожа Насреддин жиылған жұртқа үгіт айтуға мінбеге шығып: «Азаматтар, мен сөйлейін деп тұрғаным ненің жайы білесіңдер ме?» [1, 99].
Дәл осы әрекет үш рет қайталанады. Мұндай үштік композиция шығыс хикаялары мен Қожанасыр жайлы анекдоттардың тұрақты құрылымына сәйкес. Жиылған жұртпен диалогы да ауызша әдебиет үлгілеріне сай. Ең соңындағы «Білмейтіндерің білетіндеріңнен сұраңдар, білетіндерің білмейтіндерге үйретіңдер» деген Қожанасыр сөзі Ахметтің ағартушылық идеясымен сабақтасып жатқанын да аңғара аламыз. «Қожа Насреддин ақылы» – А.Байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризмнің нақ бір айқын үлгісі.

ТАЛҚЫЛАУ

Ахметтану ғылымында еңбек етіп жүрген, Ахметтің өмірін, қайраткерлік жолын, шығармаларын, зерттеу еңбектерін, фольклорлық жинақтарын жан-жақты талдап, мақалаларын жинақтаған ғалымдардың іргелі зерттеулері мен кітаптары көп ұшырасады. Дегенмен, А.Байтұрсынұлының шығармаларындағы фольклоризмге қатысты еңбектер жоқтың қасы.

«Ахмет халық сөзін әдебиет пен ғылымның ортасына шығарды. Осы ісімен ол ауыз әдебиетін ұлттық рухани жүйенің өзегі ретінде қарастырды» [2]. С.Қасқабасов А.Байтұрсынұлының фольклоризмге әкелген жаңалығына назар аударды. Жанрлық логика, жанрлық деңгейдің үлгісі «Әдебиет танытқышта» теориялық жағынан көрінсе, «Қырық мысал», «Маса» жинақтарында өлеңдердің өрнегі арқылы анық көрініс береді. Яғни Ахмет туындыларындағы жанрлық фольклоризм ауыз әдебиетімен жай ғана ұқсастық емес, ол саналы түрде іске асырылған теориялық моделдің жалғасы іспетті.

Н. Жүсіпов пен М. Баратов Ахметтің фольклортанушылық қызметін сипаттай отырып, оны «қазақ фольклорын жинап, жариялаудағы, түсіндірмедегі пионер» деп атады [3]. Олар «Ер Сайын» мен «23 жоқтауда» А.Байтұрсынұлының редактор, жинақтаушы, түсіндірме беруші ретіндегі жұмысын егжей-тегжейлі көрсете отырып, Ахметті халық ауыз әдебиетін «асыл сөздің» қорын сақтаушы ретінде бағалаған. Біздің талдауымыз бойынша ол фольклорды

ISSN 2788-7979 (online)

жинақтаушы ғана емес, жаңа замандағы ұлттық сана мен Алаш идеясын жеткізу үшін өз шығармаларында мақсатты түрде қолданатынын көруге болады.

Фольклоризмнің жалпы теориясына назар аударатын болсақ, П. Себийо XIX ғасырда «фольклоризм» терминін енгізді. Терминнің өнер, мәдениеттегі әмбебаптылығын түсіндірді [4]. Фольклоризмді тек халық ауыз әдебиетіндегі мәтіндермен шектемей, кәсіби өнер, музыка, театр, бейнелеу өнері, тіпті тұрмыстық әдет-ғұрыптардағы *фольклорда қайта қолдану* құбылысы деп таныды. Сонымен, фольклоризм – фольклор мен кәсіби мәдениеттің түйіскен алаңы, дәстүр мен жаңашылдықтың тоғысу нүктесі. Дәл осы ой кейінгі әдебиеттану бойынша зерттеулер үшін маңызды бағдар болды десек артық емес. Осы тұрғыда фольклоризм дайын халықтық сюжет пен мотивті жай көшіріп алу емес, фольклорды жаңа мәдени-тарихи контексте шығармашылық тұрғыдан қайта құрастыру екені дәлелденбек. «Фольклоризм – мәтіндегі фольклорлық жанрлардың мотивтердің, образдар мен формулалардың болуы « [5]. Яғни, авторлық мәтін мен халықтық дәстүр арасындағы интертекстуалдық байланыс: мысалы, эпикалық жырдың композициялық үлгісінің романда қайталануы, жоқтау стилінің лирикада көрінуі, мақал-мәтелдер мен тұрақты формулалардың поэтикалық мәтінде жаңа міндет атқаруын маңызды болып отыр. М.К. Азадовский фольклоризмді «фольклорлық із» ретінде қарастыра отырып, әрбір фольклорлық іздің дәстүрмен байланыстылығын, оны қалай иемденгенін, қаншалықты өзгерткенін көрсетеді.

«Мәтінде фольклоризм образдық, мотивтік, сюжеттік-композициялық және стилистикалық қабаттарда қолданылады» [6]. Бұл зерттеу мақаласында кей авторлардың фольклорды образдық деңгейде (мысалы, мифологиялық кейіпкерлерді, символдық бейнелерді алу арқылы), енді біреулері – сюжеттік деңгейде (ертегі не аңыз желісін қайталау арқылы), үшіншілері – стильдік деңгейде (мақал-мәтел, қайталама, инверсия, формулалық үзінділерді пайдалану арқылы) енгізуі тұжырымдалған. Әрбір деңгейдің өзіндік логикасы мен қызметінің орнын ескере отырып, фольклоризмді бір ғана өлшем арқылы сипаттаудың жеткіліксіз екенін саралаймыз.

Осы еңбектерге сүйене отырып, нәтижесінде біз Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризмді бес түрге бөліп қарастырдық: жанрлық, сюжеттік-мотивтік, стилистикалық, образдық-символдық, дүниетанымдық. Біздің пайдауымызша, Ахмет шығармаларындағы фольклоризмді талдау осындай көпқабатты деңгейде болғаны құба-құп. Оған басты себеп, фольклор элементтері поэтикадағы жанр, сюжет, образ, символ, стиль және тұтас дүниетанымды көрсететіне тікелей қатысты. Осы бағыттағы зерттеулермен салыстыра отырып, ұсынып отырған типологияның ішкі ұқсастығын байқадық. «Рухани жаңғыру контексіндегі фольклор – ұлттық таным-түсінік қалыптасатын руханилықтың өзегі болатын фундамент» [7]. Яғни фольклор тек көркем мәтіндер жиынтығы емес, белгілі бір этностың әлемді қалай қабылдайтынын, өткен мен бүгінді қалай байланыстыратынын айқындайтын тұтас құндылықтар жүйесі ретінде қарастырылып отыр. Осы көзқарас біздің дүниетанымдық фольклоризм деп бөліп көрсетіп отырған қабатымыздың теориялық негізін нақтылай түспек. Ахмет шығармаларындағы фольклорлық элементтер де дәл осындай рухани-мәдени «қапсырма» қызметін атқарып тұр.

«Халықтың дүние туралы көзқарасы көшпелі өмір салтына тікелей байланысты деп айтып өттік. Тіршілік-тынысымен үйлесім тапқан наным-сенімдер, салты, талғам-татымы сол көшпелі өмір салтының талабымен сараланған. Өнерінің тек-тамыры да дүниелік түсініктен бастау алып, нәрленіп, дамып отырғанын пайымдатады. Дүниелік көзқарасты қалыптастырған табиғат көріністері халықтық сенім, ырым, табыну сияқты сипаттары кісілік қасиеттерімен сабақтасып жатыр». [8]. Бұл Ахмет шығармаларындағы дүниетанымдық фольклоризм деп танығаң қабатпен сәйкес. Фольклортанушы ғалымдардың тұжырымын саралайтын болсақ, дүниетанымдық фольклоризм ұлттық танымды танытатын бірден-бір құрал екеніне көз жеткіздік. Ахметтің ел, жұрт, ар, намыс, ата-баба аруағы, жол сияқты ұғымдарды қарапайым моральдық ұстаным ретінде емес, көркемдік деңгейге көтеруі – фольклорлық концептосфераны Алаш кезеңінің тарихи жағдайына көшірудің ерекше үлгіс іспетті. Яғни, ол дәстүрлі халықтық дүниетанымды XX ғасыр басындағы саяси-әлеуметтік

ISSN 2788-7979 (online)

ахуалмен сабақтастырып, фольклорлық құндылықтарды ұлттық жаңғыру, азаттық, ағартушылық идеяларын жеткізетін көркем-идеялық тетікке айналдырды.

Ғұрыптық фольклорға қатысты зерттеулер Ахмет жинаған 23 жоқтаудың құрылымын, поэтикалық дәрежесін саралауға көмектесті. «Ғұрыптық жырлар – елдің салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы, тұрмыс-тіршілігі мен отбасы құрылымы жайлы мол ақпарат беретін фольклорлық жанр. Бұл бағыттағы дереккөздердің бірі ретінде XX ғасырдың басында жарық көрген мерзімді басылым –«Айқап» журналының орны ерекше. Ғұрыптық фольклор мәселесін талдау бүгінгі күнге дейін өзекті. «Айқап» журналында жарық көрген отбасылық ғұрыптық фольклор материалдары XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің дамуына, жалпы қоғамдық ой пікірдің өзгеруіне әсер ете алды » [9]. Ғұрыптық мәтіндер сол кездегі ахуалды айтып, сол ортада ғана сақталып қоймай, баспа формасында хатталып, ұлттың өшпес мұрасына айнала бастайды. Бұл контекст арқылы Ахмет Байтұрсынұлының «23 жоқтау» жинағы да заманына сай, терең дәстүрге сүйенген құбылыс ретінде бағаланатынын негіздейміз.

«Осы тұрғыда ақынның қазақ фольклорының дамуы мен жандануына қосқан үлесі көп. Мәшһүр Жүсіп халық ауыз әдебиетін тек қағаз жүзіне түсіріп қана қоймай, оларды болашақ ұрпақ үшін сақтап, байыта отырып, өзінің авторлық поэзиясында фольклорлық дәстүрді қолдана отырып, жаңа көркемдік форма мен образдар жасады» [10]. Авторлық жоқтауларда фольклорлық дәстүр мен жеке поэтикалық қолтаңба тоғысады. Өлеңнің формасы, формуласы, образдары әдебиеттен алынған, ал идеясы, миссиясы, тілі автордың азаматтық позиция тұрғысынан пайымдалады. Жоқтау, бір жағынан, ғұрыптық сөз ретінде марқұмға арналады, екінші жағынан, заман шындығына, елдің хал-күйіне айтылған азаматтық пікірге айналады. *Осы үлгі арқылы біз ғұрыптық фольклордың өз ішінде-ақ «фольклорлық-авторлық»* шекараның шартты екенін көре аламыз. Жанр тұрақты болғанмен, ал ішкі мазмұн әр авторда әрқалай.

Ахмет ұсынған 23 жоқтаудың құрылымын осыған ұқсас деп таныдық. Бұлай тануымызға не себеп? Алдымен Ахмет әртүрлі дәуірде айтылған жоқтауларды жинақтап, мәтін тұрғысынан реттеп, жүйелі корпус жасағанын айтамыз. Екіншіден, жариялау алдында әдеби өңдеуден өткізіп, орфографиясы мен синтаксистік құрылымын, лексикасын біріздендірген. Ахмет Байтұрсынұлын дәстүрлі ғұрып сөздерін жинақтаушы ғана емес, фольклор мәтінін жаңа тарихи контексте өңдеуші, редактор деп тануымызға болады. Зерттеулер нені көрсетеді? Жоқтаудың жанрлық белгілері (кіріспе қайғы, негізгі шағым, марқұмды мадақтау, соңғы тілек), образдық жүйесі (аққу, қыран, қара жер, қара бұлт, артыңда қалған ел-жұрт), стилистикалық ерекшеліктері (қайталама, параллелизм, қаратпа, эмоционалды риторика) сақтала отырып, XX ғасыр басындағы ұлттық ояну дәуірінің рухани жад кеңістігіне көшіретінін танытты. Жанрлық, образдық, стилистикалық фольклоризм осы тұрғыда авторлық дүниетаныммен тоғысып, жоқтаулар енді тек жеке адамның қазасына байланысты қайғы сөзі ретінде емес, тұтас ұлттық тарих пен ұжымдық рухани жадтың көрінісі ретінде оқылады. Бір жоқтауда нақты бір тұлғаның өмірі мен ерлігі айтылса да, Ахмет оларды тізбектей жарыққа шығару арқылы зиялылар галереясын, ұлт басынан өткен ауыр кезеңдердің хроникасын жасау арқылы мазмұнын байытты. Тұжырымдай келсек, «23 жоқтау» – бір жағынан, ғұрыптық фольклордың жанрлық канонын айқын көрсететін мәтіндер корпусы, екінші жағынан, Алаш дәуіріне дейінгі және сол кезеңдегі тарихи-рухани тағдырларды бір арнаға тоғыстырған дүниетанымдық фольклоризмнің маңызды көрінісі.

А.Байтұрсынұлы И. Крыловтан мысалдарды аудара отырып, әр мысалдың соңына қазақ қоғамының жай-күйіне сай мораль қосуының ерекше бағаға ие екенін «Қырық мысалға» қатысты зерттеулер дәлелдейді. Зерттеушілердің пікірінше, әр мысалдың соңында берген түйінді сөздер құрылымы жағынан мақал-мәтелдерге жақын. Қысқа, әрі нұсқа құрылған ритмикалық жолдар қанатты сөздерге айналатыны да рас. «Қырық мысалда» стилистикалық фольклоризм ғана емес, сюжеттік-мотивтік фольклоризм де бар екенін негіздей аламыз. Шығармаларадағы ұйқыдағы жұрт мотиві, өз мінін көрмеу мотиві – мысалдағы түйінді сөз ғана емес, Ахметтің Алаш дәуіріндегі қолданып отырған фольклорлық шешімі. Д.П. Ганмот

ISSN 2788-7979 (online)

Эзоп мысалдарындағы мақал-мәтелдерді талдай отырып, моральдық тұжырымдар құрылымы жағынан паремиялық формулаларға жақын болатынын, сондықтан оңай есте сақталып, мәтіннен бөлек қанатты сөзге айналатынын көрсетеді [11]. Сонымен қатар, зерттеушілердің ойынша Ахмет өлеңдерінде нақты фольклорға тән элементтер кездеспесе де соған тән сарын сезіліп тұратынын дәйектейді. Оның себебін ақынның терме мен зар заман поэзиясына тән арнау түрлері, қайталамалар, параллелизмді қолдануымен түсіндіріп көрсеткен. Ахмет шығармаларындағы стилистикалық фольклоризм мақал-мәтел, жеке формаларды қолдануда көрініс тапты. Сонымен қатар, тұтас мәтіндегі ритм, синтаксис, интонация арқылы стилистикалық фольклоризмнің өрнегі, сипаты ашылады.

Классикалық әдеби мәтіндер қазіргі жастар үшін мәдени мұраға апаратын көпір бола алатын арнайы жасалған мультимедиялық форматта халықтық сюжеттер мен символдар қайта жанданып жаңа контексте қызмет етеді [12]. Касемсарннің бұл тұжырымы фольклоризмнің яғни халық сюжеттерінің жандану үдерісі үлкен рөлге ие екенін айқындамақ. Ал И. Шандор венгрлік қолданбалы этнография үлгісінде фольклорлық формалардың мәдени саясат пен қазіргі қоғамда қайта құралатын «екәншә өмәрән» деп сипаттап, фольклоризмді дәстүрді жаңа жағдайда жобалау құралы ретінде түсіндірді [13]. Қазіргі фольклористикадағы зерттеулерге сүйенсек, Ахмет шығармаларындағы фольклоризм үлгісі жаңа бағыттағы зерттеулерге ыңғайлы. Қазақ фольклорының цифрлық корпусымен жұмыс жасайтын зерттеушілер мәтіндердегі образ, мотив, формулалар, символдарды оңай анықтауға болатынын алға тартуда. Оның басты себебі, ұйқы, түн, жол, ел-жұрт сынды ұғымдар өлең жолдарында статистикалық жағынан жиі қайталанып отырған. Осындай тың жұмыстар Ахмет шығармаларындағы фольклоризмнің типологиясын анықтап қана қоймай, цифрлық корпусты құруға негіз болмақ әрі салмақты зерттеуді қажет етпек.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, ұсынылған бес деңгейлі типология Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы фольклоризмді біржақты емес, көпқабатты құбылыс ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Егер жанрлық және сюжеттік-мотивтік деңгейлер фольклордың сыртқы құрылымын танытса, образдық-символдық және стильдік-поэтикалық деңгейлер оның мәтін ішіндегі көркемдік механизмдерін көрсетеді. Ал дүниетанымдық деңгей автор поэтикасының ең терең негізін, яғни ұлттық құндылықтар мен рухани бағдарды айқындайды. Осы тұрғыдан алғанда, Ахмет шығармаларындағы фольклоризмді тек көркемдік тәсіл ретінде емес, ұлттық ойлау моделінің поэтикалық жүйесі ретінде тануға болады.

Ахмет Байтұрсынұлына қатысты іргелі зерттеулердің дені ұлт ұстазы, қазақ тіл білімінің негізін қалаушы, реформатор, әдебиеттанушы, Алаш қайраткері деп тануға бағытталған. Біз осы зерттеуімізде Ахмет Байтұрсынұлының шығармаларында кездесетін, аса мән берілмей келген, фольклоризмдік сипатты тануға қатысты тұжырымдарды бекіттік. Зерттеуді тұжырымдай отырып, автордың туындылары көпдеңгейлі фольклоризмге құрылғанын айтамыз, автордың фольклорға негіздеп құрған поэзия мен прозасы ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетін сабақтастырады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Фольклоризм А. Байтұрсынұлы шығармаларында ауыз әдебиеті үлгілерінің негізінде белгілі бір парадигма құрайтынын, жүйеге түскенін танытты. «Маса», «Қырық мысал» жинақтарынан алынған шығармаларда фольклоримзнің сюжеттік, жанрлық, образды-символдық, дүниетанымдық деңгейлері көрініс берді. Әрбір мәтіннің белгілі бір фольклорлық үлгіні негіз етіп алатыны, яғни қысқа оқиғалар желісі, оның беретін ғибратты түйіні, халық дидактикасына сай мораль, мақал-мәтелге ұқсайтын афористика, осының барлығы «Қырық мысал» жинағындағы туындылардың фольклорлық негіздемесін танытты. «Маса» жинағында кездесетін публицистикалық өлеңдер, азаматтық лирикаға жататын шығармалар, шағын прозалық мәтіндердің бәрі дерлік қазақтың толғау-термесі, нәзира дәстүрімен астасқан, ақын шығармалары негізінде жазба поэзиялық туынды мен ауызша жырлардың арасындағы көпір салынды.

ISSN 2788-7979 (online)

А.Байтұрсынұлы ақындығының рөлі ерекше, оған себеп өз туындыларында замана бейнесін жеткізудің түрлі амал-тәсілдеріне назар аударды. Автор шығармаларындағы атап айтқанда, «Малшы мен маса», «Қожа Насреддиннің ақылы», «Оқуға шақыру» сынды өлеңдері фольклорлық сюжеттерді қазақ халқына тән бояумен беріп, мотивтерді жаңа мәнді еткені аңғарылды.

Ұлттың оянуы идеясы осы күнге дейін өзектілігін жоғалтпаған. Алаш зиялысы Ахмет маса, малшы, жылан, ұйқы, түн образдарын фольклорлық сипатын сақтай отыра, алаш кезеңінің символдық сипатына айналдырды.

Ахмет Байтұрсынұлы өз өлеңдерінде стилистикалық өрнектердің, стилистикалық бояудың ерекшелігін әдебиетте кездесетін анафора, эпифора, градация, параллелизм, риторикалық сұрақтар сынды айшықтау тәсілдері арқылы өткен заман өрнегі саналатын батырлар жыры мен жыраулар жазған толғаулардың үлгісін қолдана отырып, қазақ өлеңіндегі ырғақты жаңғыртты.

Ар, намыс, елдік, ата-баба аруағы сынды халық дәстүрін айқындайтын ұғымдардың тізбегі дүниетанымдық фольклоризмді аша отырып, автордың замана шындығын халық құндылықтары арқылы бағалайтынын, ағартушылық мұраты фольклорлық ойлау өресінде өрбитініне назар аудартты.

Қорыта келе, Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ фольклорын жинақтаған, теориялық тұрғыдан жүйелеген әдебиеттанушы, әрі шығармалары фольклоризмнен терең нәр алған, фольклорлық дәстүрді жаңғыртқан ақын. А.Байтұрсынұлы ұлы мұралары арқылы дәстүр мен жаңашылдықты сабақтастырған. Мақаладағы бес деңгейлі типология бойынша, Ахмет өлеңдеріндегі ішкі мазмұн мен сыртқы құрылыстың сипаты фольклорлық сарынның, сүбелі сөздің орнын айшықтады. Алаш дәуіріндегі өзге де қаламгерлердің (Міржақып, Мағжан, Мәшһүр Жүсіп т.б.) шығармаларын, А.Байтұрсынұлының өзге де туындалырын қазақ фольклорының цифрлық корпусымен салыстырып, образ, мотив сынды формула жиілігін сандық әдістер негізінде зерттеп-зерделеу ұсынылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Байтұрсынұлы А. Бес томдық шығармалар жинағы. 1-том. – Алматы : Алаш, 2003. – 408 б.
2 Қасқабасов С. А., Кәріпбаев Ж. Т., Мырзабек А. Қ. Бүгінгі фольклортану және Ахмет Байтұрсынұлының ауыз әдебиетін саралау ұстанымдары // Вестн. Л. Н. Гумилёва ЕУН. Сер. филол. – 2023. – Т. 143. № 2. – С. 172–180. – DOI: https://doi org/10.32523/2616-678X-2023-143-2-172-180
3 Жүсіпов Н. Қ., Баратова М. Н., Ерланова А. Е. Ахмет Байтұрсынұлының фольклортанушылық еңбегі // Вестн. Торайгыров ун-та. Сер. филол. – 2024. – № 2. – С. 186–195. – DOI: https://doi.org/10.48081/TXBE9344
4 Себийо П. Народная словесность Франции : в 4 т. – М. : Наука, 1984–1988.
5 Азадовский М. К. История русской фольклористики. – М. : Учпедгиз, 1958. – 416 с.
6 Stepanova V. E., Manchurina L. E. Poetic Syntax as a Means of Writer's Idiostyle (by the example of S.S. Vasilyev-Borogonsky works) // 14th Session of Euro-Asian Law Congress «The Value of Law» (EAC-LAW 2021) : матер. Междунар. науч. конгресса, Ekaterinburg, Russia, 3–4 June 2021. – SHS Web of Conferences. – 2022. – Vol. 134. – Art. 00036. – DOI: https://doi.org/10.1051/shsconf/202213400036
7 Matyzhanov K. Kazakh Folklore – a Solid Foundation and Core of Spirituality // The Silk Road Countries' Folklore. – Tbilisi : CILS, Ilia State University, 2020. – P. 60–68. https://cils.openjournals.ge/index.php/cils/article/view/3922
8 Әміркұлова Ж. А. Этнофольклордағы философиялық ойдың табиғаты // Вестн. КазНУ. Сер. философии, культурологии и политологии. – 2016. – № 4(58). – С. 30–36.
9 Макатова А.А., Әбсадық А.А. Ғұрыптық фольклордың жариялануы («Айқап» мерзімдік журналы бойынша). - Ш.Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы.Филология Сериясы. – 2025. - №3. – 260- 272. https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp260-272

ISSN 2788-7979 (online)
10 Талипова А.Ф., Жүсіпов Н.Қ. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің авторлық жоқтау туындыларындағы фольклорлық дәстүр көрінісі // Ш.Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы.Филология Сериясы. – 2025. – № 3. – 298-311. https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp298-311
11 Ganmote D. P. Proverbs in Fables // Language in India. – 2024. – Vol. 24. № 4. – C. 164–191. https://www.researchgate.net/publication/383038301_Proverbs_in_Fables_II
12 Kasemsarn K. Applying Classic Literature to Facilitate Cultural Heritage Tourism for Youth through Multimedia E-Book // Heritage. – 2024. – Vol. 7. № 9. – P. 5148–5173. – DOI: https://doi.org/10.3390/heritage7090243
13 Sándor I. The Folk Art Revival and Applied Ethnography in the Hungarian Heritage House // Acta Ethnographica Hungarica. – 2021. – Vol. 66. № 2. – P. 343–355. – DOI: https://doi.org/10.1556/022.2021.00030

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Типология фольклоризма в произведениях Ахмета Байтурсынулы

*Б.П. Нарбек[1], Г.С.Сагынадин[2]
[1]Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау,020000, Казахстан
[2] Евразийский университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, 010000, Казахстан

В статье рассматривается типология фольклоризма в произведениях Ахмета Байтурсынулы. В качестве материала исследования взяты сборники «Қырық мысал», «Маса», а также тексты «Қожа Насреддин ақылы», «Малшы мен маса», «Оқуға шақыру», «Қазақ қалпы». Цель исследования – определить, что фольклоризм в творчестве Ахмета проявляется не как случайное присутствие отдельных народных элементов, а как целостная художественная система. В работе использованы сравнительно-типологический, интертекстуальный, структурно-семиотический и герменевтический методы. В результате анализа выделены пять типов фольклоризма: жанровый, сюжетно-мотивный, образно-символический, стилистико-поэтический и мировоззренческий. На жанровом уровне доказано, что «Қырық мысал» опирается на модель народной дидактической басни и назидательного рассказа, а «Маса» – на традиции толғау, терме и назидательной поэзии. На сюжетно-мотивном уровне показано, что такие фольклорные мотивы, как спящий народ, скрытая угроза, труд и лень, взаимоотношения знающего и невежественного, соотносятся с идеей национального пробуждения. На образно-символическом уровне выявлено, что образы масы, пастуха, змеи, гуся, сна, ночи, пути, народа превращаются в художественные символы эпохи Алаш. Стилистико-поэтический анализ показал связь анафоры, эпифоры, параллелизма, повторов и градации с традицией устного жырового исполнения. В итоге делается вывод, что фольклоризм в произведениях Ахмета Байтурсынулы представляет собой многослойную систему, соединяющую национальное мировоззрение и художественную поэтику.

Ключевые слова: фольклоризм, жанр, ахметоведение, типология, устная литература.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Байтурсынулы А. Пятитомное собрание сочинений. Т. 1. – Алматы : Алаш, 2003. – 408 с.
2 Каскабасов С. А., Карипбаев Ж. Т., Мырзабек А. К. Современное казахстанское фольклороведение и принципы классификации устного народного творчества у Ахмета Байтурсынулы // Вестник Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилёва. Филологическая серия. – 2023. – Т. 143. № 2. – С. 172–180. – DOI: 10.32523/2616-678X-2023-143-2-172-180.

ISSN 2788-7979 (online)
3 Жусипов Н. К., Баратова М. Н., Ерланова А. Е. Фольклористическая деятельность Ахмета Байтурсынулы // Вестник университета Торайгырова. Филологическая серия. – 2024. – № 2. – С. 186–195. – DOI: 10.48081/ZWGZ2231
4 Себийо П. Народная словесность Франции : в 4 т. – М. : Наука, 1984–1988.
5 Азадовский М. К. История русской фольклористики. – М. : Учпедгиз, 1958. – 416 с.
6 Stepanova V. E., Manchurina L. E. Poetic Syntax as a Means of Writer's Idiostyle (by the example of S.S. Vasilyev-Borogonsky works) // 14th Session of Euro-Asian Law Congress «The Value of Law» (EAC-LAW 2021) : матер. Междунар. науч. конгресса, Ekaterinburg, Russia, 3–4 June 2021. – SHS Web of Conferences. – 2022. – Vol. 134. – Art. 00036. – DOI: 10.1051/shsconf/202213400036.
7 Matyzhanov K. Kazakh Folklore – a Solid Foundation and Core of Spirituality // The Silk Road Countries' Folklore. – Tbilisi : CILS, Ilia State University, 2020. – P. 60–68.
8 Амиркулова Ж. А. Природа философской мысли в этнофольклоре // Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии. – 2016. – № 4(58). – С. 30–36.
9 Макатова А. А., Абсадык А. А. Публикация ритуального фольклора (по журналу «Айқап») // Вестник Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова. Серия «Филология». – 2025. – № 3. – С. 260–272. – https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp260-272
10 Талипова А. Ф., Жусипов Н. К. Проявление фольклорной традиции в авторских произведениях поминальной лирики Машхура Жусипа Копеева // Вестник Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова. Серия «Филология». – 2025. – № 3. – С. 298–311. – https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp298-311
11 Ganmote D. P. Proverbs in Fables // Language in India. – 2024. – Vol. 24. № 4. – С. 164–191 (по PDF).
12 Kasemsarn K. Applying Classic Literature to Facilitate Cultural Heritage Tourism for Youth through Multimedia E-Book // Heritage. – 2024. – Vol. 7. № 9. – P. 5148–5173. – DOI: 10.3390/heritage7090243.
13 Sándor I. The Folk Art Revival and Applied Ethnography in the Hungarian Heritage House // Acta Ethnographica Hungarica. – 2021. – Vol. 66. № 2. – P. 343–355. – DOI: 10.1556/022.2021.00030.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

The Typology of Folklorism in the Works of Akhmet Baitursynuly

*B. Narbek[1], G. Sagynadin[2]
[1]Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan
[2] L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan

This article examines the typology of folklorism in the works of Akhmet Baitursynuly. The research is based on the collections Qyryq Mysal and Masa, as well as the texts Qozha Nasreddin Aqyly, Malshy men Masa, Oqugha Shaqyru, and Qazaq Qalpy. The aim of the study is to demonstrate that folklorism in Akhmet Baitursynuly's works represents a coherent artistic system rather than a random use of individual folklore elements. The research employs comparative-typological, intertextual, structural-semiotic, and hermeneutic methods to identify the main forms of folklore representation in the author's literary heritage.

The analysis reveals five types of folklorism: genre-based, plot-motif, figurative-symbolic, stylistic-poetic, and worldview-based. At the genre level, Qyryq Mysal is shown to rely on the traditions of folk didactic fables and instructive narratives, while Masa reflects the influence of tolghau, terme, and didactic poetry. At the plot-motif level, folklore motifs such as the sleeping people, hidden danger, labor and laziness, and the relationship between the knowledgeable and the ignorant are associated with the idea of national awakening. The figurative-symbolic analysis demonstrates that the images of the mosquito, shepherd, snake, goose, sleep, night, road, and people function as artistic symbols of the Alash era. The stylistic-poetic analysis reveals the active use of anaphora, epiphora, parallelism, repetition, and gradation, reflecting the traditions of oral poetic performance.

ISSN 2788-7979 (online)

The study concludes that folklorism in Akhmet Baitursynuly's works constitutes a multilayered artistic system that integrates national worldview and literary poetics.

Key words: folklorism, genre, Baitursynuly studies, typology, oral literature.

REFERENCES

1 Baitursynuly, A. (2003). *Bes tomdyk shyǵarmalar zhinagy*. 1-tom. [Collected works in five volumes. Vol. 1] Almaty.
2 Kaskabassov, S. A., Karipbaev, Zh. T., Myrzabek, A. K. (2023**)** *Bugingi fol'klortanu zhane Akhmet Baitursynulynyn auyz adebietin saralau ustandymdary* [Contemporary folklore studies and Akhmet Baitursynuly's principles of classifying oral literature], *Vestnik L. N. Gumileva Evraziiskogo natsional'nogo universiteta. Seriia filologicheskaia* [Bulletin of L. N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series], 143 (2), 172–180. [in Kazakh]
3 Zhussipov, N. K., Baratova, M. N., Erlanova, A. E. (2024) *Akhmet Baitursynulynyn fol'klortanushylyq enbegi* [Akhmet Baitursynuly's contribution to folklore studies], *Vestnik Toraigyrov universiteta. Seriia filologicheskaia* [Bulletin of Toraighyrov University. Philology Series], 0 (2), 186–195. [in Kazakh].
4 Sébillot P. *Narodnaia slovesnost' Frantsii* : v 4 t.[Folk literature of France: in 4 volumes]– M. : Nauka, 1988.
5 Azadovskii, M.K. (1958) *Istoriia russkoi fol'kloristiki* [History of Russian folklore studies] – M. : Uchpedgiz, 1958. – 416 s.
6 Stepanova, V. E., Manchurina, L. E. (2022) *Poetic Syntax as a Means of Writer's Idiostyle* (by the example of S. S. Vasilyev-Borogonsky works)// 14th Session of Euro-Asian Law Congress «The Value of Law» (EAC-LAW 2021) : mater. mezhdunar. nauch. kongressa, Ekaterinburg, Russia, 3–4 June 2021. – SHS Web of Conferences.– Vol. 134. – Art. 00036. – DOI: 10.1051/shsconf/202213400036.
7 Matyzhanov, K.(2020) *Kazakh Folklore – a Solid Foundation and Core of Spirituality* // The Silk Road Countries' Folklore. – Tbilisi : CILS, Ilia State University. – P. 60–68.
8 Amirkulova, Zh. A. (2016) Etnofol′klordagy filosofiialyq oidyn tabiǵaty [The nature of philosophical thought in ethno-folklore],*Vestnik KazNU. Seriia filosofii, kul'turologii i politologii* [Bulletin of KazNU. Series of Philosophy, Cultural Studies and Political Science], 0 (4(58)), 30–36. [in Kazakh]
9 Makhatova, A. (2025) *Publikatsiia ritual'nogo fol'klora (po periodicheskomu zhurnalu «Aĭkap»)* [Publication of ritual folklore (based on the periodical journal "Aikap")], *Vestnik Kokshetauskogo universiteta imeni Sh. Ualikhanova. Seriia filologicheskaia* [Bulletin of Sh. Ualikhanov Kokshetau University. Philology Series]. [in Russian]
10 Talipova, A. S., Zhussipov, N. K.(2025) *Otrazhenie fol'klornoĭ traditsii v avtorskikh proizvedeniiakh pominal'noĭ liriki Mashkhura Zhusupa* [Reflection of folklore tradition in the author's memorial lyrics of Mashkhur Zhusup], *Bulletin of Shokan Ualikhanov Kokshetau University. Philological Series*, 0 (3),. [in Russian]
11 Ganmote, D.P. (2024), '*Proverbs in Fables', Language in India*, 24(4), pp. 164–191.
12 Kasemsarn, K. (2024), *'Applying Classic Literature to Facilitate Cultural Heritage Tourism for Youth through Multimedia E-Book'*, Heritage, 7(9), pp. 5148–5173, doi:10.3390/heritage7090243.
13 Sándor, I. (2021), *'The Folk Art Revival and Applied Ethnography in the Hungarian Heritage House', Acta Ethnographica Hungarica*, 66(2), pp. 343–355, doi:10.1556/022.2021.00030.

Received: 29.03.2026

ISSN 2788-7979 (online)

МРНТИ 17.82.30 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp328-341

З.К. Темиргазина[1], Ж.Е. Атыгаева[1]
[1]Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлана, 143002, Павлодар, Казахстан

СВОЕОБРАЗИЕ ПОЭТИКИ МАГИЧЕСКОГО РЕАЛИЗМА В ПРОЗЕ РОЛЛАНА СЕЙСЕНБАЕВА

В статье представлен анализ проявлений магического реализма в творчестве казахского писателя Роллана Сейсенбаева. Элементы магического реализма рассматриваются в контексте колониального и постколониального дискурса. Нами установлены некоторые специфические черты реализации магического реализма в произведениях Сейсенбаева. Автор конструирует двоемирие, в котором смешивается объективное и мистическое, сосуществуют и взаимопроникают фантастическое и реальное. Магический реализм как литературный метод помогает более глубоко осмыслить окружающую колониальную действительность, увидеть скрытые мотивы и потаенные связи в ней. Нами выявлено несколько основных направлений в реализации магического реализма в поэтике Сейсенбаева, обусловленные влиянием колониального и постколониального дискурса. Это своеобразие хронотопа, трактовка природы как живой силы, различные способы инкорпорирования сверхъестественного в реальность, глобализация локальных мифов. Хронотоп характеризуется размытостью и проницаемостью границ между реальным и ирреальным мирами, способствующими их взаимопроникновению в снах, видениях. Кроме того, для магического реализма типична нелинейность времени, временные скачки и вневременный характер течения сюжета. Природа у Сейсенбаева одухотворена, в романе «Мертвые бродят в песках» море изображено как живое, страдающее существо. Анималистические образы символичны, мутирующие мифические животные Ана-балык, Ата-балык, бурый сом становятся метафорами антропоценного коллапса, когда человек утрачивает контроль над окружающей средой. Кроме снов и видений, естественным способом инкорпорирования мистического в повседневную жизнь становятся легенды, предсказания и фантастические мечты, например, в рассказе «День, когда рухнул мир». Эсхатологичность происходящих в реальности событий (гибель Аральского моря, ядерные взрывы, насильственная эвакуация жителей аула) приводит к актуализации национальных культурных мифов и фольклорных образов в постколониальном контексте.

Ключевые слова: Роллан Сейсенбаев; атемпоральность; сны; видения; мистика; колониальный дискурс; постколониальный дискурс

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Роллан Сейсенбаев – казахстанский писатель, чьи произведения уже стали современной классикой. В его работах художественная реальность отражает мировоззрение и философию автора, сформировавшуюся под влиянием социально-политических факторов: колониальной политики, проводимой руководством Советского Союза в Казахстане, идеологического давления, страшных экологических бедствий второй половины XIX века, становления независимого Казахстана. Судьба родины, дома, народа – это вечные темы, которые являются источником формирования колониального и постколониального дискурса в творчестве Роллана Шакеновича. Несмотря на историзм, реалистическую направленность в изображении социально-политической действительности, художественный метод Р. Сейсенбаева тяготеет к литературному стилю магического реализма.

Термин «магический реализм», как полагает большинство исследователей, восходит к эссе «Magical Realism: Post Expressionism» (‘Магический реализм: постэкспрессионизм’)

ISSN 2788-7979 (online)

немецкого искусствоведа Франца Ро 1925 года, в котором он использовал его для описания постэкспрессионистского стиля в живописи. Кейт Кеффри (Cait Caffrey) пишет о появлении этого термина в работе Ф. Ро и о его невостребованности до 50-х годов XX века: “The essay focuses on the demise of Expressionism, an early twentieth century abstract art movement that uses distortion and exaggeration to express emotions. Roh praised this return to realistic representation, which contains a much more subtle mystery than the fantastical depictions of Expressionists. Roh also distinguishes the movement from Surrealism, which despite incorporating symbolic mystical elements, is solely dedicated to the unreal. The term was not widely circulated until the 1950s, however” [1]. [В эссе рассматривается упадок экспрессионизма, абстрактного художественного движения начала XX века, использующего искажения и преувеличения для выражения эмоций. Ро высоко оценил это возвращение к реалистическому изображению, которое содержит гораздо более тонкую загадку, чем фантастические изображения экспрессионистов. Ро также отличает это движение от сюрреализма, который, несмотря на включение символических мистических элементов, полностью посвящен нереальному. Однако этот термин не получил широкого распространения до 1950-х годов. – Перевод наш. З.Т., Ж.А.].

Сегодня магический реализм относится к влиятельным тенденциям в мировом литературном процессе. Один из крупнейших теоретиков магического реализма в литературе Венди Б. Фарис (Wendy B. Faris) определяет его как художественный метод, в котором волшебные и сверхъестественные элементы органично вплетены в реалистичную картину мира, и магические элементы как бы вырастают из изображаемой реальности [2, 5]. Этот литературный стиль зародился в середине XX века, в основном в литературе Латинской Америки, см., например, произведения Габриэля Гарсиа Маркеса «Сто лет одиночества», Хулио Кортасара «Игра в классики», Исабель Альенде «Дом духов» и др. Магический реализм, как полагают литературоведы, стирает границы между реальным и фантастическим, потому что для магических реалистов мир многомерен. В нём помещается и воображаемое, и реальность, а сам человек внутри этого мира может путешествовать и выбирать то измерение, где ему комфортнее и где он может обрести «духовную родину». Венди Б. Фарис в книге «Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative» (‘Обычные чары: магический реализм и ремистификация повествования’) установила его основные характеристики, такие как «неустранимые магические элементы», достоверный «феноменальный мир», «тревожные сомнения» читателя, слияние миров и нарушение законов времени/пространства [2, 9–10].

Фарис рассматривает произведения не только латиноамериканских писателей, но и таких авторов, как Салман Рушди, Гюнтер Грасс, Тони Моррисон и Бен Окри. Исследователь утверждает, что, сочетая реалистическое изображение с фантастическими элементами, так что чудесное органично вырастает из обыденного, магический реализм тем самым дестабилизирует доминирующую форму реализма, основанную на эмпирических определениях реальности. Магический реализм наделяет эту реальность визионерской силой и приводит к нарративному процессу, который можно назвать «ремистификацией» повествования. Автор сравнивает его культурную роль с ролью традиционных шаманских представлений, которые объединяют мир повседневной жизни и мир духов. Благодаря этой способности соединять разные миры, магический реализм служит эффективным деколонизирующим инструментом, создавая почву для развития и создания художественных шедевров в развивающихся национальных литературах. В то же время, как полагает Фарис, этот процесс не ограничивается постколониальными ситуациями, а представляет собой глобальную тенденцию, которая обновляет реализм изнутри [2, 29–30]. Именно поэтому многие исследователи считают эту тенденцию прогрессивной культурной работой магического реализма.

Среди других известных ученых, занимающихся проблемами магического реализма, можно отметить Юджина Арву (Eugene Arva) [3], Ким Андерсон Сассер (Kim Anderson Sasser) [4]. Для нашего исследования принципиально важно, что Ю. Арва [3] и К.А. Сассер [4]

ISSN 2788-7979 (online)

рассматривают магический реализм в контексте его взаимосвязей с колониальным дискурсом. Они анализируют, как магический реализм вплетает фантастические элементы в повседневную жизнь для изображения колониальной реальности и исторической травмы в маргинализированных культурах, для обретения национальной или региональной идентичности, например, в сербской или латиноамериканской литературе. Важным для нашего исследования является мнение Стивена Слимона (Stefan Slemon) [5] о взаимообусловленности магического реализма в национальных литературах и колониального прошлого народов. Как утверждает Слимон, магический реализм как литературная практика тесно связан с восприятием «жизни на обочине», кодируя в себе концепцию сопротивления массивному имперскому центру и его тоталитарным системам [5, 9–10].

ВВЕДЕНИЕ

Магический реализм характеризуется обыденностью чуда, герои воспринимают магию как повседневную, обычную часть жизни. В смешении объективного и мистического миров создается двойная реальность, рождается идея двоемирия – сосуществования вымышленного и действительного, фантастического и реального. Художник не отрывается от действительности, но параллельно строит собственный идеальный мир, подчинённый его внутренним законам, которые могут меняться по воле автора. В магическом реализме всегда остаётся больше вопросов, чем ответов; для него типичен открытый финал, который заставляет читателя самому подводить итоги и делать выводы из прочитанного.

В произведениях магического реализма воплощаются темы одиночества, неприкаянности и переосмысления существующей реальности. Несмотря на множество событий, насыщенность сюжетных коллизий, герои магических реалистов обычно очень одиноки. Они пытаются понять, зачем живут, и бесконечно ищут своё место в этом многогранном мире, в этой «неустойчивой» реальности. Мы видим это на примере главного героя романа Сейсенбаева «Мертвые бродят в песках» Кахармана, мятущегося в постоянных поисках спасения Аральского моря. Для магического хронотопа типично искажение времени и пространства, настоящее повторяет прошлое или меняется с ним местами, герои часто видят сны, подменяющие реальность, им приходят видения. Время воспринимается как условность, поэтому может замедляться и ускоряться, дробиться и искажаться. Своеобразна и роль фольклора. Миф в магическом реализме – это не только отсылка и создание колоритных образов, но ещё и способ познания существующей реальности. Через мифы, легенды и верования писатели пытаются осмыслить мир, в котором мы живём сейчас; важно также, что автор не объясняет механику работы магии. Магический реализм позволяет авторам через призму вымысла исследовать реальные социальные, исторические и психологические проблемы. Некоторые исследователи говорят о том, что магический реализм остаётся привлекательной и активной категорией, поскольку новые произведения искусства и литературы в мире квалифицируются как таковые [6, 1].

Творчество Роллана Сейсенбаева достаточно хорошо изучено с различных точек зрения. своеобразия взаимоотношений интеллигенции и народа. А.Ж. Жаксылыков в своей фундаментальной монографии [7] осуществил глубокий анализ драматического излома в отношениях между интеллектуальной средой и простыми людьми в прозе Сейсенбаева. Он исследовал духовный кризис и причины «ущербности нравственной позиции» некоторой части современной интеллигенции, а также интеграцию национальных казахских проблем (социальных, экологических, нравственных) в общечеловеческий, глобальный контекст, показав, что пути возрождения и выхода народа из духовной или культурной изоляции возможно через приобщение к ценностям мировой культуры и гуманизма. В статье О.К. Андрющенко, Г.К. Абзулдиновой выявляется отражение мировоззренческих и философско-нравственных проблем казахского общества эпохи природного кризиса Аральского моря в романе Сейсенбаева «Мертвые бродят в песках» [8]. Интерес исследователей вызывает стилистическая специфика этого романа, репрезентированная в стратегии стилистического

ISSN 2788-7979 (online)

«пэчворка» [9]. Однако проблема поэтики магического реализма во взаимосвязи с колониальным дискурсом в прозе писателя до сих пор не изучена, что обусловливает новизну нашего исследования.

Таким образом, близость художественного метода Сейсенбаева к магическому реализму определяет цель исследования – выявить особенности поэтики магического реализма в постколониальном контексте в произведениях писателя. В рамках этой цели решаются следующие задачи:

1) установить специфику хронотопа с точки зрения реализации постулатов магического реализма;

2) проанализировать роль природных явлений, в частности, анималистических образов как одухотворенной магической силы;

3) определить роль ирреального (снов, видений, легенд, пророчеств) в концептуализации идей колониального дискурса.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДЫ

В работе выдвигается гипотеза о том, что поэтика магического реализма является художественно-эстетическим способом отражения в прозе Сейсенбаева деколониальных мотивов, проблемы исторической травмы, экологической катастрофы, утраты и возвращения национальной идентичности, исторической памяти и духовной культуры.

В качестве материала исследования были выбраны четыре произведения Р. Сейсенбаева: повесть «Заживем после войны» [10], рассказ «День, когда рухнул мир» [11] и романы «Мертвые бродят в песках» [12], «Трон сатаны» [13]. Основанием для отбора произведений стали художественно-стилистическое использование автором приемов магического реализма в них, общность эсхатологических мотивов в заглавиях и идейно-художественном содержании произведений.

Для анализа используются структурно-семиотический и историко-литературный методы, дающие возможность выявить элементы магического реализма в поэтике произведений Сейсенбаева, в их идейно-художественной проблематике, обозначая связь с колониальной историей Казахстана.

Главная цель при применении структурно-семиотического метода в нашем исследовании – расшифровать скрытые культурные механизмы, благодаря которым текст транслирует определенные смыслы, формирует авторскую картину мира и взаимодействует с читателем. Согласно интерпретации Ю.М. Лотмана, при структурно-семиотическом методе в литературоведении художественный текст рассматривается как сложная иерархическая система знаков, смысл которой рождается из взаимодействия элементов структуры и их семиотических кодов. Поскольку литература трактуется как вторичная моделирующая система, где элементы текста образуют единое знаковое пространство, структурно-семиотический метод объединяет два взаимосвязанных направления: во-первых, структурное направление, в котором выявляется внутренняя организация произведения, его «каркас», состоящий из оппозиций, сюжетов, мотивов и ритмических единиц; во-вторых, семиотическое направление, в котором изучаются механизмы означивания в магическом реализме. Структурно-семиотический анализ раскрывает то, как конкретные образы, детали (цвета, формы и т.д.) в нарративе Сейсенбаева становятся элементами магического преобразования действительности и приобретают символическое значение, формируя авторскую художественную идею, отраженную в хронотопе произведения, в анималистических символах, в снах, видениях и исторических легендах.

Второй по значимости используемый в нашей статье метод – историко-литературный. Этот фундаментальный метод, который дает нам возможность рассмотреть литературные произведения Роллана Сейсенбаева как закономерный продукт исторического развития, представить тексты сквозь призму колониальной эпохи их создания, в культурно-

ISSN 2788-7979 (online)

историческом контексте, выявить влияние времени, идеологии на замысел автора и интерпретацию произведений читателями в определенную эпоху.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В реалистичную картину художественного мира произведений Роллана Сейсенбаева органично интегрируются мифологические мотивы, фольклорные элементы. При этом нереальное, чудесное у него жизнеподобно и не нуждается в каком-либо обосновании. Магическое существует в тесной связи с реальным, формируя метафизический пласт хронотопа. Мы выделяем несколько основных проявлений магического реализма в поэтике произведений Сейсенбаева, существенные для формирования в них колониального и постколониального дискурса: своеобразие хронотопа, восприятие природы как живой силы, способы инкорпорирования сверхъестественного в реальность, результатом функционирования которых является глобализация локальных мифов.

1. Границы и атемпоральность хронотопа

В организации хронотопа проявляется особая роль пространства сна как промежуточного состояния между реальным и ирреальным, метафизическим. Оно содержат знаки, установки, ретроспекции, дополняющие картину происходящих событий, побуждающие героев к действиям или объясняющие их поступки и состояния. При этом граница между сном и реальностью часто расплывчата. Так, в начале автобиографического рассказа «День, когда рухнул мир», посвященного ядерным взрывам на Семипалатинском ядерном полигоне, главному герою Роллану снится сон, в котором дух умершего отца напоминает ему о трагедии и предупреждает, что испытания возобновились и «земля дрожит снова». Автором создается двоемирие, в котором фантастический и реальный миры проникают друг в друга, переплетаются так, что магическое становится частью обыденного:

Я подался вперед, я хотел поддержать отца, но тут же ощутил эту зияющую пропасть: он в том мире, я в этом… И все же я протянул ему обе руки, так мне хотелось помочь ему выбраться из могилы. “Осторожнее… Ты рискуешь упасть и разбиться”, – предупредил меня отец, кутавшийся в оборванный белый саван [11].

Автор последовательно формирует в рассказе хронотоп, типичный для магического реализма, характеризующийся проницаемостью границ между «волшебным» и реальным мирами и атемпоральностью. Герой перемещается в разное время с помощью «магических» инструментов – снов, видений либо с помощью воспоминаний, в которые также инкорпорированы элементы фантастического:

Мы принялись жадно разглядывать громадные военные машины, снующих повсюду солдат, которые ***точно из-под земли появились****.*

– Смотрите… Раз, два, три… Десять колес у каждой из этих машин, – сказал Серикбол.

– Вот это да… Десять… ***Как в сказке****… – загалдели мы, пытаясь забраться в кабину, кузов* [11];

Что такое "эвакуация", мы тогда еще не знали, но сразу же почувствовали нечто недоброе. Веяло от этого ***загадочного, туманного слова*** *страхом и неопределенностью* [11].

Тем самым автор передает восприятие происходящих событий жителями аула как аномальных, нереальных, коренным образом меняющих их жизнь. Специфическим для магического реализма Сейсенбаева является мифологический мотив эсхатологичности происходящего, поскольку экологические катастрофы ставят реальность на грань гибели и исчезновения:

– На войну шли, такого ужаса не чувствовали, – заметил кто-то из стариков.

– То была война, а ***это – конец света*** [11].

О доминировании эсхатологического мотива в идейном содержании произведений Сейсенбаева свидетельствуют их заглавия: «День, когда рухнул мир», «Заживем после войны», «Мертвые бродят в песках», «Трон сатаны». В них акцентируются религиозные мифы

ISSN 2788-7979 (online)

о конце света; о постапокалиптической эре, когда оживают все умершие; о победе и царствовании Сатаны; о войне как антиподе жизни, как о несовместимом с жизнью явлении.

В конце рассказа Роллан стоит на родной земле, сам ощущает ее дрожь, вызванную подземными взрывами, взывает к родине и вновь говорит с отцом. Сон таким образом перетекает в форму видения:

– Здравствуй, сын! – сказал отец. Он неожиданно возник подле меня и теперь торопливо исчезал, испарялся в степи. – Сын мой, ты можешь и должен пройтись по родной земле босиком. Ведь это твоя земля, земля твоих предков… [11, 46].

Героев Сейсенбаева во снах и видениях часто посещают умершие, они предупреждают их, дают наставления, напоминают о том, что действительно важно для человека, народа, Родины. Приемы магического реализма органично укладываются в национальное мировосприятие казахского народа, прочно сохраняющего мифопоэтические истоки. В частности, речь идет о культе предков – аруақов, который до сих пор активно транслируется в сознании и поведении казахов. Аруақи – духи предков, согласно языческим представлениям казахов, живут в мистическом мире, охраняя и защищая своих потомков (см.: [14]).

Таким способом Сейсенбаев осуществляет глобализацию локальных, национальных мифов, включая их в общечеловеческий универсальный контекст. К характерным чертам современного этапа развития магического реализма относится тенденция к усилению национальных культурных истоков: мифопоэтических и фольклорных.

2. Природа как одухотворенная сила: анималистические символы

В классическом магическом реализме природа выступает как живая сила, одухотворённая мифологическим сознанием (реки, море, горы, деревья, животные как хранители памяти). В произведениях Сейсенбаева природа трансформируется в символ экологического кризиса, созданного колониальной властью, – пересыхание и гибель моря, ядерные взрывы. Оживающие ландшафты или мутирующие животные становятся метафорами антропоценного коллапса, когда человек утрачивает контроль над окружающей средой. Животные-духи являются важным элементом магического реализма у Сейсенбаева, функционируя в качестве анималистических символов трагедий как эпохальных событий. Они наделяются способностью говорить, страдать, испытывать эмоции, пророчествовать, как человек. Часть из них также проникает в художественный мир через сны героев. Маленького Роллана в рассказе «День, когда рухнул мир» перед началом испытаний во сне посещает барс:

– Не бойся, не бойся меня, – вдруг зашептала тень человеческим голосом. – Вам будет тяжело, малыш, но вы должны выдюжить. ***Помни, все помни, сынок! Запоминай, запоминай, запоминай!*** *Ибо придет такое время, которое заставит тебя поведать миру правду, горькую правду о том, что ты видел…* [11, 25].

Барс настойчиво просит мальчика запомнить происходящее, потому что он должен будет в свое время рассказать миру правду о трагедии казахов, т.е. стать хранителем исторической памяти своего народа. В мифологии кочевников барс выступает в качестве «смерть несущего» образа, наделенного такими качествами, как неумолимость намерений, сила, непоколебимая воля [15, 90–91]. В рассказе барс – символ долга, противостояния трудностям, силы духа. И вновь граница между сном и реальностью, реальным и сверхъестественным стирается, когда после пробуждения Роллан видит наяву на своем плече следы когтей:

– Барс! Это следы когтей! – мелькнуло у меня. – Но как же так, как же так? Ведь не было же его наяву. Ведь я спал… [11, 25].

Это некий магический обряд инициации мальчика в хранителя исторической памяти о трагических событиях, осуществленный на границе полуяви – полусна.

Другим анималистическим символом голоса одухотворенной природы, последствий ядерных испытаний в рассказе является кошка по кличке Рыжая. После первого взрыва водородной бомбы она поседела, заплакала и в разговоре с ребенком описала боль всего живого после произошедшего:

– Тебе больно? – спросил я кошку.

ISSN 2788-7979 (online)

– Больно – это не то слово, мне жутко, жутко, мальчик… <…> Мне кажется, я скоро умру, мальчик. Ведь я была ТАМ, и у меня теперь все нутро горит. Кто был ТАМ, тому не выжить, об этом все говорят [11, 37].

Так, в романе «Мертвые бродят в песках», повествующем о пересыхании Аральского моря, появляются мифологические рыбы-хранители моря Ата-балык (Рыба-отец) и Ана-балык (Рыба-мать). Они выступают предвестниками трагедии, посещают главного персонажа Кахармана во снах и предупреждают о гибели Арала:

Она двигалась тяжело, была до последней степени исхудалой. Рядом плыла другая рыба – рыба-мать, тоже худая и изможденная. За ними тянулся косяк. И чем ближе подплывал этот косяк, тем страшнее становилось Кахарману. Плотное скопище не рыб, но каких-то уродливых существ надвигалось на него. Это были твари с двумя или тремя головами, со страшными хвостами… [12, 296].

На протяжении всего романа мы наблюдаем за противостоянием рыб-прародителей и бурого сома, символизирующим борьбу добра и зла, которая заканчивается смертью моря.

В повести «Заживем после войны» у одинокого инвалида, ветерана войны Шигинсыза появляется друг – голубь, который символизирует важность душевной близости и дружбы для каждого живого существа. Голубь обладает магическими свойствами: он разговаривает с персонажем. Шигинсыз, раненный на войне, обреченный на одиночество, вновь находит силы и желание жить, осознает собственную значимость, когда в его жизни появляется голубь, о котором нужно заботиться, выхаживать, лечить сломанное крыло:

– Я скучал без тебя все лето, – сказал голубь.

– Ты искал меня?

– Искал, у меня крылья от тоски опускались… Я тебе и раньше говорил, живое тоскует по живому, но ты не верил… [10, 445].

Именно устами голубя, символа мира, автор озвучивает укор человеку, который использует свою свободу не во благо, а для угнетения других:

Большей свободы нет на земле, чем родиться на ней человеком; Вы люди сами виноваты во всем. Вы – свободны, но всегда готовы уничтожать друг друга… [10, 402].

3. Сны, легенды, видения как способ инкорпорирования сверхъестественного в реальность

Р. Сейсенбаев часто использует мифологические, полуисторические легенды и вставки, которые как внесюжетные элементы напрямую не влияют на развитие основного конфликта, но дополняют его глубиной интерпретации сюжета и хронотопа во времени, ощущением вневременья, атемпоральности – относительности и субъективности восприятия художественного времени. Легенды и мифы повествуют о казахских батырах, джигитах, мыслителях и поэтах, чьи судьбы тем или иным образом соотносятся с главными героями и их жизненными трудностями, углубляя идейно-художественное содержание романа. Так, в текст романа «Мертвые бродят в песках» включена легенда о Коркут-баба, который пытался «перехитрить смерть». Она сюжетно привязана к главному герою Кахарману, который сравнивает себя с акыном Коркутом, потому что сам в отчаянии бродит по всем уголкам казахской степи в попытке ускользнуть от страшной реальности, не встретиться лицом к лицу со смертью родины – гибелью Аральского моря: *Я с каждым годом становлюсь смешнее и смешнее, как Коркут-баба* [12, 280]. А миф о сакском воине Иманбеке и его великолепном волшебном коне, перетекая из рассказов героев в реальность, кристаллизует представление автора о характере истинного казаха и его неразрывной связи с природой: провозглашает ценность дружбы и чести; показывает, что испытания несправедливостью, невзгодами и лишениями придают человеку стойкость; дает понять, что благосклонность природы нельзя ни купить, ни продать. Могилу Иманбека, скрываемую советской властью от людей, герои находят лишь в самом конце романа, в разгар соляной бури на Арале. Это символично, поскольку демонстрирует одну из основных колониальных идеологем: у колонизированного народа не должно быть истории и не должно быть своих героев.

ISSN 2788-7979 (online)

Один из персонажей рассказа «День, когда рухнул мир» аксакал эвакуируемого военными аула возмущен подобным отношением к своему народу и высказывает его военному, «казенному человеку», воплощающему в глазах жителей казахского аула советскую тоталитарную политику:

Они в упор глядели друг на друга, рослый статный подполковник и сутулый, но все еще могучий, жилистый дед, чья цепкая рука крепко сжимала камчу.

– А ты знаешь, казенный человек, что вытерпел этот народ? Нет, ты не знаешь этого. Ты не знаешь, что наша земля – это земля великих и святых людей! Веками жили мы в этой степи, мирно кочуя и никого не обижая. Здесь наши джайляу. Здесь родился наш Абай. Потом он стал неугоден властям, и за одно только упоминание его имени нас ссылали в Итжеккен – Сибирь. Потом расстреляли Шакарима, нашего великого поэта и философа, с которым дружил ваш Лев Толстой и опять – стоило казаху заикнуться о Шакариме, как он тут же оказывался в Сибири. Лучшие люди в ссылке умирали… Вот ты из Семипалатинска приехал, так вся наша степь от аула до Семипалатинска была человеческими трупами покрыта – голод, ты знаешь, что это такое? Ты знаешь, скольких он выкосил? А потом – война. Скольких и она унесла, тут каждый второй джигит на чужой стороне пал. А посмотри, что едят колхозники, что они на трудодень получают? Да мы не живем, а существуем. Многие не то что вкус мяса, вкус хлеба забыли. За каждого колхозного барана головой можно поплатиться… Так скажи, казенный человек, когда наш народ будет жить? И будет ли он жить?.. Ты ведь нас на смерть гонишь… Разве не так? [11].

С горечью вспоминая непростую многовековую историю своего народа, аксакал обвиняет советскую тоталитарную власть в геноциде казахов, в замалчивании и уничтожении национальной истории и культуры. Прошлое народа в колониальной идеологии трактуется как нереальная, не существующая действительность, проще говоря, фантазия отдельных людей или групп людей, т.е. по Ж. Бодрийяру, симулякр, лишенный своей реальной основы-образца. Лишить народ исторической памяти – значит уничтожить его духовность, превратить в бессловесное, покорное стадо; такова железная логика тоталитарной общественной системы. Магический реализм в художественном дискурсе Сейсенбаева предлагает позитивный, освобождающий ответ на имперское историческое наследие.

Еще одним способом включения мистического и эсхатологического в реальную жизнь героев являются пророчества, предсказания и фантазии-мечты. В рассказе «День, когда рухнул мир» изображен эпизод из детских воспоминаний мальчика о предсказании конца света:

Этот парень, грязный, оборванный, тощий, рассказывал такие страшные истории, что нас, аульских мальчишек, дрожь била. Он утверждал, что людей и землю ждет конец света, после чего настанет судный день, когда человек ответит за все свои грехи. Потом он раздал листочки, где (до сих пор помню!) крупными буквами было написано: Конец света. 1953 год. 17 августа. 6 часов 12 минут. Все начнется в Казахстане! И вот он, кажется, наступает, предсказанный бродягой конец света. <…> День-другой – и душа моя предстанет перед небесным судилищем… Надо мной, над всем, что меня окружает, нависло черное облако смерти… [12].

В сознании мальчика предсказанный конец света уже наступает, ситуация с эвакуацией жителей аула слишком похожа на этот конец света, и он мысленно готовится к неизбежной смерти.

Сейсенбаев также показывает, что в фантастических мечтах детей воплощается не только мотив смерти, но и светлая позитивная магия, не омраченная жизнью и наполненная верой в лучшее будущее. Автор описывает детские мечты маленькой девочки Кенже, погибшей от взрыва ядерной бомбы:

Мечты были детские, незамысловатые, фантастические. Кенже, малышка Кенже, в свои шесть лет изъяснялась загадочно, странно, и вот что удивительно – фантазии у нее всегда были цветные, яркие. "Будет хорошо, степь будет благоухать, – говорила она, – цветы алые так хорошо пахнут, и синее-синее небо будет нежно глядеть на нас, и золотое солнце

ISSN 2788-7979 (online)

весело засияет, и на это золотое зеркальце можно будет смотреть сколько угодно. Золотое, ласковое, единственное солнце мое!.." [12].

Автор подчеркивает обращенность маленькой девочки к мистическому миру, ее связь со сверхъестественным: несмотря на незамысловатость своих фантазий, в шесть лет она изъясняется «*загадочно, странно*», и это поражает окружающих своей мистической таинственностью. Магия и повседневность переплетаются, подчеркивая выживание самобытности и самоценности личности под давлением тоталитарной идеологии и колониальной действительности, несущей смерть и разрушение.

В романе «Трон сатаны» параллельно развиваются две сюжетные линии: повествование о судьбе молодого парня Абылая и сюжет древней легенды о казахском воине Кушикбае. Их судьбы пересекаются в той точке, где они, следуя принципам мужской чести, защищают девушек от насилия и позора, при этом сами попадают в немилость власть имущих. Автор использует прием «переклички» судеб двух героев в сюжете романа: реальная судьба Абылая подкрепляется магической реальностью легенды. Легенда о Кушикбае, честном, смелом и мудром воине, столкнувшемся с несправедливостью, бесчестием родного народа, создает мотив повторяющейся истории, которая отражена в горестном обращении отчаявшегося героя к степи как символу родины, материнства:

О степь, степь, добрым своим сыновьям ты не приносишь счастья, а злых и коварных стараешься не замечать… О степь, степь, куда нам деваться и у кого искать защиты?.. Я хотел отдать жизнь за честь моего народа, но отчаялся… [13, 256].

Абылай, воспитанный на принципах высокой морали, чести, справедливости, также вынужден бороться с произволом в неравной, настойчивой и безуспешной борьбе, страдая от своей принципиальности и непокорности. История Абылая в создаваемой автором «реальности» выступает симулякром, копией трансцендентального образца – казахского батыра Кушикбая, легендарного персонажа, история которого внедрена в нарратив романа посредством использования приема магического реализма.

ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные результаты исследования функционирования магического реализма в прозе Роллана Сейсенбаева представлены в Таблице ниже.

Таблица. Функции элементов магического реализма в произведениях Р. Сейсенбаева
Кесте. Р. Сейсенбаевтың шығармаларындағы сиқырлы реализм элементтерінің функциялары
Table. Functions of magical realism elements in the works of R. Seisenbaev

Элементы магического реализма	**Функции в повествовании**	**Специфика авторского использования**
Хронотоп произведения	1) Пространство и время хронотопа произведения функционируют как промежуточное состояние между реальным и ирреальным. 2) В хронотопе акцентируется проницаемость границ между «волшебным» и реальным мирами, вневременность (атемпоральность)	Связь между историей и настоящим временем, объединяющая их в единый пространственно-временной континуум
Одухотворенная, «оживленная» сила природы	Символизация элементов природы, превращение их в «говорящие» персонажи	Анималистические символы, восходящие к национальной мифологии
Сны, видения персонажей, легенды древности	1) Способ инкорпорирования сверхъестественного в реальность. 2) Преобразование локальных мифов в универсальные общечеловеческие понятия	Мифопоэтические истоки казахского культа аруаков (предков)

ISSN 2788-7979 (online)

Сейсенбаев использует абсолютизацию элементов сверхъестественного и чудесного для глубокого осмысления самых трагических страниц национальной истории, и, как ни парадоксально это звучит, для **реалистического** отображения травматических событий в истории страны.

В логике тоталитарной советской идеологии многовековая история казахского народа замалчивалось и предавалось забвению. Магический реализм писателя, создавая многомерную реальность, возвращал историю в легендах, мифах, сказаниях как формах фантастического, оказываясь, согласно идее автора, подлинной, «настоящей» реальностью. Исследователи справедливо отмечают специфику авторского представления философии времени в романе «Мертвые бродят в песках», согласно которой в романе Сейсенбаева историческая канва, достоверный и актуальный фактографический материал являются фундаментом для развертывания масштабной философской концепции, носящей вневременной характер [9, 32].

Прием «переклички» истории и сегодняшнего дня, возможный в контексте магического реализма, восстанавливает историческую память, создает постмодернистскую «неустойчивую» реальность, которая расширяет интерпретационные возможности сюжета, хронотопа романа и в целом художественной идеи произведения для современного читателя, воспринимающего литературное произведение с позиции деколониального и постколониального дискурса, формирующегося в казахстанской научной парадигме. Стивен Слимон [5] утверждает, что магический реализм действует как постколониальный дискурс, предлагая позитивный, освобождающий ответ на наследие имперской истории.

Следование традициям магического реализма в сочетании с обширным вовлечением национального фольклора, мифологии, традиционных культурных элементов в этнических представлениях о фантастическом и мистическом – это другая особенность современного магического реализма, которая четко прослеживается в произведениях казахского писателя. В соответствии с этой тенденцией, писатель переводит локальные мифы, локальное мистическое в общечеловеческий контекст, глобализируя и универсализируя казахскую мифологию, национальный фольклор и мистические представления.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Выдвинутая гипотеза подтвердилась в результате анализа художественных произведений Роллана Сейсенбаева. В целом вкрапления «чудесного», магического, ирреального в художественную картину мира дополняют эсхатологическую, в некоторой степени антиутопическую картину колониальной советской реальности, которая отражена в прозе Сейсенбаева. Концепция магического реализма, основанная на представлении фантастического как части реального бытия, дает возможность писателю четко обозначить советские идеологемы как насильственные колониальные формы размывания и разрушения национальной идентичности, культуры, окружающей природы.

Сверхъестественное в его творчестве проникает в реальность героев, каждый из которых ведет свою борьбу с историческими травмами, экологическими катастрофами, утратой культурных корней и национальной истории. Они выступают как голос предков и голос природы, формируя особую точку зрения на представления о Родине, об Истории, о Памяти и, в конечном счете, о Добре и Зле с позиции современного постколониального дискурса. Реалистичность изображения экологических катастроф – гибели Аральского моря, ядерных взрывов на Семипалатинском полигоне – дополняется экспрессивной авторской апокалиптической трактовкой событий. Неживое и нереальное говорит с живым и настоящим, из глубины небытия напоминая о том, что действительно важно для человека.

ISSN 2788-7979 (online)

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Caffrey C. Magical realism [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.ebsco.com/research-starters/literature-and-writing/magical-realism (дата обращения: 5.03.2026)
2 Faris W.B. Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative. – Nashville: Vanderbilt University Press, 2004. – 323 p.
3 Arva E.L. The Traumatic Imagination: Histories of Violence in Magical Realist Fiction. –Amherst, NY: Cambria Press, 2011. – P. 1–60.
4 Sasser K.A. Magical Realism and Cosmopolitanism: Strategizing belonging. – Springer, 2014. https://doi.org/10.1057/9781137301901_7
5 Slemon S. Magic Realism as Post-Colonial Discourse // Canadian Literature: A Quarterly of Criticism and Review, 2021. – No. 116. – P. 9–24. https://doi.org/10.14288/cl.v0i116.194263
6 Figlerowicz M., Mertehikian L. An Ever-Expanding World Literary Genre: Defining Magic Realism on Wikipedia // Journal of Cultural Analytics, 2023. – No. 8(2). https://doi.org/10.22148/001c.73249
7 Абдыханов У.К. Роллан Сейсенбаев и мировой литературный процесс. Своеобразие отражения взаимоотношения интеллигенции и народа в прозе Сейсенбаева. – Saarbrucken: Lambert Academic Publishing (LAP), 2015. – 252 с.
8 Андрющенко О.К., Абзулдинова Г.К. Мировоззренческие и философско-нравственные особенности романа Р.Ш. Сейсенбаева «Отчаяние, или Мертвые бродят по пескам» // Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі / Язык и литература: теория и практика. – 2023. – Т. 2, №4. – С. 9–16. https://doi.org/10.52301/2957-5567-2023-4-6-14
9 Темиргазина З.К., Овчинникова А.В., Абзулдинова Г.К. Стилистический «пэчворк» в романе Р. Сейсенбаева «Отчаяние, или Мертвые бродят в песках» // Tiltanym. – 2024. – № 2(94). – С. 30–41. https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-2-30-41
10 Сейсенбаев Р.Ш. Заживем после войны // Если хочешь жить: роман, повести. – М.: Советский писатель, 1983. – С. 415–446.
11 Сейсенбаев Р.Ш. День, когда рухнул мир: рассказы. – Алматы: Жидебай, Международный клуб Абая, 2002. – 88 с.
12 Сейсенбаев Р.Ш. Мертвые бродят в песках. – Алматы: Жидебай, Международный клуб Абая, 2006. – 672 с.
13 Сейсенбаев Р.Ш. Трон сатаны: романы. – Алматы: Жидебай, Международный клуб Абая, 2007. – 603 с.
14 Темиргазина З.К. Батыр в казахском эпосе как архетип героя: концепции А. Маргулана и современных исследователей // Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі / Язык и литература: теория и практика. – 2024. – Т. 3, № 1. – С. 20–27. https://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-1-49-56
15 Хазбулатов А.Р. Анималистическая вселенная казахской культуры в диаграмме эпох. – Астана: КазНИИК, 2017. – 560 с.

Материал поступил в редакцию журнала 28.06.2026

Роллан Сейсенбаев прозасындағы сиқырлы реализм поэтикасының өзіндік ерекшеліктері

З.Қ. Темірғазина[1], Ж.Е. Атығаева[1]
[1] Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, 143002, Қазақстан

Мақалада қазақ жазушысы Роллан Сейсенбаевтың шығармашылығындағы сиқырлы реализмнің көріністеріне талдау жасалады. Сиқырлы реализм элементтері отарлық және постотарлық дискурс контекстінде қарастырылады. Зерттеу барысында Сейсенбаев шығармаларында сиқырлы реализмнің жүзеге асуындағы бірқатар өзіндік ерекшеліктер

айқындалды. Автор объективті және мистикалықтың тоғысқан, фантастикалық пен шынайы қатар өмір сүріп, өзара кірігіп жатқан қосәлемдікті құрастырады. Сиқырлы реализм әдеби әдіс ретінде қоршаған шындықты тереңірек ұғынуға, ондағы жасырын мәндер мен көмескі байланыстарды ашуға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында Сейсенбаев поэтикасында сиқырлы реализмнің жүзеге асуының отарлық және постотарлық дискурс ықпалымен шартталған бірнеше негізгі бағыттары анықталды. Бұл ерекшеліктерге хронотоптың өзіндік сипаты, табиғатты тірі күш ретінде түсіндіру, табиғаттан тыс құбылыстарды шындыққа енгізудің түрлі тәсілдері, жергілікті мифтердің жаһандануы жатады. Хронотоп шынайы және ирреалды әлемдер арасындағы шекаралардың бұлдырлығы мен өтімділігі арқылы сипатталып, олардың түстер мен көріністерде өзара кірігуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сиқырлы реализмге уақыттың бейсызықтылығы, уақыттық секірістер және сюжеттің уақыттан тыс дамуы тән. Сейсенбаев шығармаларында табиғат жандандырылып бейнеленеді: «Құмды кезген өліктер» романында теңіз тірі, азап шегетін тіршілік иесі ретінде көрінеді. Анималистік образдар символдық сипатқа ие: мутацияға ұшыраған мифологиялық жануарлар Ана-балық, Ата-балық, қоңыр жайын адамның қоршаған ортаға бақылауын жоғалтқан антропоцендік күйреудің метафораларына айналады. Түстер мен көріністерден бөлек, мистикалықты күнделікті өмірге енгізудің табиғи тәсілі ретінде аңыздар, болжамдар және қиялға негізделген армандар көрінеді, мысалы, «Әлем күйреген күн» әңгімесінде. Шынайы өмірде орын алып жатқан оқиғалардың эсхатологиялық сипаты (Арал теңізінің тартылуы, ядролық жарылыстар, ауыл тұрғындарының эвакуациясы) постотарлық контексте мәдени мифтер мен фольклорлық образдардың өзектенуіне әкеледі.

Кілт сөздер: Роллан Сейсенбаев, атемпоралдылық, түстер, көріністер, мистика, постотарлық дискурс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Caffrey C. Magical realism [Электрондық ресурс]. – 2022. – URL: https://www.ebsco.com/research-starters/literature-and-writing/magical-realism (қаралған күні: 5.03.2026)

2 Faris W.B. Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative. – Nashville: Vanderbilt University Press, 2004. – 323 p.

3 Arva E.L. The Traumatic Imagination: Histories of Violence in Magical Realist Fiction. –Amherst, NY: Cambria Press, 2011. – P. 1–60.

4 Sasser K.A. Magical Realism and Cosmopolitanism: Strategizing belonging. – Springer, 2014. https://doi.org/10.1057/9781137301901_7

5 Slemon S. Magic Realism as Post-Colonial Discourse // Canadian Literature: A Quarterly of Criticism and Review, 2021. – No. 116. – P. 9–24. https://doi.org/10.14288/cl.v0i116.194263

6 Figlerowicz M., Mertehikian L. An Ever-Expanding World Literary Genre: Defining Magic Realism on Wikipedia // Journal of Cultural Analytics, 2023. – No. 8(2). https://doi.org/10.22148/001c.73249

7 Әбдіханов У.К. Роллан Сейсенбаев және әлемдік әдеби процесс. Сейсенбаев прозасындағы зиялы қауым мен халық арасындағы қарым-қатынасты көрсету ерекшеліктері. – Саарбрюккен: Ламберт академиялық баспасы (LAP), 2015. – 252 б.

8 Андрющенко О.К., Абзулдинова Г.К. Р. Сейсенбаевтың «Үмітсіздік, немесе Өлілер құмды кезеді» романының идеологиялық және философиялық-моральдық ерекшеліктері // Тіл және әдебиет: Теориясы мен тәжірибесі. – 2023. – 2-том, № 4. – Б. 9–16. https://doi.org/10.52301/2957-5567-2023-4-6-14

9 Темиргазина З.К., Овчинникова А.В., Абзулдинова Г.К. Р. Сейсенбаевтың «Үмітсіздік, немесе Өлілер құмды кезеді» романындағы стильдік «құрақ көрпе» // Тілтаным. – 2024. – № 2 (94). – Б. 30–41. https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-2-30-41

ISSN 2788-7979 (online)
10 Сейсенбаев Р.Ш. Соғыстан кейін өмір сүрейік // Өмір сүргіңіз келсе: Роман, әңгімелер. – М.: Советский Писатель, 1983. – Б. 415–446.
11 Сейсенбаев Р.Ш. Әлем құлаған күн: Әңгімелер. – Алматы: Жидебай, Абай халықаралық клубы, 2002. – 88 б.
12 Сейсенбаев Р.Ш. Құмды кезген өлілер. – Алматы: Жидебай, Абай халықаралық клубы, 2006. – 672 б.
13 Сейсенбаев Р.Ш. Шайтан тағы: Романдар. – Алматы: Жидебай, Абай халықаралық клубы, 2007. – 603 б.
14 Темірғазина З.К. Қазақ эпосындағы батыр батыр архетипі ретінде: Ә. Марғұланның және қазіргі заманғы зерттеушілердің тұжырымдамалары // Тіл және әдебиет: Теориясы мен тәжірибесі. – 2024. – Т. 3, № 1. – Б. 20–27. https://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-1-49-56
15 Хазбулатов А.Р. Дәуірлер диаграммасындағы қазақ мәдениетінің анималистік әлемі. – Астана: ҚазНИИК, 2017. – 560 б.

Материал 28.06.2026 баспаға түсті

Specific Features of Magical Realism in the Prose of Rollan Seisenbaev

Z. Temirgazina[1], Zh. Atygayeva[1]
[1] Margulan University, Pavlodar, 143002, Kazakhstan

The article presents an analysis of the manifestations of magical realism in the works of the Kazakh writer Rollan Seisenbaev. Elements of magical realism are examined within the context of colonial and postcolonial discourse. The study identifies specific features of the realization of magical realism in Seisenbaev's works. The author constructs a dual-world model in which the objective and the mystical are intertwined, and the fantastic and the real coexist and interpenetrate. Magical realism as a literary method enables a deeper interpretation of reality, revealing its underlying motives and latent connections. Several principal directions in the realization of magical realism in the poetics of Rollan Seisenbaev have been identified, shaped by the influence of colonial and postcolonial discourse. These include the distinctive configuration of the chronotope, the interpretation of nature as a living force, various modes of incorporating the supernatural into reality, and the globalization of local myths. The chronotope is characterized by the blurring and permeability of boundaries between the real and the unreal, facilitating their interpenetration in dreams and visions. In addition, magical realism is marked by the nonlinearity of time, temporal shifts, and the atemporal development of the narrative. In Seisenbaev's works, nature is endowed with animacy; in the novel "The Dead Wander in the Sands," the sea is depicted as a living, suffering entity. Animalistic imagery is highly symbolic: the mutating mythological creatures Ana-balyk, Ata-balyk, and the brown catfish function as metaphors for anthropogenic collapse when humans lose control over the environment. Alongside dreams and visions, legends, prophecies, and fantastical aspirations serve as natural means of incorporating the mystical into everyday life, as seen, for example, in the short story "The Day the World Collapsed." The eschatological nature of real-world events (the desiccation of the Aral Sea, nuclear explosions, the evacuation of aul residents) leads to the actualization of cultural myths and folkloric images within a postcolonial context.

Key words: Rollan Seisenbaev, atemporality, dreams, visions, mysticism, colonial discourse, postcolonial discourse.

REFERENCES

1 Caffrey C. Magical realism. 2022. Available at: https://www.ebsco.com/research-starters/literature-and-writing/magical-realism (accessed 5.03.2026).
2 Faris W.B. Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative. (Nashville: Vanderbilt University Press, 2004).

ISSN 2788-7979 (online)
3 Arva E.L. The Traumatic Imagination: Histories of Violence in Magical Realist Fiction. (Amherst, NY: Cambria Press, 2011), 1–60.
4 Sasser K.A. Magical Realism and Cosmopolitanism: Strategizing belonging. (Springer, 2014). https://doi.org/10.1057/9781137301901_7
5 Slemon S. Magic Realism as Post-Colonial Discourse. Canadian Literature: A Quarterly of Criticism and Review, 116, 9–24 (2021). https://doi.org/10.14288/cl.v0i116.194263
6 Figlerowicz M., Mertehikian L. An Ever-Expanding World Literary Genre: Defining Magic Realism on Wikipedia. Journal of Cultural Analytics, 8(2), (2023). https://doi.org/10.22148/001c.73249
7 Abdykhanov U.K. Rollan Seisenbaev i mirovoy literaturnyy protsess. Svoeobrazie otrazheniya vzaimootnosheniya intelligentsii i naroda v proze Seisenbaeva [Rollan Seisenbaev and the World Literary Process. The Originality of the Reflection of the Relationship between the Intelligentsia and the People in Seisenbaev's prose]. (Saarbrucken: Lambert Academic Publishing, LAP, 2015). [in Russian].
8 Andryuchshenko O., Abzuldinova G. Filosofsko-nravstvennyye osobennosti romana R.Sh. Seisenbaeva "Otchayaniye, ili Mertvyye brodyat po peskam" [Ideological and Philosophical and Moral Features of R. Seisenbaev's Novel "Despair, or the Dead Wander in the Sands"]. Til žäne ädebiet: teoriyâsy men täžìribesì [Language and Literature: Theory and Practice], 2(4), 9–16 (2023). https://doi.org/10.52301/2957-5567-2023-4-6-14 [in Russian].
9 Temirgazina, Z.K., Ovchinnikova A., Abzuldinova G.K. Stilisticheskiy "patchwork" v romane R. Seisenbaeva "Otchayaniye, ili Mertvyye brodyat v peskakh" [Stylistic "patchwork" in R. Seisenbaev's novel "Despair, or the Dead Wander in the Sands"]. Tiltanym, 2(94), 30–41 (2024). https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-2-30-41 [in Russian].
10 Seisenbaev R. Zazhivem posle voyny. [Let's Live after the War]. In Yesli khochesh' zhit': roman, povesti. (Moscow: Sovetskiy pisatel', 1983), 415–446. [in Russian].
11 Seisenbaev R. Den', kogda rukhnul mir: rasskazy. [The Day the World Collapsed: Stories]. (Almaty: Zhidebay, Mezhdunarodnyy klub Abaya, 2002). [in Russian].
12 Seisenbaev R. Mertvyye brodyat v peskakh. [The Dead Wander in the Sands]. (Almaty: Zhidebay, Mezhdunarodnyy klub Abaya, 2006). [in Russian].
13 Seisenbaev R. Tron satany: romany. [The Throne of Satan: Novels]. (Almaty: Zhidebay, Mezhdunarodnyy klub Abaya, 2007). [in Russian].
14 Temirgazina Z. Batyr v kazakhskom epose kak arkhetip geroya: kontseptsii A. Margulana i sovremennykh issledovateley [Batyr in the Kazakh epic as an archetype of a hero: concepts of A. Margulan and modern researchers]. Til žäne ädebiet: teoriyâsy men täžìribesì [Language and Literature: Theory and Practice], 3(1), 20–27 (2024). https://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-1-49-56 [in Russian].
15 Khazbulatov A.R. Animalisticheskaya vselennaya kazakhskoy kul'tury v diagramme epokh [Animalistic Universe of Kazakh Culture in the Diagram of Epochs]. (Astana: KazNIIK, 2017). [in Russian].

Received: 28.06.2026

ТІЛДІҢ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІҢ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

IRSTI 16.31.51 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp342-359

I. Dyussekeneva[1], R. Sadler, D. Dyussekenev[3]
[1]Shakarim University, Semey, 071412, Kazakhstan
[2]Illinois University Urbana-Champaign, Champaign, Illinois, 61801, USA
[3]Alikhan Bokeikhan University, Semey, 071400, Kazakhstan

ACADEMIC WRITING IN ENGLISH AT THE MASTER'S LEVEL: STUDENTS' PERSPECTIVES AND CHALLENGES

In the context of the internationalization of higher education in Kazakhstan, academic writing in English has become a key competence for master's students, while a persistent gap remains between institutional expectations and students' actual academic capacities. This study aims to identify and interpret this gap through an analysis of students' perceptions, self-assessments, and academic experiences related to writing in English. The research is grounded in an integrative theoretical framework combining academic literacies, sociocultural, translingual, and genre-based approaches, which conceptualize academic writing as a socially and institutionally mediated practice.

The scientific significance of the study lies in applying an integrative academic literacies framework to the analysis of master's students' experiences in the Kazakhstani context, with particular attention to the interaction of linguistic, discursive, multilingual, and institutional factors shaping perceived academic writing difficulties. The practical significance is associated with improving academic writing instruction through more explicit, context-sensitive, and discipline-oriented pedagogical approaches.

Methodologically, the study is based on a quantitative research design using a questionnaire administered to master's students in Kazakhstan. The data were analyzed using descriptive statistics, including mean values for Likert-scale items.

The results indicate that students demonstrate confidence in grammatical accuracy and rhetorical awareness, while experiencing difficulties related to disciplinary vocabulary, text organization, genre conventions, and research-based writing. Students tend to perceive their first language as a resource rather than a barrier and emphasize the importance of teacher feedback, interaction, and engagement with academic texts.

The findings suggest that students perceive academic writing difficulties as extending beyond linguistic proficiency alone and involving discursive, research-related, pedagogical, and institutional dimensions. The value of the research lies in highlighting the need to integrate writing instruction with disciplinary knowledge and research practices. The practical implications include improving academic writing courses, strengthening feedback practices, and increasing transparency of academic writing requirements.

Key words: academic writing in English; master's students; academic literacies; academic discourse.

MAIN PROVISIONS

The present study adopts an integrative theoretical framework that conceptualizes academic writing in English as a socially situated, multidimensional, and institutionally mediated practice. Rather than treating writing proficiency primarily as a matter of linguistic accuracy, the framework brings together academic literacies, sociocultural, genre-based, competence-oriented, and multilingual perspectives in order to account for the different factors that shape students' participation in academic discourse.

A central point of departure is the academic literacies perspective, particularly the distinction proposed by M.R. Lea and B.V. Street [1] between study skills, academic socialization, and academic literacies models of student writing. From an academic literacies perspective, writing is not understood simply as a transferable set of technical skills. It is embedded in disciplinary and institutional practices and is shaped by assumptions about what constitutes appropriate knowledge, argumentation, evidence, and academic expression. Academic conventions that appear self-evident to experienced members of an academic community may remain implicit for students who are still learning to participate in that community. The academic literacies approach therefore directs attention not only to what students can or cannot do linguistically, but also to the institutional contexts in which particular forms of writing are expected and evaluated [1; 2].

This perspective is complemented by a sociocultural understanding of writing development. Academic writing competence develops through participation in academic practices and through interaction with teachers, peers, scholarly texts, and research communities. From this standpoint, learning to write academically involves gradual participation in the communicative practices through which disciplinary knowledge is produced and negotiated. Feedback, guided writing practice, engagement with academic texts, and participation in research activities consequently become important elements of academic writing development rather than merely supplementary forms of support.

The genre-based perspective further emphasizes that academic writing is shaped by the communicative purposes and rhetorical expectations of particular discourse communities. Successful academic writing therefore requires more than grammatical correctness. Writers need to understand how arguments are organized, how claims are supported and qualified, how previous research is incorporated, and how relationships with readers are constructed within particular disciplinary contexts. K. Hyland [3] demonstrates that academic discourse is closely connected to disciplinary ways of constructing and communicating knowledge, making genre and disciplinary awareness particularly important for graduate writers. Students may consequently possess adequate general English proficiency while still experiencing difficulty with the rhetorical and discursive conventions expected in research articles, theses, and other academic genres.

Within this framework, academic writing competence comprises several interrelated dimensions. Linguistic competence includes control of academic vocabulary, grammar, and stylistic appropriateness, while discursive competence involves coherence, cohesion, argumentation, and genre awareness. Strategic competence encompasses planning, drafting, revising, editing, self-monitoring, and the effective use of feedback. Academic writing also depends on research and information literacy, including the ability to locate, evaluate, synthesize, and appropriately integrate scholarly sources. These dimensions are closely interconnected because academic writing at the master's level forms part of the broader process of producing and communicating disciplinary knowledge.

The multilingual context of Kazakhstani higher education also requires attention to the linguistic resources that students bring to academic writing. Translingual and multilingual perspectives challenge a simple deficit interpretation of cross-linguistic influence by recognizing that writers may draw strategically on resources developed across different languages [4]. For students working across Kazakh, Russian, and English, previous linguistic and rhetorical experience may therefore contribute to planning, meaning-making, and the development of academic arguments, even

ISSN 2788-7979 (online)

though these resources must ultimately be negotiated in relation to the conventions of English-medium academic discourse. Research conducted in Kazakhstan similarly indicates that graduate writers develop genre knowledge within the interaction of multiple linguistic and academic traditions and that cross-linguistic transfer forms an important part of their academic experience.

Taken together, these perspectives provide a framework for examining academic writing difficulties without reducing them to insufficient English proficiency. Linguistic competence remains important, but students' experiences are also shaped by disciplinary conventions, opportunities for academic socialization, multilingual resources, instructional practices, feedback, and the extent to which institutional expectations are made explicit. The present study applies this integrative framework to the perceptions and self-reported experiences of master's students in Kazakhstan in order to examine how these dimensions are reflected in their understanding of academic writing and the difficulties they encounter.

INTRODUCTION

In contemporary research, academic writing is increasingly conceptualized as a complex competence that extends beyond purely linguistic skills and includes cognitive, communicative, and methodological components. In the context of higher education, academic writing is viewed as a key element of professional training, particularly for future teachers of foreign languages. As noted by M.B. Bekturova [5], one of the central challenges in developing academic writing competence lies in the insufficient integration of theoretical knowledge and practical writing skills. This gap highlights the need for systematic and methodologically grounded approaches to teaching academic writing.

A similar perspective is presented in the study by A.K. Aryngazin, A.K. Torebekova, and A.A. Aryngazin [6], which emphasizes that students often demonstrate an inadequate level of proficiency not only in academic writing, but also in research planning and scientific methods. This indicates that academic writing competence should be considered as part of a broader research competence, requiring the integration of analytical, methodological, and communicative skills.

Within the Kazakhstani higher education context, the role of academic writing as a university discipline has been examined by Ye.A. Rybalkina [7], who point to challenges in both theoretical justification and practical implementation of academic writing courses, providing possible solutions to improve the teaching of academic texts.

In the study by M.B. Kiseleva [8], academic writing in Russian and English is examined within the paradigm of contemporary higher education, with particular attention given to its role in the development of students' academic and research competencies. It is emphasized that academic writing is regarded as an essential component of academic communication, and the growing importance of integrating bilingual academic writing instruction into university education is highlighted.

Issues related to the assessment of academic writing are addressed by K.A. Melnikova [9], who focuses on evaluating the quality of academic essays in continuous education systems. The study emphasizes the need for clear assessment criteria and standardized approaches to evaluating students' written work.

The competence-based approach to academic writing is reflected in the work of T.S. Putilovskaya [10] who proposes a competence-activity model that integrates writing into broader educational processes. This model underscores the importance of active learning and the development of practical writing skills through meaningful academic tasks. In line with this, Sherekhova [11] highlights the role of academic literacy formation among master's students, particularly in the context of professional communication in a foreign language.

From a multilingual perspective, research by A. Shcherbakov, B. Goodman, and D. Kapashev [12] demonstrates that graduate students in Kazakhstan develop hybrid models of genre knowledge influenced by multiple linguistic and academic traditions. This finding is supported by B. Goodman, S. Kerimkulova, and D.P. Montgomery [13], who emphasize the role of translanguaging and cross-linguistic transfer in shaping students' academic writing practices in English-medium instruction

ISSN 2788-7979 (online)

environments. These studies suggest that multilingualism should be viewed as a resource rather than a barrier in academic writing development.

Recent research also highlights the growing role of digital technologies and artificial intelligence in academic writing. K. Kotsis [14] discusses both pedagogical opportunities and ethical challenges associated with the use of AI tools such as ChatGPT. While such technologies can support certain aspects of writing, their effectiveness depends on proper pedagogical integration and critical use.

Finally, motivation and cross-cultural factors in academic writing development are examined in the study by I. Dyussekeneva et al. [15], which compares Kazakhstani and American master's students. The findings indicate that motivation plays a significant role in shaping students' engagement with academic writing and their ability to develop necessary competencies.

Thus, academic writing competence is a multidimensional construct that includes linguistic, cognitive, methodological, and sociocultural components. The development of this competence requires an integrative approach that combines effective teaching strategies, institutional support, and consideration of students' multilingual and academic backgrounds.

Although previous studies have highlighted the complexity of academic writing development in Kazakhstan, less attention has been paid to students' own interpretations of academic writing requirements and challenges.

The relevance of the present study is reinforced by ongoing reforms in Kazakhstani higher education, including the expansion of English-medium master's programs, the strengthening of publication-based evaluation systems, and the alignment with global academic standards. Recent research suggests that without explicit pedagogical and institutional mediation, such reforms may intensify the opacity of academic writing expectations and exacerbate inequalities in academic participation.

Although studies have substantially advanced understanding of academic writing in multilingual higher education, further attention is needed to how master's students themselves perceive the relationship between academic writing requirements, their own writing capacities, and the forms of pedagogical and institutional support available to them. This issue is particularly relevant in Kazakhstan, where students may negotiate English-medium academic conventions alongside linguistic and rhetorical resources developed through Kazakh, Russian, and other academic traditions.

The present study does not propose a new conceptualization of academic writing as a socially situated practice; this understanding is well established in international research on academic literacies, disciplinary discourse, and multilingual writing [1; 2; 3; 4]. Instead, the novelty of the study lies in applying and bringing these perspectives together in the analysis of master's students' perceptions and self-reported experiences within the Kazakhstani higher education context. In particular, the study examines how perceived linguistic and discursive difficulties intersect with genre knowledge, multilingual resources, research preparedness, feedback, and institutional support.

The aim of the study is therefore to identify and interpret the gap between academic writing requirements and master's students' perceived capacities through an analysis of their attitudes, reported difficulties, and evaluations of instructional and institutional support. Within this framework, the gap is examined not solely in terms of language proficiency but in relation to the broader linguistic, discursive, pedagogical, and institutional conditions in which academic writing is learned and practised.

The object of the study is academic writing in English in graduate education. The subject of the study is master's students' perceptions, difficulties, and experiences related to academic writing in English.

The study proceeds from the assumption that master's students perceive academic writing difficulties as involving not only linguistic challenges but also discursive, pedagogical, institutional, and sociocultural dimensions.

The objectives of the study are as follows:

1. To analyze theoretical approaches to academic writing in English within contemporary applied linguistics.

ISSN 2788-7979 (online)

2. To identify and describe the main difficulties experienced by master's students in academic writing.
3. To examine the factors that hinder and support the development of academic writing skills.
4. To analyze students' perceptions of academic writing requirements and institutional support.
5. To interpret the gap between academic expectations and students' actual competencies.

The theoretical and practical significance of the study lies in its contribution to the development of more effective models of academic writing instruction in higher education. The findings may be used to improve pedagogical approaches, enhance academic writing curricula, and support the integration of writing into disciplinary and research practices at the master's level.

MATERIALS AND METHODS

Within the academic literacies tradition, student writing is understood as a socially situated practice rather than as a universal set of transferable language skills. M.R. Lea and B.V. Street [1] distinguish the academic literacies perspective from approaches that conceptualize writing primarily in terms of study skills or students' adaptation to established academic conventions. The academic literacies model instead draws attention to the institutional and disciplinary contexts in which particular forms of writing acquire meaning and authority. T. Lillis and M. Scott [2] further emphasize the epistemological and ideological dimensions of academic literacy practices, including questions concerning whose conventions are recognized and how students gain access to them.

This perspective is particularly relevant to graduate writing because institutional expectations are not always fully explicit. Students may be expected to produce appropriate arguments, use evidence according to disciplinary conventions, position themselves in relation to previous scholarship, and develop an acceptable academic voice without receiving systematic instruction in how these practices operate. Difficulties in academic writing may therefore arise from a mismatch between institutional expectations and students' previous academic experiences rather than from language proficiency alone.

A genre-based perspective provides a complementary account of these difficulties. Academic discourse is not homogeneous: rhetorical practices vary according to genre, discipline, audience, and communicative purpose. As K. Hyland [3] argues, academic writing reflects discipline-specific ways of constructing knowledge and negotiating relationships between writers and readers. Developing academic writing competence consequently involves learning how claims, evidence, argumentation, stance, and textual organization function within particular disciplinary communities.

The multilingual dimension of academic writing is equally important in the Kazakhstani context. Translingual perspectives question models that treat languages as entirely separate systems and cross-linguistic influence primarily as interference. A.S. Canagarajah [4], for example, conceptualizes multilingual writers as drawing strategically on their linguistic repertoires in the process of meaning-making. This perspective does not imply that disciplinary conventions in English become irrelevant; rather, it makes it possible to examine how writers negotiate those conventions using linguistic and rhetorical resources developed through different languages and educational traditions.

Within the Kazakhstani context, recent empirical research increasingly situates academic writing challenges within broader processes of academic socialization and English-medium instruction. Dyussekeneva et al. [15] demonstrate that motivation plays an important role in master's students' engagement with English academic writing and in their willingness to develop academic writing competence.

In studies by Kazakhstani scholars, the issue of academic writing in English is increasingly examined in the context of multilingualism and academic socialization. For example, A. Shcherbakov, B. Goodman, and D. Kapashev demonstrate that master's and doctoral students exhibit hybrid models of genre knowledge shaped by the interaction of Kazakh, Russian, and English academic traditions [12]. Similarly, research by B. Goodman, S. Kerimkulova, and D.P. Montgomery,

ISSN 2788-7979 (online)

highlights that the transfer of genre and discourse models across languages is systematic in nature and has a significant impact on how learners perceive academic writing requirements [13].

Thus, the present study draws on the concepts of academic literacies, rhetorical and discourse approaches to academic writing, and theories of interlanguage and transnational writing, complemented by empirical research conducted by Kazakhstani scholars. Taken together, these theoretical perspectives make it possible to conceptualize academic writing in English as a socially and institutionally mediated dialogic practice.

In order to empirically examine how master's students perceive the demands of academic writing in English, the difficulties they encounter, and the forms of support they consider important for their development, the study employed an exploratory quantitative survey design. The survey was intended to provide descriptive evidence of students' perceptions and self-assessments rather than to establish causal relationships between linguistic, pedagogical, institutional, or other factors. This distinction is particularly important because the study relies on self-reported data and does not include direct assessment of participants' written performance.

The analytical sample consisted of 40 master's students from universities in Kazakhstan. Participants were recruited through university-based academic and professional networks using convenience sampling. Participation was voluntary. The sample included master's students from different academic backgrounds and universities in Kazakhstan. Because detailed information on university affiliation, discipline, and year of study was not collected systematically for all respondents, these characteristics cannot be reported comprehensively and constitute a limitation of the study. The average age of participants was 23 years. Kazakh and Russian were the principal languages reported in participants' linguistic backgrounds. Half of the participants reported holding an international English-language proficiency certificate, including IELTS (mean score = 6.5), TOEFL (iBT mean score = 80; PBT mean score = 600), or the Duolingo English Test (mean score = 110). These proficiency data were self-reported and were used to characterize the sample rather than as independently verified measures of English-language competence.

The questionnaire was developed by the authors specifically for the purposes of the present study rather than adopted as a standardized instrument. Its content was informed by the multidimensional theoretical framework underlying the study, in which academic writing is approached not only in terms of linguistic proficiency but also in relation to rhetorical and genre awareness, research practices, multilingual resources, and pedagogical and institutional support. Accordingly, the questionnaire included items addressing students' perceptions of academic writing in English, perceived barriers to its development, factors considered important for improving academic writing, and self-assessment of linguistic, academic-writing, and research-related skills. This structure corresponded to the study's objective of examining academic writing as a multidimensional experience rather than as a single decontextualized writing ability. The questionnaire was administered in English through the Qualtrics online survey platform.

Prior to the main data collection, the questionnaire was pilot-tested with six master's students who were not included in the final analytical sample. The pilot focused on the clarity and comprehensibility of the questionnaire items, the appropriateness of the response options, and the overall organization of the instrument. Participants' feedback was used to identify potentially ambiguous formulations and practical difficulties in completing the questionnaire. Minor wording and formatting adjustments were subsequently made before the questionnaire was administered to the main sample. The pilot was intended primarily to improve the clarity and usability of the instrument and should not be interpreted as a full psychometric validation of the questionnaire.

The final questionnaire comprised several thematic groups of items. The first examined students' general perceptions of academic writing in English, including the perceived role of the first language, awareness of purpose and audience, knowledge of academic-writing conventions, and confidence in grammatical accuracy. A second group addressed factors perceived as hindering academic writing, including limitations in general and disciplinary vocabulary, sentence- and paragraph-level writing, organization of ideas and academic texts, understanding of required content, and difficulties associated with the research process. A further group examined factors considered

ISSN 2788-7979 (online)

important for improving academic writing, including course content and writing tasks, publication experience, interaction in English, teacher support and feedback, access to instructors, online writing tools, AI-based tools, participation in research projects, and engagement with English-language academic sources. Finally, participants evaluated aspects of their academic-writing and research preparedness, including their perceived ability to write for publication, conduct independent research, complete a master's thesis or dissertation, understand expected academic-writing standards, and benefit from formal academic-writing instruction. The current manuscript reports these dimensions in Tables 1-4.

Most attitudinal, difficulty, importance, and self-assessment items were measured using five-point Likert-type scales, with response anchors adapted to the construct being assessed. For example, items concerning perceived difficulty ranged from low to high levels of difficulty, whereas other sections measured agreement, perceived importance, or self-assessed competence. The questionnaire was therefore treated as a set of conceptually related but distinct groups of indicators rather than as a single unidimensional psychometric scale.

The data were analyzed using descriptive statistics appropriate to the exploratory purpose of the study. Means, minimum and maximum values, frequencies, percentages, and valid response counts were used to characterize response patterns. Mean values were retained as summary indicators of general response tendencies, while frequencies and percentages were used to provide a more complete representation of the distribution of responses. Standard deviations were also calculated to indicate the degree of variation around item means. Because the study was designed as an exploratory investigation of students' perceptions rather than as a validation study of a standardized instrument, no overall reliability coefficient was calculated for the questionnaire as a whole. An overall Cronbach's alpha would not be theoretically appropriate because the questionnaire encompasses distinct dimensions of academic-writing experience rather than a single latent construct.

The number of valid responses varied across individual items because some participants did not answer every question. This pattern is already visible in the current results: for example, valid responses in Table 1 range from 37 to 40, while Table 2 contains between 34 and 37 responses per item. Missing responses were treated as item-level missing data and were excluded only from the calculation of the corresponding item; participants were not removed from the analytical sample because of isolated missing responses. The valid *n* is therefore reported for each item to make variation in response numbers transparent.

Given the relatively small and heterogeneous analytical sample, the results are interpreted as exploratory and descriptive. They provide evidence concerning the perceptions and self-assessments of the participating master's students but are not intended to be generalized to the entire population of master's students in Kazakhstan. Similarly, because the study is based on self-reported perceptions, associations observed in the data cannot establish that particular institutional, pedagogical, linguistic, or structural conditions objectively caused the reported academic-writing difficulties. Instead, the findings are used to examine how participants themselves understand and evaluate these dimensions of their academic-writing experience.

RESULTS

The following section presents the results of the survey.

Descriptive statistics reveal patterns in master's students' self-reported perceptions of academic writing in English (Table 1).

Table 1

Master's students' perceptions of academic writing in English

Statement	M	SD	Min	Max	Valid n
My L1 interferes with writing academic papers in English	1.98	1.03	1	4	40

ISSN 2788-7979 (online)

My L1 helps me write academic texts in English	3.57	1.24	1	5	37
I understand the purpose of my writing	3.97	1.03	2	5	38
I think about my audience when writing	3.95	1.10	1	5	37
I know the conventions of academic writing in English	3.42	1.20	1	5	38
I can usually write grammatically correct sentences in academic English	3.84	1.10	1	5	38

Note**.** Responses were measured on a five-point Likert-type scale. Valid *n* varies because of item-level non-response.

Table 1 presents participants' perceptions of academic writing in English. The results indicate relatively high self-reported awareness of rhetorical purpose (M = 3.97, SD = 1.03) and audience (M = 3.95, SD = 1.10), together with relatively strong confidence in producing grammatically correct academic sentences (M = 3.84, SD = 1.10). Knowledge of English academic-writing conventions received a somewhat lower mean rating (M = 3.42, SD = 1.20).

A particularly notable pattern concerns participants' perceptions of their first language. The statement that L1 interferes with English academic writing received the lowest mean score (M = 1.98, SD = 1.03), with 75.0% of respondents selecting one of the two disagreement categories. In contrast, the statement that L1 helps with academic writing in English received a substantially higher rating (M = 3.57, SD = 1.24), with 73.0% of valid respondents selecting one of the two agreement categories. These results indicate that participants generally perceive their first language as a potential resource rather than primarily as an obstacle to English academic writing.

Table 2 presents descriptive statistics for factors perceived by students as hindering academic writing in English.

Table 2

Factors perceived as hindering academic writing in English

Factor	M	SD	Min	Max	Valid n
Limited general English vocabulary	3.72	1.30	1	5	36
Limited disciplinary vocabulary in English	3.68	1.01	2	5	34
Difficulties writing sentences in English	3.11	1.21	1	5	35
Difficulties writing paragraphs in English	3.00	1.13	1	5	34
Difficulty structuring an academic essay	3.09	1.36	1	5	35
Difficulty organizing ideas	3.00	1.26	1	5	35
Lack of understanding of required content	2.83	1.38	1	5	35
Difficulties related to the research process	3.06	1.37	1	5	35

As shown in Table 2, lexical factors were perceived as the most substantial barriers to academic writing. Limited general English vocabulary received the highest mean rating (M = 3.72, SD = 1.30), closely followed by limited disciplinary vocabulary (M = 3.68, SD = 1.01). In response-distribution terms, 61.1% of valid respondents rated limited general vocabulary at levels 4 or 5, while 58.8% did so for disciplinary vocabulary.

Other reported difficulties were more moderate. Sentence-level writing received a mean rating of 3.11 (SD = 1.21), followed by structuring an academic essay (M = 3.09, SD = 1.36) and research-process difficulties (M = 3.06, SD = 1.37). Difficulties with paragraph writing and organization of ideas both had means of 3.00, while lack of understanding of required content received the lowest mean rating (M = 2.83, SD = 1.38). The eight-item group demonstrated good internal consistency (Cronbach's $\alpha = .86$), suggesting that the items capture related dimensions of participants' perceived academic-writing difficulties.

Table 3 presents descriptive statistics for factors that students consider important for improving their academic writing in English.

Table 3

Factors important for improving academic writing in English

Factor	M	SD	Min	Max	Valid n
Course content and writing-related assignments	3.64	0.72	2	5	36
Teacher's personality/supportive attitude	3.88	0.81	2	5	34
Teacher feedback on written work	4.15	0.86	2	5	34
Instructor availability outside class	3.26	0.89	2	5	35
Academic Writing Centers / institutional support	3.23	1.19	1	5	35
Online writing tools	3.54	0.95	1	5	35
AI-based tools such as ChatGPT	3.46	0.98	2	5	35
Participation in research projects	3.57	0.78	2	5	35
Reading academic sources in English	4.14	0.73	3	5	35
Publishing academic papers in English	3.91	0.82	2	5	35
Communication with native speakers of English	4.17	1.01	1	5	35

Table 3 shows that participants attributed particular importance to interpersonal interaction, feedback, and engagement with academic discourse. Communication with native speakers of English received the highest mean rating (M = 4.17, SD = 1.01), closely followed by teacher feedback on written work (M = 4.15, SD = 0.86) and reading academic sources in English (M = 4.14, SD = 0.73). Ratings of 4 or 5 were given by 77.2%, 82.3%, and 80.0% of valid respondents, respectively.

Publishing academic papers in English (M = 3.91, SD = 0.82) and the teacher's supportive attitude (M = 3.88, SD = 0.81) were also rated relatively highly. Participation in research projects (M = 3.57, SD = 0.78), online writing tools (M = 3.54, SD = 0.95), and AI-based tools such as ChatGPT (M = 3.46, SD = 0.98) received moderately positive evaluations. Academic Writing Centers (M = 3.23, SD = 1.19) and instructor availability outside class (M = 3.26, SD = 0.89) received comparatively lower ratings.

Taken together, these descriptive results suggest that participants place greater value on teacher feedback, interaction, academic reading, and authentic participation in scholarly communication than on technological support alone. This pattern should nevertheless be interpreted as reflecting participants' perceived priorities rather than the objectively measured effectiveness of the different forms of support.

Table 4 presents descriptive statistics for students' self-assessments of their academic writing and research preparedness.

Table 4

Self-assessment of academic writing and research preparedness

Statement	M	SD	Min	Max	Valid n
I have sufficient skills to write a paper for publication in English	3.39	1.08	1	5	36
I have sufficient skills to conduct research independently	3.22	1.02	1	5	36
I have the skills to write a master's thesis/dissertation in English	3.00	1.21	1	5	35
I understand the academic-writing standards expected of me	3.51	0.98	1	5	35
Academic-writing courses help me develop skills for my future career	3.80	0.72	2	5	35

The results in Table 4 reveal differences between participants' perceived understanding of academic-writing expectations and their confidence in performing advanced research-writing tasks. The highest mean was observed for the perceived contribution of academic-writing courses to skills relevant to participants' future careers (M = 3.80, SD = 0.72). Participants also reported a relatively positive understanding of the academic-writing standards expected of them (M = 3.51, SD = 0.98), with 60.0% selecting one of the two agreement categories.

Confidence was somewhat lower for writing an English-language paper for publication (M = 3.39, SD = 1.08) and conducting independent research (M = 3.22, SD = 1.02). The lowest mean was

ISSN 2788-7979 (online)

observed for confidence in writing a master's thesis or dissertation in English (M = 3.00, SD = 1.21), for which only 40.0% of valid respondents selected categories 4 or 5. These results suggest a possible distinction between participants' awareness of academic expectations and their perceived readiness to perform complex research-writing tasks independently. Because the measures are self-reported, however, this pattern should not be interpreted as evidence of participants' actual writing proficiency.

Internal consistency was examined for groups of items that could reasonably be interpreted as addressing related dimensions. The eight items concerning perceived barriers to academic writing demonstrated good internal consistency (Cronbach's α = .86; 34 complete cases). The eleven items concerning factors perceived as important for academic-writing development demonstrated acceptable internal consistency (α = .74; 33 complete cases), while the five-item group concerning academic-writing and research preparedness also demonstrated acceptable internal consistency (α = .75; 35 complete cases). No reliability coefficient is reported for the six general perception items because these items address conceptually distinct aspects of academic-writing experience and were not designed to constitute a unidimensional scale.

Item-level non-response resulted in modest variation in the number of valid observations. In the principal perception block, valid responses ranged from 37 to 40; in the perceived-difficulties block, from 34 to 36; in the academic-writing support block, from 34 to 36; and in the preparedness block, from 35 to 36. Missing responses were treated as item-level missing data and were excluded only from calculations involving the corresponding item. No imputation of missing values was performed, and the valid *n* is reported for each item.

Data were analyzed using descriptive statistics appropriate to the exploratory design of the study. For each Likert-type item, the mean (M), standard deviation (SD), minimum and maximum observed values, frequencies, percentages, and number of valid responses (n) were calculated. Frequencies and percentages were additionally examined to avoid relying exclusively on mean scores when interpreting ordinal response distributions. Internal consistency was assessed using Cronbach's alpha for theoretically related multi-item groups. Because the study was exploratory and involved a relatively small, heterogeneous sample, no inferential statistical tests were used and no population-level generalizations were made.

DISCUSSION

The findings suggest that participants perceive their academic writing difficulties as extending beyond linguistic proficiency alone. Although respondents reported relatively high confidence in grammatical accuracy and rhetorical awareness, they also identified challenges related to vocabulary, text organization, research practices, and academic-writing conventions. From an academic literacies perspective, these perceptions can be interpreted in relation to the broader disciplinary and institutional contexts in which academic writing is learned and practised. However, the present survey does not directly measure institutional conditions or establish their causal influence; rather, the academic literacies framework provides a theoretical lens through which the reported experiences can be interpreted.

Lexical difficulties emerged as the most prominent category of perceived challenge, with limited general English vocabulary (M = 3.72) and limited disciplinary vocabulary (M = 3.68) receiving the highest mean ratings. This finding is consistent with research on disciplinary literacy, which conceptualizes academic writing as inseparable from discipline-specific ways of constructing and communicating knowledge. Effective academic writing depends not only on general language proficiency but also on access to the conceptual, rhetorical, and lexical resources valued within particular disciplinary communities. Disciplinary vocabulary reflects underlying epistemic practices rather than isolated lexical items. From this perspective, students' reported lexical difficulties are consistent with the importance of developing access to the linguistic and rhetorical resources used within particular disciplinary communities.

At the same time, the moderate difficulties reported at the sentence, paragraph, and organizational levels suggest that students' challenges are less about surface-level language accuracy

ISSN 2788-7979 (online)

and more about managing genre and discourse conventions. Genre-based research on academic writing emphasizes that organizing arguments and structuring texts requires familiarity with discipline-specific expectations that are rarely made explicit. These conventions shape how ideas are sequenced, connected, and evaluated within academic texts. Such expectations vary across disciplines and remain largely implicit. These findings are compatible with genre-based accounts emphasizing the importance of making disciplinary conventions explicit, although the present survey did not directly examine the nature or extent of genre instruction received by participants.

The comparatively lower level of difficulty associated with content understanding further supports this interpretation. While students generally feel confident in their subject knowledge, they report difficulties when translating that knowledge into forms of writing that are recognized as academically appropriate. From an academic literacies perspective, this reflects a distinction between knowing disciplinary content and knowing how that knowledge is expected to be represented, argued, and positioned within institutional academic discourse. Students often struggle not with what to say but with how knowledge must be framed to meet academic expectations.

Difficulties related to the research process, such as searching for relevant literature and integrating sources into written texts, further illustrate that academic writing cannot be separated from broader research practices. Research on academic writing emphasizes that writing competence develops through active participation in research-related activities, including evaluating sources, synthesizing previous work, and using citation practices appropriately. These practices are central to constructing disciplinary knowledge and they are often acquired through guided engagement rather than independent practice alone. In this light, students' responses concerning research-related difficulties and the importance they attach to feedback and research participation are consistent with the value of supported engagement in research writing.

The role of the first language offers further insight into how students understand their academic writing development. Rather than perceiving their first language as an obstacle, students tend to view it as a resource that supports thinking, planning, and meaning-making. This perspective resonates with translingual and multilingual approaches to academic writing, which conceptualize writers' linguistic repertoires as dynamic and flexible resources rather than as separate, competing systems. Cross-linguistic practices can play a productive role in academic writing and support pedagogical approaches that recognize and strategically harness cross-linguistic transfer in the development of academic writing.

Students' evaluations of the factors that support academic writing development further highlight the socially mediated nature of writing emphasized in academic literacies research. The strong importance attached to teacher feedback, interaction, and sustained engagement with academic texts points to the central role of dialogic learning environments. Feedback, in particular, emerges as a key space in which institutional expectations are made visible and open to interpretation.

By contrast, the more cautious attitudes toward digital tools and artificial intelligence suggest that students view such technologies as supplementary rather than central to writing development. Recent research similarly shows that while AI-based tools can support surface-level aspects of writing, they cannot replace expert feedback or disciplinary enculturation [10]. This highlights the continued importance of human-mediated pedagogical support.

Finally, students' limited confidence in advanced academic writing tasks, such as writing for publication or completing extended research projects, points to a gap between awareness of standards and the ability to enact them. From an academic literacies standpoint, such tasks represent threshold practices that require sustained mentoring and progressive academic socialization. Students' responses indicate that they attach considerable importance to these forms of support, suggesting that sustained mentoring and participation in research-related writing may warrant particular attention in graduate academic-writing instruction.

Taken together, the findings suggest that the participating students perceive their academic writing difficulties as extending beyond linguistic proficiency alone. Their responses point to an interplay of lexical, discursive, research-related, pedagogical, and institutional dimensions of academic writing. This interpretation is consistent with the academic literacies framework, which

ISSN 2788-7979 (online)

conceptualizes academic writing as a socially situated practice embedded within disciplinary conventions and institutional expectations. However, because the present study is based on self-reported perceptions, the findings should not be interpreted as demonstrating that structural or institutional factors cause the reported difficulties.

CONCLUSION

This study examined how master's students in Kazakhstan perceive academic writing in English and how they evaluate their own capacities in relation to institutional expectations. Rather than treating academic writing as a purely linguistic skill, the study approached it as a practice shaped by disciplinary norms, educational experience, and patterns of academic socialization. The findings suggest that participants perceive their academic writing difficulties as extending beyond language proficiency alone and involving disciplinary, research-related, pedagogical, and institutional dimensions.

Overall, the results show that students tend to feel relatively confident about their general language abilities and certain rhetorical aspects of writing, such as understanding the purpose of a text or considering its audience. At the same time, they report ongoing challenges related to disciplinary vocabulary, text organization, genre conventions, and research-based writing. This contrast suggests that surface-level competence does not necessarily translate into confidence or effectiveness when students are expected to produce extended academic texts that conform to disciplinary expectations. In this sense, academic writing emerges not as a single skill to be mastered, but as a complex practice that develops unevenly and depends heavily on context.

One of the more revealing findings concerns students' attitudes toward their first language. Most respondents did not see their L1 as an obstacle to writing in English; instead, they tended to view it as a resource that supports thinking, planning, and meaning-making. This perception challenges deficit-based assumptions that continue to shape many institutional approaches to academic writing in English. This perception is consistent with multilingual and translingual perspectives that regard students' linguistic repertoires as potential resources for meaning-making rather than simply as sources of interference. The finding suggests that future research could examine more directly how multilingual resources are recognized and used in academic writing instruction in Kazakhstan.

The findings also point to a noticeable gap between students' awareness of academic writing standards and their confidence in meeting them independently. While respondents generally reported that they understand what is expected of them, they were far less certain about their ability to write for publication or complete extended research projects such as a master's thesis. This gap indicates that knowing the standards does not automatically lead to being able to apply them in practice. Developing this ability appears to require sustained engagement with academic writing tasks, opportunities for feedback, and gradual participation in research-related writing activities.

Students' evaluations of factors that support academic writing development further highlight the social nature of writing. Teacher feedback, interaction, and regular exposure to academic texts were consistently rated as the most important forms of support. These results suggest that academic writing develops most effectively in dialogic environments where expectations are clarified and negotiated rather than simply imposed. By contrast, digital tools and AI-based resources were seen as helpful but secondary. Students appear to value them mainly as supplementary aids rather than as substitutes for instruction, feedback, or mentoring.

Taken together, the findings suggest that the participating students perceive academic writing difficulties as multidimensional rather than exclusively linguistic. Their responses point to the relevance of disciplinary conventions, research practices, feedback, academic socialization, and pedagogical support alongside linguistic competence. These findings are consistent with an academic literacies perspective, but the self-reported nature of the data does not allow causal conclusions about the relative influence of institutional, pedagogical, or linguistic factors. The study contributes to

ISSN 2788-7979 (online)

existing research by foregrounding students' own perspectives on academic writing in English and situating these perspectives within the broader context of higher education in Kazakhstan.

The practical implications of the findings are clear. Academic writing instruction at the master's level needs to be more closely connected to disciplinary content and research activity. Writing courses should move beyond general language training and address genre-specific conventions, argumentation patterns, and research-based writing practices relevant to students' fields of study. Feedback should be treated not merely as correction, but as a key pedagogical space where academic norms are made visible and accessible. In addition, recognizing students' multilingual resources may help create more inclusive and effective approaches to academic writing development.

Several limitations should be considered when interpreting the findings. First, the analytical sample consisted of only 40 master's students and was heterogeneous in terms of participants' academic and linguistic backgrounds. The findings should therefore be regarded as exploratory and should not be generalized to the broader population of master's students in Kazakhstan. Second, the study relies exclusively on self-reported perceptions and self-assessments rather than direct measures of academic writing performance. Consequently, the results cannot establish causal relationships between students' reported difficulties and particular linguistic, pedagogical, or institutional conditions. Third, item-level non-response resulted in modest variation in the number of valid responses across questionnaire items. Finally, although the author-developed questionnaire was pilot-tested for clarity and usability and internal consistency was examined for theoretically coherent item groups, further validation with larger and more diverse samples would strengthen the instrument. Future research should combine survey data with analysis of student writing, interviews, institutional data, and comparative or longitudinal designs across universities and disciplines.

In conclusion, the study shows that academic writing in English at the master's level is best understood as a socially situated practice that develops through interaction, guidance, and participation in academic communities. Addressing the gap between institutional expectations and students' capacities requires not only changes in teaching methods, but also greater transparency in academic writing requirements and stronger integration of writing into research and disciplinary learning. Without such changes, academic writing is likely to remain a source of uncertainty rather than a meaningful tool for academic development.

ИНФОРМАЦИЯ О ФИНАНСИРОВАНИИ

Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (проект грантового финансирования AP 23488882 «Совершенствование методики обучения академическому письму на английском языке посредством электронных образовательных ресурсов» на 2024-2026 гг.).

REFERENCES

1 Lea M.R., Street B.V. Student writing in higher education: An academic literacies approach // Studies in Higher Education. – 1998. – Vol. 23. – No. 2. – P. 157–172. – DOI: 10.1080/03075079812331380364.

2 Lillis T., Scott M. Defining academic literacies research: Issues of epistemology, ideology and strategy // Journal of Applied Linguistics. – 2007. – Vol. 4. – No. 1. – P. 5–32. – DOI: 10.1558/japl.v4i1.5.

3 Hyland K. Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004.

4 Canagarajah A.S. Translingual Practice: Global Englishes and Cosmopolitan Relations. – New York; Abingdon: Routledge, 2013.

5 Bekturova M.B. (2020). Osnovnye problemy formirovanija kompetencii akademicheskogo pis'ma u budushhih pedagogov inostrannogo jazyka [Main problem of developing academic writing

competence among future foreign language teachers]. *Izvestija KazUMOiMJa. Serija «Pedagogicheskie nauki», 68(1).* – P. 221–235. DOI: 10.48371/PEDS.2023.68.1.015.
6 Aryngazin A.K., Torebekova A.K., Aryngazin A.A. (2023) Ocenka urovnja vladenija nauchnymi metodami, metodami planirovanija issledovanij i akademicheskim pis'mom [Assessment of the level of proficiency in scientific methods, research planning methods, and academic writing]. *Nauchnyj aspekt,12(21).* – P. 2517–2525.
7 Rybalkina Ye.A. (2024). Aktual'nost' integracii kursa «akademicheskoe pis'mo» na anglijskom jazyke v uchebnye plany vysshih uchebnyh zavedenij Rossii i Kazahstana [The relevance of integrating the course "Academic Writing" in English into the curricula of higher educational institutions in Russia and Kazakhstan]. *azyk i kul'tura sbornik statej XXXIV Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Izdatel'stvo: Nacional'nyj issledovatel'skij Tomskij gosudarstvennyj universitet*. – P. 271–276.
8 Kiseleva M.V. (2025) Akademicheskoe pis'mo na russkom i anglijskom jazyke v paradigme sovremennogo vysshego obrazovanija Rossii [Academic writing in Russian and English within the paradigm of contemporary higher education in Russia]. *Alma Mater (Vestnik Vysshej shkoly)*, *3*. – P. 92–104.
9 Melnikova K.A. (2025). Ocenka kachestva akademicheskih jesse v sisteme nepreryvnogo obrazovanija [Assessment of the quality of academic essays in the system of continuing education]. *Nepreryvnoe obrazovanie: XXI vek*, *13(3).* DOI: 10.15393/j5.art.2025.10865.
10 Putilovskaya T.S. (2018). Kompetentnostno-dejatel'nostnaja model' akademicheskogo pis'ma [Competence-activity model of academic writing]. *Vysshee obrazovanie v Rossii*, *27(10).* – P. 84–94. DOI: 10.31992/0869-3617-2018-27-10-84-94.
11 Sherekhova O.M. (2022). Formirovanie akademicheskoj gramotnosti u magistrantov v processe izuchenija inostrannogo jazyka v sfere professional'noj kommunikacii [Formation of academic literacy among master's students in the process of studying a foreign language in the sphere of professional communication]. *Vysshee obrazovanie v Rossii*, 31(5). – P. 150–166. DOI: 10.31992/0869-3617-2022-31-5-150.
12 Shcherbakov A., Goodman B., Kapashev D. (2022). Multilingual graduate writers' genre knowledge in Kazakhstani higher education. J*ournal of Language and Education*, *8(4).* – P. 38-52. DOI: 10.1016/j.jslw.2022.100872
13 Goodman B., Kerimkulova S., Montgomery D.P. (2021). Translanguaging and transfer of academic skills: Views of Kazakhstani students in an English-medium university. *In: B. Paulsrud, Z. Tian & J. Toth (Eds.), English-Medium Instruction and Translanguaging. Multilingual Matters*, Pp. 141-157.
14 Kotsis K. (2025). The Role of ChatGPT in Academic Writing: Pedagogical and Ethical Dimensions. *EthAIca, 4(420)*. DOI: 10.56294/ai2025420.
15 Dyussekeneva I., Kariyev A., Sadler R. W., Dyussekenev D., Zhumadilova G. (2025). Comparative research into Kazakhstan and American master's students' motivation for learning English academic writing (EFL/ESL). *Journal of Education Culture and Society*, *16(2).* – P. 517-537. DOI: 10.15503/jecs2025.3.517.537.

Received: 29.03.2026

Магистратура деңгейіндегі ағылшын тіліндегі академиялық жазылым: білім алушылардың көзқарастары мен қиындықтары

И.М. Дюсекенева[1], Р.В. Садлер[2], Д.Н. Дюсекенев[3]
[1]Шәкәрім университеті, Семей, 071412, Қазақстан
[2]Урбана-Шампейндегі Иллинойс университеті, Шампейн, Иллинойс штаты, 61801, АҚШ
[3]Alikhan Bokeikhan University, Семей, 071400, Қазақстан

Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесінің интернационалдануы жағдайында ағылшын тіліндегі академиялық жазылым магистранттардың негізгі құзыреттерінің біріне

айналуда, алайда институционалдық талаптар мен студенттердің нақты академиялық мүмкіндіктері арасында тұрақты алшақтық сақталуда. Зерттеудің мақсаты – ағылшын тілінде жазуға қатысты магистранттардың көзқарастарын, өзін-өзі бағалауын және академиялық тәжірибесін талдау негізінде осы алшақтықты анықтау және түсіндіру. Зерттеу академиялық сауаттылық, социомәдени, транслингвальды және жанрлық тәсілдерді біріктіретін интегративті теориялық негізге сүйенеді, оның аясында академиялық жазылым әлеуметтік және институционалдық шартталған тәжірибе ретінде қарастырылады.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы академиялық жазудағы қиындықтарды жеке тілдік кемшіліктер ретінде емес, лингвистикалық, дискурстық және институционалдық факторлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қайта пайымдауда көрінеді. Практикалық маңыздылығы академиялық жазуды оқыту үдерісін негұрлым айқын, контекстке бейімделген және пәндік ерекшеліктерді ескеретін педагогикалық тәсілдер арқылы жетілдіру мүмкіндігімен байланысты.

Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу Қазақстандағы магистранттар арасында жүргізілген сауалнамаға негізделген сандық зерттеу дизайнына сүйенеді. Мәліметтер Лайкерт шкаласы бойынша орташа мәндерді есептеуді қоса алғанда, сипаттамалық статистика әдістері арқылы өңделді.

Зерттеу нәтижелері студенттердің грамматикалық дұрыстық пен риторикалық хабардарлық тұрғысынан өзін сенімді бағалайтынын, алайда пәндік лексика, мәтінді ұйымдастыру, жанрлық нормалар және зерттеушілік жазылымға қатысты қиындықтарға тап болатынын көрсетті. Сонымен қатар, студенттер ана тілін кедергі емес, керісінше ресурс ретінде қабылдайды, ал академиялық жазу дағдыларын дамытуда оқытушының кері байланысы, өзара әрекеттесу және академиялық дереккөздермен жұмыс негізгі факторлар ретінде айқындалды.

Зерттеу қорытындысы бойынша академиялық жазудағы қиындықтар негізінен институционалдық және педагогикалық факторлармен айқындалады. Зерттеудің құндылығы жазылымды оқытуды пәндік мазмұнмен және зерттеу тәжірибесімен ықпалдастыру қажеттілігін негіздеуде көрінеді. Практикалық маңыздылығы академиялық жазу курстарын жетілдіруде, кері байланыс жүйесін нығайтуда және академиялық талаптардың айқындығын арттыруда көрініс табады.

*Кілт сөздер**:** ағылшын тіліндегі академиялық жазылым; магистранттар; академиялық сауаттылық; академиялық дискурс.*

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Lea M.R., Street B.V. Student writing in higher education: An academic literacies approach // Studies in Higher Education. – 1998. – Vol. 23. – No. 2. – P. 157–172. – DOI: 10.1080/03075079812331380364.

2 Lillis T., Scott M. Defining academic literacies research: Issues of epistemology, ideology and strategy // Journal of Applied Linguistics. – 2007. – Vol. 4. – No. 1. – P. 5–32. – DOI: 10.1558/japl.v4i1.5.

3 Hyland K. Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004.

4 Canagarajah A.S. Translingual Practice: Global Englishes and Cosmopolitan Relations. – New York; Abingdon: Routledge, 2013.

5 Бектурова М.Б. Болашақ шетел тілі педагогтарында академиялық жазылым құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі мәселелері // ҚазХҚ және ӘТУ хабаршысы. «Педагогикалық ғылымдар» сериясы. – 2023. – 68 том. – № 1. – 221–235 бб. https://doi.org/10.48371/PEDS.2023.68.1.015

ISSN 2788-7979 (online)
6 Арынгазин А.К., Торебекова А.К., Арынгазин А.А. Ғылыми әдістерді, зерттеуді жоспарлау әдістерін және академиялық жазылымды меңгеру деңгейін бағалау // Ғылыми аспект. – 2023. – №12. – 21 том. – 2517–2525 бб.
7 Рыбалкина Е.А. Ресей мен Қазақстан жоғары оқу орындарының оқу жоспарларына ағылшын тіліндегі «академиялық жазылым» курсын енгізудің өзектілігі // Тіл және мәдениет: XXXIV Халықаралық ғылыми конференция мақалалар жинағы. – Томск: Ұлттық зерттеу Томск мемлекеттік университетінің баспасы, 2024. – 271–276 бб.
8 Киселева М.В. Ресейдің заманауи жоғары білім беру парадигмасындағы орыс және ағылшын тілдеріндегі академиялық жазылым // Alma Mater (Жоғары мектеп хабаршысы). – 2025. – №3. – 92–104 бб.
9 Мельникова К.А. Үздіксіз білім беру жүйесіндегі академиялық эсселер сапасын бағалау // Үздіксіз білім беру: XXI ғасыр. – 2025. – 13 том. – №3. DOI: 10.15393/j5.art.2025.10865.
10 Путиловская Т.С. Академиялық жазылымның құзыреттілік-әрекеттік моделі // Ресейдегі жоғары білім. – 2018. – 27 том. – 10-шығарылым. – 84–94 бб. DOI: 10.31992/0869-3617-2018-27-10-84-94.
11 Шерехова О.М. Кәсіби коммуникация саласындағы шетел тілін оқу үдерісінде магистранттардың академиялық сауаттылығын қалыптастыру // Ресейдегі жоғары білім. – 2022. – 31 том. – 5-шығарылым. – 150–166 бб. DOI: 10.31992/0869-3617-2022-31-5-150.
12 Shcherbakov A., Goodman B., Kapashev D. Multilingual graduate writers' genre knowledge in Kazakhstani higher education // Journal of Language and Education. – 2022. – Vol. 8. – No. 4. – Pp. 38-52. DOI: 10.1016/j.jslw.2022.100872
13 Goodman B., Kerimkulova S., Montgomery D.P. Translanguaging and transfer of academic skills: Views of Kazakhstani students in an English-medium university. 2021. In: B. Paulsrud, Z. Tian & J. Toth (Eds.), English-Medium Instruction and Translanguaging. Multilingual Matters, Pp. 141-157.
14 Kotsis K. The Role of ChatGPT in Academic Writing: Pedagogical and Ethical Dimensions // EthAIca. – 2025. – Vol. 4. – No. 420. DOI: 10.56294/ai2025420.
15 Dyussekeneva I., Kariyev A., Sadler R. W., Dyussekenev D., Zhumadilova G. Comparative research into Kazakhstan and American master's students' motivation for learning English academic writing (EFL/ESL) // Journal of Education Culture and Society. – 2025. – Vol. 16. – No. 2. – Pp. 517-537. DOI: 10.15503/jecs2025.3.517.537.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Академическое письмо на английском языке в магистратуре: взгляды обучающихся и трудности

И.М. Дюсекенева[1], Р.В. Садлер[2], Д.Н. Дюсекенев[3]
[1]Шәкәрім университет, Семей, 071412, Казахстан
[2]Иллинойсский университет в Урбана-Шампейн, Шампейн, штат Иллинойс, 61801, США
[3]Alikhan Bokeikhan University, Семей, 071400, Казахстан

В условиях интернационализации высшего образования в Казахстане академическое письмо на английском языке становится ключевой компетенцией магистрантов, при этом сохраняется устойчивый разрыв между институциональными требованиями и фактическими академическими возможностями студентов. Целью данного исследования является выявление и интерпретация данного разрыва на основе анализа представлений студентов, их самооценок и академического опыта, связанного с письмом на английском языке. Исследование опирается на интегративную теоретическую рамку, объединяющую подходы академической грамотности, социокультурные, транслингвальные и жанрово-ориентированные концепции, в рамках которых академическое письмо рассматривается как социально и институционально обусловленная практика.

Научная значимость исследования заключается в переосмыслении трудностей академического письма как результата взаимодействия лингвистических, дискурсивных и

ISSN 2788-7979 (online)

институциональных факторов, а не как проявления индивидуальных дефицитов. Практическая значимость связана с возможностью совершенствования преподавания академического письма за счет внедрения более эксплицитных, контекстуально ориентированных и дисциплинарно обусловленных педагогических подходов.

Методологически исследование основано на количественном дизайне с использованием анкетирования магистрантов в Казахстане. Обработка данных осуществлялась с применением методов описательной статистики, включая расчет средних значений по шкале Лайкерта.

Результаты показывают, что студенты демонстрируют уверенность в грамматической корректности и риторической осведомленности, однако испытывают трудности, связанные с дисциплинарной лексикой, организацией текста, жанровыми конвенциями и исследовательским письмом. При этом первый язык воспринимается ими скорее как ресурс, чем как барьер, а ключевыми факторами развития письменных навыков выступают обратная связь преподавателя, взаимодействие и работа с академическими источниками.

Сделан вывод о том, что трудности академического письма обусловлены преимущественно институциональными и педагогическими факторами. Ценность исследования заключается в обосновании необходимости интеграции обучения письму с дисциплинарным содержанием и исследовательской практикой. Практическая значимость состоит в совершенствовании курсов академического письма, усилении практик обратной связи и повышении прозрачности академических требований.

Ключевые слова: академическое письмо на английском языке; магистранты; академическая грамотность; академический дискурс.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Lea M.R., Street B.V. Student writing in higher education: An academic literacies approach // Studies in Higher Education. – 1998. – Vol. 23. – No. 2. – P. 157–172. – DOI: 10.1080/03075079812331380364.

2 Lillis T., Scott M. Defining academic literacies research: Issues of epistemology, ideology and strategy // Journal of Applied Linguistics. – 2007. – Vol. 4. – No. 1. – P. 5–32. – DOI: 10.1558/japl.v4i1.5.

3 Hyland K. Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004.

4 Canagarajah A.S. Translingual Practice: Global Englishes and Cosmopolitan Relations. – New York; Abingdon: Routledge, 2013.

5 Бектурова М.Б. Основные проблемы формирования компетенции академического письма у будущих педагогов иностранного языка // Известия КазУМОиМЯ. Серия «Педагогические науки». – 2023. – Т. 68. – № 1. – С. 221–235. – DOI: 10.48371/PEDS.2023.68.1.015.

6 Арынгазин А.К., Торебекова А.К., Арынгазин А.А. Оценка уровня владения научными методами, методами планирования исследований и академическим письмом // Научный аспект. – 2023. – № 12. – Т. 21. – С. 2517–2525.

7 Рыбалкина Е.А. Актуальность интеграции курса «Академическое письмо» на английском языке в учебные планы высших учебных заведений России и Казахстана // Язык и культура: сборник статей XXXIV Международной научной конференции. – Томск: Национальный исследовательский Томский государственный университет, 2024. – С. 271–276.

8 Киселева М.В. Академическое письмо на русском и английском языке в парадигме современного высшего образования России // Alma Mater (Вестник высшей школы). – 2025. – № 3. – С. 92–104.

9 Мельникова К.А. Оценка качества академических эссе в системе непрерывного образования // Непрерывное образование: XXI век. – 2025. – Т. 13. – № 3. – DOI: 10.15393/j5.art.2025.10865.

10 Путиловская Т.С. Компетентностно-деятельностная модель академического письма // Высшее образование в России. – 2018. – Т. 27. – № 10. – С. 84–94. – DOI: 10.31992/0869-3617-2018-27-10-84-94.
11 Шерехова О.М. Формирование академической грамотности у магистрантов в процессе изучения иностранного языка в сфере профессиональной коммуникации // Высшее образование в России. – 2022. – Т. 31. – № 5. – С. 150–166. – DOI: 10.31992/0869-3617-2022-31-5-150.
12 Chsherbakov A., Goodman B., Kapashev D. Multilingual academic genre knowledge: Insights from a mixed-method study of post-graduate students in Kazakhstan // Journal of Second Language Writing. – 2022. – Vol. 55. – Article 100872. – DOI: 10.1016/j.jslw.2022.100872.
13 Goodman B., Kerimkulova S., Montgomery D.P. Translanguaging and transfer of academic skills: Views of Kazakhstani students in an English-medium university // English-Medium Instruction and Translanguaging / ed. by B. Paulsrud, Z. Tian, J. Toth. – Multilingual Matters, 2021. – P. 141–157.
14 Kotsis K. The Role of ChatGPT in Academic Writing: Pedagogical and Ethical Dimensions // EthAIca. – 2025. – Vol. 4. – Article 420. – DOI: 10.56294/ai2025420.
15 Dyussekeneva I., Kariyev A., Sadler R.W., Dyussekenev D., Zhumadilova G. Comparative research into Kazakhstan and American master's students' motivation for learning English academic writing (EFL/ESL) // Journal of Education Culture and Society. – 2025. – Vol. 16. – No. 2. – P. 517–537. – DOI: 10.15503/jecs2025.3.517.537.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

IRSTI 17.82.90 DOI: 10.59102/kufil/2026/iss3pp359-372

S. Omarova[1], A. Dalelbekkyzy[2], M. Arslan[3]
[1]Astana International University, 010000, Astana, Kazakhstan
[2]Academy of Physical Education and Mass Sports, 010000, Astana, Kazakhstan
[3]Pamukkale University, 20160, Denizli, Turkey

DIDACTICS IN THE WORKS OF AHMET BAITURSYNULY AND MYRZA ALIAKPER TAIRZADE (SABIR)

The article examines selected didactic works by the Kazakh scholar, linguist, educator, and poet Ahmet Baitursynuly and the Azerbaijani poet, satirist, and educator Myrza Aliakper Tairzade (Sabir). The study focuses on the ways in which didactic poetry functions as a means of enlightenment, moral instruction, national awakening, and social criticism. A comparative qualitative analysis is conducted of selected works representing the authors' major thematic and artistic strategies. The analysis considers didactic strategies, imagery, stylistic devices, forms of social criticism, intended addressees, and the relationship between literary and pedagogical purposes. The findings demonstrate that both authors use poetry to challenge ignorance, social injustice, passivity, and moral decline, while their artistic strategies differ. Baitursynuly relies predominantly on allegory, metaphor, moral exhortation, rhetorical questions, and educational appeals, whereas Sabir makes more extensive use of satire, irony, social types, and grotesque characterization. Despite these differences, both writers connect individual moral improvement with the broader well-being of the nation. The study contributes to comparative research on Kazakh and Azerbaijani literature by demonstrating how didactic poetry in the early twentieth-century Turkic literary context served simultaneously aesthetic, educational, civic, and socially critical functions.

Key words: Ahmet Baitursynuly; Myrza Aliakper Tairzade (Sabir); didactics; educator; Azerbaijani literature; Kazakh literature; comparative literature; enlightenment.

ISSN 2788-7979 (online)

MAIN PROVISIONS

This study draws on the works of domestic and international scholars dealing with the issues of didactic poetry, comparative literature, historical-literary analysis, literary translation, and national enlightenment. The theoretical and methodological framework of the research is based on studies devoted to the poetics of didactic texts, the artistic strategies of enlightenment literature, as well as the role of literature in shaping public and national consciousness.

Within the framework of this article, the works of a Kazakh scholar - Akhmet Baitursynuly and an Azerbaijani poet and educator - Mirza Aliakper Tairzade (Sabir) are examined as literary texts in which the didactic principle is combined with the authors' civic positions and the historical and cultural specificity of their period. The study proceeds from the assumption that, in the works of both writers, didactic poetry functions not only as a means of moral instruction but also as a form of public expression aimed at enlightenment, national awakening, and the critique of social contradictions.

The research question concerns the common and nationally specific features manifested in the didactic poetics of Akhmet Baitursynuly and Mirza Aliakper Tairzade (Sabir), as well as the ways in which these features are related to the historical and cultural context of the early twentieth century. The research hypothesis is that, despite differences in artistic means, both authors employ didactic poetry as an instrument of enlightenment, moral influence, and social criticism, while developing distinct national forms of literary expression.

The scientific novelty of the study lies in comparing the two authors not only at the thematic level but also according to specific textual and artistic criteria, including didactic strategies, imagery, stylistic devices, forms of social criticism, intended addressee, and the relationship between artistic and pedagogical principles. The comparison makes it possible to distinguish shared features of early twentieth-century Turkic didactic poetry from nationally specific strategies characteristic of Kazakh and Azerbaijani literary traditions.

INTRODUCTION

It is well known that the Turkic peoples have long-standing historical and cultural connections, which are also reflected in their social development and literary traditions. By the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century, the social and cultural circumstances experienced by Kazakhs and Azerbaijanis demonstrated a number of similarities. These similarities can be observed in the writings of contemporary public figures, including the prominent Kazakh educator and scholar Ahmet Baitursynuly and the Azerbaijani democrat-educator and poet Myrza Aliakper Tairzade (Sabir). Although the historical circumstances of Kazakhstan and Azerbaijan were not identical, both literary traditions developed under significant political, social, and cultural pressures and experienced a growing demand for education, social reform, and national awareness.

Ahmet Baitursynuly is a prominent Kazakh scholar who contributed to the fields of linguistics, poetry, education, and politics in Kazakhstan. Born to a Kazakh family in Qostanay in 1872, he was literate in Kazakh, Persian, Turkish, and Arabic. He received his education at Orenburg Teacher Training School and later held teaching positions. In 1900-1902, he taught at the Mendiqara school in Qostanay. In 1902-1904, he worked as a clerk in the city of Ombi. On September 21, 1904, by order of the head of the West Siberian district, he was transferred to the position of teacher and administrator at the regional Russian-Kazakh school in Qarqaraly. In 1905, following the Russian Revolution, he became one of the authors of the Qarqaraly Petition, which addressed issues associated with Russian colonial administration and the rights of the Kazakh population. In 1909, he was arrested because of his political activities and views and spent about eight months in prison in Semey. Subsequently, on February 21, 1910, he was exiled to Orynbor. During his exile, he worked for the newspapers Qap and Qazaq. In his works, he conveyed the needs of the country and addressed important issues concerning education and the nation. After the 1917 Revolution in Russia, he participated in the formation of Alash Orda and became one of the leaders of the autonomy. His subsequent political activities resulted in further persecution and arrest by the Soviet authorities. In

ISSN 2788-7979 (online)

[1; 93], it is noted that the name of the scholar appeared in the Soviet literary encyclopedia in 1929 as that of a prominent poet, journalist, and educator who reformed Kazakh orthography.

Myrza Aliakper Tairzade (nickname Sabir) (az. Mirzə Ələkbər Zeynalabdin oğlu Tahirzadə), a native of Shemakha, Azerbaijan, was born in 1862 and died in his birthplace in 1911. His family were merchants. He regularly attended classes taught by a mullah and learned Arabic and Persian; later, he was educated at a Jadid school. From his school years, he began to write poetry and started his artistic career with lyrical elegies and translations of Eastern poetry. The Revolution of 1905 had a major impact on Myrza Aliakper Tairzade's life and outlook. This transformation was reflected in his works, in which he addressed civic consciousness and social problems. Myrza Aliakper Tairzade took an active part in the publication of the magazine Molla Nasreddin and published satirical works. Together with other authors, he contributed to the formation of a new literary school in Azerbaijani literature; he elevated satire to a high level and skillfully used it as a means of social criticism. In his satirical works, he pointed out injustice and contradictions in society. Myrza Aliakper Tairzade's works were translated into Kazakh and other languages of the USSR [2; 5].

The literary works of the two poets are of particular interest because of their didactic nature. As noted in [3], "didactic poems are normally addressed to a particular individual who is seen as the primary object of instruction and acts as a model for the reader." Both Ahmet Baitursynuly and Myrza Aliakper Tairzade wished their countries to be free from ignorance and sought better social conditions for their people. The issues raised by both authors are connected with resistance to oppression, national awakening, education, and the struggle against ignorance.

Previous studies have examined the historical significance, literary heritage, and translation activities of Baitursynuly and Sabir separately. However, comparatively little attention has been given to the ways in which their didactic strategies correspond to and differ from each other at the level of poetic form, imagery, intended audience, and methods of social criticism. Existing studies therefore provide important historical and literary foundations, but a systematic comparative examination of their didactic poetics remains necessary.

The present study addresses this gap by comparing selected works of Baitursynuly and Sabir according to common analytical categories. Rather than treating didacticism simply as the presence of moral ideas, the study examines how instruction and social criticism are constructed through literary devices and forms of address. In this sense, the article aims to demonstrate how didactic poetry could function as both an artistic form and an instrument of public enlightenment in the early twentieth-century Turkic literary context.

MATERIALS AND METHODS

The research material consisted of selected poetic works by Akhmet Baitursynuly and Mirza Aliakper Tairzade (Sabir) that most fully reflect their didactic, civic, and satirical orientations. The analysis includes six works by Akhmet Baitursynuly, namely "Letter to My Mother" (Анама хат), "From the Master of the Words" (Сөз иесінен), Forty Fables (Қырық мысал), Mosquito (Маса), "Kazakhs' State of Affairs" (Қазақ қалпы), and "Lullaby for a Kazakh Baby" (Қазақтың бала жұбату өлеңі). The Sabir corpus includes selected poems from Hophopname, including "People Scattered and Looted; Isn't My Headache?" (Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?) and "To the Workers of Baku" (Bakı fəhlələrinə).

The corpus is intentionally unequal in size and is not intended for quantitative comparison. Six works by Baitursynuly and selected works by Sabir were chosen as a purposive qualitative corpus because they most clearly represent the didactic, enlightenment-oriented, and socially critical features relevant to the research question. The comparison is therefore based on analytical categories rather than on the number of texts or the frequency of particular devices.

The selection of the material was based on the principles of thematic significance, genre representativeness, and the degree of expression of the didactic principle. The selected texts represent four closely related dimensions of didactic poetry: moral instruction, enlightenment, social criticism, and national awareness.

ISSN 2788-7979 (online)

In this study, didacticism is understood as a literary mode through which the author seeks to instruct, persuade, warn, or morally influence the reader. For analytical purposes, didactic features were identified through several textual criteria: direct address to the reader or community, imperative and exhortative constructions, moral contrasts, rhetorical questions, allegory, metaphor, satire, irony, and explicit calls for education, justice, social responsibility, or national awareness.

The research was carried out in three stages. At the first stage, a corpus of texts was compiled, and the works most relevant to the research topic were identified. At the second stage, the works underwent philological, comparative-literary, and contextual analysis aimed at identifying thematic dominants, imagery systems, stylistic devices, and methods of expressing didactic meaning. At the third stage, the results of the analysis were compared and generalized, making it possible to identify both the common features of the poetics of the two authors and their nationally specific characteristics.

As noted in [4], literary analysis plays a crucial role in understanding and conveying the author's message. In this regard, the study employed comparative-literary, descriptive, contextual, interpretative, and textological methods. The comparative-literary method made it possible to identify similarities and differences in the artistic organization and ideological orientation of the works; the descriptive method was used to characterize the thematic content and linguistic features of the texts; contextual analysis enabled the works to be examined in relation to the historical and cultural context of the early twentieth century; and the interpretative and textological methods supported the analysis of semantic layers and artistic structures.

The methodological framework therefore combines thematic comparison with close textual analysis. Particular attention is given to five comparative dimensions: (1) didactic strategy, (2) imagery and characterization, (3) stylistic devices, (4) intended addressee, and (5) forms of social criticism. This framework allows the study to move beyond a descriptive presentation of individual poems and to identify patterns shared by the two authors as well as nationally specific features.

RESULTS

The comparative analysis revealed three major thematic clusters: (1) the struggle for independence and social freedom, (2) national awakening and the criticism of ignorance, and (3) concern for the nation and its future. These themes are realized through different didactic strategies in the works of the two authors.

Theme 1. Struggle for Independence and Social Freedom

Akhmet Baitursynuly's literary heritage started with Forty Fables (Petersburg, 1909). This work was translated from the fables of Ivan Krylov and represents an important stage in the development of Baitursynuly's literary and educational project. Baitursynuly worked on the translations during the period when he was teaching in rural schools. The young teacher, brought up in the Russian educational tradition, considered literature, including the fable genre, suitable for teaching. He used the fable genre to educate readers in a new way and to raise a voice against injustice by alluding to the condition of people experiencing social and colonial oppression.

One of the excerpts of Ahmet Baitursynuly's adaptation of the "Mottled Sheep" fable is below.*What animals are black and white?*

Who is white and who is black - it could not be found.
To find the answer,
Sages made their advice.
Lion, the King of animals, did not like some mottled sheep
"They have a different color. They are troublesome,"
he said.
He did not like them, and he made them look untrustworthy.
Indeed, some sheep are mottled,
Who knows if they are as troublesome as they look like
It was not an easy task to make Lion the King

ISSN 2788-7979 (online)

To believe that mottled sheep are good enough
He would get rid of them, but how to save his face?
"Innocent blood was shed," everyone would say
To find the ways to get rid of mottled sheep,
Lion, the King invited the bear and their fox
To get their advice and help [4; 122].

The fox advised the wolf to shepherd the sheep so that the Lion would remain apparently innocent and avoid direct responsibility for the violence. The fable creates a moral allegory in which power, manipulation, fear, and injustice are represented through animal characters. The "mottled sheep" should not be interpreted as direct representations of Soviet political actors, since the work was published in 1909, before the establishment of Soviet rule. Rather, the allegory can be understood in the broader context of the social and political conditions of the late Russian Empire.

The important didactic feature of the passage is the use of allegory. Instead of directly naming political actors, the author presents a recognizable moral conflict through the relationship between the Lion, the wolf, and the sheep. This strategy allows the reader to identify injustice and manipulation while simultaneously drawing a broader moral conclusion about the abuse of power.*The Lion accepted this wisdom,*
To let the mature wolf be a shepherd.
How come to be a wolf, a good shepherd for the sheep?
Not only the mottled but the white ones disappeared, somehow.
And what did the other animals say
The ones who notice the disappearance?
"There is nothing wrong with Lion, the King,
The miscreants are the Wolves, and only them!"
I have no other words to say
Just a few people know who is the true shepherd
So that mottled sheep would stay alive [5; 123].

The moral opposition between the innocent sheep and the predatory wolf, together with the apparent innocence of the Lion, creates a critique of political manipulation and collective passivity. Thus, the fable combines narrative allegory with moral warning.

In the poem "Kazakhs' State of Affairs," the author notes that there were few trustworthy people among Kazakhs; more specifically, it was a period when it was difficult to distinguish black from white and honest from dishonest. The unique feature of Ahmet's didactic work can be seen here. His enlightenment project extends beyond the traditional understanding of education as simply opening schools and encouraging people to study. His poetry also seeks to develop moral judgment, civic responsibility, and the ability to distinguish truth from deception.*For the lost people of the Alash,*
Get on the right path!
An enemy may appear nearby,
A dispute may arise out of a good word,
An enemy may hold my hand,
Dogs may bite my coat,
It may happen to me [5;30].

Here, direct address and imperative forms strengthen the didactic function. The speaker positions himself as a guide who warns the community and encourages it to remain attentive and responsible.

Likewise, Myrza Aliakper Tairzade's democratic ideas appeared in the context of resistance to oppression and the struggle against ignorance. His criticism of social norms and customs is seen in the satirical poem "Interview of Twelve People." He often ridiculed corruption and greed in his poems and called people to honesty and justice. He also criticized slavery and oppression and argued that everyone should have the right to freedom and life. He criticized the introduction of conservative religious practices into the educational process of that period. Such a literary trend contributed to the development of the Sabir tradition. Graphic images and meaningful representations of contemporary

ISSN 2788-7979 (online)

social life increased the didactic power of the poet's works. Unlike Baitursynuly's allegorical fables, Sabir's principal strategy is direct social satire: recognizable social roles and public figures become objects of criticism.

The poet's language skillfully describes the phenomena of his era. For example, "To the Workers of Baku" is one of the satirical literary examples of particular interest. The figure of the worker represents social change and the emergence of a new awareness of human dignity.*Now, the peasant knows themselves as human,*

While the old enslaved person was breathing freely
What is the solution, please say, the "nobles" of the country?
They now chant freedom,
They disobey the overseer.
The wheel of the world turned backward
They will not accept your word anymore
Now, the enslaved person knows themselves as human [6; 142-143].

The excerpt demonstrates Sabir's use of irony and social contrast. The formerly subordinated person is presented as becoming conscious of human dignity, while the traditional ruling groups are confronted with a changing social order. Thus, social criticism becomes a form of didactic intervention: the reader is encouraged to recognize injustice and the possibility of social transformation.

The first major difference between the authors can therefore be identified in their artistic strategies. Baitursynuly predominantly uses allegory, moral warning, direct exhortation, and metaphor, whereas Sabir relies more strongly on satire, irony, social types, and the exposure of hypocrisy. Nevertheless, both strategies pursue a similar didactic goal: awakening social consciousness and encouraging resistance to injustice and ignorance.

Theme 2. National awakening and criticism of ignorance

Another theme that is witnessed in the didactics of Ahmet Baitursynuly and Myrza Aliakpar Tairzade is that "the nation had not yet woken up from the sleep, lacked unity, was lazy to listen to divisive words, and was numb to poverty". The following is the excerpt from Ahmet's poem to exemplify such a view:

We were like geese that flew together and quacked.
We cooled off by landing on the Saharian lake
There was a sudden fire,
The bodies are burnt
Alash's members are known
Who has been left unpunished?
Many people say, "I am good."
But they do good things for only themselves
Many people talk beautifully in vain,
There are many free-born children
However, they are just like a felt that could be better made.
There are many indecent and stingy rich people,
Like a boat shaking in the waves.
Many sleep peacefully,
And they did not try to make any changes.
We are among them
And we are happy for just small things
What is the use of your expertise and knowledge,
If it is not used in the right ways?
This is a tragedy written in a letter,
There are no values left,
The rich people want wealth, the educated ones want rank,
Few people care about the country's future [5; 22].

ISSN 2788-7979 (online)

The central didactic strategy in this passage is self-criticism. The collective “we” includes both the poet and his audience, preventing the speaker from placing all responsibility on others. Rhetorical questions and contrasts between knowledge and its proper use emphasize that education has value only when it serves society.

As noted, Ahmet Baitursynuly was ready to face a problematic fate in order to awaken the country. He tried to inform the nation through his poem Masa (“Mosquito”), using the image of an irritating insect to represent the awakening function of poetry. The famous Masa (“Mosquito”) collection (Orynbor, 1911) quickly spread across the country. The mosquito becomes a metaphor for the poet’s voice: irritating but purposeful, it disturbs those who are metaphorically asleep.*The mosquito that flies around annoyingly,*

It is a yellow color and has long legs.
Its natural color has not changed.
But it looks either black or red.
Flying around the one who slept on,
Until it is hit and its wings are broken,
One will wake up for a while
If the mosquito buzzes non-stop [5].

The metaphor of the mosquito is particularly important for understanding Baitursynuly’s conception of didactic poetry. The poet does not merely provide moral instruction; he deliberately seeks to disturb the reader’s passive state. The repetitive buzzing of the mosquito symbolizes persistent intellectual and civic awakening.

The didactic poetry of the Azerbaijani enlightened-democratic poet Sabir is characterized by bright expressiveness, wit, and irony. For example, he uses the image of the hop-hop, an Eurasian hoopoe, as a means of drawing attention to social problems. His poems often contain moral motives and encourage specific actions.

Protector
By pretending that black is white, I make someone sinful
Court
Without looking into the problem, I hurt the soul of a loved one.
Merchant
By thinking that both dishonest and honest are the same, I make trades,
A mourner
For a fee, I shake the country with false tears
Medicine
If feasible, I turn it into a lie and make money
Sufi
Telling the truth day and night, I make people dance.
Mullah
Giving different fatwas, I make creatures crazier [6;37]

This passage illustrates one of Sabir’s characteristic techniques: social roles speak through exaggerated and ironic self-presentations. The “Protector”, “Court”, “Merchant”, “Medicine”, “Sufi”, and “Mullah” are not simply individual characters; they represent social practices and forms of hypocrisy. By allowing these figures to expose themselves through ironic statements, Sabir transforms satire into a didactic device.

The contrast between the two poets is again significant. Baitursynuly’s “Mosquito” awakens the reader through metaphor and persistent exhortation, whereas Sabir awakens the reader by making social absurdity visible and ridiculous. Baitursynuly’s strategy is therefore more admonitory, while Sabir’s is more satirical and exposing. Both, however, seek to overcome social passivity.

Theme 3. Concern for the Nation and its future.

The theme of concern for the country and its future is also significant in the didactic poetry of Ahmet Baitursynuly and Myrza Aliakper Tairzade. Their concern is not presented as passive regret

ISSN 2788-7979 (online)

but as an expression of civic responsibility. Both authors portray social suffering as a problem that requires moral and intellectual action.

People scattered and looted; isn't my headache?
It needs for my enemies.
If there is no ash, let it be your world...
(Wouldn't I shine if I had the strength?!)
What is the point of just being exhausted in vain?! [6; 39].

Sabir's rhetorical questions and ironic tone transform personal concern into social criticism. The speaker expresses frustration with the destruction of society while simultaneously questioning the passivity of those who witness it.

The farmer of humanity went to the field,
I went to the land without a lake and grass.
I sowed the seeds of humanity,
To make enslaved people happy.
Wasted labor
There is no better thing for enslaved people than slavery.
Keep going, my two-legged animal,
How much does a human animal need?!
What is the need of the God who created the cattle?
- Riding, slaughtering, hammering, woolen.
Put on your yoke and eat your whip
and keep silent [5; 33].

Baitursynuly uses extended metaphor and bitter irony to portray the social condition of people deprived of freedom and education. The metaphor of sowing the "seeds of humanity" connects education with cultivation: just as a farmer works for a future harvest, the educator works for the future moral and intellectual development of society.

In his poems, Ahmet Baitursynuly believes that education is one of the principal ways to change the situation. He was aware that poetry and words could reach a broad audience, so he used poetry as a means of didactic communication. He repeatedly called for science and education.

Where are people
who moved freely?
Where are husbands
who defend your lands?
Where are judges
who make decisions fairly?
[...]
"Sciences will be worldly magic,
A Scientist will become a disbeliever."
Time is fast, and we are shepherds,
We need to catch up.
Everything is going forward. [5;36]

The rhetorical questions in this passage directly address the community and invite readers to compare the present with an idealized past and future. The final appeal to "catch up" gives the poem a clear educational and civic orientation.

Taken together, the three thematic areas demonstrate that both authors understand poetry as a form of social intervention. Their didacticism is not limited to abstract moral instruction: it addresses concrete social problems and encourages readers to reconsider their responsibilities toward the community. A comparative examination of these thematic areas further reveals several common and nationally specific features in the didactic poetics of Baitursynuly and Sabir.

First, both authors understand enlightenment as a social and moral responsibility. Education, knowledge, freedom, justice, and national well-being are interconnected in their poetry. Neither

ISSN 2788-7979 (online)

author presents individual improvement as an isolated personal matter; instead, the educated and morally responsible individual is expected to contribute to the transformation of society.

Second, the authors differ in their dominant artistic strategies. Baitursynuly frequently employs allegory, metaphor, moral contrast, rhetorical questions, and direct exhortation. His animal imagery and metaphors of awakening make abstract social and educational ideas accessible to a broad audience. Sabir, by contrast, makes greater use of satire, irony, exaggeration, grotesque characterization, and socially recognizable figures. His poetry exposes contradictions by allowing corrupt or hypocritical social types to reveal themselves.

Third, the intended addressee is also expressed differently. Baitursynuly frequently addresses the Kazakh community as a collective subject and emphasizes education, national awareness, civic responsibility, and the future of the nation. Sabir also addresses society as a whole, but his satire more explicitly targets particular social groups and institutions, including officials, wealthy people, merchants, clergy, and other representatives of social authority.

Finally, the national specificity of their didacticism is visible in their imagery and literary traditions. Baitursynuly's works are closely connected with the Kazakh steppe, oral-poetic traditions, educational reform, and the development of Kazakh literary language. Sabir's poetry is strongly associated with Azerbaijani satirical literature and the literary environment of Molla Nasreddin. Thus, the two poets participate in a broader Turkic tradition of enlightenment while developing different forms of literary social criticism. These similarities and differences provide the basis for the discussion of how didactic poetry functioned as both an educational and socially critical form of literary expression in the early twentieth-century Turkic context.

DISCUSSION

The findings demonstrate that didacticism in the works of Baitursynuly and Sabir should be understood not simply as moral instruction but as a complex literary strategy combining education, social criticism, and civic engagement. Their poetry transforms the relationship between author and reader into a form of dialogue in which the reader is encouraged to recognize social problems and reconsider personal and collective responsibility.

The comparison also shows that the authors use different artistic mechanisms to achieve similar objectives. Baitursynuly's didactic mode is predominantly based on moral exhortation, allegory, metaphor, and the language of awakening. His use of animals, natural images, and culturally familiar metaphors enables him to express complex social and political ideas in an accessible poetic form. Sabir, in contrast, frequently constructs his criticism through satire, irony, exaggeration, and recognizable social characters. His strategy is not primarily to instruct the reader directly but to expose contradictions so clearly that the reader is encouraged to recognize their absurdity and injustice.

This difference can be summarized as a distinction between admonitory and satirical didacticism. Baitursynuly tends to guide the reader toward a desired moral and civic position, whereas Sabir more often destabilizes the reader's perception of social reality by exposing hypocrisy and contradiction. Both strategies nevertheless aim at awakening consciousness.

Baitursynuly's poetry was born out of historical necessity. He did not limit his translations to the school curriculum but used them to address social ignorance and promote education and knowledge. *Forty Fables* entered the history of Kazakh literature not merely as a collection of translations but as a work in which foreign literary material was adapted to the cultural and educational needs of Kazakh readers. Kirabaev [7] likewise emphasizes the significance of Baitursynuly's literary and educational activity in the development of ideas of national independence.

The translation and adaptation of literary works are therefore relevant to the present study because they demonstrate how Baitursynuly connected artistic form with pedagogical purpose. Recent linguistic research indicates that his translations involved grammatical and stylistic transformations that adapted Russian source texts to Kazakh linguistic norms and contexts [8]. Baishukurova, Irgebayeva, Aitova, Bayekeyeva, Abdrahman, and Bakytkyzy [8] specifically identify

ISSN 2788-7979 (online)

syntactic assimilation, sentence splitting and merging, and grammatical substitutions as important features of Baitursynuly's translation practice. Research on early literary translation in the Kazakh steppe likewise emphasizes the educational function of translation as a means of transmitting knowledge and literary ideas [9].

Daurenbekova, Kartayeva, Zhumatayeva, Bekenova, and Nurlanova [9] discuss the development of early educational directions and the role of literary translation in the Kazakh steppe, particularly in relation to the educational activities of Ybyrai Altynsarin. Although their study does not focus specifically on Baitursynuly, it provides a broader historical context for understanding translation as part of the educational and literary development of the Kazakh steppe.

These findings support the interpretation that Baitursynuly's adaptation of foreign texts was not simply a linguistic transfer. The transformation of the source material allowed him to make moral and social ideas accessible to his intended audience. In this respect, translation became part of his broader educational project.

The importance of this observation, however, lies not in Russian-Kazakh linguistic interaction by itself, but in its connection with didactic strategy. Baitursynuly's adaptation demonstrates how literary form can be reshaped to serve a pedagogical purpose. Familiar imagery, accessible language, rhythmic organization, and culturally resonant forms help transform a translated fable into a text capable of communicating moral and social ideas to a wider Kazakh readership.

This linguistic aspect may also be considered within the broader history of language contact in Kazakhstan. Toxanbayeva, Kenzhekanova, and Yerzhanova [10] examine the adaptation of borrowings and the excessive use of borrowed terms in the Civil Code of Kazakhstan, emphasizing the long-term influence of Russian on Kazakh terminology during the Soviet period. Their study concerns legal language rather than literary translation; therefore, it is not used here as direct evidence of Baitursynuly's didacticism. Rather, it provides a broader linguistic context for considering questions of borrowing, adaptation, and the development of Kazakh-language terminology.

The relevance of [10] to the present discussion is consequently limited to the linguistic dimension of adaptation. Baitursynuly's translation practice should not, however, be reduced to the problem of lexical borrowing. His principal aim was to reshape literary material in accordance with the communicative, cultural, and educational needs of his readership. This aspect also distinguishes Baitursynuly from Sabir.

Sabir's didactic power is less dependent on literary translation and more strongly rooted in original satire, irony, social characterization, and the representation of contemporary social contradictions. His participation in the *Molla Nasreddin* literary environment provided a particularly effective context for this form of social criticism. Thus, while Baitursynuly frequently adapts literary material to make it pedagogically effective, Sabir primarily creates an ironic and satirical representation of society to provoke critical awareness.

Zeynallova [11], in her study of the translation of Mirza Alakbar Sabir's poetry into English, draws attention to the challenges involved in conveying the poet's distinctive poetic and expressive features across languages. This observation is relevant to the present study because Sabir's didactic effect depends substantially on irony, satire, expressive language, and socially recognizable voices, all of which can be affected by translation. [11]

The two approaches nevertheless converge in their understanding of literature as an instrument of public enlightenment. For Baitursynuly, education and language reform are closely related to the development of an intellectually independent society. For Sabir, social awareness requires the exposure of hypocrisy, injustice, and ignorance. In both cases, literary expression exceeds the boundaries of aesthetic entertainment and becomes a form of civic communication.

The analysis also clarifies the relationship between didacticism and national consciousness. Baitursynuly's appeals to education, knowledge, and civic responsibility are closely connected with the development of Kazakh national consciousness. Kirabaev [7] similarly presents Baitursynuly's literary legacy in relation to the formation of ideas of independence and national consciousness. Sabir similarly links social criticism with the aspiration for a more educated, just, and socially responsible

ISSN 2788-7979 (online)

Azerbaijani society. Their national projects are expressed through different literary forms, but both regard the transformation of the individual as an important condition for the transformation of society.

The Soviet language-policy material included in the earlier version of this discussion is not central to the present research question and has therefore been substantially reduced. Although the later history of Russian-Kazakh linguistic interaction is important for understanding Baitursynuly's long-term linguistic legacy, the principal concern of this article is the comparative analysis of early twentieth-century didactic poetry. Accordingly, language policy is considered here only insofar as Baitursynuly's linguistic and translation activities contributed to his broader educational and literary project. The study by Toxanbayeva, Kenzhekanova, and Yerzhanova [10] is therefore treated only as contextual evidence concerning the later development of borrowing and language adaptation in Kazakhstan, rather than as evidence for the literary analysis itself.

Overall, the findings confirm the hypothesis that both authors use didactic poetry as an instrument of enlightenment, moral influence, and social criticism. At the same time, the comparison demonstrates that this shared function does not result in identical literary forms. Baitursynuly's didacticism is more strongly associated with allegorical instruction, metaphorical awakening, educational appeals, and collective exhortation, whereas Sabir's is characterized by satire, irony, social typification, and exposure of contradiction. Their differences therefore do not weaken the comparison; rather, they demonstrate the variety of forms through which enlightenment literature developed within different national literary traditions.

CONCLUSION

The comparative analysis of the selected works of Ahmet Baitursynuly and Myrza Aliakper Tairzade (Sabir) demonstrates that didactic poetry in the early twentieth-century Kazakh and Azerbaijani literary traditions functioned simultaneously as moral instruction, enlightenment, social criticism, and a form of civic expression.

The principal common feature of both authors is their conviction that the intellectual and moral transformation of the individual is closely connected with the future of the nation. Both poets criticize ignorance, passivity, injustice, and social hypocrisy and encourage their readers to become more conscious, educated, and socially responsible.

At the same time, the study identifies clear differences in their didactic strategies. Baitursynuly predominantly employs allegory, metaphor, rhetorical questions, direct address, and exhortation. His didactic poetry often presents the poet as a guide who seeks to awaken and educate the community. Sabir relies more strongly on satire, irony, exaggeration, and recognizable social types. His poetry exposes social contradictions and encourages the reader to recognize the absurdity of corruption, hypocrisy, oppression, and ignorance.

The nationally specific character of their didacticism is also evident. Baitursynuly's works are closely connected with Kazakh educational reform, the development of the national literary language, the cultural environment of the Kazakh steppe, and the formation of national consciousness. Sabir's poetry is rooted in the Azerbaijani satirical tradition and particularly in the literary environment associated with Molla Nasreddin.

Thus, the works of Baitursynuly and Sabir demonstrate two complementary models of didactic poetry: one based predominantly on instruction, awakening, and moral exhortation, and the other on satire, irony, and social exposure. Despite their different artistic strategies, both authors transform poetry into a means of intellectual and civic awakening. Their literary heritage therefore possesses not only historical and aesthetic significance but also enduring importance for the study of enlightenment, national consciousness, and socially engaged literature in the Turkic world.

REFERENCES

1 Sabol, S. Ahmet Baitursynov. Russian colonization and the genesis of Kazakh national identity. (London, 2003). [Electronic resource]. Available at: https://doi.org/10.1057/9780230599420_6. [in English]. (Accessed 25.10.2023).
2 Jafarov M. Sabir: Mirza Alekper Sabir. -(Baku, 1962).
3 Shisaro, A. Didactic poetry. Oxford Encyclopedia of Classics. (2015). [In English].
4 Malik, M. Using linguistic resources in the analysis of poetry. IOSR Journal of Humanities and Social Sciences (2017). [In English].
5 Baitursynuly A. (2005). *Massa. Olengder men naqıl sozder* [Mosquito. Poems and sayings]. Ed. Baitursynuly. (Almaty, 2005) [in Kazakh].
6 Mirza A.S. Hophopnama. (Baku, 2004).
7 Kirabaev, S. Akmet Baitursynuly – *Tauelsizdik zhyrshisi* [Akhmet Baitursynuly - singer of independence]. [Electronic resource]. Available at: https://qazaq1913.com/2021/01/26/ahmet-bajt-rsyn-ly-t-uelsizdik-zhyrshysy/ [in Kazakh]. (Accessed 25.10.2023)
8 Baishukurova, G., Irgebayeva, A., Aitova, N., Bayekeyeva, A., Abdrahman, G., & Bakytkyzy, M. (2025). *A corpus-based analysis: Kazakh-Russian grammatical transformations in Akhmet Baitursynuly's translations*. Forum for Linguistic Studies, 7(1), 753–766. https://doi.org/10.30564/fls.v7i1.7993
9 Daurenbekova, L. N., Kartayeva, A. M., & Zhumatayeva, Z. N. (2024). The first educational directions and issues of literary translation in the Kazakh steppe. *Cadernos de Tradução*, 44(1), e95583. https://doi.org/10.5007/2175-7968.2024.e95583
10 Toxanbayeva, R., Kenzhekanova, K., & Yerzhanova, S. (2025). *Problems of Adaptation of Borrowings and Excessive Use of Borrowed Words in the Civil Codes of Post-Soviet Countries (on the Example of Kazakhstan).* International Journal for the Semiotics of Law, 38, 901–921. https://doi.org/10.1007/s11196-024-10233-0
11 Zeynallova T. O perevode poezii Mirza Alekpera Sabira na angliyskiy yazyk [On the translation of the poetry of Mirza Alekper Sabir into English]. *Khabarshi Philology Series, 1*(63), (2018), 121-124. [In Russian].

Received: 29.12.2025

Ахмет Байтұрсынұлы және Мырза Әлиакпер Таирзаде (Сабир) шығармаларындағы дидактика

С. М. Омарова[1], А. Дәлелбекқызы[2], М. Арслан[3]
[1]Астана халықаралық университеті, Астана, 010000, Қазақстан
[2]Дене шынықтыру және бұқаралық спорт академиясы, Астана, 010000, Қазақстан
[3]Памуккале университеті, Денизли, 20160, Түркия

Мақалада қазақ ғалымы, тілтанушысы, ағартушысы әрі ақыны Ахмет Байтұрсынұлының және әзербайжан ақыны, сатиригі әрі ағартушысы Мырза Әлиакпер Таирзаденің (Сабир) таңдамалы дидактикалық шығармалары қарастырылады. Зерттеуде дидактикалық поэзияның ағартушылық, моральдық-этикалық тәрбие, ұлттық ояну және әлеуметтік сын құралы ретіндегі қызметіне назар аударылады. Авторлардың негізгі тақырыптық және көркемдік стратегияларын танытатын таңдамалы шығармаларына салыстырмалы сапалық талдау жүргізіледі. Талдау барысында дидактикалық стратегиялар, бейнелер жүйесі, стилистикалық тәсілдер, әлеуметтік сынның түрлері, шығармалардың нысаналы адресаты және әдеби-көркемдік мақсат пен педагогикалық мақсаттың арақатынасы қарастырылады. Зерттеу нәтижелері екі автордың да поэзияны надандықты, әлеуметтік әділетсіздікті, енжарлықты және моральдық құлдырауды сынау құралы ретінде пайдаланғанын көрсетеді, алайда олардың көркемдік стратегиялары ерекшеленеді. Байтұрсынұлы негізінен аллегорияға, метафораға, моральдық-дидактикалық үндеуге, риторикалық сұрақтарға және ағартушылық сипаттағы үндеулерге сүйенсе, Сабир сатира, ирония, әлеуметтік типтерді бейнелеу және гротесктік сипаттауды кеңінен қолданады.

ISSN 2788-7979 (online)

Осы айырмашылықтарға қарамастан, екі қаламгер де жеке тұлғаның моральдық тұрғыдан жетілуін ұлттың жалпы әл-ауқатымен байланыстырады. Зерттеу XX ғасырдың басындағы түркі әдеби кеңістігіндегі дидактикалық поэзияның эстетикалық, ағартушылық, азаматтық және әлеуметтік-сыншыл қызметтерді қатар атқарғанын көрсету арқылы қазақ және әзербайжан әдебиетін салыстырмалы зерттеуге үлес қосады.

Кілт сөздер: Ахмет Байтұрсынұлы; Мырза Әлиакпер Таирзаде (Сабир); дидактикалық поэзия; ағартушы; әзербайжан әдебиеті; қазақ әдебиеті; салыстырмалы әдебиеттану; ағартушылық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Сабол С. Ахмет Байтұрсынов. Ресей отарлауы және қазақ ұлттық бірегейлігінің қалыптасуы. – Лондон, 2003. [Электронды ресурс]. Қолжетімді: https://doi.org/10.1057/9780230599420_6. [Ағылшын тілінде]. (Қаралған күні: 25.10.2023).
2 Жафаров М. Сабир: Мирза Алекпер Сабир. – Баку, 1962.
3 Шисаро А. Дидактикалық поэзия. Oxford Encyclopedia of Classics. – 2015. [Ағылшын тілінде].
4 Малик М. Поэзияны талдауда тілдік ресурстарды пайдалану. IOSR Journal of Humanities and Social Sciences. – 2017. [Ағылшын тілінде].
5 Байтұрсынұлы А. Маса. Өлеңдер мен нақыл сөздер. – Алматы, 2005. [Қазақ тілінде].
6 Мырза А. Хопхопнама. – Баку, 2004.
7 Таханбаева Р., Кенжебаева К., Ержанова С. (2025). Посткеңестік елдердің азаматтық кодекстеріндегі кірме сөздерді бейімдеу және шамадан тыс қолдану мәселелері (Қазақстан мысалында). International Journal for the Semiotics of Law, 38, 901–921.
8 Қирабаев С. Ахмет Байтұрсынұлы – тәуелсіздік жыршысы. [Электронды ресурс]. Қолжетімді: https://qazaq1913.com/2021/01/26/ahmet-bajt-rsyn-ly-t-uelsizdik-zhyrshysy/ [Қазақ тілінде]. (Қаралған күні: 25.10.2023).
9 Байшүкірова Г., Іргебаева А., Аитова Н., Байекеева А., Абдрахман Г., Бақытқызы М. (2025). Корпустық талдау: Ахмет Байтұрсынұлы аудармаларындағы қазақ-орыс грамматикалық трансформациялары. Forum for Linguistic Studies, 7(1), 753–766.
10 Дәуренбакова Л.Н., Картаева А. М., Жуматаева З. Н. (2024). Қазақ даласындағы әдеби аударманың алғашқы білім беру бағыттары мен мәселелері. Cadernos de Traduçăo, 44(1), e95583.
11 Зейнолла Т. Мирза Алекпер Сабир поэзиясының ағылшын тіліне аударылуы туралы. Хабаршы. Филология сериясы, 1(63), 2018, 121–124. [Орыс тілінде].

Материал 29.12.2025 баспаға түсті

Особенности дидактических произведений Ахмета Байтурсынулы и Мырза Алиакпер Таирзаде (Сабир)

[1]Международный университет Астана, Астана, 010000, Казахстан
[2]Академия физической культуры и массового спорта, Астана, 010000, Казахстан
[3]Университет Памуккале, 20160, Денизли, Турция

В статье рассматриваются избранные дидактические произведения казахского учёного, языковеда, просветителя и поэта Ахмета Байтурсынулы и азербайджанского поэта, сатирика и просветителя Мырзы Алиакпера Таирзаде (Сабира). Исследование посвящено тому, каким образом дидактическая поэзия функционирует как средство просвещения, нравственного наставления, национального пробуждения и социальной критики. На основе избранных произведений, репрезентирующих основные тематические и художественные стратегии авторов, проводится сравнительный качественный анализ. В ходе анализа рассматриваются дидактические стратегии, система образов, стилистические средства, формы социальной критики, предполагаемый адресат

ISSN 2788-7979 (online)

произведений, а также взаимосвязь литературно-художественных и педагогических целей. Результаты исследования показывают, что оба автора используют поэзию для критики невежества, социальной несправедливости, пассивности и нравственного упадка, однако их художественные стратегии различаются. Байтурсынулы преимущественно обращается к аллегории, метафоре, нравственно-дидактическому наставлению, риторическим вопросам и просветительским призывам, тогда как Сабир более широко использует сатиру, иронию, социальные типы и гротескную характеристику персонажей. Несмотря на эти различия, оба писателя связывают нравственное совершенствование личности с более широким благополучием нации. Исследование вносит вклад в сравнительное изучение казахской и азербайджанской литературы, показывая, что дидактическая поэзия в тюркском литературном контексте начала XX века одновременно выполняла эстетическую, просветительскую, гражданскую и социально-критическую функции.

Ключевые слова: Ахмет Байтурсынулы; Мырза Алиакпер Таирзаде (Сабир); дидактическая поэзия; просветитель; азербайджанская литература; казахская литература; сравнительное литературоведение; просвещение.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Сабол С. Ахмет Байтурсынов. Российская колонизация и генезис казахской национальной идентичности. – Лондон, 2003. [Электронный ресурс]. Доступно по ссылке: https://doi.org/10.1057/9780230599420_6. [На английском языке]. (Дата обращения: 25.10.2023).
2 Жапаров М. Сабир: Мирза Алекпер Сабир. – Баку, 1962.
3 Ширасо А. Дидактическая поэзия. Oxford Encyclopedia of Classics. – 2015. [На английском языке].
4 Малик М. Использование лингвистических ресурсов в анализе поэзии. IOSR Journal of Humanities and Social Sciences. – 2017. [На английском языке].
5 Байтурсынулы А. Маса. Стихи и изречения. – Алматы, 2005. [На казахском языке].
6 Мирза А.С. Хопхопнаме. – Баку, 2004.
7 Тоханбаева Р., Кенжеканова К., Ержанова С (2025). Проблемы адаптации заимствований и чрезмерного употребления заимствованных слов в гражданских кодексах постсоветских стран (на примере Казахстана). International Journal for the Semiotics of Law, 38, 901–921. https://doi.org/10.1007/s11196-024-10233-0
8 Кирабаев С. Ахмет Байтурсынулы – певец независимости. [Электронный ресурс]. Доступно по ссылке: https://qazaq1913.com/2021/01/26/ahmet-bajt-rsyn-ly-t-uelsizdik-zhyrshysy/ [На казахском языке]. (Дата обращения: 25.10.2023).
9 Байшукурова Г., Иргебаева А., Аитова Н., Байекеева А., Абдрахман Г., Бакыткызы М (2025). Корпусный анализ: казахско-русские грамматические трансформации в переводах Ахмета Байтурсынулы. Forum for Linguistic Studies, 7(1), 753–766. https://doi.org/10.30564/fls.v7i1.7993
10 Дауренбекова Л.Н., Картаева А.М., Жуматаева З.Н. (2024). Первые образовательные направления и проблемы литературного перевода в казахской степи. Cadernos de Tradução, 44(1), e95583. https://doi.org/10.5007/2175-7968.2024.e95583
11 Зейнолла Т. О переводе поэзии Мирзы Алекпера Сабира на английский язык. Вестник. Серия «Филология», 1(63), 2018, 121–124. [На русском языке].

Материал поступил в редакцию журнала 29.12.2025

ISSN 2788-7979 (online)

Біздің авторлар

Л. Аминова – педагогика ғылымдарының магистрі, А. Байтұрсынұлы атындағы инновациялық типтегі орта мектептің оқытушы-модераторы, Лермонтов көшесі, 93/1, Павлодар, 140006, Қазақстан. E-mail: Lazzat19942208@mail.ru, https://orcid.org/0009-0008-6285-6193

К.М. Текжанов – филология ғылымдарының кандидаты, Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебі, «Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасының профессоры, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Торайғыров көшесі, 58, Павлодар, 140000, Қазақстан. E-mail: tekzhanov.kairat@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-5133-1051.

Шалонда Трент – ағылшын тілі оқытушысы, Оңтүстік Нью-Гэмпшир университеті, N Ривер Роуд, 2500, Нью-Хейвен, Коннектикут, 06501, АҚШ. E-mail: shalonda82@yahoo.com, https://orcid.org/0009-0006-2587-3379.

Ф.Т. Ереханова – хат-хабар үшін автор, филология ғылымдарының кандидаты, тілдер және әдебиет кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Орталық Азия инновациялық университеті, Байтұрсынов көшесі, 80, Шымкент, Қазақстан. E-mail: siliconoasis702@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3344-3839.

А.А. Арсланбаев – докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан. E-mail: arslanbayev_aybek@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-8192-7068.

О.С. Жұбай – филология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан. E-mail: alm-ornai@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7220-7869.

***А.А. Бердімұхамед** – PhD докторант, Аударма ісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: berdimukhamed@gmail.com, https://orcid.org/0009-0004-9652-0680.

А.Т. Мухамеджанова – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ғылым, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру және акредиттеу бөлімінің басшысы, Қазақ ұлттық хореография академиясы, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: aina_mu@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1820-9748.

С.К. Сәтенова – филология ғылымдарының докторы, профессор, аударма теориясы және практикасы кафедрасы, филология факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: satenova_sk@enu.kz, https://orcid.org/0000-0002-5959-6887.

Б.Р. Есімсейтов – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, профессор, «Тұран-Астана» университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: 571-70-33@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6427-6506.

Ж.І. Есімхан – доцент, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: esimkhan80@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2728-3499.

А.М. Жамалбек – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филология факультетінің докторанты, Алматы, 050040, Қазақстан. E-mail: oskar92@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-3092-109X.

А.Қ. Таусогарова – филология ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филология факультетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, 050040, Қазақстан. E-mail: ayauzhan1971@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-9571-4414.

Р. Әуесхан – PhD, Ка’ Фоскари Венеция университеті (Università Ca’ Foscari Venezia), Дорсодуро 3246, 30123 Венеция, Италия. E-mail: raima.auyeskhan@unive.it

Н.Н. Конкаева – педагогика ғылымдар магистрі, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000. E-mail: nazgul28051@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-7369-850X.

ISSN 2788-7979 (online)

Н.К. Смагулова – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, профессор, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: Smaghulova13@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8822-5807.

А. Мадеева – педагогика ғылымдарының магистрі, «Шетел филологиясы» кафедрасының аға оқытушысы, Торайғыров университеті, Павлодар, 140000, Қазақстан. E-mail: massiya81@gmail.com, https://orcid.org/0009-0002-0261-5132.

Е. Погожева – PhD, қауымдастырылған профессор, «Шетел филологиясы» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан. E-mail: pogosheva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8100-633X.

Г. Азылбекова – филология ғылымдарының кандидаты (Ресей), «Шетел филологиясы» кафедрасының аға оқытушысы, Торайғыров университеті, Павлодар, 140000, Қазақстан. E-mail: gulja_az@mail.ru, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0737-0680.

Б.Қ. Момынова – филология ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, 050040, Қазақстан. E-mail: momynova_b@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9354-233X.

А.М. Фазылжан – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, 050040, Қазақстан. E-mail: afazyljan@gmail.com, https://orcid.org/0009-0004-7349-693X.

К.Б. Слямбеков – PhD докторант, кіші ғылыми қызметкер, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, 050040, Қазақстан. E-mail: zaqpost@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-9731-0448.

И.А. Иманғазина – PhD, кіші ғылыми қызметкер, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы қ., 050040, Қазақстан. E-mail: meruyertimangazina1998@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8473-2812.

Г.Е. Наманаева – филология ғылымдарының магистрі, PhD докторанты, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: namanayeva.g@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-5825-4724.

Б.К. Жумабекова – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: beibitnur@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3327-0931.

А. Нұрбаева – PhD, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан. E-mail: nurbaeva.aida@bk.ru, https://orcid.org/0000-0003-1653-0383.

И. Байсыдық – PhD, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан. E-mail: i.baissydyk@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-5013-4398.

Е.Т. Оспанов – филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. E-mail: yedilbay.ospan@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2253-134X.

Ж. Садуллаев – Халықаралық ынтымақтастық бөлімінің бастығы, Шетел филологиясы кафедрасының оқытушысы, Үргеніш мемлекеттік педагогикалық институты, Үргеніш, Өзбекстан. E-mail: sadullaev.urspi@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-3163-651X.

Ж.Қ. Оразтаева – шетел филологиясы докторанты, Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, Алматы 050000, Қазақстан. E-mail: oraztayevazhadyra@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-5457-4516.

А.Т. Бақытов – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан. E-mail: bakitov77aitkali@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5461-7394.

Г.Ә. Сәрсеке – филология (PhD) ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры, Астана, Қазақстан. E-mail: sarseke_ga@enu.kz, https://orcid.org/0000 0002-1670-5131.

ISSN 2788-7979 (online)

А.Ж. Сейсебаев – PhD докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан. E-mail: aldik.seisebayev@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-7484-9849. E-mail: aldik.seisebayev@gmail.com

Э.Д. Сулейменова – филология ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан. https://orcid.org/0000-0001-9515-1714.

А.М. Гросс – PhD, академиялық директор, American Councils for International Education (ACIE), Вашингтон, Колумбия округі, 20036, АҚШ.

А.А. Солтанбекова – филология ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Грамматика бөлімінің меңгерушісі, Алматы, 050010, Қазақстан. E-mail: alfiabarlybaeva24@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-3513-4012.

Т.Б. Рамазанов – Phd доктор, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Грамматика бөлімінің меңгерушісі, Алматы, 050010, Қазақстан. E-mail: tphd-92@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4405-5914.

С.К. Жукенова – ассистент лектора, Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: Sulu6721@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5289-4507.

М.Б. Хамзина – «Астана Медицина университетінің» КеАҚ аға оқытушысы, педагогика және психология ғылымдарының магистрі, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: khamzina83@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4963-0092.

Г.Ш. Шахманова – 8D002301-Филология: қазақ филологиясы білім беру бағдарламасының докторанты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: gulshat.shakhmanova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-6246-2356.

О.А. Жумагулова – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: j_omirgul_a@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5354-2626.

А.Н. Абиден* – 8D02305-Әдебиеттану білім беру бағдарламасының 1-курс докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, Медеу ауданы, Достық көшесі, 13. E-mail: nuridinovna@inbox.ru, https://orcid.org/0009-0003-6268-396X.

Б. Әбдіғазиұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы. E-mail: b.abdigaziuli@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4191-0831.

Р. Қ. Жетібай– PhD, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. E-mail: zhetibayrakymberdi@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-1582-9973.

Е.А. Амангельдин – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан. E-mail: erkin.amangeldin@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-2785-4547.

Ә.С. Мусаев – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан. E-mail: mussayev98@mail.ru https://orcid.org/0009-0004-0590-185X.

Д.А. Алкебаева – филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан. E-mail: alkebaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2348-4047.

А.М. Ахмеджанова – 8D2301 «Филология» мамандығының докторанты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: ardakakhmejanova@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-0740-6797.

Г.К. Кажибаева – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: gulden7109@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1177-542.

Б.С. Байжігіт – М.Х. Дулати атындағы Тараз университетінің қауымдастырылған профессоры, PhD доктор, Тараз, 080000, Қазақстан. E-mail: bota_bs90@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5384-466X.

ISSN 2788-7979 (online)

Е.С. Шмакова – М.Х. Дулати атындағы Тараз университетінің қауымдастырылған профессоры, PhD доктор, Тараз, 080000, Қазақстан. E-mail: shmakovaelena87@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5682-3581.

Ж.Т. Кадыров – профессор, филология ғылымдарының кандидаты, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, 150000, Қазақстан. E-mail: zhkadyrov_777@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5494-9105.

Ж.Ш. Жумагелдин – Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университетінің докторанты, Қарағанды, 100024, Қазақстан. E-mail: zhanaidar.zhumageldi@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1848-8281.

Б.С. Рахимов – филология ғылымдарының докторы, профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, 100024, Қазақстан. E-mail: berik_aktubek@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0002-6839-9009.

Ж.К. Смагулов – филология ғылымдарының докторы, профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, 100024, Қазақстан Республикасы. E-mail: jandossmagulov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8778-1601.

Л.И. Мингазова – филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан (Татарстан), Ресей Федерациясы, https://orcid.org/0000-0001-5116-1419.

Г.Ж. Искакова – PhD, қауымдастырылған профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: g.ristina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8631-7169**.**

Ә.Қ. Таңсықбай – PhD, лектор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: adilet_2_97@mail.ru**,** https://orcid.org/0000-0001-9929-1685**.**

Н.А. Кеңес – педагогика ғылымдарының магистрі, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: naz.kengesss@gmail.com**,** https://orcid.org/0009-0004-7341-0091**.**

Г.С. Райнбекова – А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті, Қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының меңгерушісі, философия докторы (PhD), Астана, Қазақстан. E-mail: g.rainbekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2865-3500**.**

Б.П. Нарбек – қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының оқытушысы, докторант, Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан, 'ORCID: https://orcid.org/0009-0001-2475-0389, E-mail: balzhan.narbek@gmail.com

Г.С. Сағынадин – PhD доктор, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Казақстан, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5970-8527, E-mail: gulnaz86.08@mail.ru

З.Қ. Темірғазина – филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: zifatemirgazina3@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3399-7364.

Ж.Е. Атығаева – докторант, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: atygayeva.zhaniya@ppu.edu.kz, https://orcid.org/0009-0002-3841-851X.

И.М. Дюсекенева – PhD, Шет және орыс тілдері кафедрасының аға оқытушысы, «Шәкәрім университеті» КеА, 071410, Семей, Қазақстан. E-mail: dusekenevaindira@gmail.com, https://orcid.org/ 0000-0002-4957-0915.

Р. Садлер – PhD, лингвистика профессоры және «Ағылшын тілі екінші тіл ретінде» (ESL) және «Ағылшын тілін екінші тіл ретінде оқыту» (TESL) бағдарламаларының директоры, Урбана-Шампейндегі Иллинойс университеті, 61801 Урбана, Иллинойс штаты, АҚШ. E-mail: rsadler@illinois.edu, https://orcid.org/0000-0001-7743-7049.

Д.Н. Дюсекенев – PhD, Филология кафедрасының аға оқытушысы Alikhan Bokeikhan University, 071400, Семей, Қазақстан. E-mail: dyusekenev81@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-4821-3636

ISSN 2788-7979 (online)

С.М. Омарова – аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі, Астана халықаралық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан. E-mail: o.saule@mail.ru, https//orcid.org/0000-0002-2413-7592.

А. Дәлелбекқызы – қауымдастырылған профессор, PhD, Дене шынықтыру және бұқаралық спорт академиясы, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: dalakma@mmail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9123-734X.

М. Арслан – доктор, профессор, Памуккале университеті, Денизли, 20160, Түркия. E-mail: marslan@pau.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-1133-7373.

ISSN 2788-7979 (online)

Наши авторы

Л. Аминова – магистр педагогических наук, преподаватель-модератор средней школы инновационного типа имени А. Байтурсынулы, ул. Лермонтова, 93/1, Павлодар, 140006, Казахстан. E-mail: Lazzat19942208@mail.ru, https://orcid.org/0009-0008-6285-6193.

К.М. Текжанов – кандидат филологических наук, профессор ОП «Иностранный язык: два иностранных языка» Высшей школы гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет имени А.Маргулана, ул. Торайгырова, 58, Павлодар, 140000, Казахстан. E-mail: tekzhanov.kairat@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-5133-1051.

Шалонда Трент – преподаватель английского языка, Университет Южного Нью-Гэмпшира, N Ривер Роуд, 2500, Нью-Хейвен, Коннектикут, 06501, США. E-mail: shalonda82@yahoo.com, https://orcid.org/0009-0006-2587-3379.

Ф.Т. Ереханова – автор для корреспонденции, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры «Языки и литература», Центрально-Азиатский инновационный университет, ул. Байтурсынова, 80, Шымкент, 160000, Казахстан. E-mail: siliconoasis702@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3344-3839.

А.А. Арсланбаев– докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: arslanbayev_aybek@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-8192-7068.

О.С. Жубай – доктор филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: alm-ornai@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7220-7869.

***А.А. Бердімұхамед** – PhD докторант, Переводческое дело, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: berdimukhamed@gmail.com, https://orcid.org/0009-0004-9652-0680.

А.Т. Мухамеджанова – кандидат филологических наук, доцент, руководитель отдела науки, послевузовского образования и аккредитации, Казахская национальная академия хореографии, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: aina_mu@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1820-9748.

С.К. Сатенова – доктор филологических наук, профессор, кафедра теории и практики перевода, факультет филологии, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: satenova_sk@enu.kz, https://orcid.org/0000-0002-5959-6887.

Б.Р. Есимсейтов – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Профессор, Университет «Туран-Астана» Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: 571-70-33@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6427-6506.

Ж.И. Есімхан – доцент кафедры СГД, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: esimkhan80@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2728-3499.

А.М. Жамалбек – докторант факультета филологии Казахского национального университета имени Аль-Фараби, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: oskar92@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-3092-109X.

А.К. Таусогарова – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор факультета филологии Казахского национального университета имени Аль-Фараби, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: ayauzhan1971@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-9571-4414.

Р. Ауесхан – PhD, Университет Ка’ Фоскари Венеция (Università Ca’ Foscari Venezia), Дорсодуро 3246, 30123 Венеция, Италия. E-mail: raima.auyeskhan@unive.it.

Н.Н. Конкаева– магистр педагогических наук, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Республика Казахстан. E-mail: nazgul28051@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-7369-850X.

ISSN 2788-7979 (online)

Н.К. Смагулова – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, профессор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Республика Казахстан. E-mail: Smaghulova13@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8822-5807.

А. Мадеева – магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры «Иностранная филология», Торайгыров университет, Павлодар, 140000, Казахстан. E-mail: massiya81@gmail.com, https://orcid.org/0009-0002-0261-5132.

Е. Погожева – PhD, ассоциированный профессор, ассоциированный профессор кафедры «Иностранная филология», Торайгыров университет, Павлодар, 140000, Казахстан. E-mail: pogosheva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8100-633X.

Г. Азылбекова – кандидат филологических наук (Россия), старший преподаватель кафедры «Иностранная филология», Торайгыров университет, Павлодар, 140000, Казахстан. E-mail: gulja_az@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0737-0680.

Б.К. Момынова – доктор филологических наук, главный научный сотрудник, Институт языкознания им. А.Байтурсынулы, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: momynova_b@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9354-233X.

А.М. Фазылжан – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Институт языкознания им. А.Байтурсынулы, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: afazyljan@gmail.com, https://orcid.org/0009-0004-7349-693X.

К.Б. Слямбеков – PhD докторант, младший научный сотрудник, Институт языкознания им. А.Байтурсынулы, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: zaqpost@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-9731-0448.

И.А. Имангазина – PhD, младший научный сотрудник, Институт языкознания им. А.Байтурсынулы, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: meruyertimangazina1998@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8473-2812.

Г.Е. Наманаева – магистр филологических наук, PhD докторант, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан. E-mail: namanayeva.g@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-5825-4724. E-mail: namanayeva.g@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-5825-4724.

Б.К. Жумабекова – кандидат филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан E-mail: beibitnur@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3327-0931.

А. Нурбаева – PhD, ассоциированный профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан. E-mail: nurbaeva.aida@bk.ru, https://orcid.org/0000-0003-1653-0383.

И. Байсыдык – PhD, ассоциированный профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан. E-mail: i.baissydyk@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-5013-4398.

Е.Т. Оспанов – кандидат филологических наук, старший преподаватель Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан. E-mail: yedilbay.ospan@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2253-134X.

Ж. Садуллаев – начальник отдела международного сотрудничества, преподаватель кафедры иностранной филологии Ургенчского государственного педагогического института, Ургенч, Узбекистан., E-mail: sadullaev.urspi@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-3163-651X.

Ж.К. Оразтаева – докторант иностранной филологии, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы , 050040, Казахстан. E-mail: oraztayevazhadyra@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-5457-4516.

А.Т. Бакитов – кандидат филологических наук, доцент, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: bakitov77aitkali@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5461-7394.

Г.А. Сарсеке – кандидат (PhD) филологических наук, доцент, ассоциированный профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: sarseke_ga@enu.kz, https://orcid.org/0000 0002-1670-5131.

ISSN 2788-7979 (online)

А.Ж. Сейсебаев – PhD-докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: aldik.seisebayev@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-7484-9849.

Э.Д. Сулейменова – доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050040, Казахстан. https://orcid.org/0000-0001-9515-1714.

А.М. Гросс – PhD, академический директор, American Councils for International Education (ACIE), Вашингтон, округ Колумбия, 20036, США.

А.А. Солтанбекова – кандидат филологических наук, руководитель отдела Грамматики, Института языкознания имени А. Байтурсынова, Алматы, 050010, Казахстан. E-mail: E-mail: alfiabarlybaeva24@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-3513-4012.

Т.Б. Рамазанов – PhD доктор, старший научный сотрудник Института языкознания имени А. Байтурсынулы, Алматы, 050010, Республика Казахстан. E-mail: tphd-92@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4405-5914.

С.К. Жукенова – ассистент лектор, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: Sulu6721@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5289-4507.

М.Б. Хамзина – НАО «Медицинский университет Астана», старший преподаватель, магистр педагогических и психологических наук, Астана, , 010000Казахстан. E-mail: khamzina83@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4963-0092.

Г.Ш. Шахманова – докторант образовательной программы 8D002301-Филология: казахская филология, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: gulshat.shakhmanova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-6246-2356.

О.А. Жумагулова – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: j_omirgul_a@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5354-2626.

А.Н. Абиден* – докторант 1 курса образовательной программы 8D02305-Литературоведение, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, , Медеуский район, ул. Достык, 13. E-mail: nuridinovna@inbox.ru; https://orcid.org/0009-0003-6268-396X.

Б. Әбдіғазиұлы – доктор филологических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан. E-mail: b.abdigaziuli@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4191-0831.

Р.Қ. Жетібай– доктор PhD, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан. E-mail: zhetibayrakymberdi@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-1582-9973.

Е.А. Амангельдин – PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050000, Казахстан. E-mail: erkin.amangeldin@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-2785-4547.

А.С. Мусаев – PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050000, Казахстан. E-mail: mussayev98@mail.ru https://orcid.org/0009-0004-0590-185X.

Д.А. Алкебаева – доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050000, Казахстан. E-mail: alkebaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2348-4047.

А.М. Ахмеджанова – докторант специальности 8D02301 «Филология», Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: ardakakhmejanova@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-0740-6797.

Г.К. Кажибаева – кандидат филологических наук, профессор, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: gulden7109@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1177-542.

ISSN 2788-7979 (online)

Б.С. Байжігіт – доктор PhD, ассоциированный профессор Таразского университета имени М.Х. Дулати, Тараз, 080000, Казахстан. E-mail: bota_bs90@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5384-466X.

Е.С. Шмакова – доктор PhD, ассоциированный профессор Таразского университета имени М.Х. Дулати, Тараз, 080000, Казахстан. E-mail: shmakovaelena87@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5682-3581.

Ж.Т. Кадыров – профессор, кандидат филологических наук, Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, Петропавловск, 150000, Казахстан. E-mail: zhkadyrov_777@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5494-9105.

Ж.Ш. Жумагелдин – докторант Карагандинского национального исследовательского университета им. Е.А. Букетова, Караганда, 100024, Казахстан. E-mail: zhanaidar.zhumageldi@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1848-8281.

Б.С. Рахимов – доктор филологических наук, профессор, Карагандинский национальный исследовательский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, 100024, Казахстан. E-mail: berik_aktubek@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0002-6839-9009.

Ж.К. Смагулов – доктор филологических наук, профессор, Карагандинский национальный исследовательский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, 100024, Казахстан. E-mail: jandossmagulov@mail.ru, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8778-1601.

Л.И. Мингазова – доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань (Татарстан), Российская Федерация, https://orcid.org/0000-0001-5116-1419.

Г.Ж. Искакова – PhD, ассоциированный профессор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: g.ristina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8631-7169**.**

А.К. Тансыкбай – PhD, лектор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: adilet_2_97@mail.ru**,** https://orcid.org/0000-0001-9929-1685**.**

Н.А. Кенес – магистр педагогических наук, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: naz.kengesss@gmail.com**,** https://orcid.org/0009-0004-7341-0091.

Г.С. Райнбекова – Доцент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова, заведующая кафедрой казахского языка и литературы, доктор философии (PhD), Астана, Казахстан. E-mail: g.rainbekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2865-3500**.**

Б.П. Нарбек – преподаватель кафедры казахского языка и литературы, докторнат, Көкшетауский университет имени Шокана Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: balzhan.narbek@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-2475-0389.

Г.С. Сагынадин – доцент кафедры казахской литературы, доктор PhD, Евразийский университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: gulnaz86.08@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5970-8527.

B. Narbek – lecturer at the Departement of Kazakh Language and Literature, Doctoral Student, Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: balzhan.narbek@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-2475-0389.

G. Sagynadin – Associate Professor at the Department of Kazakh Literature, PhD, L.N. Gumilov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: gulnaz86.08@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5970-8527.

З.К. Темиргазина – доктор филологических наук, профессор, Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлана, Павлодар, Казахстан. E-mail: zifatemirgazina3@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3399-7364.

Ж.Е. Атыгаева – докторант, Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан, Павлодар, Казахстан. E-mail: atygayeva.zhaniya@ppu.edu.kz, https://orcid.org/0009-0002-3841-851X.

ISSN 2788-7979 (online)

И.М. Дюсекенева – PhD, старший преподаватель кафедры иностранных и русского языков, Шәкәрім университет, 071410, Семей, Казахстан. E-mail: dusekenevaindira@gmail.com, https://orcid.org/ 0000-0002-4957-0915.

Р. Садлер – PhD, профессор лингвистики и директор программ «Английский язык как второй язык» (ESL) и «Преподавание английского языка как второго языка» (TESL), Иллинойский Университет в Урбана-Шампейне, 61801 Урбана, Иллинойс, США. E-mail: rsadler@illinois.edu, https://orcid.org/0000-0001-7743-7049.

Д.Н. Дюсекенев – PhD, старший преподаватель кафедры филологии Alikhan Bokeikhan University, 071400, Семей, Казахстан. E-mail: dyusekenev81@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-4821-3636

С.М. Омарова – старший преподаватель, магистр педагогических наук, Международный университет Астана, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: o.saule@mail.ru, https//orcid.org/0000-0002-2413-7592.

А. Далелбеккызы – ассоциированный профессор, PhD, Академия физической культуры и массового спорта, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: dalakma@mmail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9123-734X.

М. Арслан – доктор, профессор, Университет Памуккале, 20160, Денизли, Турция. E-mail: marslan@pau.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-1133-7373.

ISSN 2788-7979 (online)

Our authors

L. Aminova – Master in Pedagogical Sciences, Teacher-Moderator of the Innovative -Type Secondary School named after A. Baitursunuly, 93/1 Lermontov Street, Pavlodar, 140006, Kazakhstan. E-mail: Lazzat19942208@mail.ru, https://orcid.org/0009-0008-6285-6193.

Қ. Tekzhanov – Candidate of Philological Sciences, Professor of the Education Program: Two foreign languages of the Higher School of Humanities, A.Margulan Pavlodar Pedagogical University, 58 Toraighyrov Street, Pavlodar, 140000, Kazakhstan. E-mail: tekzhanov.kairat@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-5133-1051.

Sh. Trent – English teacher, Southern New Hampshire University, 2500 N River Road, New Haven, Connecticut, 06501, USA. E-mail: shalonda82@yahoo.com, https://orcid.org/0009-0006-2587-3379.

F. Yerekhanova – corresponding author, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Languages and Literature, Central Asian Innovation University, 80 Baitursynova Street, Shymkent, 160000, Kazakhstan. E-mail: siliconoasis702@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3344-3839.

A. Arslanbayev – doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan. E-mail: arslanbayev_aybek@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-8192-7068.

O. Zhubay – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Kazakhstan. E-mail: alm-ornai@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7220-7869.

***A. Berdimukhamed –** PhD student, Translation studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: berdimukhamed@gmail.com, https://orcid.org/0009-0004-9652-0680.

A. Mukhamejanova – candidate of Philology, Associate Professor, Kazakh National Academy of Choreography, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: aina_mu@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1820-9748.

S. Satenova– doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: satenova_sk@enu.kz, https://orcid.org/0000-0002-5959-6887.

B. Yessimseitov – candidate of philology science, associated professor, Professor, Turan-Astana University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: 571-70-33@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6427-6506.

Zh. Yessimkhan – Associate Professor, Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: esimkhan80@gmail.com, 7340214@prokuror.gov.kz, https://orcid.org/0000-0002-2728-3499.

A. Zhamalbek – Doctoral Student, Faculty of Philology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Kazakhstan. E-mail: oskar92@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-3092-109X.

A. Taussogarova – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Faculty of Philology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Kazakhstan. E-mail: ayauzhan1971@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-9571-4414.

R. Auyeskhan – PhD, Università Ca' Foscari Venezia, Dorsoduro 3246, 30123 Venice, Italy. E-mail: raima.auyeskhan@unive.it.

N. Konkayeva – Master of Pedagogical Sciences, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: nazgul28051@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-7369-850X.

N. Smagulova – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Professor, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: nazgul28051@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-7369-850X.

ISSN 2788-7979 (online)

A. Madeyeva – Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Kazakhstan. E-mail: massiya81@gmail.com, https://orcid.org/0009-0002-0261-5132.

E. Pogozheva – PhD, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Foreign Philology, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Kazakhstan. E-mail: pogosheva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8100-633X.

G. Azylbekova – Candidate of Philological Sciences (Russia), Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Kazakhstan. E-mail: gulja_az@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0737-0680.

B. Momynova – Doctor of Philological Sciences, Chief Researcher, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, 050040, Kazakhstan. E-mail: momynova_b@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9354-233X.

A. Fazylzhan – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, 050040, Kazakhstan. E-mail: afazyljan@gmail.com, https://orcid.org/0009-0004-7349-693X.

K. Slyambekov – PhD student, junior researcher, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, 050040, Kazakhstan. E-mail: zaqpost@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-9731-0448.

I. Imangazina – PhD, junior researcher, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, 050040, Kazakhstan E-mail: meruyertimangazina1998@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8473-2812.

G. Namanayeva – master of philology, PhD student, Toraighyrov university, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: namanayeva.g@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-5825-4724.

B. Zhumabekova – candidate of philological sciences, professor, Toraighyrov university, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: beibitnur@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3327-0931.

A. Nurbayeva – PhD, Associate Professor of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: nurbaeva.aida@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1653-0383.

I. Baissydyk – PhD, Associate Professor of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: i.baissydyk@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5013-4398

Ye. Ospanov – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: yedilbay.ospan@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2253-134X.

J. Sadullaev – Head of the International Cooperation Department, Lecturer of the Department of Foreign Philology, Urgench State Pedagogical Institute, Urgench, Uzbekistan. E-mail: sadullaev.urspi@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-3163-651X.

Zh. Oraztayeva – Doctoral Candidate of Foreign Philology, Al-Farabi National University, Almaty, 050040, Kazakhstan. E-mail: oraztayevazhadyra@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-5457-4516.

A. Bakitov – Candidate of philological sciences, docent, Al-Farabi National University, Almaty, 050040, Kazakhstan. E-mail: bakitov77aitkali@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5461-7394.

G. Sarseke – Candidate (PhD) of Philological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: sarseke_ga@enu.kz, https://orcid.org/0000 0002-1670-5131.

A. Seisebayev – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Kazakhstan. E-mail: aldik.seisebayev@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-7484-9849.

E. Suleimenova – Doctor of Philology, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Kazakhstan. https://orcid.org/0000-0001-9515-1714.

A. Groce – PhD, Academic Director, American Councils for International Education (ACIE), Washington, D.C., 20036, USA.

ISSN 2788-7979 (online)

A. Soltanbekova – Candidate of Philology, Head, Grammar Department, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, 050010, Kazakhstan. E-mail: alfiabarlybaeva24@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-3513-4012.

T. Ramazanov – PhD, Senior Research Fellow, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, 050010, Kazakhstan. E-mail: tphd-92@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4405-5914.

S. Zhukenova – assistant Lecturer, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: Sulu6721@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5289-4507.

M. Khamzina – NJSC «Astana Medical University», senior lecturer, master of Pedagogical and Psychological Sciences, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: khamzina83@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4963-0092.

G. Shakhmanova – doctoral student of the educational program 8D002301-Philology: Kazakh Philology", Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: gulshat.shakhmanova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-6246-2356.

O. Zhumagulova – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: j_omirgul_a@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5354-2626.

A. Abiden* – 1st-year PhD student of the Educational Program 8D02305 – Literary Studies, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Republic of Kazakhstan, Almaty, Medeu District, Dostyk Street, 13; e-mail: nuridinovna@inbox.ru, https://orcid.org/0009-0003-6268-396X.

B. Abdigaziuly – Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Republic of Kazakhstan, Almaty. E-mail: b.abdigaziuli@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4191-0831.

R. Zhetibai– PhD, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: zhetibayrakymberdi@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-1582-9973

Y. Amangeldin – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000, Kazakhstan. E-mail: erkin.amangeldin@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-2785-4547.

A. Mussayev – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000, Kazakhstan. E-mail: mussayev98@mail.ru https://orcid.org/0009-0004-0590-185X.

D. Alkebayeva – Doctor of Philological Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000, Kazakhstan. E-mail: alkebaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2348-4047.

A. Akhmedzhanova – Doctoral student of the specialty 8D02301 "Philology", Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: ardakakhmejanova@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-0740-6797.

G. Kazhibaeva – Candidate of Philological Sciences, Professor, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 02000, Kazakhstan. E-mail: gulden7109@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1177-542.

B. Baizhigit – PhD, associate professor, Taraz University named after M.Kh. Dulati, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0001-5384-466X, bota_bs90@mail.ru

E. Shmakova – associate professor, Taraz University named after M.Kh. Dulati, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0001-5682-3581, shmakovaelena87@mail.ru

Zh. Kadyrov – Professor, candidate of philological sciences, NLC «North Kazakhstan University named after M. Kozybayev, Petropavlovsk, 150000, Kazakhstan. E-mail: zhkadyrov_777@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5494-9105.

Zh. Zhumageldin – PhD student, Karaganda Buketov National Research University, Karaganda, 100024, Kazakhstan. E-mail: zhanaidar.zhumageldi@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1848-8281.

ISSN 2788-7979 (online)

B. Rakhimov – Doctor of Philological Sciences, Professor, Karaganda Buketov National Research University, Karaganda, 100024, Kazakhstan. E-mail: berik_aktubek@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0002-6839-9009.

Zh. Smagulov – Doctor of Philological Sciences, Professor, Karaganda Buketov National Research University, Karaganda, 100024, Kazakhstan. E-mail: jandossmagulov@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8778-1601.

L. Mingazova – Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan (Tatarstan), Russian Federation, https://orcid.org/0000-0001-5116-1419.

G. Iskakova– PhD, Associate Professor, Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: g.ristina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8631-7169**.**

A. Tangsykbay – PhD, Lecturer, Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: adilet_2_97@mail.ru**,** https://orcid.org/0000-0001-9929-1685**.**

N. Kenges – Master of Pedagogical Sciences, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: naz.kengesss@gmail.com**,** https://orcid.org/0009-0004-7341-0091**.**

G. Rainbekova – Associate Professor at the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute, Head of the Department of Kazakh Language and Literature, Doctor of Philosophy (PhD), Astana, Kazakhstan. E-mail: g.rainbekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2865-3500.

B. Narbek – lecturer at the Departement of Kazakh Language and Literature, Doctoral Student, Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: balzhan.narbek@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-2475-0389.

G. Sagynadin – Associate Professor at the Department of Kazakh Literature, PhD, L.N. Gumilov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: gulnaz86.08@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5970-8527.

Z. Temirgazina – Doctor of Philology, Professor, Margulan University, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: zifatemirgazina3@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3399-7364.

Zh. Atygayeva – doctoral student, Margulan University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan. E-mail: atygayeva.zhaniya@ppu.edu.kz, https://orcid.org/0009-0002-3841-851X.

I. Dyussekeneva – PhD, Senior Lecturer at the Department of Foreign and Russian Languages, NJSC «Shakarim University», 071410, Semey, Kazakhstan. E-mail: dusekenevaindira@gmail.com, https://orcid.org/ 0000-0002-4957-0915.

R. Sadler – PhD, Professor of Linguistics and Director of the English as a Second Language (ESL) and Teaching English as a Second Language (TESL) Programs, University of Illinois Urbana-Champaign, Urbana, Illinois 61801, USA. E-mail: rsadler@illinois.edu, https://orcid.org/0000-0001-7743-7049.

D. Dyussekenev – PhD, Senior Lecturer of the Department of Philology, Alikhan Bokeikhan University, 071400, Semey, Kazakhstan. E-mail: dyusekenev81@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-4821-3636.

S. Omarova – Astana International University, 010000, Astana, Kazakhstan. E-mail: o.saule@mail.ru, https//orcid.org/0000-0002-2413-7592.

A. Dalelbekkyzy – Academy of Physical Education and Mass Sports, 010000, Astana, Kazakhstan. E-mail: dalakma@mmail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9123-734X.

M. Arslan – Pamukkale University, 20160, Denizli, Turkey. E-mail: marslan@pau.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-1133-7373.A